UNIVERSITAT DE BARCELONA

La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

Laia Gallego Vila

Aquesta tesi doctoral està subjecta a la llicència ***Reconeixement- NoComercial – CompartirIgual 4.0. Espanya de Creative Commons***.

Esta tesis doctoral está sujeta a la licencia ***Reconocimiento - NoComercial – CompartirIgual 4.0. España de Creative*** **Commons**.

This doctoral thesis is licensed under the ***Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0. Spain License***.

Tesi Doctoral

La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

Laia Gallego Vila

Direcció: Dra. Queralt Solé i Barjau

Programa de doctorat

Societat i Cultura: Història, Antropologia, Art i Patrimoni

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Resum

L'àrea prepirinenca de l'Alt Berguedà (Barcelona) visqué a partir de finals del segle XIX un procés d'industrialització progressiva. Amb aquest procés, el territori es convertí en part de la perifèria energètica i productiva de l'entorn industrial de Barcelona, provocant ràpides i profundes transformacions socials, culturals i econòmiques. La zona es reordenà entorn a la mineria del carbó i els fluxos de població migrants s'allotjaren en antics i nous nuclis d'habitatges.

La present tesi doctoral pretén analitzar des d'una perspectiva històrico-arqueològica les diverses cases emprades per les persones que treballaven a la mineria així com el seu entorn i paisatge entre l'inici de l'explotació industrial a finals del s. XIX i fins al seu abandó a l'últim terç del s. XX. L'estudi de la materialitat, en diàleg amb les fonts documentals i les fonts orals es proposa com a ampliació transdisciplinària dels límits tradicionals d'anàlisi, per tal de caracteritzar la diversitat d'espais i estructures domèstiques habitades per la població treballadora: colònies industrials, masos, cases de poble i nuclis de barraques, entre d'altres, coexistiren en el mateix territori en un context de ràpida integració d'aquesta zona rural al capitalisme industrial.

L'èmfasi en la casa ens permet abordar la transformació de l'habitatge com a part de l'ampli procés d'industrialització del món rural incorporant al relat històric les experiències de les poblacions silenciades i marginalitzades per tal d'entendre la construcció identitats i cosmovisions associades a les transformacions de les formes de vida, el desmembrament de la societat pagesa, la reestructuració de l'ordenament de gènere i la construcció de l'*habitus* obrer.

Abstract

From the late 19th century onwards the pre-Pyrenean area of the Alt Berguedà (Barcelona) underwent a gradual process of industrialization. As a consequence of this process, the region became part of the energy-producing periphery of the industrial hub of Barcelona, causing rapid and far-reaching social, cultural and economic transformations. The area was reorganized around coal mining and migrant population flows were accommodated in old and new residential areas. This doctoral thesis aims to analyse the different dwellings used by people who worked in the mining sector as well as their environment and the landscape from the beginning of industrial exploitation at the end of the 19th century until its abandonment in the last third of the 20th century. The study of materiality, in dialogue with documentary and oral sources, is proposed as a transdisciplinary extension of the traditional limits of analysis, in order to characterize the diversity of spaces and domestic structures inhabited by the working population: industrial colonies, farmhouses, village houses and shantytowns, among others, coexisted within the same area in a context in which this rural area was swiftly integrated into industrial capitalism.

The emphasis on the dwelling place enables us to consider the transformation of housing as part of the broad process of industrializing the rural world by incorporating the experiences of silenced and marginalized sectors of the population into the historical narrative in order to understand the construction of identities and worldviews associated with transformations in the ways of life, the dismemberment of rural society, the restructuring of the gender order and the construction of the working-class *habitus.*

Índex

1. INTRODUCCIÓ 6

2. HISTÒRIA, CAPITALISME I INDUSTRIALITZACIÓ 14

2.1. D'ORÍGENS, TRANSICIONS I DESENVOLUPAMENTS DEL CAPITALISME 19

2.2. INDUSTRIALITZACIÓ I MODERNITAT 42

3. PER UNA ARQUEOLOGIA DE LA INDUSTRIALITZACIÓ 48

3.1. ARQUEOLOGIA CONTEMPORÀNIA 61

3.2. ARQUEOLOGIA INDUSTRIAL 81

3.3. ARQUEOLOGIA DE L'ESPAI I ARQUEOLOGIA DOMÈSTICA 88

3.4. L'ARQUEOLOGIA DE LA INDUSTRIALITZACIÓ 94

4. METODOLOGIA 98

4.1 UNA MIRADA A LES FONTS 100

4.2. EL PLANTEJAMENT ANALÍTIC 103

5. CAPITALISME, INDUSTRIALITZACIÓ I HABITATGE OBRER AL CAS CATALÀ 106

5.1. LA TRANSICIÓ CATALANA AL CAPITALISME 107

5.2. LA INDUSTRIALITZACIÓ A CATALUNYA 114

5.3. MINERIA I INDUSTRIALITZACIÓ ENERGÈTICA 123

5.4. HABITATGE I VIDA OBRERA 126

6. UNA HISTÒRIA DE LA INDUSTRIALITZACIÓ DE L'ALT BERGUEDÀ 134

6.1. UN MÓN RURAL CAMPEROL 135

6.2. EL DESPLEGAMENT DEL LIBERALISME: CAP A L'EXPLOTACIÓ CAPITALISTA DEL BERGUEDÀ 147

6.3. LA INDUSTRIALITZACIÓ DEL CARBÓ 167

6.4. EL NAIXEMENT DE LA CLASSE OBRERA BERGUEDANA 190

6.5. RESISTÈNCIES, MOVIMENT OBRER I CONFLICTE 223

7. MODERNITAT I EXTRACTIVISME. TERRITORI I PAISATGE AL BERGUEDÀ INDUSTRIAL 236

7.1. L'ÚLTIM ALÈ DEL PAISATGE RURAL I LA VIDA PAGESA 238

7.2. INFRAESTRUCTURES I COMUNICACIONS, L'ARTICULACIÓ D'UN NOU ESPAI-TEMPS 243

7.3. UN NOU PAISATGE DEL PODER 252

7.4.LA INDUSTRIALITZACIÓ DEL PAISATGE: MODERNITZACIÓ I AUTOFÀGIA 257

7.5. COL·LAPSE I ARRUÏNAMENT D'UN PAISATGE INDUSTRIAL 270

8. ESTRATÈGIES HABITACIONALS I FORMES DE VIDA EN LA INDUSTRIALITZACIÓ BERGUEDANA..... 272

8.1. DINÀMIQUES HABITACIONALS I MODEL DOMÈSTIC 274

8.2. HABITATGES PER A LA MINA: TIPUS DE CASES I FORMES DE VIDA.....278

8.2.1. La seu del poder: els habitatges de la propietat i la direcció 280

8.2.2. La Caserna de la Guàrdia Civil.....288

8.2.3. Xalets i habitatges per enginyers i empleats.....291

8.2.4. Cases de pagès, cases de poble, masos, masies i la pràctica del relloguer 299

8.2.5. Cases modernes, pisos i edificis plurifamiliars de treballadors 327

8.2.6. Les colònies industrials, el model hegemònic d'habitatge obrer.....341

8.2.7. La via de la precarietat: barraques i barracons.....359

8.3. IDENTITAT I VIDA OBRERA.....416

9. CONCLUSIONS (CAT) 422

9. CONCLUSIONS (ENG)..... 431

10. BIBLIOGRAFIA 440

ARXIUS CONSULTATS..... 512

ENTREVISTES REALITZADES..... 513

ANNEXOS

REGISTRE D'ESTRUCTURES

ANNEX CARTOGRÀFIC I PLANIMÈTRIC

ANNEX FOTOGRÀFIC

Recordando lo que no he vivido,
lo que no he aprendido,
en este largo camino que empezó
antes que hubiera nacido.

Recordando lo que sí ha existido,
lo que no he vivido,
lo que han escondido,
todo lo extinguido,
todo lo engullido.

Recordando río, árbol, viento,
verso, siembra, canto, campo,
leña, hoguera, infancia, anciana y parto.

Recordando, recuerdo que nos vencieron
comprando el recuerdo, secuestrando la tierra,
violando sus huellas, y ahora…
Ni río, ni árbol, ni pueblo, ni plaza,
ni leña, ni infancia, ni fiesta,
ni otoño, ni primavera.
(...)
Recordando recuerdo
que puedo recordar
y, en el recuerdo, recuerdo actuar.

Qui recull els seus sembrats?
Qui recull els seus refranys?

Sílvia Tomàs

1. Introducció[1]

La societat occidental −i arran de la globalització la quasi totalitat de la societat mundial− ha viscut unes profundíssimes transformacions en l'últim segle i escaig. Gairebé totes les esferes de la convivència humana s'han capgirat, fins el propi significat de la paraula vida. La relació amb la terra, amb l'entorn, amb el paisatge; l'escala social, la importància i la conformació de la comunitat, dels grups socials, de la identitat, dels llaços de solidaritat, convivència i suport mutu; el pes de l'individu, els valors, el propòsit existencial i la seguretat ontològica. Els punts referencials de la existència s'han posat cap per avall a poc més de dues generacions d'avui i el que podem referir com a societat industrial capitalista s'ha imposat a nivell global, uniformitzant les múltiples i diverses experiències de vida. Tot just comencem a albirar les derives d'aquest importantíssim procés històric: a nivell social, geogràfic o ambiental. En un panorama de crisi global i sistèmica els nostres propis cossos impacten contra els límits del dit "desenvolupament" dibuixant escenaris de més crisi, incertesa, impressió del fi[2] i col·lapse[3]. En front de l'hegemonia del present que paralitza, cal recordar el precís caràcter històric d'aquest procés i, amb aquest, la seva contingència. En aquesta recerca proposem justament endinsar-nos en l'origen i desplegament d'aquest per a copsar el seu caràcter elemental i part de la diversitat de les seves manifestacions i influències, amb l'objectiu de contribuir a l'elaboració del que entenem com la major virtut de la història: la seva capacitat d'acompanyar-nos a entendre qui som i d'on venim, i a reconèixer-nos en el llampegueig de la seva cognoscibilitat[4].

La present recerca doctoral s'ha centrat doncs en la industrialització minera d'una àrea rural catalana, el Berguedà, mirada des de la perspectiva de la llar i el paisatge per tal d'apropar-nos a la comprensió social i cultural de l'impacte d'un ampli procés històric com és el capitalisme industrial en la vida quotidiana de l'espai domèstic a través d'aspectes com la identitat, la classe,

[1]Recerca realitzada amb el suport de la Secretaria d'Universitats i Recerca del Departament d'Empresa i Coneixement de la Generalitat de Catalunya, a través dels ajuts FI entre 2020 i 2022. L'estada doctoral a la Durham University s'ha pogut realitzar amb el suport d'una Beca Santander Investigació per a estades doctorals de doctorands de la Universitat de Barcelona.

[2] O condició pòstuma, en paraules de Marina Garcés (2017).

[3] Veure capítol 2 per a major desenvolupament d'aquesta idea i referències.

[4] Tal i com rebel·là esplèndidament Walter Benjamin (2019).

el gènere o la migració.

A nivell personal, diversos elements han construït la meva atracció cap a la temàtica i les perspectives que aquí s'adopten, que transcendeixen i es complementen amb l'interès estrictament acadèmic, alhora que aquest es troba influït per la meva visió sobre el rol social de la tasca acadèmica.

Per una banda, com a part d'una generació marcada per les múltiples crisis que vivim (econòmica, social, de valors, habitacional i laboral) i la falta de perspectives de futur a les que el sistema socioeconòmic i la seva extralimitació ecològica condueixen inexorablement cap a l'abisme, considero vital la mirada al passat i la construcció de relats històrics per a dotar-nos de nous marcs comprensius. Tal com digué Audre Lorde "les eines de l'amo mai no desmuntaran la casa de l'amo"(1984). És a dir, davant el risc de precipitar-nos en aquest abisme, no podem emprar els relats que contribuïren, generaren i legitimaren aquest procés en acceleració, sinó que necessitem cercar i elaborar eines teòriques i metodològiques que aboquin nova llum més enllà de la tautologia del progrés i que siguin capaces de conduir a noves praxis. Aquests relats alternatius ens podran apropar a conèixer el caràcter constitutiu més elemental d'aquest sistema, el seu eix, com així les llavors en el passat d'altres realitats alternatives que foren descartades de la història, les quals contenen possibles eines o aprenentatges rellevants per al present.

Per altra banda, la meva pròpia història familiar està també marcada per les qüestions bàsiques de la tesi: la mort i l'esborrament del món camperol, l'experiència de la classe obrera i les dificultats i la precarietat en l'habitatge. Les zones de l'actual àrea metropolitana de Barcelona foren engolides pel ràpid procés d'expansió urbana i industrial, acabant amb la casa de la meva família materna, i amb ella la seva vida pagesa. La transició radical que experimentaren destruí tots els eixos de coordenades existencials, travessades per la migració del camp Valencià i la pròpia desaparició del camp de l'entorn de Barcelona i substituint-les per unes de noves al voltant de la identitat obrera, de la segregació als barris treballadors empobrits i migrants i del treball a la fàbrica, que marcà a foc la pell del meu besavi en un accident de caldera. Els relats de la meva àvia són els únics que forcen la meva imaginació a endevinar els camps i les gents pageses del

Fondo, allà on avui hi ha un dels barris més densament poblats de la perifèria barcelonina i on els ulls només albiren blocs i blocs de construcció ràpida de maó. En aquest entorn ella encara m'ha transmès la tradició i el coneixement hortícola i la cria, encara que confinades en testos i gàbies al terrat. En sols una generació la identitat virà ràpidament, sent la meva mare la major figura de transmissió a casa de la consciència de classe, de classe obrera urbana tenyida per les seves experiències de joventut en una convulsa i jove ciutat postfranquista. La pèrdua de la casa familiar materna sota la rambla de la ciutat ha marcat la consciència de la llar, mentre que en la família paterna fou l'experiència de l'infrahabitatge i la dels polígons d'habitatges. En aquest cas fou de fet l'aprenentatge acadèmic la guspira amb la que redescobrírem i reanomenàrem l'experiència del meu pare a la seva casa d'infància en un "pasillo" al barri de Congrés amb l'aliena denominació d'espai domèstic marginal, sota dels límits de la considerada "normalitat habitacional".

La meva família, els meus entorns més propers i part de la realitat social en la que he conviscut prové o és pròxim a aquest món en ocasions caracteritzat com a "alteritat" per l'hegemonia social dominant. L'austeritat de la pròpia casa, la centralitat del treball, la importància de les relacions, la comunitat, la solidaritat i la cultura popular i de base, com també la convivència amb la vulnerabilitat davant el sistema socioeconòmic han format part de l'entorn on m'he criat i desenvolupat. Per tot això el marc que es treballa al llarg d'aquesta recerca no és nou ni és meu, sinó que és comú. Prové d'uns valors, d'uns aprenentatges i d'un pensament popular, compartit a la base social, als col·lectius i amb alguns acadèmics, però que malgrat tot sembla no ser considerada encara una veu autoritzada per a parlar de la pròpia experiència. És una perspectiva i un relat present també en moltes de les veus de les persones que m'han compartit la seva experiència i mirada sobre el Berguedà, una terra que no és la meva però que em ressona en la pròpia història i em fascina per la seva forta identitat i caràcter, i per la profunditat de la seva experiència.

La recerca, doncs, s'ha centrat en el Berguedà, una regió prepirinenca, com a espai rellevant per a la industrialització catalana degut a la seva explotació minera en connexió amb la ciutat de Barcelona en paral·lel al riu Llobregat, que creua Catalunya en direcció Nord-Sud. Es tracta també

d'una zona muntanyosa amb poblament en elevacions entre 600 i 1700 msnm. Havent estat un pol important també per al desenvolupament tèxtil, la indústria del carbó transformà radicalment la meitat nord de la comarca. Amb tot, aquesta recerca tracta d'aportar a partir de noves dades empíriques i del treball amb la materialitat, així com del plantejament de marcs i eines teòriques alternatives, la construcció d'un relat del procés de desenvolupament i expansió del capitalisme industrial des de l'experiència de la vida quotidiana de la gent treballadora, dels miners, de la població local, de les dones i les persones migrants. Es tracta doncs d'una lectura des de baix, que tracti de tenir en compte el poder i la jerarquia social des d'un espai tan aparentment poc ressenyable com l'espai domèstic. La gran història o la història d'esdeveniments no hi entén de les coses petites i de l'experiència comuna, però la humanització d'una història complexa i complerta, d'una història útil socialment, passa al meu entendre per la connexió de la microhistòria, dels petits esdeveniments, dels processos lents i dels espais comuns, ordinaris, amb les grans preguntes de la llarga durada històrica. Malgrat la història obrera ha estat present com a part de les reconstruccions hegemòniques del procés històric de l'últim segle i mig, els relats, les agències i les subjectivitats han presentat alguns silencis que condicionen la nostra imaginació social i històrica avui en dia[5]. Els relats dominants i els que penetren a través de l'educació en la societat són encara avui fortament condicionats per la tecnofília i el relat de la iniciativa econòmica i de l'emprenedoria, situant l'agència d'aquest procés històric en el poder econòmic, institucional i polític i oblidant, homogeneïtzant i obviant a grans porcions de la societat que prengueren rols i actituds diverses davant d'aquest procés, des del sosteniment a través dels seus propis cossos fins a la resistència. El fenomen de la industrialització s'ha interpretat generalment des de la mirada d'un progrés tècnic que ha eclipsat la mirada sobre la societat i la seva relació amb el territori i la natura. Tal com defensà Walter Benjamin, s'ha produït una confusió entre les nocions de progrés tècnic i de progrés de la humanitat[6], per la qual és necessària una interpretació holística i complexitzadora del desenvolupament històric contemporani. Així, la industrialització ha estat principalment

[5] Marcada com a màxim exponent per l'acrònim TINA (There is No Alternative) pronunciat per Margaret Thatcher, exprimera ministra conservadora al Regne Unit.

[6] "La noció del progrés del gènere humà en la història és inseparable de la noció del seu avenç per un temps homogeni i buit. La crítica de la noció d'aquest avenç ha de ser el fonament de la crítica de la noció del progrés en general." (Benjamin 2019, 57)

estudiada des de les seves vessants econòmica i tecnològica, prevalent sobre aquelles interpretacions socials, culturals i sistèmiques. En molts casos, s'ha tendit a compartimentar el desencadenament històric global entenent-lo des del punt de vista de l'avantguarda d'aquests processos, els centres urbans (des de la perspectiva de la burgesia industrial i de la classe obrera urbana).

La selecció i el treball amb les fonts documentals, la memòria oral i la materialitat ens ajuden a desjerarquitzar aquesta història per a contar-la des de la vida comuna, de la gent corrent, d'aquella amb cognoms uniformes, des de les experiències encarnades que només són visibles si enfoquem la nostra mirada. Perquè el relat sistèmic també està en la comunitat d'aquestes persones, les seves preocupacions, problemàtiques i en definitiva les seves subjectivitats, que aporten cos i tacte a les fredes dades, càlculs i els abstractes conceptes. Un punt de vista des de la ruralitat, l'experiència popular i la subalterna pretén aportar la interpretació del desplegament capitalista sobre el territori per tal d'observar com es produí el canvi social i de mentalitats entre aquestes societats dites "preindustrial" i "industrial", i entre els seus grups socials. Concretament, es planteja l'estudi de l'habitatge com a nucli per a la comprensió de la penetració d'una superestructura històrica, el capitalisme, en la vida quotidiana. A través de la conjugació de la perspectiva històrica amb l'arqueològica, es pren com a objectiu aportar a l'anàlisi global la comprensió d'aquests processos des de la microhistòria, i encara més, des de la materialitat d'aquesta microhistòria, amb la fi d'entendre la plasmació concreta de les noves formes de relació social i d'articulació del territori. L'habitatge és doncs un dels principals elements que sosté la industrialització, ja que en definitiva és el principal articulador de les formes d'habitar i de relacionar-se entre els diversos grups socials implicats en una explotació industrial, alhora que una forma determinada de relacionar-se amb l'entorn, el paisatge i el territori.

L'arqueologia com a disciplina amb un corpus teòric i metodològic propi ha anat desenvolupant al llarg de la seva evolució eines per a l'estudi de la materialitat industrial a través del que es denominà com a Arqueologia Industrial. Aquesta però es centrà de forma molt important en l'esfera del treball, i específicament les fàbriques, deixant en un espai secundari l'espai domèstic.

Per la seva banda s'anaven desenvolupant des de l'estudi d'altres períodes l'Arqueologia de Paisatge i la *household archaeology*, o Arqueologia Domèstica, metodologies molt riques per a l'estudi des de la materialitat del paisatge i l'espai domèstic respectivament. Així, han aportat una interessant teorització sobre la llar i sobre les formes i procediments d'estudi de les estructures i dels materials pertanyents als habitatges i al seu entorn. Però encara aquestes subdisciplines han estat poc aplicades a les nostres latituds per a l'estudi del món contemporani, quan precisament el caràcter de la seva materialitat en acceleració resulta especialment interessant per a contribuir la lectura transdisciplinar del seu impacte històric. Concretament, la mirada arqueològica del seu context ens ha de permetre redibuixar subjectivitats, identitats i comunitats que s'articularen de formes diverses en la consolidació del capitalisme històric. És precisament el caràcter democratitzant de la materialitat la seva força, que ens permet veure la diversitat d'existències més enllà del seu poder, ja que totes elles deixaren d'una o altre forma registre material.

En aquest marc, la tesi de la recerca planteja que la industrialització configura una nova xarxa de relacions econòmiques i socials al món rural català, que modifica les darreres estructures socials tradicionals per tal d'incorporar-les definitivament al nou sistema-món capitalista[7] a través d'un nou reordenament que modificà l'estructura social, els rols de gènere, les identitats i la cultura de base. La nova estructura de relacions suposa la incorporació de la zona rural de l'Alt Berguedà en forma de perifèria del nou sistema capitalista, amb l'objectiu d'abastir al centre (grans centres urbans) a partir del desenvolupament industrial per a la producció d'energia (a partir del carbó). Aquest procés suposà doncs una colonització del món rural per a l'aprofitament dels seus recursos i mà d'obra per part dels nuclis de poder capitalista dels centres urbans, canviant definitivament les formes culturals, socials, econòmiques, domèstiques, paisatgístiques i territorials a través del desplegament d'un programa ideològic i socioeconòmic. A través de la diversitat d'aquestes, plasmada en la diversitat de cases i de les estratègies habitacionals obreres emprades, es construïren els pilars de la jerarquia social capitalista i de les dinàmiques d'inclusió

[7] Tal com definí Wallerstein (1974)

i exclusió o processos de subalternització, i que es poden llegir a través de la materialitat i l'espai de les seves domesticitats.

La investigació que aquí s'exposa parteix doncs d'una doble revisió teòrica, des de la història (capítol 2) i des de l'arqueologia (capítol 3), per tal de construir un marc propi amb eines teòriques i metodològiques i conceptes rellevants que sigui capaç de conjugar la concreció microhistòrica del cas arqueològic seleccionat amb el relat d'un procés històric de llarga durada (capítol 3 i 4). La revisió historiogràfica situa l'estat de la qüestió de l'àmbit català (capítol 5) i una consideració de les seves perspectives i temàtiques estudiades com a escenari per a situar el cas berguedà. A partir de l'anàlisi dels conjunts de dades empíriques de la recerca (documentals, orals i arqueològiques) s'ofereix a continuació un relat històric del desenvolupament del capitalisme industrial a l'Alt Berguedà (capítol 6) per a posteriorment aportar el relat específic de la seva transformació paisatgística (capítol 7) i domèstica (capítol 8). Aquestes, a partir d'una síntesi interpretativa amb un paper central de la materialitat i l'espacialitat s'enfoquen a l'explicació del desenvolupament de les realitats modernes industrials a través de la seva relació física i la conformació mateixa del seu entorn. El paisatge (capítol 7) ens parlarà de la desarticulació de les formes de treball i vida pageses, de la radical transformació de la relació moderna amb el medi i de l'acceleració i les dinàmiques autofàgiques i jerarquitzants de la industrialització berguedana fins a l'esgotament que obrí la porta al procés d'abandonament en el qual encara es troba la comarca avui. L'habitatge (capítol 6) ens parlarà en canvi de la diversitat d'habitatges emprats pels diversos grups socials vinculats a la mineria de l'Alt Berguedà entre finals del s. XIX i l'últim terç del s. XX. Així, treballarem les diverses elaboracions que materialitzaren de les nocions de modernitat, capitalisme, treball, jerarquia social, gènere i ruralitat a través de la casa, com a referent identitari i unitat cultural, econòmica, política i social, que articulà la realitat de pagesos, miners, migrants, dones, infants, tècnics, enginyers, amos i propietaris.

2. Història, capitalisme i industrialització

Aquest capítol pretén dibuixar la panoràmica sobre l'estudi del capitalisme i la industrialització, des dels abordatges interdisciplinaris de la historia, la filosofia, l'antropologia, l'economia i les ciències polítiques, entre d'altres. D'aquesta manera es tracta de dibuixar un marc teòric per a situar la present investigació, així com perfilar alguns conceptes i idees que es treballaran en aquesta recerca.

Abans d'entrar en matèria, però, resulta oportú situar els plantejaments teòrics i epistemològics en relació amb la conceptualització dels objectius o orientació de la recerca. La tasca de la recerca històrica, com a disciplina en el si de les humanitats, es troba condicionada per múltiples factors i dimensions per a la interpretació. Des del naixement d'aquesta ciència humana ha existit un debat intens i prolífic al voltant de l'epistemologia de la història, és a dir, les qüestions al voltant de: com podem conèixer el passat? Quines eines emprem? De quina manera expliquem el passat? Per a què? Per a qui? Totes aquestes qüestions han fet desenvolupar el corpus teòric de la ciència i ens han fet reflexionar sobre les seves mancances i les seves fortaleses. Les diverses respostes a aquestes preguntes situen la posicionalitat d'una recerca en front de les problemàtiques socials i del debat acadèmic.

La recerca històrica s'ha centrat molt sovint en la reconstrucció de la història a través de l'aproximació i estudi d'uns fets determinats o d'un context històric concret. Aquesta reconstrucció, però, parteix de la preconcepció que la història és un puzle unidimensional que podem remuntar i que genera una sola imatge resultant, que posteriorment serà interpretada i explicada. Mitjançant la interpretació tractem d'assolir el "significat de la història" (Stone 1981), tractem d'entendre com s'estructura, de llegir entre línies els processos històrics i desvetllar allò ocult. Però la interpretació, tal com van posar de relleu les corrents postmodernes i constructivistes (Berger i Luckmann 1971; Prigogine i Fried Schnitman 1994; Jenkins 2009), és necessàriament una selecció i jerarquització dels fets a partir d'una imatge del passat que és complex i defuig la comprensió, que fuig com una exhalació[8]. Construir un relat implica, més que

[8] "El passat només es pot retenir com una imatge que llampegueja en l'instant de la seva cognoscibilitat i desapareix

la reconstrucció d'uns fets destacats en el passat que són allà, recuperar el passat des del present, apoderar-se d'aquells elements que puguin constituir aprenentatges històrics i traçar les línies que vinculen el passat amb el camí que ens ha portat a aquest present concret[9]. Tractar amb el passat és destriar les parts de la significació històrica per al present, però també tallar, classificar i ordenar el temps històric en perioditzacions que són sempre abstractes i relatives (Barash 2020)[10]. Es tracta alhora d'una tasca que rescati el passat de l'hegemonia del present, en el sentit gramscià[11], i que confronti les narratives historicistes autoerigides en nom de la veritat. La tasca d'una història crítica no haurà de reconstruir doncs el puzle, sinó descartar-ne les fitxes prefabricades, analitzar els ingredients i desvelar els mites històrics del present (Midgley 2011). La nova imatge a construir haurà de comprendre la realitat i les problemàtiques del present, discernirà entre grans i petits, desentrellant els rols i estructures de poder del present en la construcció del passat. En paraules de Walter Benjamin: "El do d'encendre en el passat la guspira de l'esperança resideix només en l'historiador que està impregnat de la idea que ni tan sols els morts no estaran segurs davant l'enemic, si venç. I aquest enemic no ha deixat de vèncer." (Benjamin 2019).

El principal mite en l'anàlisi que ens trobem en la recerca que ens ocupa, al voltant del desenvolupament del capitalisme i la industrialització, és la idea del progrés. Una part de la recerca acadèmica sobre el període ha construït un relat científic sobre una premissa acrítica segons la qual la societat moderna ha viscut i viu un procés de progrés (econòmic, tecnològic i social) permanent, progressiu i exponencial. Aquest mite, que constitueix de fet la base de la ideologia dels poders presents (Carlton 1977; Lukes 2007; Tilly 1991), construeix el seu relat amb orígens a una *petitio principii* (Wood 2021) per la qual el germen del capitalisme bategava des dels albors de la història i seria alliberat per la modernitat, de la mateixa manera que la industrialització fou resultat de l'impuls del potencial de la tecnologia. La contestació a aquest mite per part de les crítiques decolonials, els feminismes i els ecologismes, com veurem, han

per sempre més." (Benjamin 2019, 37)

[9] "La història és l'objecte d'una construcció el lloc de la qual no el constitueix el temps homogeni i buit, sinó un altre que és ple de temps actual." (Benjamin 2019)

[10] Per a un anàlisi més aprofundit sobre temps històric i periodització, veure capítol 3.

[11] Gramsci i Gerratana 1981.

posat de manifest que aquest progrés no fou per a tothom, que de fet existí un creixement econòmic i un desenvolupament tecnològic, però que fou a costa de l'explotació dels recursos i de les comunitats humanes de diverses geografies i que aquest tenia una base material natural que té límits i que no pot sostenir el creixement il·limitat. El relat del progrés, doncs, no s'ha construït científicament en base al plantejament d'una hipòtesi basada en premisses vàlides i homologables, sinó en base a un plantejament teleològic, d'idees preestablertes i no contrastables, pel qual el mite ha servit de base a partir de la qual s'ha construït una part molt important de la recerca científica, tal com demostrà Midgley (2011). El mite del progrés es troba a la base de la modernitat, com a "projecte històric concret de les classes dominants europees, vinculat al desenvolupament del capitalisme industrial a través de la colonització" (Garcés 2017, 34). La modernització, que radica en una de les vessants de la Il·lustració (Adorno i Horkheimer 1994), "és un projecte civilitzador que dualitza la realitat en totes les dimensions i en jerarquitza el valor" (Garcés 2017, 34). El paper de l'articulació cultural d'aquesta cosmovisió ha estat bàsica per a la legitimació i la implantació de la modernitat capitalista des de la repressió, l'explotació, la coerció i el condicionament material, però també des de la persuasió i la servitud cultural[12]. Aquesta última, des del meu punt de vista, encara ha rebut poca atenció: s'han estudiat més els condicionaments estructurals que els mecanismes culturals de sotmetiment al poder del capitalisme modern i industrial (Worsley 1981). El contracte social d'aquest règim vehicula la recerca que aquí es desenvolupa: de quina manera l'estructura industrial capitalista construí la seva legitimació i persuasió a través de la construcció d'una nova cosmovisió, i com aquesta fou implantada a nivell relacional i material des de la vida quotidiana.

Per a realitzar un anàlisi d'aquest tipus, convé que la forma de realitzar la història –el plantejament teòric i metodològic– s'hi adigui. La historiografia estructuralista va trencar amb la vella narrativa historicista a la cerca de la comprensió del funcionament de les societats d'una forma científica. Va permetre extreure dels relats les estructures socials subjacents al desenvolupament històric i anar més enllà dels personatges destacats i els grans esdeveniments.

[12] "El sistema de la cultura és l'encarregat de forjar el ciutadà lliurement obedient: ha d'articular, al mateix temps, la seva autonomia com a subjecte i la seva obediència com a ciutadà." (Garcés 2017, 40)

Però també la historiografia estructuralista ha estat criticada pels seus plantejament sovint atemporals (i ahistòrics) i universalistes: en el camí per a cercar les estructures subjacents va descuidar les persones i les societats. Això és el que busquen rescatar altres plantejaments d'una historiografia narrativa que complementi el relat, el canvi i el desenvolupament amb l'anàlisi de les estructures, i allò global amb allò particular (Stone 1981). A la manera que proposà Clifford Geertz (1973) amb la descripció densa, es cerca una manera de fer història que tingui en compte el relat construït des de l'anàlisi científic d'allò que compon la història, en diàleg amb la particularitat de la història, les seves diversitats i contradiccions. Es pren aquí com a referència aquest plantejament, pel qual es mesclen referències d'ambdues tradicions a través dels prismes temporals de la *longue durée* (Braudel 1987; Braudel i Wallerstein 2009) i de la microhistòria (Serna i Pons 2020; Ginzburg 1976)[13].

Situada en un espai que begui dels aprenentatges de l'estructuralisme i de les crítiques del constructivisme, es planteja una recerca que habiti aquesta contradicció en favor d'una història útil per a abordar les problemàtiques socials del present i dels reptes del futur. El passat és en efecte una creació, una narrativa producte de motivacions polítiques i ideològiques. La nostra imaginació social, produïda per la realitat que vivim, condiciona la nostra imaginació històrica. Alhora, les diverses capes de construcció de la història[14] són modelades pel poder i condicionen la recerca més enllà de la tasca de la persona que estudia la història. Per aquest motiu, un canvi en la perspectiva o el focus i un canvi en la tria i l'ús de les fonts canviarà necessàriament el resultat de la història i aportarà llum als silencis i foscors dels relats hegemònics. L'eix que pot guiar una història rellevant per a la societat, des del meu punt de vista, és tenir en compte com funciona aquest passat en el present, i de quina manera funciona per a reforçar la dominació del present (Trouillot 1995). En aquesta perspectiva, la comprensió de les bases estructurals de la realitat històrica en la llarga durada són imprescindibles per a poder comprendre la plasmació concreta, experiencial i quotidiana dels poders: no podem comprendre quins poders actuen en les estructures si no les coneixem prèviament i no les concebem completament si no desentrellem com es desenvolupen en allò particular.

[13] Veure capítol 3 per a una descripció més minuciosa del plantejament de la present recerca.

[14] Segons Trouillot (1995): La producció de les fonts (fact creation), la producció dels arxius (fact assembly), la producció de les narratives (fact retrieval) i la producció de la historia o interpretació.

Busquem una història que ens pugui oferir una història humana, complexa i de llargues i profundes comprensions, més que no pas una història objectiva, centrada en la dada o el fet, indubtable i homogènia –en el benentès, com hem analitzat prèviament, que aquesta no és tal–. Que ens serveixi per a estudiar el passat, però fonamentalment per a estudiar-nos a nosaltres, per a entendre les dinàmiques socials i els canvis i per dotar-nos de contextos per a entendre les realitats històriques que conformen el present. És en aquest sentit que l'historiador té un compromís amb la societat (Dumoulin 2003) i aquest no és tant l'oferiment de la «veritat» sinó més aviat la capacitació i la creació de preguntes, l'obertura de nous temes i la crítica, la cerca de quelcom que cohesioni els relats històrics possibles al voltant d'aprenentatges que ens siguin d'utilitat i que dotin de contingut el debat social (Fontana 1982). Alhora, que aquests aprenentatges tinguin un impacte més enllà d'intel·lectualismes freds: que ens interpel·lin, ens generin i transmetin emocions, ens qüestionin l'experiència del present, les posicionalitats i ens condueixin a l'acció. Per a tal objectiu la teoria feminista ha aportat moltes reflexions per a la suma de la subjectivitat a l'estudi històric, en diàleg amb l'estructura i la particularitat, i a la forma de fer ciència criticant i ressituant la objectivitat i la racionalitat (Merchant 1983; Amorós i De Miguel 2005). N'agafem aquí l'espai que han creat per a l'empatia històrica, el vincle amb el passat i l'estudi de les experiències humanes (Medina Doménech 2012; Barrera i Sierra 2020), sempre des de la complexitat de la seva interrelació amb les estructures de la *longue durée*, però també des de la riquesa que ens aporta l'estudi de contextos particulars i de subjectivitats diverses entravessades per eixos de poder històrics (Millett 1995; Schochet 2004; Vogele 2007).

2.1. D'orígens, transicions i desenvolupaments del capitalisme

Una vegada tractat el marc teòric general sobre l'enfocament i la orientació de la recerca històrica, a continuació es presentarà una revisió historiogràfica sobre la teoria generada al voltant de l'estudi i la interpretació del capitalisme. S'abordarà doncs les línies principals de comprensió d'aquest sistema i estructura històrica, alhora que es perfilaran alguns conceptes rellevants per a la conceptualització de la recerca.

La definició del capitalisme s'ha basat principalment en l'estudi del seu origen, o bé del que s'ha entès com a transició del sistema feudal al capitalisme. Així, el seu caràcter intern s'ha tractat de definir per mitjà de la comparació amb el sistema anterior; el que ha estat el focus principal de la major part d'investigacions que han tractat de localitzar i identificar l'element clau de diferenciació del capitalisme com a sistema econòmic i social nou i desconegut a la història.

En aquest sentit, una de les corrents més antigues d'interpretació de la transició al capitalisme és el model demogràfic. En aquest, el feudalisme hauria col·lapsat per canvis en les relacions socials derivades de cicles de creixement de la població. Es tracta d'una interpretació proposada per Malthus (1933) i recuperada pels neomaltusians (Verhulst 1963; Le Roy Ladurie 1969; Postan 1972) pel qual la desconnexió entre els cicles demogràfics de crisi i creixement i els econòmics hauria provocat una transformació global: al llarg del s. XVI la població hauria crescut més ràpidament que els recursos disponibles i hauria abocat a un canvi en les relacions socials per causa de la pressió demogràfica sobre la producció de l'agricultura. Aquest model ha estat criticat en tractar-se d'una interpretació determinista i basada en supòsits biològics i plantejaments naturalitzadors i universalitzadors, pels quals el sistema social i econòmic s'expliquen per lleis naturals cícliques. El segon relat tradicional és el conformat pel model mercantilista (Braudel 1984a; 1984b; 1984c; Sweezy 1967; Wallerstein 1974; 1976; 1988; 1996). Es tracta en aquest cas d'una lectura econòmica del sistema, en el qual el capitalisme seria l'etapa madura de pràctiques mercantils antigues. Es tractaria d'una transformació urbana i basada en la cerca del benefici econòmic en el mercat, que hauria portat a l'increment de la productivitat per mitjà de la creixent especialització i la divisió del treball. El comerç a llarga distància, sota l'agència de la burgesia, seria considerat l'element d'acumulació originària del capital a partir del qual hi hauria un

increment quantitatiu de la riquesa. Les crítiques al model mercantilista han apuntat a la centralitat en l'explicació de l'agència d'uns individus guiats per la racionalitat i la cerca del propi benefici. A més, es critica que s'expliqui el capitalisme com a continuïtat de models mercantils anteriors i identificat, per tant, per la quantitat i no pel caràcter propi o lleis de moviment internes. L'altre gran model tradicional d'interpretació de la transició és el marxista (Marx 2002; 1978; Engels 1970; 1980; Luxemburgo 2007), pel qual es donà un canvi en l'apropiació del treball i en la producció que portà a una reestructuració de les relacions de classe. Aquests models són de fet unes àmplies classificacions que no recullen la diversitat real d'interpretacions i que tenen també solapaments importants en algunes interpretacions. Les diferents corrents es centren en aspectes molt diversos per a donar origen a la transició capitalista (l'agricultura, la manufactura o la indústria, el món urbà o el rural, el mercat o el treball, la producció, etc.) i les seves perioditzacions oscil·len des de l'època baix-medieval, els segles XVI i XVII fins el segle XVIII, o fins i tot al segle XIX, en la seva forma industrial. Així, presentem a continuació els principals autors que han aportat noves reflexions en torn a la transició al capitalisme més enllà dels models tradicionals i els principals debats que es donaren.

Max Weber treballà, a diferència dels models presentats, per a construir l'explicació subjacent al sistema econòmic del capitalisme des de la cosmovisió ètica i ideològica, entenent que l'ètica protestant, el desenvolupament religiós europeu i la singularitat de la ciutat occidental haurien conduit al desenvolupament del capitalisme. Publicada originalment l'any 1905, la seva aportació resulta molt interessant en tractar-se de les poques contribucions amb una lectura plenament cultural i d'anàlisi de les mentalitats, que resulta d'alguna manera complementària a d'altres models (Weber 1984), que majoritàriament cercaven la força motriu del capitalisme en l'aspecte econòmic. Karl Polanyi a "La gran transformación", 1944, encunyà el concepte de "societats de mercat" amb el qual donava nom a la incrustació de les relacions socials a l'economia, per la preponderància d'aquesta. Per a Polanyi, l'impacte del mercat fou fins a tal punt disruptiu que canvià profundament les formes de relació social, i fins i tot la psique humana, ja que suposà la mercantilització total de la humanitat i de la natura. L'autor interpreta que fou especialment amb la Revolució Industrial, de l'explosió de la tecnologia i de l'expansió dels mercats, que canvià de

forma dràstica i desastrosa la relació entre essers humans, material i medi.

A la dècada dels anys 50, es donà un debat acadèmic centrat en quin fou l'element que resultà en l'alliberament de la producció mercantil simple, de la qual prengueren especialment part Paul Sweezy i Maurice Dobb. Sweezy (1967), emmarcat en la tradició mercantilista i en continuació dels treballs de Braudel (1984a; 1984b; 1984c), interpreta que el naixement del capital comercial es donà a les ciutats de la mà de l'expansió colonial i l'aprofitament de les noves rutes de mercaderies, i que seria des de l'espai urbà que el capitalisme penetraria al món rural occidental. Així, el declivi del feudalisme l'explica Sweezy com el producte de la dissolució de les relacions socials feudals per la mercantilització d'aquestes. Es tracta d'una explicació estructuralista i sistèmica, basada en raons internes al mercat per a la conformació d'una proposta determinista que resta agència als grups socials implicats: les dinàmiques del comerç de llarga distància resultà en l'emergència dels capitalistes industrials a partir dels petits productors o mercaders. Maurice Dobb (1947) i Rodney Hilton (1953), de tradició marxista, situen la força motriu del capitalisme al camp, i no a la ciutat. Així, aquests autors proposen centrar l'origen en la lluita de classes entre apropiadors i productors, més que no pas en l'expansió del comerç. En la tradició de lluita entre senyors i camperols en el feudalisme, segons Hilton (1953), s'hauria donat la pressió per a transferir l'excedent del treball als senyors i la millora de les tècniques de producció, constituint la figura de l'emprenedor capitalista. Dobb (1947) emfatitza la lluita de classes entorn als béns comuns per la qual la concentració de terres, l'acumulació massiva de capital, la utilització de la tecnologia i del mercat i el diner serien la resposta dels senyors feudals a la lluita dels camperols. En un sentit complementari, Perry Anderson (1974) entén que el capitalisme suposa una ruptura entre economia i política en la qual els senyors feudals, a través de l'Estat Absolutista, aconsegueixen escindir els dos moments en l'extracció de l'excedent: l'explotació econòmica i la coerció politicolegal. Així, el feudalisme, que es constituïa per tractar-se d'un mode de producció definit per una unitat orgànica d'economia i política, passa a centrar les forces en l'estat absolutista, pel qual el capitalisme es centra en l'explotació plenament econòmica.

A finals dels anys 70 i principis dels 80 s'inicià el que es conegué com a debat Brenner (Aston i Philpin 1985) i que donà un tret de sortida al corrent conegut com marxisme polític (*political marxism*), encapçalat per Robert Brenner (1976; 1977) i Ellen Meiksins Wood (1981; 2002; 2021), i que treballa com a eix de la transició capitalista la lluita de classes basada en les relacions socials de propietat. Aquests autors es centren en l'estudi del capitalisme agrari anglès en cerca de factors endògens i específics que conduïren al capitalisme, i com a crítica de les influències dels models demogràfic i mercantilista, també en els autors marxistes. El principi clau de l'argumentació de Brenner (1976) és l'explicació del procés de l'extracció purament econòmica que diferencia el capitalisme del feudalisme, en base a l'element compulsiu o imperatiu de l'apropiació capitalista, i no de l'oportunitat de benefici que interpretaven els mercantilistes. Així, la competitivitat i la maximització del benefici dependrien de la productivitat del treball. El treball es basaria doncs en l'expropiació i la proletarització dels productors, que es veurien forçats al treball assalariat per la dependència del mercat (*market dependence*) per a la consecució de la seva subsistència. Wood desenvolupà les teories de Brenner en un relat que tractava de "desafiar la naturalización del capitalismo y destacar las formas en que representa una forma social históricamente específica y una ruptura histórica con formas sociales anteriores" (2021, 16). Així, l'obra resulta una crítica profunda a la globalitat de les interpretacions prèvies del capitalisme per la seva incapacitat d'analitzar el capitalisme com un sistema històric i social amb un caràcter distintiu; i que per tant no és natural, ni fou en un inici universal ni inevitable. Les conseqüències polítiques d'aquesta proposta són clares i resulten un potent revulsiu en l'anàlisi d'un capitalisme, que tingué un inici concret −i que per tant pot tenir un fi−, que crida a la seva historització i contextualització: "La naturalización del capitalismo, que niega su especificidad y los largos y dolorosos procesos que lo generaron, limita nuestra capacidad para entender el pasado (…) como si el capitalismo hubiera sido siempre el destino del devenir histórico, o incluso como si el devenir de la propia historia se hubiera regido siempre por las <<leyes del movimiento>> capitalista" (Wood 2021, 16). Aquesta naturalització pren de fet la forma de *petitio principii*, la fal·làcia d'afirmar com a premissa allò que no s'ha demostrat prèviament, que destaca la justificació causal i teleològica del capitalisme com a quelcom inherent a un "progrés"

humà inevitable[15]. Pel que fa al caràcter i especificitat del capitalisme, Wood destaca que es tracta d'un sistema l'objectiu bàsic del qual és la producció i la reproducció del capital, que és el que justifica la mercantilització de la força de treball i l'explotació de classe per a la qual és molt destacable la coerció i l'imperatiu (Wood 2002): "la característica distintiva y dominante del mercado capitalista no es la oportunidad ni la capacidad de elección sino, por el contrario, la coacción. Bajo el capitalismo, la vida material y la reproducción de la vida están universalmente mediadas por el mercado, de forma que, para acceder a los medios que garanticen la vida, todos los individuos deberán establecer relaciones mercantiles en un sentido u otro." (Wood 2021, 11). En la interpretació de Wood, el capitalisme agrari anglès a partir dels segles XVI-XVII sorgí a partir del control absolut dels aliments per part del mercat, el qual posava en mans del mercat l'element més bàsic per a garantir la supervivència. És a través d'aquesta coerció i apropiació exclusivament econòmica, segons defensa, que el capitalisme resultà en la despossessió dels productors directes (Lis i Soly 1979). A partir de la transició al capitalisme a Anglaterra, aquest es difongué a d'altres països, a través de la influència econòmica, imperial i colonial, fins a tractar-se d'una força global. Peter Linebaugh (2005; 2013; 2014), en el si del debat Brenner, aprofundí el coneixement sobre el rol dels comunals en la transició al capitalisme francès, el paper de la lluita social per als comunals dels *levellers* i els *diggers* i el rol de la Revolució Francesa. Des d'una línia interpretativa propera, David Harvey (1985; 2007) analitza l'evolució de la despossessió capitalista fins al present, argumentant que es tracta de la base de l'acumulació capitalista.

En paral·lel a aquesta tradició, Wallerstein anà desenvolupant la seva contribució a la transició del capitalisme des d'un punt de vista històric, entenent els contextos on es desenvolupà el capitalisme i de fet assenyalant la diversitat de transicions històriques al capitalisme en diverses geografies del planeta (Wallerstein 1996). L'autor begué de les tesis de Fernand Braudel (1987) al voltant de l'anàlisi de la llarga durada i es veié influenciat per la definició del sistema-món (Braudel 1984a; 1984b; 1984c). Així, conformant part de la tradició del model mercantilista, desenvolupà a partir de l'anàlisi dels mercats la designació de l'economia-món i de la teoria de la

[15] "la materialización natural de tendencias omnipresentes" (Wood 2021, 11)

dependència o de l'intercanvi desigual (Wallerstein 1996). La lectura de l'autor, doncs, incorpora l'explotació colonial a la comprensió de la transició i expansió capitalista, entenent que l'economia-món s'estableix en l'intercanvi desigual entre "centre" i "perifèria". En aquest sentit, dibuixa una globalitat que és de fet una civilització (*ibid* 1988; 2003), i inclou la noció del territori a la comprensió del capitalisme: "como un sistema histórico, a lo largo de toda su historia y en su realidad concreta y única". És precisament la perspectiva històrica que permet, no tant la recerca per l'ingredient específic que constitueix el capitalisme ni aquest com un model teòric abstracte i perfecte, sinó "la realidad global integrada, tratando sucesivamente su expresión en los terrenos económico, político e ideológico-cultural", les seves contradiccions i el seu desenvolupament històric (*ibid* 2012, 7). Així, des de la seva perspectiva, el capitalisme històric és "ese escenario integrado, concreto, limitado por el tiempo y el espacio, de las actividades productivas dentro del cual la incesante acumulación de capital ha sido el objetivo o "ley" económica que ha gobernado o prevalecido en la actividad económica fundamental" (*ibid* 2012, 14), que es desenvolupà a finals del s. XV i que a finals del s. XIX s'expandí per la globalitat del planeta. Des d'aquesta perspectiva, planteja alguns ingredients especialment interessants des del punt de vista de l'anàlisi històric, ja no tant de l'origen o la transició del capitalisme, sinó del seu propi caràcter i desenvolupament. En primer lloc, la perspectiva geogràfica i la incorporació del colonialisme, pels quals els graus i les formes de divisió del treball es modifiquen en funció del context territorial i de la seva posició en l'economia món (centre-perifèria). Es tracta de fet de la interpretació de la jerarquització de l'espai produït pels processos productius, que han portat també a diferents articulacions del que anomenem classe obrera. Per exemple, són visibles diversos graus de proletarització i de conformació de les unitats domèstiques i de les seves formes de subsistència, o l'existència de treball necessari per al capitalisme fora del treball assalariat.

En la línia de la teoria de la dependència, són diversos els autors que han aprofundit en les tesis de Wallerstein (Dos Santos 1975; Ekholm 1980), especialment des de l'Amèrica Llatina i des de la teoria decolonial (Dussel 1992; Grosfoguel i Castro-Gómez 2007), i que han incidit en el rol de l'expropiació de la colonització com a acumulació originària del capital. Així, des de "fora de les muralles" (Grosfoguel 2018) del centre de la civilització moderna i capitalista, s'assenyala el

sistema històric en qüestió com una estructura eminentment moderna, fortament imbricada amb el patriarcat, el racisme i l'eurocentrisme, interconnexions que venien estudiant rellevants figures del pensament afroamericà o indígena (Fanon 1999; Robinson 2000; Davis 2004). L'estudi del capitalisme com a sistema generat de forma sincrònica amb la modernitat, la influència del racisme i el sexisme en la divisió del treball i el rol de l'esclavisme són algunes de les temàtiques abordades (Blaut 1993; Gunder Frank 1998). Des d'aquestes perspectives que influencien l'enfoc d'aquesta recerca, resulta essencial un anàlisi molt més enllà de l'estructura econòmica per tal de comprendre el "capitalisme històric" de forma holística.

Des de la perspectiva històrica, i més enllà de la comprensió estricta del sistema econòmic capitalista, E.P. Thompson (1979; 1993; 2012) aportà una lectura profunda de la transformació històrica, social i humana de la formació de la classe obrera. Es tracta d'un enfoc des de la història social que pretenia explicar la classe obrera com a producte sociohistòric del capitalisme. Prenent el concepte de les societats de mercat (Polanyi 2001), Thompson exposa de quina manera es confrontaren formes de vida amb pràctiques i valors antagònics (els de la nova economia política del mercat i els de la lluita en defensa del dret a la subsistència contra els imperatius del benefici) i de quina manera la proletarització, la intensificació de la mà d'obra i el disciplinament del treball es generaren a partir de les formes d'explotació específicament capitalistes[16] (Quesada 2015). Posa l'accent també en les formes de resistència i a la forma com l'Estat imposà la nova ideologia (la propietat privativa i l'ètica del benefici) mitjançant la violència i la repressió. Amb això, contrasta amb Wood en la comprensió de les formes de coerció: mentre que per Wood (2021) amb el capitalisme les formes de coerció extraeconòmiques desapareixen, Thompson (2012) defensa que la coerció de l'Estat fou imprescindible a Anglaterra per a l'expropiació base de la transició capitalista. Aquesta expropiació se situa per a l'autor, seguint la interpretació de Marc Bloch (1999), en els comunals com a l'element de despossessió fundacional del nou sistema capitalista (Thompson 1993), que no entén com una evolució del feudalisme, sinó com una catàstrofe per a les classes desposseïdes que sorgí de l'aprofitament de les lluites emancipadores

[16] "La tendencia a que se intensificaran las prácticas de explotación no vino de la mano de la maquinaria de vapor ni por el sistema fabril, sino por la necesidad inherente a las relaciones de producción capitalistas de incrementar la productividad y el beneficio." (Thompson 2012, 74)

antifeudals per part dels vells i nous poders (*ibid* 2012, 16). El context d'anàlisi de la nova cultura de classe és el de finals del s. XVIII fins a mitjans del s. XIX a Anglaterra; és a dir, durant la industrialització que portà el capitalisme a la seva forma madura. La lectura de Thompson resulta de gran interès per l'enfoc que prioritza l'anàlisi de la conformació social, les mentalitats, la ideologia, les relacions i la construcció cultural que permeteren fer possible socialment el capitalisme, el que resulta un referent clau per a la perspectiva d'aquesta recerca. En aquest sentit, l'autor rescata la història dels perdedors[17] i l'agència de la classe obrera, de les seves vivències i les seves resistències que havien plantejat altres presents possibles.

Una altra lectura profunda del capitalisme i de la seva estructura ideològica i de pensament, que va més enllà de la interpretació de les condicions materials i de l'economia, és la de la teoria crítica del valor (Postone 1993; Kurz 1999; Jappe, Kurz, i Ortlieb 2009; Scholz 2020). Aquest grup s'ha encarregat d'investigar les relacions entre capitalisme i modernitat i ha realitzat una crítica de les lògiques bàsiques del marxisme tradicional sobre el procés de modernització[18]. Des de la seva perspectiva, "lo específico del capitalismo es que no es sólo un modo de producción, sino que desde sus categorías básicas constituye la subjetividad y la objetividad en las sociedades modernas, así como la praxis social y las formas de conciencia individual" (Maiso i Maura 2014, 271). Robert Kurz, a "El colapso de la modernización"(2016), realitza una reinterpretació de la teoria marxiana de la modernització en que posa al centre la funció social del diner i el treball en què l'especificitat del capitalisme es basa en la totalització del mercat en la vida social, les formes de consciència i la praxis social: la producció de valor es converteix en un fi en si mateix i té lloc en tots els aspectes de la vida. Segurament una de les interpretacions més innovadores és la concepció del treball abstracte, el valor, la mercaderia i el diner com a forma de dominació del capitalisme. Més enllà de l'estructura de classes, es tracta d'una dominació sense subjecte, que

[17] "Sólo se recuerda a los victoriosos, en el sentido de aquellos cuyas aspiraciones anticipaban la evolución subsiguiente. Las vías muertas, las causas perdidas y los propios perdedores caen en el olvido." (Thompson 2012, 30)

[18] "el marxismo tradicional concibe la emancipación social como continuación del proceso de modernización, pero liberando los medios de producción del yugo de la dominación de clase y poniéndolos en manos de los trabajadores: no se cuestionaban las formas básicas del capitalismo, sino solo su organización como "sociedad de clases"." (Maiso i Maura 2014, 270)

sotmet els éssers humans als imperatius d'una economia escindida de la vida social, però que en regula tota l'existència[19]. Així, aquest autor incideix en la tradició de l'anàlisi de l'articulació cultural, mental i ideològica del capitalisme, tal com haurien apuntat Polanyi (2001) o Thompson (2012), amb l'objectiu de realitzar una "historia crítica de la socialización occidental" per a la qual "el Capital se ha desarrollado hasta convertirse en *forma total de la reproducción social*" (sic Kurz 1999, 51). Ingredients d'aquest corrent inclouen un anàlisi teòric de la concepció del treball i el temps com a base de l'expropiació, per a la que Thompson (1979) resultà un referent. El concepte de treball abstracte fa menció al fet que representa una esfera segregada del context social (Postone 1993), escindit de la supervivència, i que és alhora dominat per un "règim temporal específic" que permet "mesurar" el treball (Trenkle 2020). En base a aquest anàlisi, contribueixen a desnaturalitzar el concepte de treball[20] (Gómez-Baggethun i Naredo 2020) que es consolidà amb el capitalisme modern i a indicar el seu caràcter en la dominació social incremental (Schor 1993).

En el si de la teoria crítica del valor, Roswitha Scholz (2000; 2013; 2020) aprofundí en l'anàlisi de la construcció de valor per tal d'entendre el paper de la divisió sexual del treball i dels rols de gènere en el capitalisme, o dit en altres paraules, com el capitalisme no és un sistema socialment neutre i com interacciona amb el patriarcat. Per a l'autora, el valor en el capitalisme sorgeix de l'escissió entre el treball productiu i el reproductiu –delimitant alhora públic i privat, masculí i femení (Martínez Domínguez 2016, 699)–. Així, el capitalisme funciona en base a les oposicions modernes economia monetària/economia de subsistència i producció/reproducció que condueixen a la contradicció irresoluble entre capital i vida. En aquest context, el valor es crea a partir de la "separación de cualidades, adjudicacions y actividades específicas y típicamente "femeninas" que no pueden ser subsumidas a la forma del valor o la abstracción del "trabajo"" (Scholz 2000). És aquest el concepte que se situarà al centre, en comptes de la plusvàlua[21], i

[19] "pensando el capitalismo como totalidad social, y no como algo que podría subvertirse a partir de una reforma de los modos de distribución de la riqueza social general." (Maiso i Maura 2014, 272)
[20] No en el seu sentit d'activitat antropològica de carácter transhistòric, sinó en la seva forma de treball abstracte.
[21] "Según esta interpretación, en el centro de la crítica no se encuentra en primer lugar la plusvalía, es decir, la explotación del trabajo por el capital, sino la misma forma del valor económico, o sea, el carácter social del sistema de producción de mercancías y, por consiguiente, la forma de actividad del trabajo abstracto" (Scholz 2000)

essent l'element de crítica principal el del treball per si mateix. D'aquesta manera el valor-escissió, aprofundint en els treballs previs sobre el treball i el temps, "enfrenta una lógica del beneficio en el ámbito productivo a una lógica de los cuidados que regiría el ámbito de la vida; en un capitalismo que se basa en la temporización de nuestra vida (nuestro tiempo es oro para alguien, aunque no siempre para nosotros/as mismos/as), el valor-escisión enfrenta una lógica del ahorro de tiempo capitalista a una lógica del gasto del mismo en nuestras vidas" (Martínez Domínguez 2016, 700). En derivació de la seva posicionalitat en el valor, el capitalisme reforça el patriarcat, reforçant la submissió de la dona ja no només a l'home, sinó al sistema socioeconòmic. En oposició a la dignificació del "treball reproductiu" i de l'anàlisi de la "doble socialització" entre part de les teòriques feministes (Mies 1986; Becker-Schmidt 1987; Dalla Costa 1995; Haug 1996; Federici 2018), Scholz rebutja l'ús del concepte "treball" per a les activitats reproductives invisibles, ja que per a ella són l'altra cara de la moneda del "treball abstracte"[22]. L'anàlisi de Scholz (2000) es basa però de forma molt preeminent en l'estudi socioeconòmic, pel qual l'anàlisi de la cultura, de la cosmovisió i de l'imaginari col·lectiu al voltant de les relacions de gènere capitalistes ens pot aportar encara elements molt interessants d'anàlisi en aquest sentit dels quals encara no s'ha dit gaire.

En l'espai d'un feminisme marxista, han estat molt diverses les autores que han plantejat el rol de les dones i les relacions de gènere en l'explotació capitalista (Sacks 1979; Vogel 1981; 1983; Young 1981; Armstrong i Armstrong 2003; Davis 2004; Méndez 2008). Volem destacar en aquest sentit una escola que ha treballat en profunditat la transició al capitalisme, agrupades en torn al moviment del salari per al treball domèstic, des del feminisme autònom, l'ecofeminisme i el feminisme marxista heterodox i en el qual la reproducció −i els rols de gènere associats−, la modernitat, la colonialitat i la seva relació amb la natura i els cossos són claus per a la comprensió de l'àmplia dimensió social d'aquest sistema. Una part d'aquestes investigadores han aprofundit en la concepció teòrica del treball de reproducció, i el seu rol en la producció del valor, com Leopoldina Fortunati (2019); mentre d'altres han aprofundit en el paper biopolític del treball de

[22] "creo que es una ilusión pensar que se pueda superar la crisis de la sociedad del trabajo/trabajo doméstico sin entrar en una crítica fundamental de los mecanismos del sistema capitalista, tanto en lo que se refiere a sus dimensiones ecológicas como a las sociales y económicas." (Scholz 2000)

reproducció capitalista davant els cossos de les dones i la natura (Dalla Costa i James 1975; Dalla Costa 1995; 2005); o bé en la producció de la violència −i especialment de violència cap a les dones− per a la implantació del nou sistema capitalista (Federici 2004; 2017).

Volem destacar els treballs de Federici (2017) per la lectura holística i històrica de la transició capitalista, que pren en consideració factors econòmics, socials, culturals, de gènere, territorials i ideològics o mentals, i que resulta un referent en la integració dels elements estructurals i els contextuals en un relat històric amb perspectives crítiques a passat i futur. En aquest sentit, Federici destaca el paper fonamental que tingué la violència a diferents nivells per a la completa implantació del capitalisme. A més, realitza un relat en el qual descentra l'estructura i els protagonistes essencials de la modernitat capitalista (burgesia i classe obrera) per a abordar, situar i comprendre el capitalisme des dels seus límits: els d'aquells exclosos, resistents o al marge de l'agència d'aquest procés històric (pobles colonitzats, dones, bruixes, camperols de la perifèria, etc.). Aquesta perspectiva permet ampliar la mirada respecte la transició capitalista, problematitzant-la i aportant a la tradició marxista reflexions i interpretacions clau des dels feminismes i la concepció foucaultiana del cos i la violència. Federici (2017, 26) sosté que no hi ha una sola transició al capitalisme i que no és delimitada en un moment originari passat, sinó que el capitalisme es sosté en acumulacions[23] successives que han anat integrant diversos territoris del món en aquest sistema global i que tenen incidència en el present. Alhora, crida l'atenció que la transició no fou "un desarrollo gradual, lineal" sinó que "fue uno de los más sangrientos y discontinuos de la historia mundial" (*ibid* 2017, 92). Els elements claus per a aquest anàlisi són: la nova divisió sexual del treball (que construeix la producció en oposició i sustentada en la reproducció), el nou ordre patriarcal (basat en l'exclusió de les dones del treball assalariat i subordinació del homes a aquest) i la mecanització del cos proletari (a través del control de la procreació social). Així, el capitalisme suposa una redefinició dels rols de gènere i les tasques reproductives, alhora que la definició de les relacions socials en unes noves classes socials construïdes en base a jerarquies constituïdes en base a l'explotació, però també a partir del

[23] En referència al concepte d'acumulació primitiva, que entén com "un concepto útil, pues conecta la «reacción feudal» con el desarrollo de una economía capitalista e identifica las condiciones históricas y lógicas para el desarrollo del sistema capitalista, en el que «primitiva» («originaria») indica tanto una precondición para la existencia de relaciones capitalistes como un hecho temporal específico" (Federici 2017, 93)

gènere, la "raça" i l'edat. L'autora es basa en l'expropiació fruit de la privatització de la terra i la revolució dels preus, el sotmetiment dels homes al treball assalariat i la producció del procés de proletarització i de quines maneres es disciplinà a la població per a la consecució d'aquests objectius. Alhora, destaca l'agència de les marginalitats i rescata de l'oblit històric les múltiples i diverses resistències a la transició capitalista, tal com ho feren pionerament Scott (1985) i Colburn (2016) des de les experiències camperoles.

Complementàriament, Leopoldina Fortunati (2019), des d'un anàlisi i crítica a les nocions basals marxianes, planteja un estudi estructural de la condició de les dones al sistema capitalista des del funcionament del seu món i la seva llar. Es centra en les categories de producció i reproducció per tal d'argumentar que la reproducció de la força de treball –que entén com treball domèstic i prostitució– és bàsica i estructural per al sistema d'explotació capitalista. Emfatitzant el caràcter productiu i essencial de la reproducció, Maria Mies (1986; 2019) realitza una lectura històrica basada en la idea de la "producció de la vida" en contraposició a l'explotació. A partir de la seva trajectòria en la història feminista i l'anàlisi de la colonització i de les economies camperoles, s'encarrega de realitzar una història sobre la divisió sexual del treball i l'apropiació del treball de les dones, crítica amb la idea de progrés i les arrels de la modernitat. En un sentit similar al de Federici, es refereix a l'acumulació primitiva com a un element no només generador, sinó a "un aspecto esencial y necesario de todas las fases de desarrollo capitalista, al punto de que, actualmente, se ha convertido en un proceso permanente", en la qual es produeix una "relación de causalidad directa entre la extensión global de las relaciones capitalistas y la escalada de violencia contra las mujeres" (Mies 2019, 18). Mies resulta rellevant per l'anàlisi, més enllà de les estructures i les condicions materials, de la construcció ideològica i cultural del capitalisme i el seu procés de reordenament de gènere. A més, incorpora un anàlisi de la relació de la modernitat amb la natura, els recursos i el territori, com també dels cossos, que enriqueix la lectura d'un capitalisme modern extractiu i tecnofílic.

La concepció moderna de l'entorn i els impactes del capitalisme (primer agrari i després industrial) sobre el medi natural es troben a la base, com hem vist, d'una part dels anàlisis feministes i decolonials. Especialment, observem aquestes qüestions en una sèrie de corrents al voltant de l'ecologisme com l'ecofeminisme (Mies 2019), l'ecologia política (Foster 2000; Foster

i Clark 2004; Machado Aráoz 2015; Foster i Magdof 2010), l'ecologia humana (Malm 2018), l'economia ecològica, la sociologia i la història mediambiental (Moore 2016; 2017; 2020), i la història econòmica (Rubio 2005). Una part d'aquests plantejaments, per a la qüestió que ens interessa, realitzen un anàlisi de la dimensió material del capitalisme i del seu impacte en l'ecosistema i que en alguns casos denominen com a "antropocè" o "capitalocè" i que tractem al capítol 3. Per altra banda, resulten d'interès els anàlisis que des d'aquestes perspectives es fa de la construcció cartesiana de la modernitat. S'entén que la cosmologia del dualisme cartesià societat-natura, raó-emoció, civilització-barbàrie, home-dona, entre d'altres, suposà la base ontologia del poder del capitalisme modern (Grosfoguel 2018, 40). Al seu torn, suposà una separació ontològica que feu entendre la realitat humana com a quelcom dissociable i independent del medi natural i material, i per tant es conceptualitzà com un element a explotar (Moore 2020). Alguns autors, com Horacio Machado, destaquen el paper de l'extractivisme en la gestació d'aquesta concepció, a partir de les pràctiques colonials mineres al continent americà (Machado Aráoz 2015). Així, l'extractivisme material i simbòlic es trobaria a l'arrel de la civilització capitalista, en la qual l'individu i la tecnologia resulten l'agència moderna i alhora instauren una geopolítica determinada a partir d'un establiment científic i estatal de producció del valor[24]. Resulta interessant doncs, per a l'estudi de les formes d'expropiació capitalistes, l'aportació d'aquests estudis que permeten anar més enllà de l'anàlisi de la força de treball per a aportar el rol de l'extractivisme. A l'estudi de l'alienació del treball, la perspectiva decolonial ve a aportar la territorialitat de l'alienació (Santos 2008), en base a l'explotació extractiva i laboral del capitalisme globalitzat. És a dir, l'ordenament territorial de l'extracció de recursos i de la divisió internacional del treball en base a la dinàmica d'acumulació/dominació del capital, així com de la reproducció de l'imperialisme ecològic (Harvey 1985; Foster i Clark 2004).

Una vegada vistes les corrents principals, de la historiografia del capitalisme es deriven una sèrie de conceptes i idees que convé destacar per la seva rellevància en l'estudi que aquí s'està portant a terme.

[24] "forja la periferia como efecto de devastación y saqueo; forja el Imperio, como efecto de la concentración de los medios de poder. La violencia y la acumulación se institucionalizan. Nacen por tanto, el Estado, el mercado y la ciencia." (Machado Aráoz 2014, 240)

En primer lloc, la idea d'un element imperatiu en la transició i el desenvolupament del capitalisme que permet explicar de quina manera els actors econòmics i socials són pressionats sistemàticament a prendre partit del mercat capitalista −vendre la força de treball− per tal d'assegurar la seva reproducció social més bàsica (Moreno Zacarés 2018, 4). Aquesta idea permet explicar des de l'experiència de la mà d'obra (de la classe obrera) els elements econòmics que condueixen el capitalisme a establir-se com a estructura imperant i per quin motiu la venda de la pròpia força de treball substitueix l'economia de subsistència. Això és possible mitjançant l'eliminació −*disembedding* (*sensu* Polanyi 2001)− de les tradicions i les institucions no econòmiques que garantien la reproducció social (comunals, religioses, de parentesc, de veïnatge, etc.). És important en relació a aquest element la idea d'expropiació de la pròpia subsistència que es condensa en la idea de *market dependance*[25] (Brenner 1976) i que força als productors a dependre del mercat per a accedir als mitjans de producció i sotmetre's per tant a les forces de la competitivitat i la maximització del benefici (Wood 2021, 11).

En segon lloc, el concepte de proletarització resulta clau per a entendre la transformació en les vides de la població en la transició i el capitalisme. Es tracta del procés per el qual els individus i les estructures familiars passen a dependre (per imperatiu del mercat) del treball assalariat (Levine 1984). Així, la proletarització s'ha entès com la desvinculació i el contrast a una estructura familiar basada en una economia de subsistència. Una família proletària depèn de la venta de la força de treball dels seus membres per a la seva reproducció social. D'aquesta manera, la proletarització és un dels elements fonamentals de l'estructura capitalista en tant que és la base de l'expansió o reducció de la força de treball (Gómez-Baggethun i Naredo 2020). El debat al voltant de la proletarització consisteix a la seva posició causal en el procés de transició capitalista. Per a Brenner (1977), aquesta és conseqüència de la dependència del mercat i constitueix la base fonamental de la història del capitalisme, juntament amb l'expropiació. Aquest imperatiu del mercat per a Wood fou el que provocà "que la classe trabajadora pasara a depender por

[25] "the necessity to engage in market exchange in order to reproduce one's social position, be it through profit-making or the sale of labour power" (Wood 2002, 2-3)

completo del mercado, y a estar completamente a merced de la disciplina que este imponía, sin otras mediaciones ni fuentes de recursos alternativas" (Wood 2021, 157). De fet, aquest procés és bàsic per a entendre la pèrdua completa d'autonomia de les classes populars i les creixents diferències socials en el sistema capitalista: "Mientras que tanto el capital como el trabajo estuvieran sometidos cada uno a su manera a las fuerzas impersonales del mercado, este se convertiría progresivamente en un eje fundamental de la división de clase entre explotadores y explotados, entre compradores y vendedores de fuerza de trabajo" (*ibid* 2021, 158). Wallerstein considera la força de treball com l'element central del procés de producció, que es tracta de regular a través de la disponibilitat i el cost. Per a l'autor, el procés de regulació es desenvolupa a través de la proletarització, sostén de la institució del treball assalariat, creixent i ampliant-se al llarg del procés de desenvolupament capitalista (Wallerstein 2012, 16). Malgrat això, Wallerstein (2012, 18) crida l'atenció a observar que el procés no ha estat complet a nivell global, i que sectors importants de les perifèries de l'economia-món han restat alienes a la proletarització, o han adoptat formats mixtos, sense els quals no podrem comprendre el caràcter real del capitalisme. Federici aporta a l'anàlisi d'aquest procés la perspectiva feminista, abordant de quina manera el capitalisme ha determinat social i històricament la reproducció social, i específicament la procreació, en què "en todas las fases del desarrollo capitalista, el Estado ha tenido que recurrir a la regulación y la coerción para expandir o reducir la fuerza de trabajo" (Federici 2017, 144). En aquest sentit, segons defensa l'autora, les diverses i successives acumulacions primitives del capitalisme es basarien de forma rellevant en l'expropiació de la força de treball basada en onades de proletarització successives a partir de la repressió i submissió del cos femení, i posteriorment en la naturalització de les pràctiques i rols de gènere. Malgrat aquest treball bàsic per a la reproducció del capital, a través de l'acumulació de treball assalariat, el treball reproductiu s'hauria confinat a les dones, alienant-les respecte el propi cos i sota la condició de la maternitat forçada (Federici 2017, 145).

El concepte de la proletarització es troba de fet sostingut pel binomi producció-reproducció, essencial per a la comprensió del reordenament de gènere i la conformació de les relacions socials a un nivell més profund. Abans d'entrar en aquesta idea, però, cal apuntar el paper de la

modernitat construí la base de la cosmovisió de gènere de la que prengué part el capitalisme. La modernitat suposa un reordenament profund de les categories de gènere i els seus rols associats. Les polaritats formulades pel dualisme cartesià (raó-emoció) es troben a la base de la construcció de la dona com a ésser emocional, naturalitzat i de l'home com a ésser amb ús de raó. La Il·lustració, doncs, suposà un context fundacional per a la idealització de la raó i la negació de l'emoció, que consegüentment "idealizó la mente y negó la importancia del cuerpo, idealizó las ideas y negó la importancia de la materialidad" (Hernando Gonzalo 2018, 15). Aquest context entronca amb les el procés d'individuació pel qual la identitat relacional, que té a veure amb la reproducció de la comunitat, va quedant relegada a les dones, mentre que s'expandeix la identitat individual entre els homes[26]. Així doncs, la generació de la individualitat, com a procés històric modern desenvolupat en paral·lel a la ciència moderna, la tecnologia i el capitalisme, construí un ordre social basat en la dissociació raó-emoció (Hernando Gonzalo 2018, 38). És en aquesta línia que es redefineix el concepte de gènere, que "no se refiere a otra cosa que a las diferencias en el grado de individualización de hombres y mujeres" (*ibid* 2018, 99). Les identitats de gènere modernes es construeixen a partir dels subjectes binaris de la feminitat i la masculinitat (Vogele 2007), i que resulten la oposició fonamental de la opressió de gènere i de la invisibilització de la dona. Sobre aquesta idea se sustenta la construcció d'un règim monògam, heteronormatiu, de família nuclear i una idea de parentesc claus per al desenvolupament del capitalisme (Vasallo 2020). Ja Friederich Engels apuntà de forma pionera a la seva obra "El origen de la familia, la propiedad y el Estado" sobre el paper de la divisió sexual del treball i com aquesta s'interrelacionà amb la construcció de la família moderna amb les següents paraules: "La familia individual moderna se funda en la esclavitud doméstica franca o más o menos disimulada de la mujer, y la sociedad moderna es una masa cuyas moléculas son las familias individuales" (Engels 1970).

Per a l'anàlisi de les transformacions de l'espai domèstic en la industrialització que porta a terme aquesta recerca, resulta fonamental aprofundir en la creació i el desenvolupament del binomi

[26] "la individualidad se construye a través de 1) la idea del <<yo>>, 2) la mente y la reflexividad, 3) la conciencia de los pensamientos y de las emociones íntimas, y 4) el tiempo y los cambios.", "la identidad relacional es <<actuada>> (...) Es un modo de identidad que nos permite sentir seguridad ontológica y nos da una idea de lo que somos a través de : 1) los vínculos, 2) las acciones, 3) el cuerpo, 4) la cultura material y 5) el espacio y la recurrencia." (Hernando Gonzalo 2018, 16)

treball productiu-treball reproductiu i les seves conseqüències en el reordenament de gènere derivat de la implantació del capitalisme industrial. Si bé el paper de la dona en l'agricultura i en el treball preindustrial és rellevant per a comprendre els rols de gènere (Hanawalt 1986; Ortega López i Cabana Iglesia 2018; Ortega López 2020), i de la mateixa manera cal tenir en compte els estudis sobre el treball femení productiu intra o extradomèstic (Borderías Mondejar 2002; Borderías Mondejar, González-Bagaria, i Villar 2011; Borderías Mondejar i Ferrer i Alòs 2015; Sarasúa 2003; 2005; Díaz Sanchez 2002; Díaz Sánchez 2020), considerem que la concepció sobre el treball reproductiu subjau a qualsevol comprensió de la història del capitalisme i convé analitzar-lo. Més enllà de la seva plasmació econòmica, ens interessa aquí la construcció ideològica d'aquesta desigualtat de gènere en la concepció del treball (Comas 1995). Ens estem referint doncs a la idea de treball capitalista (assalariat, abstracte, concret, en les seves diverses designacions) i no pas al concepte antropològic de treball com a activitat humana transhistòrica. Aquesta perspectiva permet trencar amb la limitació de l'estudi del "treball de les dones", per a passar a concebre la globalitat de la concepció del treball des d'una perspectiva de gènere (Borderías Mondejar, Carrasco Bengoa, i Alemany 1994). Al seu torn, la mirada feminista i decolonial sobre el marc ideològic, mental, cultural i material del capitalisme històric ens permetrà ressituar les estructures i els efectes d'un sistema que va més enllà de l'esfera econòmica i que es sustenta també en el sexisme i el racisme[27].

El treball domèstic o reproductiu, com a esfera escindida de la vida econòmica és un producte d'aquest sistema històric, que opera en l'actualitat (Bird 1999) i que entenem que se situa a la base del capitalisme. Diverses han estat les autores que han contribuït des de diverses disciplines i perspectives en el debat sobre el rol del treball domèstic o el treball reproductiu en la vida social i en el valor capitalista (O'Brien 1981; Méndez 2008). Per una banda, algunes autores han considerat el treball domèstic com a productor de valor d'ús, o com a base de tots els sistemes

[27] "El sexismo fue la relegación de las mujeres a la esfera del trabajo improductivo, doblemente humillante por cuanto el trabajo real que se requería de ellas se vio en todo caso intensificado y por cuanto el trabajo productivo se convirtió en la economía-mundo capitalista, por primera vez en la historia humana, en la base de la legitimación del privilegio. Esto constituyó un doble vínculo imposible de romper dentro del sistema. El racismo no fue el odio o la opresión de un extraño, de alguien ajeno al sistema histórico. Muy al contrario: el racismo fue la estratificación de la fuerza de trabajo en el seno del sistema histórico, cuyo objetivo era mantener a los grupos oprimidos en el seno del sistema, y no expulsarlos. Creó la justificación para una baja remuneración del trabajo productivo, a pesar de su primacía en la definición del derecho a una recompensa." (Wallerstein 2012, 84)

de producció històrica i per tant que no presenta un rol específic i diferent en el capitalisme (Marx 1978; Meillassoux 1975; Vogel 1983). Una altre corrent interpreta el rol del treball domèstic a partir de la teoria dual (Molyneux 1979; Hartmann 1979). Segons aquesta teoria, patriarcat i capitalisme s'interrelacionen en l'aprofitament de la mà d'obra femenina. Així, els modes de producció capitalistes, haurien aprofitat la domesticitat de les dones per a l'explotació i el profit econòmic a través de la combinació i interrelació entre treball productiu i reproductiu, que s'ha anomenat "treball dual"[28] (López Barahona 2020), "producció social doble" (Haug 1996) o "doble socialització" (Becker-Schmidt 1987). Per últim, un altre gruix d'autores interpreta el treball domèstic o reproductiu com a base específica per a la producció capitalista. Segons aquesta perspectiva, amb el capitalisme nasqué o es reformulà el treball reproductiu per a sotmetre'l a les noves necessitats del sistema socioeconòmic. Ja Friederich Engels hauria apuntat, a diferència de Marx, el rol central que podia haver tingut la divisió sexual del treball per al desenvolupament de la propietat i el treball capitalista (Engels 1970; Sacks 1979). Aquesta teoria, anomenada "teoria unitària" tractava doncs d'entendre les relacions socials de la formació històrica del capitalisme com un sistema únic amb la divisió sexual del treball al centre de la seva articulació (Young 1981). Així, entenen que el treball domèstic permet la reproducció de la mà d'obra, essencial pel capitalisme (Benston 1969; Dalla Costa 1995). Així, sota la rellevància de la força de treball per a l'extracció capitalista, la reproducció dels treballadors[29] és concebuda com un element imprescindible. Federici s'hi refereix com a contracte sexual, pel qual es dona una "apropiación primitiva masculina del trabajo femenino" funcional al sistema socioeconòmic en que "las mujeres mismas se convirtieron en bienes comunes, ya que su trabajo fue definido como un recurso natural, que quedaba fuera de la esfera de las relaciones de mercado" (2017, 152). La família s'erigí com a principal centre de la reproducció de la força de treball, allunyant-se de l'esfera pública. Per a Fortunati, amb la transició capitalista, la producció se separà de la reproducció de manera que "mientras que el primero se presenta como creación de valor, el

[28] "El carácter dual del trabajo de las mujeres de las clases subalternas —como productor de valores de uso en la esfera doméstica y como productor de mercancías— fue una condición previa que el balbuciente capitalismo utilizó para extraer el máximo ren-dimiento de la mano de obra femenina al tiempo que procuraba mantenerla dentro del hogar, para garantizar la reproducción de la fuerza de trabajo familiar." (López Barahona 2020, 48)

[29] "la producción de seres humanos es un trabajo, y que es el trabajo sobre el que se sustenta el capitalismo" (Mies 2019, 17).

segundo aparece como creación de no valor" i per tant com un acte naturalitzat[30]. Així, la dona es converteix en obrera no directament assalariada, que forma part del sistema de producció-reproducció a partir de l'home[31] i que se sosté a través de les estructures de la família nuclear monògama i el matrimoni. L'autora realitza un lligam entre l'apropiació del treball reproductiu pel capitalisme amb la integració en la seva explotació d'altres formes de treball divergents amb el treball assalariat (l'esclavisme, el treball en negre, el treball il·legal o l'extraoficial), qüestionant les lectures ortodoxes sobre el mercat de treball capitalista[32].

També Mies i Wallerstein defensen aquest extrem, problematitzant l'hegemonia històrica del treball assalariat en el si de les relacions de producció capitalistes "el capitalismo no se deshizo de las anteriores formas «salvajes» de control de la capacidad productiva humana sino que más bien las reforzó y generalizó: «La esclavitud a gran escala o el trabajo forzoso dirigido a la producción de valores de cambio es preponderantemente una institución capitalista, diseñada durante las primeras etapas de la economía capitalista global» (Wallerstein, 1974: 88)" (Mies 2019, 144). Mies destaca, front a l'ideal productivista, el caràcter apropiador i violent del capitalisme en base a la seva explotació del treball reproductiu i de la natura, com a precondició al desenvolupament de les forces productives capitalistes. Per a l'autora, tot i entendre'l com a un mateix sistema, el capitalisme suposa un desenvolupament específic del patriarcat: "Esta relación-objeto respecto a la naturaleza, extractiva, no recíproca y explotadora, establecida primeramente entre hombre y mujer y entre hombre y naturaleza, se ha mantenido como modelo para todo el resto de los modos patriarcales de producción, incluyendo el capitalismo, que la ha desarrollado en su forma más sofisticada y generalizada" (Mies 2019, 148-49). Més

[30] "la reproducción, aunque aparece como una creación de no valor, como un proceso «natural», realmente es producción de valor, el proceso capitalista de producción de la mercancía fuerza de trabajo." (Fortunati 2019, 38)

[31] "El capital regula la compra de la fuerza de trabajo femenina como capacidad de producción para garantizar la primacía de la compra de la fuerza de trabajo femenina como capacidad de reproducción por el trabajador libre. Es decir, para no obstaculizar su simultánea apropiación del trabajo de reproducción." (Fortunati 2019, 45)

[32] "En otras palabras, basta reconocer la sensibilidad morbosa y el oportuno interés del capital en la composición sexual, racial y generacional de la fuerza de trabajo para entender que el mercado de trabajo no coincide con el mercado de trabajo asalariado, como suele suponerse, sino que comprende también aquel Trabajo no directamente asalariado de producción y reproducción. Su funcionamiento es por tanto muy complejo. En primer lugar, en tanto implica varios niveles: un nivel oficial, el del trabajo asalariado; un nivel extraoficial, el del trabajo doméstico; un nivel ilegal, el del trabajo de prostitución; y un nivel «underground», el del trabajo en negro. En segundo lugar, porque comprende secciones gobernadas por leyes muy diferentes entre sí, separadas cada una de manera más o menos rígida y organizadas dentro de una jerarquía precisa que refleja la estratificación de poder que existe dentro de la clase." (Fortunati 2019, 110)

enllà de les formes estructurals de relació social, és interessant el plantejament cultural i ideològic rere l'apropiació del treball reproductiu, que passà d'una idea moderna burgesa a la seva extensió entre la classe treballadora: "el impulso hacia la domestificación y la privatización tuvo ciertamente un fuerte impacto en la construcción de la nueva imagen de la «buena mujer» en los centros del capitalismo durante los siglos XIX y XX, en concreto la identificación de la mujer como madre y ama de casa, y de la familia, el privatizado espacio de consumo y de «amor», como su área de actuación excluido y protegido del ámbito de la producción y la acumulación en el que gobiernan los hombres" (Mies 2019, 200). La família, com a institució reordenada pel capitalisme i reforçada per l'Estat (Heinsohn i Knieper 1974), generà la categoria social de mestressa de casa[33] i condicionà la sexualitat i la reproducció per a l'explotació del proletariat, donat que "la proletarización del hombre está basada en la domestificación de la mujer" (Mies 2019, 210).

En una línia similar, però més enllà d'aquest extrem, Roswitha Scholz (2000; 2013; 2020) aporta la reflexió sobre el propi concepte de valor i el de treball. Es basa principalment en la crítica de l'ús del concepte treball per a referir-se a la reproducció. Per a l'autora és justament el concepte de treball l'objecte d'anàlisi, com a treball abstracte separat de la resta d'activitats humanes per a la seva valorització capitalista. Amb una conceptualització similar respecte a la valorització i la funció essencial per al capitalisme de les tasques reproductives, problematitza l'ús de conceptes marxistes per a referir-se a les "actividades específicas y típicamente "femeninas" que no pueden ser subsumidas a la forma del valor o la abstracción del "trabajo"" (Scholz 2000). El seu concepte de valor-escissió oposa la reproducció, la vida i les cures a la producció de valor i benefici econòmic. En el mateix sentit que les anteriors autores de la teoria unitària, Scholz entén que el capitalisme reforçà el patriarcat a partir de la construcció del valor: "La separación del valor como modelo socio-cultural y mecanismo socio-psíquico, unido con la división en trabajo abstracto y actividades femeninas de reproducción, constituye de esta manera la sociedad en su conjunto" (Scholz 2000).

[33] "la domestificación implica la externalización o exterritorialización de los costes que, de otro modo, hubiesen tenido que ser asumidos por los capitalistas. Por lo que esto significa la consideración del trabajo de la mujer como un recurso natural, de libre disposición como el aire y el agua. La domestificación significa también, y en paralelo, la total atomización y desorganización de estas trabajadoras ocultas" (Mies 2019, 210).

La modernitat, com s'ha apuntat més amunt, de forma similar a la concepció del cos de la dona resultà en una cosmovisió al respecte de la natura que implicà una relació d'objecte, extractiva i explotadora (Mies 2019, 148) que convertí el medi en recursos a gestionar, antagonitzant l'economia de la natura a l'economia del capital (Machado Aráoz 2015). Així, diversos anàlisis sobre la modernitat i la ideologia extractiva en relació a la natura (Mies 2019; Taibo 2018; Machado Aráoz 2015) apunten al rol clau de la concepció moderna per a l'ús que en feu la industrialització capitalista: "Surgida y formada bajo el habitus racional de la expoliación, esa (necro-)economía se asimila a la práctica del saqueo; nace ya entonces como economía colonial, bajo el signo de la conquista, del arrebato, de la violencia expropiatoria; de la explotación de los cuerpos y los territorios. Llevada a la práctica bajo la exclusiva superioridad tecnológica en el manejo de los medios de violencia, la lógica de la rapiña que da origen y hace posible a la Era de la acumulación" (Machado Aráoz 2015, 20). Tals pràctiques extractives, tenen a veure amb la jerarquització total, global i local, del capitalisme (Harvey 1985), en que unes àrees desenvoluparen el seu creixement industrial a partir de l'explotació d'altres territoris perifèrics o colonials (Wallerstein 2012).

Ens interessen especialment els anàlisis sobre la dimensió ideològica, mental i cultural d'aquest procés històric. El creixement de l'individu (Béjar 1993; Hernando Gonzalo 2018) i de la reestructuració de les nocions de públic i privat (Sennett 2011), la desarticulació de la comunitat i la consolidació valor del benefici (Weber 1984; Aguirre Rojas 2010), així com la ja mencionada divisió i jerarquització de les construccions de gènere. Són de fet aspectes diversos de la construcció moderna del capitalisme, a diferència del que defensa Wood, per la qual són productes del sistema històric capitalista, al marge de la construcció de la modernitat, i basada més aviat en la racionalització i el millorament (Wood 2021, 199). Enfoquem aquí l'anàlisi des de la comprensió del capitalisme com un producte del marc de la modernitat, tal com Wallerstein, Federici, Scholz, Kurtz, Dussel, entre d'altres. Grosfoguel sintetitza aquesta relació complexa amb les següents paraules: "Un capitalismo histórico que, tengámoslo presente, está organizado a partir de las lógicas civilizatorias de la modernidad. No podemos reducir el capitalismo como infraestructura y la modernidad como superestructura, es decir, la modernidad como un simple

epifenómeno de lo económico. Asimismo, tampoco podemos pensar la modernidad como totalmente autónoma y separada del capitalismo." (Grosfoguel 2018, 38).

Com a últim element, abordem la perspectiva sobre els comunals que es tractaran de forma contextual en alguns dels següents capítols (6 i 7). Les terres, els béns i els usos comunals han estat un tema d'estudi destacat pel que fa a la transició capitalista i a la mort de la vida i els costums precapitalistes i preindustrials (Ostrom 2000). Peter Linebaugh (2013; 2014), tal com s'ha apuntat prèviament, posa al centre la lluita de classes al voltant dels comunals per tal d'entendre l'expropiació capitalista. A més, estudia les figures de drets dels camperols, que permeten comprendre de quina manera l'articulació de la vida al voltant de la terra i els usos canvià dràsticament. De fet, Brenner (1977) entén que és a partir de l'expropiació dels comunals que es menyscabà la construcció col·lectiva de sobirania en la cobertura de les necessitats. Els tancaments dels comunals, en aquest sentit, s'entenen com la redefinició de la naturalesa mateixa de la propietat agrària i que de fet "fueron un caso bastante evidente de robo de clase, puesto en práctica según las ajustadas reglas de la propiedad y la ley, establecida por un parlamento de propietarios y abogados" (Thompson 2012, 243). La destrucció de la societat camperola tradicional fou la base del despossseïment de la població i del trencament de qualsevol indici d'autonomia. Part de la població camperola europea −a la que s'aniria sumant població de diverses geografies a l'empara de les successives ampliacions de l'acumulació capitalista− se sumí en l'empobriment absolut i es produïren migracions molt importants, malgrat la producció d'aliments per al mercat cresqué. Federici destaca aquesta contradicció del tancament dels comunals i l'aplicació de mesures de "millorament" sobre les terres i les seves distants conseqüències socials: "No fueron los trabajadores —mujeres u hombres— quienes fueron liberados por la privatización de la tierra. Lo que se «liberó» fue capital, en la misma medida en que la tierra estaba ahora «libre» para funcionar como medio de acumulación y explotación, y ya no como medio de subsistencia" (Federici 2017, 117).

Recollim doncs la idea dels comunals més vinculada a la cosmovisió d'una societat basada en uns usos comunals recollits pel dret consuetudinari, veïnal i complex (Algarra Bascón 2015; Cordero 2021), embullat de costums, tradicions, sentirs i identitats. Són diversos els estudis sobre la

construcció i la desarticulació de la propietat comunal (Altamira 2018; Congost Colomer 2007), sobre les seves resistències (Bax 1899; Gastón 2013; Roa Llamazares 2015), etc. Són avui dia també prou nombrosos els estudis en torn als comunals a la Península Ibèrica (Beltrán Tapia 2018; Cardeñoso 2013; Gastón 2003; Iriarte Goñi 2002a; 2002b; Lana Berasain i de la Torre Campo 2000) i específicament a Catalunya (Cots i Castañé 1983; Badosa Coll 1990; Busqueta i Riu i Vicedo i Rius 1996; 1996; Bonales Cortés 1999; Congost Colomer 2002; 2015; Planas 2013; Serrano Jiménez 2016; 2020; Moli Frigola 2019; 2020).

La present recerca beu de diverses de les tradicions presentades per tal de proposar un anàlisi del desenvolupament industrial capitalista en una àrea rural occidental –el que seria emmarcat com a "perifèria interna" (*sensu* Wallerstein 2012)– des de l'anàlisi de les racionalitats, les mentalitats i l'articulació social i cultural que han conformat la casa i les diverses formes de vida a la llar i al seu entorn. Així, a través de les transformacions microhistòriques de les persones treballadores, les migrants i les dones es tracta d'accedir a l'estudi d'un moment de canvi històric profund des de la vida quotidiana i la seva plasmació material. La perspectiva i la metodologia d'un relat complex i dens amb perspectiva interseccional (Crenshaw 1989) tracta de recollir i comprendre les experiències de les persones que sosteniren amb els seus cossos un moment de transició històrica abismal, mentre alhora es posen en diàleg amb la comprensió estructural.

2.2. Industrialització i modernitat

En aquest apartat tractarem la industrialització des dels principals debats, reflexions i conceptes del procés històric de la modernitat industrial capitalista des d'un punt de vista global, el que ens aportarà uns darrers ingredients per a la contextualització teòrica i historiogràfica de la recerca que aquí es porta a terme.

La industrialització és un procés històric complex que es troba al centre d'una sèrie de transformacions estructurals que han conformat la història contemporània. Es tracta alhora d'un canvi global: econòmic, cultural, de relacions socials i de racionalitats. S'ha tractat de fet com la fase madura del capitalisme i com a resultat de les seves lleis de moviment i estructura social (Thompson 2012; Wood 2021; Brenner 1976). Aquest procés, que es dona en el si d'una economia-món s'ha llegit tradicionalment com una transformació iniciada a finals del s. XVIII de creixement econòmic sostingut en el context d'un canvi tecnològic, de reconfiguració de certes institucions i d'emergent cultura científica (Allen 2013). De fet, compta amb diverses denominacions en funció de la perspectiva: industrialització (Almuni 2022; Ferrer i Alòs 1986a; Fontana i Lázaro 1988; Nevell 2003; Nadal et al. 2003), revolució industrial (O'Brien i Quinault 1993; Allen 2013; Escudero 2009; Lampard 1957), revolució industriosa (De Vries 2008), etc.[34].

En l'estudi de la industrialització observem a grans trets una dicotomia interpretativa pel que fa al que va suposar aquest procés històric per a la humanitat. Així, de manera general podríem delimitar dues corrents no estanques: entusiastes i detractors[35].

Pel que fa als entusiastes, elogiadors o optimistes en la seva mirada a la industrialització, aquests conformen la seva mirada a través del creixement poblacional, un creixement i expansió econòmica i industrial, i a una millora de les condicions de vida. Aquesta visió, que de fet suposa la visió hegemònica de la societat capitalista sobre el seu passat industrial, es basa en el mencionat mite del progrés i realitza un anàlisi sobre els propis criteris de valor capitalistes (els criteris del creixement quantitatiu, del benefici econòmic i del millorament). Es tracta de fet

[34] Veure debat a Lampard (1957).

[35] Thompson (2012) aborda la dualitat de visions respecte a la industrialització, mentre que Escudero (1996; 2009) empra una classificació similar entre els que anomena "pessimistes" i els "optimistes" davant el boom miner.

d'una visió marcada per un enfoc teòric i metodològic empirista, basat sovint en l'estudi quantitatiu i estadístic –que resulta en alguns casos determinista, tal com exposa Thompson, ja que es presenta una successió de fets i vinculacions causals aparentment inevitables en què "se pierde la dimensión de la intervención humana y se olvida el contexto de las relaciones de clase"(2012, 231) –. Malgrat la òbvia diversitat de perspectives en el si d'aquesta classificació, es poden destacar les visions dels paradigmes liberals de John Stuart Mill, Alfred Marshall o Ashton i Hartwell. Altres autors que hi podrien compartir alguns elements serien Allen (2013; 2009), Pollard (1981), o fins i tot Jan de Vries (2008)[36], en tant que entenen el procés històric industrial com un important avenç en la línia del progrés històric, que es portà de la mà d'accions pacífiques per part de grups d'individus i que aportà una millora per a la humanitat.

Pel que fa als detractors, aquests interpreten que es tractà del procés històric que major explotació humana, de les dones i de la natura havia generat fins al moment; que es basà en la idea primordial del benefici econòmic; i que suposà una transformació molt profunda de les cosmovisions humanes que existiren fins aquest moment, portant a la desaparició de diverses formes de vida prèvies i alternatives. Així, aquests autors prenen una perspectiva àmplia i crítica respecte a la dita "revolució industrial". En el si d'aquesta mirada, convergeixen lectures des de la pròpia modernitat i d'altres que tracten de situar-se fora del marc mental de la modernitat, la qual també és objecte de crítica. Així, podem traçar l'origen d'aquesta visió fins a Marx i Engels, els socialistes utòpics, els socialistes anglesos del s. XIX i els pensadors marxistes i anarquistes, des d'una lectura moderna per la qual la industrialització fou un progrés necessari per a la humanitat malgrat la construcció jeràrquica que suposà la societat de classes . Altres autors han presentat majors condicionaments al "progrés" de la industrialització per a la vida dels treballadors (Thompson 2012; Wood 2021; Brenner 1976; Polanyi 2001), i encara una altre corrent ha apuntat a una crítica profunda de la idea de progrés i de modernitat per l'esborrament que realitzà d'altres formes de vida, l'horror ambiental que generà (Rule 1990) i la submissió de

[36] En el cas de De Vries, es centra en el paper del consum i en l'agència individual dels consumidors en la creació d'una identitat industriosa que seria causa i origen de la industrialització: "consumer aspirations have a history; they are not simply the second-order consequences of other, more fundamental forces, nor are they autonomous acts of creative individuality"

les dones i de les comunitats de la perifèria global (Wallerstein 2012; Kurz 1999; 2016; Scholz 2013; Federici 2017; Mies 2019). Així, per a Thompson, "la mayor parte de los trabajadores sintió la crucial experiencia de la Revolución Industrial en términos de cambio en la naturaleza y la intensidad de la explotación" (2012, 225), és a dir, la desigualtat que generà fou més profunda i les formes de control i explotació de la nova condició de treballador foren la base, alhora que apunta a la descomposició de formes de vida: "El proceso de industrialización debe acarrear sufrimiento, en cualquier contexto social que podamos concebir, y la destrucción de las formas de vida más antiguas y apreciadas" (2012, 230)[37]. Polanyi destacà la profunditat dels canvis en la relació humana amb la materialitat i amb el medi, producte de la tecnificació de la Revolució Industrial, que entén que "no fue más que el inicio de una revolución extrema y radical que transformó por completo la sociedad mediante la mercantilización de la humanidad y de la naturaleza"(2001, 33). Wood criticà les arrels dels anàlisis dels entusiastes de la industrialització, apuntant a la naturalització en la que queien els autors liberals, però també de marxistes i d'altres corrents, sobre els pressupòsits pels quals la industrialització estava ancorada en les inclinacions més bàsiques de la humanitat i va suposar una millora absoluta de la vida individual i social (2021, 13). Per a l'autora, en canvi, la industrialització suposà la construcció d'uns nous rols de poder socials fonamentats en la despossessió i el sotmetiment d'una part importantíssima de la població. En la línia de la subjugació, Walter Benjamin (2019) dedicà part del seu pensament a l'anàlisi i la crítica de la industrialització i la noció de progrés[38], que considerà una conquesta política realitzada a través de la força i el sotmetiment.

Ambdues perspectives conformen les lectures i interpretacions globals sobre la industrialització, però resulta especialment clau en el debat al voltant del nivell de vida (Thompson 2012, 233;

[37] Per a l'autor, els canvis en el caràcter de l'explotació capitalista i la situació dels treballadors en la industrialització suposà: "la ascensión de una clase de patronos que no tenía autoridad tradicional ni obligaciones; la creciente distancia entre el patrono y el hombre; la transparencia de la explotación en el origen de su nueva riqueza y poder; el empeoramiento de la condición del trabajador y sobre todo su pérdida de independencia, su reducción a la dependencia total con respecto a los medios de producción del patrono; la parcialidad de la ley; la descomposición de la economía familiar tradicional; la disciplina, la monotonía, las horas y las condiciones de trabajo; la pérdida de tiempo libre y de distracciones; la reducción del hombre a la categoría de un "instrumento"." (Thompson 2012, 225)

[38] "Només vol percebre els progressos del domini sobre la natura, no els retrocessos de la societat." (Benjamin 2019, 51).

García Gómez i Escudero 2018; Floud 1989). Es tracta de l'anàlisi del benestar social a través de la integració dels ingressos monetaris, l'esperança de vida −formada la mortalitat (Luque de Haro, Pujadas-Mora, i García-Gómez 2021) i la morbilitat o salut (Newman 2016; Newman i Gowland 2016; Gowland i Newman 2018)− i les condicions laborals (Serrallonga i Urquidi i Martín Ramos 1992), entre d'altres. Es tracta d'un debat portat a terme eminentment en el camp de la història econòmica i per tant resulta de l'intent de mesurar el benestar humà i social a partir de mètodes quantitatius, estadístics i comparatius. Es desenvolupà especialment per part d'acadèmics britànics, primer sobre el cas de la industrialització a Anglaterra i després s'aplicà en altres geografies. Hi participaren historiadors com Hartwell (1963), Hammond i Hammond (1911; 1920; 2009), Clapham (1930), Hobsbawm (1957), Ashton (1949; 1968), Allen (2005; 2009) i Thompson (1979).

La delimitació quantitativa del debat, tal com ja apuntà Thompson (2012), deixa fora les concepcions contextuals sobre les vides dels treballadors, que són comparades dins un plantejament estadístic que deixa fora molts aspectes de la vida, i de la qualitat de vida. Aspectes com les formes de vida, les formes de treball, l'accés i la propietat de la terra queden doncs al marge de l'anàlisi. És interessant, per tant, abordar una perspectiva més àmplia, que problematitzi la pròpia noció de "qualitat de vida" o "benestar" i que la deslligui, també metodològicament, de l'anàlisi del creixement econòmic: observem que el benestar humà, associat a la idea de progrés humà, s'ha igualat al desenvolupament econòmic i tecnològic, quantificant el benestar tal i com quantifiquem el mercat. Entenem doncs que aquest debat s'ha donat des de la posicionalitat d'una pròpia perspectiva moderna, que ha condicionat els valors d'anàlisi. Considerem que per l'anàlisi de l'impacte humà de la industrialització i l'aproximació al seu benestar cal tenir en ment des d'una perspectiva qualitativa els valors, les ideologies i les formes de vida del context de les comunitats que visqueren aquest procés ja que precisament "los consensos colectivos y las ideas alternativas con respecto a la satisfacción humana estaban en conflicto" en aquell moment històric (Thompson 2012, 484). Cal doncs que analitzem la industrialització en el seu context i les experiències divergents que d'aquesta tingueren els diferents grups socials, així com també les defenses, les resistències i les alternatives que al llarg

d'aquest procés històric es manifestaren. Alhora, cal recordar que es tracta d'un procés que ha conformat d'una forma molt important el nostre present, davant del qual un anàlisi d'aquesta profunditat ens permetrà entendre amb major claredat "lo que se perdió, lo que fue empujado a la «clandestinidad», lo que todavía queda por resolver" (*ibid* 2012, 484). Així, davant aquest anàlisi caldrà comprendre i analitzar la pròpia posicionalitat de la historiadora o l'historiador, entendre de quina manera ens hem conformat en la societat, quin espai o posició social ocupem i des de quina mirada concebem la nostra realitat i la història que interpretem.

Dit això, i tornant a la noció de qualitat de vida que creiem s'ha d'ampliar, entenem que s'ha de fer més complexa, integrant múltiples i diverses esferes de la vida completa: de l'experiència corporal, la material, la mental, la relacional i la cultural. Cal abordar doncs les satisfaccions i les privacions, les violències, la sociabilitat, les identitats i pertinences, les creences i les cosmovisions per tal de comprendre el benestar humà des d'una mirada diferent. Experiències com la migració, l'emoció, l'autonomia, la identitat o la comunitat són nocions que depassen i es resisteixen a la limitació quantitativa, necessàriament racional, generalista i homogenitzadora. També la divergència de models, la lluita i la violència formaren part constitutiva del procés històric que tenim sobre la taula, tal com han destacat autores com Federici, Mies o Wallerstein, i que es tracta d'experiències humanes molt profundes que són difícilment limitables a una comparació a gran escala. La hipòtesi d'aquesta recerca entronca en aquest punt amb la voluntat d'investigar l'impacte humà de la industrialització des de la vida quotidiana, l'ordenació mental, familiar i comunitària, els rols de gènere i de classe que ens pot aportar un estudi sobre la casa des de l'experiència d'individus i col·lectius diversos i antagònics.

La perspectiva sobre la industrialització que s'emprarà aquí, és doncs necessàriament crítica i tracta de cercar formes de vida i organització que desaparegueren sota aquest procés històric global sota les premisses que: canvià profundament els valors i les relacions humanes; depauperitzà[39] i eliminà l'autonomia d'una part important de la població alhora que suposà una

[39] Thompson justifica la depauperització de la següent manera: ""La experiencia del pauperismo se les presentó en cientos de formas diferentes: para los trabajadores del campo, en la pérdida de sus derechos comunales y los restos de la democracia aldeana; para el artesano, en la pérdida de la categoria social de su oficio; para el tejedor, en la pérdida del sustento y de la independencia; para los niños, en la pérdida del trabajo y el juego en casa; para muchos grupos de obreros cuyos ingresos reales aumentaron, en la pérdida de seguridad, de tiempo libre y el deterioro del

revolució de les condicions materials d'altres parts; desarticulà l'economia de subsistència i l'economia rural i amb elles la comunitat que les sostenia; forçà a la migració grans contingents de població; explotà de forma excepcional a través del treball assalariat; i sotmeté a una disciplina i una violència ordenada i legitimada a qui s'hi oposà. Des d'aquesta visió, influencien aquest treball especialment els eixos d'anàlisi següents: la transformació del món rural o camperol i el reordenament jeràrquic del territori (Otero Armengol 2010; Topolski i Wyczanski 1983; Mayayo i Artal 1989; Lefebvre 1971; Rodrigo Mora 2008), el domini sobre la naturalesa (Pérez Cebada 2014; 2008; 2001; Rodrigo Mora 2008; Merchant 1983), la desigualtat (Comas 1995; Ortega López i Cabana Iglesia 2018; Pérez de Perceval Verde, Martínez Soto, i Martínez Carrión 2013; Pérez de Perceval Verde, Martínez Carrión, i Martínez Soto 2016; Luque de Haro, Pujadas-Mora, i García-Gómez 2021), la disciplina i la violència (Redondo Cardeñoso 2013; Sierra Álvarez 1994; Federici 2017; Bailie 1995), l'ordenament de gènere (López Barahona 2020; Marfany 2012; Sánchez 2020; Borderías Mondejar, Carrasco Bengoa, i Alemany 1994; Torns 2020), de la família i el parentesc en relació a la modernitat i la proletarització (Bestard Camps 1986; 1998; Burguière 1988; Carbonell-Esteller i Marfany 2017; Marfany 2018; Rebollo 2000; Medick 1976), i la migració (Domingo i Valls 2007; Sangroniz i Portilla 1996; Borra 2013; Oyón 2008; Camps 1990; Cohen Amselem 1987b; Marfany 2022; Vandellós 1935).

entorno urbano". (2012, 485)

3. Per una arqueologia de la industrialització

En el capítol anterior (capítol 2) hem abordat en forma d'estat de la qüestió el marc teòric sobre el capitalisme i la industrialització. Com hem vist, aquests aspectes s'han tractat des de la història, la història política, la filosofia, l'economia, la història social i econòmica, etc. i han tendit a formular teories de llarg rang, situades en la *longue durée* i la macrohistòria. En aquest capítol, exposarem de quina manera l'arqueologia és una disciplina adequada i interessant per a aterrar aquestes teories. Aquesta disciplina té la capacitat de generar relats que puguin dialogar amb aquestes teories des de la seva plasmació material, en la microhistòria. Sovint sembla que la macrohistòria i la microhistòria estan desconnectades: la macrohistòria en alguns casos oblida les diversitats, multivocalitats i contradiccions, i la microhistòria pot arribar a oblidar construir un coneixement científic comparable, comprensible des d'altres contextos –centrada en alguns casos en la "reconstrucció històrica" oblida la reflexió teòrica i la consecució d'interpretacions que ofereixin relats més globals–. La clau aquí resulta en com l'arqueologia té la potencialitat de vincular ambdós nivells d'anàlisi per tal d'entendre la construcció quotidiana de grans processos de canvi històric que han configurat eres.

L'arqueologia, en la seva definició més bàsica, és la disciplina que s'encarrega d'estudiar la materialitat. Com a tal, explota una font no abordada per a l'època contemporània fins a les últimes dècades, de manera que té la potencialitat d'aportar noves mirades, dades i interpretacions que construeixin nous relats històrics. A diferència del que molt sovint s'ha considerat, l'arqueologia no és només una "ciència auxiliar" per a "las denominadas "ciencias históricas", para las cuales es solo una técnica a su servicio, capaz, eso sí, de aportar información de primera mano que luego ellas someten a su propia forma de entender las cosas" (Vaquerizo Gil 2018, 25). Aquesta disciplina pot generar una forma pròpia d'entendre i construir coneixement: "a knowledge that would not be shared by other disciplines, such as history or sociology, but would come entirely out of the field as such. I would say that what such an archaeology brings to light is the "real stuff"; I mean the materiality of historical contexts that do not exist anymore around us" (González-Ruibal a González-Ruibal, Kersting, i Olivier 2018, 50). El seu interès no rau només de la materialitat amb què treballa, sinó de la seva particular forma

d'abordar-la a partir del registre arqueològic. L'arqueologia compta amb una pròpia racionalitat, configurada per la seva teoria i metodologia, però també pel seu caràcter com a ofici i la seva pràctica. La relació amb la materialitat genera una pròpia "intel·ligència arqueològica" regida per un plantejament *arqueo-lògic*, en paraules de Criado (2012), que respon a la particular aproximació de la disciplina. Diversos autors reclamen al volum *Reclaiming Archaeology* (González-Ruibal 2013) l'autoreconeixement per part de l'arqueologia d'aquestes particularitats i la construcció, a partir de la crítica, d'una confiança pròpia com a ciència que arribi a d'altres ciències i que puguin transcendir les seves idees i aportacions: "looking critically at archaeology and modernity involves a double move: first a thorough critique (of its temporalities, politics and practices, of the preconceptions of what archaeology is, within and outside the discipline) and then a vindication of what is valuable in it." (González-Ruibal 2013, 3).

Especialment en l'època contemporània, el potencial de l'arqueologia no està només en aportar nova informació, sinó en la mirada des d'una altra perspectiva. Pot aportar coneixement sobre allò que no sabem, però també sobre allò que ja sabem. L'arqueologia contribueix a completar i contrastar fonts parcials, esbiaixades, unívoques o que presenten només una mirada, o bé aportar informació allà on les altres fonts són inexistents. Però el que resulta especialment destacable és la seva capacitat de fer-nos tornar a mirar allò que ja sabem, el que defineix González-Ruibal com "Cognition through recognition" (2019, 22): el que demostra a partir de proves materials i de forma sensible que el passat, efectivament, existí; que desvela el contingut de passats traumàtics; o bé ajuda a conèixer millor allò que ja sabem[40] (reconèixer). Així, es tracta de fer evident, visible i inevitable el que ja sabem. Aquesta capacitat es pot sintetitzar amb la idea de "revelació" (González-Ruibal 2008c), que canalitza la memòria i el coneixement d'un passat que no ens és tan aliè (contemporani) a partir d'un recurs material i sensible. Moshenska també destaca la força de "ressonància": "the power to be heard, to be seen, to be felt, and to

[40] "Recognition can come as a shock. In the case of the archaeology of the contemporary past, it can be the shock of actuality that comes from the recognition/confirmation, with material proofs, that the past existed, that it was so and it is here (Pearson and Shanks 2001: 42); it can be the shock of unveiling a traumatic past that we knew already", "On the contrary, through anamnesis, as much as through anagnorisis, we may come to know things better. Furthermore, as the traces of violence of the twentieth century prove, anamnesis—remembering what we already know—can be as frightful and painful as any anagnorisis (Lyotard 2004: 118)." (González-Ruibal 2019, 23).

be responded to through the existence of a physical marker or an evocation of place" (2009, 51). Ressonància i revelació, doncs, converteixen la materialitat en un element excepcional per a la creació de ponts sensibles entre passat i present. Abordar explícitament els afectes en arqueologia −de manera similar a com es proposa una història de les emocions (Barrera i Sierra 2020; Medina Doménech 2012)− significa posar-nos a la pell de les persones que estudiem i apropar-nos a la dimensió emocional dels impactes que generen els processos històrics, afavoreix la generació d'un vincle empàtic amb les societats del passat i la seva humanitat, i d'aquesta manera facilita un impacte del coneixement que produïm en el present. Però també el context afectiu en que produïm aquest coneixement impacta[41] en el producte que generem, les relacions i el futur de la disciplina, com ha assenyalat contínuament la ciència feminista.

A més de l'esfera sensitiva i emocional, l'essència democratitzant (González Álvarez 2007) de la materialitat ens apropa a la gran amplitud de contextos i experiències humanes que travessen el poder: si bé a les fonts documentals i les fonts orals no hi és present una part important de la població, la materialitat és la resta mundana i quotidiana de tothom, també d'aquells i aquelles despullats de veu pròpia[42], complexitzant i desvelant les contradiccions dels discursos macrohistòrics oficials[43].

L'arqueologia presenta una gran potencialitat pel que fa a la temporalitat. L'arqueologia, a partir de l'estudi de la materialitat i de les particularitats del registre arqueològic presenta cronologies pròpies que poden transcendir la temporalitat historicista (Olivier 2020). El fet que s'hagi prestat poca atenció a les potencialitats de la disciplina arqueològica com a ciència amb els seus propis plantejaments teòrics, també ha fet que s'hagi subordinat a conceptes i termes aliens, com per

[41] "It is important to be aware of the affective roles that we take in this process of community making as much as we become self-reflexive, critical and consistent in our professional and political commitments. In other words, we need to be self-aware of our own role in the relationships that shape archaeology, repay mentors that mattered to us by becoming good mentors. To be a politically engaged contemporary archaeologist is to learn how to take care of each other in the present, and care for the future." (Gomes Coelho 2021, 98).

[42] "when history recalls "what has happened," archaeology brings to light what people have experienced in their own life – it is the voice of the "voiceless of history," as Walter Benjamin would have said." (Olivier a González-Ruibal, Kersting, i Olivier 2018, 58).

[43] O com ho escriu Millán "Es este sentido casi terapéutico el que ofrece una arqueología capaz de atisbar en el registro todas las tensiones y alternativas que una y otra vez intenta diluir el discurso oficial." (Millán Pascual 2015, 57).

exemple als períodes històrics establerts per la historiografia tradicional (Carmona Zubiri 2001, 687). Seria interessant també per aquest motiu que l'arqueologia sortís de la seva disciplinarietat, limitacions i manca d'autoestima per tal d'aportar sense complexos la seva particularitat a la resta de ciències socials i humanes i al conjunt del coneixement en general, tal com ja ho fan altres humanitats per ella, prenent-ne conceptes com a metàfores i plantejaments teòric[44]. Així, si aquesta fos capaç de trencar les fragmentacions disciplinàries i temàtiques, podria abordar la temporalitat des de la seva pròpia perspectiva i generar lectures holístiques i complexes que s'atrevissin a explicar des de la microhistòria (Ginzburg 1976; Serna i Pons 2020) la *longue durée*. Com defensen diversos autors (Orser 2013; Witmore 2013; González-Ruibal 2019, 17), l'èmfasi en les coses, en aportar altres perspectives respecte disciplines que es centren en altres fonts, també construeix una altra temporalitat. Tal com defensa Carmona, no s'adapta a la seva temporalitat "el concepto de compartimentación en etapas cronológicas acotadas por fechas, que suponen hitos de inicio y finalización, resulta inoperante respecto al registro material, reflejo de la vida cotidiana, y, por tanto, de los modos y relaciones de producción." (Carmona Zubiri 2001, 687). És més, "es en ese proceso de inserción donde los restos arqueológicos tienen que domesticar su alteridad para pasar a cumplir un papel específico dentro del sistema" (Millán Pascual 2015, 52). El règim temporal de l'arqueologia pot aportar doncs lectures complexes sobre la relació del present amb el passat −a partir de la seva interacció material contínua i conceptes com el palimpsest−, rangs temporals molt diversos com llargues continuïtats i canvis abruptes, heterocronies i passats oberts (González-Ruibal, Kersting, i Olivier 2018, 50), i un coneixement profund i complex en el temps de al relació de la humanitat amb la materialitat.

En relació al potencial de l'arqueologia en matèria temporal, convé recordar que la forma de concebre la temporalitat i la periodització de la història ha estat i és una qüestió política. Tal com destaquen Orser (2013) i Witmore (2013), la seqüenciació d'un passat ordenat i coherent forma part d'un programa polític. Especialment si parlem d'història moderna i contemporània i d'industrialització, aquesta s'ha conformat al voltant de la ideologia del progrés, una narrativa

[44] Un cas pot ser l'ús de l'arqueologia des de la filosofia, per exemple en "L'arqueologia del saber" de Foucault, però també des de l'art, l'antropologia, la psicologia, etc.

lineal i conseqüent de l'historicisme que serveix per a legitimar el present i encaminar el futur, com analitzà magistralment Walter Benjamin (2019). Part d'aquest programa polític contribueix també a l'esborrat de les continuïtats històriques, en una "lógica enlazada con una idea del pasado secuencial y perfectamente separado del presente (Olivier, 2008: 94-100), en la que se privilegian los procesos de creación y no tanto los de duración (Barrett, 1999: 21-23; Hamilakis, 2013: 111-128)" (Millán Pascual 2015, 53). D'aquesta manera, el concepte d'origen marca un abans i un després en la història, és la causa i el desencadenant del procés lineal a legitimar[45], a la manera de la *petitio principii* del capitalisme com a llavor present prèvia al seu desenvolupament (Meiksins Wood 2002). Així seria a la manera també de certes lectures de la industrialització, especialment centrades en la "invenció" més que no pas en els processos socials, econòmics i polítics, que han generat una història i una periodització basada en l'origen o l'aparició de la indústria, més que no pas en el seu desenvolupament, en les continuïtats del món camperol de l'antic règim o en la participació i els impactes socials en la major part de la població. L'arqueologia, com es defensa aquí, pot aportar la visió del caràcter d'aquest procés d'industrialització des dels canvis en les estructures de major permanència social, com és l'espai domèstic. La materialitat aporta una visió molt clara de les continuïtats i les ruptures, per al qual l'arqueologia és una disciplina única, ja que ens permet complexitzar la relació del passat i el present.

Tot esforç de comprendre el passat, complex i no lineal, ha de contribuir de forma última en la construcció d'un coneixement crític i útil per al present: "No se trata entonces de ir al pasado por el mero hecho de hacerlo, sino porque con ello tratamos de comprender lo que todavía sigue actuando en el presente. La arqueología no puede alejarse mucho de este propósito, una vez que se defiende su capacidad única para defender la pluralidad y la complejidad del tiempo en el presente" (Millán Pascual 2015, 57). Per a aquest objectiu, haurà de tractar-se necessàriament també d'una arqueologia amb uns plantejaments ètics, que interpreti i que sigui política (Fernández Martínez 2006).

[45] "Al buscar el origen asumimos una idea muy concreta de la naturaleza humana que además reforzamos, porque somos nosotros mismos lo que estamos buscando." (Millán Pascual 2015, 53)

Una arqueologia que aporti quelcom a la societat haurà d'estar focalitzada de cara a la interpretació, més que en un interès en els objectes pels objectes. Part important de l'arqueologia històrico-cultural s'ha basat en la taxonomia i la cronotipologia com a fins en sí mateixos; però, malgrat algunes d'aquestes siguin mètodes bàsics del desenvolupament de l'arqueologia, aquesta no es pot quedar aquí si tenim interès en conèixer a les societats o quelcom profund de la humanitat com a fi últim. Així doncs, es revaloritza l'objecte arqueològic no com a fi, sinó com a mitjà per a l'estudi últim de les societats (Falquina Aparicio, Marín Suárez, i Rolland Calvo 2006), transcendint el descriptivisme. Per a construir una arqueologia que interpreti, caldrà prèviament una crítica i coneixement de la pròpia disciplina i una orientació teòrica, que dissenyi i no segueixi acríticament línies històrico-culturals, que no tingui por a implicar-se en teories de major abast, o fins i tot a construir-ne de noves (González-Ruibal 2012a). Així, cal partir de la base que l'arqueologia és una disciplina moderna i colonial pel seu context d'origen i creixement, pel qual implica una concepció del temps, de l'espai i la societat determinada, amb les seves limitacions (Thomas 2004): "One of the most distinctive characteristics of modernity has been the decline of tradition, and the corresponding growth of "mechanical" forms of social integration, such as state institutions". Tal com sintetitza perfectament González-Ruibal "la única arqueología posible para el siglo XXI es una arqueología teóricamente orientada, lo que quiere decir reflexiva, crítica, en diálogo con otras disciplinas y que se haga preguntas relevantes desde un punto de vista social y científico" (González-Ruibal 2012b). L'arqueologia doncs, com a ciència humana i social, haurà d'abordar a la materialitat com a element integrat i produït per les relacions socials, construint una base teòrica que revaloritzi la seva capacitat comunicativa (Hodder 1994; 2001; Shanks i Tilley 1987). Al mateix temps, convindrà una teoria que estigui aterrada, que compti amb treball empíric real i que permeti desenvolupar la disciplina, com també defensa Vaquerizo (2018, 62).

En treballar amb societats humanes i amb els contextos materials d'aquestes, convé tenir en compte la dimensió ètica de la pràctica arqueològica. En les últimes dècades s'ha treballat bastant en aquest sentit, en el qual no entrarem aquí en profunditat. Cal remarcar en el context de la ètica, que tota pràctica d'aquesta disciplina clarament està intricada en els sistemes de

poder en els que ha aparegut l'arqueologia, i com a tal presenta problemes ètics que s'han d'abordar per a no reproduir-los, en tant que el coneixement no és asèptic i pot generar impactes socials que cal preveure. Cal tenir en compte el context social, cultural, polític, econòmic i de creences del registre amb el que treballem i de quina forma es relaciona amb altres contextos i amb el present[46], així com també de quina forma aquest present deforma la imatge que en tenim. Convé doncs posar atenció a la diversitat que estudiem i als pressupòsits teòrics dels quals partim, per tal de no esborrar a través de la nostra pràctica l'experiència de les societats amb les que treballem[47]. Una perspectiva crítica en aquest sentit facilitarà el reconeixement de formes diverses de vida, lluny de lectures linears i unívoques del passat[48]. L'ètica haurà d'estar situada social i políticament, per tal de ser conscient dels mecanismes de poder que operen en la construcció de coneixement. Hamilakis, Duke (2007, 15) i González-Ruibal (2019) defensen, de fet, que són inseparables i que cal evitar paradigmes universalistes i relativistes[49]. L'arqueologia, però, no podrà ser crítica sense "plantear una visión alternativa –una crítica si se quiere (Shanks, Tilley, 1992)– del mundo a la que el sistema de poder transmite constantemente mediante canales mayoritarios" i "sacar a la luz las redes de poder contemporáneas, buscar soluciones para problemas sociales y revelar contradicciones entre discurso textual y cultura material" (González-Ruibal 2019).

Alhora, tal com s'ha treballat molt des de l'arqueologia social (Redman et al. 1978) i l'arqueologia

[46] "But it is also worth considering that our relationship to the past people about whom we write is an ethical one. Archaeology conventionally separates the present and the past, and often considers its evidence (including human remains and the products of human labor) to be meaningless until they have been interpreted." (Thomas 2004, 31).

[47] "The ethical task of archaeology is to bear witness to the other human being in his or her difference. However, modern ethical schemes have tended to follow the Enlightenment belief in the universality of a particular kind of humanity. Thus, they have focused on the definition of universal rights. The alternative is to concentrate less on the autonomy of universal individuals, but rather on the relational connectedness that arises from difference." (Thomas 2004, 32).

[48] "This encounter gives us the possibility of recognizing the particularity and contingency of our own way of living. Learning more about the past expands our understanding of ourselves, but it is essential that in doing so we recognize that there is some element of the difference of the past other that will always elude us." (Thomas 2004, 32).

[49] "what has happened in the last 15 years or so is nothing less than the bureaucratisation
and instrumentalisation of ethics, and these transformations have resulted in the depoliticisation of ethical debate in archaeology." (Hamilakis i Duke 2007, 20) i "we need something else if we are to avoid the paralysis of ethical relativism: and that is, politically situated ethics." (Hamilakis i Duke 2007, 25)

pública (Sánchez 2013), la nostra pràctica té uns deures ètics amb la societat de la qual forma part tant en la seva pràctica investigadora com patrimonial (Colomer i Catalani 2020; Colomer i Erlingsson 2020; Colomer i Holtorf 2018), pel que "una investigación histórica honesta debe ser abierta a la sociedad y no cerrada sobre sí misma, debe ser fluida y no hermética, debe transmitir las dudas, problemáticas y límites del conocimiento histórico y no discursos monolíticos y sin fisuras" (Marín Suárez et al. 2013, 424). Malgrat "la comunidad académica (…) ha tendido a despreciar la divulgación, a desprestigiarla por entender la transferencia de conocimiento como arqueología de tercera y considerar que resta un tiempo valioso e insustituible a la investigación" (Vaquerizo Gil 2018, 42), cal fer l'arqueologia pública i estudis de patrimoni per tal d'arribar a persones diverses a desbancar tòpics, plantejar preguntes i visions alternatives i complexes als llocs comuns[50]. Una arqueologia que divulgui el coneixement que genera, però que no només tingui una interacció passiva amb la societat per a la pròpia legitimació, sinó que abordi temes i problemàtiques d'interès de la pròpia societat[51] que puguin aportar noves mirades o aprofundiment a debats o qüestions de l'esfera pública. Com escriu Vaquerizo de forma clara: "la arqueología es una buena herramienta para combatir la estupidez humana (…) siempre y cuando el estudio del pasado se ponga al servicio de conocer y mejorar el presente (…), además de preparar el futuro" (Vaquerizo Gil 2018, 11).

Diversos treballs a les dècades de 1980-1990, especialment des del context anglosaxó, van posar de manifest les polítiques que havien constituït l'arqueologia fins llavors, desvelant que mai fou una ciència neutral i asèptica i que va ser filla de les ideologies i interessos polítics de cada context (Gathercole i Lowenthal 1994). S'expliciti o no, tota arqueologia és política i convé reflexionar sobre des de quin espai construïm la nostra recerca. Tal com ho expressa àcidament Randall McGuire: "Scholars need to recognize that politics may be a dirty word but that archaeology is a dirty business." (McGuire a Hamilakis i Duke 2007, 10). Com hem apuntat anteriorment,

[50] "Usemos la cultura material de nuestro tiempo para revelar significados, alienando al público de la visión cotidiana. Hagámosles partícipes de modo comprensible de otra visión del mundo." "interesar y difundirse entre el gran público, no visto en términos mercantilistas como consumidor o cliente, sino como sustento, receptor y objetivo último de nuestro trabajo" (Alonso González 2009a).

[51] "growing awareness of the critical importance of the application of careful and explicit methods to substantive problems of widespread interest" (Redman et al. 1978, 6-7).

l'arqueologia és un producte de la modernitat (Thomas 2004), la qual "produced the modern individual as we know it (*cf* Foucault 1970), established the ideas and the realities of nation-states, and above all, created the new regime of capitalism" a partir dels que l'arqueologia occidental construí el conjunt d'idees, discursos i pràctiques per a treballar amb el passat: "It meant the reframing of time and space, the creation of linear, cumulative temporality, and the establishment of a homological link between space and time" (Hamilakis i Duke 2007, 16). En el mateix sentit, la disciplina es construí des d'un projecte burgès intricat en el colonialisme, a partir del qual es reproduïen idees imperialistes, nacionalistes i racistes[52]. En la mateixa línia, l'arqueologia i el patrimoni, s'han incorporat com un bé de mercat capitalista (Hamilakis i Duke 2007, 9) que condiciona la seva pràctica i discursos de forma molt profunda. De la mateixa manera, l'arqueologia ha estat i és una ciència patriarcal, el qual ha posat en qüestió l'arqueologia feminista (Colomer 1999; Hernando Gonzalo 2013).

Dit això, resulta important doncs construir una arqueologia política (amb bases teòriques, situada, social, pública, crítica i ètica) que ens ajudi a entendre els processos històrics i socials que han format el present, de manera que la recerca que produïm pugui tenir una lectura útil per avui en dia i prengui partit en les problemàtiques del present. Són diversos els treballs que han posat èmfasi en aquesta necessitat (Falquina Aparicio, Marín Suárez, i Rolland Calvo 2006; Fernández Martínez 2006; McGuire 2008; Atalay et al. 2014), especialment en els últims anys d'augment de les narratives socials reaccionàries i l'immobilisme de les polítiques neoliberals (Aparicio Resco 2016; González-Ruibal, Alonso-González, i Criado-Boado 2018). El populisme reaccionari ha trencat en els últims anys amb amplis consensos socials referits a narratives i conceptes de mínims en referència a identitats o qüestions ètiques, mentre que moltes arqueologies o bé no s'han interessat en les problemàtiques socials, o han resultat inoperants a l'hora d'aportar un coneixement útil, o bé no han pogut transcendir l'acadèmia. Al mateix temps, una part de la recerca ha treballat en els marcs del neoliberalisme abordant estèticament

[52] "archaeology began as a bourgeois project embedded in the logic of capital and the fetish of commodities. They clearly show how archaeology has been used to advance imperialistic, colonial, nationalistic and racist agendas in the world. The commodification of archaeology in capitalism manifests itself in many ways from the use of archaeological knowledge to sell" (McGuire a Hamilakis i Duke 2007, 10)

qüestions d'identitat, ètica o diversitat[53], mentre que la crítica radical i socialment ubicada ha quedat als marges de la tasca científica. Davant els desafiaments del present i del futur cal que ens despullem de la servitud cultural (*sensu* Garcés 2017) i tornem amb urgència a situar la producció de coneixement a un rol de referència en interacció amb la societat i no autoreferenciat −que cerqui, escolti i incorpori el coneixement que es genera fora de l'acadèmia−, a unes arrels profundes de pensament, a un coneixement transversal i no hiperespecialitzat, a un coneixement humil, canviant i en evolució, a un coneixement que construeixi des dels silencis del present[54], a un coneixement preocupat pel passat, però sobretot pel present i pel futur i conscient del rol i l'impacte de les narratives que generem; i això és, a una arqueologia profundament política. En sintonia amb González-Ruibal, Alonso-González i Criado-Boado, cal "volver a las raíces de lo político (disensión radical, conflicto, desigualdad) y reconstruir la arqueología como una práctica vinculada a lo público para convertirla en una voz verdaderamente crítica en el escenario global" (2018, 6). A més, l'arqueologia en aquest sentit té la potencialitat de plantejar preguntes més profundament radicals pel propi caràcter de la materialitat[55], que sovint revela l'alteritat que el discurs històric hegemònic silencia: l'existència subalterna, dels marges i la resistència a les quals altres fonts només es poden apropar discursivament.

Una de les formes de treballar cap a aquest objectiu està en les temàtiques que escollim per a l'estudi, en la interacció de la recerca amb la societat i en els marcs teòrics que emprem i generem per a la nostra recerca. A nivell de temàtiques, resulten arqueologies polítiques aquelles que treballen sobre fenòmens i problemàtiques que es donen en el present i de les quals n'estudiem l'origen o el desenvolupament per a conèixer-ne el caràcter profund i, per tant, les alternatives a

[53] "Let's try not to forget that nothing would be worse than converting all these sufferings into some inoffensive academic discourse." (Olivier a González-Ruibal, Kersting, i Olivier 2018).
[54] En el sentit en el que ho formula Trouillot (1995).
[55] "If a main part of this essay is given to an examination of the process of cultural enrichment, this should not be taken to endorse the idea of progress as this has commonly been understood, still less the complacent doctrines of liberal humanism. On the contrary, it is offered as a reminder of the heritage that mankind stands in imminent danger of losing in the name of science and social justice. From this standpoint archaeology by no means stops short at validating contemporary trends and goals. Instead it poses questions more radical tan those commonly asked by political science or sociology because they are framed in an ampler perspective." (Clark 2003).

aquesta realitat homogènia (*ex.* Orser 2011; McGuire i Paynter 1991). Aquest és el plantejament de la present recerca, que tracta d'entendre de quina manera la vida quotidiana de la població rural s'incorporà i fou absorbida pel capitalisme industrial i com aquest procés fou clau per a l'esborrament històric de les poblacions camperoles peninsulars que constitueix l'actual hegemonia del sistema capitalista global i culturalment homogeni. A nivell teòric, es beu aquí d'un conjunt heterodox de plantejaments crítics en l'arqueologia, no com un programa tancat sinó com un conjunt d'aprenentatges i qüestionaments que no cerquen una sola teoria vàlida i estanca sinó que les empra com a mitjà per a la construcció d'una narrativa alternativa, amb noves perspectives, sobre la industrialització des de la vida de les persones que la sostingueren: la població rural, la classe obrera, treballadora, les dones i les persones migrants.

Aquest treball està influenciat doncs per la crítica postprocessual (Hodder 1982; Shanks i Tilley 1987; Criado Boado 2012), l'arqueologia feminista (Gilchrist 1999; Colomer 1999; Sanahuja Yll 2002; Hernando Gonzalo 2002; Montón Subías i Sánchez Romero 2008; Engelstad 2007; Méndez 2008), l'arqueologia marxista (Spriggs 1984; Worsley 1981; Tilly 1991; McGuire 1992; Torró 1994; Vargas Arenas 2014; Kristiansen 1984; Méndez 2008) i l'arqueologia decolonial (Bruchac, Hart, i Wobst 2010; Shepherd, Gnecco, i Haber 2016; Gnecco 2017; Haber 2017; Shepherd 2017). Les lectures interpretatives d'aquesta recerca tractaran el subjecte no vinculat a un determinisme ni tampoc completament situat en l'agència de la teoria actor-network (Latour 2007b), tal com també ho entén Spriggs (1984, 60) "Human practice is composed of a reflexive or two-way relationship between action and thought". Entendrem doncs els subjectes com a ens complexos en alguns casos passius i subjectes a les estructures on s'insereixen i en altres casos actius, resistents i agents de canvi. Així, l'estructura social es tractarà d'entendre, no només des de la seva pròpia forma i contingut sinó sobretot des de la seva articulació ideològica i cultural. Amb això volem comprendre no només com opera el poder, sinó l'embolcall cultural que el possibilita en un context donat. Així, tractarem de comprendre el treball, no només com una cadena tècnico-operativa, sinó imbricat en la construcció d'una identitat conformada materialment a través de la vida quotidiana. Així, no només tractem de comprendre les relacions laborals, sinó l'entramat de relacions jerarquitzades a l'entorn del desenvolupament del capitalisme industrial en un context contret: relacions de classe, estranger-local, de veïnatge, comunitàries, familiars,

domèstiques, de gènere, etc. Aquestes relacions s'estudien des de la seva materialització explícita o simbòlica en la cultura material, fonamentalment l'espai (paisatge, urbanisme, entorn arquitectònic i espai domèstic). En aquest sentit, el poder articulat simbòlicament (Tilly 1991) contempla les divisions de classe embullades amb opressions de gènere i de procedència (locals i forans).

El concepte d'ideologia resulta clau per a comprendre la construcció social de les estructures de poder (i per tant, la seva reversibilitat)[56] i les estratègies de legitimació i normalització que el poder porta a terme. Així, la ideologia inclou la major part de les esferes de la vida i de la quotidianitat, sigui conscient o inconscientment. L'arqueologia doncs, té la capacitat de desentrellar-la rere la materialitat i llegir-la, per tal de comprendre amb major profunditat els contextos socials i històrics que estudiem (Kristiansen 1984). Com veurem més endavant, en aquesta recerca ens centrem en l'espai com a articulació material[57] de la ideologia moderna, industrial i capitalista, a la manera com la història llegeix un discurs. Entenem que el poder coercitiu, doncs, es porta a terme també a través del control ideològic; en base a la legitimació i justificació del despossseïment de les classes treballadores i grups subalterns. La ideologia no es comprèn com un reflex o una representació de la societat sinó que forma part de la pròpia producció de relacions de poder: "Thus ideology is not considered to be a passive reflection of society, but, on the contrary, an active factor that can be used by competing individuals and social groups to establish and legitimize their dominance through an ideology bearing upon society as a whole and expressed in symbols, social norms, rules and rituals" (Kristiansen 1984). Com a tal, cal prestar atenció a les contradiccions, i als antagonismes i resistències que es poden mostrar també materialment, donat que al seu torn constitueixen la contestació del poder a un nivell cultural i simbòlic −"Antagonisms are mediated and contained through the ideological categorization of the material world. This takes the form of role-playing and identity

[56] "Reality is a social construction in which principles not only provide the initiative for action but are also capable of being modified as a consequence of action (Berser and Luckmann 1967). Ideology is an active part of human practice and is not external to what humans actually do. It should be clear that ideology is not the spiritual as opposed to material reality but is present in all material practice." (Spriggs 1984, 60).

[57] "Since artifacts are the product of human actions and are also used to carry out actions it follows that their meaning derives from their relationship with beliefs. Each and every artifact has an ideological component." (Spriggs 1984, 61).

consciousness which will be manifested, in part, in material form" (Spriggs 1984, 63)– essent l'espai una de les esferes principals de constitució de les relacions socials de dominació.

En els següents apartats presentarem les diverses branques disciplinàries en el si de l'arqueologia per a la construcció d'aquest espai que considerem l'arqueologia de la industrialització, i la seva perspectiva. L'interès d'aquesta proposta rau de la construcció d'una narrativa a partir de l'arqueologia de l'espai i l'arquitectura −en conjunció amb fonts documentals i orals− sobre el desplegament i desenvolupament del capitalisme industrial miner en una zona rural camperola com fou l'Alt Berguedà. Així, no es pretén generar una nova petita parcel·la disciplinària, sinó la interacció de diverses disciplines i subdisciplines en la construcció de relats que caminin cap a la construcció dels processos de llarga durada i d'ampli espectre, que posin en diàleg la micro i la macrohistòria. En aquest sentit, s'emprarà com a marc temporal l'arqueologia contemporània, com a marc temàtic amb certs matisos l'arqueologia industrial i com a marc d'abordatge de l'objecte d'estudi l'arqueologia de l'espai, del paisatge i l'arqueologia domèstica. La conjugació d'aquestes aportacions serviran per a la construcció d'una proposta teòricometodològica per a abordar aquesta arqueologia del procés d'industrialització, entès com a procés vinculat al capitalisme i la modernitat, i no com la delimitació d'una subdisciplina més sinó com a la denominació concreta de la recerca de forma interrelacionada i fluïda.

3.1. Arqueologia Contemporània

En aquest apartat valorarem el context i el desenvolupament del que s'ha entès com l'última frontera cronològica de l'arqueologia, l'arqueologia contemporània. Sospesarem les diferents perspectives i designacions de les que ha estat objecte i les dificultats i problemàtiques per a la seva conceptualització i definició, per tal d'emmarcar el context temporal de la present recerca.

L'arqueologia contemporània és encara una jove subdisciplina, les problemàtiques de la qual suposen un desafiament epistemològic per a la globalitat de la disciplina arqueològica. Ja hem presentat abans algunes crítiques a les cronologies i les temporalitats tancades, pels seus components homogenitzadors, evolucionistes i eurocèntrics. Resulta rellevant també presentar-les pel que fa a l'època contemporània, donades les més que diverses experiències socials de "l'època contemporània" arreu del món[58]. L'arqueologia, en el seu treball sobre la materialitat i l'esfera "micro" de la història, es relaciona amb els processos de llarga durada d'una forma molt interessant: ens ajuda a comprendre les plasmacions concretes i quotidianes d'estructures abstractes, alhora que problematitza les assumpcions més simplistes basades en cronologies fixes, unívoques i uniformitzadores.

Entre passat i present, entre l'altre i el nosaltres

Malgrat alguns autors ja han advertit les imbricacions entre el passat i el present en la pràctica de la disciplina arqueològica i l'arbitrarietat de les divisions cronològiques (Millán Pascual 2015;

[58] Tal com passa en la resta de delimitacions cronològiques de la història, han estat definides generalment des de visions eurocèntriques, tecnocèntriques i evolucionistes. Això ha deixat al marge les experiències socials i humanes diverses en un mateix període. Aquesta situació problematitza les idees bàsiques de sincronia, diacronia i homogeneïtat. González-Ruibal ha destacat que l'època contemporània es caracteritza precisament per tractar-se d'un període especialment compartit per tot el món, degut a la globalització o mundialització ["I believe that we all live in the same age at the moment (for the first time in history), but at the same time—as I have pointed out—there are many experiences of contemporaneity, not all of which are synchronous with the era." (González-Ruibal 2019, 11)]. Malgrat això, cal mantenir l'alerta sobre les diverses formes de viure la contemporaneïtat i les limitacions de lectures sincròniques homogenitzadores a l'hora de poder veure i interpretar l'encaix i l'experiència dels marges de la civilització capitalista global. Un exemple són les comunitats indígenes llatinoamericanes, africanes i asiàtiques principalment, que suposen una disrupció de la lectura hegemònica de l'època contemporània. En aquest sentit, els marges no només són importants per entendre les diversitats d'experiències contemporànies sinó que ens parlen del caràcter de la pròpia contemporaneïtat hegemònica.

Hamilakis 2012; Olivier 2020), l'arqueologia del passat més recent ha contribuït a fer més evident la paradoxa d'aquesta ruptura entre passat i present. La separació entre el passat i el present reposa sobre la delimitació entre un "nosaltres" (subjecte que estudia) i un "altre" (objecte que és estudiat). Així, l'alteritat, basada en la diferència, ha estat la base colonial en el desenvolupament de l'arqueologia moderna, com també de l'antropologia i la història, en estudiar a "l'altre" com a forma per a comprendre també els límits del "nosaltres" (Millán Pascual 2015, 51). Tal com defensa Thomas, l'arqueologia, constituïda com a ciència moderna occidental, està constituïda per una conceptualització i uns codis estretament vinculats a la modernitat, pel qual presenta unes limitacions importants per a l'estudi de l'"altre" (no-modern) (Thomas 2004)[59]. En aquest sentit, la ciència arqueològica, no només està imbricada amb els sistemes de poder en el que ha estat formada, sinó que també l'estructura i les formes de construcció del coneixement que empra no són asèptics, i presenten problemes ètics que han de ser abordats per a no reproduir-los.[60]

En alguns casos, l'estudi d'aquest "altre" s'ha basat en la cerca dels considerats com a propis ancestres o predecessors, en cerca d'un vincle *essencial* amb el passat basat en concepcions nacionals o ètniques (Díaz-Andreu i Champion 1996; Gracia Alonso 2021; 2020; Ascherson 1996; Diaz-Andreu 2007; Kohl i Fawcett 1996; Hamilakis 2007). O bé en la construcció d'un "altre" exòtic, il·legítim o no-civilitzat, com a base per a la justificació històrica dels sistemes de poder colonials i eurocèntrics (Gathercole i Lowenthal 1994).

A nivell ontològic, l'arqueologia sempre ha aportat un component d'autoreflexió en termes comparatius, on estranyesa i exotisme s'han barrejat a l'hora d'abordar "l'altre". Tal com enuncia

[59] "Archaeology emerged from a nexus of modern ideas: the recognition of the difference of the past; the replacement of teleology by a classificatory mode of knowledge; the formulation of narratives of social and technological progress; the rise of the belief that new knowledge can be made from material things; the view of materiality that arose from superimposing the distinction between mind and matter on that between form and matter; the emphasis on Depth models; and the belief in the naturalness of bounded human groups that arose alongside the nation-state." (Thomas 2004, 13).

[60] "But it is also worth considering that our relationship to the past people about whom we write is an ethical one. Archaeology conventionally separates the present and the past, and often considers its evidence (including human remains and the products of human labor) to be meaningless until they have been interpreted." (Thomas 2004, 31).

Millán, “La arqueología es entonces algo más que la disciplina de las cosas viejas: es una reflexión permanente acerca de lo distinto, de lo continuamente acallado y de lo olvidado en la relación del pasado con el presente.” (Millán Pascual 2015, 65).

La distància en la identificació de l’objecte i el subjecte d’estudi s’ha presentat com a necessària per a la possibilitat d’interpretació, i l’ha diferenciat d’altres ciències com la sociologia. Als anys 80, arqueòlegs americans van desafiar aquest límit disciplinari a partir de la formulació del que van anomenar “archaeology of us” (Gould i Schiffer 1981), una arqueologia sobre la societat occidental contemporània. Aquesta va néixer en el marc de la New Archaeology des de la voluntat de posar a prova nous mètodes i teories sobre la pràctica arqueològica i les seves possibilitats epistemològiques.

Al mateix temps, es desenvolupava amb un objectiu similar l’etnoarqueologia. Es tracta d’una subdisciplina basada en l’estudi de societats actuals que suposen una “alteritat”, en considerar-se societat no-modernes, premodernes o preindustrials (González-Ruibal 2008b). Va néixer en el marc de l’arqueologia processual amb la voluntat de posar a prova i contrastar teories i metodologies de l’arqueologia. Aquesta havia de permetre realitzar analogies amb societats prehistòriques en alguns casos, o posar a prova mètodes d’estudi de registres concrets en altres (comprendre formes de fabricació, de processament d’aliments, patrons de poblament, patrons d’abandonament, etc.). En aquesta subdisciplina van confluir gran varietat d’aproximacions teòriques i metodològiques en les que no entrarem aquí en detall.[61]

Així doncs, l’etnoarqueologia nasqué de concepcions universalistes i funcionalistes que pretenien obtenir analogies ahistòriques sobre “l’altre”. Per altra banda, visions posteriors i més àmplies sobre l’etnoarqueologia s’han basat en l’alteritat present de les societats objecte d’estudi i en la diversitat de documentació per al desenvolupament de teories interpretatives, utilitzant així els registres materials actuals com una forma d’aprenentatge per a la pròpia disciplina. En aquest sentit, doncs, la contribució d’aquesta segona etnoarqueologia a l'arqueologia és més aviat teòricometodològica que analògica o comparativa, ja que serveix de suport a l'hora de repensar

[61] Una bona revisió de l’etnoarqueologia fins a inicis del s. XXI es pot trobar a (González-Ruibal 2003c).

les formes d'aproximació a les societats a partir de la seva cultura material. Exemples d'aquesta contribució a la reformulació teòrica o interpretativa són els treballs sobre gènere o identitat portats a terme per Almudena Hernando (2000; 2006), així com els de Mary Helms sobre els sistemes d' intercanvi, Amos Rapoport sobre la configuració social de l'arquitectura, o Alfredo González Ruibal sobre mecanismes de resistència cultural (González-Ruibal 2003c).

La centralitat de l'alteritat com a definició de l'objecte d'estudi bàsic de l'arqueologia ha portat a certa ambigüitat en l'etapa de definició i ampliació de les possibilitats de l'arqueologia contemporània a nivell cronològic, en desdibuixar el límit entre "nosaltres" i "altres". En aquest sentit, s'observa certa ambivalència en l'ús del concepte etnoarqueologia o el d'arqueologia contemporània per a l'estudi de societats o comunitats premodernes contemporànies occidentals.

Per exemple, el concepte d'etnoarqueologia és aplicada a la península per González Ruibal (2003a) als pobles gallecs de Terra de Montes, Alonso González a la Maragatería (2009a; 2009b; 2014), González Álvarez amb els Vaqueiros d'Alzada a Astúries (2007; 2008b; 2008a; González Álvarez i Alonso González 2014) o el poble de Peguera (Gallego-Vila 2015). En aquest casos, la utilització del concepte d'etnoarqueologia enlloc del d'arqueologia contemporània, es deu precisament a la voluntat de posar l'accent en l'estudi d'una alteritat rural en un moment de canvi i contacte amb l'hegemonia industrial i capitalista: "la clave de la etnoarqueología no se halla tanto en el presente como en la posibilidad de explorar al Otro en todas sus dimensiones (en todas las que le faltan a la arqueología)" (González-Ruibal 2003c). L'etnoarqueologia resulta una eina interessant per a la documentació de comunitats fora dels límits de la modernitat capitalista: per a molts professionals de l'arqueologia aquests seran la seva darrera oportunitat de tractar en primera persona amb l'alteritat, amb sistemes de vida diferents, heterogenis i alternatius a l'hegemonia capitalista (Hernando Gonzalo 2006; González Álvarez 2008b).

Malgrat això, la centralitat de l'estudi en l'alteritat, pot deixar en un segon lloc l'anàlisi dels processos històrics en els que aquestes comunitats s'insereixen, i les complexitats de la seva relació amb els contextos històrics en els quals perviuen. Així mateix, resulta problemàtica l'aplicació de l'etnoarqueologia a societats recents, però que ja no són vives.

Així doncs, què delimita o hauria de delimitar l'arqueologia contemporània, l'etnoarqueologia, l'arqueologia del nosaltres o l'arqueologia del present? A partir del desenvolupament de l'etnoarqueologia i de l'arqueologia del nosaltres, entenem que ambdues designacions es basen en una impossibilitat de superar la ruptura entre passat i present, i la ruptura entre nosaltres i altres. La proposta de l'arqueologia del present i de l'arqueologia contemporània suposa una priorització en la seva delimitació temporal i contextualització històrica, prescindint de la identificació amb l'objecte d'estudi. L'estudi de les comunitats des del seu context històric i geogràfic facilita que no s'exotitzin, obliga a integrar-les en les narratives globals, fent patent la seva capacitat disruptiva. En el cas de l'arqueologia del present, a més, reclama la vigència de la diferència en l'actualitat, evitant falses sensacions d'acronia, i centra l'objecte d'estudi en les pròpies comunitats.

És per això que algunes consideracions temporals, ontològiques i decolonials han portat a alguns autors a prioritzar les designacions d'arqueologia contemporània o arqueologia del present a les que ens estem referint (Millán Pascual 2015; González-Ruibal 2008b; 2019; Alonso González i González Álvarez 2016; Gallego-Vila 2016) o bé a defensar la multitemporalitat (Hamilakis 2012; 2011).

En aquesta línia, optem en aquesta recerca, per designacions històriques basades en l'estudi de processos de llarga durada, des de les seves temporalitats complexes, contradiccions i plasmacions en la vida quotidiana. L'etnoarqueologia, una vegada superada l'analogia, suposa un important i necessari aprenentatge per a la reflexió i la teorització de l'"alteritat" en l'arqueologia i per a la problematització de la sincronia en les etapes històriques. Degut a això, ens inclinem per una arqueologia contemporània que ens permeti comprendre amplis processos hegemònics de canvi històrics també des dels marges, des de les alteritats, les resistències i les permanències quotidianes que qüestionen la totalitat dels triomfs absoluts. Una forma d'estudiar i entendre la diversitat, les interrupcions i les contradiccions del passat per tal de cultivar les alternatives del futur, més enllà de la comprensió del present[62].

[62] En sintonia amb la crítica de González-Ruibal a la preeminència del present com a forma de legitimació de

Arqueologia postmedieval, històrica, contemporània...

L'arqueologia del passat recent, tot i la seva joventut, ja ha mostrat la seva rellevància teòrica en el camp de la disciplina. Com veurem, el caràcter de la seva materialitat ha aportat reformulacions i novetats metodològiques (mètodes molt diversos no necessàriament relacionats amb l'excavació com l'arqueologia de l'arquitectura, de l'espai, del paisatge, l'arqueologia dels sentits, entre d'altres). A més, s'ha interrelacionat amb altres disciplines en alguns casos amb major intensitat que en l'arqueologia d'altres períodes, com exemplifica la participació de l'arqueologia en els debats interdisciplinaris sobre la crisi climàtica i l'antropocè (Edgeworth et al. 2014), o sobre el conflicte i la violència contemporània (Etxeberria et al. 2021; Doretti i Fondebrider 2001), entre d'altres.[63]

L'interès d'aquesta subdisciplina no recau tan sols en el fet de tractar-se d'una ampliació cronològica de la investigació, ni només a l'aportació de dades per al contrast històric o a la gestió patrimonial (Kersting et al. 2017), sinó que aporta canvis rellevants en la forma d'entendre l'arqueologia i contribueix al seu creixement. Resulta destacable que una part important de les persones implicades en l'arqueologia del passat més recent, han resultat referents alhora per a l'arqueologia teòrica, independentment de quin hagi estat l'ordre dels seus interessos (Shanks i Tilley 1987).

Alguns investigadors han apuntat també la rellevància d'aquesta branca i a la gran amplitud que suposa a nivell d'estudi de la materialitat, en què tot material és susceptible de ser estudiat arqueològicament. Resulta en interessos i reflexions diverses: té una gran rellevància metodològica ja que "[it] may work as a lab, in which one can test and observe the relationship between activity or occupation and the production of remains as well as their transformation over time. This is what makes it special and unique" (Olivier a González-Ruibal, Kersting, i Olivier

l'hegemonia i de construcción de la suposada "fi de la historia": "the proliferation of studies about the effects of the past on the present is a symptom of the triumph of presentism, which is the temporal regime of neoliberalism (Hartog 2003). The only time that matters is now." (González-Ruibal, Kersting, i Olivier 2018)(González-Ruibal, Kersting, i Olivier 2018).

[63] En contrast amb investigadors que defensen l'arqueologia com a ciència auxiliar de la historia, altres investigadors defensen la seva particularitat i interès com a ciència amb teoria i metodologies pròpies amb potencialitat per dialogar i aportar al camp de les ciències socials i humanes (González-Ruibal 2013; 2010).

2018, 51), en la qual "the advantage [...] is that one often only needs to apply the usual methodology to modern stuff to see anew both methodology and stuff." (González-Ruibal a González-Ruibal, Kersting, i Olivier 2018, 52); i resulta "una de las líneas de investigación más prometedoras del futuro de la Arqueología" (Carmona Zubiri 2001, 682) ja que "[the contemporary] expands the field to encompass the present, because it dissolves the past/present divide, and because it asks the past questions that are relevant to the present" (González-Ruibal, Kersting, i Olivier 2018); però també de gran potencialitat pel futur (Harrison i Breithoff 2017; Harrison 2016) degut que ens exposa experiències de gran actualitat traçant-ne el seu origen o continuïtat històrica (Orser 2011).

Aquestes potencialitats han incentivat la crítica, la creativitat i la promoció de noves teories i metodologies que ens faciliten l'estudi dels nous camps oberts i reforça el rol de l'arqueologia com a disciplina pròpia (Carmona Zubiri 2001, 683; Blessing et al. 2017)[64]. Si, com veurem, aquesta va néixer vinculada a la necessitat de preservació patrimonial d'elements contemporanis, vinculada a l'arqueologia industrial, l'arqueologia d'empresa, la gestió del patrimoni i els espais de memòria (Kersting et al. 2017), avui en dia es pot parlar ja d'una disciplina amb una formulació teòrica i metodològica pròpia i amb un impacte específic en el coneixement i la societat.

A nivell historiogràfic, els precedents de l'arqueologia del passat recent els podem trobar en el desenvolupament de la mencionada "archaeology of us" (Gould i Schiffer 1981) i en algunes formes d'etnoarqueologia. Ens referim aquí al seu desenvolupament acadèmic, mentre que el tractament de la materialitat contemporània s'ha donat molt abans en l'arqueologia d'empresa i la gestió patrimonial, del qual resulta més difícil traçar-ne l'origen.

Una de les designacions primerenques que recollí aquesta cronologia és la d'"Arqueologia Postmedieval" (Crossley 1990), basada en l'estudi de la materialitat europea delimitada per la

[64] "Quedaba claro que aún se estaba lejos de asumir una auténtica visión arqueológica independiente y global de la historia que hubiera supuesto centrarse en los modos y relaciones de producción, y en la caracterización de las distintas sociedades que la conformaran, que es lo que refleja el registro material. En definitiva, el complejo de los arqueólogos de practicar una disciplina auxiliar les hacía inconcebible asociar su disciplina a la Edad Moderna o Contemporánea dónde "todo está escrito"." (Carmona Zubiri 2001, 683).

seva relació amb el període anterior (medieval). En aquest sentit, foren diversos els acadèmics que abordaren les materialitats més recents en aquesta època (Balut i Bruneau 1982; 1986), alhora que es desenvolupaven els estudis de cultura material (*material culture studies*) en l'àmbit de l'antropologia britànica. D'aquesta última corrent derivarien, en el marc de l'arqueologia post-processual i el post-estructuralisme els primers abordatges globals de l'arqueologia recent i que es referirien específicament a l'època contemporània (Shanks i Tilley 1987). Per altra banda, des de corrents influïdes pel processualisme, l'arqueologia contemporània va créixer de la mà de la *Behavioural Archaeology* (LaMotta i Schiffer 2001), que tractava d'entendre el comportament humà en la seva relació amb la materialitat. En aquest entorn sorgí el projecte "Garbaje Project" (Rathje i Murphy 1992), que treballava a Estats Units a partir de la brossa actual per tal d'interpretar i contrastar patrons de conducta. Finalment, l'any 2001 es publicà el llibre que s'ha considerat com el tret d'inici definitiu de l'arqueologia contemporània "Archaeologies of the Contemporary Past" (Buchli i Lucas 2001). En ambdues corrents anglosaxones, la delimitació cronològica s'ha centrat en el s. XX, en sintonia amb la definició històrica del període contemporani; malgrat hi ha hagut certa discussió en l'inici del període des d'un punt de vista arqueològic.

En una altra línia de designació cronològica, l'arqueologia americana ha optat sovint per la nomenclatura *Historical Archaeology*. Aquesta fa referència en termes generals a l'arqueologia que estudia les societats humanes a partir de l'aparició de les fonts documentals, però més concretament s'ha referit al període a partir de la colonització d'Amèrica o a l'estudi del món modern (Hall i Silliman 2006; Hall 2000; Orser 1996). Aquesta arqueologia s'ha desenvolupat historiogràficament en paral·lel als corrents presentats, però amb la diferència que no s'ha centrat necessàriament en el segle XX, sinó que compta amb una delimitació temporal més àmplia. La pròpia nomenclatura implica una designació no limitada necessàriament a nivell temporal (estudi de les restes materials de qualsevol període històric, recent o remot) i es centra en altres casos en l'existència de fonts documentals (Senatore i Zarankin 1996), de manera que és habitual en aquesta tradició localitzar estudis centrats en els segles XIX i XX.

En alguns casos la crítica que ha rebut aquesta corrent és el fet de trobar-se supeditada a la

història, però la realitat és que també compta amb la seva pròpia historiografia i reflexions teòriques i metodològiques tant a Nord-Amèrica (Orser i Fagan 1995; Leone 1995; Orser 1996; Hall i Silliman 2006), com a Sud-Amèrica (Senatore i Zarankin 1996; Pedrotta i Romero 1998; Landa i Ciralo 2016). Alguns exemples de la recerca portada a terme sota aquest marc és arqueologia dels assentaments o missions colonials, del conflicte i de la repressió, l'arqueologia industrial, l'arqueologia de frontera (del contacte entre colons i aborígens) i l'arqueologia marítima o del comerç.

Sigui quina sigui la seva designació, la recerca arqueològica del passat recent s'ha portat a terme des de perspectives diverses, no estanques i interrelacionades. Així, és més fàcil definir-les pel que tenen en comú que no pas pels seus difusos límits, tot i que resulta interessant comprendre les tradicions teòriques i historiogràfiques de les que deriven per tal d'entendre la diversitat d'interessos, perspectives, tons i objectius que persegueixen. A partir d'aquest punt, i a mesura que el camps d'estudi s'ha anat ampliant i abordant nous contextos, els aprenentatges han permès publicar noves i rellevants revisions sobre l'arqueologia contemporània. "Contemporary Archaeologies: Excavating Now" (Piccini 2009) i "After Modernity: Archaeological approaches to the contemporary past" (Harrison i Schofield 2010) són dues publicacions que demostren, després de poc més de 10 anys de desenvolupament historiogràfic la maduresa i diversitat de les seves aplicacions. Posteriorment, són diversos els reculls (Graves-Brown, Harrison, i Piccini 2013), les revisions historiogràfiques (Harrison i Breithoff 2017), els plantejaments conceptuals (González-Ruibal 2019) i teòrics (Hodder i Preucel 1996) o les propostes d'ampliació cronològiques (Harrison 2016; 2011).

En definitiva, podem observar com l'arqueologia del passat recent s'ha desenvolupat conceptualment essencialment al món acadèmic anglosaxó, mentre en moltes altres geografies s'ha tractat d'una arqueologia portada a terme a camp (per part de l'arqueologia professional o en la gestió del patrimoni) però amb escassa atenció per part de l'acadèmia fins unes dècades més tard. Malgrat això, cada vegada hi ha més material essent estudiat, i l'arqueologia europea ja compta amb recerques de gran interès i diversitat (Journot i Bellan 2011; Blessing et al. 2017).

Un(es) arqueologi(es) fragmentad(es)

Més enllà de la formulació conceptual de l'arqueologia contemporània, el creixement dels estudis d'aquest període ha presentat també una gran variabilitat de designacions alternatives, centrades en l'àmbit o objecte d'estudi. Això es deu a la progressiva ampliació de nous camps d'anàlisi arqueològica en aquest període centrats en materialitats determinades (arqueologia industrial, de les escombraries, del graffiti...), contextos o situacions històriques concretes (arqueologia del conflicte, arqueologia del socialisme, etc.) o perspectives determinades (arqueologia de les cases, arqueologia forense, etc.).

L'arqueologia industrial suposa una de les primeres i més estudiades branques que s'inclourien en l'arqueologia contemporània. Aquesta es va desenvolupar de forma independent a les formulacions de les arqueologies del passat recent, vinculada a l'estudi i gestió del patrimoni industrial. La desindustrialització de les ciutats i la seva transformació en centres de serveis va reclamar amb urgència la gestió de les materialitats i arquitectures industrials, el qual va fer desenvolupar unes metodologies i procediments per a la seva documentació, catalogació i preservació en diversos països europeus (Rix 1967; Atkinson 1974; Carandini 1979; Congrés d'Arqueologia Industrial 1991). Entrarem amb major profunditat en aquesta subdisciplina en el següent apartat (3.2).

L'arqueologia del conflicte és una de les grans àrees d'estudi en el marc del passat recent, i una de les més prolífiques. Relacionada amb els conflictes bèl·lics dels darrers dos segles, ha nascut fortament vinculada als processos relacionats amb les memòries traumàtiques, el patrimoni de guerra per a la promoció de la pau i als processos relacionats amb la defensa dels drets humans. En aquest camp, l'arqueologia també s'ha mostrat necessària per a la gestió i la transmissió de memòries conflictives (Logan i Reeves 2008; Sulfaro 2014; Pollard i Banks 2007) i traumàtiques (Moshenska 2010; Scott i Mcfeaters 2011). L'arqueologia ha tractat amb la materialitat de camps de batalla (Scott i Mcfeaters 2011; Ruibal 2016), fosses (Etxeberria et al. 2021), centres de detenció o de concentració i espais repressius (Casella 2007; McAtackney 2007; Falquina Aparicio et al. 2010; Zarankin i Niro 2009), monumentalitzacions dictatorials (González-Ruibal 2009;

Gallego-Vila i Solé Barjau 2021), entre d'altres, en conflictes contemporanis d'arreu del món. En relació amb aquesta àrea es desenvolupà l'arqueologia forense, vinculada a la lluita per la defensa i la reparació de les vulneracions de drets humans vinculades als conflictes contemporanis. Aquesta, a partir d'una aplicació molt rigorosa de la metodologia arqueològica, ha servit com a eina legal per a la documentació i reclamació jurídica de crims de lesa humanitat (Doretti i Fondebrider 2001; Etxeberria et al. 2021; Mitrović 2008).

L'arqueologia de l'arquitectura o de l'espai, ha recollit en el seu àmbit gran diversitat d'estudis materials d'èpoques recents. Des de les cases (Schávelzon 2020; Spencer-Wood 2001; Saige Barile i Brandon 2004), a través de l'urbanisme (Salerno i Rigone 2018), fins a les escoles (Zarankin 2001). De fet, gran part de l'arqueologia d'aquest període té un interès destacat per l'estudi i la comprensió de l'espai. Veurem amb més profunditat aquesta vessant a l'apartat 3.3.

Altres recerques arqueològiques s'han basat en l'estudi global de processos i experiències socials i polítiques que han conformat l'època moderna i contemporània, com el socialisme (Buchli 1999; McWilliams 2013) el capitalisme (Matthews 2010) o l'esclavisme (Croucher 2015b). Així com d'experiències d'escala reduïda com les comunitats hippies (Fowles i Heupel 2013) o expressions culturals quotidianes com les fires (Molinos Molinos et al. 1996) o els graffitis (Bryning et al. 2021). Una part important de les recerques es basen en les formes de vida en diverses vessants com poden ser la sexualitat (Voss 2008; Schmidt i Voss 2000), les identitats (Casella i Fowler 2005), la vida de les comunitats afro-americanes a Amèrica (Singleton 1999), la representació cultural colonial a les antigues metròpolis (Gomes Coelho 2019) o la protesta (Badcock i Johnston 2009). Moltes investigacions se centren de fet en la arqueologia i la història de les desigualtats recents (McGuire i Paynter 1991) com els camps de treball industrial temporal («North Dakota Man Camp Project»), les conseqüències de les fronteres contemporànies i les migracions (De León 2015), les experiències de les persones sense sostre (Kiddey 2017; Kiddey i Schofield 2011; Zimmerman 2016), o comunitats senceres relegades als marges de la societat com el cas de les romanís en què s'ha treballat en el marc de la *community archaeology* a suècia amb excavacions d'assentaments (Lindholm i Andersson 2012) i Anglaterra amb el projecte "Romani Community

Archaeology".

Per últim, podem trobar recerques molt diverses centrades en el caràcter material específic d'alguns fenòmens contemporanis com és el cas de les ruïnes modernes (Desilvey i Edensor 2012; González-Ruibal 2014; Pétursdóttir 2014a; 2014b), elements tecnològics com el cotxe (un exemple pot ser el projecte «In Transit» de la Universitat de Bristol[65]) o l'arqueologia nuclear (Beck 2002), i fins i tot materialitats virtuals com és el cas dels videojocs (García-Raso 2010; Reinhard 2018; Daniel 2017).

L'arqueologia moderna i contemporània a la península ibèrica

L'arqueologia del passat recent s'ha tendit a anomenar a la península ibèrica arqueologia moderna i contemporània. A diferència dels països de tradició anglosaxona, que com hem vist limiten l'època contemporània al s. XX i en alguns casos fins i tot a partir de la Segona Guerra Mundial, la tradició històrica europea (francesa i llatines), situa l'època moderna entre segona meitat del s. XV i la Revolució Francesa (1789), quan es dona per iniciada l'època contemporània. Aquestes delimitacions històriques han estat relativament aplicades a l'arqueologia del passat recent a la península, que ha oscil·lat entre els termes post-medieval i l'arqueologia moderna i contemporània, sovint sense delimitar entre aquests dos períodes. Ens referiríem doncs a l'arqueologia moderna per a aquella recerca sobre la materialitat dels segles XV-XVIII i a arqueologia contemporània per als segles XIX i XX i fins al present.

Si l'arqueologia del passat recent és encara jove en el context internacional presentat anteriorment, resulta encara molt més recent per al seu desenvolupament acadèmic a la península. Si bé l'arqueologia d'empresa, l'arqueologia urbana i l'arqueologia vinculada a la gestió del patrimoni han treballat continuadament sobre les materialitats modernes i contemporànies, aquestes no han format part de la concepció acadèmica de l'arqueologia fins pràcticament els anys 2000: als plans d'estudis, en manuals genèrics, en estudis monogràfics, en

[65] 'Archaeologists "excavate" Old Van', 27 July 2006 <http://news.bbc.co.uk/1/hi/england/bristol/5219730.stm> [última visita 1 Març 2022]
'In Transit' <https://www.archaeologychannel.org/video-guide/video-guide-menu/video-guide-summary/258-in-transit> [última visita 14 Febrer 2022].

plantejaments teòrics i en reculls del període. El coneixement de la materialitat moderna i contemporània abans de la irrupció formal de la pròpia subdisciplina s'ha basat doncs principalment en estudis ceràmics, estudis de materials i estructures industrials i urbanes. La normalització a nivell institucional i professional de l'arqueologia urbana i preventiva als anys 80 va permetre el treball en l'excavació i documentació d'aquestes materialitats, alhora que sorgí en la mateixa dècada la necessitat de preservació del patrimoni industrial[66]. D'aquesta manera es compta amb una gran quantitat i varietat de memòries, informes, publicacions i fins i tot algunes jornades arqueològiques que tracten d'una manera o altra amb materials i estructures d'època moderna i contemporània.

A la península ibèrica, la pràctica ha portat gradualment a la teoria, transcorregudes algunes dècades. Un bon indicador de l'obertura de la disciplina a l'arqueologia moderna i contemporània és en la formació dels futurs professionals, aquells que amb posterioritat a la seva carrera haurien de treballar (també) amb aquestes materialitats. La primera universitat en plantejar dins els seus plans d'estudis alguna assignatura específica que contemplés aquest període fou la Universitat d'Alacant l'any 1995 amb l'assignatura optativa "Arqueología de las Sociedades Modernas y Contemporáneas". Seria seguida amb molta diferència per la Universitat de Barcelona, que incorporà des de la creació del grau d'arqueologia (2010) l'assignatura obligatòria "Arqueologia Medieval i Postmedieval" i com a optativa l'assignatura "Arqueologia Moderna i Contemporània". L'any 2014 ja han incorporat al seu currículum l'arqueologia postmedieval de forma compartida amb medieval la Universitat de Granada, la de Jaén i la de Sevilla, i la Universidade do Porto dos mòduls dedicats a l'"Arqueologia Moderna e Contemporânea". La Universidade Nova de Lisboa compta avui dia amb assignatures d'arqueologia industrial, moderna i colonial, mentre que la Universidade de Coimbra ha incorporat en els últims anys assignatures sobre materials moderns i patrimoni industrial. Així, malgrat el poc pes relatiu que té l'arqueologia del passat recent en els plans d'estudis, una part important de les universitats han anat incorporant-la en la darrera dècada, però encara algunes universitats rellevants com la Universidad Complutense de Madrid, la Universidad Autónoma de Madrid, la Universitat de

[66] Veure anàlisi detallat a l'apartat 3.3.

València o la Universitat Autònoma de Barcelona a dia d'avui no aborden el període de forma integral.

La formulació o la teorització de l'arqueologia moderna i contemporània s'ha mostrat de forma molt tímida fins la darrera dècada i són molts pocs els acadèmics o professionals que treballaren en reflexionar sobre el caràcter de l'arqueologia del passat recent, mentre seguia treballant-se diàriament a camp amb aquestes materialitats. Els primers reclams sobre l'interès d'estudiar arqueològicament les materialitats més enllà de l'època medieval es publiquen a finals dels anys 90, amb reflexions sobre la necessitat de formalitzar el que de fet ja era habitual a l'arqueologia preventiva (Gutiérrez Lloret 1995) i en les conseqüències per a aquesta disciplina de la separació dràstica entre arqueologia d'empresa i acadèmia (Amores 1997) que condemnava l'arqueologia a la seva estricta limitació a l'antiguitat. Pocs anys després, Carmona (2001) apuntava a la visió de l'arqueologia com a ciència auxiliar i a la manca d'autoestima de la pròpia disciplina com a problemàtiques que impedien una major integració d'èpoques recents a la recerca arqueològica. Per a aquest autor, la investigació sobre materialitats recents més enllà de les actuacions subsidiàries a intervencions preventives i patrimonials oferia un gran potencial com a revulsiu de la disciplina arqueològica en la seva globalitat (Carmona Zubiri 2001).

L'arqueologia del paisatge i de l'arquitectura foren dos grans eines metodològiques que facilitaven la comprensió diacrònica de contextos rurals i urbans, pel que foren també els àmbits on es desenvolupà abans la recerca en arqueologia moderna (Bengoetxea Rementeria 2004). Poc després es començà a desenvolupar també una línia de recerca pròpia per a l'arqueologia de la guerra civil (González-Ruibal 2008a) que estirava la cronologia fins a l'època contemporània. Però no ha estat fins la última dècada que s'han publicat a la península els primers monogràfics i reculls d'arqueologia del passat recent que han donat cos acadèmic a la subdisciplina (Arnaud, Martins, i Neves 2013; Solé Barjau i Jané Checa 2014; Casimiro i Sequeira 2020). Malgrat tot, cal recordar que la seva incorporació en la visió hegemònica de l'arqueologia és encara minsa i que en molts pocs casos (González Ruibal i Ayán Vila 2018) es pot veure la influència de les arqueologies recents al treball teòric i metodològic de la disciplina en general.

Les arqueologies recents ibèriques han continuat treballant fonamentalment en ceràmica i estructures industrials i urbanes. Encara comptem amb pocs equips i línies de recerca pròpies, entre les que ha predominat la ceràmica (Beltrán de Heredia i Miró 2010; Beltrán de Heredia 2014; Casimiro 2013) i l'arquitectura moderna (González García 2021; Azkarate 2020b) —especialment a Portugal, el País Valencià i el País Basc)—, les estructures industrials (Aracil, Cerdá, i García Bonafré 1980; Cerdá 2009) i la guerra civil —a l'estat espanyol— (González-Ruibal 2016b; Ramblado-Minero 2011; Ayán Vila 2015; Morín i Torija 2017; Ramos Ruiz 2019; Ayán Vila, Santamarina Otaola, i Herrero Acosta 2017; Gallego-Vila i Solé 2018; Gallego-Vila 2019). Altres temes d'interès abordats han estat altres qüestions militars, fortificacions i camps de batalla (Hernandez i Rubio 2009; Roldán Vergarachea 2021; Martín Etxebarria 2020; Gea et al. 2008; Díaz i Ramoneda et al. 2019), les fosses de la guerra civil i postguerra (Etxeberria i Solé 2019; Etxeberria et al. 2021; Díaz-Ramoneda, Erlogorri, i Barjau 2020; Muñoz Encinar 2016; Montero-Gutiérrez 2009), les guerrilles de postguerra (Ayán Vila i Gomes Coelho 2019; Gomes Coelho i Ayán Vila 2019), vaixells i comerç marítim (Miró, Revilla, i Soberón 2020; Garcia Inanez et al. 2008), la protoindústria i l'habitatge urbà contemporani (Ramos Ruiz 2017; Gallego-Vila 2018), entre d'altres. Específicament a Portugal, també ha despertat interès la migració, les transformacions socials i la colonització i descolonització (Casimiro 2020; Casimiro i Sequeira 2020; Gomes Coelho 2019).

En el context de l'arqueologia contemporània ibèrica resulta rellevant la recerca que s'ha portat a terme al voltant de la fi del món rural, els paisatges camperols i l'abandonament. És destacable pel seu caràcter propi en el context internacional de l'arqueologia contemporània, que ha deixat majoritàriament de banda l'estudi de les societats camperoles "preindustrials". Aquests estudis que, com hem comentat anteriorment se situen a cavall entre l'*altre* i el *nosaltres* (entre l'etnoarqueologia i l'arqueologia contemporània), suposen una iniciativa pionera per a l'estudi dels rastres de la ruralitat contemporània, arrasada per l'èxode i l'abandonament d'una manera destacada al sud d'Europa. Els treballs inicials de González-Ruibal a Galícia (1998; 2003b; 2003a; 2005; 2014) obriren el camí a les noves formes d'estudiar el rural contemporani des de l'arqueologia. Posteriorment s'hi incorporaren els estudis sobre la Sierra de Gredos a Castella

(Falquina Aparicio 2011), els Vaqueiros d'Alzada a Astúries (González Álvarez 2007; 2008b; 2008a; 2011; González Álvarez i Alonso González 2014; Alonso González i González Álvarez 2016; González Álvarez 2019) i la Maragatería a Lleó (Alonso González 2009b; 2009a; 2014; Alonso González i González Álvarez 2016), el municipi de Leintz-Gatzaga al País Basc (Gómez-Diez 2018), el poble de Peguera (Gallego-Vila 2016) i el poble de Hontanillas a Guadalajara (Millán Pascual, Falquina Aparicio, i Compañy 2019). El col·lapse del món rural al segle XX és una temàtica de gran interès i encara poc abordada, en la qual l'arqueologia pot tenir un rol principal per rescatar de l'oblit el que han estat les experiències de la major part de la població ibèrica fins la segona meitat del s. XX[67].

Més enllà de la cronologia: a voltes amb les concepcions sistèmiques

Arqueologia històrica, post-medieval, moderna o contemporània són designacions cronològiques que, de fet, només ens delimiten un període i generalment, a més, en relació a altres èpoques. Excepte la designació d'arqueologia històrica, la resta fan referència als períodes delimitats per la disciplina històrica i tenen una intenció universalitzadora. En sintonia amb les crítiques als períodes fixos, rígids i hermètics, convé tenir en compte el que l'arqueologia pot oferir a aquest nivell. Com introduíem a anteriorment, podem definir un període basant-nos en el seu propi caràcter de processos històrics més enllà dels límits cronològics concrets: el temps de les coses (González-Ruibal 2016a). Quin règim d'historicitat, quin caràcter o quin procés històric estem estudiant? L'arqueologia, des del concret i material de la vida quotidiana ens permet formular unes temporalitats relacionades amb processos històrics de canvi, de permanència i de ruptura amb una influència més enllà de les esferes del poder. Ens parla de les continuïtats, de les hegemonies, però també de les interrupcions i de les resistències; perquè estudiar processos històrics des de la seva plasmació material és també estudiar-ne les multitemporalitats i heterogeneïtats. Podem estudiar la llarga durada formulant comprensions globals des de les

[67] Malgrat cada vegada hi ha més estudis històrics (Molino 2016; Taibo 2021; Renau 2018; Collantes i Pinilla 2019; Rodríguez 2019; Mendoza 2018) "la materialidad apenas se menciona en estos trabajos para ilustrar los efectos de la transformación del rural, sin embargo, la magnitud de los efectos materiales de este proceso despertó cierta atención sobre el vínculo entre el espacio, las cosas y las gentes. Este es el paso que nos interesa resaltar." (Millán Pascual, Falquina Aparicio, i Compañy 2019, 120).

particularitats d'allò concret en temps i espai. En el sentit de Trouillot (1995), és el particular el que ens farà entendre el procés històric formulat, alhora que no podríem identificar el caràcter d'aquestes particularitats si no comptem amb una formulació que ens permeti remetre-la a allò global.

Apuntem i valorem a continuació algunes de les propostes que resulten de major interès per a aquesta investigació.

Una de les propostes de designació arqueològica del passat recent és el d'arqueologia de la modernitat. Aquesta tracta d'anar més enllà de la delimitació històrica entre dates concretes i pretén caracteritzar un procés històric de gran importància per al passat recent i el qual presenta un caràcter material molt destacable. La modernitat ha suposat un dels canvis materials de major rapidesa de la història humana en la relació dels éssers humans amb les coses i amb l'espai. La modernitat és una ideologia del progrés de la humanitat, una ficció (Latour 2007a), que pot ser llegida com tota construcció social, cultural i política, però que a més té un especial impacte en la materialitat (González-Ruibal 2019, 16; Cranstone 2005, 58). La relació de la societat amb el paisatge i amb la natura, la predominança del món urbà, la tecnofília i el nou rol dels objectes i el consum són algunes de les esferes on s'evidencia. La ruptura de la modernitat amb la tradició ha sepultat progressivament l'amplitud i variabilitat de formes de vida sota un mantell d'uniformitat social, política, cultural... però sobretot material.

Un dels conceptes que pengen d'aquesta designació seria el materialisme, com a expressió cultural de la relació humana amb els objectes dins la modernitat (Miller 1987). El consum de masses és de fet una més de les manifestacions de la modernitat, basada en l'abundància material, tal com la crisi climàtica ho és del consum energètic i el progrés infinit. Tots aquests efectes, en creixement exponencial en el temps, porten al plantejament de la noció de supermodernitat (González-Ruibal 2008c) per a designar la història a partir de mitjans del s. XX, en comptes d'aquelles que entenen que donava fi al projecte de modernitat (Harrison i Schofield 2010). La supermodernitat es refereix doncs a l'acceleració de la modernitat, a un temps d'excés material que creix de forma irrefrenable i que es devora a si mateix.

Una arqueologia de la modernitat i de la supermodernitat resulta un paraigües útil per a emmarcar l'articulació material de la cultura i la ideologia que sustenta i dona lloc al sistema capitalista i industrial i que forma part activa alhora del desmembrament del món rural. Prioritzem aquí aquestes designacions per sobre de la d'antropocè i capitalocè en tractar-se d'eres geològiques que se centren en l'impacte humà sobre el medi. Ens interessa aquí el propi caràcter del procés històric des de les societats i comunitats que en formaren part per tal d'entendre la seva formació, el seu desenvolupament i els seus efectes des de la relació dels éssers humans amb la materialitat i l'espai. L'arqueologia de l'antropocè (Edgeworth et al. 2014) estudia l'impacte humà en el medi des de la perspectiva del planeta, mentre que l'escola neomaterialista a Noruega posa el centre en la pròpia materialitat i la seva agència més enllà de l'acció humana (Olsen 2016; Bangstad i Pétursdóttir 2021). El plantejament del capitalocè (Moore 2016; 2017; 2020) es centra en l'impacte planetari de l'acció humana des del sistema econòmic i polític que ha portat a aquesta ruptura ambiental (Taibo 2018), el capitalisme, diferenciant-lo d'altres relacions històriques amb l'entorn. Així, malgrat l'interès i el diàleg que es mantindrà amb aquestes visions, no s'aplicaran de manera principal aquests conceptes ja que tenen per objecte central una temporalitat geològica i planetària. En canvi, el que ens interessa aquí és resseguir i entendre com la modernitat com a ideologia, articulació cultural i mental del capitalisme, es materialitza en el paisatge, l'arquitectura i la concepció dels espais i objectes en el procés d'industrialització, com a escenari, i posant al centre el seu impacte en les persones, els poders, els conflictes i els silenciaments.

Una altra designació sistèmica que ens serveix de referència és la d'arqueologia del capitalisme. Aquesta, que denomina un procés històric de llarga durada i d'abast global, té una tradició acadèmica especialment destacada al continent americà. Resseguim breument el seu desenvolupament i aportacions teòriques.

L'arqueologia del capitalisme neix de l'àmbit de la *Historical Archaeology* a partir dels anys 90 com a forma de desentrellar les formes de vida, les relacions socials, les jerarquies i les diferències socials generades per la transició i l'expansió del capitalisme com a procés històric, més enllà de la seva definició econòmica. Així, des de perspectives marxistes comença a sorgir un especial

interès en la desigualtat (McGuire i Paynter 1991) que va desembocant en la formulació de l'arqueologia del capitalisme entre acadèmics d'universitats estatunidenques (Leone 1995; Orser 1996). De forma paral·lela, Matthew Johnson faria el mateix des del Regne Unit (Johnson 1996). Al llarg de les següents dècades, i malgrat no haver-se ampliat exponencialment l'entorn d'acadèmics que optessin per aquesta denominació, sí que podem resseguir diverses publicacions que desenvolupen el paradigma teòric i l'aplicació de l'arqueologia del capitalisme (Leone i Potter 1999; Orser 2011; Wurst 2015; Leone i Knauf 2015; Vargas Arenas 2014). A nivell territorial, observem estudis diversos a Amèrica del nord (Matthews 2010; Leone 2005); una potent escola llatinoamericana a nivell teòric, metodològic i temàtic (Fuentes 2010; Obediente i Vargas-Arenas 2014; Rivera i Lorca 2010; Vargas Arenas 2014); Àfrica (Croucher 2015a); i Europa (Johnson 1996; Lucas i Hreiðarsdóttir 2012).

Un dels àmbits d'estudi abordats és la transició i el desenvolupament del capitalisme agrari britànic (Johnson 1996) i els processos relacionats com el tancament de les terres comunals (O'Donnell 2015) o la mecanització (Tarlow 2007). També s'ha abordat, tot i que amb menys mesura, els impactes del capitalisme industrial (Cowie 2011; Casella, Croucher, i Rutter 2010). Així, malgrat encara molts estudis s'han relacionat amb els sistemes més purament productius, altres projectes aporten major coneixement sobre l'articulació cultural i ideològica del capitalisme fins a d'altres espais de socialització com són les escoles (Zarankin 2001). Resulten interessants aquests plantejaments per la necessitat que cobreixen d'abordar el capitalisme més enllà d'una estructura econòmica, articulada en una ideologia, cultura i socialització moderna. A diferència d'algunes crítiques que s'ha plantejat a l'arqueologia del capitalisme en problematitzar els límits d'aquesta perspectiva en treballar amb el contacte d'aquest procés històric amb comunitats aborígens (Ramos 2006 a Landa i Ciralo 2016), creiem que és precisament a partir dels seus límits on es pot observar com treballa l'expansió capitalista i com es relaciona amb una alteritat mentre analitzem de quina manera les comunitats aborígens l'entenen, hi responen i resisteixen. L'interès d'aquesta proposta rau doncs en entendre justament la complexitat i la variabilitat de processos històrics globals i de llarga durada amb els processos històrics locals que hi entren en contacte i es veuen comodificats.

Des d'aquest plantejament, resulta de gran interès el desenvolupament que aquesta perspectiva ha anat prenent en una arqueologia de l'expansió capitalista o del colonialisme. Suposa doncs la confluència entre l'arqueologia del capitalisme i perspectives decolonials i postcolonials en l'arqueologia (Croucher i Weiss 2011), i que han posat l'èmfasi en estudiar el colonialisme com a procés històric modern i capitalista a partir de la materialitat des de la que ha integrat o subjugat a l'"altre" al capitalisme global (Fournier 1999). En aquest sentit s'ha estudiat el capitalisme colonial i les seves materialitzacions com l'esclavisme (Croucher 2015b; Orser i Funari 2001), l'articulació militar (Sanoja Obediente i Vargas-Arenas 2014) i la participació de les missions (Sanoja Obediente 1998; Salerno i Rigone 2018), entre d'altres. S'ha resseguit l'impacte colonial a Argentina (Bianchi Villelli 2012), Veneçuela (Sanoja Obediente i Vargas-Arenas 2014; Sanoja Obediente 1998), Brasil (Gomes Coelho 2017; 2018), Nou Mèxic (Fowles et al. 2017), Califòrnia (Silliman 2008) o Austràlia (Lydon 2009; Lydon i Ash 2010); però també en l'impacte del colonialisme en l'Amèrica negra (Mullins 2006), la vida de les comunitats afroamericanes (Singleton 1999) i el racisme (Orser, Orser, i Nassaney 2007). Aquests estudis resulten especialment rellevants per a entendre l'expansió del sistema capitalista mundial a través d'una societat basada en la ideologia moderna i liberal que anà incorporant al llarg del temps més i més regions del món, subjugant qualsevol alternativa de societat. Com ja hem indicat abans, és precisament a través d'aquests marges de l'expansió que podem conèixer més profundament el caràcter d'aquesta ideologia moderna i capitalista: a través de les seves institucions repressives, educatives, econòmiques i culturals que tractaven de disciplinar els cossos "altres".

3.2. Arqueologia industrial

Havent discutit la literatura i els debats entorn al marc cronològic de la recerca, l'arqueologia contemporània, en el present apartat s'abordarà el marc temàtic. Tractarem doncs com s'han originat i conceptualitzat les nocions de patrimoni industrial i d'arqueologia industrial, el seu desenvolupament, perspectives principals i debats, per tal de situar la proposta d'una arqueologia de la industrialització.

Començarem aquest recorregut pel naixement de la idea de patrimoni industrial i de les primeres iniciatives de preservació i com aquestes han anat evolucionant al llarg del temps, el qual ens permetrà entendre nocions encara avui arrelades al voltant de la preservació i l'estudi de la materialitat industrial.

L'abandonament de fàbriques i àrees industrials, especialment properes o situades en nuclis urbans, a partir dels anys 60 del segle passat fou la conseqüència directa de la crisi del model industrial i l'obertura del procés de desindustrialització al nord global. S'inicià en alguns indrets del nord d'Europa a mitjans segle XX, i al sud europeu més aviat a partir dels anys 80, però completament estès ja abans dels anys 2000. Aquest procés s'inicià demolint fàbriques i deixant solars buits arreu de les ciutats europees amb els que s'especularia més endavant o portaria a nous projectes urbanístics. És en aquest context que es començaren a alçar veus en defensa d'aquestes estructures industrials que pretenien protegir-les i conservar-les, davant el ràpid desmuntatge d'aquest passat industrial. Formaren part d'aquesta defensa, la població organitzada i algunes persones des de l'acadèmia.

En algunes ciutats europees aquesta sensibilitat hauria nascut ja acabada la segona guerra mundial, quan s'enderrocaren moltes fàbriques pels estralls bèl·lics; però alguns apunten a l'enderroc de l'arc d'entrada i la remodelació de la Euston Station de Londres l'any 1962 com a moment destacat en el qual diversos col·lectius es mobilitzaren per a la defensa de l'herència industrial (Orange 2008, 84; Benito del Pozo 2012, 445). Aquesta defensa patrimonial s'organitzà al voltant d'arguments com el seu valor testimonial, el seu valor cultural i turístic, i el seu valor memorial o identitari vinculat al territori (Benito del Pozo 2012, 445). Així, els principals debats

sobre aquestes materialitats tingueren molt a veure amb el que tractava el plantejament urbanístic de la ciutat postfordista (Martí-Costa 2010), en el que tingueren un rol destacat els col·lectius i associacions a diferents escales[68], les institucions i un seguit de membres de l'acadèmia vinculats al debat sobre les polítiques públiques des dels camps de la geografia, l'urbanisme, l'arquitectura, la història i l'arqueologia (Orange 2008). De fet, la voracitat i la rapidesa en que es donà aquest procés de desindustrialització és el que generà la resposta urgent per part de la població (Benito del Pozo, Calderón, i Pascual Ruiz-Valdepeñas 2009), que ha conformat les ciutats del present amb els elements que s'han preservat i els que no. La ràpida confecció de la legislació per a abordar la problemàtica va estar condicionada per aquest procés (Jimenez, Claver Gil, i Sebastián 2014), i va donar lloc a tota una sèrie de comissions per a l'elaboració d'inventaris del patrimoni industrial, com l'"Industrial Monuments Survey" a Anglaterra.

Així, mentre les nocions sobre el patrimoni industrial han anat diversificant-se i fent-se més complexes, moltes vegades comptem amb les que es van poder preservar enmig del procés, fonamentalment estructures arquitectònicament destacades i elements singulars de les indústries més antigues, i especialment al voltant de l'esfera purament productiva o tècnica. Altres elements patrimonials no van tenir l'oportunitat de sobreviure per a assistir a nocions més àmplies sobre l'herència cultural de la industrialització (Álvarez Areces 2015), la identitat (Rodrigues da Silva 2012), la memòria (Sobrino Simal 2016) o la importància del paisatge més enllà de la fàbrica (Hedley 1994; Álvarez Areces 2010). La perspectiva que ha pres i prengué major rellevància en aquest procés fou des d'una mirada al present i al futur del territori i per tant enfocades al patrimoni com a element de desenvolupament (Benito del Pozo 1998), de gestió i dinamització del territori (Benito del Pozo, Calderón Calderón, i Ruiz-Valdepeñas 2016; Prat i Canoves 2012; Romero Branchadell 2017), el turisme (Moral-Moral i Martín-Velicia 2017; Vahí-

[68] A la península ibèrica, les principals institucions i associacions de preservació del patrimoni industrial foren les següents: Museu Nacional de la Ciència i la Tècnica de Catalunya (1983), Associação Portuguesa de Arqueologia Industrial (1986), Asociación Vasca de Patrimonio Industrial y Obra Pública (AVPIOP) (1989), Associació Valenciana d'Arqueologia Industrial (1990), Museo Minero de Riotinto (1992), Museo de la Minería y de la Industria de Asturias (MUMI) (1994), INCUNA-industria, cultura, naturaleza. Asociación de Arqueología Industrial (1999), Fundación Patrimonio Industrial Andalucía (2007), Buxa, Asociación Gallega del Patrimonio Industrial (2008), Associació de Patrimoni Industrial Valencià (2013).

Serrano 2010), la didàctica (Simal i Carlos 1998) o la revitalització econòmica (Pallares-Barbera i Jutgla 2015).

El patrimoni industrial s'ha convertit doncs ràpidament en un producte, en un objecte de planificació de les ciutats del present i del futur. Aquesta perspectiva s'ha prioritzat per damunt de la recerca, que s'ha donat de forma subsidiària a aquest procés i sovint seguint-ne les seves necessitats. De la preservació a la difusió i socialització, l'agenda del patrimoni industrial ha seguit diversos interessos que han permès que comptem avui en dia amb una gran quantitat de patrimoni conservat, alhora que ens permet entendre de quina manera s'ha construït la recerca al voltant de l'arqueologia industrial. Abordem a continuació com s'ha generat aquest camp d'estudi arreu del món, quines perspectives hi han destacat i quines preguntes d'investigació ha plantejat.

Els primers estudis es portaren a terme de manera interdisciplinar incorporant història, historia de l'art, arquitectura, rehabilitació, etc. al que s'aniria afegint l'arqueologia com a disciplina i metodologia des d'una perspectiva preservacionista. Aquesta condicionà en gran mesura la recerca, que generalment ha optat per la documentació i descripció, adscripció cronològica i evolució tecnològica (Palmer i Neaverson 1998). La falta d'implicació des d'una perspectiva acadèmica o de recerca als inicis explica la falta de preguntes d'investigació més àmplies: sobre relacions socials de producció, o reproducció, poders, cultura, ideologia, etc. Així, l'arqueologia industrial s'ha basat en les ''preocupaciones por documentar el registro material y traducirlo en términos históricos" (Berrocal 1994, 29), més que no pas en una pròpia perspectiva teòrica i interpretativa arqueològica i més aviat en "la aplicación de la metodología y las técnicas de la arqueología a los vestigios materiales de las sociedades industriales" (Torró 1994, 48). La formació dels grups d'interès que van promocionar la més que necessària preservació en un inici van ser formats majoritàriament per homes amb interès o vinculats d'alguna manera a la tècnica o la industria i que tenien especial focus en els processos productius (Samuel 1994, 276)[69].

[69] "It was not the economic historian but the steam fanatics — and after them the industrial archaeologists — who resuscitated the crumbling walls and rusting ironwork of eighteenth century furnaces and kilns; who kept alive, or revivified a sense of wonder at the miracles of invention which made mid-Victorian Britain the 'workshop of the world'" (Samuel 1994, 276).

Gràcies a la iniciativa d'aquests grups es va donar tret d'inici a la recerca sobre el passat industrial, però el context en el que es va generar explica la profunda petjada de les perspectives d'aquest àmbit, en que encara resulta necessari plantejar preguntes històriques per a que puguem arribar a lectures globals sobre el seu significat històric del passat industrial, tal com ja reclamava Symonds l'any 2005 (Symonds 2005, 39), per tal d'abordar lectures complexes que no caiguin en visions evolucionistes i deterministes basades en perspectives exclusivament tecnològiques: "The major challenge that faces the archaeology of the industrial period in future years is the need to move beyond the documentation of machines and the history of technology, to create stories that highlight the individual and collective social experience of industrial worlds that are now fading, but which still cast along shadow over our post-industrial lives." (Symonds 2005, 53). Es tracta, doncs, d'humanitzar l'arqueologia industrial (Casimiro i Sequeira 2021) a través de l'experiència de les persones en el procés d'industrialització (Badcock i Malaws 2004).

Els antecedents del que seria conegut com a arqueologia industrial s'han atribuït a Sousa Vitervo, qui l'any 1896 faria referència a la desaparició d'indústries antigues per part de les noves indústries[70] i a la capacitat de l'arqueologia com a ciència útil per a la seva preservació. Altres mencions farien referència a l'arqueologia industrial a finals del s. XIX, entre els quals autors francesos com Castelot, Julian, Renouart o Berthelé, entre d'altres. Jules de Verneilh hauria estat el primer a referir-s'hi l'any 1876, en un sentit d'arqueologia de la indústria no referent al període sinó més aviat al objecte d'estudi (Oliveira Ramos 2018). No podem considerar doncs aquestes mencions com vertaderes referències a una arqueologia industrial com la que ens referim avui en dia fins als anys 60 del segle XX. En relació amb el naixement d'un moviment preservacionista del patrimoni industrial, especialment fora de l'acadèmia, podem traçar l'origen de l'arqueologia industrial a nivell historiogràfic a l'any 1955. Fou llavors quan es publica el primer article en referència a la *Industrial Archaeology* (Rix 1955) i posteriorment el llibre del mateix nom de la mà de Michael Rix, un historiador aficionat, interessat en el patrimoni industrial britànic (1967). Des

[70] "É com profunda saudade que vejo desapparecer pouco a pouco os vestigios da nossa actividade, da nossa industria caseira. A machina vae triturando tudo no seu movimento vertiginoso, sem que mão piedosa se lembre de apanhar esses restos, humildes mas gloriosos, depositando-os depois em sítio, onde possam ser cuidadosamente estudados e onde a curiosidade lhes preste o merecido culto. Existe a archeologia da arte, porque não ha de existir a archeologia da industria?" (Viterbo 1896).

d'aquest moment comencen a aparèixer publicacions referents a aquesta subdisciplina com a arqueologia industrial, referint-se no només a l'objecte d'estudi sinó al conjunt del que forma part, i que aniria evolucionant en l'estudi de la societat industrial[71]. A Anglaterra des d'aquest moment s'anà desenvolupant una "arqueologia industrial" en paral·lel a les iniciatives preservacionistes des d'altres àmbits que pretenia enaltir la societat industrial en el moment de conversió postindustrial explicant des d'una perspectiva triomfalista l'èxit que havia suposat la industrialització anglesa (Hudson 1963; 1979; Buchanan 1972).

A nivell purament acadèmic, l'arqueologia industrial a Anglaterra fou majoritàriament relegada fins als anys 90, vista com una tasca d'inventari més pertinent a d'altres esferes de la societat que a la recerca acadèmica (Orange 2008). Malgrat això, foren diverses persones les que anaren treballant a nivell teòric i pràctic en aquesta subdisciplina generant-li un lloc dins l'acadèmia (Atkinson 1974; Palmer 1990; Palmer i Neaverson 1998; Cossons 2000). Pel que fa al continent americà, el desenvolupament de l'arqueologia industrial seria uns anys més tardà i molt vinculat a l'escola de la *Historical Archaeology*. Als EEUU, de fet, la denominació de la subdisciplina no prengué molta força pròpia i es troba totalment integrada dins l'arqueologia del seu període (Leone 1995; Orser 1996; Orser i Fagan 1995; Deetz 1999). A l'acadèmia llatinoamericana l'ús del terme tingué major èxit i es desenvolupà al voltant de la gestió del patrimoni industrial (Roura Álvarez 2009). Pel que fa a Europa, i més enllà del seu desenvolupament a Anglaterra, cal destacar a finals dels anys 70 i 80 el paper d'acadèmics italians en el desenvolupament metodològic de la subdisciplina, plenament integrada a l'acadèmia des d'aquest moment de formulació temàtica i cronològica (Carandini 1979; Covino 1980). A la península ibèrica aquesta anà durant molts anys lligada a la gestió patrimonial i a l'arqueologia d'empresa o preventiva, mentre s'anirà desenvolupant el seu marc metodològic, del que fou de fet la principal arqueologia del passat recent que es desenvolupava al territori. Als anys 80 alguna publicació ja fa referència al concepte com a eina de documentació per a la història (Aracil, Cerdá, i García Bonafré 1980) i als anys 90 trobem les primeres publicacions que discuteixen la subdisciplina (Oliveira Ramos 1990; Congrés d'Arqueologia Industrial 1991). Al llarg de les següents dècades s'anà desenvolupant la pràctica

[71] De fet en aquest sentit existeix el debat de si es tracta de l'arqueologia d'un període, el període industrial, o bé d'una temàtica (Palmer 1990).

de l'arqueologia industrial molt vinculada a la documentació rigorosa i a la descripció d'espais productius, que es tornà a repensar i desenvolupar teòricament amb el creixement de les arqueologies del passat recent a partir dels anys 2000 (Cano Sanchíz 2007; Vicenti Partearroyo 2007; Cerdá 2009; González Vergara 2011; Solé Barjau i Jané Checa 2014; Grau Sologestoa 2020).

L'any 2005 el llibre "Industrial Archaeology. Future Directions. Contributions to Global Historical Archaeology" (Casella i Symonds 2005) suposà un punt d'inflexió per al plantejament crític de l'arqueologia industrial i la seva consolidació com a subdisciplina acadèmica més enllà de la tasca subsidiària a la preservació i consolidació del patrimoni. En el llibre, diversos autors experts en l'àmbit abordaven les possibilitats de l'arqueologia per a anar més enllà del que ja sabem[72] i de la centralitat de la metodologia[73], per tal de plantejar noves preguntes que ens portin al coneixement de les societats industrials (Alfrey i Putnam 2003), més enllà dels seus productes concrets. En aquesta mateixa línia, algunes investigadores han prioritzat l'ús del concepte "capitalisme industrial" com a forma de remarcar l'estudi d'un àmbit major que la indústria com a temàtica (Cowie 2011). D'altres prioritzen la denominació de "societats industrials" modernes i capitalistes (Carmona Zubiri 2001) o la designació de l'"arqueologia de la industrialització" com a procés[74] (Barker i Cranstone 2020; Cano Sanchiz 2017; Nevell 2003).

Noves mirades a la subdisciplina han aportat estudis de fàbriques (O'Donnell i Armstrong 2020), del sistema ferroviari o de comunicacions (Funari i Vilhena 2017), del paisatge (Neaverson i Palmer 2011; Alfrey i Clark 2011) i la memòria del treball (Orange 2014), també des del context de la industrialització socialista (Venovcevs 2021). En les últimes dècades han estat diversos els clams per a una arqueologia industrial o arqueologia de la industrialització més humana, centrada en les dimensions socials, culturals i històrics viscuts per les persones en el context de la industrialització, com una arqueologia del treball i de la vida en el capitalisme industrial. En aquesta corrent s'han abordat temes com el treball i la identitat (Casella i Symonds 2005, 3), els llocs i les persones (Palmer i Orange 2016), les cases i comunitats (Schmitt i Zeier 1993; Casella,

[72] "has led to the common criticism that industrial archaeology is just an expensive way of finding out what we already know." (Symonds 2005, 36).

[73] "We should spend more time thinking about people, and less time cataloguing things." (Symonds 2005, 37)

[74] "a system of production that involves full-time specialists, working in factories designed to produce maximum profits for their owners, who do not actively produce… " (Nevell 2003, 6:53).

Croucher, i Rutter 2010) la desindustrialització i crisis de producció (Petts, O'Donnell, i Armstrong 2021) i fins i tot els cossos (Newman i Gowland 2016; Gowland i Newman 2018).

Pel que fa a la mineria, aquesta s'ha tractat en diversos territoris com a recurs patrimonial i turístic. Ja des de fa dècades s'han desenvolupat museus al voltant de la mineria a Catalunya (Bascompte 2003) i altres formes de dinamització del patrimoni al voltant del turisme cultural (Caro Irarrázabal s.d.). Entre els elements del patrimoni miner català destaca clarament el cas Berguedà, que estudiem aquí (Llurdes 1997; Ribera Fuentes 2012). Altres exemples són el cas d'Andalusia (Molero de los Santos 2013; Sierra Álvarez 1985), entre els quals destaca la coneguda conca de Riotinto (Pérez López i Romero Macías 2008) o Córdoba (Cano Sanchiz 2012a; 2012b). Fora de la península ibèrica són molt conegudes les museïtzacions d'Anglaterra i els importants estudis sobre arqueologia i patrimoni miner (Ross i Belford 2004; Blackburn 2004; Willies 2004) i en els últims anys s'ha anat sumant exemplars molt rellevants de la mineria a Argentina (Fernández i Ramos 2004; Fernandez et al. 2015; Sironi 2019) o Mèxic (Uribe Salas 2014). Des d'una perspectiva de recerca des de l'arqueologia industrial, s'han portat a terme algunes investigacions des de la perspectiva d'una arqueologia de la mineria (Museo Histórico-Minero Don Felipe de Borbón 1995; Mansilla Plaza i Fernández Barba 1997; Herbert, Knapp, i Pigott 2013) o, des d'una perspectiva més social, de la vida minera i dels miners. Aquesta última perspectiva s'ha emprat a Anglaterra (Orange 2012), Estats Units (Hardesty 1988; 1998; Hardesty 2010) o Argentina (Sironi 2019).

3.3. Arqueologia de l'espai i arqueologia domèstica

L'espai en arqueologia resulta un interessant objecte d'estudi que parteix de l'observació del paisatge o de l'arquitectura. En l'arqueologia històrica aquest ha estat un dels objectes d'estudi més habituals. A continuació farem un breu recorregut pels principals plantejaments teòrics i metodològics del que s'ha anomenat com arqueologia del paisatge o arqueologia de l'arquitectura, i especialment en l'arqueologia domèstica, que configuraran la perspectiva i l'objecte d'estudi d'aquesta recerca.

La conceptualització de l'espai com un objecte arqueològic més ha donat lloc a l'assentament de les bases teòriques i metodològiques per a la comprensió de l'espai com un constructe social i cultural (Bowser 2004). El paisatge, en la línia de Felipe Criado (1999) s'entén com el "producto socio-cultural creado por la objetivación, sobre el medio y en términos espaciales, de la acción social tanto de carácter material como imaginario". El paisatge, doncs, està construït de forma relacional entre la seva configuració material i la seva significació social; té una dimensió física que és conceptualitzada, pensada i objectivada per les societats que hi viuen i modificada en funció de tal concepció. Es per això que les mentalitats, ideologies i configuracions culturals són cabdals a l'hora d'entendre els paisatges construïts. Així doncs, les societats humanitzen l'espai físic en el que viuen, alhora que aquest condiciona les formes de vida possibles que s'hi desenvolupen, convertint el paisatge en un aspecte cultural comodificat. L'espai pensat i l'espai construït és una materialitat sociocultural, i com a tal, comunica una sèrie de cosmovisions, mentalitats, ideologies, etc. interpretables i llegibles per les professionals de l'arqueologia (del paisatge). En aquest sentit han treballat per exemple des de l'arqueologia postprocessual diversos autors al voltant del simbolisme de l'espai (Kus 1979; Hodder 1978).

La lectura dels paisatges històrics ens apropa a entendre, no només els elements amb els qual les societats del passat ordenaren l'espai, sinó també com ordenaren la seva comprensió del món a través de l'espai. En el cas d'estudi que treballem aquí, l'anàlisi del paisatge ens ajudarà a entendre quins canvis de perspectives es donaren en el desenvolupament del capitalisme industrial sobre l'entorn. De quina manera la societat visqué un canvi productiu, però també un canvi profund a nivell de la relació de la societat amb l'entorn i el medi natural que implicaria no

només la seva modificació física en la transició d'un model d'economia domèstica a un sistema extractiu industrial, sinó un nou paradigma ideològic, cultural i social.

Una de les perspectives que fonamenten aquestes lectures respecte l'espai és el gir hermenèutic (Criado Boado 2012). Aquest analitza la materialitat a partir de l'analogia textual, entenent la cultura material, i amb ella l'espai, com una forma de llenguatge que és llegible en funció del context. Així, en el mateix sentit que el paisatge, l'arquitectura, tal com formula Umberto Eco (1986) en la seva semiòtica de l'espai, és un sistema de signes, la forma i funció de la qual estan lligades a un sistema de codis, i que compta amb un simbolisme establert per convenció. Aquesta semiòtica és interpretada i reconfigurada pels individus que hi habiten. Eco estableix en aquest sentit dues funcions: la primària, denotativa, és allò per al que serveix o per al que ha estat construïda, i la secundària, connotativa, el valor simbòlic, els significats dels quals es nodreix. Així, també en l'arquitectura entenem que tota estructura té la seva vessant funcional i la seva vessant simbòlica configurada pel que Sánchez Pérez (1990) defineix com "el arte de escribir en el espacio". Això seria la base del que després es configuraria com l'anàlisi espacial en arqueologia (Hodder et al. 1990) tant si parlem de nivell macro (el paisatge) com a nivell micro (l'arquitectura).

Una de les branques que han estudiat més profundament l'arquitectura des d'aquesta perspectiva ha estat definida per Xurxo Ayán, Rebeca Blanco i Patricia Mañana (2002; 2003) dins una subdisciplina més àmplia anomenada "Arqueotectura". Es tracta d'una nova aportació en el que es venia treballant des dels anys 80 anomenada com a "arqueologia de l'arquitectura" (Steadman 1996; De Vega i Martín Morales 2010; Brogiolo i Cagnana 2012; Azkarate 2020a; 2020a; Mesanza-Moraza, García-Gómez, i Azkarate 2020) que s'havia centrat molt en la documentació, l'establiment de cronotipologies i la conservació d'elements arquitectònics i per al qual l'Arqueotectura venia a consolidar alguns treballs previs amb una perspectiva integral entre la lectura del temps i l'espai des de perspectives més interpretatives.
L'Arqueotectura, com hem introduït, es basa en la concepció que l'espai és un producte de la racionalitat humana, i que com a tal, és pensat: "environments are thought before they are built" (Rapoport a Parker Pearson i Richards 1994). Però no en un sentit estàtic sinó dinàmic, que

configura i alhora és configurat per la societat: “spatial structure is now seen not merely as an arena in which social life unfolds, but rather as a medium through which social relations are produced and reproduced” (Gregory i Urry a Parker Pearson i Richards 1994). Així doncs, “the house not only embodies personal meanings but also expresses and maintains the ideology of prevailing social orders” (Duncan a Parker Pearson i Richards 1994), de manera que l'arqueologia té la potencialitat de desentranyar a partir de l'anàlisi d'aquestes estructures “la lógica no visible de un espacio arqueológico que conocemos de forma fragmentada” (Criado Boado 1999). Aquesta perspectiva doncs, amb l’objectiu de documentar diferències en l'ordre social i la mentalitat, així com desxifrar relacions entre espai i identitat, gènere, classe, posició social i mentalitat, s’ha basat en l’estudi de les formes bàsiques arquitectòniques. És a dir, l’estudi del disseny abstracte rere la seva forma o materialització específica, sobre el qual s’apliquen diverses metodologies d’anàlisi formal (lectura de paraments, estratigrafia vertical, identificació de materials i aparells...) i anàlisi espacial. Dins d’aquesta última, una de les línies metodològiques per a l’estudi de l’espai en arquitectura ha estat la sintaxi espacial (Jesús Bermejo Tirado 2014). La *space syntax* deriva de la tradició en arqueologia dels *Environment Behavior Studies* i tracta de documentar “las formas en que la configuración espacial de los entornos construidos se relacionan con la conducta o los principios culturales de los seres humanos” (J Bermejo Tirado 2009) a partir d’eines digitals i quantitatives per a la identificació de patrons en el disseny de l’arquitectura, i que provenen de l’antropologia i l’arquitectura que l’utilitzen per a l’anàlisi de la relació de les persones amb l’espai arquitectònic o urbà. Així, la sintaxi espacial en arqueologia analitza la relació i organització entre estructures, a partir de nocions com l'accessibilitat, la mobilitat, la permeabilitat i la percepció que ofereixen aquestes en la seva interacció amb l'ésser humà.

L’arqueologia de l’arquitectura, l’arqueotectura i la *space syntax* s'han aplicat a l’estudi d’edificis públics, religiosos, monumentals, etc., però molt especialment també –i el que ens interessa més aquí– a l'estudi de les cases, enteses com a reflex de l'organització de la societat, amb l'objectiu d'intuir relacions socials internes, o familiars, i d'aquestes amb l'exterior (Tringham 2001). Aquests estudis, sota la denominació de *Household Archaeology*, encunyada per Wilk i Rathje

(1982), ja acumulen un llarg recorregut en l'arqueologia anglosaxona (Kent 1990; Parker i Foster 2012; Samson 1990; Saige Barile i Brandon 2004; Madella et al. 2013), però encara no compten amb massa seguidors a la península ibèrica (Bermejo Tirado 2009; Ayán Vila 2012; González Álvarez 2011). L'objectiu de tals treballs és la superació de les interpretacions ecològiques sobre la casa, que l'explicaven en funció d'input ambientals i respostes tecnoeconòmiques (Arponen et al. 2019), i es busca afegir a tals explicacions els factors sociopolítics i culturals, promovent una interpretació multicausal, holística. En aquest sentit, s'entén que les estructures d'hàbitat són quelcom més que estructures materials, són fenòmens culturals bàsics que han estat definits per mitjà del pensament –social i culturalment condicionat–; d'aquesta manera les estructures responen a una acció de domini sobre una realitat que és pensada, domesticada i antropitzada.

Els espais domèstics representen doncs, segons Rapoport, "medios no verbales de comunicación de primer orden en la conformación y transmisión de los valores culturales de una comunidad" (1990 a González Álvarez 2008b). L'arquitectura és en la seva essència "la manipulación antrópica de un espacio dado mediante técnicas constructivas que varían a lo largo del tiempo atendiendo a factores sociales, culturales y económicos" i com a tal, suposa una eina de construcció d'una realitat social determinada (de manera conscient o inconscient) i un instrument d'acció social per el qual es pot exercir una imposició simbòlica de determinades ideologies, esquemes d'organització social i formes de coerció –com per exemple Alonso González interpreta en relació a les estructures de gènere a la casa maragata (2009b) o Falquina *et alii* en el model de repressió franquista al destacament penal de Bustarviejo (2010)–. Tot context social, polític i econòmic al voltant de la llar configura la seva materialització ideològica i social: la seva ubicació, les formes d'accés a l'habitatge, els actors en la construcció, els materials amb que s'ha construït, i finalment també la seva estructura i sintaxi espacial. Una part de l'arqueologia domèstica s'ha centrat especialment en l'estructura i el plantejament arquitectònic (Kent 1990), mentre han estat molt enriquits per una de les altres branques rellevants de l'estudi de la llar: les activitats domèstiques o de manteniment. Aquestes perspectives van créixer de la mà de l'arqueologia feminista (Gilchrist 1999; Sanahuja Yll 2002; Hernando Gonzalo 2000; Hernando Gonzalo 2018; Eisler 2021; Engelstad 2007) i van venir a aportar la visió de l'esfera reproductiva de la vida, de les tasques i el treball domèstic i de la construcció de les relacions de gènere a nivell domèstic i social a partir

de la casa (Allison 1999; Montón Subías i Sánchez Romero 2008; Montón 2000).

Actualment comptem amb una gran quantitat i diversitat d'estudis arqueològics sobre l'arquitectura i l'espai domèstic, especialment en l'àmbit cronològic a partir de l'època medieval. Tot i això, més enllà dels estudis clàssics sobre arquitectura, es poden destacar les aplicacions de les teories i metodologies presentades anteriorment en llars prehistòriques (Steadman 2004; Drennan 2010) i més habitualment en època antiga (Jesús Bermejo Tirado 2014). Pel que fa a l'època medieval, l'arquitectura i l'urbanisme s'ha abordat com un dels grans objectes d'estudi de l'arqueologia d'aquesta època (Herva 2010; Spencer-Wood 2001). S'hi ha treballat molt des de la península ibèrica i itàlica, ja sigui en l'estudi del poblament i trames urbanes (Ollich 2021; Puig Griessenberger 2021), la casa, mansió o espai domèstic (Catafau 2021; González García 2021; Journot i Bellan 2011; Sagrera 2021; Zoni 2021), o bé els castells i estructures defensives (López Lillo 2020; Rodríguez Moreno 2013). En les últimes dècades s'han anat incorporant perspectives sobre l'espai més enllà de l'estudi i classificació de les pròpies estructures. Aquestes han aportat visions sobre l'ús social de l'espai (Riquelme-Quiñonero 2018), la gramàtica (Gutiérrez Lloret i Lloret 2013), la sintaxi espacial (López Lillo 2020) i l'anàlisi perceptiu (Rodríguez Moreno 2013), entre d'altres, que han caminat cap a la construcció d'interpretacions socials també en la sincronia.

Una de les tradicions acadèmiques rellevants en el camp de la interpretació social de l'espai i l'arquitectura és la de l'arqueologia històrica llatinoamericana. Presenten importants referents en l'anàlisi del paisatge (Haber 2011), d'espais religiosos i públics (Castillo et al. 2020; Schávelzon 2020), l'impacte colonial en l'arquitectura i l'urbanisme de les missions religioses (Salerno i Rigone 2018) o en els camps d'internament, en les cases i l'espai domèstic (Beaudry 1999; Funari i Zarankin 2003) o en els espais repressius (Zarankin i Niro 2009; Martí 2017).

Així, aquesta tradició s'imbrica amb la de l'arqueologia del passat recent, que ha tingut en l'espai, el paisatge i l'arquitectura un dels seus principals objectes d'estudi i en els quals s'ha desenvolupat profusament. En aquest sentit, la present recerca ve a contribuir a la forma com entenem l'espai i la casa en l'època contemporània, que s'ha tractat des de contextos ben

diversos que li aporten un recorregut acadèmic. En primer lloc, els estudis sobre la tradició domèstica vernacla vinculada a societats camperoles (Barke i Parks 2016; Brisibe 2016; González-Ruibal 2006), diferent en cada àrea, i que ha estat bastant estudiada també en els contextos etnoarqueològics (veure l'apartat 3.1). Lligada a aquest entorn ha anat prenent forma, especialment a la península ibèrica, una línia de recerca sobre el procés de desaparició de les societats camperoles contemporànies per l'abandonament d'una forma econòmica basada en el món rural en pro d'una basada en la indústria. Es tracta d'un procés d'inicis s. XIX a 1960, segons el context, de transformació profunda de les formes d'organització de la societat i les identitats rurals, que es despoblen per anar a concentrar-se als nuclis urbans industrialitzats. En aquest sentit s'ha treballat per a la comprensió del significat social del canvi cultural, ideològic i de mentalitat (Falquina Aparicio 2011; González Álvarez 2007; 2008b; Millán Pascual, Falquina Aparicio, i Compañy 2019; González-Ruibal 2003b) a partir de la lectura dels paisatges preindustrials (González Álvarez 2019), els poblats i l'espai domèstic (Alonso González 2014; González Álvarez 2011; 2008a; González Álvarez i Alonso González 2014; 2019) i la cultura material associada (González-Ruibal 2003a; 1998). El marc de fons d'aquesta transformació el podem posar en la industrialització i després d'aquesta etapa el territori es tornà a transformar en la desindustrialització en l'apropament postmodern a la ruralitat (Alonso González 2009a; González-Ruibal 2005), mirada que és també responsable de la gestió d'aquest patrimoni (Alonso González 2009b). L'altra mirada sobre el mateix procés és la de l'espai urbà, la qual rep el pes de la població provinent del camp, que es constituirà en mà d'obra per a la producció industrial. Els nous obrers es concentren en colònies industrials o pobles obrers de nova planta (Casella, Croucher, i Rutter 2010; Alfrey i Clark 2011; Schmitt i Zeier 1993; Señorán Martín i Ayán Vila 2015; Ayán Vila i Señorán 2015), en polígons d'habitatges a l'entorn dels centres urbans (Khiari 2017; Santamarina Otaola 2019), en poblats barraquistes (Ramos Ruiz 2017; Gallego-Vila 2018) o en campaments de treballadors temporals («North Dakota Man Camp Project» s.d.).

3.4. L'arqueologia de la industrialització

El marc de la recerca es proposa en l'arqueologia de la industrialització, basat en la convicció de la potencialitat de l'arqueologia de vincular diversos nivells d'anàlisi en una mateixa recerca, que ens pugui ajudar a entendre la construcció quotidiana de grans processos de canvi històric com és el desenvolupament del capitalisme industrial, perspectiva des de la que s'han estudiat molts altres contextos geogràfics (Hughes 2004; Palmer i Neaverson 2004; Casella 2005; Timmins 2005; Cowie 2011; Croucher i Weiss 2011; Lucas i Hreiðarsdóttir 2012; Croucher 2015a; Leone i Knauf 2015; Barker i Cranstone 2020). Concretament, tracta d'entendre de quina manera la vida quotidiana de la població rural al Berguedà fou absorbida pel capitalisme industrial i com aquest procés fou conformat alhora pel condicionament de la ideologia (moderna i capitalista). Així, s'aborda la industrialització, com a procés incorporat a la modernitat, com una problemàtica d'estudi interpretable a través de la seva materialitat.

L'abordatge arqueològic pren com a marc temporal l'arqueologia contemporània, a la que s'adscriu i de la qual es prenen rellevants reflexions en quant a la temporalitat, a l'autodefinició i als principals processos històrics que s'hi ha desenvolupat (colonialisme, modernitat, capitalisme). Com a marc temàtic, es veu de la tradició de l'arqueologia industrial però amb un canvi de perspectiva respecte sobre el seu centre per tal d'ubicar-lo en l'impacte social de la industrialització i en les estructures reproductives. Per a tal fi, es pren com a marc teòricometodològic les reflexions i aprenentatges que ha anat desenvolupant l'arqueologia de l'espai, del paisatge, de l'arquitectura (o arqueotectura) i domèstica, per a l'estudi i interpretació de l'objecte d'estudi.

Si, com veurem al capítol 5, el desenvolupament del capitalisme industrial a Catalunya ha pres relativa poca atenció, en comparació al seu origen, ens interessem aquí pel procés de conversió absoluta en el que anomenem com a societat moderna industrial capitalista. Interessa en aquesta recerca com la vida quotidiana canvià durant el procés macrohistòric que anomenem industrialització capitalista, i com aquest fou capturat en la microhistòria local i rural. Optem doncs per treballar en comprendre com una era històrica pot canviar durant la vida d'una persona.

Defensem en aquest plantejament de recerca, que una major comprensió de l'espai (tant del paisatge com de la casa) pot contribuir a copsar l'experiència humana situada de la industrialització, la qual per descomptat no fou només una transformació econòmica sinó una transformació sistèmica profunda que implicà una nova relació cap a la natura i l'entorn, una reconfiguració de les classes socials, una migració molt important, un reordenament de gènere i de les esferes productives i reproductives, i una nova ideologia predominant, que construí noves identitats i vides. Justament, és el caràcter material d'aquest procés, de la nova forma d'ordenar, entendre i relacionar-se amb l'espai, el que ens pot permetre abordar originalment i aportar noves interpretacions i reflexions[75] sobre l'expansió de la modernitat a través del capitalisme industrial sobre el territori.

Doncs, en aquesta recerca es tracta d'analitzar des d'una perspectiva arqueològica i transdisciplinar les estructures i els espais domèstic dels treballadors de la industria minera berguedana entre finals del s. XIX i mitjans del s. XX. L'estudi de les fonts documentals, en diàleg amb les fonts orals, el paisatge, l'arquitectura i l'anàlisi espacial ens ofereixen unes possibilitats d'aprofundiment i d'enriquiment de les lectures en el camp de la *thick description* (Geertz 1973), la "descripció densa", per la qual una gran quantitat, varietat i riquesa d'informació permet transcendir la descripció bàsica per accedir a la interpretació de la complexitat social inherent en les estructures socials, les cosmovisions, les identitats, les estructures de gènere, etc. a les quals difícilment es pot accedir en contextos arqueològics i en que la manca de documentació també suposa un impediment. Així, les fonts proposades volen no només aportar més i nova informació, sinó expandir les visions tradicionals i caracteritzar la diversitat d'espais domèstics habitats per la població treballadora en un context de ràpid canvi i d'incorporació majoritària d'aquesta àrea al capitalisme industrial. L'èmfasi en la casa obrera ens permet considerar la transformació de l'espai domèstic com a part rellevant del procés d'industrialització del món rural: comprendre la

[75] Tal com ho expressa González-Ruibal, l'arqueologia pot aportar una mirada única i crítica sobre la modernitat "Geographers, philosophers and sociologists have strived to understand what makes our world so different to others and they have done so from a critical point of view, to expose its dangers and iniquities. I believe that, with its limitations, but also with an original perspective, archaeology can join the fields that have tackled the question of modernity." (González-Ruibal 2019, 1).

creació d'un nou "*habitus* obrer" (*sensu* Bourdieu 2004) a partir de les transformacions en les formes de vida locals. A partir d'aquesta tipologia o classificació, pretenem comprendre ideologies i racionalitats en el procés d'industrialització que revelin la penetració d'una superestructura, el capitalisme, a la vida quotidiana. A partir de la combinació presentada d'aquesta perspectiva arqueològica amb els treballs històrics, volem construir un anàlisi per a la comprensió d'aquests processos socials de la *longue durée*, a partir de la microhistòria i la seva materialitat, per tal de captar la plasmació concreta de les noves formes de relació social i l'ordenació del territori.

Aquest estudi del procés d'industrialització contemporani des de la mencionada perspectiva també implica la construcció de narratives alternatives a la història dominant, de les quals en una part important la població majoritària ha estat obviada: la classe obrera, la pagesia, les dones i les persones migrants. Aquesta població és especialment visible en el registre material[76], que no només ens parla d'aquestes experiències, sinó des de les seves experiències, que problematitzen un discurs del progrés. En aquest sentit, opino que la història oral i el caràcter democratitzant de la materialitat ens permet ampliar la perspectiva per tal de descobrir els impactes del canvi social més enllà de lectures evolutives, lineals i univocals. Complexitzar i superar aquestes narratives ens capacita per a comprendre visions diverses del món i aprofundir el coneixement sobre l'articulació de la vida social contemporània.

Per tot això, la designació per la que s'opta aquí és la d'arqueologia de la industrialització. Lluny de l'enèsima subdivisió a prendre espai en les arqueologies del passat recent, es tracta d'una denominació que ens permeti entendre concretament al context que ens referim, sempre comprès com un procés modern, capitalista i contemporani. D'aquesta manera, no busca ser

[76] Malgrat encara són pocs els estudis amb aquesta perspectiva i en aquest període en arqueología, els resultats dels treballs són molt clars en el contrast amb les narratives hegemòniques. Un exemple pot ser el projecte sobre les barraques on malvisqueren els treballadors que construiren el Valle de los Caídos, la perspectiva del qual sintetitza l'autor en la següent frase: "The archaeological work of visibilizing and reassembling can be understood as part of a redistribution of the sensible, sensu Rancière (González-Ruibal, 2019: 97–102; Rancière, 2000), through which people and objects that have been considered unworthy of attention are given care and reincorporated into the public realm of the visible, and their specific forms of suffering revealed (Pollock and Bernbeck, 2016)." (González-Ruibal 2022, 3).

excloent sinó aportar coneixement des de l'arqueologia a la construcció de la "societat moderna industrial capitalista" en el marc de l'època contemporània. L'elecció pel terme "industrialització" en comptes d'"industrial" pretén justament posar l'èmfasi en la idea de procés històric. Si la industrialització s'ha explicat majoritàriament per part de la història econòmica (capítol 2 i 5), i l'arqueologia industrial (apartat 3.2) s'ha centrat en l'esfera tecnològica i productiva, aquesta idea cerca sumar-hi l'enfoc d'una història social des de la materialitat, alhora enfortint el desenvolupament de l'arqueologia contemporània a la península ibèrica amb un àmbit encara poc abordat. En aquest sentit també resulta interessant la reflexió sobre la temporalitat, que ve a concretar el desplegament del capitalisme industrial a través del carbó dins de Catalunya i que problematitza també les lectures i perioditzacions simplistes de l'arqueologia industrial i del desenvolupament del capitalisme i la modernitat, que han qüestionat abans alguns historiadors i arqueòlegs, però que encara forma part hegemònicament de la cosmovisió general de la societat. La industrialització no és un doncs un procés nacional hegemònic sinó que és un procés territorial, social, de classe i cultural, el que ens porta a qüestionar la periodització clàssica i a remetre'ns a la llarga durada més aviat que a perioditzacions tancades i limitants basades en la idea d'"origen" i en l'evolució tecnològica. Així, entenem que l'hegemonia d'un sistema econòmic i polític no implica la seva implantació total i absoluta en el territori. D'aquesta manera, cal ser curosos amb la consideració dels processos com a finits[77], de manera que cada territori també podrà explicar els seus processos de transició, resistències o desenvolupament, tal com per exemple Federici (2017) senyala per a territoris africans i llatinoamericans que avui en dia es troben encara integrant-se o essent absorbits pel capitalisme global.

En sintonia amb aquest plantejament, l'arqueologia presenta unes eines molt adients per a aquest estudi de la plasmació concreta, quotidiana i material del capitalisme industrial al territori i a les vides de les persones que hi visqueren i s'hi desplaçaren, el qual suposa en si mateix la construcció d'una narrativa alternativa, des d'una mirada nova.

[77] En aquest cas, la decisió de considerar el procés de transició i desenvolupament capitalista com a finalitzat té unes arrels i implicacions polítiques molt clares a l'hora de la construcció del present continu i homogeni, en el sentit que no veu alternativa o resistència, silenciant els marges i posicions subalternes on aquests processos estan en disputa encara avui.

4. Metodologia

La metodologia de la recerca s'ha basat en un enfoc transdisciplinar, un marc cronològic dilatat (1860-1980) i una àrea geogràfica delimitada amb l'objectiu d'expandir les perspectives d'estudi del capitalisme i de la industrialització a partir de la integració d'una àmplia i diversa base empírica. A més, l'aplicació del plantejament metodològic integrant la font documental, oral i material ha tractat alhora de generar una síntesi històrica per tal de superar la problemàtica en quant a la fragmentació de les fonts documentals relatives al procés d'industrialització, que han deixat escassos i parcials registres històrics en què la majoria dels registres de les diverses empreses mineres berguedanes no són consultables, s'han perdut, destruït o abandonat. D'una banda, s'han conservat pocs registres empresarials[78] i la documentació d'aquests no és completa pel que fa a l'abast, les temàtiques ni la cronologia coberta. Aquesta mancança és especialment palesa pel que fa a la documentació relacionada amb la vida social, la vida quotidiana i les cases. Per altra banda, existeix documentació d'interès per a l'estudi de la industrialització entre la documentació municipal. Registres com el padró d'habitants o les actes dels plens municipals, entre d'altres, són fragmentaris i la diversitat i disparitat dels registres conservats entre municipis presenta reptes per a la comparació. La documentació prèvia a 1936 o fins i tot 1939 està especialment afectada, pel qual l'estudi de l'etapa inicial de la industrialització presenta serioses dificultats.

L'arqueologia, en conjugació amb la memòria oral i documental, ofereix aquest marc per a l'estudi de la industrialització centrada en la vida quotidiana i l'experiència. La investigació actual combina els plantejament de l'arqueologia contemporània amb enfocaments metodològics de l'arqueologia del paisatge (Criado Boado 1999), l'arqueotectura (Mañana Borrazás, Blanco Rotea, i Ayán Vila 2002) o arqueologia de l'arquitectura (Azkarate 2020b; Brogiolo i Cagnana 2012) i l'arquitectura domèstica. Aquesta última, de la mà de Parker Pearson i Richards (1994b), ha conreat una teoria i metodologia per a l'estudi de la llar, incloent l'anàlisi estructural i espacial que ha contribuït a l'enriquiment de la interpretació social (Hillier i Hanson 1984; Eco 1986; Lefebvre 1972). Aborda doncs la capacitat comunicativa de l'espai i la materialitat en forma

[78] La major part fa referència a l'empresa Carbones de Berga S.A., conservada a l'Arxiu del Museu de les Mines de Cercs i al Fons Carol Hausmann de l'Arxiu Comarcal del Berguedà.

d'interacció amb un context social i cultural específic. Això es concep en el nostre cas no sols com una representació dels valors culturals, sinó també com la producció i reproducció d'una ideologia específica que conformà un nou ordre social en el qual es definiren i negociaren elements de classe, gènere i identitat.

La selecció del cas miner Berguedà per a l'anàlisi de la industrialització parteix de la condensació que es donà en aquest territori d'una tardana incorporació al capitalisme, i a la importància de la industrialització energètica per a aquest procés. Així, el fet que a grans trets trobem una zona pagesa de muntanya preindustrial al s. XIX, en què s'expandeix i es desenvolupa la mineria, activant processos poblacionals, de migració, etc., i després de la qual la zona es despobla ràpidament, desarticulant-se econòmicament. A més, presenta una àmplia diversitat de formes i estratègies d'habitatge en aquest període, que ofereixen la possibilitat d'un ric anàlisi de l'impacte industrial, alhora que presenta una de les colònies mineres més destacades de Catalunya.

4.1 Una mirada a les fonts

Les perspectives teòriques de la present recerca (capítols 2 i 3), que fomenten una mirada àmplia a nivell temàtic i cronològic, però sobretot un abordatge sistèmic −de la *longue durée* del capitalisme històric− a partir de la microhistòria, promouen una revisió crítica de les fonts. Una narrativa del desenvolupament del capitalisme industrial que tingui en compte les ideologies, el poder i la construcció de subjectivitats en la producció de la història. Així, a més de la preponderància del discurs hegemònic de la industrialització amb una idea subjacent del progrés −que suposa un condicionament teòric i ideològic en el procés de *fact retrieval* (Trouillot 1995) (capítols 2 i 5)−, es donen diversos condicionants en les diferents etapes de la producció que condicionen el relat. Per una banda, la pròpia producció de les fonts o *fact creation* (*ibid* 1995) que ens parlen d'aquest context històric no inclogueren a tots els subjectes, estigueren fortament impregnats per la ideologia moderna i la seva visió del progrés, l'economia i la societat, i presentaren lectures externes sobre el conjunt de la societat i espacialment dels grups subalterns. En aquest sentit, comptem amb una major part de les fonts produïdes des de l'higienisme, la burgesia, les pròpies empreses i l'administració de l'Estat, agents impulsors del procés de transició sistèmica; amb una menor presència de fonts des de l'agència obrera −documents relacionats amb els sindicats o la premsa, algunes memòries (Giráldez Macía 2009; Peralta 2018) i especialment la memòria oral− i l'agència pagesa −formada principalment per la memòria oral i algunes interaccions amb l'administració en el que consten declaracions des del propi discurs−; i una absència gairebé total de fonts produïdes des de l'agència subalterna de les dones, la població migrant i els obrers més precaris −des dels quals no es produïren fonts documentals, no se'n transmeté la memòria i només apareixen en la mirada aliena−. Per altra banda, la producció dels arxius o *fact assembly* (*ibid* 1995) ha contribuït a l'esborrament de l'experiència obrera i de les classes populars, i específicament de la seva vida quotidiana. Aquest fet es deu a que part de les fonts que informaven de l'aspecte social del treball i la vida minera no foren conservats o recollits per les empreses i altres institucions[79], i que els agents productors d'aquests arxius mostraren una línia de continuïtat amb el poder econòmic i administratiu que majoritàriament no prioritzà aquest tipus de fonts.

[79] No comptem per exemple amb els llistats o fitxes dels treballadors, els salaris, l'atribució d'habitatges, etc.

Amb l'objectiu d'abordar aquesta problemàtica s'han treballat un seguit de fonts documentals majoritàriament institucionals consultades en els següents arxius: Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), Arxiu Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC), Archivo Digital del Fondo Histórico de Endesa (ADFH), Arxiu Fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya (AFCEC), Arxiu Comarcal del Berguedà (ACBR), Arxiu del Museu de les Mines de Cercs (mmc), Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya (BOGC), Boletín de Reformas Sociales (Biblioteca Nacional de España, BNE), Biblioteca Instituto Geológico Minero Español (IGME), Institut d'Estadística de Catalunya (Idescat) i els arxius municipals de Barcelona, Cercs, Fígols, Guardiola de Berguedà, La Nou de Berguedà i Vallcebre, així com hemeroteca diversa. Cal destacar les fonts empresarials com la constitució de l'empresa i els inventaris de béns, el diari, els títols de propietat, projectes, obres i instal·lacions i fotografies, i institucionals com els censos i els padrons poblacionals, les actes municipals i documents de tràmits relatius a la gestió dels comunals, als guardes jurats i elements referents al paisatge, l'urbanisme i l'arquitectura com els contractes d'obres, els plànols i les fotografies. Aquestes, analitzades des de la crítica analítica a la pròpia producció de la font per a contemplar-ne els seus biaixos, s'han posat en diàleg amb la memòria oral i la materialitat del paisatge i l'habitatge.

Pel que fa a la font oral, s'han realitzat 17 entrevistes obertes i semiestructurades a persones relacionades directament o familiarment amb la mineria, que han pivotat entre les històries de vida i les entrevistes temàtiques sobre la vida quotidiana, l'experiència de l'habitatge, l'organització social i domèstica i la migració i han transmès majoritàriament una memòria primària i en alguns casos secundària. Pel que fa a les fonts materials, s'han emprat principalment metodologies de prospecció, precedides per tècniques de teledetecció basades en anàlisi cartogràfic (topografia antiga, relleu, ortofotografies diverses, plànols municipals i de l'empresa, etc.) a través del treball amb Sistemes d'Informació Geogràfica (SIG). La prospecció extensiva ha estat centrada en l'anàlisi macroespacial del paisatge i l'estructura del territori, i la localització i documentació mesoespacial de les estructures vinculades a l'habitatge, de les quals se n'ha documentat 611. A més en aquestes quan ha estat possible s'ha desenvolupat l'anàlisi a nivell micro. S'ha realitzat també dues campanyes d'excavació (2021 i 2022[80]) al complex barraquista

[80] Informe Provisional de la intervenció arqueològica a les Barraques mineres del Coll de Pradell, Vallcebre (Alt

de Coll de Pradell (Vallcebre) i el subsegüent anàlisi de materials mobles recuperats.

Berguedà). Data d'intervenció i Núm. Expedient DGPC: 18 a 22 d'octubre de 2021, 747 K121 N-857 2021/1-35733. Barcelona, Novembre 2021; Informe Provisional de la intervenció arqueològica a les Barraques mineres del Coll de Pradell, Vallcebre (Alt Berguedà). Data d'intervenció i Núm. Expedient DGPC: 3 a 11 de setembre de 2022, R/N 747 K121 N-857 2022/1-38229. Barcelona, Setembre 2022.

4.2. El plantejament analític

A nivell analític, la recerca es desenvolupa en forma de síntesi teòrica, historiogràfica i bibliogràfica, integrades amb l'anàlisi de la font oral i documental, del padró i el treball arqueològic sobre el paisatge i les restes materials. Aquest, es refereix doncs per una banda a l'anàlisi rigorós i exhaustiu de les fonts escrites i documentals referides a la promoció de l'habitatge, la seva ordenació i la diversitat de les experiències habitacionals donades durant el període de la industrialització; i per altra banda a les fonts orals recollides i la documentació i registre mitjançant metodologia arqueològica de les evidències de l'habitatge de la industrialització, tant a nivell de les modificacions de l'habitatge existent, com en l'aparició de nous habitatges.

Així, la construcció d'una narrativa històrico-arqueològica parteix de l'anàlisi i la crítica teòrica per tal de plantejar vies interpretatives alternatives i complementàries a la historiografia existent, a les quals s'hi afegeix la síntesi interpretativa també d'un seguit de fonts poc abordades prèviament, de molta riquesa per a l'anàlisi d'aquest procés històric des dels seus subjectes. Metodològicament, cal comentar el procés de reconeixement, registre i documentació dels habitatges on visqueren persones relacionades amb la mineria d'una o altra manera. Aquest ha partit del treball amb el padró amb el que s'ha plantejat un anàlisi sistemàtic conjunt per a tots els municipis a partir dels quals s'han abordat aspectes com l'evolució de la població, els orígens migratoris i la seva distribució territorial i oscil·lacions cronotemporals, la distribució ocupacional en el territori i la divisió sexual del treball o la incidència dels habitatges que inclouen persones relacionades professionalment amb la mineria, la seva distribució i les seves característiques. El padró analitzat ha comprès els registres de La Nou (1940), Vallcebre (1936), Fígols (1939) i Cercs (1940), degut que la preservació prèvia a la Guerra Civil era inexistent en molts municipis i per tant no era possible l'anàlisi comparatiu, de la mateixa manera que no era possible un anàlisi seriat. Malgrat el trasbals que suposà la Guerra Civil en aquest nivell, podem observar-hi encara població i contextos domèstics previs que sí ens permeten analitzar aspectes relacionats amb el procés d'industrialització. Malgrat la limitació evident d'aquesta font, la conjugació d'aquestes amb la resta de documentació permetrà consolidar algunes de les possibles interpretacions que

aparentment es desprenen del padró. El treball amb el padró ha partit doncs de referències en quant a l'anàlisi social del treball i l'espai des de plantejaments diversos (Oyón 2008; Marfany 2022; Comas 1995; Comas 2005). Finalment, un aspecte clau per a l'estudi ha estat la identificació i localització dels habitatges on, segons documenta el padró, hi visqueren persones vinculades a la ocupació minera, com a punt de partida per a l'estudi arqueològic d'aquests, en síntesi amb una documentació i referències molt diverses. El plantejament arqueològic, doncs, ha integrat totes les fonts i referències que han presentat alguna vinculació amb l'ús, l'espai o la pròpia materialitat dels habitatges "miners", que s'han identificat en base a informacions molt diverses.

La metodologia de documentació arqueològica (prospecció, fotografia i dibuix) ha estat dissenyada per a adaptar-se al camp d'estudi sistematitzant una metodologia d'abordatge basada en metodologies de diverses disciplines.

Per una banda, el mencionat anàlisi del padró, que ha consistit en la selecció per a estudi dels habitatges que inclouen professions relacionades amb la mineria entre 1936 i 1940 per tal d'identificar la relació amb la industrialització d'aquells habitatges dels quals podrien passar més desapercebuda la seva vinculació industrial com les masies i edificis als nuclis de població.

Per altra banda, el buidatge i estudi dels béns coneguts a través de bibliografia i el buidatge del planejament urbanístic (POUM, plans especials, catàlegs de masies i catàlegs de patrimoni) i del patrimoni catalogat (Inventari patrimoni arquitectònic Gencat) i inventariat (DIBA), juntament al qual s'han desenvolupat eines de teledetecció a través d'ortofotos (vol americà A i B i altres ortofotos històriques), fotografia antiga, topografia antiga (especialment els plànols municipals de 1927 i les planimetries recuperades als diversos arxius, prèvia georeferenciació).

A partir d'aquesta recerca prèvia s'ha realitzat a través de SIG la localització de tots aquest espais i edificis per tal de facilitar el treball de camp, comptant amb més de 600 registres (fig. 1). La prospecció posterior ha consistit doncs en la identificació dels espais prèviament situats, la comprovació de la seva localització i el registre amb fotografia, descripció i dibuix (Historic England 2006; Mañana Borrazás, Blanco Rotea, i Ayán Vila 2002; Azkarate 2020b), així com la realització d'entrevistes quan ha estat possible. Aquest treball de camp s'ha realitzat entre els anys 2020, 2021 i 2022, el qual també ha incorporat dues campanyes d'intervenció

arqueològiques al campament de barraques mineres de Coll de Pradell[81]. Aquestes actuacions consistiren en la prospecció intensiva i l'aixecament topogràfic de totes les estructures localitzades, i en la neteja manual i l'excavació de quatre estructures seleccionades en base a criteris de conservació i representativitat del conjunt: les barraques BCP209 i BCP111 en la campanya 2021 i les barraques BCP207 i BCP104 en la campanya 2022. En paral·lel es realitzà la recollida i estudi dels materials arqueològics apareguts durant la intervenció al Laboratori d'Arqueologia Medieval i Postmedieval de la Universitat de Barcelona (LAMUB).

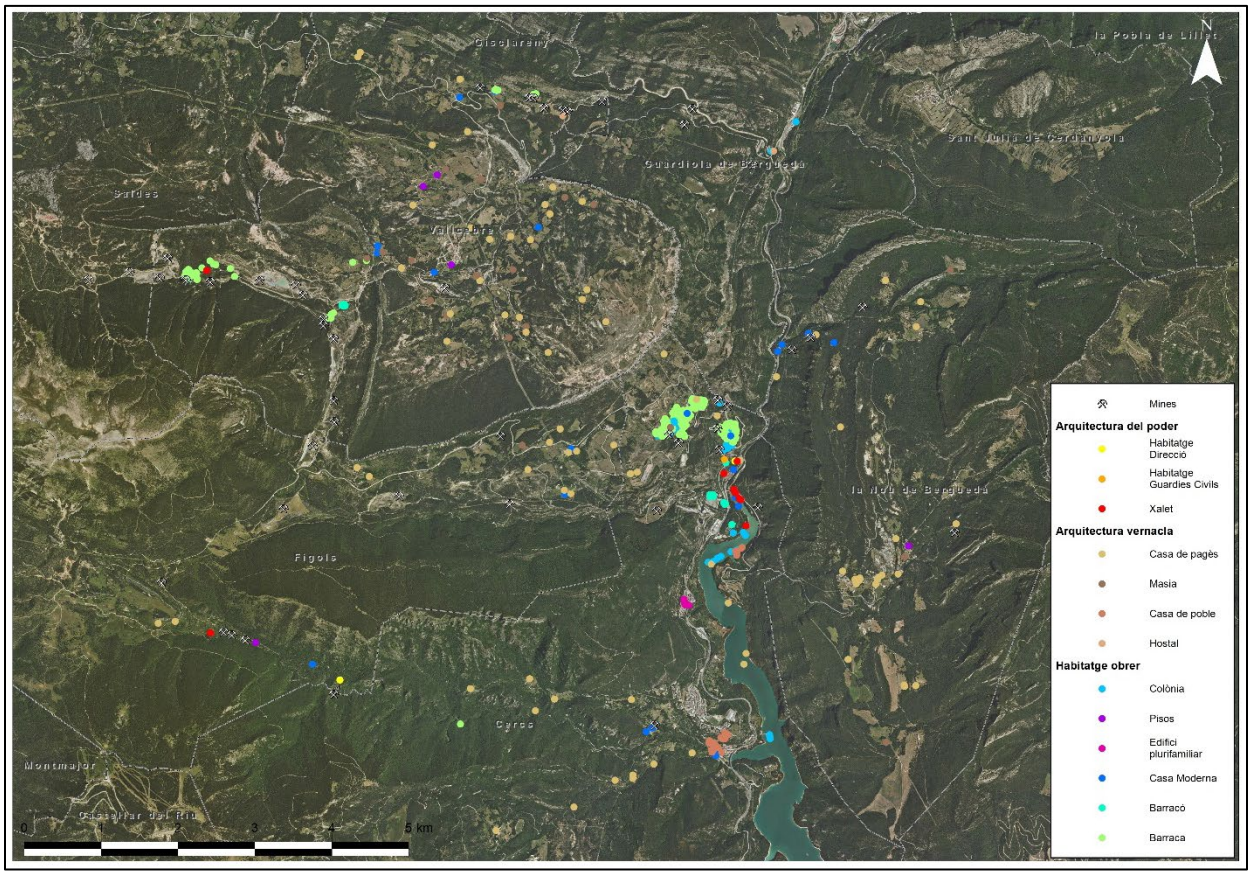

Fig. 1: Localització dels diversos habitatges relacionats amb la mineria a l'Alt Berguedà. Font: pròpia.

[81] Informe Provisional de la intervenció arqueològica a les Barraques mineres del Coll de Pradell, Vallcebre (Alt Berguedà). Data d'intervenció i Núm. Expedient DGPC: 18 a 22 d'octubre de 2021, 747 K121 N-857 2021/1-35733. Barcelona, Novembre 2021; Informe Provisional de la intervenció arqueològica a les Barraques mineres del Coll de Pradell, Vallcebre (Alt Berguedà). Data d'intervenció i Núm. Expedient DGPC: 3 a 11 de setembre de 2022, R/N 747 K121 N-857 2022/1-38229. Barcelona, Setembre 2022.

5. Capitalisme, industrialització i habitatge obrer al cas català

En aquest capítol es presenta el context del desenvolupament capitalista i industrial català a partir de la historiografia principal existent. A partir de la revisió de la literatura principal sobre el cas català, es contextualitzarà l'estudi de cas del Berguedà a partir de cinc subapartats. Primerament, l'anàlisi sobre la transició capitalista a Catalunya en tractar-se de l'anàlisi de major amplitud cronològica i en el qual es pretén recollir el context d'aquest procés històric al territori així com les principals línies interpretatives que posen al centre de l'anàlisi el capitalisme o les formes econòmiques capitalistes. En segon lloc, s'aborda breument el paper del món rural en aquest període ampli, analitzat des de la història agrària o la història econòmica. En tercer lloc es presentarà el context industrial i el seu desenvolupament a partir de les principals veus d'aquest anàlisi. Posteriorment s'incidirà en el desenvolupament específic de la mineria. Per últim, s'abordarà l'habitatge i la vida obrera en el context industrial català per tal de situar posteriorment l'experiència berguedana.

5.1. La transició catalana al capitalisme

El desenvolupament de la industrialització a Catalunya es troba entrelligat en la transició i el desplegament capitalista en aquest territori[82]. Per aquest motiu, es presenta en aquest apartat les lectures sobre la particularitat del capitalisme català, que afectaren de forma important al procés d'industrialització. Així, s'exposaran breument aquells relats que situen en un espai central la interpretació del procés històric capitalista per a contextualitzar la present recerca; malgrat no s'entrarà en profunditat per la distància cronològica, temàtica i de perspectiva, sí ens servirà per a contextualitzar les lectures que dibuixen el camí de la industrialització i el desenvolupament posterior del capitalisme.

Des de la perspectiva de la cerca de l'element transicional al capitalisme català, diversos autors han situat entre els segles XVI i XIX el tret d'inici d'aquest procés històric. L'atribució cronològica ha depès doncs de l'element o el procés que s'identifica com a clau per a l'origen i la transició capitalista: el desenvolupament d'un capitalisme agrari, de la indústria tèxtil, de l'agricultura comercial, la viticultura o de les manufactures i la protoindústria. Malgrat la diversitat de visions, la major part d'aquestes s'han centrat en l'element econòmic (des de la disciplina de la història econòmica o de l'economia política), ja fos a través de la pressió, la dependència i l'imperatiu econòmic o a través de l'estudi dels mercats, la generació de plusvàlua i la proletarització.

Interpretacions clàssiques al voltant del fet demogràfic havien condicionat les interpretacions del capitalisme català, mentre que la hipòtesi del desenvolupament d'un capitalisme agrari al segle XVI parteix del paral·lel amb el model anglès i basat en la generació a partir d'aquest moment d'una nova classe agrària sorgida de la Guerra dels Remences (s. XV) i que abolí l'esclavisme en favor d'un arrendament vitalici que augmentà la productivitat. Aquesta lectura, sostinguda per Brenner en una menció dins el seu anàlisi respecte el capitalisme agrari anglès (1976), es basa en l'anàlisi de la distribució de la terra i la seva propietat, les formes de cessió i les formes d'explotació, així com els seus canvis al llarg del temps. Aquesta visió, que entronca amb la canonització del model anglès de transició al capitalisme a partir del qual s'ha analitzat el procés

[82] Per a visions relatives al conjunt del territori espanyol i altres regions d'aquest veure Roldan i García Delgado (1973), Ramiro i González (2019) i Arenas (2015).

històric al llarg i ample d'Europa, ha estat abastament criticada per molts autors (Marfany 2012; Torras Elias 1980), que han sostingut que el model d'agricultura català fou molt diferent de l'anglès. L'agricultura catalana, pioneramente estudiada per Pierre Vilar (1977), divergeix de les grans propietats angleses i l'avançada proletarització a partir del model de l'hereu, el mas o els contractes emfitèutics de la rabassa morta, entre d'altres, i que s'ha sostingut en diverses ocasions que perduraren llargament en la transició capitalista, sense resultar tampoc un impediment o una força contrària a la industrialització (Torras Elias 1980; Marfany 2012; Moreno Zacarés 2018; Ferrer i Alòs 2006; Vilar 1974). Malgrat tot, com veurem, sí que s'interpreten canvis en l'agricultura i la viticultura al s. XVIII que suposaren una transformació en la propietat de la terra que facilità el creixement d'una classe propietària no aristocràtica que portaria a terme transformacions en els modes de producció a la cerca de l'increment i que suposà transformacions en el paisatge i en la capacitat d'abastiment autònom dels camperols.

Per altra banda, i com a transició situada en un moment més tardà (s. XIX), hi trobem la tesi del desenvolupament del capitalisme basada en els mercats. Aquesta, centrada en les manufactures i la indústria cotonera com a espai que permeté el desenvolupament de la burgesia, situa en un indret destacat l'Estat i el mercat colonial. Després de la pèrdua dels mercats colonials, l'impuls del liberalisme hauria servit per a desenvolupar el territori i ordenar el mercat interior (Pascual i Domènech i Fontana Lázaro 1990; Fontana Lázaro 2003). Així, el rol de l'Estat fou rellevant per al sosteniment i consecució dels objectius de la burgesia, que aprofità de forma oportunista, i front a la resistència de pagesia i població obrera, el desmembrament del feudalisme a conseqüència de les lluites populars (Fontana i Lázaro 2019; 1979; 1975). Una altra visió d'una transició definitiva més tardana és la de Vilar, per qui, malgrat la importància de la integració de la producció pagesa als mercats colonials, considera que el factor decisiu per al naixement d'una nova societat (la capitalista) a Catalunya fou la transformació del capital comercial en el capital industrial (Vilar 1956; 1977).

Però més enllà de la rellevància de la industrialització, considerables autors han avançat la localització de la transició al capitalisme a la protoindustrialització. Aquest model interpretatiu,

que parteix dels models de Mendels (1972) i Medick, Kriedte i Schlumbohm (1976; 1986), traslladà l'atenció a l'economia domèstica camperola i les seves transformacions en relació a la transició capitalista i al desenvolupament de la industrialització. Aquesta visió, que generà un gran debat als anys 80, es basà en la intensificació i especialització de la producció rural deslocalitzada, entesa com un inici o primera fase de la industrialització (Elias 1989). Aquesta primera fase de la industrialització o fase prèvia de protoindustrialització serveix d'escenari per a la interpretació −superant la confrontació i interrelacionant els factors interns i externs d'interpretació de la transició− de la combinació "entre una economia campesina sujeta a la extracción feudal y un capital mercantil que, al penetrar en su propio interés en esa economía campesina desencadena una dinámica singular" (Torras Elias 1989, 87). La manufactura desenvolupada en el sí de l'espai domèstic camperol, al voltant del tèxtil i les indianes, són considerades per diversos autors com el context de transició capitalista (Benaul 2003) o bé l'element que facilita la industrialització capitalista posterior (Vilar 1974; Fontana i Lázaro 1975). Aquesta perspectiva resulta la incorporació de la totalitat del territori a l'anàlisi i la contextualització de Barcelona i els posteriors centres industrials en un marc més ampli (Ferrer i Alòs 2011). Malgrat això també inclou una important fragmentació d'estudis locals o regionals, desvinculats de la comprensió dels processos sociohistòrics de major amplitud, i un predomini de l'enfoc positivista, més allunyat de la interpretació del capitalisme, i més centrat en la classificació i l'ordenació de les etapes evolutives del "progrés" i l'anàlisi econòmic quantitatiu. En aquest sentit, tal com també senyalen Marfany (2012; 2017) i Torras (1989), resulta interessant ampliar l'explicació de la transició i desenvolupament capitalista a la comprensió del context i l'estructura en que es donaren, a partir d'elements que han estat marginats com l'economia i l'espai domèstic, les relacions de gènere i la divisió sexual del treball, així com la relació amb la natura i l'explotació.

Derivada dels aprenentatges del debat sobre la protoindustrialització, però incorporant conceptes rellevants en el debat europeu sobre el capitalisme i la rellevància de l'economia domèstica, Marfany (2012) reprèn les interpretacions de Brenner al voltant del *market dependance* per a interpretar el procés de proletarització i subjugació de les llars camperoles

catalanes a les dinàmiques del mercat al segle XVIII. La pressió demogràfica producte de l'augment poblacional derivat de la facilitació de l'accés a la terra pels contractes emfitèutics i el consegüent matrimoni dels fills no hereus suposà que els arrendaments produïssin per sota els nivells de subsistència i forcessin el treball assalariat com a complement als seus ingressos. A partir del seu estudi a Igualada, remarca el paper de les estructures familiars i els sistemes hereditaris en la construcció de la indústria cotonera a partir de la protoindústria i la viticultura comercial. Així, es dona una concentració de treball en les famílies com a productores per tal de suplir les mancances de la producció agrària per assegurar la supervivència i que impliquen nous modes de producció i d'ordenament social (Marfany 2012; 2018).

En aquest sentit, cal mencionar la perspectiva de la revolució industriosa (De Vries 2008), basada en la mirada sobre l'economia domèstica. Aquesta visió situa l'agència de la transició cap a la industrialització en el caràcter "industriós" de les dinàmiques de consum de les famílies camperoles i en els seus processos de decisió tant com a consumidors com a productors. En la interpretació, els camperols s'especialitzaren en activitats determinades de l'agricultura comercial o la proto-indústria, treballant intensivament (més temps) i extensivament (més membres de la família) per a acomplir les seves demandes de nous i múltiples béns de consum. De Vries (2008) justifica això en la premissa que l'autosuficiència fou un mite, adduint l'existència de mercat, i en les oportunitats del mercat per a satisfer els objectius econòmics i materials familiars. Contràriament a aquesta interpretació, Marfany estableix per al cas igualadí la importància de la pressió i la dependència del mercat per part de les economies domèstiques camperoles, que es veieren forçades a intensificar el seu treball i per a les quals molts nous productes del mercat quedaven fora d'abast (Marfany 2018, 19; s.d.).

Es tracta doncs d'un debat en l'agència de tal transformació des de la mirada de la llar en espais rurals, és a dir, de la capacitat de decisió i tria per part de les classes populars que va des del desig, en el cas del primer autor, fins a la dependència, i fins i tot a l'imperatiu. Per a aquest últim, Moreno Zacarés (2018) recupera el concepte de *market imperatives* de Wood (2002), per tal de destacar l'agència dels actors socials capitalistes en la confecció del sistema productiu capitalista a partir de pressions per a augmentar la productivitat i de les racionalitats que difongueren. Des

d'aquesta visió, la protoindustrialització fou acompanyada d'un procés de construcció social al voltant d'una nova cultura del treball i la producció basada en la competició (Moreno Zacarés 2018, 764).

Així, a través d'aquestes últimes aportacions es destaca la importància d'afegir les racionalitats, la ideologia, el conflicte i la coerció a l'anàlisi de la transició capitalista catalana més enllà dels seus termes econòmics, integrant aspectes polítics, socials i culturals, tal com han apuntat de formes diverses alguns autors (Elias 1989; Marfany 2012; Moreno Zacarés 2018). Des del punt de vista de la present recerca, a més, convé destacar la relativa absència de treballs amb una perspectiva d'anàlisi del capitalisme com a procés històric des del seu desenvolupament i múltiples camins i transformacions que ens permetin comprendre la seva extensió i transformació més enllà del seu moment o element fundacional i de la seva única o múltiples transformacions. Per a tal tasca, a més, resulta de molt interès recuperar els treballs que també treballen aspectes més amplis que la configuració econòmica, que enriqueixi els contextos d'estudi amb els seus propis caràcters, transformacions i velocitats.

El rol dels comunals, el món rural i la propietat de la terra

Un dels camps que convé destacar en l'anàlisi de la transició capitalista a Catalunya és el del món rural, de la propietat de la terra i, en especial, dels comunals. Aquesta, que ha rebut certa atenció historiogràfica i que ha estat treballada per uns pocs acadèmics des de la història agrària, la història econòmica i la història ambiental (Congost Colomer 2007; 2015; Tello Aragay, Vicedo i Rius, i Garrabou i Segura 1993; Arqué, García, i Mateu 1982; Algarra Bascón 2015), se situa en el període de transició entre el feudalisme i el capitalisme, a la fi de l'antic règim i previ a la industrialització. En aquest subapartat es presenta el context sobre la comprensió del món rural en el moment previ o durant canvi industrial i que ja tenen a veure amb el desenvolupament del capitalisme.

En aquest àmbit s'ha treballat l'estudi de les classes populars, la població camperola que havia quedat relegada del relat històric i que constituí una part molt important de la població (Tello

Aragay, Fernández, i Lladonosa 1995). L'apropament al món rural, local, al món pagès permet comprendre de forma més holística les transformacions del territori, així com ampliar la lectura de la història a l'agència i els canvis més enllà dels que s'havien considerat els motors del canvi. La història de la pagesia i dels pobles es troba amb una vessant encara avui poc estudiada com és la història del comú (Roa Llamazares 2015; Algarra Bascón 2015; Cordero 2021). Aquesta pretén estudiar, més enllà de les estructures de propietat i econòmiques, els costums i les institucions populars. El dret consuetudinari, els usos i els aprofitaments comunals, les servituds comunitàries, les assemblees, les tradicions populars etc. formaren part d'un entramat de cohesió social i suport mutu dels quals resten molt poques fonts, principalment secundàries i des de la perspectiva de tercers, o bé la font oral, que no ha permès recuperar i conservar ja les memòries més distants en el temps. Major atenció ha pres l'estructura econòmica del món rural, des del funcionament de les masies (Terradas i Saborit 1984; Congost Colomer 2015) fins a la propietat de la terra (Garrabou i Segura, Saguer i Hom, i Planas i Maresma 2001; Iriarte Goñi 2002b). En aquest sentit, s'entenen les transformacions en la propietat i en els usos com un dels eixos de la transició capitalista a Catalunya (Arqué, García, i Mateu 1982), especialment al voltant de la propietat comunal. Els dits comunals són un conjunt de béns que pertanyeren al comú i que serviren com a complement per a la subsistència en el si de les economies domèstiques. Així, la població vinculada al comú, exercia un dret d'aprofitament sobre una sèrie de pastures, boscos, rius o torrents i salines, entre d'altres (Algarra Bascón 2015, 69). Donada l'amplitud cronològica d'aquesta particular forma dels béns i a l'interès d'una estructura majoritàriament desapareguda, es concentra l'interès per part de diversos autors entorn la història agrària (Altamira 2018; Busqueta i Riu i Vicedo i Rius 1996; 1996; Congost Colomer 2002; Iriarte Goñi 2002a; Beltrán Tapia 2018). Més enllà, es troba l'estudi sobre el procés de despossessió del comú, a través de l'apropiació i privatització dels comunals en la conformació d'uns drets de propietat obra de l'Estat i uns grups socials concrets (Congost Colomer 2007; Badosa Coll 1990; Garrabou i Segura, Saguer i Hom, i Planas i Maresma 2001; Serrano Jiménez 2020; 2016). Aquest procés, d'àmplia durada i discontinu al llarg de diversos segles (entre XVI i XIX) i a través de formes diverses, es donà en el marc d'unes relacions socials determinades i es definí en termes formals i jurídics per part d'aquests grups socials i a l'empara de les institucions. Els tancaments de terres,

la usurpació, les pràctiques punitives i la generació de noves institucions de defensa de la propietat són alguns dels aspectes de la "gran obra de la propietat", en termes de Marc Bloch, que acabaren històricament amb les formes de sosteniment mutu i de supervivència, generant noves i més profundes formes de pobresa. La perspectiva històrica, i el diàleg entre els models teòrics i les situacions concretes i els contextos locals, tal com defensa Congost (2007), permeten comprendre i situar aquest procés més enllà de l'estructura i la concepció abstracta de la propietat, així com plantejar una visió crítica front al relat hegemònic construït i transmès pels grups socials dominants i la crítica analítica davant les fonts de les institucions i les estructures formals, que sostingueren el procés i que en deixen fora els rols de la resta de la societat. Contextos com la guerra dels remences, la guerra dels segadors, la guerra de successió, les guerres carlines i legislacions com el Decret de Nova Planta (1716), la Llei Agrària de 1794, les lleis liberals, la Constitució de Cadis (1812) i diversos decrets entre 1820 i 1822, la Constitució de 1837 i les desamortitzacions (1836 i 1855), configuraren el procés i la definició de l'Estat i les noves institucions[83] amb que modelaren de formes diverses la desarticulació dels comunals, i amb ells de la vida del comú (Algarra Bascón 2015). Les desamortitzacions, de fet, foren el procés gairebé definitiu a través del qual es consolidaren situacions anteriors i privatitzaren la terra a través de la venta dels comunals, junt a les finques de les comunitats de regulars i seculars, dels santuaris, hospitals, centres assistencials, etc., que anaren a engrossir les grans propietats agràries i la burgesia urbana (Mayayo i Artal 1995) i que serviren de base per a l'especulació de la terra (Moli Frigola 2019; 2020; Bonales Cortés 1999) i influïren en el procés de proletarització. En aquest sentit, convé destacar la dimensió del conflicte social que es generà al voltant d'aquest complex procés històric i que han estat majoritàriament obviats per la historiografia tradicional. Així, és remarcable l'existència de múltiples exemples de resistència pagesa o popular (Cots i Castañé 1983; Martínez París 2010), que també influí de formes diverses en conflictes bèl·lics del s. XIX, bullangues i revoltes que de forma última s'integraren al moviment obrer i sindical modern (Mayayo i Artal 1995; Torras Elias 1976).

[83] Com per exemple la Junta de Administración de Montes (1855) o la Junta Facultativa del Cuerpo de ingenieros de Montes (1855), que realitzaven l'inventari de forests públiques i el control dels usos de la terra.

5.2. La industrialització a Catalunya

La industrialització catalana ha estat un fenomen àmpliament estudiat per la història econòmica. En aquest apartat es presentaran les lectures sobre el procés històric de la industrialització més enllà de la consideració del capitalisme.

Com a marc general, apuntem en primer lloca la historiografia de la industrialització a l'Estat espanyol (Nadal et al. 2003; Martinez-Galarraga 2012; Buesa Blanco et al. 2019). La lectura econòmica clàssica de la industrialització, o de la "Revolució industrial" segons alguns autors denominen, es basa en el creixement econòmic derivat de l'augment de producció de béns i en la densitat de població. Des d'aquesta perspectiva, es defineixen les economies preindustrials per contrast amb l'economia industrial posterior des de les mancances de la primera i des d'un marc de comprensió de la segona pel qual no es té en compte el propi context social, cultural i de racionalitats i mentalitats més enllà de l'element econòmic i quantitatiu. Així, es considera que en l'economia preindustrial existia una renda per capita petita, conformada per una baixa productivitat, poc consum i estancament econòmic. A nivell demogràfic es detecta també un estancament produït per una elevada mortalitat fruit de la malnutrició i la falta de salubritat (aigua o aliments contaminats). Segons aquesta lectura, l'agricultura no seria capaç d'alimentar tota la població i la productivitat de l'explotació familiar seria decreixent. D'inspiració malthusiana, es recolza el creixement o decreixement poblacional a la disponibilitat de terres fèrtils, i s'entén que l'aprofitament comú de les terres dificultava la innovació tecnològica, que requeria de l'acumulació de capital. La producció abans del s. XIX es considera escassa i poc productiva i el comerç seria poc voluminós (Escudero 2009, 17-30). En aquest context, s'interpreta que les revolucions liberals "alliberaren" l'economia del seu estancament, analitzant de forma teleològica l'origen de la industrialització com un procés contingut en sí mateix, favorable i amb un ampli suport social[84]. A nivell institucional, s'entén que la reforma agrària, la innovació tecnològica, l'abolició dels drets jurisdiccionals, la supressió dels gremis i la liberalització del comerç exterior permeteren el desenvolupament d'aquest procés, mentre que

[84] En aquest sentit, Torras Elias (1976) estudia per al cas de la Primera Guerra Carlina (1820-1823) l'oposició al liberalisme com una reacció de composició més diversa del que generalment s'ha sostingut, contenint una part important de l'oposició de la població rural camperola a les polítiques liberalitzadores que facilitaven l'entrada o bé la consolidació, segons el territori, del capitalisme al camp.

en paral·lel hauria estat encoratjat per l'aparició de noves tecnologies de producció, l'ús de l'energia de vapor i de noves matèries primes, les noves formes d'organització del treball (latifundis, grans fàbriques i mà d'obra assalariada, divisió del treball i disciplina laboral), l'especialització econòmica territorial i l'increment de la productivitat per les lleis de l'oferta i la demanda (*ibid* 2009, 41). Així, el relat majoritari parteix d'una concepció econòmica i social moderna a l'hora d'analitzar el procés de canvi, alhora que la mirada creixentista i quantitativa en aquest cas deixa fora la comprensió de la dimensió humana i social de la industrialització, de l'explotació humana i natural i dels impactes profunds d'aquest canvi, com apunten alguns treballs i veurem més endavant (Marín 2001; Cussó, Garrabou i Segura, i Tello Aragay 2006; Fernández Durán i González Reyes 2014).

Entrant a l'anàlisi de la industrialització catalana, convé en primer lloc qüestionar el relat hegemònic sobre el moment preindustrial com un context històric econòmicament endarrerit, basat en una agricultura de subsistència insuficient i en les estructures feudals com a llosa per "desenvolupament" capitalista. Aquesta mirada, que parteix com hem comentat d'una *petitio principii* formada per preconcepcions i anàlisis que parteixen des del marc mental i la ideologia del "progrés", el "millorament", la "modernització", etc. i que no aconsegueixen generar una imatge complerta, complexa i fidedigna de la Catalunya preindustrial. Ferrer i Alòs (2008a) destaca alguns tòpics en el seu anàlisi sobre l'activitat econòmica d'època moderna i exposa les ordenacions per les quals la pagesia evitava els abusos feudals a través d'elements com els comunals, les parròquies i l'emfiteusi, així com les múltiples i diverses activitats al voltant de l'aprofitament dels recursos naturals (producció agrícola clàssica com cereals, vi i oli, aliments com carn o fruita, remeis per a la salut humana i del bestiar i elements necessaris per a la llar com llenya, calç, teules o fusta). Així, cal destacar a Catalunya el context que generà l'existència i el funcionament dels masos, que condicionaren les formes econòmiques, socials i de propietat. Així, es tractà d'un sistema d'autosubsistència més complex que el que sovint s'ha volgut representar, junt al que hi trobaríem diverses manufactures esteses pel territori generalment poc especialitzades. Des d'aquest moment preindustrial, la lectura tradicional entenia que els desenvolupament i especialització de les manufactures a la ciutat (i especialment a Barcelona)

haurien suposat el motor d'aquesta "Revolució Industrial" que posteriorment s'hauria estès pel territori a partir del capital burgès i urbà.

Una de les vessants que ha pres la recerca al voltant de la industrialització ha estat la pregunta sobre el tret diferencial català respecte a d'altres regions de l'Estat espanyol i que tractaren d'entendre quins factors concrets condicionaren la industrialització (Vicens Vives 1958; Vilar 1974; Carreras i Odriozola 1990). Vicens Vives analitzà la indústria i els antecedents que existiren al s. XVIII, entre els quals destaca el carbó i el ferro, alhora que destaca un caràcter català que hauria reforçat la racionalitat industrial (1958; 1959). Vilar (1974) posà l'accent en canvi en el paper del mercat i l'exportació catalana, especialment al voltant del cotó de Barcelona i les fàbriques d'indianes. Fontana (1975; 1990), també des d'una perspectiva vinculada al mercat, i especialment al mercat colonial, centrà el desenvolupament de la industrialització al capitalisme. Per a l'autor, la indústria cotonera hauria contribuït al naixement d'una nova classe social, la burgesia, que seria el motor de la industrialització fent ús del mercat colonial i d'esquenes al mercat nacional de l'Estat espanyol, que es desenvoluparia posteriorment de la mà de la implantació de les mesures liberals. A més de les fàbriques d'indianes i el cotó (Thomson 1994), se situa l'ús del vapor com un element clau en el desenvolupament de la revolució industrial. Nadal, un dels historiadors més prolífics en l'estudi de la industrialització des de la perspectiva econòmica i tecnològica, interpretà que la revolució industrial, iniciada en el context de les fàbriques d'indianes, s'aturà a conseqüència de la guerra del francès i no es recuperà fins a la incorporació del vapor, a la paradigmàtica fàbrica Bonaplata al s. XIX (Nadal 1988; Sudrià i Triay et al. 1989; Nadal, Motes, i Cabana 1991; Nadal 1992; Nadal et al. 2003). Per a aquest autor, la situació nacional catalana, marginada cultural i socialment de l'Estat, influí en el creixement d'una intencionalitat industrial i un caràcter innovador[85] emmirallat amb Gran Bretanya, la Llombardia i el Piemont, el que la portà a constituir una industrialització pionera a la mediterrània. Posteriorment a la seva primera tesi, l'autor incorporà el monocultiu de la vinya

[85] "Les minories nacionals o religioses que es contraposen, en qualitat d'oprimides, a altres grups opressors per la seva exclusió espontània o forçosa dels llocs políticament influents, solen llançar-se decidides a l'activitat industrial, que permet als seus membres més dotats satisfer una ambició que no poden complir mitjançant el servei de l'Estat." (Nadal 2012).

per a la producció d'aiguardent com un element rellevant en la competició del mercat internacional, en el que participaria des dels s. XVII-XVIII, de la mà del cotó i la manufactura drapera, d'alta qualitat i diversitat. Així, ben entrat el segle XIX, una nova classe burgesa de financers, industrials, comerciants i indians retornats de colònies haurien plantejat i executat la modernització de Catalunya i la seva industrialització a través d'una nova xarxa ferroviària, un transport naval modern i un desenvolupament urbanístic paral·lel (Nadal 2012, 5; Maluquer de Motes 1990). La transformació per a l'autor no fou només tecnològica, sinó que reconfigurà la societat, la seva cultura i els seus conflictes, ara al voltant de les condicions laborals del treball assalariat. Després d'aquesta primera arrancada, Nadal interpretà una segona revolució tecnològica a finals del s. XIX al voltant de les noves formes energètiques com l'electricitat, el motor d'explosió i la química orgànica (Escarra 1970). En aquesta etapa, es destaca la presència destacada de capital estranger que promocionà la implantació de les noves indústries, alhora que es consolidà la burgesia local a través de fenòmens socials i culturals com les exposicions universals de Barcelona, moviments culturals com la Renaixença o el Modernisme, etc. mentre es consolidava alhora la nova classe obrera al voltant d'organitzacions modernes i es reconfigurava el conflicte social al voltant del marc del treball assalariat.

Un dels caràcters d'aquest procés és doncs la comprensió del comerç, el mercat i les finances i que s'ha estudiat de forma principal (Sudrià i Tray 2004). També la perspectiva de la font energètica i de la tecnologia ha estat un element principal, entenent que es tracta d'un procés evolutiu coherent i natural conformat per "etapes energètiques" (Carreras 1983; Alayo i Manubens 2007; 2017). Aquestes etapes conceptualitzades per al seu abast internacional s'han dividit de la següent manera: entre mitjan s. XIX i inicis XX disminueix la importància de la llenya, que és desplaçada pel carbó com a font bàsica d'energia; a mitjans s. XIX s'empra el gas manufacturat mitjan per enllumenat públic i us domèstic; l'electricitat entrà en ús a principis s. XX i durant la primera meitat d'aquest segle es començà a incorporar el petroli. Dins el paradigma de la modernització, un dels elements que ha estat estudiat específicament són les comunicacions i infraestructures viàries, que reordenaren el territori entre el s. XIX i XX (Navas Ferrer 2002; 2008; 2010; 2013; Cuéllar 2019). Visions diferents o complementàries tracten la

qüestió demogràfica (Iglésies i Bataller 1961; Sancho i Valverde i Llonch 1990; Cabré Pla 1999) i la formació del mercat de treball que sostingué la industrialització (Camps 1995). Menys s'ha abordat en canvi la construcció i la imposició d'una nova ideologia que promocionà la industrialització, amb algunes excepcions (Lluch 1973). Es tracta d'un element que considerem clau de cara a analitzar un procés de desenvolupament modern i capitalista en profunditat. Alhora, considerem que la seva comprensió des dels propis marcs mentals de la ideologia moderna i capitalista no ens permetrà comprendre el seu caràcter profund des d'una mirada crítica i àmplia que prengui com a marc la història de la humanitat. Nocions presents en diversos dels autors presentats com prosperitat, èxit o desenvolupament i creixement econòmic convé que siguin avaluats críticament per la visió esbiaixada i naturalitzadora d'aquest procés històric, que s'analitza des de nocions presentistes i exaltadores al voltant de la idea econòmica i tecnològica.

Una de les interessants aportacions a la interpretació del procés d'industrialització, com ja hem apuntat a l'apartat anterior (5.1), és la del debat de la protoindustrialització. Des d'aquesta perspectiva, a diferència d'una idea rupturista de "Revolució Industrial", s'entén que la industrialització fou un procés progressiu que sorgí de la protoindústria al llarg de l'edat moderna a partir de múltiples i diverses especialitzacions productives en el sí de les famílies i que assentaren les bases per a les transformacions del s. XIX. Entre aquestes produccions hi podem trobar la de teixits de llana, de pells, la seda, el ferro, puntes, mitja i barretines, la indústria paperera, productes com aiguardent, anxova, corall, gel, les fàbriques d'indianes, de suro, i d'altres indústries aparentment locals, així com activitats relacionades amb el transport (Ferrer i Alòs 2008a, 750). Des d'aquesta perspectiva, la producció repartida pel territori, els oficis i els artesans-pagesos se situen al centre d'aquesta transformació i que Ferrer i Alòs interpreta com una classe mitjana agent del procés històric de la industrialització (2008a, 760). Des d'aquesta perspectiva, es donà una acumulació de recursos en les mans dels comerciants, pagesos benestants i negociants, per al que interpreta també que els ingressos de la població més pobra també augmentaren. La tesi de la protoindustrialització, que com s'ha comentat anteriorment ve influïda per els treballs de Medick (1976) i Mendels (1972), es pot trobar a la recerca de Vilar

(1977), Grau i López (1974) i Fontana (1975) de forma primerenca, tot i que es desenvolupà posteriorment de la mà de diversos historiadors. Com a tal, el concepte apareix mencionat als anys 80 per alguns autors (Aracil, Cerdá, i García Bonafré 1980; Torras Elias 1985), referint-se a la indústria interior i la indústria rural, que es començà a observar com a una producció amb una economia dinàmica. Així, es començà a investigar el teixit industrial més enllà de les indianes i el seu paper en el mercat (Delgado Ribas 1995) i que no necessàriament estaven vinculades a l'agricultura comercial o a la viticultura (Torras Elias 1980). Ferrer i Alòs, a través de la seva recerca (1986b; 2005; 2006), amplià la concepció del mercat per tal d'incorporar altres aspectes d'estudi a l'hora de comprendre de quina manera des del segle XVI a Catalunya s'adoba el terreny per al desenvolupament industrial del s. XIX i que, tal com concep, haurien construït la oportunitat d'una eventual industrialització. En destaca la mentalitat catalana al voltant de la innovació, el treball i el comerç, que defineix de la següent manera: "es va configurar una mentalitat oberta a les oportunitats que es presentaven que explica el dinamisme social i econòmic del país" (Ferrer i Alòs 2011, 41). Contrari a la rellevància única del cotó, l'autor destaca la importància de les ciutats intermèdies de Catalunya en un creixement econòmic divers i no lineal i en un desenvolupament tècnic que es donà més enllà de Barcelona, el que permetia alhora "alliberar-se" de certs límits gremials o corporatius, així com l'aprofitament de diversos recursos energètics. Així, la modernització econòmica es deuria a un conjunt de factors i transformacions al llarg i ample del territori, més que a una causa central en les fàbriques tèxtils. Es dona doncs rellevància central al que anomena "capital humà", conformat per una actitud mental, social i cultural al territori i al seu caràcter "emprenedor" de cara a "l'acumulació d'activitat que redueix costos de tota mena i genera l'ambient necessari per adaptar-se als mercats i realitats canviants" (Ferrer i Alòs 2011, 35). L'agència se situa doncs ara en unes "classes mitjanes" actives. En la cerca per a una explicació social de la de la industrialització, tractant d'anar més enllà del paradigma de la història econòmica, centra l'explicació en la formació d'una mentalitat, que és de fet una ideologia i que no es vincula amb la seva base política (en el sentit ampli del concepte). D'aquesta manera, obre la porta a un camí necessari que haurà de transcórrer la història de la industrialització a Catalunya però per al que encara queda treball i poden ser útils i interessants mirades més enllà de la modernitat, que estudiïn com es donà

aquesta transició. Pel que fa a la història social de la industrialització, ha predominat l'estudi de les organitzacions obreres i del treball (Garcia Balañà i Fradera 2004; Cohen Amselem 1987a; Tello Aragay, Vicedo i Rius, i Garrabou i Segura 1993; Pascual i Domènech i Fontana Lázaro 1990; Borderías Mondejar 2002), l'estudi econòmic dels nivells de vida (Escudero i Barciela 2012) i alguns estudis sobre el poder (McDonogh 2014) o el caràcter de la societat industrial (Maluquer de Motes, Nadal, i Cabana 1994).

Com veiem, el discurs històric sobre la industrialització s'ha anat diversificant des de les teories inicials, però encara podem observar un predomini del factor tecnològic i de l'econòmic i una predilecció per l'explicació de l'origen o de la iniciativa industrial, dels elements pioners més que no pas dels desiguals desenvolupaments. Així, s'ha tractat d'entendre el territori, els recursos, les infraestructures, les formes productives industrials i les classes implicades des de nocions econòmiques. Pel que fa a la història social, ha predominat l'estudi del treball i de l'organització obrera per damunt d'altres aspectes socials i culturals. Com hem apuntat anteriorment, una part important dels estudis es centren en una mirada de la industrialització des dels seus propis paradigmes, mentalitats i ideologia. Així, es reprodueix un discurs de la industrialització des d'una perspectiva social, tecnològica i econòmica determinada per l'economia neoclàssica i el paradigma liberal. La industrialització, doncs, s'entén, tal com ocorre amb el capitalisme, com un procés històric contingut en el seu propi passat i per al qual s'explica el procés d'"alliberació" més que no pas el de construcció i hegemonització. Això suposa doncs una naturalització d'un procés històric evolutiu basat en una agència tecnoeconòmica i situada en uns pocs individus inventors, empresaris o emprenedors. Generalment s'obvia l'agència de la població camperola o la classe obrera més enllà de les seves organitzacions, com a elements passius del procés històric i sense tenir en compte una història del reordenament del poder i de les opressions, així com el naixement de nous contrapoders o resistències. Com hem vist, malgrat la complexització d'alguns autors sobre aquesta idea, encara predominen idees teleològiques que desenvolupen un relat d'un creixement coherent i continuat, i que és avaluat amb els seus propis conceptes.

Tal com destaca Marín (2001), al que anomena com "hegemonia industrialista" s'hi han contraposat els estudis d'història agrària, que han explicat sovint elements del procés

d'industrialització des de la mirada del poble, del món rural i del món camperol. Les perspectives sobre les diverses formes de vida, mentalitats o ideologies es limiten generalment a les vides de la burgesia, a les condicions de treball o bé als líders de les organitzacions obreres. Així, treballadors i treballadores, com subjectes homogenis i passius són analitzats des de la quantificació del seu nivell de vida, salari o estructures organitzatives, mentre que s'estudia el caràcter i la mentalitat de la iniciativa dels que es considera emprengueren la transformació històrica, el subjecte actiu racional i l'anàlisi de l'"oportunitat"[86]. Pel que fa a la construcció ideològica de la industrialització, pocs són els estudis que treballin la base de la cosmovisió que sostingué aquest procés (Camarasa, Roca i Rosell, i Alsina 1995). Altres estudis han treballat la desigualtat social (Serrallonga i Urquidi i Martín Ramos 1992; Brea-Martínez 2018), qüestions de treball i gènere (López Barahona 2020; Sánchez 2020; Torns 2020), o bé han dialogat amb els treballs sobre la família i el parentesc (Bestard Camps 1998; Burguière 1988; Rebollo 2000). En aquest sentit, convé destacar que des de l'anàlisi de l'economia des d'una perspectiva social, Marfany (2012; Carbonell-Esteller i Marfany 2017; Marfany 2018) posa el focus en el treball, la producció i el consum en l'economia familiar. Així, l'autora desplaça l'agència a les famílies, no només com a motor de la industrialització sinó com a subjectes sotmesos a pressions de tipus econòmic i en que intersecciones mitjans de producció, elements demogràfics, conflictes socials i polítics, ordenaments i rols de gènere.

A més, convé destacar la rellevància dels estudis sobre migració (Vandellós 1935; Iglésies i Bataller 1961; Sancho i Valverde i Llonch 1990) per a l'estudi de la industrialització capitalista, en tant que ordenament i distribució de la mà d'obra per a la construcció del mercat de treball (Camps 1990; Marfany 2022), però també en la seva influència en les estructures comunitàries i familiars (Cohen Amselem 1987b; Ferrer i Alòs 1996; Oyón 2008; Galaz-Mandakovic 2016; García i Villanueva 2017), les identitats migrants, la cultura i les seves condicions de vida i subjectivitats (Borra 2013; Alonso González 2014), temàtiques que han presentat reflexions més que interessants en altres contextos (Domingo i Valls 2007; Castaneda et al. 2009; De León 2015;

[86] "La industrialització de Catalunya es pot entendre més fàcilment des d'aquesta perspectiva. La mecanització del tèxtil és l'element més destacat i espectacular, però la dinàmica del segle XVIII havia creat una "classe mitjana" acostumada als negocis i una base de recursos humans acostumats a la pluriactivitat als que no va ser difícil aprofitar les oportunitats que ara brindava una altra forma d'organitzar la producció de béns i serveis." (Ferrer i Alòs 2008a, 753).

Yiftach i Vandorpe 2019; Hamilakis 2021; Connor 2021; Stewart, Gokee, i De León 2021).

Per últim, junt amb l'aprofundiment en les dimensions socials de gènere, classe, identitat, migració, etc., és destacable la necessitat de conjugar l'anàlisi amb una perspectiva ambiental que concebi la industrialització des de l'ordenament i l'afectació a l'entorn i als recursos naturals i humans. En aquest sentit, existeixen uns pocs estudis des de la perspectiva de la història ambiental (Rubio 2005; Cussó, Garrabou i Segura, i Tello Aragay 2006; Fernández Durán i González Reyes 2014; Galech Amillano 2020), que contribueixen des de la necessitat social imperant de conèixer el procés històric que portà a l'actual crisi climàtica, de base antropogènica, a través de l'anàlisi de la industrialització des d'una perspectiva que conjuga la mirada social i l'ambiental des de temes com la urbanització, l'explotació i la contaminació, i que venen a aportar als camps de la història, però també de l'ecologia política i l'economia ecològica.

5.3. Mineria i industrialització energètica

La industrialització de la mineria, entesa com a part del procés que s'ha anomenat de forma clàssica "Segona Revolució Industrial", suposa un dels sectors de major rellevància en la indústria energètica. En aquest apartat veurem breument les mirades historiogràfiques sobre la mineria del carbó a l'Estat. La considerem aquí una etapa del desenvolupament i aprofundiment del capitalisme i de la industrialització en la incorporació de noves fonts d'energia. La importància del carbó s'ha considerat fins a tal punt que alguns autors han considerat que aquest conté en sí mateix un potencial industrialitzador (Donoso i Dobado 2007) pel qual l'abundància de material facilitava la industrialització per al qual sols requeria el suport i facilitació per part de l'Estat (Martinez-Galarraga 2012). L'entrada en escenari de nous capitals acumulats més distants respecte a les àrees d'explotació (generalment urbans, industrials o estrangers) que invertiren en aquesta industria i el salt en l'escala del procés de proletarització en són dos elements claus, així com la transformació de la tecnologia i la migració de la mà d'obra i els càrrecs tècnics (Cohen Amselem 1987b). Al segle XIX ens trobem davant una mineria molt manual, basada en les eines bàsiques del pic i la pala, i en l´ús generalitzat de la mà d'obra infantil. Es tracta doncs d'una indústria intensiva en factor treball, per la importància central de la mà d'obra en aquest més que no pas la maquinària o la tecnologia. En aquest moment representava un 20% de l'economia espanyola i es tractava d'un producte tan d'exportació com de consum interior. A l'últim terç de segle i fins a la primera guerra mundial (1914-1918) cresqué la mineria amb capital estranger i resultà més competitiu a nivell internacional, explotant la localització favorable dels jaciments, la diversitat de minerals i la mà d'obra abundant i barata en el marc avantatjós que suposà la nova legislació liberal que sortí de la Revolució de 1868. Les principals zones d'explotació del carbó es localitzaren a Astúries, Lleó i en algunes províncies del sud com Ciudad Real o Córdoba. El desenvolupament d'aquesta indústria va suposar un nou camp econòmic de gran rellevància en el context d'un territori rural i principalment camperol, i superà l'impacte econòmic d'altres indústries (Cohen Amselem 1987a). En el període d'entreguerres, i fins la guerra civil espanyola (1936-1939) fou en canvi un moment de declivi de la mineria a l'Estat a causa de la competència internacional, l'augment dels costos d'explotació del mineral, en haver-se de cercar en jaciments de més difícil explotació i pel relatiu esgotament, la baixada preus en el mercat internacional i la

pressió del nacionalisme econòmic relacionat amb la pèrdua de les colònies Cuba i Filipines. Després de la Guerra Civil, es tractarà d'una mineria diferent, orientada especialment al desenvolupament intern i s'explotarà en major diversitat de localitzacions. Malgrat tot, la modernització de la mineria fou limitada i depengué en gran mesura de la zona d'explotació.

La qüestió de la mineria s'ha tractat de forma general (Escudero 1996; De La Torre et al. 2021) i a partir de casos concrets (Cohen 2017; Mansilla Plaza i Fernández Barba 1997; *Primeras Jornadas de Reflexión y Estudio sobre la Minería Española*; Carmona Zubiri 2011) a l'Estat Espanyol des de fa algunes dècades. La línia principal de recerca s'ha realitzat des de la història econòmica i ha tingut com a pregunta la contribució de la mineria al desenvolupament econòmic espanyol (Coll Martín i Sudrià i Tray 1987). Als anys 70 se sumaren les influències de teoria econòmica de les tesis dependentistes i de l'estructuralisme llatinoamericà sobre l'intercanvi desigual. Deu anys més tard, són diverses les aportacions a l'anàlisi de la contribució de la mineria al desenvolupament econòmic i social, amb visions sovint oposades (Escudero 1996). Des d'aquesta mirada, s'han analitzat els models de desenvolupament i exportació, la influència de la geografia i les rentes de localització o l'emplaçament industrial, les noves tecnologies, les institucions i mercats i l'abundància de recursos i el seu rendiment. A més, s'ha treballat en la interacció entre la legislació i les mesures de l'Estat per a facilitar-ne l'explotació. Un altre element derivat han estat els estudis sobre el nivell de vida (Escudero 2021; García Gómez i Trescastro López 2017; Escudero i Barciela 2012; Pérez de Perceval Verde, Martínez Soto, i Martínez Carrión 2013; Martínez Soto, Pérez de Perceval Verde, i Martínez Pérez 2017; Pérez de Perceval Verde, Martínez Carrión, i Martínez Soto 2016), que ja hem apuntat anteriorment. Des de la perspectiva del propi anàlisi del capitalisme, s'ha treballat l'anàlisi i definició d'un "capitalisme miner" per part d'alguns autors (Ferrero Blanco 1999; Cohen Amselem 1987a; Picón 2005), malgrat no s'ha abordat encara com en altres exemples internacionals (Kirsch 2014; McIvor i Johnston 2016).

La configuració de classe en la mineria i la socialització associada suposà un determinat règim de vida en el qual s'adquiriren noves dinàmiques socials (Cohen Amselem 1987b; Shubert 1990; Sierra Álvarez 1994; Valcuende del Río 1999; Baena Sánchez 2009), es transformà l'organització familiar i de gènere (Galán-García 1997) i s'incorporà de forma molt important les dones i els

nens al treball (Pérez de Perceval Verde, Martínez Soto, i Sánchez Picón 2013). Malgrat aquestes línies de recerca, encara són pocs els treballs que aborden la dimensió social de la mineria i del seu context per tal de comprendre millor les seves comunitats en aspectes tan diversos com la seva comunicació o aïllament social, la dependència del patró, l'alta especialització laboral i econòmica i la dependència del mercat, així com la migració (Bulmer 1975).

Per últim, cal destacar la perspectiva ambiental sobre la història minera, en la qual intersecciones anàlisis i discursos socials (García Gómez i Pérez Cebada 2020). D'aquesta manera, s'han treballat aspectes com la contaminació (Pérez Cebada 2001; 2008; 2014; Ralle 2018) o el consum energètic (Rubio 2005).

Pel que fa a la mineria a Catalunya, el seu pes fou menys rellevant que el d'altres zones de l'Estat degut que s'explotà industrialment els recursos minerals de forma més tardana que al nord i el sud peninsular i amb una menor explotació (*1er Congreso de la Minería en Catalunya* 1988; Bascompte 2003). Malgrat això, s'explotà en espais com el Priorat (Creus 2008), Mequinensa (Baix Cinca, Aragó) (Fullola Fuster 2011), a la Vall d'Aran (Arres), el Ripollès a la vall de Ribes, la zona de carbó d'Ogassa i Surroca i la vall de Camprodon (Mercader 2005), Osor a la comarca de la Selva (Bruguera i Ligero 2004), Malpàs (Alta Ribagorça) (Tacons i Rodríguez 2019), la Noguera, el Solsonès (Mata i Ubach i Tarrés 2018), Cardona al Bages (Moreno Galera 2011), Saldes (Picas, Prat, i Serra 2003) i la conca de Berga, que tractem aquí, entre d'altres.

5.4. Habitatge i vida obrera

Per a finalitzar la contextualització de la industrialització catalana, cal apuntar algunes qüestions pel que fa a l'urbanisme i l'habitatge obrer i, per tant, dels espais de vida obrers. El fenomen de l'habitatge obrer industrial, tant urbà com rural, fou ja discutit pels contemporanis d'aquest procés (Engels 1974; Proudhon 2006) degut a les novetats que presentava a nivell de propietat, de promoció de l'habitatge, de planificació i urbanisme i de construcció de la socialització obrera. L'anàlisi dels pobles obrers (Coste, Magri, i Topalov 1989; Dorel-Ferré 2016) i del fenomen més global a nivell social i econòmic (Topalov 1979) s'ha portat a terme per espais molt diversos arreu del món (Galaz-Mandakovic 2016; González 2019; Alekseeva 2019). Pel que fa a la península ibèrica, en les últimes dècades s'han realitzat diversos congressos i jornades al voltant de la temàtica, mentre que són múltiples i diverses les publicacions sobre casos d'anàlisi de pobles obrers[87].

A Catalunya, a finals del s. XIX i al llarg del s. XX es desenvoluparen tota una sèrie de polítiques i estratègies públiques i privades en matèria d'habitatge per tal de donar resposta a la concentració de la població al voltant de la indústria a causa de la migració, els despoblament rural a conseqüència de la seva possessió i de l'atracció econòmica de la indústria, amb una àmplia demanda de mà d'obra . En aquest moment fou quan es configuraren nous conjunts urbanístics al territori i que condicionà de forma molt important les vides de la major part de la població. El creixement de les ciutats, les colònies industrials, les cooperatives, les cases barates, l'infrahabitatge i els polígons d'habitatge configuraren aquest procés històric, que ha estat abordat en conjunt de forma molt esporàdica (Tatjer 2005; 2006; Tafunell Sambola 1989).

A les ciutats es constituïren els primers habitatges pròpiament "obrers" a partir de l'arribada de

[87] Algunes de les jornades o congressos que s'han realitzat els últims anys són «Vivienda obrera en la ciudad industrial del siglo XX. Actes Congrés Casa de Cultura de Parla (Madrid), 2014.»; Dorel-Ferré, Gràcia, Jaume Perarnau i Llorens, Joan Muñoz, i Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, eds., Habitatge Obrer i Colònies Industrials a La Península Ibèrica: Actes de Les Jornades (2002) i Del Congrés (2005) Celebrats al Museu de La Ciència i de La Tècnica de Catalunya (Terrassa: Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, 2008). Treballs al voltant dels barris i els pobles obrers a la península són (Carmona Zubiri 2006; Carmona Zubiri 2007; 2011; Cuéllar 2019; Gómez-Diez 2019; Khiari 2017; Santamarina 2019).

nova població a demanda de la mà d'obra de la manufactura i la indústria (Llop i Torné 2008). La manca d'habitatge suficient portà al desenvolupament per part de metges higienistes, arquitectes, enginyers, empreses i institucions de noves teories i planificacions per a l'allotjament d'aquestes persones. A les ciutats, la fàbrica desplaça la coexistència a la casa de l'espai de vida i de treball manufacturer que havia estat habitual al s. XVIII, reduint la seva mida i amb un creixement vertical. D'aquesta manera els mitjans productius es concentraren en mans dels industrials, i les cases de la població treballadora es limitaren a la reproducció de la vida en uns espais menors, compartimentats i més homogenis, on sovint a més es donava el fenomen del relloguer (Álvarez Areces 2014). Es crearen a mitjans del s. XIX i fins a finals del s. XX nous barris obrers amb pisos i pensions, cases passadís i patis, i barris de barraques a Barcelona (Alibes et al. 1975; Oyón 2008; Oyón i Iglesias 2010; Rosselló i Nicolau et al. 2021), però també a d'altres ciutats catalanes (Lleonart 1991) com Hospitalet (Algaba Calvo 2002), Lleida (Vilagrasa i Ibarz 1984); Terrassa (Freixa 1985) o Sabadell (Larrosa 1989). Les condicions de vida i la salubritat foren un tema de debat central en la política pública, entre higienistes i polítics burgesos, que tractaren de dissenyar solucions per a allotjar els obrers[88], mentre els moviments obrers moderns i les mobilitzacions populars com les bullangues reclamaven millors condicions per a les seves pròpies vides. Les fàbriques, a més, degut a l'aplicació de nova maquinària i tecnologia que podia resultar perillosa, començaren a sortir de l'interior de les muralles i a situar-se a la perifèria. A principis del s. XX les problemàtiques s'accentuaren per una major migració cap a les ciutats i l'any 1903 es fundà l'Institut de Reformes Socials, precedit pel de 1897, i continuat per les diverses lleis de promoció de l'habitatge que es promulgaren a primer terç del segle[89]. Una de les principals problemàtiques referides a l'habitatge al s. XX fou l'abast de l'infrahabitatge i el barraquisme a la major part de ciutats industrials del territori, i més enllà. Les condicions d'habitabilitat del s. XX davallaren mentre el país es trobava en creixement econòmic i les persones treballadores vivien en habitatges sobrepoblats i en condicions d'amuntegament, en espais com soterranis, passadissos, pisos subdividits i construccions precàries als terrats, així com en barraques autoconstruïdes i en polígons d'habitatge de titularitat pública o privada amb importants

[88] Alguns d'aquests foren Pere Felip Monlau i Roca, Ildefons Cerdà o Joaquin Costa, així com la Societat Central d'Arquitectes.

[89] Per a més informació veure (Tatjer 2005; 2006; Serra 2005a).

mancances de serveis i subministrament (Tatjer 2006, 30).

A l'àmbit rural, en les zones properes a àrees de producció, els masos es subdividiren o rellogaren per allotjar-hi més persones, mentre que les zones més allunyades s'abandonaren davant la crisi del món pagès. Per altre banda, les empreses industrials funcionaren com a promotores d'habitatge, ja fos al voltant del tren −els anomenats poblats ferroviaris−, al costat de grans empreses de subministraments i serveis d'aigua, gas i electricitat, de fàbriques diverses[90] i en colònies industrials instal·lades al territori rural o urbà (Tatjer 2006). Altres formes de propietat que es posaren en ús en aquest moment foren les cooperatives d'habitatge al primer terç del s. XX, desenvolupant les Lleis de Cases Barates, i a les que a partir de 1960 es sumà la promoció d'habitatge per part d'entitats populars, obreres o catòliques. A nivell constructiu, a més, destaca la progressiva desaparició al llarg del s. XX dels mestres d'obres, substituïts per empreses de la construcció. Tota aquesta nova dinàmica fou conformada i regulada amb un seguit d'elements legislatius relacionats amb la regulació o congelació del lloguer, la conformació de patronats d'habitatge, la publicació de les Lleis de Cases Barates (1911 i 1921), la Llei Salmó de 1935 i les Lleis franquistes de promoció de l'habitatge, que facilitaren la construcció de polígons d'habitatges.

Les colònies industrials són un fenomen específic en la configuració de l'habitatge a la industrialització del s. XIX i XX, promocionades per les empreses privades i amb suport de l'Estat (Dorel-Ferré 2003; Clua i Mercadal 2001). Els antecedents d'aquestes estructures els podem localitzar però en projectes del s. XVIII al voltant de l'organització d'espais i vides, i d'aprenentatge colonial[91]. Es tracta d'una nova sectorització dels espais al voltant del treball que inclou un complex entramat per a cobrir les necessitats bàsiques de les famílies obreres i mantenir-les properes al lloc de treball i condicionades pels horaris, la disciplina, el ritme de treball i el salari. A nivell mundial, el Bureau of Labor Statistics de l'any 1930 recollia que uns 10

[90] Com en el cas pioner del Pont de Vilomara (Ferrer i Alòs 2008b).

[91] Alguns exemples d'aquest aspecte poden ser els complexos missioners o les ciutats fàbrica al voltant de les manufactures en els contextos colonials (Fournier 1999; Croucher i Weiss 2011; Bianchi Villelli 2012; Douglass i Graves 2017; Salerno i Rigone 2018; Montón-Subías i Dixon 2021) i que foren condicionades per la ideologia de la promoció i la propietat.

milions persones vivien en pobles obrers (Armengol i Serra 2020). Les colònies, també anomenades de forma més genèrica poble obrer o ciutat fàbrica, presenten a Catalunya una evolució i tipologia diversa. Les primeres colònies foren construïdes al s. XIX al costat de les fàbriques tèxtils (Serra i Casals 2000), que s'anaren desenvolupant al llarg del segle XX, quan es construïren noves colònies al voltant de l'explotació minera, com és el cas que ens ocupa. A la postguerra moltes de les colònies existents continuaren creixent i aparegueren nous models vinculats a les nuclears i a les fàbriques urbanes (Tatjer 2006).

Les polítiques de colonització, derivades de les idees del progrés industrial i el desenvolupament capitalista, foren avivades per metges, enginyers, pensadors i arquitectes que prenien com a referència els models de la industrialització anglesa i el catolicisme social, allunyats del que consideraven la corrupció, insalubritat i convulsió social de les ciutats[92]. Els crítics, en canvi, es centraren en els privilegis fiscals dels amos, la conflictivitat social, el paper de l'església i el model "feudal" dels que anomenaven "cacics industrials"[93]. El que era evident és que els habitatges de les colònies condicionaven la categoria social i als quals no podien accedir tots els treballadors i que representaven un nucli de la ciutat enmig del camp (Dorel-Ferré 2003) que incorporà unes noves formes de vida i societat industrial definides per part de l'empresari en forma de política social des de la vida quotidiana (Paniagua Mazorra 1992). Aquesta dinàmica s'ha anomenat sovint com a projecte paternalista (Enrech 2005b), mentre que en d'altres casos s'ha optat per la denominació de "serveis patronals" en un intent per a buidar-lo de connotació (Balcells i Serra 2019, 25). En suma, les colònies industrials suposen "l'element que millor reflecteix el fenomen de la industrialització, ja que constitueix una magnífica síntesi de la complexitat que es va implantar" (Casanelles 2005, 124).

És rellevant per a la comprensió de la industrialització i de la seva relació amb les institucions i l'Estat, una mirada històrica a la legislació al voltant de la promoció d'aquesta forma d'habitatges (Clua i Mercadal 1994; Serra 2005a). Es tracta d'una política promocionada per l'Estat liberal a

[92] Entre els defensors del model a finals del s. XIX i principis del XX hi figuren Pere Felip Monau, Marià Puig Vallès, Cels Gomis, Cèsar August Torres, Joan J. Permanyer i Ayats, Victorino Santamaria i Tous, Fèlix Sardà i Salvany o Enric Prat de la Riba, i amb el suport fins i tot del papa Lleó XIII. (Serra 2019a; Balcells i Serra 2019, 113).

[93] Alguns dels detractors foren Pascual Deop, Luis Marote, Josep Roca i Roca o Salvador Seguí. (Serra 2019a; Balcells i Serra 2019, 115).

mitjans segle XIX que veuria dels intents de colonització agrària del segle anterior per a frenar el despoblament en àrees com Castella, Andalusia i Extremadura, així com de la llarga experiència de la colonització a Amèrica. Així, l'any 1855 es promulgà la Llei de Colònies per part del govern progressista, alineat amb la burgesia industrial, i que es desenvolupà amb les lleis de 1866 i 1868. Es tractà d'una llei emmarcada en el paraigües del desplegament liberal noucentista, vinculat a les lleis de desamortització (Mendizábal 1836 i Madoz 1855), en que l'objectiu principal era transformar el camp de forma molt profunda i revertís la importància de l'agricultura i el món rural al territori (Paniagua Mazorra 1992), des d'una ideologia productivista dirigida per la idea del millorament. La llei de colònies, que preveia la tramitació mitjançant petició al governador civil per a beneficiar-se de l'estatut corresponent, va implicar 35 colònies a Catalunya i 142 a la globalitat de l'Estat. La proporció de colònies totals que s'hi acolliren fou doncs moderada, i la llei de pressupostos de 1892 suspengué la concessió de nous estatuts de colònia. A través d'aquests estatuts, els amos de les colònies comptaven amb exempcions fiscals, l'accés a terrenys molt barats, permís per a construir i explotar noves pedreres i estructures de materials constructius com forns de calç o teuleries, se'ls donava la possibilitat d'actuar com a representants públics i una llicència d'armes gratuïta, així com la potestat d'eximir els treballadors de la colònia del servei militar (Serra 2005a, 10; Oliveras Samitier 2022). Els avantatges i facilitats amb els que comptaren els empresaris evidencia una preparació de l'escenari adient per part de l'Estat, que fomentà la difusió i el desenvolupament del capitalisme industrial i la proletarització de la classe obrera per a l'acumulació d'una massa de mà d'obra barata i accessible. Així, les colònies, tant les acollides a l'estatut corresponent com les que no, constituïren un pol rellevantíssim per al creixement industrial català, pel qual els amos de les colònies adquiriren un gran poder en el sí de les administracions locals, regionals i estatals, més enllà del poder econòmic.

Un dels aspectes principals de debat en l'estudi de les colònies ha estat el de la seva localització, confrontant raons de tipus econòmic, energètic i social. Les colònies, com hem vist, suposen el desplaçament de les fàbriques de l'espai urbà de les ciutats i les seves perifèries a l'espai rural. La discussió historiogràfica es deu a la cerca de les causes de tal procés (Serra i Sala 1985; Ferrer

i Alòs 1995; Comas 2005; Oliveras i Samitier 2022). Per una banda, alguns autors han prioritzat la importància de les fonts energètiques, destacant l'augment del cost del consum i el transport de carbó a les ciutats i l'oportunitat que suposava l'aprofitament de l'energia hidràulica dels salts d'aigua (Nadal 2012). Per altra banda, altres autors han interpretat la rellevància de la mà d'obra en aquest procés, que s'hauria donat com a forma de cercar la pau social i l'estabilitat i reduir els salaris (Terradas i Saborit 1994). Altres autors incideixen però en l'argument que no totes les colònies foren desenvolupades per empresaris provinents de Barcelona i que molt sovint aquests no pogueren evitar la mobilització obrera en els seus llocs de treball (Ferrer i Alòs 1995).

En conjunt, les colònies, més enllà de l'avantatge fiscal, comptaven amb d'altres incentius com l'energètic, que els permetia explotar la força de l'aigua de manera gairebé gratuïta; el domini sobre els Ajuntaments i la política, que els permeté defensar des d'una posició de poder els seus interessos particulars i empresarials; la possibilitat de pagar uns salaris baixos per la mà d'obra en comparació amb la ciutat, en alguns casos compensats amb elements com els horts o els habitatges (Oliveras Samitier 2022). Alguns dels elements discutits son la rellevància absoluta de l'energia hidràulica en l'estalvi energètic i la mesura en què els espais rurals suposaren un major control dels amos sobre la mobilització i la resistència obrera. Per una banda, s'ha argumentat que l'aprofitament de l'aigua no hauria permès desvincular-se absolutament d'altres fonts energètiques com el vapor, mentre que per altra banda s'han destacat els serveis patronals com a forma de compensar els baixos salaris i les llargues jornades.

Les colònies industrials foren poblades de forma molt important per població migrant, provinent d'espais rurals de l'entorn local, comarcal o fins i tot d'altres regions de l'Estat, atrets per l'oferta d'un treball assalariat i el complement dels serveis patronals. Aquest projecte paternalista, desenvolupat especialment a partir de l'última dècada del s. XIX a partir de l'experiència de la colònia Güell, pretenia fixar la població al territori alhora que evitar la conflictivitat social, que sí que es donà en alguns indrets del món rural a finals del s. XIX i de la que volien aïllar els treballadors propis. Es desenvolupà a través de la consolidació d'una massa d'obrers qualificats en base a aquests serveis, per tal d'evitar la seva relació amb els sindicats i explotar alhora la mà d'obra no qualificada (Enrech 2005b), i com a forma de fidelització de la força de treball i de

dependència respecte a l'amo (Balcells i Serra 2019, 102). Part dels serveis que s'oferien a les colònies eren l'habitatge, l'hort, l'escola, la botiga de proveïment bàsic, i un casino o cantina, així com en alguns casos una germandat patronal en cas de malaltia. El projecte es basava en una concepció molt determinada −patriarcal i moderna− de la classe treballadora, de la ruralitat i dels rols de gènere, a partir de la qual pretenia modular la realitat social per adaptar-la als seus interessos i a la seva ideologia: "L'obrer imbuiria el pagès de l'esperit del progrés i el pagès a l'obrer el respecte tradicional per la propietat. A més les dones i fills de pagès que no eren aptes per fer la major part de les feines del camp trobarien feina a la fàbrica. Pel que fa a l'obrer gaudiria de millors condicions de vida, habitacions espaioses, millors aliments i una educació i instrucció més perfeccionada." (Enrech 2005b, 20). Aquesta ideologia capitalista i liberal, es trobava sovint fortament arrelada a l'església, que tractava d'imposar una moral d'apuntalament per a evitar la lluita de classes i la insubmissió obrera[94], però també més enllà de l'ideal del treball, en la imposició d'una forma de família, ordenament de gènere i cultura concreta de la vida quotidiana en què l'amo representava una figura clau en la relació amb l'església i el capellà a la colònia.

Com hem apuntat, l'element sobre el que reposa en les colònies de l'extensió del paternalisme industrial és la generació d'una continuïtat entre vida laboral, vida social i vida quotidiana en els treballadors, a partir de la vinculació d'espais productius, residencials i de serveis. A nivell residencial, sovint compten amb una jerarquització dels habitatges segons el rol a l'empresa i la categoria laboral, que és de fet una jerarquització de classe (la casa de l'amo, els habitatges dels enginyers, tècnics o encarregats, i els dels treballadors). Pel que fa als espais de serveis, aquests acostumaven a incloure una o més botigues de queviures, o bé una cooperativa o economat dependent de l'empresa; una escola; una església (i en alguns casos fins i tot un convent de monges); una fonda, una cantina, un cafè, un teatre i/o un cinema; equipaments esportius com

[94] "El olvido del sentimiento religioso en la clase proletaria ha creado un antagonismo entre el rico y el pobre, entre el capital y el trabajo, entre los dueños y sus dependientes. Sólo la religión puede inspirar al trabajador sentimientos de conformidad en medio de las penalidades, y a los ricos el espíritu de caridad con los pobres. [...] De la indiferencia religiosa han salido los rencores entre el capital y el trabajo y esas asambleas anarquistas en que los obreros pretenden dominar a los dueños con relación a las horas de trabajo. La solución de ese problema social debe hallarse solamente en las creencias y prácticas religiosas, pues la doctrina del Santo Evangelio manda a los ricos tener caridad con los pobres, y a éstos les prescribe paciencia y conformidad a los sufrimientos de esta vida con la esperanza de obtener más allá del sepulcro el complemento de sus aspiraciones." La Voz de Queralt, 7 desembre 1889 (Balcells i Serra 2019, 119).

un camps de futbol; i horts i corrals a disposició dels treballadors (Balcells i Serra 2019). La diversitat de colònies no permet la definició d'un model més concret, però incorporaven una combinació concreta per a cada cas dels espais mencionats. Pel que fa als habitatges en si, generalment es tractava de blocs de pisos plurifamiliars de diverses plantes (generalment 3) i una balconada i s'anaren construint a mesura que era necessari (Oliveras Samitier 2008). Els pisos, de dimensions reduïdes, es conformaven per una cuina i menjador, algunes habitacions i una comuna. A més, comptaven amb serveis com safareig i fonts a l'exterior dels pisos.

Alguns exemples rellevants de colònies industrials estudiades històricament[95] són les de l'Ametlla de Merola (Berguedà) (Terradas i Saborit 1994), la Colònia Química de Flix (Cervelló Rodes i Forn Parramon 2009), les colònies tèxtils del Llobregat (Balcells i Serra 2019; Clua i Mercadal 1992) entre les quals figura la colònia Vidal (Serra 1995a), la colònia Rosal (Busquets 2010), al Berguedà, i la colònia Güell (Padró Margó 2002) al Baix Llobregat, entre moltes d'altres. Més enllà de la figura de la colònia industrial, que comença a ser tot just avui dia ben estudiada, resta però encara generalment fora del marc de visió[96] una àmplia diversitat de formes i estratègies habitacionals que envoltaren el procés d'industrialització al món rural i que tractarem de desenvolupar al capítol 8.

[95] Miralda 2005.

[96] Amb algunes excepcions en mencions molt puntuals a algun d'aquest elements (Armengol i Serra 2020, 42).

6. Una història de la industrialització de l'Alt Berguedà

En el present capítol es presenta un breu relat del recorregut que s'interpreta com el desenvolupament del capitalisme i la seva forma industrial a l'Alt Berguedà, en el marc del qual es donaren un seguit de transformacions paisatgístiques (capítol 7) i habitacionals (capítol 8) de gran rellevància històrica. Aquestes, conjuntament, s'aborden com les transformacions crucials en la conformació de les noves formes de vida (modernes, industrials i capitalistes).

Es realitzarà un recorregut en el que s'entenen que són les principals temàtiques que emmarcaren la vida a l'Alt Berguedà entre els segles XIX i XX, des dels els patrons històrics –socials, econòmics, poblacionals i culturals– que intervingueren en la transformació històrica estructural que venim presentant. Així, des de la contextualització d'un món rural i camperol de llarga tradició històrica i profundament arrelat al territori, s'abordaran el desplegament del liberalisme i la industrialització com processos paral·lels i interconnectats que imbuïren el canvi estructural. Conjuntament es tractarà la desindustrialització i l'abandonament d'aquest procés i de l'obsolescència del seu model. Posteriorment, el naixement i construcció de la classe obrera aportarà la dimensió social d'aquest canvi i la seva conseqüència en el naixement d'un seguit de resistències i en la construcció del moviment obrer i la manifestació del conflicte social inherent al desenvolupament del capitalisme.

6.1. Un món rural camperol

L'Alt Berguedà fou fins a finals del s. XIX, i en alguns casos fins ben entrat el s. XX, una societat camperola de llarga tradició situada en una zona rural muntanyosa del Prepirineu català. Aquesta ruralitat definí un període històric i una economia, però especialment unes formes de vida, unes relacions socials, una cultura, unes tradicions (Torrentó et al. 1991), una identitat i una forma de ser-en-el-món que es transformaren profundament i deixaren d'existir en aquest període, el qual veurem al llarg d'aquest capítol. La integració del món rural en el si del territori fou modificada i una nova forma de jerarquia de relacions es constituí entre el món urbà i el món rural en el que aquest últim, si bé formà part de la intensificació productiva de l'agricultura i la ramaderia a partir de mitjans s. XVIII, conformà una clara perifèria en la industrialització energètica[97], tal com es donà també en altres contextos (Sierra Álvarez i Corbera Millán 2007). La societat rural de l'Alt Berguedà estava integrada social, cultural i mentalment en una economia basada en l'agricultura de subsistència i en un mercat local o regional en el qual es podien vendre béns de fabricació casolana i alguns productes protoindustrials. Malgrat no comptar amb una gran agricultura comercial ni amb el desenvolupament d'una versió industrial d'aquesta (Josep Noguera i Sistach 1991, 104), sí que es donaren progressivament entre els s. XVIII i XIX transformacions en la intensificació de l'aprofitament dels recursos naturals i forestals, l'extensió dels terrenys cultivables i l'increment de l'explotació ramadera, especialment a les valls i les àrees més planes, però també a les vessants muntanyoses. Malgrat això, predominava àmpliament el model de l'economia domèstica de subsistència basada en el cultiu i la ramaderia diversificada[98] destinada a l'autoconsum de la casa i a la venda d'un petit excedent. Pel que fa a la ramaderia, es considera una activitat tradicional de poc pes econòmic i basada en uns pocs caps de bestiar per al sosteniment de la família del qual formaven part porcs, ovelles, cabres (Serra 2021, 12), gallines i conills (Felipó 2014, 85). D'aquests a l'hivern se'n mataven uns quants a cada casa i "la carn més

[97] Veure apartat 6.3 i capítol 7 per a una visió aprofundida d'aquesta idea.

[98] Tal com figura al Discurso sobre la Agricultura, Comercio e Industria del Principado de Cataluña de la Junta de Comerç de Barcelona el 1780: "Los lugares de Espinalvet, Castellar de Riu, Paguera y Fumaña, Castellformir, Santa Maria de Josa, Guix Clareny, Balsebre, Fígols, (…) San Julián de Sardañola (…) se componen de labradores hacendados con casas y términos propios y redondos, que les produce lo necesario para vivir, como granos, legumbres y abundancia de ganados de todas clases, aunque los pastos han disminuido en toda la montaña por cultivar las tierras para sembrar, por serles más útiles que la leña y el carbón de ella. Carecen, no obstante, del aceite y vinos que necesitan, por ser el terreno de todo este país frío y montuoso y de mucho trabajo en el cultivo." (Fernández 1997).

bona l'estriaven i la duien a Berga a vendre. I encara hi feien llangonissa"[99].

El bestiar boví formà part al s. XIX[100] –i que algunes fonts situen des de sempre (Torrentó et al. 1991, 13)– de l'economia de totes les cases amb 2 bous o vaques, del que produïen llet i formatge i en venien els sobrants, i 3 o 4 vedells per casa, alguns dels quals venien al mercat local un cop grassos. Sobre aquest bestiar hi hagué una progressiva especialització a l'Alt Berguedà orientant-se cada vegada més a la venda i augmentant el nombre de caps. Segons l'àrea i l'època, però, destacaven els ramats de cabres i ovelles que aprofitaven les pastures (Serra 2021, 12).
L'agricultura es fonamentava en cereals com el blat, el sègol i l'ordi, en llegums com el pèsol i hortalisses diverses. La incorporació de la patata i del blat de moro[101], suposaren un gran revulsiu, especialment per la patata, que es convertí en un element clau en la producció i comerç berguedà a partir de la seva llavor, i desenvolupà formes arquitectòniques pròpies per a la seva conservació com són les "trumferes" (Obiols i Perarnau 2011). Conegudes amb el noms de trumfos o trumfes era també la base nutricional d'una gran part de la població i per a alimentar el bestiar[102]. Les patates[103] i el blat de moro, i en alguns casos el nap, foren els productes d'especialització de l'Alt Berguedà, els quals orientaren principalment per a la venda i que es distribuïen arreu del territori. Els diversos municipis tingueren però productes específics que destacaren com és el cas dels naps de Fumanya, els trumfos de Peguera, els gerds de Castellar del Riu i les garrofes de La Nou de Berguedà (Tomo III-XV (1846-1849) Madoz 1850). També les cases comptaven en alguns casos amb arbres fruiters entre els quals hi podia haver pomers, perers, cirerers o d'altres que permetien altres tipus d'aprofitament com les nogueres (Marià Grandia a Felipó 2014, 85).

[99] Entrevista a Antonio Casòliva (Peguera), 22 de març i 9 de maig de 2015.
[100] Es recull de forma relativament habitual per part del Diccionario Madoz en diversos municipis de l'Alt Berguedà l'any 1847 (Madoz 1850).
[101] Serra (2021, 12) recull la documentació del blat de moro per primera vegada a Serrateix el 1783 i de les patates el 1787.
[102] "S'usaven per a alimentar els porcs i «la gente pobre hace con ellas su potaje y los ricos platos sabrosos y delicados». Les patates, «las quales se multiplican, y propagan mucho: son de color acanelado, parecidas a las batatas silvestres. De ellas hace pan la gente pobre, y también las comen cocidas, sirviéndoles asimismo para engordar los cerdos». També s'anomenaven criadillas segons explica Francisco de Zamora que el 1789 «se coge criadillas con bastante abundancia. Este fruto se ha introducido de pocos años a esta parte, sirve de sustento para la pobre gente, y los comen cocidos y mesclados con arina, hacen también pan de ellos, sirven también para engordar los serdos y toda especie de ganados, para los quales se aprovechan también las ojas»" (Serra 2021, 12).
[103] Es tractava de patates per a fer de llavor, de tipus "matabaixos", entrevista a Antonio Casòliva (Peguera), 22 de març i 9 de maig de 2015.

La caça fou també una activitat rellevant per al sosteniment de l'alimentació de la unitat domèstica i que en alguns casos també es destinà a la venda (Serra 2021, 13). Es tractava especialment de la caça d'animals menors com conills, llebres, perdius i d'altres ocells, i alguns d'altres animals com la cabra muntesa, i la pesca de la truita per al cas de Cercs (Tomo III-XV (1846-1849) Madoz 1850).

Com es pot observar, els diversos productes consumits per la població berguedana varia en els diversos pobles i municipis malgrat la seva proximitat, adaptant-se a les condicions específiques de clima, relleu i especialitat productiva i de la mà d'obra, el que quedà molt ben recollit al diccionari geogràfic de Madoz on podem trobar-hi per a cada "Ajuntament" els principals elements ramaders, d'agricultura i de caça[104]. Per al cas de La Nou de Berguedà en coneixem la producció de teixits de cotó, per a Vallcebre "dos herreros, dos sastres, un escloper o zoquero" (Marià Grandia a Felipó 2014, 84-85), i per al cas de Cercs es destaca la producció de manufactures i productes preindustrials: "tejidos de algodón, molinos de harina y arriería" (Tomo XIV (1849) Madoz 1850, 194). Coneixem però també l'existència de molins, fargues, forns de diversos tipus (de calç, de guix, de ciment, etc.).

La producció per a l'autoconsum, es complementava amb un comerç limitat per tal de portar a la venda l'excedent productiu i aportar a aquests pobles productes que difícilment podien produir com vi i oli. Aquesta activitat era realitzada pels mercaders del poble, traginers, o bé per l'arribada de compradors de fora al poble com venedors ambulants o contrabandistes. A més, d'altres

[104] Per als diversos municipis figura el següent: Vallcebre "trigo, centeno, legumbres y patatas; cría ganado lanar y vacuno, y caza de conejos, liebres, perdices y cabras montesas", Fígols "trigo, maíz, patatas y legumbres; cría ganado lanar y cabrío; y caza de distintas especies", Peguera "trigo, centeno, maíz y legumbres; cría ganado cabrío y lanar, y caza de diferentes especies", Fumanya "trigo, cebada, legumbres, y abundancia de nabos y patatas, cuyos frutos son muy estimados en Berga, y aun los nabos los llevan a Barcelona como un regalo esquisito", La Nou "trigo, maíz, cebada, legumbres, vino, aceite y algarrobas; cría ganado lanar y caza de perdices, conejos y liebres", Guardiola de Berguedà "centeno y maíz, y cría algún ganado y caza, Sant Julià de Cerdanyola "maíz, centeno, trigo, patatas y frutas; cría ganado lanar, vacuno y de cerdo, y caza de conejos, liebres y perdices", Sant Salvador de Vedella "trigo, centeno, maíz y patatas; y en los montes se cría ganado lanar y cabrío", i Cercs "trigo, centeno, maíz, avena, legumbres, frutas y hortalizas; cría ganado lanar, vacuno y de cerdo; caza de conejos, liebres y perdices, y pesca de truchas en el citado río". (Tomo III-XV (1846-1849) Madoz 1846).

formes de vendre l'excedent per part de les famílies a través de mercats, destaca l'acció dels marxants "Hi pujava molta gent de Berga, marxants. Ara això s'ha acabat tot. Gent que comprava els ous, les cabres passaven, conills i gallines, tot."[105]. La necessitat de certs productes per part de les famílies –i per tant d'un complement econòmic per a adquirir-los– portà a les unitats domèstiques a enviar els seus membres joves a realitzar treballs temporals de pastors, xolladors, o segadors (Busquets i Serra 2001, 11) a d'altres comarques. També fou comuna la tasca de les remeieres, trementinaires o santeres (Castellanos 2014; Busquets i Serra 2001; Serra 2021), que es desplaçaven pel territori caminant de mas a mas proveint-los de remeis naturals, herbes, olis i resines per a la cura de la salut.

Fig. 2: Vallcebre, 1936. Font: Arxiu J. Torner.

De la relació amb l'entorn, la pagesia cobria una part molt important de les seves necessitats. La geologia, la terra, la vegetació i els boscos els aportaven recursos diversos que garantien la supervivència del grup social. Materials constructius com pedra, calç, bigues i fustes diverses eren extretes i processades a partir de recursos del propi medi. També el carbó mineral era explotat per a l'autoconsum familiar, en petites quantitats en solcs que aprofitaven vetes molt superficials. De la mateixa manera, els boscos oferien llenya per a escalfar-se i per cuinar, alhora

[105] Entrevista a Antonio Casòliva (Peguera), 22 de març i 9 de maig de 2015.

que se n'extreia també carbó vegetal. L'explotació de la fusta arribà a constituir en alguns casos una via d'intensificació, especialment associada a la industrialització, que requeria d'aquest material (Serra 1995b). També diversos recursos alimentaris foren aprofitats com els bolets, fruits silvestres i animals per a la caça; i medicinals a través de diverses herbes (Camps Tor 2021b, 182-83). Aquests, en alguns casos es venien quan n'era època per aconseguir un complement i comprar elements d'altres procedències o manufactures[106]. D'altres productes derivats que es podien obtenir del bosc a través del seu processament eren el quitrà vegetal, la pega[107], la trementina o l'oli de ginebre (Prats Sanjuan 2018; Jardí Garcia 2019), amb diverses propietats. Les zones de pastura i d'herbatge suposaven alhora un important bé per al sosteniment de la ramaderia.

La major part dels elements naturals que complementaven la supervivència de les famílies camperoles s'aprofitaven a través dels usos dels comunals: terres, pastures, boscos, camins, rius, etc. Els comunals foren especialment importants a l'Alt Berguedà, com ho serien per l'Aran, i constituïen els béns que sostenien la comunitat en forma de suport mutu (Altamira 2018; Busqueta i Riu i Vicedo i Rius 1996; Ostrom 2000). Com s'ha presentat al capítol 2, els comunals són de fet "un cos de béns rústics pertanyents al comú, que per la seva naturalesa són un complement del conreu de la terra i de la subsistència familiar" (Algarra Bascón 2015, 69) que permeté als habitants de l'Alt Berguedà disposar dels recursos de les pastures, els boscos, les aigües, els erms, la caça i la pesca, i fins i tot molins, recs o ferreries per a satisfer les necessitats domèstiques, al marge del lucre de la comercialització. El dret d'ús comunal, que assegurava així la supervivència de petites comunitats agràries i de la globalitat dels habitants del seu entorn, és un sistema d'origen medieval reconegut pel dret consuetudinari català i presentat de forma múltiple en els consells veïnals locals, malgrat també apareix en algun element de dret general

[106] A Guardiola, les fonts orals parlen de la venda dels bolets amb aquest objectiu: segons Àngela Forcals, "tots anàvem a buscar bolets i a vendre'ls allà, a Cal Cinto. Hi anàvem els divendres perquè te'ls pagaven una mica més, però com que hi anaves cada dia, era la campanya que fèiem" i per Joan Arocas "També esperàvem la campanya dels bolets eh! Per comprar sabates...". (Pujantell i Vilaseca 2019)

[107] De fet, el topònim Peguera sembla derivar de l'explotació de la pega dels pins, i faria referencia a l'estructura del forn o bé al tipus de llenya de pi que s'empra per a la producció de la pega (Monserrat 2003, 139-40). Malgrat això, no s'ha pogut constatar arqueològicament fins al moment la presència de cap peguera en l'àmbit del municipi de Fígols.

com la Constitució de les Corts de Barcelona de l'any 1283 o alguns usatges (Rumbo s.d. (inèdit); Algarra Bascón 2015). A més de la propietat comunal de la terra o els boscos, també els emprius permetien l'aprofitament dels recursos del poble o parròquia per part dels seus habitants. L'empriu és doncs una norma jurídica en forma d'usatge o costum, que determina el dret d'ús comunal per part dels veïns d'una vila als béns rústics del municipi. Malgrat aquesta definició, els emprius sobre terrenys de titularitat privada o comunal canviaren de regulació al llarg del temps condicionant el tipus i el cost (o no) de l'ús. Foren elements sota aquest règim els boscos, les terres i les pastures, que venien concentrant-se a mans de nobles i grans pagesos (Serra 1995b). Els comunals de l'Alt Berguedà, patiren al llarg d'un bast període un procés de privatització que suposà una gran transformació en la relació de les diferents comunitats agrícoles i ramaderes amb el seu entorn, així com un reestructurament de la seva economia domèstica, en veure's progressivament privats de l'accés als elements tradicionals de supervivència amb els que havien comptat[108]. A més, aquest procés suposà l'aparició de noves formes socials, d'organització i jurídiques, alhora que condicionà i afectà el paisatge tradicional que venim dibuixant i en el qual s'aprofundirà al capítol 7.

El món rural camperol berguedà fou travessat per diverses crisis i conflictes entre els segles XVIII i XIX de diverses profunditats. Els conflictes bèl·lics, la crisi agrària i l'aïllament respecte l'emergent sistema productiu i econòmic, produïren una davallada de la població i períodes d'escassedat. L'orografia i l'ordenació amb la que hauria arribat aquesta població al segle XIX resultà un impediment per al desplegament de les noves formes econòmiques, que requerien d'unes comunicacions més àmplies i ràpides. El poblament, format per nuclis al voltant de les parròquies i una xarxa de masos dispersos comunicats per camins transitables a peu, amb ruc o petits carros, així com un relleu abrupte[109], dificultava el transport de mercaderies a través de les poblacions davant una dinàmica de pauperització de les economies domèstiques. Els marcs del món conegut fins ara ja no eren vàlids per a l'escomesa de la modernitat; tampoc el temps i la

[108] Veure apartat següent (6.2).
[109] Veure capítol 7 per a la transformació del paisatge i l'entorn en el gir de l'Alt Berguedà cap a la modernitat.

quantitat de les seves interaccions, la xarxa de comunicació i l'abast de les seves relacions socials o econòmiques.

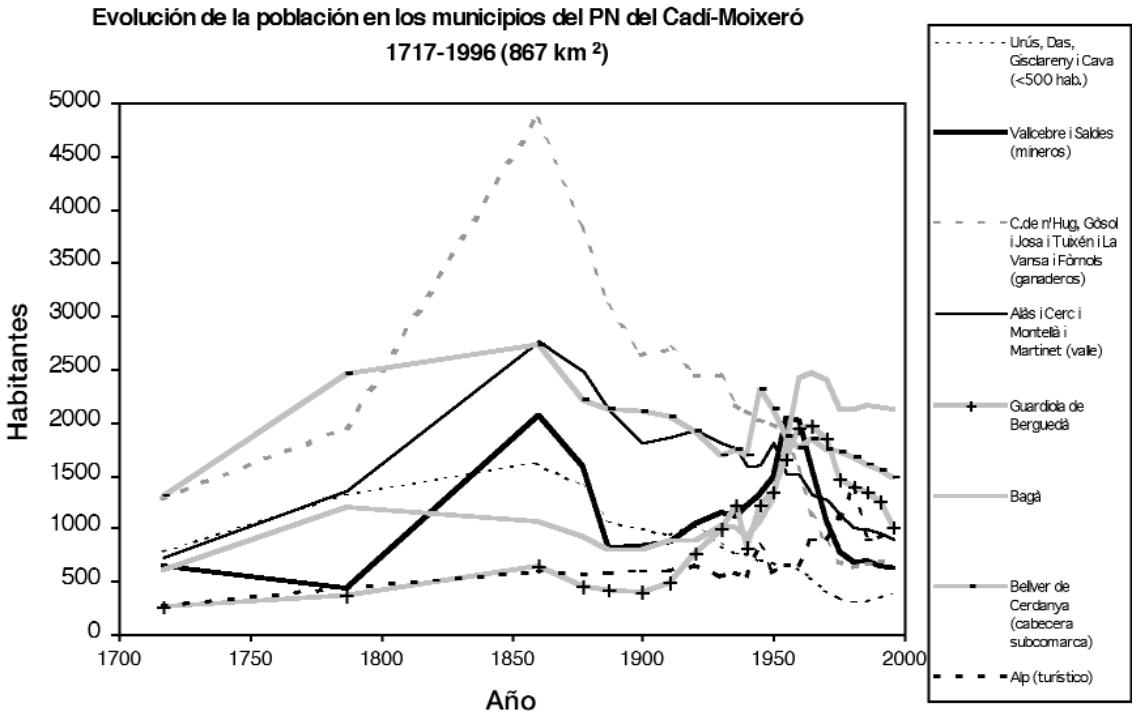

Fig. 3: Evolució de la població dels municipis prepirinencs del Cadí-Moixeró entre els que figura Vallcebre. Font: (Molina Gallart 2002)

A nivell demogràfic, els municipis de muntanya de l'Alt Berguedà assoliren el seu màxim poblacional a voltants de 1860 (Canudas i Vilaseca 2020), després d'anys d'avenços i retrocessos, unes 32.590 persones segons el cens de 1857 (Busquets i Serra 2001, 11). Els pobles de la vall del Llobregat, en canvi, començarien a créixer arrel de la industrialització i la construcció del tren a inicis del s. XX (Valverde 2021).

El poble de Vallcebre tingué d'un creixement progressiu des dels 138 habitants recollits pel cens de Floridablanca l'any 1787 fins als 974 l'any 1857. La segona meitat del s. XIX, en canvi, suposaren una important davallada que arribà als 423 habitants el 1887 i atribuïda a les guerres carlines (Camps Tor 2021b, 51) –Marià Grandia Soler mencionà en canvi l'existència a principis del s. XX d'una població "de unas mil almas", havent davallat segons l'autor des de vora 2000 en la "época de desmonte de las tierras comunales" (segle XVIII) (Felipó 2014, 84-85)–. La constant en l'època preindustrial apunta però a una escassa mobilitat en termes de migració. Amb més d'un centenar de masies, veurem com durant el primer terç del s. XX augmentà de nou la

població, esclatant al voltant dels anys 50 fruit de noves dinàmiques poblacionals derivades del treball industrial. El poblament, que l'any 1849 estigué constituït per 90 masies (Tomo XV (1949) Madoz 1850), es conforma per ravals de cases disperses a les tres valls de Vallcebre.

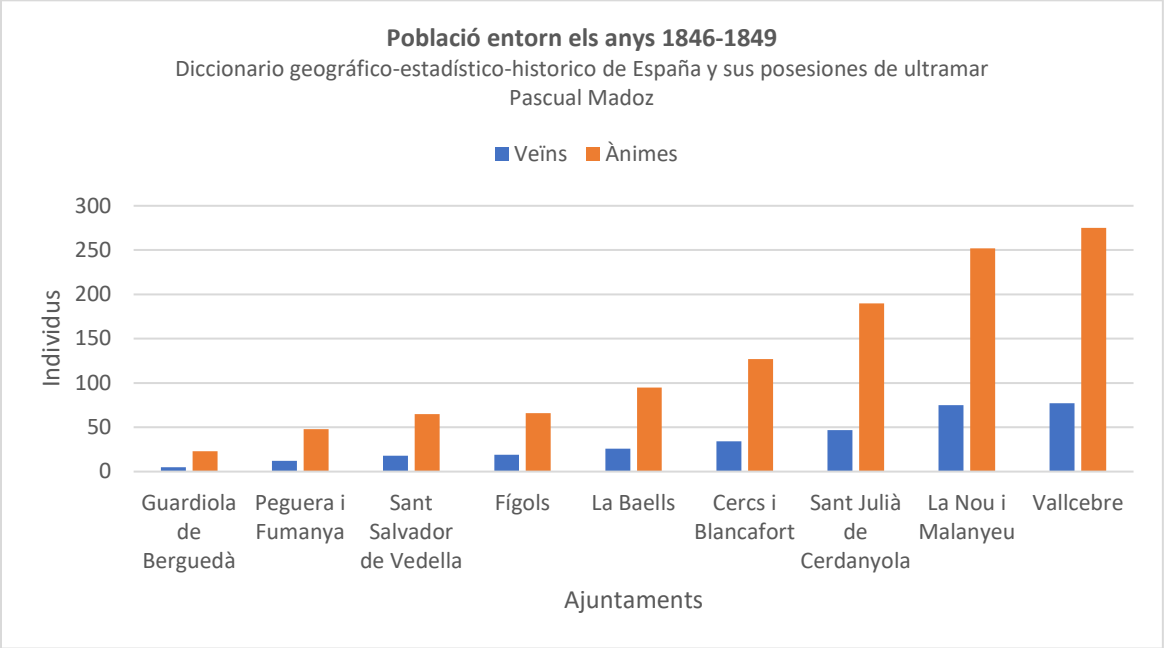

Fig. 4: Població dels municipis de l'Alt Berguedà que es reconvertiran a la mineria al llarg del s. XX. Any 1846 aproximadament. Font: Elaboració pròpia a partir del Diccionario Madoz.

El municipi de Fígols, estigué compost per un poblament disseminat i uns nuclis a l'entorn de tres poblets: Fígols, Peguera i Fumanya. Madoz defineix Fígols com un "pueblo muy pobre" format per 17 cases disseminades i algunes barraques, que es desenvolupà entorn l'Església de Santa Cecília i que l'any 1847 comptaria amb 66 habitants (Tomo VIII (1847) Madoz 1850), que arribarien a 134 el 1857. Peguera, un poblet format per 20 cases habitades per 50 ànimes l'any 1849, es configurà arrecerat pel roc de Peguera i al costat de l'església de Sant Miquel (Tomo XII (1849) Madoz 1850). L'any 1857 hauria ascendit a 137 habitants (Serra 2021, 11), poblament que augmentà a principis del s. XX de la mà de l'explotació minera, com veurem. Fumanya fou el poble més petit, amb 4 cases al voltant de l'església de Sant Mateu i 5 cases més disperses l'any 1847 (Tomo VIII (1847) Madoz 1850), habitades per 48 persones que arribaren a 108 l'any 1858 (Serra 2021).

La Nou de Berguedà, municipi compost pels nuclis de Malanyeu i La Nou comptà amb 252 ànimes recollides l'any 1849 pel Diccionario Madoz (Tomo XII (1849) Madoz 1850). Situats a unes altes muntanyes a la vora est del Llobregat, comptaven al s. XIX amb abundància de pastures i boscos

i cultiu escàs. El poble de La Nou es conformava per 60 masos dispersos, l'església de Sant Martí i dos molins de farina. Molt més reduït al segle XIX fou el poble de Guardiola de Berga, amb tan sols 23 habitants repartits en dues cases, un hostal i un molí a la riba del Llobregat a la seva confluència amb la riera Aina o de Saldet (Tomo IX (1847) Madoz 1850). Per la seva ubicació a la vall comptava amb millors terres de conreu i menor extensió de bosc. Sant Julià de Cerdanyola fou un poble autònom que entre 1936 i 1993 fou integrat al municipi de Guardiola de Berguedà, que fou antigament un barri de Sant Julià. L'any 1849 comptava amb ajuntament propi que gestionava una població de 190 ànimes pertanyents a 60 cases (Tomo XIV (1849) Madoz 1850).
Sant Salvador de Vedella, un poble avui dia submergit sota les aigües del Pantà de la Baells, se situava ben a la vora de la riba est del Llobregat aplegat a l'entorn del monestir romànic de Sant Salvador, fundat el segle IX. A mitjans del s. XIX s'hi comptaven 12 masos dispersos i algunes "males barracas", a més d'un molí fariner, i hi habitaven l'any 1846 57 ànimes (Tomo III (1846) Madoz 1850). Comptaven en aquest moment part del municipi les zones de Sant Corneli i la Consolació.
Per últim, Cercs es situava a la riba oest del Llobregat, a la vall. Anomenat Serchs, al s. XIX comptava amb 50 cases, de les quals una part constituïa el nucli al voltant de l'església de Sant Andreu, on vivien 127 habitants (Tomo XIV (1849) Madoz 1850).

En aquests municipis que, com veiem, estaven formats majoritàriament per un poblament dispers organitzat en torn al mas o masia basat en l'agricultura domèstica de subsistència, les formes de comunicació, de vida, les tasques i les relacions s'adaptaven als cicles, al temps i als requeriments de la vida de pagès, lligada a la terra. La unitat de producció era la família extensa i el seu espai era el mas o masia, un espai domèstic en que els límits entre allò productiu i reproductiu es desdibuixaven. El consum a través del comerç es limitava a productes molt concrets, per als quals les famílies desenvolupaven tasques complementàries o campanyes estacionals a partir dels quals obtenien els petits capitals necessaris per a la cobertura de les necessitats que no podien cobrir de forma autònoma (oli, vi, productes manufacturats com sabates o teixits, etc.): "Llavors de jornals n'hi havia pocs i tots només vivien de la terra, gairebé com aquell qui diu... I "llavores" només compraven el pa i l'oli, eh? Perquè poca cosa més! Lo

altre s'ho havien de collir de casa. A casa teníem una burra per fer la feina, i llaurar ho feien amb les vaques. I segar amb el volant... encara ho havia fet una mica. El meu pare havia anat de llogat per guanyar-se algun centimot" (Josep Coma (Feners, 1951) a Canudas i Vilaseca 2020).

El funcionament de l'economia domèstica implicava a tots els membres de la llar, constituint un vincle de sang, familiar, de convivència i de producció, i hi hauria tasques lleugerament diferenciades segons l'edat i el gènere. La cura dels animals i la criança era generalment duta a terme pels infants, mentre que les tasques d'agricultura i derivats eren compartides pels pares i mares. Entre els 7 i els 10 anys, els nens i nenes s'ocupaven o col·laboraven en tasques com el pasturatge, la vigilància i la cura dels ramats i el bestiar (Pujantell i Vilaseca 2019, 16-17)[110]. La casa de pagès constituïa l'espai físic i estructura on es desenvolupava aquesta vida i aquests llaços per a diverses generacions d'un mateix llinatge i on les diverses persones ocupaven un rol determinat: el cap de família, la dona, l'hereu, la pubilla, el cabaler, els padrins, etc. (Camps Tor 2021b, 190). També era el centre de l'educació i el primer i principal nucli de socialització de la comunitat, en el qual es transmetien els coneixements, habilitats i aprenentatges de forma entrelligada amb cultura, tradició i herència familiar.

A més, moltes activitats de processament d'aliments i tala d'arbres, entre d'altres, es duien a terme conjuntament per la comunitat. Hi havia treballadors estacionals que participaven en activitats agrícoles fora de la regió: en molts casos alguns fills anaven a treballar llogats per altres cases de la mateixa zona o en altres comarques com la Cerdanya, l'Urgell o l'Empordà per a tasques com fangar, segar i altres tasques agrícoles de temporada (Canudas i Vilaseca 2020; Felipó 2014, 85). També era comú que les masies tinguessin familiars o persones properes que contribuïssin a les tasques habituals durant un període de temps, i en el cas de les masies amb major capacitat econòmica i majors explotacions de terres, tenien treballadors agrícoles. Finalment, la producció de carbó, rajoles i pega va ser realitzada per especialistes que van viatjar per tota la regió.

[110] Tal com recorda Climent, l'habitual era anar a escola al matí i guardar les vaques per la tarda. Entrevista a Climent Camps de Cal Galceran, 11 de juliol de 2021.

Pel que fa a la divisió sexual del treball, als rols de gènere i al paper de la dona camperola a l'Alt Berguedà, diverses fonts apunten a lectures divergents sobre aquest fet, des de l'assumpció d'una divisió sexual del treball completa (Camps Tor 2021) a tasques gairebé idèntiques (Felipó 2014, 84-85). Sembla clar que és necessari en aquest sentit una recerca profunda amb perspectiva de gènere per a la interpretació d'aquest element, com s'ha fet en altres contextos, davant la dificultat de l'estudi dels rols de gènere en el món camperol, donada la invisibilització i el silenciament del rol de les dones a nivell productiu (Ortega López i Cabana Iglesia 2018). Malgrat això, sembla clar que l'aportació de les dones berguedanes no es limità al paper reproductiu, sinó que foren pal de paller en el sosteniment de les economies domèstiques a partir del seu desenvolupament de tasques ramaderes i hortícoles, recol·lecció i elaboració de remeis naturals a partir d'herbes i plantes medicinals, les tasques temporals de producció domèstica per a aconseguir ingressos ocasionals, la neteja de la roba, el manteniment i la cura de la higiene, així com la cura dels infants, els malalts, del manteniment de la casa i el processament dels aliments (la cuina, l'elaboració de pa, embotits, conserves, etc.) (Camps Tor 2021b, 190-92). Extraordinàriament rellevant és la tasca de reproducció social que realitzaven, en tractar-se de les dipositàries de la reproducció social i cultural de la unitat domèstica a través de la transmissió dels coneixements, tradicions i cultura de la vida camperola.

La població camperola de l'Alt Berguedà presentava unes altes taxes d'analfabetisme, que –amb diferents freqüències segons el municipi– als anys 20 superava la meitat de la població i als anys 30 es trobava en equilibri, mentre que al llarg dels any 40 i 50 es va anar desplaçant[111]. Les escoles s'anaren incorporant al territori a partir de la tasca parroquial o bé a través del suport dels veïns en espais com la "casa del común" (Felipó 2014, 84). L'església formava part de forma rellevant de la vida d'aquests pobles, on la parròquia funcionava alhora com un espai de socialització i reproducció de la comunitat i com un important pol d'adoctrinament moral. Així, la seva importància en la integració de la xarxa dispersa d'habitants es veu en ocasions com la subhasta de la tala o la sega, les festes populars, o l'allotjament de l'escola. La mentalitat pagesa de l'Alt

[111] Padró Municipal de La Nou (1920), Vallcebre (1936), Fígols (1940) i Cercs (1940). (Arxiu Municipal de La Nou, Arxiu Municipal de Vallcebre, Arxiu Municipal de Fígols, Arxiu Municipal de Cercs).

Berguedà estigué conformada per una sòlida base del que Thompson anomena "economia moral de la multitud" (1993), un codi popular basat en usos i costums que se sosté en pràctiques de solidaritat i suport mutu com el sosteniment dels drets de pas i d'ús i aprofitament comunal, la cura de les persones de la comunitat, com pot ser les famílies en situacions de pobresa o malaltia[112], la cura de l'entorn a través de pràctiques de treball comunal[113] o col·lectiu respecte a la construcció, l'arranjament de camins, etc. Les tradicions, centrades en el cicle agrícola i en la natura[114], foren molt importants també per a la vinculació al territori, a la terra, al medi i a la comunitat, i a la generació d'unes sòlides identitats. (Aguirre Rojas 2010)

L'espai per excel·lència on es desenvolupà tradicionalment la vida pagesa berguedana fou el "mas" o "masia", un espai de producció i reproducció de la vida social i econòmica d'una família ampliada o extensa (Terradas i Saborit 1984; Cortés Elia 2015). Com hem vist, es trobaven majoritàriament disperses arreu del territori i sovint comunicades per petits senders o camins. Aquestes cases, com veurem més extensament al capítol 8, es conformaven per una estructura que combinava producció i reproducció a partir d'estances per als animals, per a la conservació d'aliments, rebostos, cuina, estances per al descans de la família i algun porxo o edificacions annexes per a desar-hi restes del treball agrícola i eines.

[112] L'any 1907 s'observa una consolidació d'aquesta pràctica comunal i popular en el funcionament de l'Ajuntament de la Nou, que rep la informació respecte a la situació de dificultat en la que es trobà la família Camprubí per la malaltia de la dona de la casa i aporta recursos econòmics per al sosteniment de la família. (Llibre d'actes del Ple Municipal 1902-1916, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà). També l'any 1935 l'Ajuntament intervingué en l'"estat necessitós" de la família d'Agustí Vidal, als Písos de l'Ínsula, coordinant el suport a la família a través d'una dida que pugui ajudar a alletar els nadons, als que la mare no podia alletar. Llibre d'actes del Ple Municipal 1934-1937, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà.

[113] A Vallcebre es conserva aquest costum fins l'any 1931, quan es convoca una jornada de treball comunal, també anomenat treball col·lectiu o tornajornal per tal d'arreglar els camins del municipi que han estat malmesos. (Actes del Ple Municipal 1915-1932, Codi 101.01.03.00 Sèrie 1028, Arxiu Municipal de Vallcebre).

[114] Un exemple pot ser la festa de l'arbre, que figura en diverses èpoques al s. XX i en diversos municipis, com per exemple a La Baells, on l'any 1928 els infants de l'escola del poble hi participen plantant moreres de seda al municipi. (Actes de la Comissió Permanent de la Baells 1927-1934, Arxiu Municipal de Cercs).

6.2. El desplegament del liberalisme: cap a l'explotació capitalista del Berguedà

L'estructura de la propietat, així com la modificació dels drets legals cap a la terra des de finals del segle XVIII van tenir un gran impacte en l'organització social rural i les seves economies a tot el territori i de formes diverses. El desenvolupament de l'Estat liberal en el desenvolupament de les desamortitzacions espanyoles fins a la seva completa implementació al segle XX va donar lloc al desbancament del dret consuetudinari. Les terres comunals, un mitjà bàsic de subsistència de les comunitats, van adquirir noves formes legals i normatives o van ser privatitzades gradualment per augmentar la riquesa nacional i donar suport al creixement de la burgesia, que treballava per la intensificació de la producció, el "millorament" i l'acumulació de capital. A l'Alt Berguedà, l'actiu més polèmic fou el dret d'aprofitament de boscos i pastures. La fusta era el mitjà bàsic per a la calefacció, la producció d'aliments, la construcció i la producció de carbó vegetal i les pastures eren l'element central per a l'alimentació del bestiar.

A partir del segle XVIII, les creixents institucions liberals tractaren de condicionar legislativament el model comunal per tal de desenvolupar l'economia de mercat, l'individualisme agrari i el millorament per tal de consolidar les noves formes de propietat de la terra i promocionar el desenvolupament de la indústria (Congost Colomer 2007). Partint d'influències de l'economia liberal i el paradigma ideològic del millorament de països com Anglaterra, es desenvolupà aquesta mentalitat a finals del s. XVIII a l'Estat espanyol a partir d'ideòlegs com Gaspar Melchor de Jovellanos, Pedro Rodríguez Campomanes[115] o Jaume Caresmar i Alemany[116]. L'estudi, l'anàlisi i la normativització del context contemporani fou la primera base per a la posterior legislació i desenvolupament reglamentari, i es desplegaren en paral·lel a processos com la incorporació del cens (Floridablanca, 1785-1785), el cadastre, la cartografia, etc. que tenien com a base la caracterització dels habitants, les propietats territorials, els edificis, els ramats, els béns, els oficis, les rendes i fins i tot les característiques geogràfiques i climàtiques de cada població. Aquests documents, que es desplegaren de forma progressiva entre el s. XVIII i XIX amb la incorporació d'elements com l'estadística, serviren de base per a la posterior legislació i reglamentació sobre

[115] Que promulgaren l'any 1794 la Llei Agrària que assentaria les bases per a l'expansió de l'individualisme agrari.
[116] Jaume Caresmar i Alemany dirigí l'any 1780 a la Junta de Comerç i a Carles III l'informe "Agricultura, comercio e industria y consistencia y estado en que se halla cada partido de los que componen el Principado de Cataluña".

els ciutadans de l'Estat liberal en aspectes com el reclutament militar o la tributació.

La successiva legislació liberal promulgada al llarg del s. XIX −amb la rellevant fita de la Constitució de Cadis de 1812− suposà l'afirmació i el desplegament de l'Estat en diversos àmbits alhora que debilità el model comunal i arraconava les institucions tradicionals populars a nivell formal mentre impulsava i donava recolzament a un model econòmic capitalista. La concentració del poder en l'Estat[117], el seu model centralista[118], la importància de l'exèrcit nacional[119], el control moral de l'església i la instrucció pública[120], entre d'altres foren alguns dels aspectes que assegurava aquest desplegament normatiu. Les formes tradicionals de control i regulació de la terra, la producció i el comerç foren regulats en favor de la divisió i tancament de la terra per a la seva entrada al mercat, la limitació i eliminació de les servituds comunitàries per a assegurar l'ús privatiu i la implantació del millorament i l'explotació productiva, i la derogació de les ordenances dels gremis per a la liberalització de la indústria i la competició al mercat[121] (Algarra Bascón 2015, 168). És clar que aquesta legislació anà més enllà de la regulació material i la redefinició de les estructures socials, condicionant i imposant el relat de la racionalització a través de la ideologia de la modernització. Així, aquest condicionament de la cultura i la cosmovisió es portà a terme, com veiem, a través de la proselitització cristiana i la persecució de les interpretacions divergents, la imposició d'un determinat llenguatge, la instrucció en pràctiques, tecnologies i costums específiques, a més de la imposició dels nous codis legals. Aquestes transformacions per a desbancar les cultures que suposaven un entrebanc a la modernització, i que foren molt més dràstiques en el context colonial, es defensaren per la via militar quan es cregué necessari, quan no es feu a través de la instrucció i l'adoctrinament.(Wallerstein 2012, 67)

[117] A través del Decret de 6 d'agost de 1811 els senyorius jurisdiccionals s'incorporaren a l'ens abstracte de la Nació, aglutinant tots els poders sota el monarca.

[118] Amb el Decret de 23 de maig de 1812 es formaven els nous ajuntaments constitucionals al marge de les institucions de governació tradicionals com el consell obert i l'assemblea general de veïns.

[119] El Decret CCLX de 8 juny de 1813 ordenava a la contribució a la manutenció de l'exèrcit nacional, organisme que construeix el monopoli de la violència a mans de l'Estat. A més, es formaren els cossos de la milícia voluntària i la milícia reglamentària.

[120] El Decret CCXXIII de 22 febrer de 1813 regulava la persecució dels delictes de bruixeria i d'heretgia, suposant la protecció sota empara estatal de la religió catòlica i l'adoctrinament moral popular, mentre que el Decret de 10 de novembre de 1810 establia la instrucció pública per a la construcció dels ciutadans del nou Estat liberal.

[121] A través dels decrets següents: Decret 14 gener 1812, Decret 4 gener de 1813, Decret CCLIX 8 juny 1813, Decret CCLXII 8 juny 1813, Decret 8 novembre 182, Decret 29 juny 1821, Decret 29 juny 1822.

A través d'aquestes accions, el liberalisme es consolidà com una "revolució de propietaris en que una part almenys de membres de les velles capes de terratinents s'associa als posseïdors de velles i noves formes de riquesa per tal de compartir el poder i crear unes condicions que els assegurin la conservació de les seves propietats" (Fontana Lázaro 2003) i que suposà un empitjorament de les condicions de vida de les classes populars.

Més enllà de la legislació, però, s'ha destacat la importància de la pervivència d'aquestes pràctiques comunals, el que resulta rellevant per a la comprensió d'un món que es desarticulà lentament i que maldava per romandre (Lana Berasain 2014; Serrano Jiménez 2016). De la mateixa manera, per al cas català la legislació liberal fou més la consolidació i expansió de la desarticulació dels comunals que no pas l'inici del procés, ja que es donaren de forma prèvia transformacions molt importants en la propietat de la terra (Congost Colomer 2002).

En front del que havia estat l'hegemonia d'una història sense comunals, es posa de manifest que la desaparició d'aquests es deu a una sèrie de processos de desarticulació i confrontació per part d'una minoria propietària, amb el suport de l'estat liberal al llarg del segle XIX que reforçaren i ajudaren a desenvolupar el capitalisme en base a la despossessió d'una important massa de la població en front de l'acumulació per part d'uns pocs individus de l'emergent burgesia (Congost Colomer 2002). La desarticulació dels comunals i de les pràctiques pageses tradicionals partí de la confrontació entre la consolidació capitalista i liberal de noves formes de propietat i de la imposició de l'ètica del millorament (*improvement*), i les formes tradicionals de regulació d'ús de la terra en benefici de la comunitat (Wood 2021, 118-20). El millorament de la terra s'entengué com l'ampliació de la seva capacitat productiva en base al criteri de l'extracció de benefici econòmic a través de les formes productives, les màquines o les noves tècniques, però especialment a través de la propietat i la restricció dels usos a un valor privatiu i exclusiu. La simplista confrontació entre les formes de propietat feudals i les modernes ha enterbolit la interpretació de la idea moderna de propietat. Cal remarcar que aquesta no prové d'una concepció superior, racional, més civilitzada o eficient de la terra, sinó més aviat de la imposició d'unes pràctiques i abusos per part d'una minoria de la societat per a la consecució de la seva

pròpia riquesa i poder exclusiu i individual (Congost Colomer 2002, 327; Thompson 2012, 123), recolzada en la legitimació d'una ideologia liberal, moderna i capitalista[122].

Amb la desarticulació dels béns comunals, l'Estat intervingué afavorint les dites aspiracions, despullant aquestes terres de la històrica gestió comunal a través de l'estatització d'aquestes i la incorporació de pràctiques com les subhastes o la presa de decisions sobre l'explotació dels recursos, ara sota control de professionals, enginyers i governació (Algarra Bascón 2015, 243). Aquest procés resultà en la dependència de la població pagesa, apartada de l'aprofitament dels seus anteriors usos comunals, respecte del mercat per a la seva supervivència més bàsica, per al que requeria uns ingressos que portaren forçosament a la major part de la població a la proletarització. La dependència del mercat −referint-nos aquí doblement als conceptes de *market dependance* (Brenner 1977) i *market imperative* (Wood 2002)− sumí la supervivència i la vida de la població a les regles fonamentals de la competitivitat i la maximització del benefici per a la reproducció del capital.

Les fonts per a la interpretació d'aquest procés per al cas de l'Alt Berguedà són limitades i la bibliografia és encara prou escassa (Moli Frigola 2020; Rumbo s.d. (inèdit); Serra 1995b; 2019c). Malgrat no és l'objecte principal de la present investigació, s'apunta al context i es plantegen algunes informacions, idees i preguntes que necessàriament requereixen de major profunditat, però que aportaran un context necessari per a la comprensió de la transformació abismal que visqueren les persones i comunitats pageses a l'Alt Berguedà en el transcurs de poc més d'un segle i que afectà de forma molt profunda la seva vida quotidiana, el seu sosteniment i

[122] Un exemple d'aquesta ideologia per a l'Estat espanyol són les següents paraules de José de Echegaray (1832-1916) des de la seva posició de ministre de foment: "Los usos comunales, los vecinales con goces, los aprovechamientos de los pueblos, todas estas prácticas socialistas deben ir desapareciendo, y al disfrute confuso, irregular, demoledor y primitivo del suelo, bueno es que se sustituya la propiedad individual, germen de todo progreso, garantía de todo orden y correctivo eficacísimo contra esta especie de socialismo campesino, no tan turbulento ni tan amenazador como el socialismo que brota en los grandes centros industriales al estruendo de las máquinas, entre el humo de las chimeneas y por virtud del choque y por la concentración de miles de humanos seres, cuyos sufrimientos y cuyas aspiraciones también, por decirlo así, se condensan, y como vapor condensado rugen; pero socialismo que no por ser manso y tranquilo, y quizá por serlo y no llamar por el temor al remedio, es menos funesto al país, menos corruptor de las clases rurales y menos amenazador para el porvenir de la patria, cuyas fuerzas enerva, gasta y destruye." Gaceta de Madrid 312, 7 de novembre de 1872, Ley Municipal (a Lana Berasain 2014).

supervivència i la seva autonomia.

El procés més destacat en l'embat contra els comunals és el de les desamortitzacions del s. XIX (els precedents dels ministres Soler-Godoy, els francesos i el Trienni Lliberal, la Desamortització de Mendizábal de 1835 i la Desamortització de Madoz de 1855), un procés que consistí en posar al mercat, mitjançant subhasta pública, les terres i béns considerats "no productius", a través de les quals es consolidaren les situacions anteriors i es vengueren els romanents dels béns comunals, la propietat dels quals es trobava generalment a mans de nobles i grans terratinents sobre els quals el poble mantenia els usos en molts casos (Serra 1995b). Amb aquest procés, els béns comunals passaren a propietat de privats i individus que els adquiriren, a l'Ajuntament o a l'Estat. Les desamortitzacions suposaren doncs la facilitació de l'adquisició, i per tant de l'acumulació per part dels propietaris agraris i la burgesia (Mayayo i Artal 1995); malgrat generalment la més alta burgesia prescindí d'aquest recurs en trobar-se immersa en negocis del ferrocarril, les fàbriques o l'accionariat (Algarra Bascón 2015, 237). Amb la incorporació dels béns desamortitzats a la propietat estatal (o pública, i que cal diferenciar de la concepció de comunal) resultà en la consolidació de la figura dels Monts Públics, la primera classificació dels quals es realitzà l'any 1859[123] (Algarra Bascón 2015, 223). A més de la intervenció de l'Estat, foren moltes les "persones properes a l'Església, com administradors, arrendataris o censataris de les institucions" que compraren béns, aprofitant les seves posicions destacades (Moli Frigola 2019). A la segona meitat del segle s'intensificà l'intervencionisme de l'Estat, davant el qual als municipis els veïns generaren organitzacions per a mantenir el control de les terres davant l'amenaça de la pèrdua de la gestió (Algarra Bascón 2015, 242), com veurem. Les lleis de desamortització foren derogades l'any 1924 per l'Estatut Municipal, quan els terrenys comunals no desamortitzats passaren a engrossir les propietats de l'Estat.

Al cas del Berguedà, producte de les desamortitzacions, "s'inventariaren, taxaren i es posaren en venda les finques de les comunitats de regulars, seculars i dels «infidents» o carlins" (Moli Frigola

[123] 1a Clasificación General de los Montes Públicos (1859), feta per la Junta Facultativa del Cuerpo de ingenieros de Montes.

2020, 42), dels quals s'arribaren a vendre 5 propietats. Malgrat això, no consten fins a aquest punt de la recerca vendes de comunals dels pobles de l'Alt Berguedà, ja que majoritàriament els veïns propietaris lluitaren per a mantenir-los a través de noves formes legals o jurídiques. Cal destacar però el cas de la propietat del comú de Berga al Collet d'Eina i els Fangasos, que fou comprat l'any 1878 per Pere Pujol i Thomas (Balcells i Serra 2019, 428-29). En aquest cas, fou una família de propietaris rurals amb vincles amb l'ajuntament de Berga (el germà en fou regidor i alcalde, a més de recaptador d'impostos) que aprofità la seva posició per a potenciar el seu poder i domini econòmic i reforçar la seva iniciativa industrial a través de l'apropiació dels recursos comunals.

En alguns municipis altberguedans es va constituir una nova forma legal anomenada, entre d'altres denominacions, "Junta de Capmasats"[124] per a la compra col·lectiva de les terres comunals quan aquests es posaren a subhasta per motiu de les desamortitzacions o bé prèviament. Amb aquest format, els petits propietaris locals s'organitzaven sota la constitució de societats o juntes per tal de mantenir la gestió i el control sobre els béns comunals; moltes d'aquestes societats encara existeixen. D'aquesta manera, es creà una situació particular en el context de la desarticulació dels comunals en la qual la propietat de la terra es va mantenir en mans locals. Els Capmasats foren pagesos propietaris dels masos principals de la població i que es constituïren en societat, amb d'altres titulars de masos per a mantenir els drets comunals, sent-ne beneficiaris primers (Rumbo s.d. (inèdit)). Per al cas de Vallcebre, consten algunes mencions que apunten a una compra a la Baronessa de Gironella per part de 33 masos de Vallcebre el 1681 (Rumbo s.d. (inèdit); Camps Tor 2021b), amb el que constituïren la Junta de Capmasats i Barracaires de Vallcebre, malgrat que caldria una recerca profunda en aquest sentit. A Sant Julià de Cerdanyola, la Junta de Capmasats i Margallers sembla prendre el seu origen al s. XIV, i la seva ordenació com a la societat a la que ens referim es regulà l'any 1865 a través de la designació de les normes d'aprofitament dels comunals i explotació del bosc. La pràctica d'aquesta nova forma legal, que s'hagué de reactivar en el context de les desamortitzacions, no

[124] Junta de Capmasats de Gresolet (Saldes), Junta de Capmasats i Barracaires (Vallcebre), Junta de Capmasats i Magallers (Sant Julià de Cerdanyola).

va poder però mantenir la pràctica comunal inalterada, i es generaren noves problemàtiques en la gestió i els usos dels terrenys sota el control de la societat. Només els hereus de cada família (capmasos) podien formar part de la junta, de manera que, amb el temps, els descendents dels cabalers o fadristerns (barracaires per al cas de Vallcebre) van acabar veient reduïts els seus drets d'ús i afectades les seves condicions de vida. A Vallcebre, a més, se seguí una política que tractava d'evitar la fragmentació (Martín 2005) a través del tancament de les boïgues i els seus recursos als veïns pertanyents a les "cases velles", pel que cada vegada menys membres del poble gaudien d'un dret de veïnatge complert i no podien accedir als aprofitaments dels terrenys ni a cultivar una nova terra (Ferrer i Alòs 2008a, 728). Pel que fa a l'habitatge, els fills cabalers (anomenats barracaires), només podien arribar a rebre una petita parcel·la de les terres familiars on sols hi podien construir una casa de petites dimensions, de menor qualitat i suposadament sense teules. D'aquesta manera s'anà generant una nova desigualtat en el si del municipi que condemnà la sobirania, autonomia i subsistència dels segons, que es veieren obligats a vendre la seva força de treball[125].

Derivat d'aquest procés, els terrenys comunals dels pobles de l'Alt Berguedà, perderen la gestió comunal i el seguit de relacions socials, estructures i costums en els quals s'emmarcaren, per passar a estar sota la gestió pública de l'Ajuntament o bé sota la gestió privada de societats com la Junta de Capmasats. Pel que fa als que eren propietat de l'Ajuntament, aquest gestionava a partir de la seva estructura i procediments els usos i les cessions. Un exemple pot ser la gestió de la sol·licitud per part d'un privat per tal de construir un cobert per al carbó en un comerç situat a la carretera de Pont de Guardiola a la Seu d'Urgell[126] o la cessió de l'aprofitament de les herbes als veïns en base a uns criteris estipulats per l'Ajuntament de Vallcebre[127]. Pel que fa a la gestió dels comunals per part de la Junta de Capmasats i Barracaires, aquesta funcionà com una societat

[125] En data de 15 d'abril de 1923 es pactà la uniformització de l'accés als drets entre capmasats i barracaires a Vallcebre, però aviat les diferències i els privilegis emergiren de nou, d'una forma similar al que ocorregué amb el nou reglament de 1930. (Camps Tor 2021b)

[126] Sol·licitud de Miguel Camprubí Matarrodona, 14 de març de 1935 i 7 de juliol de 1935, Actes del Ple Municipal 1933-1938, Codi 101.01.03.00 Sèrie 1028, Arxiu Municipal de Vallcebre.

[127] 4 de juliol de 1937, Actes del Ple Municipal 1933-1938, Codi 101.01.03.00 Sèrie 1028, Arxiu Municipal de Vallcebre.

formal, privada, que interaccionava amb l'Ajuntament per a les qüestions legals necessàries com és el compliment de les normatives referents a boscos, com són les replantacions[128], o les qüestions fiscals. Aquestes últimes parlen de la relació entre els diversos agents, en els que l'Ajuntament destina una part del seu pressupost al sosteniment dels Guardes Jurats i la replantació o repoblació, la qual retorna en forma de gravàmens o impostos a l'explotació dels boscos coberts tant per capmasats com per barracaires[129].

A nivell dels boscos, la transformació de la propietat i l'extensió de l'ètica del millorament a la cerca de l'increment productiu i l'extracció de benefici comportà una intensificació de l'explotació del bosc en diversos moments. Entre els segles XVII i XVIII l'augment de la població, el context de guerres i els canvis en la propietat i els usos generà una intensa explotació forestal que deixà "superficies inmensas de roca pelada o de arcilla rojiza, uno y otro inútil para el cultivo" (Marià Grandia a Felipó 2014). S'avançava així en el procés d'explotació intensiva dels recursos naturals com a bé econòmic, trencant la tradició de la gestió comunitària que tenia com a objectiu la preservació de l'entorn per a la preservació de la pròpia comunitat i la distribució relativament equitativa dels seus fruits, que ara es consideraria un obstacle a la productivitat (Wood 2021, 148). Això és encara més clar quan a principis del segle XX l'explotació de la fusta dels boscos augmenta exponencialment per demanda de la mineria, que la requeria per a apuntalar les galeries, per a sostenir els fronts d'explotació i per a la construcció associada a la indústria (Canudas i Vilaseca 2020, 15). Amb aquest objectiu s'erigí una important infraestructura per al transport de la fusta a través de telefèrics i del ferrocarril a Peguera i Fígols (1904), el Collet i Sant Julià de Cerdanyola.

L'explotació de fusta per a la mineria es concentrà a Peguera, Vallcebre, el Collet, La Nou de Berguedà i Sant Julià de Cerdanyola, el que es donà en important mesura en boscos comunals, prioritzant l'aprofitament industrial privatiu del bosc per al benefici econòmic a l'aprofitament

[128] El 20 de desembre de 1913 l'Ajuntament i la Junta de Capmasats acorden el repoblament forestal del bosc d'Ensija o Muntanya de Vallcebre, en compliment de la Llei de 1908 de renovació de monts i repoblació forestal. Actes del Ple Municipal 1912-1915, Codi 101.01.03.00 Sèrie 1028, Arxiu Municipal de Vallcebre.
[129] 27 de desembre de 1925. Actes del Ple Municipal 1915-1932, Codi 101.01.03.00 Sèrie 1028, Arxiu Municipal de Vallcebre.

per part dels veïns del poble. Aquesta fou una dinàmica recurrent que aprofundiria el desproveïment del camperolat dependent dels recursos comunals mentre reforçava la iniciativa industrial, que feu ús d'aquests recursos per al propi desenvolupament empresarial, sota l'argument de l'escassa rendibilitat. Aquesta pràctica, facilitada per les disposicions sobre "Aprovechamientos mineros en montes públicos" l'any 1906, s'observa als municipis de La Nou[130] i Vallcebre[131] als anys 30, en què ambdós ajuntaments acullen l'interès de l'explotació com a propi.

Pel que fa als boscos comunals sota el control de les Juntes de Capmasats, sovint també acabaren incorporant-se al circuit del capitalisme energètic a través de la venta dels seus recursos o bé la venda dels propis terrenys. La Junta de Capmasats i Margallers de Sant Julià de Cerdanyola, l'any 1917 vengué en subhasta una gran quantitat de l'explotació de la fusta dels seus boscos per a un període de 10 anys al Comte de Fígols, el J. E. Olano, per a les mines que es trobava explotant; per al qual construïren un nou telefèric exprés per al seu transport , que es desmantellà posteriorment l'any 1928. A Gòsol, l'any 1922 l'empresa minera comprà també tota la fusta del bosc de Moripol. També el bosc del Gresolet (Saldes) fou venut a J. E. de Olano l'any 1920 per un període de 80 anys per a la tala d'arbres, a excepció del conjunt de Coll de la Cabana –propietat dels capmasats de Saldes i Maçaners per a l'explotació domèstica– i de les pastures de les Costes del Roset. Aquest pacte generà un gran desacord social per interessos contraposats i pel risc de devastació natural i de l'agricultura derivada d'una tala excessiva. (Serra 1995b, 39; 2020a, 23-25)

[130] L'abril de l'any 1932 l'Ajuntament de La Nou de Berguedà sol·licita l'aixecament de la prohibició de talar boscos per part del governador unes setmanes abans amb l'argument de posar en risc la viabilitat econòmica de les mines ("si no se podian cortar maderas dentro de este distrito municipal tendrian que cerrarse las minas de carbón que existen en el mismo puesto que debito a la falta de vías de comunicación es imposible el transporte desde otros puntos la madera necesaria para tal trabajo") i la continuïtat d'aquestes empreses mineres ("las Compañías explotadoras y los propietarios de las minas se verán oblicados a cerrar los trabajos, dejando a la miseria más de 300 obreros"). Llibre d'actes del Ple Municipal 1932-1933, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà.

[131] L'abril de 1937 a Vallcebre observem un cas similar en el qual l'Ajuntament aprova "efectuar la tallada de pins, que sol·licita l'Alcaldia, en el bosc propietat del municipi per ésser comunal dels veïns del poble, per quant el mateix està ben poblat, i ésser necessària la fusta a les mines existents en aquest terme". En aquest cas, l'empresa es trobava intervinguda i sota el control de l'Ajuntament, ja que havia estat col·lectivitzada en el context de la Guerra Civil, i el carbó era necessari per al sosteniment de la rereguarda republicana. Actes del Ple Municipal 1933-1938, Codi 101.01.03.00 Sèrie 1028, Arxiu Municipal de Vallcebre.

Per altra banda, terrenys del comú acabaren a mans de les companyies mineres per mitjà de la venda, impossibilitant la continuació històrica de l'aprofitament comunal als veïns del poble. Aquest és el cas de Fumanya, en que els boscos i pastures comunals, originalment a mans dels Marquesos de Gironella, foren venuts en data desconeguda a Antoni Armengol, el qual posteriorment els vengué l'any 1922 a la Companyia Oromí S. en C. (posteriorment Serchs SA), que els explotà intensivament en benefici de la companyia i n'impedí els aprofitaments per part del comú[132]. El procés de venda s'inicià l'any 1892 amb l'aprovació per part del Jutge Municipal de l'expedient possessori dels marquesos, per al qual es pressionà als veïns per a que no reclamessin la totalitat dels seus drets d'ús, blindant així legalment l'ús privatiu dels terrenys per al comprador i desvinculant-se dels usos comunals tradicionals[133]. També l'antiga central tèrmica de Cercs, construïda per l'empresa Carbones de Berga SA es construí sobre terrenys comunals propietat de l'Ajuntament, segons s'ha descobert recentment (Camps 2021). Fou d'aquesta manera com una part important dels comunals acabà en mans del capital, davant del qual els terrenys comunals perderen definitivament la funció que tenien de sostenir la comunitat i les famílies es veieren forçades a abandonar les seves llars i a cercar altres maneres de sobreviure havent de vendre la seva força de treball a través del treball assalariat com a llogats per altres pagesos o bé a la mina[134].

Davant la llarga expropiació dels terrenys comunals i els impediments als seus aprofitaments, la població es resistí a aquest procés persistint en els seus usos i aprofitaments col·lectius. Un

[132] "Dits marquesos vengueren tal finca, que de fet era comú, a un tal Antoni Armengol, que no els va molestar en cap temps per els drets dits. Aquest va vendrer a la Companyia Oromí S. En C., avui Serchs S.A., quina entitat va procedir fa una quinze anys [1922] a tallar tot el bosc i en l'actualitat [1936] s'está portant a cap una altre tallada, quedant privats així els reclamants de fusta i llenya.
En quant a la pastura, també es veuen molestats i anulats els seus drets, doncs la Companyia, ve cada any amb un remat de bestiar llanar de mes de dos mil caps, quedant anulats així els drets, perque darrera de tan crescut nombre de bestiar llaner, es impossible poguer-hi viurer el vacum." Béns comunals, aprofitament béns comunals (1931-1936), 1, 191, Codi 101.04.04.00, Sèrie 1592, Arxiu Municipal de Fígols.

[133] "Que tal finca havia pertanescut als Marquesos de Gironella, com bens senyorials, els quals per a poguer vendrer instaren expedient posessori aprovat per auto del Sr. Jutge municipal d'aquest poble en data trenta-u de desembre del mil vuit-cents noranta-dos, en quin expedient foren cridats els reclamants per a exposar si tenien o pretenien alguns drets, fent-los primer l'amenaça de que si demanaven poc, tal vegada els fora concedit, i que si demanaven molt, no s'els daria res." Béns comunals, aprofitament béns comunals (1931-1936), 1, 191, Codi 101.04.04.00, Sèrie 1592, Arxiu Municipal de Fígols.

[134] Tal com veurem més endavant.

exemple d'aquest fet és el que declarà un veí de Fígols en ser interpel·lat per la tala d'arbres a la finca privada d'El Serrat, propietat de Josep Perarnau i Torrella, "digue que ell no en savia res, i ja que a hon s'havien tallat els pins era terma dels comuns"[135]. Davant aquesta resistència sorgiren diversos mecanismes repressius i de control de l'ús privatiu dels terrenys, allunyant als no-propietaris dels boscos i pastures (Congost Colomer 2002; 2007; Serrano Jiménez 2016). Aquestes pràctiques, que tractaven d'impedir o desincentivar la permanència dels usos comunals tradicionals en la població, es donaren en forma de bans, multes o anuncis[136] i prohibicions per part de l'administració local[137]. Així, per a fer possible l'explotació intensiva i privativa, els particulars, la judicatura i la legislació va haver de generar el context normatiu i legal i de reprimir o sancionar a la població que reproduïa les pràctiques tradicionals per tal de desbancar una constant històrica.

En aquest període aparegueren doncs nous cossos a control de l'Estat i dels propietaris, que es van crear per supervisar el pas i l'ús dels boscos i pastures: els guàrdies jurats i els enginyers forestals. Així, es crearen unes noves figures professionals per a la defensa de les terres privatitzades i s'establiren les bases jurídiques per a la regulació, la persecució i la sanció dels nous delictes del que havia estat anteriorment l'ús comunitari.

Pel que fa als guàrdies jurats, es tracta d'un organisme que fou reclamat a principis del segle XIX per diversos propietaris catalans, especialment agrícoles, i que serví per a la vigilància i la defensa de la propietat privada a partir de mitjans de segle. Així, constituïren de fet una sèrie d'oficis destinats a la custòdia de patrimonis i d'aquesta manera a la consolidació i al manteniment de la desigualtat social i de classe a través de la coerció (Serrano Jiménez 2016, 194). Als pobles de l'Alt Berguedà podem observar al segle XX diversos expedients de nomenament dels guardes jurats, dels quals es desprèn la política de protecció del patrimoni dels propietaris miners i la custòdia dels seus recursos, molt sovint en origen d'ús comunal. És el cas a Fígols dels terrenys de Manuel

[135] Any 1938. ANC1-1-T-9640, Servei Forestal. Autoritzacions d'aprofitaments de monts particulars Fígols, 01.01.1932 - 31.12.1938, Fons ANC1-1: Generalitat de Catalunya, Arxiu Nacional de Catalunya.

[136] Sant Julià de Cerdanyola, BOPB, 3 gener 1886, núm. 3 (Serrano Jiménez 2016).

[137] "El 1869, a la Nou de Berguedà, l'alcaldia prohibia caçar en terreny que no fos de pròpia titularitat, prohibia als pastors l'ús de lebreles, galgos y podencos, limitava la venda de caça i disposava les sancions d'acord amb la legislació vigent.24 BOPB, 28 març 1869, núm. 75, p. 4." (Serrano Jiménez 2016).

Oromí i Ramoneda, membre de Pedro Oromí y Compañía S. en C., l'empresa minera principal a Fígols a inicis de segle[138]; de les propietats també a nom de José Enrique de Olano y Loyzaga (Comte de Fígols)[139] i de la seva empresa Carbones de Berga SA[140], que es convertiria en la companyia principal d'extracció del carbó a l'Alt Berguedà; i l'empresa Serchs SA[141], empresa refundada per la família Oromí i que es vengué a la família Olano. A La Nou de Berguedà, figuren com a sol·licitants de guardes jurats relacionats amb la mineria altra vegada José Enrique de Olano y Loyzaga, com a gerent de l'empresa Carbones de Berga SA[142], com també a Vallcebre l'any 1933[143]. A Sant Julià de Cerdanyola és Pere Pujol i Thomas, promotor de la colònia del mateix nom a la vora del Llobregat i productor, entre d'altres, de carbó i ciment, qui l'any 1910 sol·licita un guarda jurat. A partir de 1919, en aquest poble serà José Enrique de Olano y Loyzaga a través del seu nom o sota la companyia Carbones de Berga SA que nomena fins a 6 guardes jurats per a diferents terrenys de la seva propietat, fins l'any 1935[144]. Finalment, una altra empresa vinculada a la industrialització de la zona, la Compañía General de Ferrocarriles Catalanes SA, genera un expedient per a un guàrdia jurat, l'any 1931. A Cercs, dels expedients de Guardes Jurats que es conserven, tots són a nom de Carbones de Berga SA, o bé de José Enrique de Olano en representació de l'empresa, i foren expedits entre els anys 1940 i 1944[145]. Així, la major part d'expedients de guardes jurats foren sol·licitats per empresaris o companyies mineres, pel qual existeix una relació rellevant entre la protecció de la propietat privada i l'interès i

[138] 1914, Nomenaments de Guàrdies Jurats (1914-1969), 1, 195, Codi 101.03.02.00, Sèrie 1466, Arxiu Municipal de Fígols.
[139] 1920a, Nomenaments de Guàrdies Jurats (1914-1969), 1, 195, Codi 101.03.02.00, Sèrie 1466, Arxiu Municipal de Fígols.
[140] 1920b, Nomenaments de Guàrdies Jurats (1914-1969), 1, 195, Codi 101.03.02.00, Sèrie 1466, Arxiu Municipal de Fígols. 1929, Nomenaments de Guàrdies Jurats (1914-1969), 1, 195, Codi 101.03.02.00, Sèrie 1466, Arxiu Municipal de Fígols. 1933, Nomenaments de Guàrdies Jurats (1914-1969), 1, 195, Codi 101.03.02.00, Sèrie 1466, Arxiu Municipal de Fígols. 1935, Nomenaments de Guàrdies Jurats (1914-1969), 1, 195, Codi 101.03.02.00, Sèrie 1466, Arxiu Municipal de Fígols.
[141] 1933, Nomenaments de Guàrdies Jurats (1914-1969), 1, 195, Codi 101.03.02.00, Sèrie 1466, Arxiu Municipal de Fígols. 1940, Nomenaments de Guàrdies Jurats (1914-1969), 1, 195, Codi 101.03.02.00, Sèrie 1466, Arxiu Municipal de Fígols.
[142] 1920. Expedients de nomenament de guàrdies particulars jurats (1900-1934), 1, 204, Codi 101.07.05.00.00, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà.; 1933. Expedients de nomenament de guàrdies particulars jurats (1900-1934), 1, 204, Codi 101.07.05.00.00, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà.; 1934. Expedients de nomenament de guàrdies particulars jurats (1900-1934), 1, 204, Codi 101.07.05.00.00, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà.
[143] 1933. Guardes Jurats (1913-1933), 1, 104, Codi 101.03.02.00, Sèrie 1466, Arxiu Municipal de Vallcebre.
[144] Nomenament de guàrdies jurats (1909-1942), 1466, Codi 101.03.02, Arxiu Municipal de Sant Julià de Cerdanyola.
[145] Guardes Jurats (1940-1944), 1, 9012, Codi 101.07.05.00.00, Arxiu Municipal de Cercs.

l'acumulació del capital miner, alhora que demostra la relació entre l'apropiació dels terrenys i els usos comunals i el desenvolupament del capitalisme miner a l'Alt Berguedà.

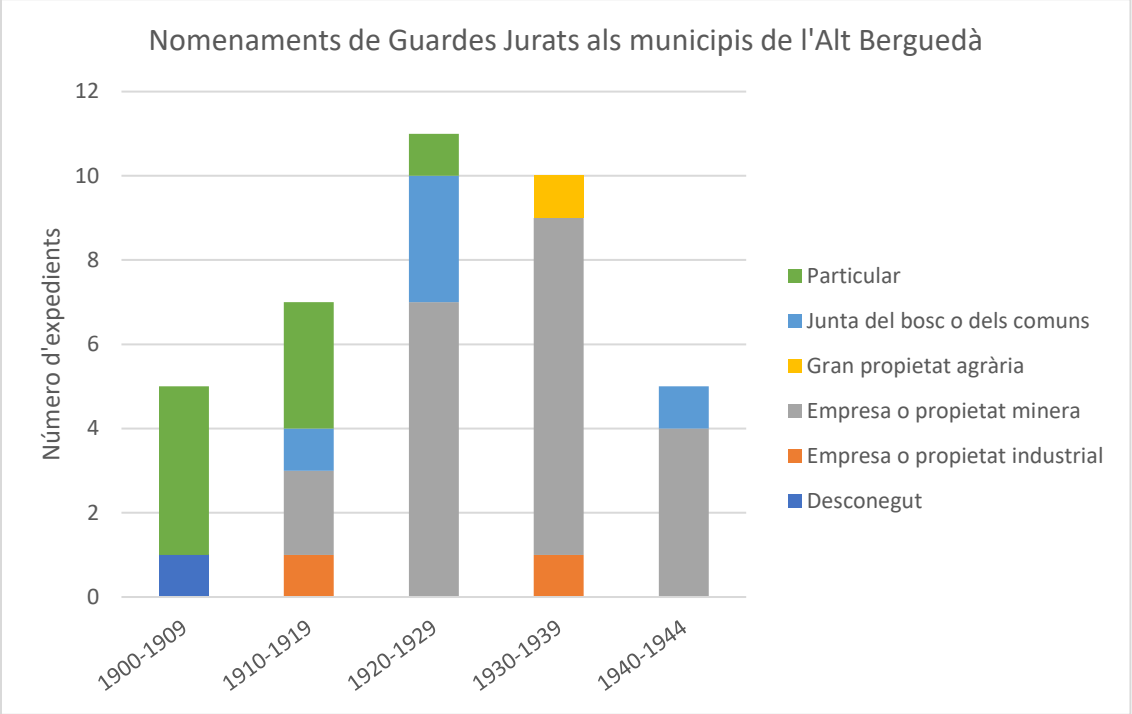

Fig. 5: Gràfic dels nomenaments de Guardes Jurats als municipis de La Nou de Berguedà, Cercs, Fígols, Vallcebre i Sant Julià de Cerdanyola entre 1900 i 1944, on es pot observar la importància relativa de la propietat industrial i minera. Font: Elaboració pròpia.

Pel que fa als enginyers forestals, s'ocuparen de gestionar els monts públics derivats de l'estatalització dels comunals sota la dependència del governador civil. Així, s'ocuparen de les autoritzacions d'aprofitaments[146], els permisos de tala d'arbres[147] i les denuncies per aprofitament indegut[148] (és a dir, per la tala d'arbres per a l'aprofitament domèstic en boscos

[146] ANC1-490-T-209, Autoritzacions d'aprofitament de monts particulars – Fígols, 01.01.1939 - 31.12.1945; ANC1-490-T-497, Autoritzacions d'aprofitament de monts particulars – Fígols, 01.01.1946 - 31.12.1948; ANC1-490-T-1064, Autoritzacions d'aprofitament de monts particulars – Fígols, 01.01.1952 - 31.12.1953; ANC1-490-T-1335, Autoritzacions d'aprofitament de monts particulars – Fígols, 01.01.1954 - 31.12.1956; ANC1-490-T-1633, Autoritzacions d'aprofitament de monts particulars – Fígols, 01.01.1957 - 31.12.1959; ANC1-490-T-1933, Autoritzacions d'aprofitament de monts particulars – Fígols, 01.01.1960 - 31.12.1962; ANC1-490-T-2210, Autoritzacions d'aprofitament de monts particulars – Fígols, 01.01.1963 - 31.12.1966; ANC1-490-T-2491, Expedient d'aprofitaments forestals a Fígols. Anys 1926-1927, 1926 - 1927. Fons ANC1-490: Districte Forestal de Barcelona, Arxiu Nacional de Catalunya.

[147] ANC1-1-T-9640, Servei Forestal. Autoritzacions d'aprofitaments de monts particulars Fígols, 01.01.1932 - 31.12.1938, Fons ANC1-1: Generalitat de Catalunya, Arxiu Nacional de Catalunya.

[148] M0105- Anys 1849-1913, Fons ANC1-490, Districte Forestal de Barcelona, Arxiu Nacional de Catalunya. ANC1-1-T-9640, Servei Forestal. Autoritzacions d'aprofitaments de monts particulars Fígols, 01.01.1932 - 31.12.1938, Fons ANC1-1: Generalitat de Catalunya, Arxiu Nacional de Catalunya.

que havien estat anteriorment comunals). En aquest context, figuren les diverses sol·licituds de Pere Oromí Ramoneda (Serchs SA) per a la tala d'arbres per a extreure la fusta necessària per a les mines a les seves finques Fumanya i Farrús, Baga de la Creu, Cal Gran, Cal Jan i La Solana, a Fígols[149].

Per últim, cal destacar les manifestacions més repressives en defensa i protecció de la propietat privada i l'ús exclusiu, en forma de judicis, sancions i detencions, promocionades per diversos organismes de l'Estat com són els jutjats, els Mossos d'Esquadra, la Guàrdia Civil o el Cuerpo de Ingenieros de Montes. Als anys 90 del segle XIX, figuren dues detencions per part dels Mossos d'Esquadra (l'una el 1893 a La Baells, i l'altra el 1894 a Cercs) pel presumpte robatori de planters de roure per a un cas i de llenya per a l'altre[150]. Els béns que anteriorment s'aprofitaven de manera gratuïta i constituïen la base de la subsistència de la globalitat de la comunitat, i dels seus membres amb menys recursos econòmics, es trobaven ja sota control privat i explotació exclusiva; l'accés a aquests recursos depenia doncs de la seva adquisició, pel qual algunes persones continuaren amb l'aprofitament comunal tradicional (ara il·legal i tipificat com a delicte de robatori). És el cas també dels veïns de Fumanya que foren processats pel Jutjat de Primera Instància de Berga i l'Audiència de Barcelona per la persistència en l'ús comunal dels terrenys: "També es veieren els reclamants, tot seguit hagué entrat mestressa tal Entitat, processats per el Jutjat de 1a Instància de Berga, per el sol fet d'usar de tal drets, surtint victoriosos a l'Audiencia de Barcelona, la que va reconeixer el dret a fer com avenien fent. Els barracaires reclamants, amb tot i ser persones iguals que els Capmesats, venen patint desde tants anys, pasant amb uns drets tan reduits, quant ells els tenen molt superiors."[151]. De la mateixa manera ho feren els veïns de Peguera als terrenys de Costes, Rabassa i Areny i foren processats per les mateixes institucions: "Que a les partides conegudes per Costes, Rabassa i Areny, ahon ja els seus avant-passats, venian fent us dels drets, com venian i tenen dret a disfrutar els reclamants, veient-se a l'actualitat

[149] Expedients 1078, 1866, 7868, 12193, 12194. Any 1936. ANC1-1-T-9640, Servei Forestal. Autoritzacions d'aprofitaments de monts particulars Fígols, 01.01.1932 - 31.12.1938, Fons ANC1-1: Generalitat de Catalunya, Arxiu Nacional de Catalunya.

[150] "Els Mossos d'Esquadra detenen a un home de La Baells acusat de robatori de planters de roure", La Vanguardia, 10 d'agost de 1893. "Mossos d'Esquadra detenen a Serchs a un pressumpte lladre de llenya", La Vanguardia, 4 de febrer de 1894.

[151] "Béns comunals, aprofitament béns comunals (1931-1936)", 1, 191, Codi 101.04.04.00, Sèrie 1592, Arxiu Municipal de Fígols.

fortament perjudicats en dits drets, per quant els que posseeixen tals finques, subjectes a les expressades servituds, han tallat tot el bosc a la seva lliure voluntat, inclus venen privant o pretenen privar tallar pins per a les necessitats domèstiques als reclamants, així com també priven el dret de pastura sobre les herbes de dites montanyes, cosa que sempre havien pogut fer, havent-se vist inclosos en judicis per part dels propietaris de dites finques, havent sortit victoriosos a l'Audiencia de Barcelona i en dos interdictes, fent-los la vida impossible en tot el terme"[152].

La desarticulació dels comunals, com a procés capitalista promocionat per la ideologia liberal i l'Estat, tingué com a conseqüència una sèrie de processos entrelligats de desarticulació de les comunitats pageses tradicionals de la Catalunya Vella, a través de la dislocació del seu sistema econòmic, les seves relacions socials i de gènere, la seva relació amb el medi i la seva cultura i mentalitat. Així, el liberalisme i la figura i les pràctiques de l'Estat foren indispensables per a la despossessió de la població pagesa. L'obra de la propietat, suposa de fet un triomf no només d'allò individual sobre allò col·lectiu sinó que fou una rearticulació de classe, poder i riquesa en que l'acumulació econòmica d'uns pocs individus sumí en la misèria i la pobresa a una important massa pagesa (Congost Colomer 2002, 306). Aquesta, al segle XX a l'Alt Berguedà era molt sovint llogatera de les cases on vivien i de les terres que treballaven (Serra 2021, 13). A nivell econòmic, l'eliminació del recurs dels comunals per a l'economia domèstica suposà una pressió per a la venda de la força de treball o la competència al mercat per tal d'assegurar la reproducció social més bàsica (Moreno Zacarés 2018, 4). En aquest moment històric, la pagesia requerí doncs de la participació en el mercat (*market imperative*) per assolir els béns més necessaris per a la seva supervivència social, el que feren a través de la intensificació de pràctiques pageses anteriors com les campanyes o temporades de productes determinats, la producció d'algunes manufactures a casa, o principalment, el treball assalariat a cases pageses rellevants o bé a la mineria, com observem a partir de finals del s. XIX en aquesta zona, quan una àmplia massa de famílies pageses s'aboca al treball derivat de la mineria per a sostenir les seves economies

[152] "Béns comunals, aprofitament béns comunals (1931-1936)", 1, 191, Codi 101.04.04.00, Sèrie 1592, Arxiu Municipal de Fígols.

domèstiques. D'aquesta manera, els diversos àmbits de la vida social s'anaren integrant al mercat, donada la progressiva desaparició de les institucions no econòmiques (o *disembedding* (*sensu* Polanyi 2001)) que sostenien la supervivència de la comunitat a través de les figures com els comunals i de les pràctiques socials, culturals i religioses basades en el suport mutu, com de la pròpia articulació del paisatge i de la llar, com veurem[153]. Ho exposen de forma molt clara les reclamacions respecte els terrenys comunals de l'any 1936. La de Fumanya demandava "Per tot l'exposat a V.H. Suplican: Que en virtut de l'informació oberta per a la reclamació sobre bens comunals, es digni tenir en compte l'exposat pels recurrents, per quant, en cas contrari, es veurien en la més complerta misèria i tinguer d'abandonar les seves llars, per veure's privats d'uns dels medis de vida que sempre havien tingut, com es el dret a poguer tallar pins per a les necessitats doméstiques, i poguer pasturar el seu bestiar en la Baga de Fumanya, com havien vingut fent els seus avant-passats, i els signants, fins fá algun temps, en que se n'han vist privats pels actuals possessors de dita finca, i veure's en la més complerta misèria, per no poder subvenir a les seves necessitats amb els productes de la terra que tenen.", mentre que la de Peguera, feia d'una forma similar "Per tot l'exposat a V.H. acudeixen i Supliquen: Que en virtut de l'informació oberta per a la reclamació sobre bens comunals, es digni tenir en compte l'exposat pels recurrents, per quant, en cas contrari, es veurien en la més complerta misèria i tinguer d'abandonar les seves llars per no poguer viurer dels productes de la terra que tenen i veure's privats d'uns dels mitjans de vida que sempre havien tingut, com es el dret a poguer tallar pins per els serveis domèstics, i poguer pasturar el seu bestiar en les montanyes anomenades Les Costes, Rabassa i Areny, com havien vingut fent els seus avant-passats, i els signants fins fa algun temps en que se n'han vist privats pels actuals possessors de dites finques.".[154] De fet, com hem vist a l'apartat anterior (6.1) el risc d'haver d'abandonar casa i poble fou un fenomen molt estès entre finals del s. XIX i mitjans del s. XX a l'Alt Berguedà, primer als pobles més muntanyosos i posteriorment a la Vall, donat que la desarticulació del món pagès tradicional no feu possible cap recuperació poblacional després de l'experiència minera, molt efímera en alguns casos (Molina

[153] Veure capítols 7 i 8 per a la transformació en el paisatge i la llar que suposà el desenvolupament del capitalisme industrial carboner a l'Alt Berguedà.

[154] "Béns comunals, aprofitament béns comunals (1931-1936)", 1, 191, Codi 101.04.04.00, Sèrie 1592, Arxiu Municipal de Fígols.

Gallart 2002).

El liberalisme i el procés d'expansió del capitalisme industrial a la zona tingué com a recurs la debilitació i l'eliminació de les estructures comunitàries a través del desplegament de les estructures estatals i del seu control, però ho feu més enllà de l'aspecte econòmic i demogràfic: desintegrà també la possibilitat de presa de decisions autònoma, imposà noves formes d'ordenació social i d'entendre el món. La modernitat suposà de fet "la destrucció de tots els seus sistemes morals i comunitaris, la seva manera concreta d'entendre la vida" (Valverde 2017, 25). En aquest context, per a l'expansió de la modernitat al rural altberguedà resultà clau, com veurem més endavant (capítol 6.3 i 8), el reordenament de gènere i de la divisió sexual del treball i la producció de la domesticitat, excloent les dones del mercat de treball formal i recloent-les en els treballs domèstics, de cures i els treballs invisibles (Ortega López 2020).

Amb tot, aquesta transformació profunda no sorgí de forma espontània ni formà part d'un desenvolupament evolutiu esperable, sinó que fou construït i constituí un seguit de conflictes socials i polítics al llarg d'un ampli període de temps, que van resultar victoriorosos i que conformaren unes noves comprensions de la propietat, la relació amb el medi, la producció, el treball i l'estructura social que han conformat l'hegemonia present. En aquest apartat ens referim a l'etapa en què aquestes mentalitats es trobaven encara en disputa, quan l'extensió del capitalisme, la ideologia del millorament, el liberalisme i la desarticulació dels comunals encara era contestada per al menys una part de la pagesia[155]. Alguns autors (Congost Colomer 2007; Serrano Jiménez 2016) han investigat l'origen i el desenvolupament d'aquests conflictes a través de fonts com els partits judicials o els plets, i apunten a una alta freqüència de conflictes al voltant dels usos i els drets comunals des de finals del s. XVI i que es produí principalment entre universitats i contra particulars, més que no pas contra els senyors feudals (Congost Colomer 2002, 298).

Als segles XVIII i XIX a l'Alt Berguedà observem diverses formes de resistència i conflicte amb

[155] Com passà en altres geografies i en altres cronologies com a través de la carta del bosc, la revolució francesa o la lluita dels levellers i els diggers (Linebaugh 2013).

respecte als comunals. En primer lloc, tal com s'ha mencionat abans, la continuació en l'exercici i la pràctica dels usos per part de la població fou molt provablement la forma de resistència principal al nou marc jurídic i legal privatiu. Més enllà, figuren peticions i denuncies a instàncies legals que tractaren d'alentir, aturar o revertir els efectes de la privatització dels drets comunals. Per una banda, respecte al conflicte entre comunal i públic, la denúncia de l'apropiació particular de la propietat comunal i la sol·licitud de la consolidació com a mont públic fou una de les iniciatives d'algunes persones, com és el cas de l'expedient sobre els comunals de Peguera de 1910[156]. En altres casos, els propietaris pressionaran per a esser considerats "propietaris en comú" per a preservar l'ús i la gestió dels drets comunals i evitar la seva incorporació a l'Estadística General de Monts Públics, com ocorregué al bosc anomenat Comunals de Sant Julià de Cerdanyola (Balcells i Serra 2019, 150).

Durant la Segona República Espanyola (1931-1936) es donà una importància insòlita fins al moment a la recuperació dels terrenys comunals davant les visibles conseqüències de les polítiques de l'últim segle. Es pretenia així revertir alguns d'aquests efectes tals com la desocupació i l'abandonament del camp, a través de la distribució de la terra i la racionalització de l'economia agrària. Així, una de les línies de treball fou regular el retorn de les propietats comunals. Ja l'any 1931 la Comisión Técnica Agraria del Ministerio de Trabajo demanà als ajuntaments que informessin sobre els béns comunals despullats al seu terme. A Fígols trobem la ràpida reacció d'una part dels veïns, en data de 10 de juliol, que enviaren una carta a l'ajuntament "enterados por el edicto publicado per esta alcaldia del derecho a reclamar cuandos se consideren perjudicados sobre bienes comunales o en los que tengan o hayan tenido derechos estando incluidos entre ellos los de señoríos" i on relacionen la història i la situació dels comunals expropiats a Fumanya i Peguera[157]. Aquesta comissió tècnica formà part de la promulgació de la Llei de Reforma Agrària republicana de 1932, que un any després del primer anunci, requereixen el 19 Juliol 1932 als ajuntaments que informin oficialment dels béns comunals en possessió i dels

[156] M0105- Anys 1849-1913, Fons ANC1-490, Districte Forestal de Barcelona, Arxiu Nacional de Catalunya. ANC1-1-T-9640, Servei Forestal

[157] 10 de juliol de 1931, "Béns comunals, aprofitament béns comunals (1931-1936)", 1, 191, Codi 101.04.04.00, Sèrie 1592, Arxiu Municipal de Fígols.

"bienes o aprovechamientos comunales que han sido objeto de despojo", per als que l'Ajuntament de Fígols torna a detallar els terrenys de Fumanya i Peguera.

Al llarg de la Segona República, la qüestió dels comunals restà com una voluntat buida per la qual no es procedí a cap acció degut als canvis de poder i d'orientació ideològica i pràctica. Però l'any 1936 el programa del Front Popular reprengué el "proyecto de rescate y readquisición de bienes comunales, rescate de los que hayan sido usurpados y readquisición de los que convenga introducir nuevamente en el patrimonio comunal"[158] derogant la contrareforma agrària de l'any 1935. Així, en 10 d'abril de 1936 es publicà una ordre[159] del conseller d'economia i agricultura, Joan Comorera i Soler, que feia referència a la despossessió i la usurpació que suposà el procés de desarticulació dels comunals i a la necessitat de justícia a la que tractaria de començar a donar recorregut a través de la informació pública d'aquesta ordre. Amb aquesta informació, s'encoratjava als Ajuntaments, Comunitats de Veïns, Corporacions públiques i privades i particulars a aportar dades a la Generalitat sobre "aquelles finques que haguessin pertangut en domini, possessió o aprofitament a qualsevol entitat municipal o comunitat de veïns, amb constància de les característiques i antecedents". En data de 28 d'abril de 1936[160], i amb el mateix objectiu, el govern creà una comissió per tal que treballés en aquesta qüestió i per a que redactés una memòria que servís de base "per a l'estructuració definitiva de tot el que la referència al règim, rescat o readquisició dels béns comunals dels Municipis de Catalunya"[161]. En conseqüència, Fígols presentà almenys dos escrits adreçats a la conselleria d'Economia i Agricultura, signats en data de 4 de maig de 1936, de reclamació dels béns comunals de la baga de Fumanya i de les partides Costes, Rabassa i Areny de Peguera.

Els béns i els seus usos a l'Alt Berguedà no foren mai permanentment recuperats, però el tres de gener de 1937 en el context de la guerra civil i a conseqüència del decret de 5 d'agost[162], els béns comunals i les cases parroquials de Fígols passaren a la propietat de l'Ajuntament, alhora que expropiaren els usos dels empresaris i intervingueren els materials de la companyia Serchs SA[163],

[158] "La declaración Ministerial" Ahora: diario gráfico nº 1656 pg. 5, 16 d'abril de 1936.
[159] Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya (a partir d'ara DOGC) de 10 abril 1936.
[160] DOGC de 28 d'abril 1936.
[161] DOGC de 4 de juny 1936.
[162] DOGC de 5 d'agost 1936.
[163] 3 de gener de 1937, Actes del Ple (1914-1945), 1, 115, Codi 101.01.03.00, Sèrie 1032, Arxiu Municipal de Fígols.

i a Vallcebre els comunals i l'aprofitament d'herbes i pins de la Baga de Vallcebre i Sant Julià passà a la propietat de l'Ajuntament[164].

[164] 12 d'octubre de 1936, Actes del Ple Municipal 1933-1938, Codi 101.01.03.00 Sèrie 1028, Arxiu Municipal de Vallcebre.

6.3. La industrialització del carbó

La industrialització del carbó al Berguedà, iniciada a partir del segon terç del s. XIX, fou precedida per la industrialització tèxtil del baix Berguedà de mitjans de segle (Busquets i Serra 2001; Miralles-Guasch 1990). Aquesta última, fou influïda al seu torn pel desenvolupament de les manufactures d'indianes al s. XVIII, a partir de les quals desenvolupà les fàbriques del curs del Llobregat amb filadores mecàniques accionades per la força de l'aigua i el vapor. La industrialització energètica, de la mà del carbó, s'inicià tot seguit, per tal d'abastir les indústries properes i de la ciutat i l'entorn de Barcelona. Aquest procés començà per mans de famílies de la regió adinerades que van acumular propietats mineres durant un període de dècades. Aquests, ja prèviament propietaris agrícoles o industrials, van desenvolupar l'explotació de la mineria i la construcció d'habitatges durant alguns anys, però el domini corporatiu de José Enrique de Olano y Loyzaga es va fer càrrec ràpidament de tota la regió. El carbó explotat, el lignit, fou però escàs i de mala qualitat, per la qual cosa es continuà en alguns períodes important a Catalunya grans quantitats de la conca minera d'Astúries i d'Anglaterra −més d'un 80% del carbó consumit segons Nadal (2012)−. Les xarxes de comunicacions es desenvoluparen lligades a aquestes explotacions entorn a l'element que fou principal per a la seva connexió amb els nuclis industrials catalans: el ferrocarril (Salmerón i Bosch 1990).

El paper del carbó canvià de rol al primer terç del segle s. XX arran de la necessitat de recursos energètics i armament causada per la Primera Guerra Mundial, augmentant l'explotació del nucli carboner de l'Alt Berguedà (Garcia 1982). Posteriorment, la crisi dels anys 30 causà una davallada en la intensitat d'extracció (Consorci de Formació d'Iniciatives Cercs-Berguedà 1993). La Guerra Civil, a més, suposà una desconnexió dels mercats d'exportació, degut al redreçament de la producció cap a l'armament. Durant la postguerra la política autàrquica mantingué la indústria catalana en un estat general de desinversió i crisi, malgrat la mineria berguedana fou fortament recuperada a partir de 1940. S'inicià així un nou augment de la producció −hauria produït durant els anys 40 anualment una quantitat de 275.000 tones de lignit (Nadal 2012)− que implicà una forta inversió i modernització de les tecnologies extractives i que implicà una forta migració cap a la zona. A partir de mitjans segle XX prengué importància el desenvolupament d'altres indústries energètiques com la tèrmica o la hidroelèctrica, que mantingueren el Berguedà com

un pol de producció energètica per als centres urbans de la província de Barcelona i els seus nuclis industrials.

La implantació del sistema capitalista a través de la industrialització i la producció d'energia reordenà, aprofundí i consolidà les diferències socials a partir del desenvolupament de la burgesia, amb capital d'inversió i control econòmic, i el proletariat, població que vengué la seva força de treball per assolir les condicions bàsiques de subsistència, que com veurem convisqueren amb d'altres grups socials diversos. Les condicions explotadores de treball, amb jornades laborals que podien arribar a entre 12 i 14 hores, els salaris, el treball infantil, la invisibilitat del treball femení, la manca de drets laborals i de condicions segures i dignes i el desempar davant els empresaris conduïren a revoltes i organització obrera per a la defensa dels drets dels miners enfront dels interessos de la burgesia. Alhora, la migració a les zones industrials i als centres urbans afavorí l'aprofundiment de les diferències entre món rural i món urbà. Com hem vist a l'anterior apartat (6.2), la vida pagesa fou desarticulada facilitant el despoblament rural, que arribà a saturar el món urbà que cresqué al llarg del s. XX exponencialment a través de les importants onades migratòries de zones rurals empobrides d'arreu del territori de l'Estat. El canvi socioeconòmic que produí la industrialització, amb les seves explotacions, fàbriques, colònies i transports, suposà al seu torn una allau que transformà sense precedents el paisatge causant cicatrius irreversibles a grans extensions de territori (capítol 7).

El carbó berguedà i la seva explotació

El carbó present a l'Alt Berguedà és un tipus de carbó de baixa qualitat anomenat lignit. Es tracta d'una varietat de torba amb més aigua que d'altres i una energia calorífica apte per al consum industrial (Camprubí i Plans 1997; Font 2005). Aquest es troba a l'anomenada conca carbonífera de Berga, formada durant el Cretaci Superior i que "s'estén paral·lelament al vessant meridional dels Pirineus en una longitud de 25 km, cobrint una àrea aproximada de 200 km²" (Hausmann Tarrida 2009). Durant aquest període es formaren grans cubetes en els sinclinals i cúpules en els anticlinals per pressions en la formació dels Pirineus. En formar-se la Vall del Llobregat, quedaren separats els dos claps de lignit entre el de Malanyeu-La Nou i el de Cercs-Fígols-Vallcebre (*ibid*

2009).

El carbó mineral fou explotat al Berguedà per part de la pagesia com un recurs més de l'entorn[165] des de molt de temps ençà, i que és molt difícil de precisar cronològicament. Les primeres notícies sobre aquest recurs des d'una perspectiva extractivista i de potencial industrialitzador daten de finals del segle XVIII amb l'interès d'extraure carbó per a vendre'l per a les fargues de ferro, coure i vidre. Josep Solanell de Foix i Josep Farguell i Canadell entre els anys 1779 i 1780 tractaren d'explotar aquest carbó per a vendre als fargaires de Ripoll i per a les fargues pròpies que projectaven instal·lar a la regió (Josep Noguera i Sistach 1991)[166]. Aquestes dues figures, contractistes residents respectivament a Ripoll i Berga "habiendo obtenido conexión de la corona, han emprendido el hacer trabajar algunas minas de carbón en parroquias diferentes y alejades las unas de las otras, en tanto que, para abrir una con éxito, sería menester no sólo hábiles mineros, sino también un capital tal como pocos individuos en España", tal com recull el viatger britànic Josep Townsend (1739-1816) en el seu llibre *A journey through Spain in the years 1786 and 1787* (a Tenci i Serra 2015, 46). L'any 1786 José Comes presentà la "Memoria sobre el carbón de piedra para persuadir y facilitar su uso en Cataluña" a la Real Academia de Ciencias Naturales y Artes de Barcelona, en la qual defensava la idoneïtat d'explotar els recursos del carbó davant l'escassedat de la llenya i el carbó vegetal per a fer front a la demanda de les fargues (Serra 2017d). Una iniciativa comercial primerenca fou la de Mariano Socías del Fangar i Lledó, que registrà 129 pertinències mineres de Fígols i Cercs l'any 1862, pel que encarregà prèviament un informe a Carlos Tissier sobre la geologia i el potencial de les mines. Malgrat arribaren a redactar uns estatuts per a una societat minera, aquesta iniciativa no progressà (*ibid* 2015).

[165] Veure a l'apartat 6.2.

[166] Josep Comes recollia aquesta experiencia a la «Memoria sobre el carbón de piedra para persuadir y facilitar su uso en Cataluña» reforçant la disponibilitat, l'interès i la potencialitat de l'explotació del carbó: "Catorce descubiertos por Don Joseph Solanell de Foix, vecino de la Villa de Ripoll, y su socio Joseph Farguell y Canadell, vecino de la de Berga; a saber, una en el lugar y termino de Santa Maria de Baells, dos en el de San Andrés de Serchs, en las partidas llamadas lo Serrat de Pujolet, y la Collada; y las restantes en los términos de Santa Cecilia de Fígols, San Miguel de Paguera, San Matheo de Fumanya , Santa Maria de Vallcebre, San Julián de Freixans, San Andrés de Aspar; San Lorenzo cerca de Bagá, San Clemente de la Torre de foix, San Cipriano y San Cornelio, San Martín de la Nou y Santa María de la Pobla de Lillet" (Noguera Canal 1997).

El lignit berguedà (present als municipis de La Pobla de Lillet, Sant julià de Cerdanyola, Saldes, Vallcebre, Fígols, La Nou, Malanyeu i Cercs, entre d'altres) s'utilitzava en aquesta època, com dèiem, malgrat les dificultats de transport. La seva combustió s'aprofitava per al consum quotidià[167], per als forns de calç, per a alguna farga com la de Bagà i per a algunes fàbriques de Sallent[168] per part de particulars, propietaris[169] i petites empreses[170]. A partir de mitjans s. XIX, però, la demanda de carbó augmenta per la generalització de l'ús de la màquina de vapor a voltants de 1840 (Balcells i Serra 2019, 237).

A finals del s. XIX es començà a investigar la conca minera berguedana amb l'objectiu de conèixer les propietats i geologia del carbó que contenia (Càmara 2005). L'any 1871 Lluís Marià Vidal Carreras, geòleg i enginyer de mines, realitzà un estudi per al districte miner de Barcelona. Dos anys més tard, l'enginyer Roman Oriol i Vidal publicà el treball "Carbones Minerales de España" (Serra 2017d). L'any 1874 Lluís Marià Vidal Carreras continuà aportant coneixement sobre la conca minera de Berga a partir de l'estudi "Datos para el conocimiento del terreno Garumnense de Cataluña" i que prosseguí l'any 1878. En relació amb la confecció del mapa geològic espanyol, també Silví Thos i Codina estudià l'indret. En paral·lel a l'estudi científic d'aquest recurs, que servia per reforçar l'agència capitalista i aportar les bases i el coneixement de l'explotació minera com a recurs energètic i com a projecte econòmic, foren diverses les societats mineres que es desenvoluparen al Berguedà, com la Central Bergadana (1861), La Carbonera Española (1863), La Perla Bergadana, Ferrocarril y Minas de Berga, SA (1881) i D. Manuel de Luque. Aquestes es nodriren dels coneixements al voltant del carbó i treballaren per a viabilitzar l'explotació a través del desenvolupament de les comunicacions per al transport. Així l'any 1867 l'empresa La Carbonera Española aconseguí la concessió del ferrocarril entre Manresa i Guardiola per a tractar de connectar-lo a la xarxa per a assegurar el transport del carbó. L'any 1881 cedí el projecte a la

[167] Com és el cas de l'explotació d'una petita mina a Tumí abans de 1936 per al consum domèstic per part del Sr. Grandia de Cal Xic (Soler i Riba i Oriola i Casòliva 1997).
[168] "Noticia sobre la riqueza minera de Cataluña", Revista Minera, Tomo XII, 1861, Instituto Geológico Minero Español (IGME) pg. 621-641.
[169] Com per exemple l'explotació de l'any 1864 per part de Manel Pifarré.
[170] És el cas de la mina dels Estanyots (La Baells), de la que consten explotacions l'any 1850 (Balcells i Serra 2019, 237).

recent fundada societat Ferrocarril y Minas de Berga, SA, a la que es fusionà, per tal de tirar endavant el necessari ferrocarril per a l'explotació minera, amb una ingent inversió de capital que la convertí en "l'empresa lignífera amb major capital d'Espanya del s. XIX" (Tenci i Serra 2015, 47)[171]. Malgrat això, La Carbonera Española continuà l'explotació minera independentment, obrint la mina de Sadurni o del Far a La Nou de Berguedà el 1908. Ferrocarriles y Minas de Berga pactà amb la companyia italiana Gavaretti, Vallino, Bovio y Cia per a construir el ferrocarril, però aviat feu fallida. Entre els anys 1893 i 1895 la família Olano comprà la societat[172] i inicià l'explotació minera amb tècniques d'enginyeria minera industrial (Serra 2017c) i finalitzà la promoció del ferrocarril fins a Guardiola de Berguedà l'any 1904. Catorze anys més tard, es publicava un nou estudi "Informe sobre las minas de lignito de la cuenca de Figols" a encàrrec de José Enrique de Olano y Loyzaga i realitzat per Ramón de Urrutia y Llano amb l'objectiu d'atraure i justificar la inversió (Càmara 2005). J. E. de Olano anà acumulant concessions i explotacions mineres arreu de la conca a partir de 1895: a Fígols-Les Mines (Cercs) l'any 1895, a La Nou de Berguedà l'any 1899, a Vallcebre el 1910[173], etc. En paral·lel, l'any 1905 es constituí Carbones de Peguera per a explotar el lignit present al poble de Peguera i la instal·lació d'un cable aeri[174], de la que posteriorment en prengué el relleu l'any 1910 la societat Pedró Oromí y Compañía. Pel que fa a La Nou de Berguedà, Compañía General de Asfaltos y Portland Asland prengué el relleu a la Mina del Far a La Carbonera Española l'any 1910, després de més de 10 anys d'explotació. La nova societat transportà a partir d'aquest moment el carbó a la fàbrica de Clot del Moro a través de la carretera, i fou posteriorment substituïda per Collet S.A, qui millorà les instal·lacions després de la Guerra Civil (Soler i Riba i Oriola i Casòliva 1997).

[171] Amb un capital inicial de 25.000.000 pessetes. "Balance de la Compañía Ferrocarril y Minas de Berga en 31 de Diciembre de 1886, aprobado por la Junta general ordinaria de señores accionistas celebrada en 31 de Marzo de 1887", Revista Minera, Tomo 38, 1887, Instituto Geológico Minero Español (IGME) pg. 182

[172][172] "L'any 1893 es feu càrrec de la companyia Ferrocarril y Minas de Berga el grup financer bilbaí D.G .E. de Olano. El 1895, J. E. d'Olano va esdevenir-ne propietari directe amb una aportació de 500.000 ptes." (Noguera Canal 1997)

[173] A través de la concessió de la Mina Dorada o Carmencita, la qual no explotà.

[174] "Se anuncia que con esta denominación se constituirá en breve, si es que no se ha constituído ya a estas fechas, una Sociedad que tomara a cargo la explotación de las minas de lignito de Peguera (cuenca de Berga), instalándose un cable aéreo de 7.449,90 metros de longitud por 800 de desnivel, por medio del cual podrán transportarse 200 toneladas diarias a la estación ferroviaria de Serchs, línea de Manresa a Berga y Guardiola." a "Carbones de Peguera", Revista Minera, Tomo 56, 1905, Instituto Geológico Minero Español (IGME) pg. 256.

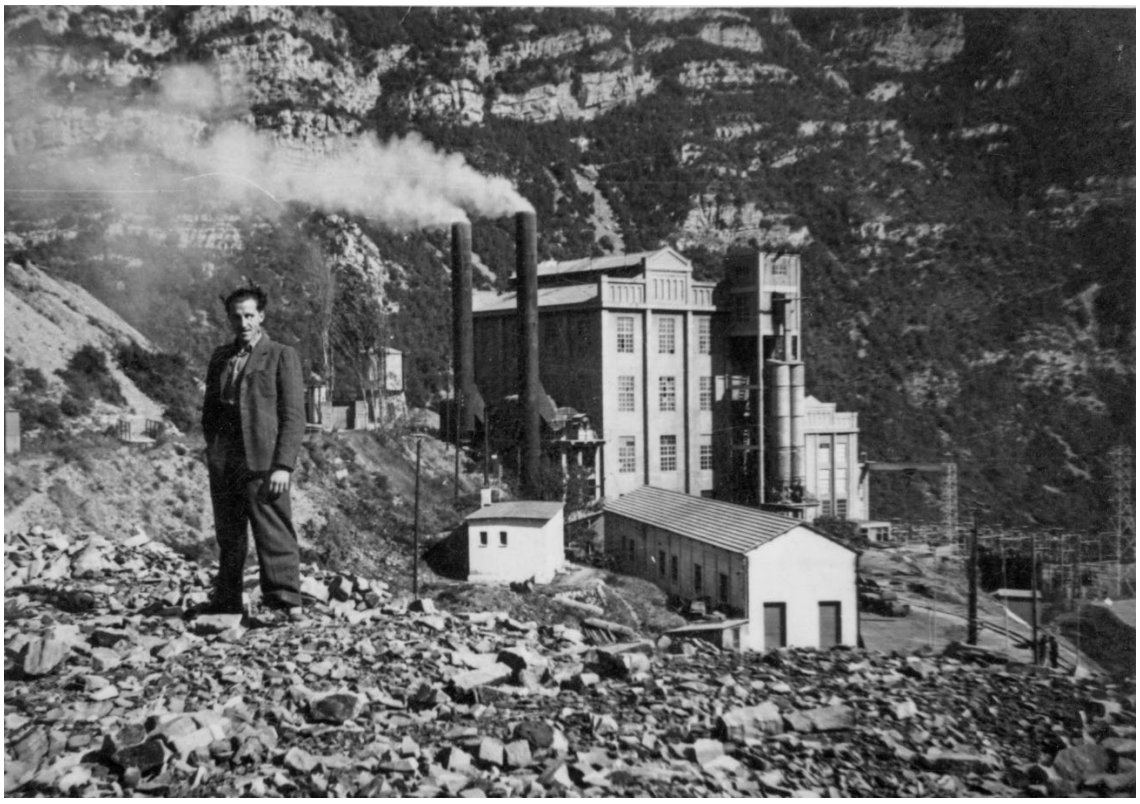

Fig. 6: Vista de la primera central tèrmica de Cercs, anys 30. Font: Jaume Boixader, Arxiu Museu Mines de Cercs.

La història de la mineria berguedana estigué fortament condicionada per la constitució de Carbones de Berga SA l'any 1911 per part de José Enrique de Olano y Loyzaga (ja present als negocis sobre la comarca des de 1893) i del seu patrimoni i explotacions prèvies en conjunció amb una aportació en capital[175], accionariat i connexions de gran rellevància en el poder de l'economia i l'Estat. Aquesta societat anà prenent el relleu de totes les companyies mineres de la conca de Berga fins a tenir-ne el monopoli. Les activitats previstes per la societat foren molt àmplies: l'objectiu principal fou l'explotació i l'aprofitament de les mines de carbó del partit judicial de Berga que ja posseïa J. E. de Olano, però també es contemplà l'adquisició de propietats i concessions mineres noves, la destil·lació de lignits i altres minerals, la fabricació de ciments i la compravenda de minerals, la construcció de ferrocarrils, cables aeris i altres mitjans de transport, i fins i tot l'adquisició de salts aigua i el seu aprofitament. A més, per a bastir el complex industrial i de la colònia contemplaren la "construcción e instalación de casas, fábricas y cualquier otra clase de edificios y obras relacionadas con las empresas anunciades". L'acció i les relacions

[175] "Carbones de Berga", Revista Minera, Tomo 62, 1911, Instituto Geológico Minero Español (IGME) pg. 308.

econòmiques també quedaren definides de forma molt ample i poc restrictiva, contemplant la constitució de societats filials (el que feren per exemple amb Collet SA, o Serchs SA a partir de 1940) i mantenint la capacitat de contractar a particulars, empreses i companyies, i a les administracions de l'Estat, província i Municipi i de comprar, vendre, permutar, llogar, arrendar i subarrendar, hipotecar "y en cualquier otra forma de gravar edificios, terrenos, derechos reales, concesiones administratives, maquinaria, utensilios y cualquer otra classe de bienes."[176].

Tant J. E. de Olano personalment com a través de la societat Carbones de Berga SA, anaren incorporant concessions i propietats i absorbiren anteriors empreses en el procés de construcció de l'oligopoli del ja Comte de Fígols. J. E. de Olano impulsà als anys 20 a la vora de l'església de Sant Salvador, a la vall del Llobregat, una fàbrica de teixits juntament amb uns fabricants de Terrassa i Manresa, que anomenaren Hilados de Estambre del Alto Llobregat, SA[177] i que fou acompanyada d'una petita colònia. Entre els anys 1929 i 1931 promocionà també, en col·laboració amb les companyies elèctriques Compañía Eléctrica Riegos y Fuerzas del Ebro, SA, Energia Eléctrica de Cataluña i Compañía Barcelonesa de Electricidad, la primera central tèrmica de la vall. L'empresa Carbones de Berga SA absorbí l'any 1931 a Peguera la totalitat de les propietats de Pedro Oromí y Cía, que havia entrat en crisi als anys 20, i de la companyia reestructurada per Pedro Oromí de nom Serchs SA. Carbones de Berga SA continuà l'explotació forestal i s'encarregà de regir les finques i llogar pasturatges. Després de la Guerra Civil, els negocis de la família Olano al Berguedà visqueren una segona febre d'or, ara a mans dels seus fills (Alsina i Casas 1997). Luis de Olano y Barandiarán prendria el relleu de les explotacions de Minera del Llobregat SA a La Nou de Berguedà des de Carbones de Berga SA, continuant amb les seves pròpies. Posteriorment, a través de la seva filial Serchs SA prengué el control de les explotacions de Vallcebre a Coll de Pradell i a Tumí, prèviament explotades per Carbones Mari SA (a partir de 1936), i que explotà a cel obert al voltant dels anys 60 i 80 (Oriola i Casòliva i Camps Tor 2009; Acosta 2010). Una altra filial fou Collet SA, formada l'any 1948 per Luis de Olano y Barandiarán i Bartomeu Casas i Sala, que comprà i explotà la colònia del Collet (Serra 2020d). El 1954 Fuerzas Eléctricas de Cataluña SA (FECSA), constituïda per l'industrial mallorquí Joan March

[176] Títol Primer, Article Segon, "Constitució de la Societat Anònima de Carbones de Berga. 17 febrer 1911", ARMARI 1 (dreta): 1, Arxiu Museu Mines de Cercs.

[177] L'any 1950 els hereus de la família Olano la rebatejaren amb el nom de Manufacturas San Salvador, S.A.

tres anys abans, adquirí el 50% de Collet SA. L'any 1969 la pròpia Carbones de Berga SA passà a dependre de FECSA amb el projecte de la segona central tèrmica de cercs en marxa i la fàbrica de ciments (Soler i Riba i Oriola i Casòliva 1997). Pel que fa a aquesta última, abans de ser adquirida per FECSA l'any 1980, fou desenvolupada entre l'any 1968 i 1971 per la unió de Carbones de Berga SA amb el grup inversor March l'any 1960 sota el nom de Cementos de Fígols SA (CEFISA) per tal d'aprofitar el boom de la construcció del *desarrollismo*. Després d'un lent declivi als anys 80, l'explotació minera i les indústries associades a la conca del Berguedà tancaren l'any 1990.

El rol del capital econòmic i l'Estat liberal en la industrialització del carbó

La industrialització energètica es presenta al Berguedà com un procés successiu i molt proper al desenvolupament de la indústria tèxtil al sud de la comarca. El desenvolupament d'ambdues indústries es distancien en el cas del Berguedà per tan sols unes dècades. Així, entre mitjans del s. XIX i la dècada de 1920 veiem com el sistema capitalista s'estén pel Berguedà de formes i en moments diversos per a cada localitat, el qual situa de forma complexa un procés global en la realitat local. Així, les fronteres del que s'ha categoritzat com a Primera i Segona Revolució Industrial es desdibuixen i s'observa com un desenvolupament a ritmes diferents segons l'època: un desenvolupament progressiu del carbó des de la dècada de 1860, una gran acceleració entre 1900 i 1920, un relatiu estancament als anys 30 i una nova acceleració entre els anys 40 i 50. En aquest desenvolupament s'acompassen les indústries energètiques (Ferrer i Alòs 2011) i es solapen també a l'Alt Berguedà: la mineria, la producció elèctrica del Gas Pobre i la Central Hidroelèctrica del Collet, les dues successives centrals tèrmiques i la hidroelèctrica de la Baells. Més enllà de la idea de revolució tecnològica, resulta interessant destacar el caràcter revolucionari (*sensu* Spriggs 1984) de la transformació de les vides que suposà per a la població a la regió. L'entorn, la cultura, la vida quotidiana, els poders, les mentalitats i la materialitat de l'Alt Berguedà canviaren de forma molt ràpida en unes poques desenes d'anys, suposant, com entenem, un canvi sistèmic.

Si bé el desenvolupament industrial havia comportat a Catalunya relativament una reduïda

inversió fins els anys 1840, que havia augmentat amb el creixement de la indústria tèxtil, la indústria extractiva –lligada al desplegament del ferrocarril[178]– a l'últim terç del s. XIX es caracteritzà per una forta aportació de capitals (Sudrià i Triay 1994). El desenvolupament de la industrialització, que semblaria conformar-se per l'element intensiu en el treball (*labour intensive*) per a l'inicial desenvolupament de les manufactures (Marfany 2012; Ferrer i Alòs 2011), és clarament basat en l'element intensiu en capital (*capital intensive*) per a la indústria energètica. Aquest fet té un caràcter molt rellevant per a la forma en la que es desenvoluparà el capitalisme en aquestes experiències, també més enllà de l'element econòmic, que dibuixaran d'entrada unes majors i més distants jerarquies que consolidaran unes grans diferències socials, en increment al llarg del desenvolupament capitalista (Piketty 2014; Rehbein 2020). S'observen doncs per a la mineria grans concentracions de capital, iniciatives més enllà de la local: provinents dels centres urbans, d'altres regions de l'Estat o bé internacionals. A més, es trobava majoritàriament en relació amb la promoció d'altres indústries, manufactures, comerç o finances. La indústria del carbó, a similitud de l'elèctrica[179], suposava una important concentració de capital, majoritàriament urbà i en molts casos estranger, aportació de tecnologia i despesa en maquinària, infraestructura i comunicacions (Cohen Amselem 1987a). A més, com veurem a continuació, els lligams socials de classe i les relacions amb l'Estat foren clau per a aquestes iniciatives.

Per al cas berguedà, a partir de 1860 les diverses societats que es constituïren comptaven amb un capital inicial important, que anà en augment conforme s'erigien noves societats i es disputaven l'hegemonia de la conca lignitífera de Berga. Són destacables en aquest sentit Ferrocarril y Minas de Berga, SA, que acumulà una inversió en capital net de 25.000.000 pessetes[180], i Carbones de Berga SA, que consolidà les ingents inversions per part de José Enrique

[178] Com hem vist anteriorment, el desenvolupament de la mineria al Berguedà nasqué ja de la mà de la promoció del ferrocarril entre Manresa i Guardiola de Berguedà, pel qual són indestriables.
[179] A nivell d'aportació tecnològica, concentració de capital i inversió estrangera (Nadal 2012).
[180] "Balance de la Compañía Ferrocarril y Minas de Berga en 31 de Diciembre de 1886, aprobado por la Junta general ordinaria de señores accionistas celebrada en 31 de Marzo de 1887", Revista Minera, Tomo 38, 1887, Instituto Geológico Minero Español (IGME) pg. 182

de Olano y Loyzaga i els seus socis[181]. Pel que fa a la procedència dels empresaris capitalistes, es confirma l'anterior patró. Les primeres explotacions pròpiament industrials es realitzaren per persones de regions properes, habitants de nuclis urbans i amb relacions prèvies amb la indústria i amb un accionariat amb unes connexions equivalents: Josep Solanell de Foix i Josep Farguell i Canadell, relacionats amb les fargues i el mercat al s. XVIII i basats a Ripoll i Berga (Noguera Canal 1997); Joaquim Farguell i Caum i el seu fill Manuel Farguell, fundador i president respectivament de La Perla Berguedana (1863), basats a Barcelona i Berga, comptaven amb diverses fargues en actiu i estaven relacionats també amb la indústria tèxtil (Comas Angelet i Sànchez Vicents 2018); Manuel Girona i Ramon Salvadó Serra, accionistes de La Carbonera Española (1863), banquer i fundador de La Propagadora de Gas (Barcelona 1852) respectivament; Vilaldach y Compañía, una societat mercantil que produïa també llibrets de paper de fumar[182] a més d'explotar el carbó a Peguera de la mà de Fortià Moreta i Raurell (Minas de Peguera SA), relacionat ell mateix amb el tèxtil; la societat inversora Pedro Oromí y Compañía –documentat també com a Germans Arumí SL–, una societat d'origen mallorquí i basada a Barcelona, es dedicava també a l'explotació de sal i fusta a Mallorca i a la construcció d'infraestructures a Peguera (Serra 2021). Per altra banda, Josep Mari, fundador de Carbones Mari SA l'any 1936, fou un empresari ripollès que es dedicà a l'explotació de boscos que s'associà amb Gaietà Puig, de Gironella, i Antoni Sereix, de Barcelona[183].

La participació de la companyia italiana Gavaretti, Vallino, Bovio y Cia en la promoció del ferrocarril Manresa-Guardiola a finals del s. XIX, directament vinculat a l'extracció minera, suposà també la interacció de la inversió i les societats internacionals, tal com fou habitual en l'extensió del ferrocarril arreu de l'Estat a través de capital majoritàriament Alemany o Francès (Nadal 1988). Per altra banda, la figura de José Enrique de Olano y Loyzaga qui, com hem comentat

[181] 9.000.000 de pessetes en capital i accions, propietats, més de 50 mines, terrenys, etc. "Constitució de la Societat Anònima de Carbones de Berga. 17 febrer 1911", ARMARI 1 (dreta): 1, Arxiu Museu Mines de Cercs; "Carbones de Berga", Revista Minera, Tomo 62, 1911, Instituto Geológico Minero Español (IGME) pg. 308.

[182] "Relación de las marcas de fábrica y de comercio concedidas durante el tercer trimestre del año actual de 1881 á fabricantes y comerciantes establecidos en los dominios españoles", Gaceta de Madrid, 332, 28 Noviembre de 1881, pg 499.

[183] Posteriorment, la societat quedà a mans de Ricard Puig, Corominas i Juli Cardona i Obiols, de Gironella i Puig-reig, que l'arrendaren a Josep Antoni Pujol (La Pobla de Lillet) que col·locà a Antoni Saludes i Llaveria com a gerent o director.

anteriorment, hegemonitzà la indústria minera a la conca de Berga des de 1893 resulta clau per a comprendre el recorregut anterior de la inversió minera. Nasqué a Liverpool el 1858 en el si d'una família basca naviliera de la qual es documenta ja al s. XVIII la seva dedicació al comerç internacional i colonial i que al s. XIX ja comptaven amb un grup financer propi (D.G.E. Olano) i la promoció de diversos negocis i indústries (Josep Noguera 2005; Serra 2019b).

La rellevància i el recorregut del capital en relació a la industrialització minera del Berguedà ens parla del caràcter d'aquesta etapa i geografia del capitalisme. Si ens fixem ara exclusivament en aquest eix i en la seva plasmació econòmica observem algunes dinàmiques d'interès. En primer lloc, que el capital invertit en la mineria derivà en tot cas de l'acumulació prèvia per part dels capitalistes[184] a través del mercat colonial i el desenvolupament industrial en altres àrees. En segon lloc, que tingué una dimensió i abast geogràfic regional (en relació a la seva dependència de Barcelona), Estatal i internacional, i que aquest és principalment de caire urbà[185]. Que contribuí i s'aprofità dels processos liberalitzadors previs en relació a la mercantilització de la diversitat d'esferes de la vida econòmica (com exemplifica el cas destacat del Berguedà en la relació entre la mineria i la desarticulació final dels usos comunals). I per últim, que l'Estat hi contribuí i el tractà de facilitar, a través del suport econòmic en alguns casos, el suport polític, la difusió ideològica i la coerció. Per al cas econòmic, en el cas Berguedà no s'observa una promoció econòmica extraordinària per al desenvolupament de les infraestructures de transport i d'explotació, però s'insereix de forma més àmplia en la contribució de l'Estat a la mineria en base a la legislació en pro de la liberalització minera a partir de 1868 i en conjugació al suport polític i ideològic en l'aliança liberal i industrialitzadora del paradigma modernitzador i a la defensa dels interessos privats a través del monopoli de la violència, com veiem en la localització de la guarnició i la caserna de la Guàrdia Civil, que fou finançada i promoguda per iniciativa del capital

[184] "es a ese objetivo implacable y curiosamente asocial del poseedor de capital –la acumulación de más capital–, así como a las relaciones que este poseedor de capital tenía por tanto que establecer con otras personas para conseguir ese objetivo, a los que llamamos capitalistas." (Wallerstein 2012, 10).

[185] Aquest aspecte destaca la escissió entre el món urbà i rural des del paradigma de la jerarquització entre centres i perifèries en funció dels espais d'extracció (productiva i energètica) i dels espais de destí (consum o aprofitament) (Wallerstein 2012).

industrial lignitífer[186], en l'organització del sometent per part de J. E. de Olano en el context de les festes de Santa Bàrbara de 1916 i l'any 1919 per fer front a les vagues i mobilització obrera[187].

Cal apuntar però que tal i com comprenem aquí[188], no s'ha de confondre capitalisme com a sistema històric i iniciativa capitalista, a la que ens hem referit aquí, i que caldrà comprendre el procés històric des de les comunitats locals, les persones treballadores (locals i migrants) i el seu entorn, com veurem[189].

Els empresaris del carbó berguedà

Les persones impulsores del procés de la industrialització del Berguedà, com s'ha indicat més amunt, presentaren uns recorreguts familiars vinculats al poder econòmic previ impuls de l'extracció minera. A continuació visualitzem, més enllà de l'origen del capital, les vinculacions polítiques i institucionals del que ja es conformava com una classe burgesa amb eines de poder social, ideològic i simbòlic que els permeté l'ús de l'aparell institucional en benefici propi[190].

Les empreses pioneres de la indústria minera al Berguedà ja comptaren amb lligams de caire polític. És el cas de Joaquim Farguell i Caum i de Manuel Farguell i de Magarola, pare i fill membres actius de la Diputació de Barcelona pel Partit Conservador, i de la Lliga Regionalista per al senat de Girona i la Diputació de Berga. També els lligams amb d'altres figures industrials foren rellevants per a consecució d'interessos comuns, com en el cas de la societat Ferrocarril y Minas de Berga, que es vinculà a la societat Ferrocarril Económico Manresa-Berga de Lluís G. Pons de la Colònia Puig-Reig per al projecte del ferrocarril Manresa-Guardiola i que tingueren control sobre

[186] "Constitució de la Societat Anònima de Carbones de Berga. 17 febrer 1911", ARMARI 1 (dreta): 1, Arxiu Museu Mines de Cercs.
[187] 19 d'abril de 1919. Actes de la Comissió Permanent (1918-1928), 1, 115, Codi 101.01.03.00, Sèrie 1032, Arxiu Municipal de Fígols.
[188] Veure justificació a capítol 2.
[189] Veure a l'apartat 6.4 el procés de desplegament del capitalisme industrial al Berguedà des de les persones que el visqueren i s'hi veieren afectades; veure apartat 6.5 per al relat de les resistències, camperoles i obreres, al procés industrialitzador; veure capítol 7 per a comprendre l'afectació a l'entorn i el paisatge; veure capítol 8 per a un recorregut a l'afectació de la industrialització a l'espai domèstic i la vida quotidiana.
[190] De la mateixa manera que ha estat documentat per a d'altres casos, la vinculació entre el poder social, ideològic, polític, estatal i l'econòmic fou clau per a la reproducció i desenvolupament del capitalisme i la seva versió industrial. (Wallerstein 2012).

la política de la comarca, al que posteriorment s'afegiria la família Olano (Serra 2018a). També a finals del s. XIX, l'industrial maçó Pere Pujol i Thomas, propietari de la zona del Collet on comptava amb el permís d'aprofitament hidràulic per al seu projecte d'una fàbrica de filats i desenvolupà una fàbrica de ciment i calç[191], estigué vinculat a la diputació provincial de Berga (1883-1884), fou membre de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, president de la Associación General de Ganaderos del Reino i accionista de diverses hidroelèctriques (Balcells i Serra 2019), que des de les seves empreses aportava gran varietat d'eines necessàries per a l'explotació minera.

Amb tot, la figura més destacada de la industrialització berguedana i per al global de la modernització catalana fou José Enrique de Olano y Loyzaga. La família Olano invertí en el desenvolupament de les mines i el ferrocarril Berguedà, partint de la seva experiència en els negocis naviliers a nivell internacional i actuant des de Liverpool en què fundaren l'empresa Larrinaga & Cía i amb intervenció a Cuba, Puerto Rico i Filipines; en el camp de la construcció a través de la Sociedad Anónima de Metalurgia y Construcción Vizcaya (Serra 2019b). J. E. de Olano es formà com a enginyer a la Universitat de Lovaina i s'establí a Barcelona, en una casa del passeig de Gràcia, on ocupà el secretariat del Fomento del Trabajo Nacional. L'any 1911, després d'uns anys de construcció del que seria el seu imperi miner constituí la societat Carbones de Berga SA juntament amb "Don Ángel Dulce y Antón, marqués de Castellflorite, militar; el señor Don Eusebio Bertrand y Serra, Diputado a Cortes, fabricante; el excelentísimo señor Don Juan Narciso de Olano y Loyzaga, propietario, casados; Don Salvador Vidal y Lagarcha, propietario, soltero; Don Ramon Vila y Cortés, fabricante, soltero y el Ilustre señor José Enrique de Olano y Loyzaga, Conde de Fígols, Ingeniero, Casado"[192]. Des d'aquesta societat comprà, absorbí i feu negocis amb moltes d'altres, entre les quals destaca l'associació amb Energía Eléctrica de Cataluña, Barcelonesa de Electricidad i Riegos y Fuerzas del Ebro/Barcelona Traction (La Canadenca) per a la producció d'electricitat. Formà part també d'altres empreses com Ferrocarriles de Berga i Navegación Libre Española[193] o la Sociedad Anónima Construcciones y Ferrocarriles (1919)[194]. A

[191] A través de l'empresa Cementos y Cales Hidráulicas Pedro Pujol Thomàs.
[192] "Constitució de la Societat Anònima de Carbones de Berga. 17 febrer 1911", ARMARI 1 (dreta): 1, Arxiu Museu Mines de Cercs.
[193] Lavado i Campàs, Alexandre, 'Els fets de Fígols: la revolta anarcocomunista de l'Alt Llobregat', directa.cat, 31 gener 2019
[194] Boletín Oficial de Minas, 1919.

més, formà part del Consorcio Nacional Carbonero i fou accionista i membre del consell d'administració de la Colònia Sedó (Balcells i Serra 2019, 233).

Els seus contactes i interessos es trobaven ben consolidats a la comarca i a Catalunya, com per exemple amb Lluís G. Pons Enrich, responsable de la Colònia Puig-Reig (Serra 2018a, 241); però també més enllà, com amb la Companyia Anónima Manresana d'Electricitat o la Societat Gas de Barcelona, amb qui tenia tractes per a proveir-los de carbó també en moments de crisi i escassedat (Camprubí i Plans 1997). Olano tingué també una cara social i de prestigi destacada, en que arribà a fundar el Real Club Náutico de Barcelona (1909). A més de les relacions a nivell civil, Olano establí unes estretes relacions amb l'Església, els diversos mossens i el bisbe de Solsona (Serra 2021), a qui tractà d'acontentar amb la promoció de l'església de Sant Corneli i el suport econòmic. Partidari del catolicisme social conservador, tractà de generar espai a les seves colònies per a la presència d'un capellà, ornaments religiosos i litúrgia i nous cultes, per tal de dotar les colònies de protecció i d'educar els obrers en els valors de l'Església, sent així un pilar rellevant dels nuclis formats per Olano entorn al sistema de la colònia, les quals seguiren les consignes de la *Rerum Novarum* de Lleó XIII (Busquets i Serra 2001, 20).

La participació política fou un element molt destacat en la figura de l'empresari, que permet comprendre els lligams entre les institucions de l'Estat i la iniciativa empresarial privada. D'orientació maurista, Olano tingué una influència destacada en els ajuntaments de la regió (Oliveras Samitier 2022) i establí relacions polítiques a finals del s. XIX amb Lluís Pons Enrich i Ramon Pujol i Thomas amb una marcada oposició al catalanisme i des de les quals defensaven qüestions relacionades amb el seu interès i en disputa amb la família Rosal, com fou el ferrocarril o les qüestions relacionades amb l'emmagatzematge i el transport del carbó (Noguera Canal 2013). Oscil·là al llarg dels seus contactes polítics entre el regionalisme catòlic i el liberalisme conservador, però no fou fins l'any 1908 que intervindria personalment en les institucions polítiques. A més de la intervenció en política institucional de forma directa, els industrials berguedans marcaren la vida política de la comarca a través dels contactes i relacions de confiança amb figures amb poder de decisió política o bé a través d'incentius econòmics com

subvencions, donatius o obres finançades total o parcialment des de l'empresa (Busquets i Serra 2001, 19).

Són destacables entre aquests contactes, les cartes i reconeixements, que suposen un termòmetre a les relacions en cada etapa. Dos exemples en poden ser les visites personals de candidats polítics com Joaquín Marín i Carbonell[195] o Joan Maluquer i Viladot[196], o les felicitacions dels Ajuntaments pel seu nomenament polític[197].

Com a polític, ocupà les posicions de senador per Girona (1914 i 1917), diputat a Corts per Berga i Girona (1918-1923) i president de la Diputació de Barcelona (1924-1925), des d'on promocionava l'oligarquia berguedana al mateix temps que emprava la seva influència sobre la zona i els seus treballadors per a obtenir-ne un rèdit polític a mode de cacic (Noguera Canal 2013). Políticament, s'orientava a la defensa dels valors conservadors, centralistes i capitalistes[198], en confrontació amb les posicions progressistes, catalanistes o socialistes amb discursos com el següent "Jamás pensé actuar en la vida pública y por eso entré muy tarde en la política, pero entré en ella muy de lleno cuando me apercibí que la atmósfera venenosa del catalanismo, cauce del separatismo y el socialismo, cauce del comunismo, invadía Cataluña" de l'any 1927 (Noguera Canal 2013).

Especialment destacable fou la visita que acollí l'empresari l'any 1908, i que li valgué el nomenament de Comte de Fígols (Algué Sala 2007). El mes d'octubre d'aquell any, el rei Alfons XIII acompanyat del president del govern Antonio Maura i el governador civil Ángel Ossorio y Gallardo visità les indústries del Llobregat, en la qual conegué les explotacions mineres de la regió i les poblacions de La Consolació, Sant Josep i Peguera (Josep Noguera i Sistach 1991). La comitiva fou acollida a la torre de la família Olano.

[195] La Vanguardia, 1893
[196] La Vanguardia, 1889
[197] Actes del Ple (1918-1928), 1, 115, Codi 101.01.03.00, Sèrie 1032, Arxiu Municipal de Fígols
[198] "Arran de la campanya autonomista de final de 1918 i començaments de 1919, una part dels polítics monàrquics de Catalunya, entre ells Olano, van considerar que Cambó i la Lliga havien anat massa lluny en un moment en què la conjuntura revolucionària de postguerra amenaçava el capitalisme europeu amb el miratge de la revolució russa." (Noguera Canal 2013)

Fig. 7: Enterrament de José Enrique de Olano, comte de Fígols, a la ciutat de Barcelona en dia 5 de desembre de 1934. Font: Arxiu Fotogràfic de Barcelona, A-4-3-S4-52.

El reconeixement a la figura de José Enrique de Olano per part de les institucions de la comarca fou molt destacada, rebent diversos homenatges i nomenaments com a fill predilecte (La Nou[199] i Vallcebre[200]) i com a alcalde honorari (Sant Julià de Cerdanyola)[201], "por su servicio material y moral"[202] i per haver "promovido trabajos fomentadores de la riqueza pública"[203]. També per part de la premsa Estatal, d'on rebé elogis com el següent: "Joven, activo, de carácter serio y emprendedor, al par que contribuye sobre bienes de fortuna, que son respetables, al desarrollo de las fuentes productivas del país interesando en distintas industrias, dedicase cono noble afán al estudio de las cuestiones económicas y muéstrese celoso defensor de la causa proteccionista española"[204]. L'exaltació de la seva fortalesa econòmica, l'emprenedoria i la producció fou la

[199] 1927, Llibre d'actes del Ple Municipal 1924-1928, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà.
[200] 1927, Actes del Ple Municipal 1915-1932, Codi 101.01.03.00 Sèrie 1028, Arxiu Municipal de Vallcebre.
[201] Ajuntament de Sant Julià de Cerdanyola 1998.
[202] 1927, Actes del Ple (1926-1933), 1, 115, Codi 101.01.03.00, Sèrie 1032, Arxiu Municipal de Fígols.
[203] 1927, Actes del Ple Municipal 1915-1932, Codi 101.01.03.00 Sèrie 1028, Arxiu Municipal de Vallcebre.
[204] La Vanguardia, 1890.

norma en les mencions que s'hi referien, però també figura una menció en clau de sàtira al setmanari El Borinot en referència a la seva "llumenera cosmopolita"[205]. El poder i posició d'aquest personatge fou especialment visible en el seu enterrament el dia 5 de desembre de 1934, ceremoniat amb una gran pompa fúnebre que acompanyava el carruatge funerari on hi figuraven personalitats rellevants del poder econòmic, de l'Estat, de l'Església i de les forces de seguretat.

Les conseqüències poblacionals

La industrialització del carbó suposà una transformació profunda en les poblacions de l'Alt Berguedà, i la relació entre les comunitats i amb el seu entorn[206]. L'abandonament dels camps i les pastures, alhora que es concentrava la població els pobles i les colònies modificà les xarxes i les relacions socials i les reubicà a l'entorn de la mina, la fàbrica i la colònia. Com s'ha comentat anteriorment[207], al voltant dels anys 1850-1860 es donà el màxim poblacional històric als municipis de muntanya, que a partir d'aquest moment decreixeren junt a la minva i gairebé desaparició de la vida pagesa, mentre que els municipis vinculats al monocultiu econòmic de la mineria i aquells més propers a la vall augmentaren enormement a la primera vintena del s. XX (Boixader Solé 2021; Pujadas Rúbies 1987). El flux de població es concentrà doncs principalment als nuclis i colònies de Cercs i abandonà la residència permanent als masos i els petits pobles de les parròquies dels municipis de muntanya com Vallcebre, Peguera, Fumanya, Malanyeu, La Nou de Berguedà, etc., amb l'excepció de les onades d'extracció minera que s'hi donaren concentrades en dues èpoques: entre 1910 i els anys 20[208], i entre 1940 i 1960[209].

[205] El Borinot, 7 de febrer de 1924.
[206] Veure a l'apartat 6.4 la reconfiguració social migració i al capítol 7 les relacions amb l'entorn.
[207] Veure 6.1.
[208] Abans de la Guerra Civil (1936-1939) s'estima que el número de treballadors de Carbones de Berga S.A. estaria al voltant de 1000 (Soler i Riba i Oriola i Casòliva 1997, 42).
[209] En aquest període s'estima que el nombre de treballadors de Carbones de Berga S.A. podria rondar els 3000 entre 1940 i 1945 (Canudas i Vilaseca 2020, 19) i que va arribar a 4458 l'any 1948 (Serra 2020d).

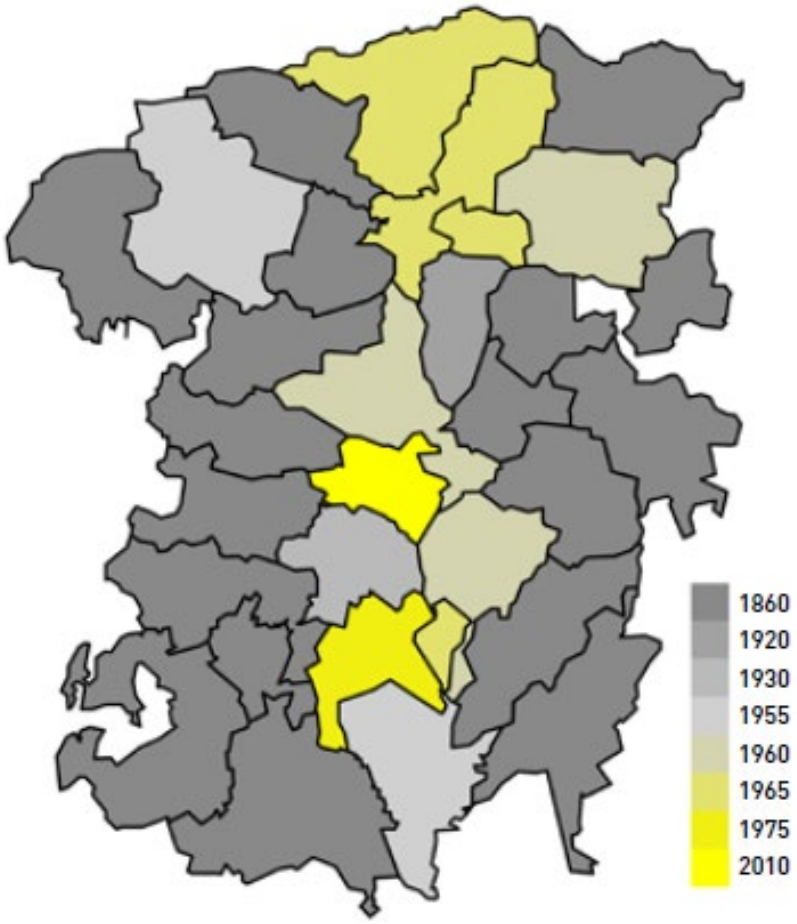

Fig. 8: Data del màxim poblacional per a cada municipi del Berguedà. Font: (Valverde 2021).

Municipis com Fígols mostren el major despoblament en l'últim segle i mig: tenia gairebé 400 habitants al 1860, comptant avui dia amb sols una quarantena, repartits entre Fígols, Fumanya i Peguera, on l'any 1968 tancà l'última casa del poble. A Peguera 28 habitants treballarien als voltants de 1910 a la companyia Pedro Oromí y Cía, arribant a 50 a 1920 (Sallent Batlló 1984; Serra 2021). Un cas similar és La Nou del Berguedà, que es despoblà progressivament a partir d'una població major (517 l'any 1860) i tingué un suau repunt entre 1920 i 1960 degut a la mineria. Durant la Guerra Civil la població de La Nou del Berguedà s'estima en 450 habitants, dels quals 50 consten l'any 1937 treballant a la Minera del Llobregat SA[210]; més d'una dècada després, l'any 1955, 306 miners treballaven a la mina d'El Far i al llarg de la seva explotació, que durà fins 1958, la plantilla arribà als 620 treballadors (Serra 2020d). Vallcebre, en canvi, patí un

[210] Llibre d'actes del Ple Municipal 1937-1940, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà.

decreixement molt discontinu degut a l'impacte del segon boom del carbó durant el franquisme (1945-1970): passa del miler d'habitants l'any 1860 a menys de la meitat l'any 1887; després d'una estable oscil·lació el primer terç del s. XX, tornà a créixer gradualment entre 1945 i 1960 –la població, migrada i local, s'ocupava a les mines de Coll de Pradell (entre 1936-1962), Tumí (fins 1968) i Maria Teresa (1953-1983)–, moment des del qual ha patit una davallada progressiva. Els municipis de la vall, com Cercs i Guardiola de Berguedà (que inclogué des de 1936 i fins a 1993 a Sant Julià de Cerdanyola), sosteniren la major part del creixement de l'Alt Berguedà, que es donà amb ritmes i abastos diferents entre 1910 i els anys 60, quan arribaren al seu màxim poblacional i començaren a decréixer.

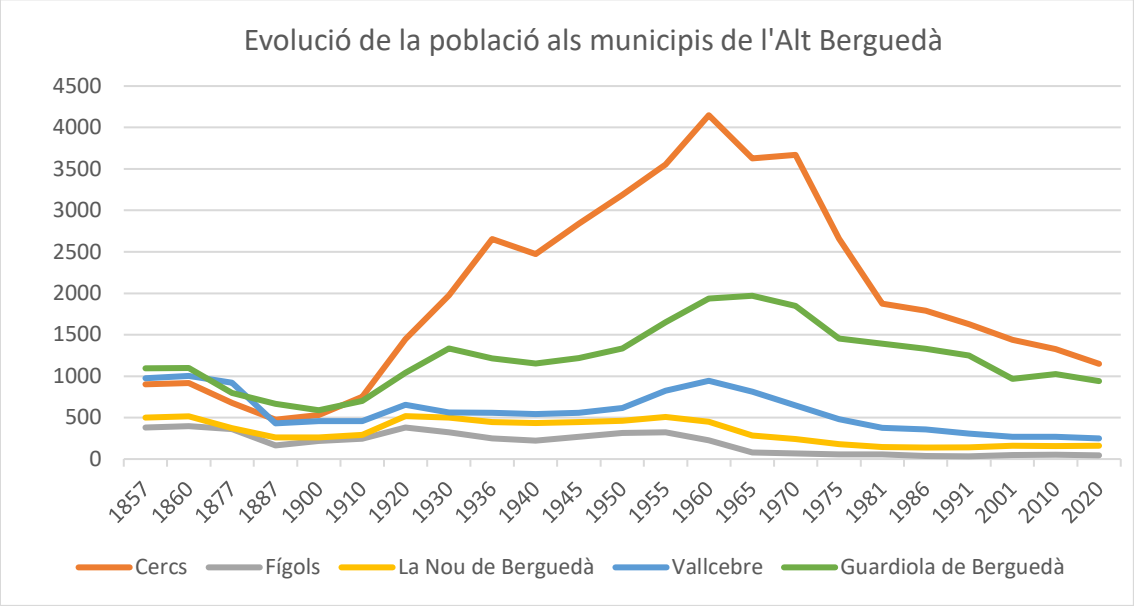

Fig. 9: Evolució de la població als municipis afectats per la mineria de l'Alt Berguedà (1857-1991. Font: Pròpia a partir dels Censos de població i dels Padrons municipals d'habitants d'Idescat.

A Cercs es desenvoluparen les principals entitats de població de l'Alt Berguedà al voltant del poble de Cercs i les colònies de La Consolació, Sant Josep i Sant Corneli, així com el nucli i colònia de Sant Salvador de Vedella. Als anys 1890 es formaren els nuclis inicials a La Consolació i Sant Corneli, que augmentaren notablement a partir de la primera dècada del s. XX. El nucli de Sant Salvador de Vedella, en canvi, comptava amb 54 persones escampades en masos, al voltant del molí de la Vedella i el Castell al 1910 i on s'anà generant un nucli molt petit de població a l'entorn de l'església de Sant Salvador (Serra 2020c). La colònia del Carme, que s'establí al costat de la fàbrica de filats sota el control de J. E. de Olano l'any 1926 comptava des de l'inici amb 115

treballadors (Serra 2020c, 25).

A la postguerra, s'aprovà la fusió entre els municipis de Cercs i La Baells, que comptaven respectivament amb 2319 i 236 habitants l'any 1941[211], davant el cost de manteniment de la municipalitat de La Baells, que en aquell moment es tractava de "uno de los municipios por naturaleza más pobres de la provincia", que no presentava indústria i que estava compost per "unas veinte familias pequeñas agricultoras y otras treinta como máximo de la clase obrera industrial que tiene que salir a buscar su jornal diario en industrial situadas en los pueblos colindantes casi la totalidad en las minas de carbón del pueblo de Serchs"[212].

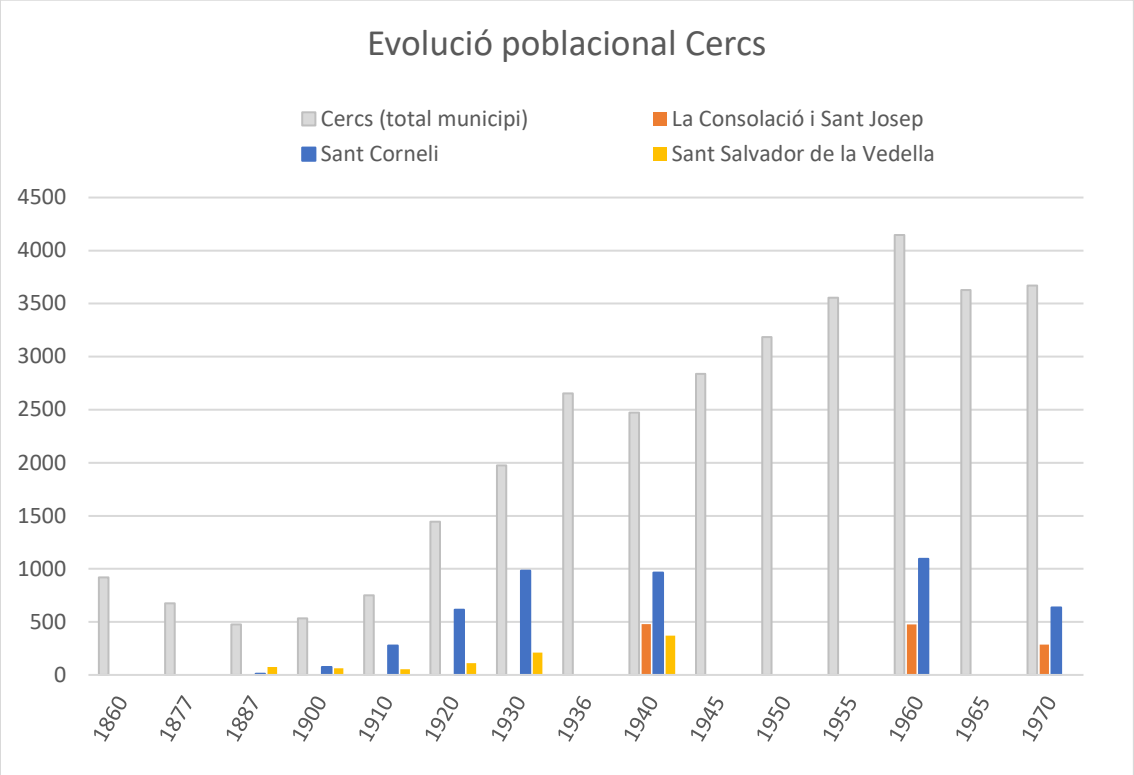

Fig. 10: Evolució poblacional del municipi de Cercs i dels seus nuclis principals (manquen dades dels nuclis entre 1945 i 1955, i les xifres de 1929 i 1930 mostren Sant Corneli i La Consolació fusionades). Font: Pròpia a partir dels Censos de població i dels Padrons municipals d'habitants d'Idescat.

La mineria berguedana sota el control de FECSA des de 1965 entrà en davallada, comptant en aquest moment amb 1300 treballadors a l'explotació de Fígols-Les Mines i 270 a Vallcebre. El decreixement poblacional fou continu a la globalitat dels municipis de l'Alt Berguedà especialment a partir dels anys 70, quan la mineria davallà fortament fins al tancament definitiu

[211] Actes del Ple 1939-1942, Arxiu Municipal de Cercs.
[212] Actes de la Comissió Permanent de la Baells 1934-1941, Arxiu Municipal de Cercs.

de les mines als 80, cinc anys després del tràgic accident de Fígols-Les Mines i de la construcció de l'embassament de La Baells, que afectà a les mines (Hausmann Tarrida 2009). En aquest període es construïren els nous nuclis poblacionals de La Rodonella i Sant Jordi, absorbint la població evacuada de Sant Salvador de Vedella per causa de l'embassament. Les colònies de Sant Corneli, Sant Josep i La Consolació patiren un procés de despoblament sostingut a partir dels anys 70 i especialment després del tancament de l'empresa minera.

L'any 1990 l'empresa tancà, generant un projecte de formació professional a les seves instal·lacions anomenat "Consorci de Formació i Iniciatives Empresarials Cercs-Berguedà" (Hausmann Tarrida 2009).

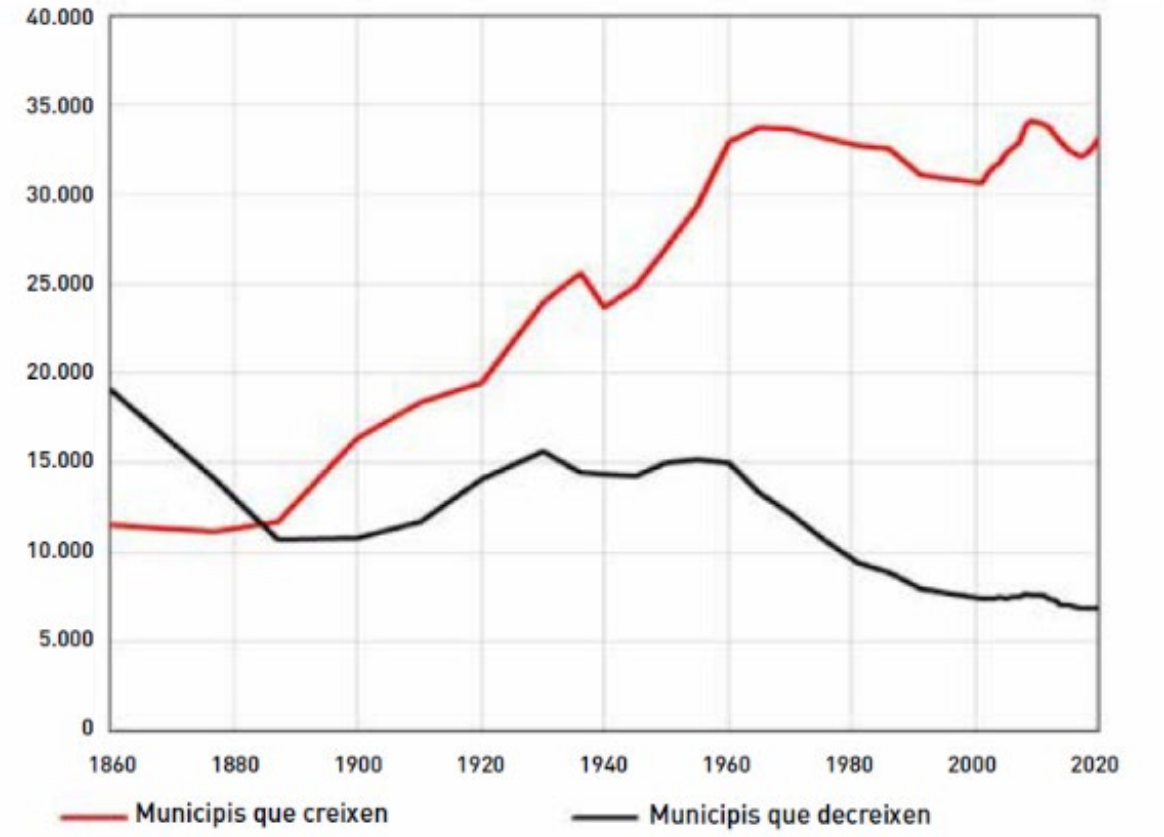

Fig. 11: Evolució de la població del Berguedà (1860-2020). Font: (Recaño Valverde 2021).

El turisme de les últimes dues dècades ha generat oscil·lacions a la tendència decreixent, generant un lleuger repunt al voltant de 2010 als municipis de muntanya, però especialment als de la vall −vinculat al fenomen de turisme rural i a les segones residències−. El model econòmic i el perfil extractiu a la comarca en els últims anys sota el model neoliberal s'han fet cada vegada

més esperpèntics: l'any 2003 la família Olano vengué les finques de Peguera per a la promoció d'un complex turístic hoteler d'alta categoria (Gallego-Vila 2016; Canudas 2021), l'any 2018 es creà a l'antiga tèrmica de Cercs un parc temàtic de terror[213], tancat dos anys més tard, i es troba en planificació la instal·lació d'una incineradora en el mateix indret. El turisme i els projectes puntuals extractius semblen erigir-se com un nou monocultiu econòmic postmodern per a la comarca, basat en l'hostaleria, l'allotjament turístic i les immobiliàries, amb una plasmació efímera i inestable incapaç de sostenir una població envellida i un despoblament profund (Boixader Solé 2021).

El despoblament ha estat molt profund en el global de l'Alt Berguedà des dels anys 70, formant part del procés d'èxode rural global a l'Estat (Taibo 2021). El primer procés migratori dels municipis de muntanya cap als nuclis poblacionals de la vall es feu insostenible en aquest moment, quan la totalitat de la comarca decresqué en favor dels centres urbans catalans. Alhora aquest fet suposà el col·lapse definitiu d'una part dels pobles, com és el cas de Peguera (Gallego-Vila 2016).

El despoblament rural fou l'última etapa del procés d'escissió entre el món urbà i rural com a centre-perifèria després del procés d'extracció. D'aquesta manera, l'explotació industrial al Berguedà no només aprofità i esgotà una part important de les reserves mineres i dels recursos naturals sinó que també esgotà i feu col·lapsar el vincle social pagès (Millán Pascual, Falquina Aparicio, i Compañy 2019), lligat al territori a través d'unes determinades formes de vida, productives i de relació, convertint-lo en un context obrer basat el treball assalariat i formes de subjectivitat basades en la individualitat. El despoblament profund de la comarca i l'abandonament complet de pobles sencers suposa el procés de buidatge i esborrament de les formes històriques de vida que aquests representen i que no són productives al capitalisme. El paradigma extractivista d'aquest sistema suposa, alhora, que aquest és aliè a qualsevol arrelament a la terra (Kurz 1999). D'aquesta manera, el despoblament és un exemple més de les conseqüències del procés industrial-capitalista que parlen del nucli d'aquest, basat en la

[213] Nació Digital, 'Els impulsors del parc temàtic de terror al Berguedà: «Volem que sigui un referent a nivell europeu»'; Nació Berguedà, 'Horrorland obre portes amb una espectacular posada en escena'.

priorització del benefici productiu. En el cas Berguedà, l'apropiació dels recursos per part de la promoció industrial, d'origen urbà, funcionà en forma d'apropiació i esgotament, esborrant alhora la forma de vida pagesa, que es feu posteriorment irrecuperable.

6.4. El naixement de la classe obrera berguedana

El desenvolupament de la mineria a l'Alt Berguedà suposà la transformació de les formes de vida, l'entorn i les relacions socials. A continuació abordem de quina manera es reordenaren les relacions socials en base al model modern i capitalista a través de la industrialització del carbó. S'abordarà també de quina manera es donà la formació de la classe obrera a través de la industrialització, a partir d'un context rural basat en la pagesia i unes relacions socials majoritàriament premodernes, com hem presentat a l'apartat 6.1. L'interès rau aquí doncs en la premissa que a l'Alt Berguedà es forma només a partir d'aquest moment històric una massa de treballadors assalariats, que constituiran la classe obrera berguedana. Els impactes i les condicions socials d'aquesta transformació històrica impliquen qüestions d'índole econòmica com l'imperatiu del mercat i l'estructuració de les unitats econòmiques domèstiques; qüestions culturals, d'ideologia o mentalitat a través de l'educació o aculturació de la nova força de treball a través dels espais i les formes de socialització; qüestions demogràfiques relacionades amb la constitució i característiques de la força de treball (les xifres d'ocupació o la procedència); i qüestions d'articulació social a través del reordenament del rol de la família i de gènere. A més, resulta clau la comprensió de les formes d'assentament en el territori i en l'espai domèstic com una forma més de construcció d'aquesta classe obrera, que veurem als capítols 7 i 8.

La classe obrera s'empra aquí com a subjectivitat i grup social del capitalisme modern per a designar les noves relacions i grups socials de dominació que s'articularen a l'Alt Berguedà entre els segles XIX i XX de la mà de la industrialització del carbó i les indústries associades. La massa treballadora, per a la qual la vida material i la seva reproducció estan mediades pel mercat, és el que es considera la classe obrera: aquella que requereix establir relacions mercantils basades (en major o menor mesura) en la venta de la força de treball a través del treball assalariat. Aquesta necessitat és de tipus coercitiu en el moment que no existeixen altres mitjans per a la seva reproducció social (Wood 2021). Però la formació de la classe obrera és alhora és un procés complex i multicausal i que té arrels en la estructura política, social i cultural preexistent, és un conjunt social amb agència pròpia (com veurem a l'apartat 6.5, pel qual desenvolupà les formes

obreres d'organització política i laboral), i presenta una identitat pròpia[214]. Aquesta última és a la que generalment s'ha referit com a "consciència de classe" o "consciència obrera", que és "la forma en que se expresan estas experiències en términos culturales: encarnadas en tradiciones, sistemas de valores, ideas y formas institucionales" (Thompson 2012, 28). Així, veurem a continuació les formes econòmiques, socials, culturals i mentals de formació de la classe obrera[215], com un procés històric de transformació que convé situar a la història de la industrialització. Específicament, tractem amb una identitat particular en el si de la classe obrera, la identitat minera, que ha estat enaltida com a referent icònic de la globalitat de la classe obrera i que fins i tot ha generat una mística particular basada en la cohesió identitària. José Luis Bermúdez, en ser consultat per aquesta mística responia: "És un sentiment de pertànyer a un determinat grup, a una solidaritat, a una amistat, a un treball difícil, en equip. Tot aquest seguit de factors creen aquesta sensació. (...) Només fa falta veure una Festa de la patrona Santa Bàrbara, un accident, com es mou tothom." (Clotet 1997).

Condicions econòmiques en la formació de la força de treball

L'imperatiu del mercat per a la reproducció de la vida per a moltes persones arreu de l'Estat espanyol feu que es veiessin forçades a vendre la seva força de treball com a mà d'obra de formes diverses (Wood 2021, 111; Brenner 1977). Una d'aquestes formes fou el treball industrial a la mineria. La important dependència econòmica de l'Alt Berguedà de la seva mineria al s. XX, junt amb els processos de despossessió exposats a l'apartat 6.2, feu que la pagesia local es veiés impel·lida a treballar a la mina com a complement de la seva economia domèstica, cada vegada menys autosuficient. Alhora, la migració es va convertir en una força de treball molt rellevant, atreta per la demanda de mà d'obra en el mercat de treball i allotjada en vells i nous centres de població a la comarca (veure capítol 8). L'explotació econòmica i social d'aquesta mà d'obra (Bulmer 1975) i la seva integració en els circuits de producció-reproducció capitalistes és el que s'entén per proletarització. Des del punt de vista dels productors, el procés de proletarització i

[214] "La clase cobra existencia cuando algunos hombres, de resultas de sus experiencias comunes -heredadas o compartidas-. sienten y articulan la identidad de sus intereses a la vez comunes a ellos mismos y frente a otros hombres cuyos intereses son distintos -y habitualmente opuestos- a los suyos." (Thompson 2012, 27).

[215] Veure al capítol 8 les formes en que l'habitatge i l'espai domèstic contribuí a aquest procés.

l'atracció d'aquesta població en una zona rural és un mecanisme per abaratir costos a través de la reducció del desplaçament entre el centre de treball (la mina i les instal·lacions mineres) i els centres poblacionals (majoritàriament les noves colònies), alhora que assegura la disponibilitat de mà d'obra, així com la reducció dels costos en salaris en relació als centres urbans. A l'Alt Berguedà es donà a partir de finals del s. XIX un procés de creixent proletarització derivada de la indústria minera que es donà en diverses onades acompanyant els moments d'auge d'explotació minera (a voltants dels anys 1910-1920 i entre 1940 i 1960). En el primer moment de la industrialització, a les últimes dècades del s. XIX, la mà d'obra fou generalment local (Serra 2019c), mentre que a partir del s. XX la mineria altberguedana es nodrí d'una força de treball migrant conformada per poblacions de regions cada vegada més llunyanes (inicialment de la comarca o comarques properes, per passar a d'altres regions de l'Estat i fins i tot a d'altres països com Marroc a partir dels anys 60) i que presentaren una alta i inestable mobilitat en molts casos al llarg del s. XX.

Els proletaris passaren a dependre de l'empresa i la colònia per a cada aspecte de la seva vida i les seves necessitats a través del jornal, l'habitatge, l'economat i el transport, i que depenien tots de la seva relació amb l'empresa a través del treball. Però el procés de proletarització al voltant de la mineria no fou complet, i depengué en gran mesura de la figura de la semiproletarització (*sensu* Wallerstein 2012). S'anomena semiproletarització a la combinació entre una economia de subsistència autònoma i el treball assalariat (temporal, parcial o complet) per a la complementació dels ingressos per tal d'arribar a garantir la supervivència de la unitat domèstica (Marfany 2012; Moreno Zacarés 2018). Les famílies pageses de l'Alt Berguedà tendiren des de finals del s. XIX a la participació en el treball a la mina per tal de complementar la seva economia agro-ramadera cada vegada menys autosuficient, amb poca disponibilitat de terres i poca producció, derivat dels processos de crisi i despossessió. El model semiproletari fou molt estès a la globalitat de la regió, que resultà alhora una part molt important de la mà d'obra de les empreses carboneres, de la mateixa manera que en altres contextos, on s'anomenen treballadors mixtos o miners camperols, entre d'altres (Fullola Fuster 2011; Sierra Álvarez 1985; Cohen Amselem 1987a). Aquestes persones, majoritàriament els homes adolescents i adults de la

família −tot i que com veurem també moltes dones treballaren a la llímpia−, continuaren vivint als masos familiars, des dels quals es desplaçaven caminant a les mines i explotacions industrials del propi municipi o dels municipis veïns[216]. La unitat domèstica complementava així la vida pagesa, amb les corresponents feines del camp, i el treball a les mines, sovint amb relleus. L'absoluta extensió de les febles economies domèstiques es plasma en que la gran majoria de masos entraren a treballar a la mina en algun moment: "Gairebé tothom de les cases treballaven a la mina. Des de canalla ja sabien que hi tindrien feina quan es fessin grans. A partir dels 16 anys ja et col·locaven de pinxe"[217]. Es donava doncs entre 1870 (i especialment 1900) i mitjans del s. XX una economia mixta en els masos que representà un període de transició. En aquest període, gairebé tots els homes feien feina del camp i una part important d'ells també treballava a la mina al torn de matí, i feien de pagesos a la tarda (Lapuente Perarnau 2009a)[218]. L'agricultura, la ramaderia, els molins i també les mines formaven part de l'economia familiar de La Nou de Berguedà entre l'obertura i el tancament d'aquestes (1900 i 1962), que representà també el tancament dels últims molins (XIV-XX). Una altra ocupació temporal de la mina que fou molt habitual era la realització del servei militar com a miner, recurs que empraven molts joves de la comarca i que era també una porta d'entrada al treball a la mina.[219]

És molt habitual que les persones que treballaven a la mina des d'aquest model semiproletari, no s'identifiquessin com a miners, sinó com a pagesos, durant un llarg temps, malgrat la realitat fos que el jornal del carbó anés prenent importància en l'economia domèstica i el que es convertia gradualment en complement era el treball al camp: "L'any 1960 guanyava més peles

[216] "Desde hace treinta años y hoy [1907] especialmente trabajan en las minas de carbón del immediato pueblo de Fígols, ansiando todos se abran minas en el propio Vallcebre para levantar los inmensos depósitos de hulla que encierra su subsuelo." (Felipó 2014, 82).
[217] Joan de Cal Xic (Vallcebre) (Lapuente Perarnau i Camps Tor 2020).
[218] Entrevista a família Capella Marmi de Cal Curí (Vallcebre), 12 de juliol de 2021.
[219] "Quan el jovent tenia 16 o 17 anys, ja entrava a la mina. Tot el jovent que se n'anava a treballar a la mina no havia d'anar a la mili. Arreglaven els papers i feia la mili aquí a la mina". Josep Anfruns (Sant Julià de Cerdanyola, 1923) (Canudas i Vilaseca 2020, 19); Josep Cabanas (Pujantell i Vilaseca 2019). "Aquesta zona del Llobregat, de Manresa cap a Bagà és molt rar el xicot que no procuri treballar a la Mina en lloc d'anar al Servei. Ells ho tenen molt bé amb el carrilet que els hi passa prop de casa tant d'anada com de tornada" Josep Buxó (Camps Tor 2021b, 99). Entrevista a Emília Vinyes de Cal Francesc (Vallcebre), 9 de maig de 2021. L'any 1952 es recull aquest benefici per a les empreses Carbones Mari S.A., Carbones de Berga S.A., Collet S.A. i Serchs S.A. al Decret. del Ministerio del Ejército de 26 de septiembre de 1952. (Diario Oficial del Ministerio del Ejército, Año LXXIII, Viernes 5 de enero de 1963, Tomo I, pg. 36).

un anant a fer el jornal a la mina, per exemple, que no pas la resta de la família treballant a casa més hores que no pas ell. Per això la pagesia l'ha anat abandonant tothom"[220]. La despoblació rural es donà a través de la fi del model de semiproletarització pel desequilibri entre els diversos recursos en l'economia domèstica i el desbancament de la pagesia a l'interior dels masos. La dependència del treball assalariat a la mina i a la indústria associada (fusta, ciment, tèrmica, etc.) feu que es donés una conversió del camperol en treballador que resultà també en la concentració d'aquesta població en els centres urbans de la comarca o la migració a d'altres centres urbans majors davant el posterior declivi de la mineria. Entre la població que es va mantenir, les activitats relacionades amb la ramaderia i l'agricultura es van mantenir, però com un element tradicional i un ingrés econòmic complementari, que ja no tenia capacitat de sostenir la família (Pujantell i Vilaseca 2019).

Ocupació minera i migració

L'ocupació de la indústria minera a l'Alt Berguedà fou la més destacada, conformant de fet un monocultiu econòmic, com ja s'ha comentat. Aquesta anà en augment des de finals del s. XIX fins als anys 80 del s. XX, amb diverses oscil·lacions. Les xifres de treballadors de la conca del Berguedà són modestes per al global de l'Estat, que ja comptava amb importantíssimes explotacions carboneres a Astúries i Andalusia a inicis del s. XX amb milers de miners, mentre que la totalitat de la província comptava tan sols amb 420 dels 26.684 miners totals a l'Estat[221]. La mineria suposava al Berguedà una part important de l'ocupació global. Les poques dades generals que s'han pogut obtenir[222] situen la mineria vora un 60% de l'ocupació, superant amb escreix l'ocupació agroramadera (25%), que es concentrava especialment al municipi de Cercs entorn a les colònies industrials, distribuint-se també en els pobles de Fígols, La Nou i Vallcebre que malgrat tot encara conservaven una presència pagesa destacada (fig. 12).

[220] Miquel Berenguer (Guardiola de Berguedà, 1944) (Canudas i Vilaseca 2020)
[221] Més de 15000 a Oviedo, 3900 a Córdoba i superaven el miler a Lleó, Ciudad Real, Palencia i Sevilla, l'any 1909. Per sota del miler es trobaven tansols les explotacions de les províncies de Terol i Barcelona. (Marvá y Mayer 1909)
[222] A través de l'anàlisi del padró, que degut a la manca de conservació de la major part dels padrons municipals d'inicis del s. XX, només són comparables entre els anys 1936 i 1940.

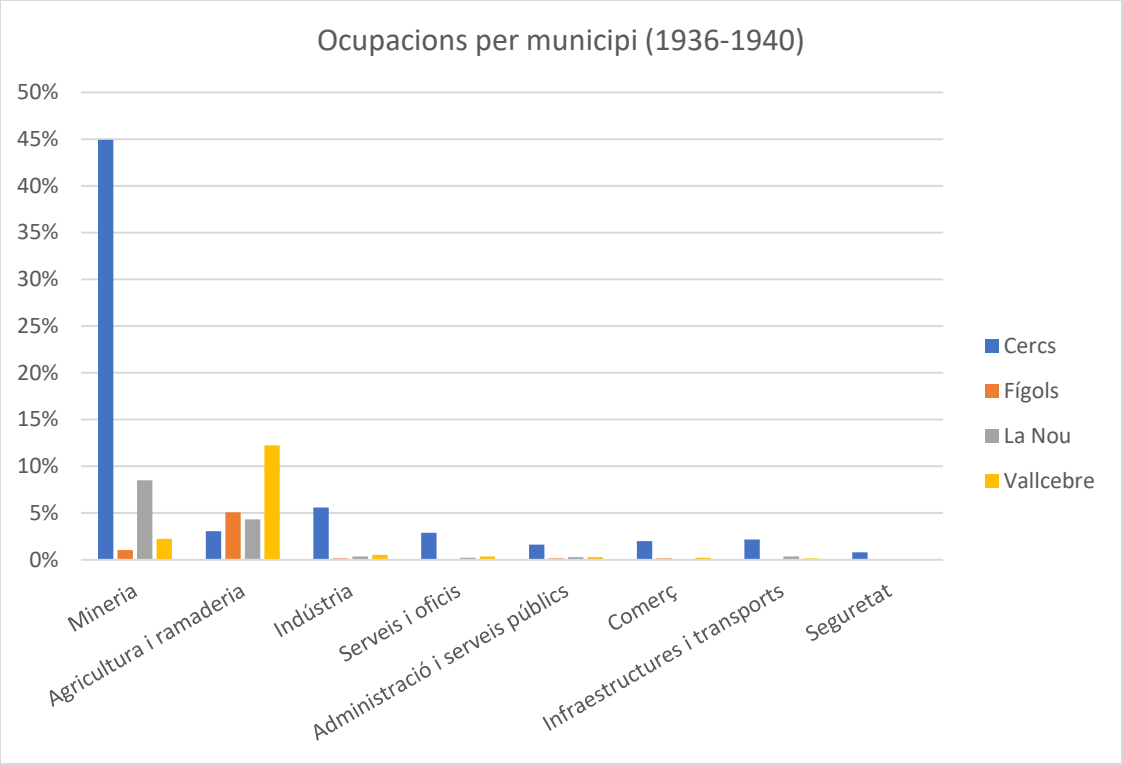

Fig. 12: Ocupacions de la població adulta activa distribuïdes per municipi. Font: pròpia, a partir de padrons conservats entre 1936 i 1940.[223]

Si bé no podem conèixer amb exactitud les xifres totals de miners ocupats a la conca carbonífera de Berga al llarg de la seva explotació (1860-1980) donat que no es conserven els documents relatius a treballadors de Carbones de Berga, SA, l'empresa principal en l'explotació, sí que podem presentar alguna aproximació a partir de la mineria del carbó a la província de Barcelona (fig. 13). Cal tenir en compte que figuren les dades d'altres explotacions mineres com les de Pobla de Lillet o Calaf, que especialment poder presentar alteracions abans de la primera dècada del s. XX, quan la conca berguedana es convertí en el principal pol d'extracció.

Podem observar com a partir de 1868 es compta amb gairebé 500 treballadors i que no serà fins a partir de 1900 quan l'explotació creix de forma progressiva en el context de l'hegemonia minera de J. E. de Olano a la conca, iniciant-se amb uns 400 treballadors que 10 anys després es trobaria al voltant de 600 i a 1920 ja haurien arribat al miler de treballadors. Tal com ens costa en xifres

[223] S'exclouen per a aquestes dades els infants i el treball domèstic degut a la seva abundància i la seva distribució majoritàriament homogènia. Cal advertir el biaix de les dades del padró pel que fa a l'atribució de l'ocupació de les dones i a la problemàtica de l'atribució als homes de la denominació de miner o bé de pagès, donat que la població local majoritàriament compaginà ambdues malgrat n'hagué de declarar una de sola.

absolutes, només a Peguera es duplicaren els miners entre 1910 i 1920 (de 28 a una cinquantena). Al llarg dels anys 20 la crisi econòmica afectà l'ocupació, que arriba a les 700 persones per a la província de Barcelona. Als anys 30 s'anà recuperant l'ocupació inicial fins a la Guerra Civil, quan oscil·là de forma molt important davant el tancament de les mines primer i a la col·lectivització després. Després de la Guerra Civil i especialment entre els anys 40 i 60, la mineria Berguedana ocupà cada vegada més persones fins i tot doblant algunes plantilles en qüestió de pocs anys[224]. Abans de la Guerra Civil (1936-1939) s'estima que el número de treballadors de Carbones de Berga SA estaria al voltant de 1000 (Soler i Riba i Oriola i Casòliva 1997, 42), mentre que a la postguerra podria rondar els 3000 entre 1940 i 1945 (Canudas i Vilaseca 2020, 19) i hauria arribat a 4458 l'any 1948 (Serra Rotés 2020b). Posteriorment, l'ocupació en el lignit a Carbones de Berga SA descengué fins als 1868 treballadors l'any 1951, tenint en compte que les seves filials anaren en augment fins ben entrats els anys 60.

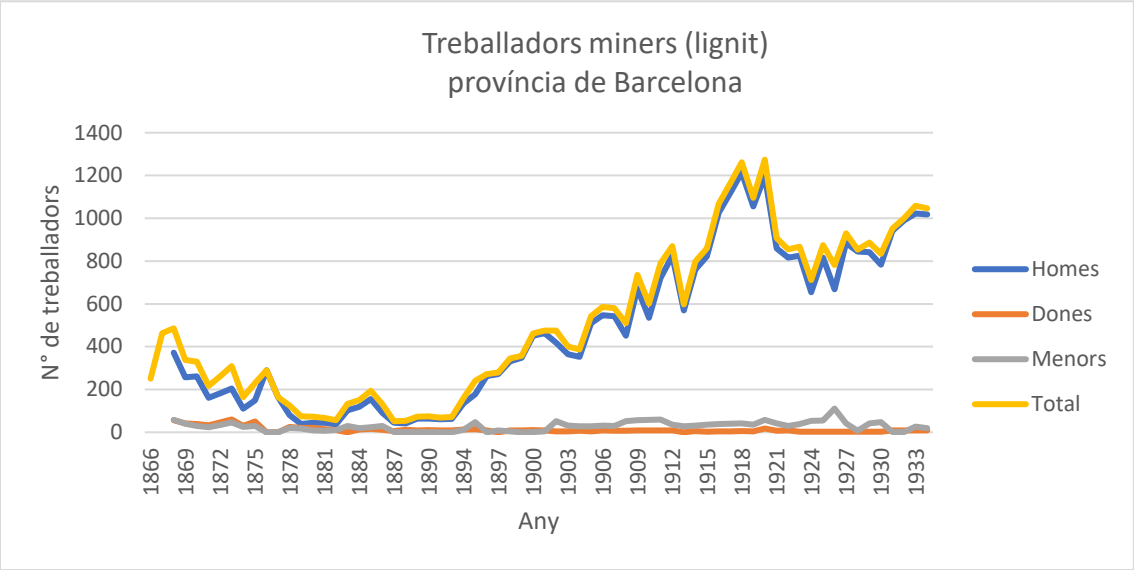

Fig. 13: Nombre de treballadors a la indústria minera per a la província de Barcelona entre 1866 i 1933. Font: Elaboració pròpia a partir de dades del projecte "Historia social de la minería española contemporánea" disponibles a "Mano de obra minería española 1866-1939" https://www.um.es/hisminas/?page_id=10641.

La importància de la migració en la conformació de la classe obrera berguedana, de la mà del carbó, fou molt destacada, especialment conforme augmentaren les explotacions. La migració fou el fenomen que consolidà la proletarització industrial al voltant de la mineria ja que foren aquelles persones migrades les que ocuparen les colònies i conformaren part important de les

[224] L'any 1955, 306 miners treballaven a la mina d'El Far i al llarg de la seva explotació, que durà fins 1958, la plantilla arribà als 620 treballadors (Serra Rotés 2020b).

diverses estratègies habitacionals que veurem al capítol 8. És especialment destacable aquest paper en el context, concretament al primer terç del segle XX, d'unes xarxes migratòries proletàries molt destacades (Cohen Amselem 1987a; García i Villanueva 2017) que conformaren una espècie de mà d'obra flotant arreu del territori constituïda principalment per homes sols o solters[225] que viatjaren cercant una ocupació en la indústria i que sovint eren ocupats només temporalment. Aquests treballadors han deixat poc rastre en la memòria donat que majoritàriament no s'assentaren al territori de forma definitiva −pel qual només en conservem relats aliens, per part de la població que sí que restà al territori i que per tant suposa un biaix−, i la conservació parcial de les fonts empresarials i de residència dificulten el seu anàlisi. En aquest cas, l'estudi de la dimensió de l'habitatge que ocuparen podrà aportar nou coneixement sobre les seves condicions de vida i experiències.

La migració al Berguedà tingué un caràcter industrial des de l'últim terç del s. XIX i arribà a duplicar a la població local a la dècada dels 30 (2227 migrants de 3588 persones habitants en aquests 4 municipis en els padrons 1936-1940). A diferència del que podria semblar, la proporció d'homes i de dones entre les persones migrants és molt similar, el que s'explica per l'estratègia familiar de les colònies, on es concentrà la major part de població migrada que s'establí a la zona.

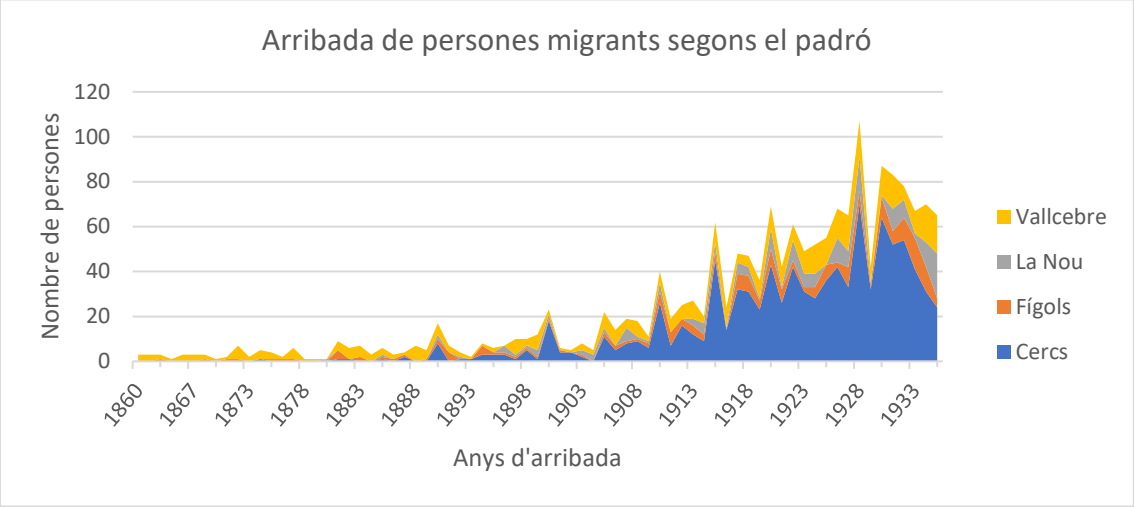

Fig. 14: Anys d'arribada per municipis de la població migrada que es recull als padrons de 1936-1940.

[225] En alguns casos es tractava d'homes joves solters que migraven a d'altres comarques o regions per tal de vendre la seva força de treball al mercat industrial, però en d'altres casos comptaven amb família i fills als seus llocs d'origen, on tractaven de tornar de tant en tant i on enviaven ingressos per a la supervivència de la família, quan no tractaven de consolidar-se a l'indret d'arribada per a poder traslladar a la família. Entrevista a Secundino Guillemas Fontdevila (Maçaners), 10 de juliol de 2021.

Aquesta es concentrava especialment al municipi de Cercs, a partir de 1890, però influí també a la resta de municipis miners de la comarca (fig. 14).

La condició de migrant resulta molt rellevant per a la comprensió del procés de proletarització i de la constitució dels espais i les economies domèstiques que, a partir del cas berguedà, ens ajuden a comprendre els processos d'aculturació moderns, la jerarquització del territori i la desarticulació del món rural a l'interior de l'Estat en el procés de construcció del mercat de treball industrial i capitalista des de mitjans del s. XIX, però especialment al s. XX. La migració tingué una relació molt important amb el procés d'industrialització, ja que la major part de la població migrant es dedicà a la mineria, la indústria i serveis relacionats (més d'un 70%), mentre que la població local tingué ocupacions diversificades i major pes relatiu de l'activitat agroramadera (fig. 15). Malgrat això, és destacable encara la quantitat d'homes migrants que es dedicaren a l'agricultura i la ramaderia (25%), majoritàriament aquells que migraren des d'àrees rurals despossseïdes i que no habitaven les colònies. Es tracta d'una migració més habitual a partir dels anys 20.

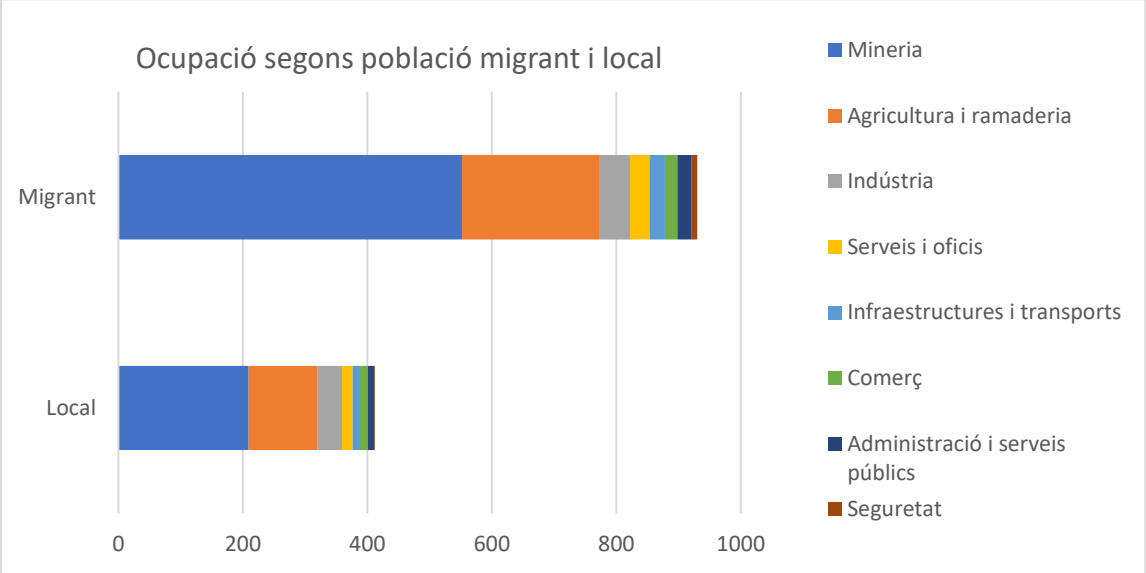

Fig. 15: Comparativa de l'ocupació de la població migrant i local dels municipis de Cercs, La Nou, Fígols i Vallcebre recollida als padrons d'entre 1936 i 1940. Font: pròpia[226].

Al llarg del primer terç del s. XX, i tal com confirma l'anàlisi del padró (fig. 16), la migració fou molt majoritàriament catalana i especialment d'altres localitats de la província de Barcelona. En

[226] S'ha realitzat sobre un total de 1342 persones migrants identificades al padró, i excloent infants, escolars i treball domèstic.

segon lloc destaca en volum la migració de les províncies de Castelló i Terol i la de Múrcia i Almería, sent menys nombrosa la d'Astúries i Osca. Malgrat això, existeix un origen dispers arreu de l'Estat Espanyol, en menor concentració, i és molt puntual la procedència d'altres països europeus (França, Alemanya, Hongria i Portugal), que es limita exclusivament a figures d'enginyers i tècnics.

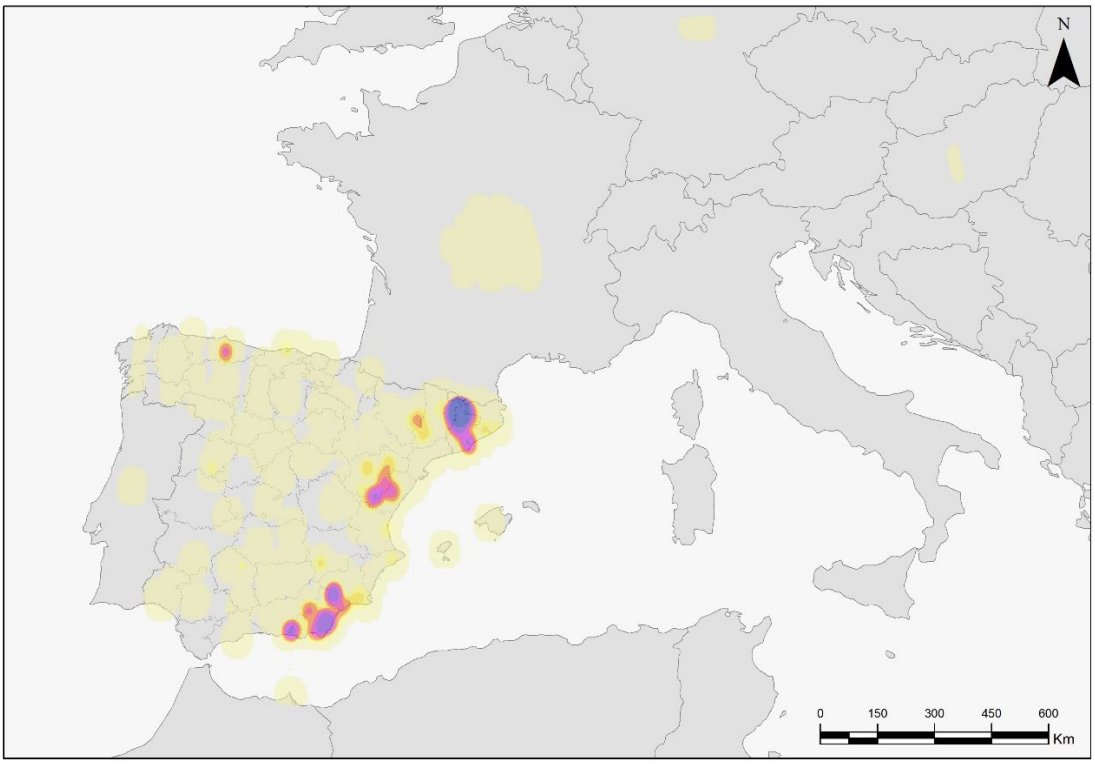

Fig. 16: Mapa de densitat de l'origen de la població migrant recollida al padró (1936, 1939 i 1940) dels municipis de Cercs, La Nou, Fígols i Vallcebre.

L'evolució de la migració al llarg de l'explotació minera permet constatar que la procedència de les persones migrants, malgrat fou sempre majoritàriament d'una escala provincial, s'anà ampliant amb el temps, incorporant treballadors miners d'altres explotacions de l'Estat i també progressivament emigrants camperols d'origen dispers (fig. 16). Les primeres explotacions mineres a l'Alt Berguedà foren portades a terme majoritàriament per mà d'obra local: persones que vivien en el mateix municipi on es trobaven les mines o a les poblacions veïnes, que es desplaçaven majoritàriament a peu a l'explotació[227], o bé de les comarques veïnes, que s'estaven als masos propers a l'explotació durant els dies de treball o a temporades i tornaven a casa en

[227] Aquesta dinàmica es documenta també en altres contextos com Mequinensa (Fullola Fuster 2011)

dies de descans[228]. Davant l'augment de les explotacions berguedanes a principis del s. XX, migrants d'altres regions de l'Estat arribaren a les mines (fig. 17). Alguns d'ells havien treballat de miners anteriorment, com era el cas dels aragonesos de Mequinensa, Utrillas, Escucha, Montalbán, Alcorisa, Mosqueruela i dels asturians de Turón (Serra 2020a). Ja avesats a les tasques, s'establiren a les primeres colònies com a mà d'obra especialitzada juntament amb d'altres famílies catalanes amb les mateixes característiques, el que els garantí en molts casos un habitatge de lloguer de l'empresa. Malgrat el ralentiment dels anys 20 es mantingué creixent el flux migratori i als anys 30 incorporà miners mucians d'Águilas, Llorca, Molina i la Unión i andalusos de Carboneras i Serón (Serra 2019c). A Peguera (Fígols) s'observa migració a principis

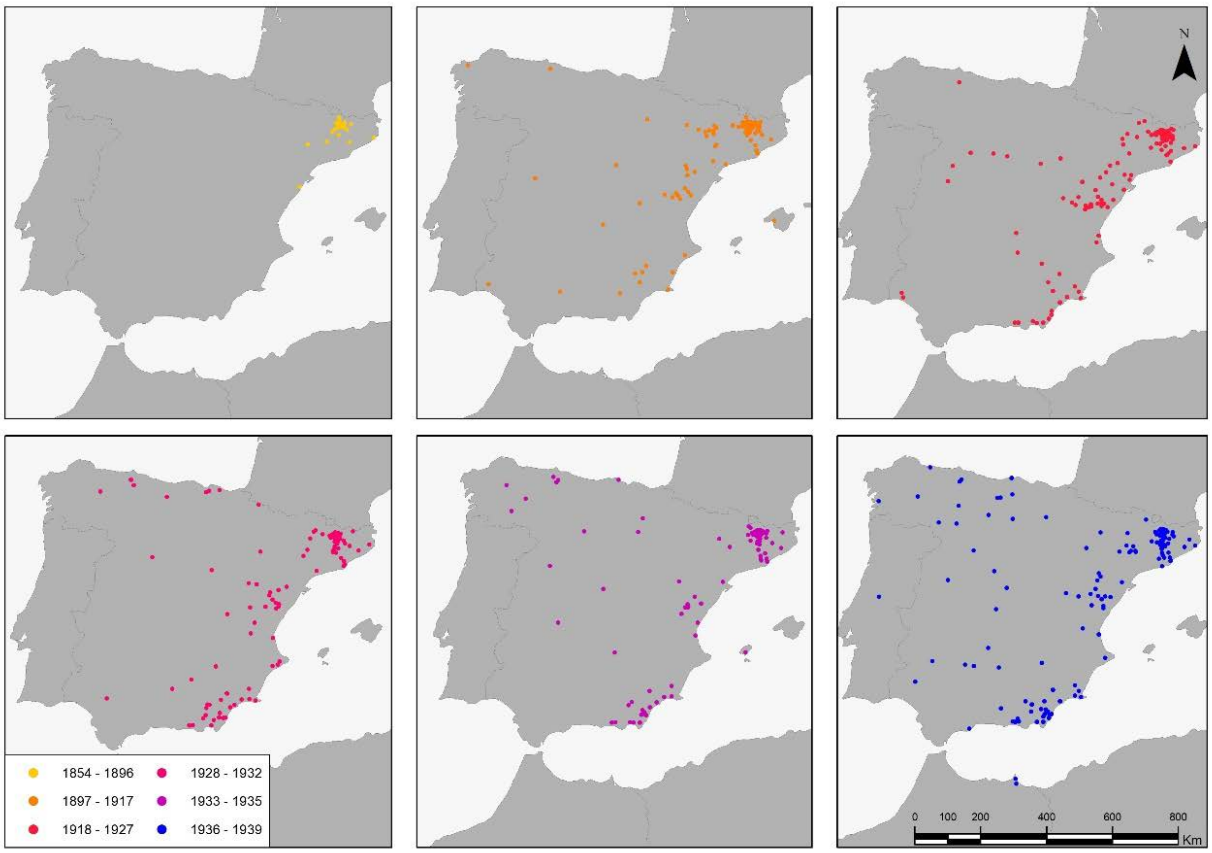

Fig. 17: Municipis d'origen de les persones migrants identificades al padró de Cercs, La Nou Vallcebre i Fígols (1936-1939), per cronologies d'arribada. Font: pròpia a partir de padró.

[228] Com és el cas que es donà a Ca l'Esteve, en què al mas havien rellogat un espai a una persona de Casserres que treballava a la mina durant la semana i al cap de semana tornava a casa de la seva família. Entrevista a Pilar Pons de Ca l'Esteve (Vallcebre), 11 de juliol de 2021. També és el cas dels miners que complien el seu servei militar, com en el cas de Coll de Pradell, en què els dissabtes treballaven a partir de les dues del matí per a poder, una vegada acabat el torn, baixar a Guardiola a peu i des d'allà agafar el tren cap als seus respectius pobles per a visitar la familia (Soler i Riba i Oriola i Casòliva 1997, 232).

del s. XX de regions com Andalusia, Aragó o el País Basc (Montañà i Buchaca i Rafart i Canals 1991), que s'establiren a petits blocs d'habitatges tan a la Colònia de la Vall com als blocs coneguts com Els Pisos[229]. Algunes famílies, o parelles, es desplaçaven conjuntament al berguedà, però el més habitual és que arribessin primer els homes sols, i posteriorment hi portessin la família en assolir un habitatge de l'empresa, o bé solters que establirien una nova família al Berguedà posteriorment. Aquest és el cas del pare de Joan Rodríguez Giberte, que arribà de Múrcia solter després d'haver treballat en altres mines de l'Estat, es casà a la Colònia de Sant Corneli i els seus fills començaren també a treballar a la mina a partir dels 16 anys[230].

A les colònies de La Consolació i Sant Josep entre 1900 i 1940 s'observa un augment progressiu de l'arribada de miners amb un perfil tècnic, especialitzat o d'ofici, rellevant per a la companyia perquè haurien ensenyat als pagesos del territori que també hi treballaren (Serra 2019c). La major part de famílies procedeixen de diverses zones de Catalunya i amb el creixement de la colònia van arribant proporcionalment més famílies migrades des d'altres regions de l'Estat. Durant la primera dècada del s. XX representen menys d'un quart de les 11 famílies que s'instal·len a la colònia i procedeixen d'Astúries i d'Aragó. Entre 1910 i 1920 es triplica l'arribada de famílies a la Consolació i Sant Josep, de les quals dos terços provenen d'altres poblacions catalanes i un terç d'Aragó i de forma secundària Navarra. La dècada següent presenta un augment de població més sostingut, del qual un 40% aproximadament provenen majoritàriament d'Aragó i en segon lloc de Navarra, País Basc, València i Múrcia. Per últim, entre 1930 i 1940 s'observa una lleugera davallada en l'arribada de famílies a les colònies (30 unitats domèstiques), disminuint en relació també les persones arribades de fora de Catalunya: d'Aragó, Múrcia i Andalusia principalment, i una família d'Alemanya (enginyers).

Així, es pot observar com la procedència a les colònies de La Consolació i Sant Josep fou sempre majoritàriament catalana mentre que l'origen d'altres indrets de l'Estat passà d'estar situat sota el 30%, amb una majoria aragonesa i asturiana abans de 1940, a aproximadament un 55% entre 1940 i 1980 fins al tancament de les mines on poc a poc passaren a preponderar Múrcia,

[229] Entrevista a Antonio Casòliva (Peguera), 22 de març i 9 de maig de 2015.
[230] "Anys d'esforç", documental d'entrevistes del Museu de les Mines de Cercs, 2015.

Andalusia i el País Valencià entre els llocs d'origen de les persones migrants (Corominas i Camp 2019). A aquestes s'afegirien més tard d'Extremadura, Castella i Lleó i Castella La Manxa i, just abans del tancament de les mines, del Magreb i Polònia (Serra 2020a).

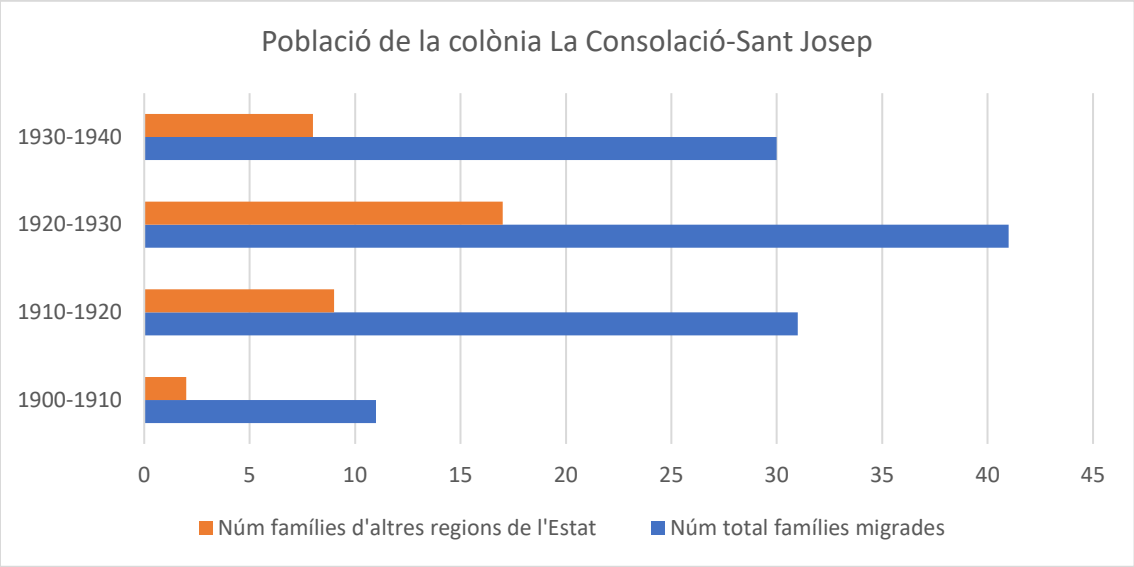

Fig. 18: Nous pobladors de les colònies mineres de La Consolació i Sant Josep per períodes de 10 anys entre 1900 i 1940. Font: elaboració pròpia a partir de dades de Jaume Corominas i Camp (2019).

Les dades poblacionals de les colònies presenten però una problemàtica a l'hora d'analitzar el conjunt de la mà d'obra minera i de la incidència i caràcter de la migració, i és que justament, com veurem, viure en un pis de la colònia suposa un filtre en la categoria de l'obrer, que no representa la totalitat d'aquests. Precisament aquelles persones migrants no especialitzades en la mineria i que arribaven d'arreu s'establien de manera informal en masies, masos i cases com a rellogats[231], o bé amuntegats en habitacions que subllogaven en els pisos de la colònia, o bé en barraques al voltant dels nuclis miners. Resulta interessant poder comptar amb la informació d'aquesta població, ja que és la que donarà una visió de la diversitat i caràcter real del fenomen migratori, com tractarem de fer a continuació.

Pel que fa al període de la postguerra, una de les informacions que destaquen és l'arribada d'homes sols amb noms i identitats falsos (Serra 2019c) que fugien de la repressió franquista a les seves regions d'origen (com Andalusia, Castella, Galícia o Extremadura)[232] que tractaven de

[231] És el cas per exemple dels bascos i altres migrants i dels joves que anaven a la mina per a realitzar el servei militar, que s'estaven en cases de Peguera (Fígols), a Entrevista a Antonio Casòliva (Peguera), 22 de març i 9 de maig de 2015.

[232] Entrevista a Secundino Guillemas Fontdevila (Maçaners), 10 de juliol de 2021.

refugiar-se en la invisibilitat berguedana per a construir una nova vida. Molts d'aquests treballadors, com molts d'altres que arribaren a partir dels anys 40 eren camperols o ramaders i no pas miners i s'integraren en qualsevol feina que poguessin trobar a canvi d'un jornal, i que generalment fou al voltant de la mineria i de les obres públiques (fig. 15). La principal regió d'origen fou Andalusia d'on en alguns casos es traslladaven des dels mateixos pobles. És el cas dels miners que procedien de Carboneras (Almería) que arribaren al nombre de 40 treballant a les mines de Coll de Pradell, entre els quals hi figuraven els regidors i l'alcalde, que celebraven els plens del seu poble a la cantina de l'explotació, a Vallcebre, entre 1946 i 1947. Alguns d'aquest homes, tan bon punt s'establiren, tractaren de construir les condicions per a poder-hi portar a la família i ocupar els germans i fills adolescents a la mina[233]. Molts dels migrants van viure de forma dispersa de rellogats en cases de pagès, com és el cas de Joaquín, que arribà l'any 1953 d'Albacete amb els seus 7 germans, i gairebé tots van treballar a la mina, mentre s'establiren a Can Soler[234], la família Villanueva que migrà des d'Aragó precedida per la migració del pare[235], o la família Ramos Ribas de la qual migraren en primer lloc els fills majors i que posteriorment, una vegada habilitaren un habitatge per a tota la família portaren els pares, els germans petits i la germana de Salamanca.[236]

La filial de Carbones de Berga SA, Collet SA, sí que ha pogut conservar les fitxes dels treballadors d'entre 1944 i 1954. D'aquestes, Serra deriva que hi hagué un percentatge molt important de treballadors Berguedans (57,8%) o catalans (13,6%), provinents de comarques properes, dins el conjunt de vora el miler d'ocupats. En aquest cas, la migració a nivell estatal i internacional fou més reduïda que en els casos anteriors (28%), majoritàriament andalusos i en major mesura murcians. És destacable, com ja es comentava anteriorment, la participació de famílies senceres i d'amplis vincles de sang entre treballadors, el qual mostra el nivell de proletarització i dependència d'aquestes empreses per part de les famílies proletàries, tant locals com migrants de procedències diverses.

[233] En aquest cas, s'establien amb els mitjans dels que poguéssin disposar, a través del relloguer o les barraques, on s'establien permanentment fins a trobar un habitatge en millors condicions. Alguns es van establir i van formar-hi una família. Entrevista a Secundino Guillemas Fontdevila (Maçaners), 10 de juliol de 2021.
[234] Entrevista a Emília Vinyes de Cal Francesc (Vallcebre), 9 de maig de 2021.
[235] Entrevista a Jeroni Villanueva (Cercs), 14 de novembre de 2021.
[236] Entrevista a Gabriela Ramos Ribas, 12 de juliol de 2021.

A partir de finals dels anys 60 amb la construcció de la nova central tèrmica de Cercs i de l'embassament de la Baells a inicis dels anys 70, sumada al treball de la mina, arribaren treballadors del Magreb i Polònia de forma temporal, que foren allotjats en barracons al costat de la tèrmica (Serra 2019c) o bé al Tumí, abans d'anar-se repartint per pisos als municipis veïns (Pons 1997)[237]. Es tractà d'una migració més conjuntural, dels quals poques persones pogueren establir-se: "Van entrar més de 300 marroquins, amb tota aquella història de la Marxa Verda, però en van quedar nomes uns 25. Aquí vivien on hi havia hagut l'economat de l'empresa i altres vivien a Bagà o a Guardiola"[238].

Formes de vida obrera i condicions de treball

Les condicions de vida a l'entorn de la mina eren controlades en gran mesura per l'empresa i el seu amo. Com ja hem comentat, per la major part de la conca minera i al llarg de gairebé tot el període d'extracció aquesta persona fou J. E. de Olano. El jornal, l'horari de treball, les condicions d'aquest, l'habitatge, els horts, el proveïment d'aliments i d'altres productes de primera necessitat, així com l'aportació de carbó per a escalfar-se i cuinar i la quasi totalitat de serveis depengueren del comte de Fígols i de l'empresa Carbones de Berga SA

Més enllà del sistema paternalista de disciplinament, que comentarem seguidament, convé apuntar algunes dades en quant a les condicions econòmiques de treball. Aquestes foren controlades per part de l'Estat a través de la inspecció de mines (especialment relativa a qüestions de seguretat), i a partir de la creació l'any 1903 de l'Instituto de Reformas Sociales[239] s'investigà i es controlà més profundament la situació del treball a l'Estat i les seves condicions. Alhora, aquestes eren qüestió de debat públic a la premsa[240], per part de metges i altres

[237] "Dels d'aquí, hi treballava tothom. A més, cap al 1973 o 1974 van començar a venir bastants marroquins i molta gent d'Andalusia. De primer, havien viscut en uns barracons a dalt a Tumí. Després, quan es van acabar aquelles mines, tots es van anar col·locant en pisos per aquí. Llavors estava ple aquest poble [Vallcebre]. Els que eren de fora marxaven a casa el cap de setmana i torna ven el dilluns" Jaume Capella, el Curi (Pons 1997, 32).
[238] Testimoni de Lluís Cadena (Pons 1997).
[239] España Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales and Instituto de Reformas Sociales, 'Boletín del Instituto de Reformas Sociales', Boletín del Instituto de Reformas Sociales (Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, 2003).
[240] Pei, Ramon. "On la fàbrica, la mina i el camp es barregen", Setmanari Mirador, 365, 13 de febrer de 1936.

professionals[241], que discutien sobre el context que generaven els nous centres industrials i miners.

A inicis del s. XX, amb la promoció de la legislació i la reglamentació minera a Europa i Espanya, s'analitzà la situació de la jornada de treball i del salari mínim a les diverses províncies de l'Estat. Així, a l'informe sobre treball a les mines de José Marvá l'any 1909[242] figura una jornada per a la mineria del carbó a la província de Barcelona de 9 hores i mitja per al treball a l'interior de la mina i d'una hora més per a l'exterior. L'Instituto de Reformas Sociales tractava de regular aquest aspecte, sobre el que eximeix que no es pot establir una regulació igual per a totes les mines. Malgrat això, els sindicats i les organitzacions obreres treballaven per a reduir la jornada laboral. Així, als anys 30 els miners treballaven 9 hores a les mines de Fígols (Balcells i Serra 2019), i la CNT lluità per a una jornada de 8 hores, el que aconseguiren a la mateixa dècada (Peralta 2018). A la postguerra, gran part dels treballadors foren acomiadats, quedant en 80 la plantilla, i la jornada de treball fou ampliada una hora (Soler i Riba i Oriola i Casòliva 1997). La jornada es realitzava en dos torns (un de matí i un de tarda) i es realitzava de seguit. A més, en aquest moment molts treballadors provenien d'altres regions i vivien temporalment a prop de les explotacions en condicions molt precàries i molt sovint no podien tornar a casa els caps de setmana (Camps Tor 2021b). Pel que fa al jornal o salari, els sous que oferien les indústries a la muntanya eren inferiors als del pla o els nuclis urbans, el que complementaven amb el sistema paternalista en oferir la pròpia empresa a un preu més baix els elements necessaris per a la reproducció de la vida: alimentació, habitatge, horts i abastiment. Malgrat això, els salaris s'anaren equilibrant, especialment a partir de 1915 (Balcells i Serra 2019, 267). Al segle XX, a més, es reglamentà el salari mínim a percebre per part dels treballadors, pel qual hi hagué un control estatal del jornal mínim d'aquests treballadors.

L'any 1918 en un context europeu en el que es legislà en favor d'un salari mínim, la Sociedad de mineros subterráneos y similares de Bilbao iniciaren el procés de reclamació d'uns salaris mínims

[241] González Castro, José, and Instituto de Reformas Sociales (España) Dirección General del Trabajo e Inspección, 'Higiene del obrero minero', Catálogo de la Biblioteca Central del MEYSS, 1922.

[242] Marvá y Mayer, José, El trabajo en las minas: instituto de reformas sociales (Zero, Distribuidor exclusivo: ZYX, 1909).

per categories a la mineria. Aquesta proposta contemplava les 5 pessetes per als peons, 5,5 per als que utilitzaven el pic i els explosius, 6 per als miners subterranis, 5,5 per als que gestionaven la runa a l'interior de la mina i 3,5 pessetes per als ajudants i les dones[243]. Mentrestant, la mitjana del jornal obrer al Berguedà l'any 1919 era de 6 pessetes per al obrer de la construcció i de 3 per al del camp, desconeixent l'específic jornal dels miners[244]. A Fígols sí que coneixem el jornal mig per als miners un any més tard, que es fixa entre 2,50 i 3,75 pessetes[245] i que ascendí a 5 pessetes l'any 1921[246]. El mateix any, l'Ajuntament de La Baells fixava el jornal mig de bracer en 5 pessetes, mantenint-lo al menys fins l'any 1924[247]. Per contra, l'any 1924 el jornal mig a La Nou havia pujat a 6 pessetes[248] i tant en aquest municipi com a Vallcebre es distribuïa de la següent manera: 7 pessetes per a l'obrer de la construcció, 6 per a l'obrer industrial i comercial i 5 per a l'obrer del camp[249]. El jornal mig es mantingué fins l'any 1935 a les 6 pessetes, en virtut de la Real Orden de 15 de desembre de 1925[250]. L'any 1939 aquest ascendí a 8 pessetes[251] i pujà dràsticament en la següent dècada d'aquesta manera: 9 pessetes al dia de jornal mig l'any 1942[252], 10 d'any 1944[253], 20 l'any 1948[254] i 25 l'any 1949[255]. El sou ascendia també a mesura que els miners adquirien experiència i es formaven. En el cas de Jaume Capella, que entrà a treballar a l'explotació minera de Vallcebre l'any 1941, amb 15 anys, podem observar els canvis en el jornal: "Quan encara era un nen, amb només quinze anys, vaig començar a treballar a fora de la mina, descarregant

[243] "Los Obreros mineros y el salario mínimo", Revista Minera, Tomo 69, 1918, Instituto Geológico Minero Español (IGME) pg. 102
[244] 27 d'abril de 1919, Actes del Ple Municipal 1915-1932, Codi 101.01.03.00 Sèrie 1028, Arxiu Municipal de Vallcebre.
[245] 31 de gener de 1920. Actes de la Comissió Permanent (1918-1928), 1, 115, Codi 101.01.03.00, Sèrie 1032, Arxiu Municipal de Fígols
[246] 6 de febrer de 1921. Actes de la Comissió Permanent (1918-1928), 1, 115, Codi 101.01.03.00, Sèrie 1032, Arxiu Municipal de Fígols
[247] 6 de març de 1921; 5 de març de 1922; 27 de gener de 1924. Actes del Ple de La Baells 1918-1924, Arxiu Municipal de Cercs.
[248] Llibre d'actes del Ple Municipal 1917-1924, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà
[249] 29 de gener de 1924. Actes del Ple Municipal 1915-1932, Codi 101.01.03.00 Sèrie 1028, Arxiu Municipal de Vallcebre.
[250] 14 de gener de 1934; 13 de gener de 1935. Llibre d'actes del Ple Municipal 1934-1937, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà
[251] 24 de juny de 1939, Llibre d'actes del Ple Municipal 1937-1940, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà. 18 d'agost de 1939, Actes del Ple 1939-1942, 1, 1751, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de Cercs.
[252] 14 de febrer de 1942, Actes del Ple 1939-1942, 1, 1751, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de Cercs.
[253] 24 de gener de 1944, Actes del Ple 1942-1944, 1, 1751, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de Cercs.
[254] 2 de febrer de 1948, Actes del Ple 1942-1944, 1, 1751, Codi 101.01.02.01.01. Arxiu Municipal de Cercs.
[255] 3 de gener de 1949, Actes del Ple 1947-1952, 1, 1751, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de Cercs.

vagonetes. Als setze, ja feia d'enfustador i també vaig fer de peó, de vagoner, de picador i, finalment, de vigilant, durant 24 anys seguits. (...) El meu primer sou va ser de sis pessetes al dia, descarregant vagons. Després en vaig cobrar catorze per fer de vagoner, treient vagons a manso i quan feia de picador ja en cobrava vint. Vaig anar tres mesos a Peguera perquè allà em pagaven 30 pessetes al dia en comptes de vint, però el meu pare volia que l'ajudés a casa i em va tornar a Vallcebre." (Pons 1997, 32).

El treball a les mines tenia uns condicionants més enllà del sou i la jornada diària, i és que les mines de la conca berguedana eren perilloses pel grisú que contenien i pel tipus d'explotació que es portava a terme, molt intensiva en mà d'obra, pel que afectava seriosament a l'estat de salut dels treballadors a través d'accidents, desgast físic i malalties. A mes, tant homes com dones i nens treballaren a la mina, especialment al principi, i amb el desenvolupament de la legislació laboral, dones i infants passaren a treballar a l'exterior de la mina, el qual feren els majors de 12 anys durant la major part de la història de l'explotació al Berguedà (Serra 2020a, 72). La mineria condicionava fortament la vida d'aquestes persones en la seva salut, però fins i tot en el seu risc de mort. A Fígols-Les Mines hi hagué diversos accidents que condicionaren les múltiples generacions de miners (Rodríguez 2015; Serra 2015). És precisament per aquest motiu que els sindicats i les institucions reformistes demandaren insistentment l'existència d'una pensió per incapacitat i per jubilació per als miners, davant la duresa del seu treball per tal de cobrir-los en el moment que ja no poguessin treballar-hi (Marvá y Mayer 1909). A Carbones de Berga SA queda documentada aquesta pràctica, almenys a l'any 1940, en què l'empresa paga el "retiro obrero" a l'obrer de 72 anys Felipe Galceran Pons per requerir hospitalització[256].

Les malalties laborals i les problemàtiques d'higiene era un dels desafiaments que havien d'enfrontar les comunitats mineres de la conca de Berga. Entre finals del s. XIX i principis del XX, cada vegada més individus, polítics i professionals destacats, alhora que institucions, abordaren la qüestió de la salut entre els miners des de la perspectiva higienista, que contemplava la salut d'aquestes persones en tant que treballadors i en relació a la seva integritat moral i capacitat

[256] 10 de desembre de 1940, Actes del Ple 1939-1942, 1, 1751, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de Cercs

productiva: "La riqueza de un pueblo depende de la salud de los individuos que lo integran, pues sólo el hombre sano es capaz para el trabajo fecundo, para acometer grandes empresas, en las que hay que poner a prueba la resistencia física y la inteligencia clara, expedita y libre de preocupaciones. Si el hombre sufre física y moralmente; si su fisiologismo se baila perturbado −por el dolor, por el agotamiento, la fatiga, por hábitos nefastos−, entonces ese hombre no podrá rendir trabajo alguno útil, y se convertirá en un parásito, que estorbe la marcha progresiva del pueblo"[257]. A més, una part important d'aquestes veus responzabilitzaven primerament l'obrer de les seves condicions i en segon lloc als responsables polítics, als que reclamaven mesures reformistes d'higiene per a la "tutel·la del dèbil": "La falta o escasez de medios materiales no es ni puede ser motivo de desdén de la higiene, pues la máxima pobreza y estrechez es compatible con el aseo y la limpieza, bases de la salud."[258]. Així, es reconeix el treball miner com un dels més penosos i insalubres[259], per al qual es desenvolupà un reglament de la Policia Minera per al control dels riscos per a la salut i la seguretat relatiu a la ventilació obligatòria i l'amidament del grisú, així com a les temperatures. Així, la pols, els canvis bruscos de temperatura, la humitat extrema, l'absència de llum foren factors de risc per als miners. Es destaquen entre les malalties provocades per el treball a l'interior de la mina l'antracosi "o titis de los mineros", infecció provocada per la inhal·lació de partícules de carbó; la tuberculosi, facilitada per la deposició de pols de la mina als pulmons i la seva irritació; el nistagmus, una malaltia per sobrefatiga de l'ull per manca d'iluminació; malalties cutànies derivades de la brutícia de la mina; anquilostomàsia o anèmia; reumatisme; la silicosi; i el paludisme o calentura intermitent[260] (Sierra Álvarez 1994).

[257] González Castro, José, and Instituto de Reformas Sociales (España) Dirección General del Trabajo e Inspección, 'Higiene del obrero minero', Catálogo de la Biblioteca Central del MEYSS, 1922.
[258] González Castro, José, and Instituto de Reformas Sociales (España) Dirección General del Trabajo e Inspección, 'Higiene del obrero minero', Catálogo de la Biblioteca Central del MEYSS, 1922.
[259] "la visión directa del trabajo de esos millares de obreros que bucean bajo tierra toda su vida en labores altamente insalubres, privados de la luz del sol, respirando aire impuro, gases venenosos, sometidos a mil peligros que nacen de la índole de la labor que realizan; a esas frecuentes catástrofes, que de cuando en cuando nos conmueven, siquiera sea por breves instantes, para olvidar pronto a las víctimas y reanudar nuestra vida radiante sin preocuparnos de los hombres que caen en la mina profunda y tétrica, en la que, de no perecer violentamente, se envenenan poco a poco, hasta que la enfermedad profesional les rinde definitivamente, en plena juventud muchas veces, sin que les quede otro vivir que la mendicidad o el asilo." González Castro, José, and Instituto de Reformas Sociales (España) Dirección General del Trabajo e Inspección, 'Higiene del obrero minero', Catálogo de la Biblioteca Central del MEYSS, 1922.
[260] Marvá y Mayer, José, El trabajo en las minas: instituto de reformas sociales (Zero, Distribuidor exclusivo: ZYX, 1909); González Castro, José, and Instituto de Reformas Sociales (España) Dirección General del Trabajo e Inspección,

Veurem de quina manera aquestes estigueren presents entre els miners berguedans a l'apartat 8.2.7.3 del vuitè capítol.

L'equipament del que disposaven els miners al Berguedà per a protegir-se dels riscos de la mina era un llum de carbur i una roba de treball gens adaptada a les necessitats, al menys durant gran part de la història de l'explotació. La roba era aprofitada de pagès o de carrer: pantaló, camisa i jersei, jaqueta o xupa de cuir, boina i espardenyes o sabates, depenent de les possibilitats de cada miner (Camps Tor 2021b). A més, sovint aquesta roba es trobava feta malbé, espatllada, estripada o amb forats, el qual es pot comprovar diverses fotografies.

Fig. 19: Obrers a l'exterior de la mina.

'Higiene del obrero minero', Catálogo de la Biblioteca Central del MEYSS, 1922; La Silicosis En La Industria, Congreso de Medicina y Seguridad Del Trabajo. Servicio Mutual de Reconocimiento Médico y Prevención Contra La Silicosis (Barcelona: S.E.R.S.I., 1943).

La higiene era un gran repte de mantenir per als miners berguedans, que no disposaren fins a la segona meitat del segle XX d'instal·lacions per a la pròpia neteja com dutxes ni aigua corrent als pisos o habitatges, pel qual s'havien de netejar a la font, tal com corroboren diversos testimonis[261]. A més, diverses pràctiques precàries, produïdes per la pobresa, al voltant de l'habitatge posaven en risc la salut dels miners. Algunes d'aquestes circumstàncies foren l'amuntegament, la manca de ventilació, la manca de llits i la pràctica dels llits calents, la manca d'espai i la superposició de les funcionalitats en les estances i la impossibilitat de mantenir la neteja en aquesta situació[262].

Gènere i treball de les dones a la conca minera

El treball de les dones amb el procés d'industrialització es veié afectat doblement: per una banda, per la incorporació de moltes d'elles al treball assalariat, i per altra banda a la domestificació de la dona i a la invisibilització del seu rol productiu i reproductiu a la societat.

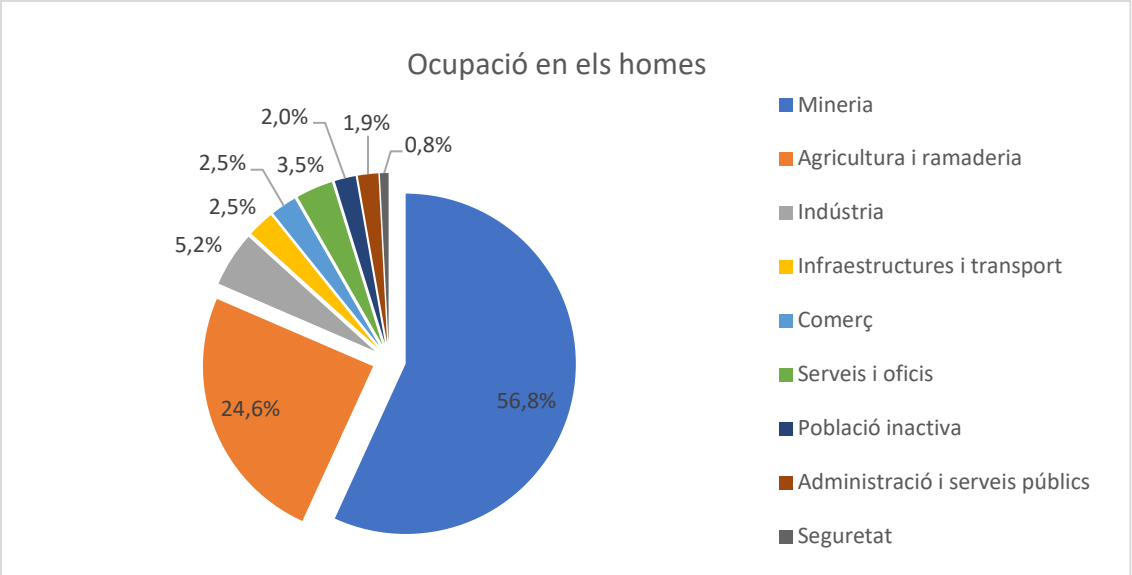

Fig. 20: Ocupació en els homes a partir del padró dels municipis estudiats (Cercs, Fígols, Vallcebre i La Nou de Berguedà), sobre un total de 1398 homes adults dels que es coneix ocupació. Font: pròpia a partir de dades del padró.

[261] Assumpció Rubio Alegre (1925, La Garriga), "Mirades mineres", documental d'entrevistes del Museu de les Mines de Cercs, 2015.
[262] Veure en profunditat al capítol 8.

Pel que fa al treball assalariat de les dones a l'Alt Berguedà, una part important es dedicà al treball industrial miner, mentre moltes dones es dedicaren al treball a la fàbrica tèxtil de la Colònia del Carme –a partir de 1926– o realitzaren altres tipus de tasques remunerades en comerços o cases particulars. En primer lloc, cal destacar aquí la dificultat d'anàlisi del treball assalariat femení degut a la manca de documents d'arxiu de l'empresa en aquest sentit, però especialment a la invisibilització estadística de les dones en el treball industrial, i especialment en el miner. El treball assalariat de la dona es considerà com una qüestió complementària, temporal o auxiliar per a la família, el qual feu que en molts casos es tractés d'un treball informal (no documentat i registrat per part de les institucions) i invisibilitzat (no identificat i reconegut per part de la societat).

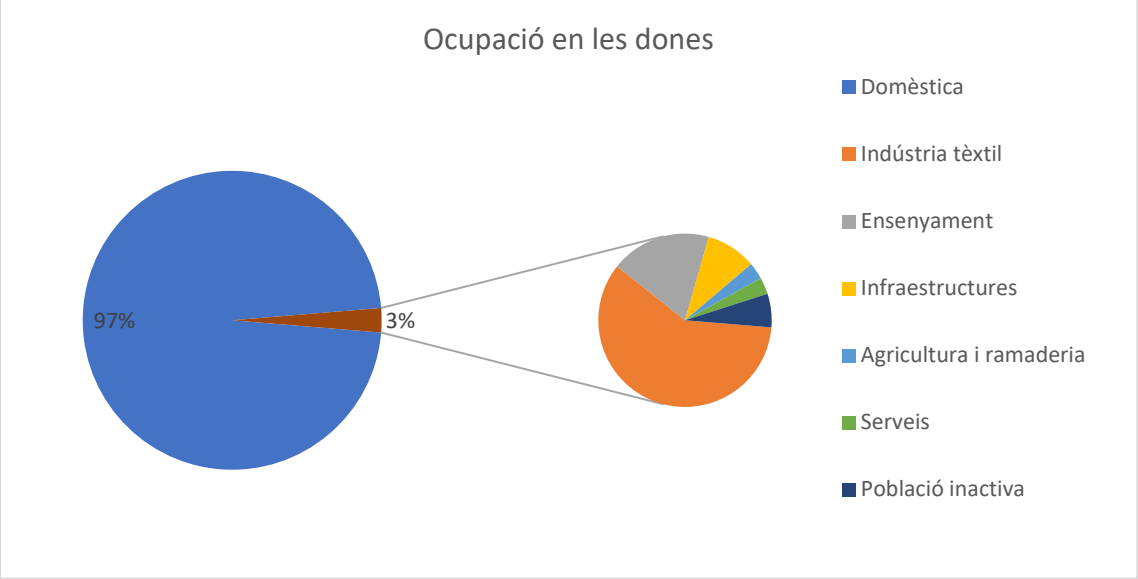

Fig. 21: Ocupació en les dones a partir del padró dels municipis estudiats (Cercs, Fígols, Vallcebre i La Nou de Berguedà), sobre un total de 1222 dones adultes dels que figura ocupació. Font: pròpia a partir de dades del padró.

Així, sovint els registres oficials no recullen aquest aspecte del treball industrial de les dones (Borderías Mondejar, González-Bagaria, i Villar 2011; Borderías Mondejar 2002), tal com veiem també en el padró on un 97% de les ocupacions atribuïdes a les dones es refereixen al treball domèstic ("sus labores", "su clase", "de la casa") sent molt puntuals les referències a un treball fora de casa que contrasta amb la informació de les fonts orals referent a la seva participació almenys en el tèxtil, a la fàbrica del Carme, i en el triatge del carbó a la llímpia. Això es deu en part a la pertinença d'aquestes institucions de registre Estatal al model de valorització del treball pel qual "el aparato legal y paralegal de la distinción y la discriminación por géneros siguió de

forma totalmente lógica las huellas de esta valoración diferencial del trabajo" (Wallerstein 2012), basada en l'escissió entre treball productiu i treball reproductiu. El treball a casa es considerà reproductiu, independentment de les tasques que contemplés i el treball fora de casa per part de la dona no era valoritzat, pel qual tampoc arribava a equiparar-se al treball masculí, ni tan sols en identificació, i en cap cas en salari. De fet, l'element que subjau aquesta concepció del treball, amaga la doble socialització de les dones, en que aquestes havien de treballar doblement (a casa i en un treball remunerat) i que es donà al Berguedà en aquest context, en un moment d'incorporació de la dona al treball "productiu" o industrial, sense perjudici del treball "reproductiu" o domèstic.

Fig. 22: Fotografia de les dones que treballaven triant el carbó a la mina Tumí l'any 1944. Font: Arxiu Antonia Perarnau.

Pel que fa al treball de les dones a les mines s'anà definint legislativament una limitació del seu treball, junt amb els menors d'edat, a l'interior de la mina per la conceptualització de qüestions que associaven la dona a la debilitat i a la moralitat, a través del risc de promiscuïtat: "la constitución física de la mujer es más débil, más delicada que la del hombre, y debe eximírsela de los trabajos rudos y poco higiénicos del interior de las minas" (Marvá y Mayer 1909, 115). L'any 1897 es desplegà el reglament que prohibia el treball de menors de 10 anys a l'interior de

la mina, que s'amplià amb la llei de l'any 1900 en que s'ampliava l'edat de prohibició fins als 16 anys i s'avançava cap a la prohibició del treball de les dones a l'interior de la mina. En tot cas, el treball a la indústria minera, especialment a l'exterior de la mina fou continuat per a les dones, com veiem seguidament.

A través de les dades de l'explotació de lignit a la província de Barcelona, en tractar-se la conca berguedana de l'explotació principal a partir de 1900, podem inferir l'evolució del treball de les dones a les comunitats mineres de l'Alt Berguedà (a partir de fig. 23). Veiem en primer lloc la incidència de la reglamentació del treball de les dones i dels canvis de conceptualització d'aquest que es donaren a finals del s. XX. A la província de Barcelona entre 1868 i 1875 les dones representaren entre un 11,52%, a l'inici del període, i un 21,74% de les persones que treballaven a la mina de lignit, arribant fins al 27,40% el 1880[263]. S'observa un important descens a partir de 1880 i que es recupera uns anys més tard per a tornar entre el 10 i el 15%. A partir de 1895, però, la caiguda fou sostinguda i s'estabilitzà al voltant del 1% a principis del s. XX amb una tendència encara a un molt suau decreixement fins 1934. A més, cal destacar la importància de la bretxa salarial de gènere, que es mantingué al voltant del 50% en la mineria (Martínez Soto, Pérez de Perceval Verde, i Martínez Pérez 2017).

Les dones treballaren al Berguedà especialment en la tria del carbó, a l'exterior de la mina. En molts casos cobraven a preu fet per sac o cistella de carbó triat, pel qual es tractà durant un llarg temps d'un treball informal. Posteriorment, passaren a treballar a l'interior del rentador de carbó, en aquest cas formant part de la plantilla de Carbones de Berga SA (Soler i Riba i Oriola i Casòliva 1997). Comptem amb testimonis dels anys 40 que situen en aquest treball de cribratge a les dones, desenvolupat especialment per les dones de les famílies migrants[264]. Josep Tutó recorda com les dones treballaren a les cribes triant carbó, i dones com Gabriela Ramos Ribas hi treballaren 6 dies per setmana juntament amb els homes de la família, que treballaven a la mina. Gabriela, provinent de Santiz (Salamanca) treballà als anys 50 i fins que es casà a la mina de Tumí triant carbó junt amb 7 o 8 dones més en el seu torn[265]. També Jeroni Villanueva recorda com

[263] Les dades dels anys 1876, 1877 i 1883 presenten error, ja que figura que no existí cap dona treballant a la mineria de lignit, de forma molt contradictòria als anys anteriors, pel qual han estat suprimits.

[264] Entrevista a Secundino Guillemas Fontdevila (Maçaners), 10 de juliol de 2021. Entrevista a Gabriela Ramos Ribas, 12 de juliol de 2021.

[265] Entrevista a Gabriela Ramos Ribas, 12 de juliol de 2021.

quan treballà a la llímpia amb 14 anys (vora 1947) els seus companys i companyes eren tots un grup heterogeni compost per dones vídues, dones solteres i nois joves d'entre 14 i 18 anys[266].

Fig. 23: Proporció de dones a les plantilles de la indústria lignitífera de la província de Barcelona. Font: Elaboració pròpia a partir de dades del projecte "Historia social de la minería española contemporánea" disponibles a "Mano de obra minería española 1866-1939" https://www.um.es/hisminas/?page_id=10641.

D'altres treballs industrials que desenvoluparen les dones a l'Alt Berguedà fou a la fàbrica tèxtil del Carme, a Sant Salvador de la Vedella. La fàbrica s'inicià l'any 1924 per a ocupar a les dones i filles dels miners. Es tractava d'una colònia i una fàbrica de filats per a la qual J. E. de Olano establí relacions amb industrials tèxtils per a que hi instal·lessin la seva activitat, amb l'objectiu principal de retenir a les famílies i a la mà d'obra minera a través de l'arrelament de les seves convivents mitjançant un lligam laboral. Sovint fins i tot s'identifiquen diversos membres de la mateixa família a la fàbrica, el qual apunta cap a aquesta interpretació. L'any 1926 la fàbrica ja comptava amb 115 persones de personal, de les quals 56.7% eren dones (Serra 2020c). Aquesta dinàmica s'anà convertint en norma i és que pels anys 40 i 50 i fins a la construcció de l'embassament la majoria de noies joves de Sant Salvador de la Vedella i d'altres indrets de cercs anaven a treballar a la fàbrica, com és el cas de Joana Ruiz Muñoz nascuda l'any 1956 (López 2019). A més, algunes dones joves anaven a treballar a Cal Rosal[267], on vivien durant la setmana en una residència de

[266] Entrevista a Jeroni Villanueva (Cercs), 14 de novembre de 2021.
[267] Entrevista a Jeroni Villanueva (Cercs), 14 de novembre de 2021.

monges, i durant la postguerra algunes dones treballaren a la fàbrica del cartró del Collet i a la granja de llet (Balcells i Serra 2019).

Les dones desenvoluparen d'altres tasques de serveis i cures de forma remunerada. Al menys 161 dones al llarg del desenvolupament de l'empresa de Carbones de Berga SA treballaren, a més de la tria del carbó, com a dependentes en les botigues i l'economat de l'empresa, o bé com a operadores a la centraleta de telèfons de La Consolació, incloent també aquelles que desenvoluparen tasques de neteja i de cures a les oficines i als xalets dels enginyers i la torre de la família Olano (Corominas i Camp 2019, 91). Aquest últim és el cas de Sofia Jounou Pons, nascuda l'any 1931 a Sant Salvador de Vedella, que hi servia i netejava[268]. Però també els espais de vida i socialització minera generaven aquestes formes de treball, com és el cas d'Emília Vinyes, que treballà netejant a Can Pons, que servia com a habitatge miner, i a la Cantina de Sant Julià[269].

La qüestió més destacable però en el treball de les dones de l'Alt Berguedà en aquest període, fou l'enèsima invisibilització del treball reproductiu i la domestificació d'aquestes davant el nou panorama social. La construcció social i cultural del treball industrial en el marc capitalista suposà l'escissió (*sensu* Scholz 2013) entre el treball productiu (considerat assalariat, industrial i masculí) i el treball productiu, que inclogué tasques domèstiques i de cura, però també l'assumpció per part de les dones de moltes tasques relacionades amb la vida de pagès, la cura del bestiar i del camp. Si bé la contribució de les dones al treball pagès havia estat en alguns casos silenciat, la seva contribució a la reproducció material de l'economia domèstica havia tingut un pes molt destacat (Ortega López 2020), que la concepció moderna de la divisió sexual del treball modificà. La dona, en aquest procés històric, es construí ideològica i culturalment com a mestressa de casa. La separació del valor, com a procés històric, aprofundí en aquest context la seva rellevància en la cosmovisió berguedana. En un procés liberal d'expansió de l'estatització i de control de les dades productives i del treball, la contribució de les dones pageses en quedà al marge[270] i les

[268] "Anys d'esforç", documental d'entrevistes del Museu de les Mines de Cercs, 2015.

[269] Entrevista a Emília Vinyes de Cal Francesc (Vallcebre), 9 de maig de 2021.

[270] "Es feien un fart de treballar a casa, per fer pràcticament totes les feines domèstiques, per tenir cura de la canalla, dels malalts, dels més grans, (en aquell temps no hi havia tants mitjans assistencials ni serveis socials com ara), rentaven la roba a mà, fent feines de costura i similars que suposaven un important estalvi per a l'economia familiar, etc. A més a més, també participaven en les feines del camp i en la cura del bestiar, si bé deixaven pels homes

tasques reproductives (considerades improductives o de subsistència (Wallerstein 2012, 19) quedaren indissociables del rol de dona i mare −com mostra la denominació *sus labores*−, destinada a la llar i a la cura i sosteniment del miner[271]. La cura del bestiar, l'hort, les tasques del camp, la neteja de la roba, el manteniment de la llar i la gestió de l'economia domèstica depengueren d'aquestes dones. Pilar Villanueva, nascuda l'any 1919 a Alventosa, Terol, anava a netejar al safareig la roba mentre el seu home treballava a la mina; Mercè Viñas Alegret, nascuda l'any 1923 a la colònia de Sant Corneli començà als 8 anys a cuinar per a les seves germanes i a realitzar les compres a l'economat[272]; Assumpció Rubio Alegre, nascuda el 1925 a La Garriga treballava des de petita a l'hort i cuidant les cabres, els conills i les gallines de casa, a més de netejar la roba al safareig, pel qual sovint no podia anar a l'escola[273].

La dependència de la casa de l'economia capitalista −que requeria del jornal del treball miner que aportaven els homes per a sostenir la família− suposà al seu torn la dependència de la família del patró i de les necessitats del mercat de treball capitalista, de la qual no tenien cap control ni autonomia. La individualització dels homes en l'entrada al treball industrial, tal com defensa Hernando (2002), suposà el trencament i la reconfiguració de les relacions socials i familiars. El context de disciplina del marc industrial (que transcendia els límits de la colònia) situava la centralitat dels rols socials a l'exterior de la llar (Thompson 2012, 454), transformant la noció i la pràctica dels masos i masies en els quals s'havia centrat la vida pagesa. D'aquesta manera, la construcció de la noció de treball abstracte l'escindí de la concepció integral de la vida a través de la seva jerarquització a partir de la figura del "cap de família", població considerada activa, en oposat a les dones, mestresses de casa (Wallerstein 2012, 18). Aquesta jerarquització, sostinguda pel treball domèstic i de cures de les dones sostingué al seu torn les estructures familiars semiproletàries, permetent el manteniment dels salaris miners baixos, per la seva contribució a

aquelles que eren físicament més dures, com ara segar, llaurar, etc." (Lapuente Perarnau i Camps Tor 2020)

[271] "A les mines de Coll de Pradell no van treballar-hi dones. No obstant, darrere d'aquests homes hi havia mares, dones, nebodes o filles que d'una manera o altre influïen en la vida dels miners de Coll de Pradell." "Eren elles qui preparaven el menjar i el vi que serviria per aliment durant la setmana als miners i també eren elles les que rentaven la roba rígida i bruta plena de fang, carbó i carbur."(Camps Tor 2021b, 128)

[272] "Anys d'esforç", documental d'entrevistes del Museu de les Mines de Cercs, 2015.

[273] "Mirades mineres", documental d'entrevistes del Museu de les Mines de Cercs, 2015.

la supervivència familiar. Com ja interpretà Wallerstein en altres contextos (2012), la progressiva proletarització, que desbancà gradualment el model pagès mixt, resultà necessàriament en l'increment dels salaris o dels complements (habitatge, hort, economat) per arribar al nivell de subsistència. Si, com hem presentat anteriorment, l'economia domèstica a través de les activitats pageses es mostrà incapaç d'assolir els límits de la supervivència, la incorporació dels homes i part de les dones locals al treball industrial, desarticulà la capacitat productiva agricultora i ramadera, el que al seu torn feu a les famílies més dependents de l'ingrés d'un salari, el que resultà un procés en espiral que deixava cada vegada més lluny l'economia domèstica i es feia cada vegada més dependent del treball assalariat, en el qual la dona es construí en una posició subordinada (tant per la desvaloració de l'aportació del seu treball a la supervivència de la llar com per l'existència de la bretxa salarial, la informalitat i els processos d'invisibilització quan formava part del treball industrial.

Noves mentalitats, cultura obrera i hàbits socials

La industrialització del carbó al Berguedà suposà la transformació de la vida econòmica i social de les seves comunitats, junt amb una profunda modificació de les formes de vida, les relacions socials, les mentalitats, la cultura i els hàbits socials. El procés històric de desenvolupament del capitalisme industrial tingué al Berguedà una tardana però ràpida transformació en quant a la integració i el predomini del treball abstracte (treball industrial assalariat en aquest cas) en front de les formes de treball tradicional, vinculat a la vida pagesa. A l'Alt Berguedà no es donà de forma generalitzada una transició capitalista i un procés d'industrialització canònic, basat en la intensificació del treball agrícola, manufacturer o tèxtil i l'erecció d'una burgesia local (Ferrer i Alòs 2011; Marfany 2012). En aquesta zona, els propietaris rurals perderen progressivament el seu poder a partir del s. XVIII i majoritàriament no desenvoluparen una política de millorament, ni un procés d'acumulació. Per altra banda, tot i l'existència de comerciants, mercaders i petits tallers productius als nuclis de la vall del Llobregat aquests no constituïren tampoc una classe social amb capacitat d'acumulació, d'inversió i d'organització de la mà d'obra (Busquets i Serra 2001, 19). La major part de la població es trobava en una economia domèstica més o menys complexa (amb alguna participació del mercat i petites produccions domèstiques

manufactureres i protoindustrials) en el moment de construcció del projecte industrial carboner, impulsat com hem vist per part de burgesia forana a la comarca i principalment vinculada a petits o grans centres urbans. La acumulació necessària per a la industrialització extractiva es donà doncs fora de la comarca i aquesta passà una profunda transformació social entre finals del s. XIX i inicis del s. XX.

Una part important de les transformacions que hem vist en quant a organització econòmica, classes socials, ordenament de gènere, etc. sorgiren d'aquest xoc i ràpid canvi del que fou una accelerada transició. Els fonaments d'aquesta es troben en part en l'entrada a l'escenari del treball abstracte i dels seus derivats en el procés de proletarització, que ja hem comentat. El treball abstracte, a partir de la seva forma industrial minera, suposà per a l'Alt Berguedà la primera introducció massiva de la segmentació entre vida i treball i de l'ordenació d'aquest en base a la concepció moderna del temps (l'oposició del temps de treball al temps de l'oci, la introducció de la jornada de treball sistematitzada i mesurada) (Kurz 1999, 88). Aquest temps, separat dels ritmes de la natura i dels cicles agrícoles, es regulà en torn a la quantificació i relació entre temps i diners (Thompson 1979): "apareció entonces por primera vez como una categoría homogénea, medible en unidades de tiempo o valor y se identificó unívocamente con el trabajo productivo (de valor añadido) excluyendo las actividades no mercantilizadas" (Gómez-Baggethun i Naredo 2020, 12). El treball al que ens venim referint s'erigí com una categoria, sorgida d'un origen i un context ideològic determinat, que es convertí en una font central de supervivència, identitat personal i mobilitat social (*ibid* 2020), que és una base constitutiva del que entenem per classe obrera i consciència obrera.

Ramon Pei, escriptor i periodista liberal, presentà un interessant article d'opinió en quant al context de contacte i transformació de la cultura i les mentalitats al Berguedà, titulat "On la fàbrica, la mina i el camp es barregen"[274]. En aquest, relatà els contrastos del contacte entre diferents formes de vida, procedències, cultures, ideologies i classes socials arrel de la industrialització; i hi intuí l'hegemonia moderna, industrial i burgesa que es consolidava: "L'avenç constant del maquinisme arracona moltes coses, trasbalsa moltes vides, ofega molts costums

[274] Pei, Ramon. "On la fàbrica, la mina i el camp es barregen", Setmanari Mirador, 365, 13 de febrer de 1936.

tradicionals. La gent enemiga del taüt del maquinisme s'ha refugiat a Berga, la capital del nord, on cada any pot esglaiar-se una mica amb la Patum, veritable espectacle de pells roges[275].”

La cultura obrera de la conca de Berga estigué condicionada i constituïda en part per les dinàmiques de control i d'adoctrinament que exercia el paternalisme patronal a través de l'habitatge, l'església, l'educació i els espais de socialització de l'empresa, com s'observa en molts altres contextos (Sierra Álvarez 1985; Terradas i Saborit 1994; López Calle 2004; Dorel-Ferré 2003; Cano Sanchiz 2012a; Enrech 2005b).

Pel que fa a l'habitatge a la colònia, com veurem al capítol 8, aquest funcionava com un sistema de control i disciplinament dels obrers a través de la disponibilitat i l'accés a aquests habitatges, la fidelització dels treballadors qualificats i la fixació de famílies determinades a la indústria, així com a través de la planificació de l'espai de la colònia en si. La importància de l'església a l'interior de les colònies fou clau per a l'adoctrinament moral i religiós de les famílies mineres en base a la ideologia del propietari, el qual es desenvolupà a través de les esglésies i ermites construïdes amb l'ajut econòmic de J. E. de Olano i l'espai catòlic que tingueren altres espais de socialització (Corominas i Camp 2019). Alguns projectes en aquest sentit quedaren en el tinter, com el d'una gran església al Serrat dels Bous dissenyada per Bernardí Martorell Puig el 1919, o la creu de Caravaca que s'havia d'erigir en un turó prop de La Consolació (Serra 2019c).

Les escoles també foren influïdes per la política paternalista industrial. Aquestes, malgrat foren gestionades per els respectius ajuntaments i els veïns des de temps ençà[276], també foren influïdes per l'acció dels propietaris de la indústria minera. Pedro Oromí, el propietari de la principal empresa minera de Peguera, abans de la seva adquisició per part de J. E. de Olano, cedí un local de la seva propietat per a l'escola i el pis del mestre de Peguera l'any 1922[277], mentre que les colònies incorporaren una escola per nucli, exceptuant el de La Consolació, que compartia escola

[275] Al llarg de l'article ironitza amb la mescla de cultures, procedències i ideologies a partir de la metàfora ètnica, com a crítica al creixent feixisme del context en el que fou escrit.

[276] Nomenaments de Mestres, designació de centres escolars i locals, pagaments i obres. 19/12/1890, 16/03/1892, 11/05/1892, 04/11/1892, 10/11/1892, 28/03/1893, 17/05/1894 La Vanguardia; Actes del Ple Municipal 1933-1938 i 1940-1944, Codi 101.01.03.00 Sèrie 1028, Arxiu Municipal de Vallcebre; Actes de la Comissió Permanent (1918-1928), 1, 115, Codi 101.01.03.00, Sèrie 1032, Arxiu Municipal de Fígols.

[277] Actes de la Comissió Permanent (1918-1928), 1, 115, Codi 101.01.03.00, Sèrie 1032, Arxiu Municipal de Fígols.

amb Sant Josep (Corominas i Camp 2019).

Els espais de socialització ens els quals es produïen també les relacions socials i es construïren les identitats foren generalment espais sota control de l'empresa, majoritàriament de Carbones de Berga SA. Aquest fou el cas dels economats, les cantines i el cinema, que s'anaren desenvolupant al llarg del temps i que tenien repartits per els diversos pobles obrers promocionats per l'empresa i especialment a Sant Corneli i Sant Salvador de Vedella (Corominas i Camp 2019; Serra 2019c; López 2019). Un exemple del període franquista fou l'Hogar Familiar, que funcionava com un bar on podien anar a beure i a jugar els homes, però que era alhora seu de la Falange del poble. El sou, cobrat en la moneda de l'economat, servia per abastir-s'hi de tots els productes necessaris, proveïts per l'empresa a un cost menor. Sovint també les cantines proveïen d'alguns productes, com el pa (Soler i Riba i Oriola i Casòliva 1997). A més, algunes botigues o comerços de queviures eren regentades per particulars, amb permís de l'empresa. En el cas de Vallcebre, les explotacions de Coll de Pradell i del Tumí s'abastiren principalment en botigues particulars o bé masos que venien productes determinats. La cantina i botiga de queviures de Vallcebre fou regentada entre 1944 i 1954 per Rossend Riu (Camps Tor 2021b), però en aquest poble molts d'altres masos actuaven de petites botigues com Cal Barrol, Cal Serafí, el Jorn, Ca l'Andorrà, Cal Sastre, etc.[278]. És destacable també el rol que tenien els horts de lloguer per als treballadors, propietat de l'empresa, en el que les famílies cultivaven un complement a la seva alimentació, suposant un recurs per a l'empresari per a mantenir uns sous baixos, alhora que actuava com a element de vinculació a la terra, a l'entorn i un espai de socialització generalment per als homes[279].

La identitat minera es construí al voltant d'aquests espais de socialització, però també al voltant de les noves pràctiques, hàbits i tradicions construïdes en torn al fet miner. Potser l'element més paradigmàtic foren les festes de Santa Bàrbara, considerada la patrona dels miners, que era promoguda per Carbones de Berga SA i per l'Ajuntament[280], i en el qual participava de forma

[278] Testimoni de Lluís Cadena. (Pons 1997)

[279] Jeroni Villanueva recorda com el seu pare cultivava a una parcel·leta d'hort a Sant Corneli que llogava a canvi d'una part del sou a Carbones de Berga S.A. Entrevista a Jeroni Villanueva (Cercs), 14 de novembre de 2021.
homes despres de mines treballaven l'hort (barraques) -> propietat de CBSA i ho demanaven i pagaven alguna cosa

[280] El 27 de novembre de 1911 l'Ajuntament de Vallcebre acordà sufragar les festes de Santa Bàrbara donat que "en

molt activa tota la població de les colònies. Un element nou que presentava la modernitat industrial i la concentració d'homes obrers fou la proliferació dels espais d'oci al voltant de l'alcohol i l'aparició o extensió d'hàbits i de formes de sociabilitat determinades. Diversos estudis i informes de l'època dissertaven sobre qüestions molt associades a la idea dels miners com l'embriaguesa o l'alcoholisme, el joc i la prostitució, i en algunes ocasions la violència i la promiscuïtat (Sierra Álvarez 1994)[281]. Aquests hàbits foren habituals a Catalunya als nuclis industrials que creixeren ràpid i on es concentraren grans quantitats d'obrers, molts d'ells homes joves i solters, de diferents procedències, orígens, llengües i cultures de l'Estat (*p.e.* Tarraubella 1990). El desarrelament i la precarietat de la migració i del seu lloc de treball, alhora que la duresa del treball a la mina s'interpreten com elements clau en la construcció d'aquests hàbits, al mateix temps que les sensacions de desassossec i manca de marc ontològic que es podien donar en aquests contextos. Aquest últims es trobarien molt plausiblement interrelacionats amb la conflictivitat social i de classe generada pel malestar, que es manifestava d'una forma cultural difusa a través d'"un estado permanente de reluctancia, de rechazo y, en ultima instancia, de conflicto social" (Sierra Álvarez 1994, 95), quan no es canalitzaven de forma directa a través de l'organització social, com veurem al següent apartat (6.5).

A la conca minera de Berga es documenten algunes informacions en aquest sentit, relatives a hàbits que confrontaven la moralitat d'institucions i empreses, que tractaven de posar-hi fre. Per una banda, a Vallcebre l'Ajuntament tractà de controlar el tancament de cafès i tabernes a partir de les 12 de la nit a través de multes, quedant prohibida "toda clase de divertición"[282]. Així, a través de la restricció de l'horari s'esperava poder controlar les pràctiques i els hàbits dels treballadors. Aquests hàbits veiem que es relacionen al joc i l'aposta, el soroll nocturn, el consum d'alcohol i la prostitució. El consum d'alcohol, vinculat a molts dels altres hàbits relacionats amb

esta población casi la mayor parte de los varones son obreros de las minas del carbón tituladas de Fígols". Actes del Ple Municipal 1909-1912, Codi 101.01.03.00 Sèrie 1028, Arxiu Municipal de Vallcebre.

[281] Marvá y Mayer, José, El trabajo en las minas: instituto de reformas sociales (Zero, Distribuidor exclusivo: ZYX, 1909); González Castro, José, and Instituto de Reformas Sociales (España) Dirección General del Trabajo e Inspección, 'Higiene del obrero minero', Catálogo de la Biblioteca Central del MEYSS, 1922.

[282] 29 de març de 1925. Actes del Ple Municipal 1915-1932, Codi 101.01.03.00 Sèrie 1028, Arxiu Municipal de Vallcebre.

l'ambient de festa i descontrol que podia incloure cants i soroll nocturn[283]. El joc constituí un element rellevant en l'acció de les institucions per tal de controlar les apostes i els jocs de cartes nocturns, que aparentment haurien generat moltes disputes i haurien arruïnat diverses famílies[284]. Així, amb l'objectiu de "cortar de raíz tan pernicioso vicio" es prohibí el joc i les apostes en diverses ocasions[285], alhora que es limità l'horari nocturn dels bars i cafès a les 10h de la nit durant l'hivern i a les 11h durant l'estiu[286]. Davant de tals prohibicions, algunes cases del poble allotjaren aquestes pràctiques nocturnes, fet pel qual hi acabà actuant també la Guàrdia Civil a instàncies de l'Ajuntament de La Nou: "el Sr. Presidente manifestó a la corporación que había tenido noticias fidedignas de que en algunas casas de este pueblo que tienen establecimiento, en algunas noches y muy en particular las que en aquel dia se ha cobrado la quincena, se permite jugar a los prohibidos, pasando toda la noche algunos individuos malgastando el dinero que con su trabajo han ganado durante la quincena."[287]. L'objectiu del control de la moralitat i d'unes pràctiques noves es manifesta en les declaracions i les accions dels Ajuntaments, que tractaren d'evitar unes conductes que consideraven nocives davant les problemàtiques mencionades abans i que també tenen a veure amb la concentració d'homes i a les problemàtiques que podia presentar la qüestió del treball assalariat i la quinzena. També la prostitució, pràctica habitual de la urbanitat però generalment desconeguda en aquestes valls prèviament, es documenta a La Nou, on s'hauria portat a dues treballadores sexuals a una casa particular del poble en el context de les festes majors del poble[288].

[283] "Órdenes a todo el vecindario para que durante la noche no se moleste a los vecinos con gritos ni cantos ni rondallas de ninguna clase, avisándose particularmente a todos y cada uno de los establecimientos dedicados a la venta de bebidas alcoholicas" 19 de noviembre de 1930. Llibre d'actes del Ple Municipal 1928-1931, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà.

[284] 21 de gener de 1912. Actes del Ple Municipal 1909-1912, Codi 101.01.03.00 Sèrie 1028, Arxiu Municipal de Vallcebre.

[285] 22 d'ctubre de 1922. Llibre d'actes del Ple Municipal 1917-1924, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà; 23 de març de 1924. Llibre d'actes del Ple Municipal 1924-1928, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà.

[286] 22 d'octubre de 1922. Llibre d'actes del Ple Municipal 1917-1924, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà.

[287] Llibre d'actes del Ple Municipal 1932-1933, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà.

[288] "Mirar y enterarse por todos los medios de que se disponga si es o no verdad que el dia 11 del actual, fiesta mayor de este pueblo, en la Casa Derí trabajaron dos mujeres prostitutas, y caso de resultar ser cierto, proceder con toda justicia contra los cooperadores y encubridores de este tráfico escandaloso." 19 de noviembre de 1930. Llibre d'actes del Ple Municipal 1928-1931, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà.

6.5. Resistències, moviment obrer i conflicte

Les profundes transformacions que venim relatant no foren en cap cas processos plàcids, progressius i estables. En aquest apartat abordarem de forma ràpida un repàs de les resistències i els conflictes que es plantejaren davant l'avenç i el procés d'hegemonització modern i capitalista. Si bé, com veurem, s'han realitzat diversos estudis sobre el moviment obrer Berguedà i sobre alguns dels episodis més destacats d'aquest, resulta interessant que els situem en el context del naixement i expansió per la comarca d'una ideologia i un projecte d'unes classes dominants i d'una estructura econòmica i institucional que condicionà no només les vides de les persones que l'habitaren sinó també la seva imaginació social i els marcs de la seva resposta. Així, el que es concep com a lluita de classes, fou una lluita per les condicions materials i l'estructura econòmica i institucionals que les ordenà, però també fou una resistència a la subjugació, una lluita entre interessos contraposats, ideologies, cultures i valors.

Més enllà del marc de la modernitat, i de la tradicional concepció de la lluita de classes, és interessant observar el xoc de formes de vida i mentalitats que es donà en l'expansió del capitalisme industrial al territori. L'extensió de l'explotació minera al Berguedà, com hem anat veient, assetjà les formes de vida tradicionals des d'un plantejament aculturant basat en la ideologia del progrés. La resposta popular a aquesta dinàmica és majoritàriament encara desconeguda per la historiografia, i encara inabordada a la comarca que ens ocupa, ja que presenta dificultats evidents a l'hora d'estudiar-la a través de les fonts disponibles[289]. Les referències globals (Scott 1985; Hobsbawm 2010; Ortega López i Cabana Iglesia 2018) ens parlen de la resistència quotidiana, la dissidència i l'organització pagesa (o premoderna) per a fer front, no només al capitalisme, sinó a la industrialització, a les quals les perspectives clàssiques sobre el moviment obrer no han pogut arribar. Alguns estudis de cas aborden d'alguna manera aquests aspectes, sovint com l'avantsala o els antecedents del que seria l'organització obrera moderna (Ferrero Blanco 1999; Mayayo i Artal 1995; Roma i Casanovas 2014; Corderroure Pajuelo 2018). Malgrat això, i davant la necessitat de més estudis en aquest sentit, podem veure la repercussió d'aquests conflictes al Berguedà en la disputa sobre els comunals i les tradicions associades (a

[289] Com hem vist al capítol 4,

través de litigis o formes de desobediència de les limitacions privatives, veure 6.2), la perseverança en el manteniment de les formes i les pràctiques pageses durant un llarg període –malgrat les dificultats–, les resistències quotidianes a partir de la construcció de l'autonomia i la disputa del control de l'habitatge (veure 8) i l'expressió del malestar i la disconformitat a través dels hàbits populars (veure 6.4). L'amplitud i la varietat de formes de resistència al sistema i la ideologia el procés de dominació també inclogué però formes més explícites de conflicte i d'organització que podríem considerar com a premodernes. Gran part d'aquestes les podem veure a l'Alt Berguedà entorn al fenomen del carlisme (Junyent Tresserra 2010; Arnabat i Mata 2010; Serra 2017a), com a eclosió del conflicte polític i social en forma bèl·lica. Si bé des d'algunes interpretacions s'havia apuntat al caràcter popular i camperol del carlisme (Torras Elias 1976; Valverde 2017), al Berguedà hi veiem part d'aquest en la composició de les files carlistes, en el sabotatge industrial i la confrontació a les figures industrials i liberals. El carlisme Berguedà fou sostingut, a més dels partidaris reialistes i cases fortes locals[290], per població diversa entre la qual es trobaven pagesos i masovers empobrits, botiguers, artesans i una part del segment més precari[291] de la població (rodamons, captaires, bandolers o contrabandistes), que s'integraren a les guerrilles. De fet, la proporció de la participació de les classes populars fou molt rellevant, constituint al menys vora un 70% –incloent jornalers i teixidors– (Junyent Tresserra 2010). Així, la participació de les classes populars en aquest conflicte, estigué condicionada pel sacseig i desarticulació de les seves formes d'entendre el món, els seus sistemes morals i comunitaris, promoguda pel model liberal i industrial (Valverde 2017, 24-25). Una part important de les seves accions en relació a la indústria fou el sabotatge, que aconseguí frenar el desenvolupament industrial Berguedà a mitjans s. XIX (Garcia 1982, 104).

Més enllà del substrat popular del carlisme i la seva resistència a la industrialització, preexistiren al territori algunes tradicions que influïren el posterior desenvolupament de l'obrerisme modern, com foren l'anticlericalisme, el laïcisme i l'antiautoritarisme (Cara i Jané 2001), que condicionaren part de les seves pràctiques. L'organització obrera i sindical moderna, que s'inicià al Berguedà a

[290] Com és el cas de Ramon Grandia, el "Nai de Vallcebre". (Felipó 2014; 2017)
[291] El que s'ha considerat molt sovint "lumpen" o "lumpenproletariat" que s'opta per modificar aquí per la noció de precarietat i de subalternitat per a deslligar-lo de les concepcions negatives associades i la negació de la seva agència.

la segona meitat del s. XIX, conformà, com tot moviment obrer, part constitutiva del desenvolupament de la modernitat capitalista, com a força antagonista a la burgesia en defensa dels interessos proletaris com la millora de les condicions de treball i salarials. En aquest sentit, convé diferenciar-les del conflicte que hem exposat prèviament, derivat d'un xoc no només d'interessos, sinó d'un complex conjunt de valors, ideologies i formes de vida ontològicament diferenciades. En el cas de l'obrerisme, aquest parteix d'una concepció moderna del treball abstracte i del progrés de la humanitat (Jappe, Kurz, i Ortlieb 2009). Així, el moviment obrer activà el conflicte principalment en els camps econòmic i polític, però ja no en el camp de les mentalitats marc[292]. Aquest tipus de conflicte resultava en una resistència material, però ja no una resistència cultural (de dissidència del projecte civilitzatori), que continuaren acollint les classes subalternes i precàries.

L'organització obrera ha comptat amb una major atenció de la historiografia (Balcells 1974; Barnosell 1999; Cara i Jané 2001; Enrech 2005a; Gómez 2019), pel qual coneixem alguns aspectes que ens poden ser d'interès aquí. L'activitat militant, obrera i sindical fou molt intensa a l'Alt Berguedà, el que configurà una identitat i un fort caràcter d'aquest territori en el fet polític, tal com relata Ramon Pei l'any 1936: "D'un quant temps ençà la premsa barcelonina s'ha d'ocupar sovint d'esdeveniments de la comarca, des del fet divers fins a la informació sensacional, espectacular. Atracament a mà armada de la Banca Comarcal de Gironella, assassinat del rector de Navas, revolució a les mines de Fígols... A pacificar l'Alt Llobregat han vingut la policia secreta, el delegat del governador civil, i el general Molero, segons el caire i la importància del conflicte. L'Alt Llobregat és un dels papus que priven la son al bisbe de Solsona i al governador de Barcelona".[293]

[292] "Ambos tipos de movimiento [obrer i nacionalista] se arropaban con la ideología de la Ilustración: la inevitabilidad del progreso, es decir, la emancipación humana justificada por unos derechos humanos inherentes. Ambos tipos de movimiento apelaban al futuro frente al pasado, a lo nuevo frente a lo viejo. (…) Los movimientos obreros socialistas se interesaban por los conflictos entre los trabajadores asalariados, urbanos, sin tierras (el proletariado) y los propietarios de las estructuras económicas en las que trabajaban (la burguesía). Estos movimientos insistían en que el reparto de recompensas por el trabajo era fundamentalmente desigual, opresivo e injusto." (Wallerstein 2012, 70)

[293] Pei, Ramon. "On la fàbrica, la mina i el camp es barregen", Setmanari Mirador, 365, 13 de febrer de 1936.

L'element potser més destacat del conflicte obrer al voltant de les mines berguedanes fou l'atemptat contra J. E. de Olano l'any 1894 a Berga, en que es col·locà dinamita al seu domicili i pel qual es detingué a tres obrers (Corominas i Camp 2019, 311). A més d'aquest atac directe contra el patró, es realitzà algun atac més contra les figures del poder industrial instaurat. L'any 1923 fou assassinat el cap del sometent de Carbones de Berga SA Julio Aparicio; i a la postguerra, el cotxe de Luis de Olano patí un atac en el que resultà ferit el metge Laureà Prats. Un altre fet que podria estar relacionat amb una intenció similar és l'atac a l'Alcalde de Cercs l'any 1892 per part de 6 miners[294].

Per altra banda, es realitzaren per part dels miners múltiples vagues al llarg de la història de l'empresa. L'any 1903 anaren a la vaga uns 700 miners demanant un augment del jornal i només 3 anys després es produí una nova vaga en que participaren 160 miners per l'acomiadament de diversos companys, per al que s'enfrontaren a la Guàrdia Civil a trets i pujaren reforços dels Mossos d'Esquadra (Corominas i Camp 2019). Aquell mateix any, la Guàrdia Civil va localitzar a casa de Cercs "58 cartuchos de dinamita, 145 pistones y ocho rollos de mecha"(Serra 2020a). L'any 1909, en el context de les reclamacions a nivell estatal sobre el règim de treball a les mines per part d'associacions socialistes obreres[295], el Berguedà s'implicà en els fets de l'anomenada "Setmana Tràgica". Aquesta revolta popular, que esclatà davant l'embarcament de nous contingents de tropes cap a Melilla a participar a la Guerra del Marroc, mostra fins a quin punt la família Olano estigué vinculada al poder estatal, i és que entre les dames repartien medalles i tabac als soldats que embarcaven es trobaven algunes membres de la família Olano (Serra 2020a, 83). Els obrers del Berguedà organitzaren una vaga en aquest context d'efervescència social i aproximadament 80 homes es desplaçaren fins a Berga i Manresa realitzant accions de sabotatge de la línia ferroviària i telefònica. A les mines de Fígols 160 homes aturaren la seva activitat i duren a terme els consegüents talls a la infraestructura telefònica, pel qual foren jutjats en consell de guerra 4 miners acusats de rebel·lió militar (Comas i Closas 2009). Després d'uns anys afectats per la repressió les vagues es reprengueren. Entre els anys 1916 i 1918 es realitzaren diverses vagues pel reforçament repressiu de Fígols, que es dotà de 50 Guàrdies Civils més en

[294] 7 de desembre de 1892, La Vanguardia; 15 de desembre de 1892, La Vanguardia.

[295] Marvá y Mayer, José, El trabajo en las minas: instituto de reformas sociales (Zero, Distribuidor exclusivo: ZYX, 1909)

aquest període, per la davallada del sou i com a demanda de readmissió de diversos miners que havien estat acomiadats (Corominas i Camp 2019; Serra 2020a). L'any 1919 els pobles miners ja comptaren amb representació sindical al congrés de Madrid (Cara i Jané 2001). Aquell any realitzaren una disminució de la producció de carbó i tres anys més tard 1600 treballadors es declararen en vaga durant més de 3 mesos per causa de la rebaixa en els sous, i l'any 1923 assistiren 1500 obrers al míting dels Sindicatos Libres de mineros per part de Federico Safont.
Davant de tal activitat sindical, J. E. de Olano tractà de promocionar el sindicalisme catòlic a les colònies sota el seu control, pel qual als anys 20 portà a terme uns exercicis espirituals per a recristianització dels miners. L'operació no progressà i les vagues continuaren. Algunes de les figures destacades del moviment obrer a la conca de Berga en aquest moment foren Manuel Ruiz, Manuel Peralta, Baltasar Martínez Sánchez, Juan Pérez Sanchez, Lázaro Villanueva, José Yepes, Ángel Vaqué i Pere Bascompte.

La Segona República suposà un reforçament del moviment obrer a la zona i juntament amb la Guerra Civil resultà un període marcat per experiències revolucionàries amb un fort protagonisme miner llibertari (Serra Carné 1988; Camps Tor 2021a). L'any 1931 l'afiliació sindical a la CNT a Fígols comptava amb 1.405 obrers, al conjunt del Bages i Berguedà arribà a 23.186 (Serra 2020a; Balcells i Serra 2019) en un clima d'augment de la repressió per part de la patronal (Bengoechea 2005).

El context eclosionà en una insurrecció que proclamà el comunisme llibertari durant una setmana l'any 1932 a Fígols i d'altres localitats de l'Alt Berguedà a partir d'una vaga revolucionària que es convocà des del sector tèxtil, al que s'afegí el miner. La frustració de les expectatives de transformació social de la República, junt amb els creixents conflictes laborals i la repressió de l'organització obrera generaren el caliu d'aquest esdeveniment, conegut com "Els Fets de Fígols", destacat ja pels seus contemporanis en manifestacions o productes culturals o informatius (Madrid 1932)[296], en memòries (Giráldez Macía 2009; Peralta 2018) i que ha rebut força atenció

[296] Redacció, 26 gener 1932, El Bè Negre; Domènec de Bellmunt, 25 gener 1932, Periòdic La Rambla; Lluís Capdevila, 26 gener 1932, La Humanitat; Eduardo de Guzmán, 6 febrer 1932, Tierra y Libertad; Irene Polo, 16 gener 1933, La Rambla.

per part de la historiografia (De Guzmán 1976; Vilanova Ribas i Borderías Mondejar 1983; Giráldez Macía 2009; Algué Sala 2013; Pimentel 2018; Gómez 2019; Lavado i Campàs 2019). L'any 1931 s'havia realitzat un míting de la CNT a Sant Salvador de Vedella amb figures com Federica Monseny, Sol Ferrer i Francisco Carreño. Un any més tard, la CNT vivia al seu si una oposició interna entre els entorns trentista i faista respecte a l'estratègia que havia de seguir el sindicat a la República. L'Alt Berguedà, majoritàriament faista optava per l'aposta transformativa de les vagues revolucionàries (Algué Sala 2013). La revolta s'inicià amb una vaga sectorial del tèxtil al 18 de gener de 1932, de la que formaren part les dones de la fàbrica de la Colònia del Carme (Hilados de Estambre del Alto Llobregat SA) en reclamació per l'incompliment en l'aplicació del conveni acordat pel tèxtil i com a resposta als sectors conservadors i industrials de la comarca que pressionaven per no incorporar les reformes i les mesures socials. J. E. de Olano, entre d'altres empresaris, rebutjava les mesures progressistes de la República, les quals desobeïa i no dubtava en aplicar la força o la repressió de la Guàrdia Civil davant les protestes per les condicions de treball, fins al punt que Lluís Companys, com a governador civil amonestà múltiples vegades la seva empresa (Camps Tor 2021a). La solidaritat dels miners, familiars de les dones que treballaven a la fàbrica de filats, i la seva participació impulsà la vaga general estenent-la a una acció revolucionària dos dies després, que es difondria per l'Alt Llobregat i el Bages: Sallent, Navarcles, Balsareny, Súria, Cardona. A les trobades anteriors, la resta de sindicats locals havien acordat no portar endavant la vaga revolucionària, però el de Fígols es trobava encoratjat a aportar un exemple de pràctica revolucionària, especialment després del míting a principis de mes per part de Bonaventura Durruti, Artur Parera i Pérez Combina (Cara i Jané 2001).

Les accions de la vaga general revolucionaria consistiren en la presa de les armes i de l'Ajuntament sense violència, la presa del polvorí i el desarmament del Sometent, el control del telègraf, l'assetjament de la caserna de la Guardia Civil (on 17 guàrdies civils es refugiaven), la proclamació del comunisme llibertari i la supressió de la moneda, de la propietat privada i de l'explotació de l'home per l'home (Cara i Jané 2001). El govern de Manuel Azaña criminalitzà la revolta i envià l'exèrcit com a reforç de la Guàrdia civil. Entre els dies 23 i 24, les tropes pujaren des de Manresa i entraren als diferents nuclis revoltats sense massa resistència. Posteriorment es donà una dura repressió conformada per la detenció i empresonament de múltiples miners

(150 persones a tot el Berguedà, 40 dels quals de Fígols), els escorcolls i el toc de queda, així com la deportació de molts dels detinguts, a través del vaixell Buenos Aires, a les colònies espanyoles al Sàhara i Guinea (Cara i Jané 2001). La repressió fou també laboral ja que la família Olano i l'empresa Carbones de Berga SA acomiadà la totalitat de la plantilla i expulsà de les seves llars a la colònia a múltiples famílies, alhora que realitzà reduccions en salaris i augments de jornada. Després de l'expulsió, Olano readmeté els obrers de major confiança, havent quedat aproximadament 1000 miners sense feina, que tractaren d'incorporar-se a indústries properes com l'explotació de la potassa, a Sallent (Gómez 2019).

Fig. 24: Detinguts a les colònies mineres de Sant Corneli i Fígols les Mines el 24 de gener de 1932. Font: ANC1-585-N, Arxiu Nacional de Catalunya.

Uns altres esdeveniments destacats en relació a la mineria són els fets que es donaren durant la Guerra Civil (Montañà i Buchaca i Rafart i Canals 1991), que ens parlen del caràcter i trets de la classe obrera berguedana i de la seva organització, així com de pràctiques que es portaren a terme en relació a la recomunalització dels recursos i els mitjans productius. L'any 1936, després de mesos de sosteniment d'una vaga de braços caiguts i d'agreujament dels conflictes laborals, el sollevament militar dels 18 de juliol desembocà al Berguedà en una reacció popular i en l'organització de comitès revolucionaris. Aquests tractaren de reproduir algunes de les pràctiques de l'any 1932 i en portaren a terme d'altres com la crema d'esglésies i d'arxius, la violència contra elements de la burgesia i la dreta de la comarca i la col·lectivització autoorganitzada dels mitjans productius i especialment de les mines. Moltes d'aquestes accions es trobaren emmarcades en la batalla ideològica que tractaren de portar a terme els elements llibertaris contra la institució i els valors de l'Església i el seu rol a les colònies, contra l'Estat liberal i els seus elements de control i contra la burgesia, el seu poder i les seves eines d'extracció capitalista. Pel que fa a l'Església,

els dies després del cop d'Estat es produí la crema de diverses esglésies dels pobles i nuclis de l'Alt Berguedà com Fígols, Saldes, Maçaners, Gòsol, Malanyeu, La Nou, Vallcebre i La Consolació, en que diversos altars, imatges i estàtues de sants es malmeteren i les campanes foren retirades per a la fosa (Montañà i Buchaca i Rafart i Canals 1991; Corominas i Camp 2019)[297]. A més, les Joventuts Llibertàries de la Colònia de Fígols-Les Mines es presentaren a l'Ajuntament de Vallcebre amb l'objectiu d'impedir la celebració de les festes i localitzar al capellà[298], el qual resulta una mostra més del caràcter de disputa també cultural d'aquestes accions. Pel que fa a la seva vessant més agressiva, s'ha documentat que el 20 de juliol del mateix any el doctor José Morales Úbeda fou assassinat per un grup no identificat (Hausmann Tarrida 2008), Lluís Badia explica també que fins al març de 1937 s'assassinaren 6 sacerdots residents a l'Alt Berguedà (Lapuente Perarnau i Camps Tor 2020), mentre que exminers de Fígols expulsats de l'empresa després dels fets del 1932 pujaren de Sallent a les colònies per a assassinar algunes persones, el que fou evitat pel cap del comitè local José García (Corominas i Camp 2019). També en el camp laboral tingué efectes l'organització popular immediata al cop d'Estat, que molt ràpidament, un cop hagueren fugit els patrons, prengueren el control de l'explotació i la producció industrial, prèvia institucionalització.

Resulta interessant reparar en el fet de la crema d'arxius i documents. Es tracta d'una pràctica que es donà el mateix juliol de 1936 de forma molt estesa a l'Alt Berguedà, però que tingué certs precedents[299] i que ens parla de la resistència i la lluita contra el control institucional a través de la seva regulació i registre (de l'Estat, de l'Església i de les empreses). Aquesta acció és un exemple paradigmàtic de la confrontació entre ideologies, mentalitats i cosmovisions de la realitat en aquest període, que s'enfrontaven pel relat cultural i l'ordenació de la realitat. L'obrerisme i els moviments emancipatoris centraven una part molt important de la seva tasca en la producció de narratives pròpies −*fact retrieval* segons Trouillot (1995)−, tal com mostra l'esforç editorial dels

[297] Entrevista a Antonio Casòliva (Peguera), 22 de març i 9 de maig de 2015.

[298] 27 i 29 de desembre de 1936, Actes del Ple Municipal 1933-1938, Codi 101.01.03.00 Sèrie 1028, Arxiu Municipal de Vallcebre.

[299] El carlisme Berguedà durant el S. XIX ja cremà parcialment arxius de la comarca com el de Fígols, Sant Julià de Cerdanyola, Cercs, Brocà i La Baells, prenent com a objectiu el registre civil i els documents de quintes, documentació referent a les concessions i primeres empreses mineres i de ciment, documents d'hisenda i documents relatius al procés de desamortització dels béns comunals i dels eclesiàstics. (Serra 2017b)

sindicats o fins i tot dels grups d'afinitat que comptaven amb les seves pròpies publicacions. Una altra vessant es donava en la producció de fonts −*fact creation* (*ibid* 1995)− com són les actes, els diaris, els informes i les memòries d'individus i col·lectius per a la conservació de la informació pròpia. I una última vessant fou la producció dels arxius −*fact assembly* (*ibid* 1995)−, que podem observar en la conservació de documentació i la creació d'arxius per part de les persones i les organitzacions del moviment obrer o popular, com els realitzats pels diversos grups de la CNT a l'exili o per l'Ateneu Enciclopèdic Popular. A la creació d'arxius caldria afegir-li aquest últim element de disputa històrica i cultural: la crema d'arxius. A través d'aquesta, i com a forma de disputar el procés d'hegemonització ideològica i cultural (*sensu* Scott 1985; 2000) de la modernitat capitalista i la doctrina i moral de l'Església, els diversos grups crearen nous arxius a través de la destrucció de part d'ells, fonamentalment registres del padró, de propietats i actes municipals, o bé fitxes i registres de treballadors als arxius de les empreses. Així, al Berguedà es cremaren arxius eclesiàstics com el de Santa Maria de Vallcebre i Sant Julià de Fréixens; els arxius parroquials contenint baptismes, matrimonis, defuncions i testaments; i part dels arxius municipals i d'arxius privats per causa de les col·lectivitzacions (Montañà i Buchaca i Rafart i Canals 1991; Corominas i Camp 2019; Camps Tor 2021b; 2021a).

L'agost de 1936, menys d'un mes després de la presa de les companyies mineres per part dels obrers, s'iniciava el procés de col·lectivització amb la intervenció de les administracions públiques (la Generalitat de Catalunya i els Ajuntaments) i d'incautació i control dels béns i mitjans productius (Peirats 1988; Castells Duran 1993; Gómez 2019; Menéndez Molist 2013). Pel que fa a les incautacions, entre d'altres consten les incautacions de masies de famílies benestants que fugiren al mes de juliol, com la Insula de La Nou i Can Llumà o Ca l'Anglada de Malanyeu, però també de béns i habitatges de companyies, com els pisos de l'Insula, propietat de Minera del Llobregat SA[300]. Les col·lectivitzacions, ja efectives a les mines, la central tèrmica i la fàbrica de la colònia del Carme prèviament (Serra 2020a), s'oficialitzaren a través de l'ordre de Josep Tarradellas des de la conselleria d'Economia i Servei Públic del 13 d'agost de 1936, que donà el

[300] 13 de setembre de 1936 i 20 de desembre de 1936. Llibre d'actes del Ple Municipal 1934-1937, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà.

tret de sortida del procés de control productiu. Les col·lectivitzacions de les mines es donaren fonamentalment com a forma d'abastir la República en context de guerra d'un element essencial com el carbó, com a forma de donar treball als homes de la comarca i d'eximir al menys a una part haver de servir al front i per a combatre la pobresa i el desabastiment en el que es trobaren els municipis. L'ordre provinent de la Generalitat de Catalunya, establia la indispensable utilitat pública i la urgentíssima conveniència de la intervenció de les Mines de Fígols, atribuïda a Pere Guasch i Joan[301]. A partir d'aquest moment, l'empresa Carbones de Berga SA fou col·lectivitzada i posada a mans de l'organització de l'Ajuntament i els miners, i coordinada pels enginyers Alfredo Garcia Ruiz i Andrés Aldazábal Zuberogoitia. També la fàbrica tèxtil de Sant Salvador de la Vedella fou col·lectivitzada l'any 1937 (Balcells i Serra 2019, 434), de la mateixa manera que la tèrmica. En ambdues es mantingueren càrrecs directius o de gestió: a la tèrmica l'enginyer Maüll, i a la tèxtil Joan Albareda (Serra 2020c).

A La Nou de Berguedà, a l'inici de la Guerra Civil les mines explotades per Minera del Llobregat SA es trobaven aturades des de 1933, pel qual l'Ajuntament l'octubre de 1936 aprovà sol·licitar a instàncies superiors l'autorització per a explotar les mines en coordinació del consistori, amb els objectius de "facilitar carbó a la Nació" com a manera de "lluitar contra el feixisme" i donar treball als obrers parats del poble[302].

A Vallcebre es donà l'explotació industrial de les mines sota el control de l'Ajuntament i en forma de cooperativa d'obrers: el 18 d'octubre de 1936 es va obtenir autorització oficial i el 29 del mateix mes s'acordà i s'inicià l'explotació[303]. El motiu fou retenir al poble i recuperar de l'atur la mà d'obra local i per a proveir de carbó a la Generalitat en guerra; però especialment per a recuperar el poble de la pobresa, en els mateixos termes en que s'hi referí el consistori. Aquesta cooperativa comptà amb el control per part de la Corporació Municipal, i concretament del Secretari. La concessió es tirà endavant amb el requisit que no es contractés a cap obrer "de fora" (sic), sense que fos necessari. Per al bon funcionament de la cooperativa, l'Ajuntament demanà una subvenció o crèdit a la Conselleria d'Economia de la Generalitat per tal de dotar de suport

[301] DOGC, 13 d'agost de 1936.

[302] 11 d'octubre de 1936. Llibre d'actes del Ple Municipal 1934-1937, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà

[303] Actes del Ple 1902-1940 (1933-1938); 2; 205; Codi 101.01.03.00; Sèrie 1028 (Arxiu Municipal de Vallcebre)

econòmic l'explotació i amb l'objectiu de sufragar la carretera que connectés les mines de Coll de Pradell amb les vies principals. A més, degut a la falta de solvència, l'Ajuntament acordà que els obrers cobressin el jornal una vegada arribessin els primers diners de la venta del carbó.

Els acords del consistori del dia 29 d'octubre foren els següents:

"*1er- Començar immediatament els treballs necessaris per a donar començ l'explotació autoritzada del carbó, procedint a l'arreglo de les mines existents al poble, donant cabuda a dits treballs als veïns del poble que siguin aptes pel mateix, així com també als d'atur forçós, i a mida que hi hagi explotació, que es dongui treball a tots els que s'inscribeixin pel mateix, a quin efecte es portarà un registre.*

2on- Procedir a la mobilització industrial de tots els que treballin en dites mines, segons el Decret de les Conselleries de Presidència i Economia de la Generalitat del deu del corrent, per estar compromesos en el mateix, trametent-se la relació al Departament d'Economia als efectes legals.

3er- Que havent sigut concedida l'autorització a favor de l'Ajuntament, i devent portar el control i comptabilitat el mateix, es nomena, per al degut desenvolupament de les referides mines i fer més factible la signatura de documents, al company del consell Antoni Alsina i Boixader i al Secretari de la Corporació Salvador Riba i Soler, donant-los facultats per a signar tota classe de documents, i portar el primer tot el control de les mines com a delegat de l'Ajuntament i el segon com a cap de la comptabilitat i treballs d'oficina, donant-se facultat al mateix per a que signi tots els documents necessaris, excepte el que fagi referència a peticions i moviment de cabals que tindran d'ésser signats per dos delegats. En cas d'un assumpte d'importància podrà resoldrer (sic) *l'Ajuntament en ple, devent els delegats posar-ho en coneixement del mateix.*

4at- Que es sol·liciti de la Conselleria d'Economia de la Generalitat una subvenció o un crèdit per a poder donar més impuls a les mines per a que donguin el major rendiment possible, perquè essent el poble pobre i no disposar l'Ajuntament de cabals necessaris per a portar l'explotació amb el desenrotllament que podria tenir, dita subvenció o crèdit, es podria emplear al major rendiment del treball, així com també es podria procedir a la construcció del tros de carretera que manca per arribar a les mines, que seria de poc preu per ésser en bon terreny i de curta distància.

5è- Obrir un crèdit de l'Ajuntament per les primeres despeses, com son la compra de material per l'explotació i altres despeses petites que puguin sortir, resarcint-se la caixa municipal de les

despeses, així que la producció estigui en marxa; per no poder disposar d'un capital important per a cobrir totes les despeses que s'ocasionaràn s'acorda que els jornals es pagaràn a mida que es vagi cobrant el carbó que s'extregui de les mines, i s'obtingui la solvència, es pagaran immediatament a cada quinzena, lo qual es posarà en coneixement dels treballadors per la seva acceptació."[304]

Només dos mesos després, el 5 de desembre de 1936, s'anoten unes comunicacions entre Carbones de Berga SA i l'Ajuntament que permeten interpretar que en aquest moment les mines continuaven sota la concessió a l'Ajuntament i que es trobaven gestionades per la dita empresa, que obté un pagament de l'Ajuntament per vagoneta entregada[305].

Pel que fa als recursos comunals i davant les necessitats imperants, amb el Decret de 5 d'agost de la Conselleria de Justícia i Dret de la Generalitat les Bagues de Vallcebre i Sant Julià i la resta de terrenys comunals del poble passaren a plena propietat i control de l'Ajuntament de Vallcebre (Lapuente Perarnau i Camps Tor 2020). A Fígols, el novembre del mateix any la Generalitat expropià els boscos propietat de Carbones de Berga SA per a tallar fusta de la Baga de Fumanya per a les mines, a un ritme de 900 tones anuals[306]. Als darrers anys de la Guerra Civil arribaren nens refugiats de Madrid i Màlaga a les zones rurals del Berguedà, ja que es consideraven indrets segurs, essent acollits en diversos masos per part dels locals (Montañà 1991) i el sosteniment de la població es feu dificultós davant el progressiu esgotament dels recursos (Serrallonga i Urquidi i Bonamusa i Gaspà 2004). A inicis de febrer de 1939 les tropes franquistes entraren a les localitats de l'Alt Berguedà majoritàriament sense oposició i s'inicià el procés de retorn dels béns i les empreses industrials als seus anteriors propietaris per part de les autoritats franquistes. El mateix any les mines i les instal·lacions de Carbones de Berga SA tornaren als fills de J. E. de Olano (Serra 1993), qui les continuaren explotant, de la mateixa manera que la tèrmica i la fàbrica de filats (Balcells i Serra 2019, 434). En aquest moment, l'explotació de Coll de Pradell tornà a mans de Carbones Mari SA, on segons algunes notes, la fallida econòmica als anys 50 portà un grup de

[304] Actes del Ple 1902-1940 (1933-1938); 2; 205; Codi 101.01.03.00; Sèrie 1028 (Arxiu Municipal de Vallcebre)
[305] Actes del Ple 1902-1940 (1933-1938); 2; 205; Codi 101.01.03.00; Sèrie 1028 (Arxiu Municipal de Vallcebre)
[306] Actes de la Comissió Permanent (1928-1936), 1, 115, Codi 101.01.03.00, Sèrie 1032, Arxiu Municipal de Fígols.

miners a organitzar una cooperativa de treballadors que continuaren la seva explotació fins l'any 1962 (Acosta 2010).

Durant la postguerra, els empresaris reconstruïren les instal·lacions malmeses pels bombardeigs feixistes i per les destrosses republicanes en retirada i reprengueren l'activitat industrial, mecanitzant les instal·lacions en molts casos (Serra 2020c; Sallent Batlló 1984). Els patrons depuraren la plantilla hagueren de reconstruir la força de treball de les seves empreses, amb l'ajut que es declarà el treball a la mina com a substitutori del servei militar. La producció augmentà en gran mesura, el que diferencià el carbó d'altres industries que entraren en recessió en aquest període. Durant la postguerra el control patronal i el rearmament de l'Església fou molt fort, alhora que es condicionà els espais socials dels obrers al control de l'Església o de Falange. L'exili i la repressió[307] del règim debilitaren fortament el moviment obrer. A finals de la dècada dels 40 el moviment sindical es reorganitzà i entrà en col·laboració amb la guerrilla antifranquista. L'any 1949 ja realitzaren accions contundents com l'assalt als jornals de les mines de Fígols[308], i l'any 1952 una vaga en motiu dels baixos salaris. El maquis portà a terme en aquest període una acció de lluita antifranquista, en la qual també s'inclogué el sabotatge i l'atac a personalitats de la burgesia industrial (Clarà Resplandís 2002; Marín 2002; Cara i Jané 2001).

Les accions sindicals es succeïren a partir dels anys 50, en un context en que la vaga no estigué reconeguda (Pons 1997), però amb una freqüència i una intensitat clarament diferent que la de la preguerra[309]. No fou de fet fins als accidents miners dels anys 70, i especialment el de 1975, que el moviment obrer es reactivà i hi hagué accions de solidaritat[310], vagues i tancades, que aviat entroncaren amb la resistència dels obrers davant l'amenaça de tancament de les mines. (Espinal Burgos 2016).

[307] Que feu afusellar 58 persones del Berguedà.(Solé i Sabaté 1985)
[308] Pel qual assassinaren amb el pretext de la Ley de Fugas a Josep Bertobillo, Josep Puertas i Joan Vilella. (Cara i Jané 2001).
[309] "Por la huelga nacional pacífica" juny, 1959. Arxiu Nacional de Catalunya, ANC1-230-T-517. Federación Local de Berga. «Informe de la lucha de carbones de Berga / CNT-AIT Confederación Nacional del Trabajo (Espanya).», 1977.
[310] "Amb els miners de Fígols", Secretariat de la Comissió Permanent de l'Assemblea de Catalunya. Novembre, 1975. Arxiu Nacional de Catalunya, ANC1-230-T-1119.

7. Modernitat i extractivisme. Territori i paisatge al Berguedà industrial

En aquest capítol es presenten les transformacions que es donaren al paisatge i el territori del Berguedà en el context del desenvolupament capitalista i industrial. La modificació de l'entorn, els canvis en les infraestructures de la comunicació, l'extensió de la indústria, la ubicació i la concentració de població en nuclis d'habitatges són alguns dels elements que es tractaran. L'expansió del capitalisme industrial tingué un impacte molt determinant en el paisatge de l'Alt Berguedà a través de la reestructuració del treball agrícola i ramader, de l'aïllament territorial d'algunes zones en les noves xarxes de comunicació, del desenvolupament de l'extractivisme miner i posteriorment de l'energètic. Aquesta regió prepirinenca fou rellevant per a la industrialització catalana a causa de la seva connexió directa amb Barcelona i els centres industrials a través del riu Llobregat, que el travessa verticalment. Més enllà de la vall, es tracta d'una regió muntanyosa amb elevacions que oscil·len entre 600 i 1700 msnm en alguns assentaments a les muntanyes. Mentre que el riu Llobregat era la principal característica de la industrialització tèxtil a la part baixa del Berguedà, la indústria minera va explotar els dipòsits de lignit a la secció nord. El territori es jerarquitzà a través de nous nuclis poblacionals i pols d'atracció comunicats amb els centres de producció, constituint la perifèria energètica catalana, en que les antigues xarxes de comunicació de l'espai foren desarticulades i abandonades, condicionant alhora les formes de vida i les relacions entre els espais i en relació als centres industrials de l'entorn de Barcelona.

L'explosió en l'ús de la tecnologia canvià de forma dràstica la relació de les comunitats d'aquest entorn amb la materialitat i el medi, generant una sobtada intensificació de l'explotació d'aquest que resultà en l'esgotament de recursos i la contaminació de l'entorn. Aquesta explotació, que representà una transformació sense parangó en la història de l'indret, és classificable com a desastre ambiental en el sentit en que Polanyi interpreta les conseqüències de la revolució industrial (2001). La petjada material d'aquest període sobrepassà de lluny l'antropització del territori per part de la resta de la història de la zona: mines, fàbriques, carreteres, vies fèrries i d'altres transports, colònies i nous nuclis urbans proliferaren ràpidament a l'Alt Berguedà en unes poques dècades. Això es degué al caràcter perifèric d'aquesta zona en la configuració de

l'economia-món capitalista (*sensu* Wallerstein 1988). Si bé la perifèria a finals del s. XIX i XX a nivell mundial s'estava configurant arreu del sud global, determinades zones internes als Estats que conformaven part del centre d'aquesta economia-món també presentaren un rol perifèric subsidiari als nuclis urbans (Wallerstein 2012), com és en aquest cas la relació del Berguedà com a perifèria productiva i font de recursos energètics per al centre de consum de Barcelona i la seva àrea d'influència. Així, aquesta última es desenvolupà a expenses de part de la Catalunya rural, entre la que comptem el Berguedà, però que també hi figuren d'altres àrees de producció energètica com el Pallars o les Terres de l'Ebre (Tarraubella 1990). La comprensió de l'articulació d'aquesta pauta territorial a través de la incorporació d'aquestes àrees al sistema de relacions capitalistes ens apropa a la comprensió de la plasmació concreta del capitalisme històric al territori català. Aquesta jerarquització del territori suposà alhora l'extensió i la imposició de paradigmes, mentalitats i ideologies majoritàriament exògenes a la zona a través de la cerca de l'extracció material i econòmica que implicà una certa territorialitat de l'alienació que posa en relació l'expansió del capitalisme per determinades àrees internes de l'Estat amb l'expansió colonial extractivista que es portava a terme en altres geografies i continents (Machado Aráoz 2015, 15). Aquesta distribució econòmica i de poder es manifesta de fet en el món material a través del paisatge, dels espais i dels seus símbols i normes. Així, la ideologia, com a marc del desplegament d'allò polític, social i econòmic, actuà com a factor actiu en l'articulació de la dominació social i territorial del capitalisme (Spriggs 1984, 60). Veurem en aquest capítol la composició i la diversitat d'aquest paisatge industrial, que va molt més enllà de la mina i la fàbrica, tal com es ve reclamant des de l'estudi dels paisatges industrials en els últims anys (Edelblutte 2016).

El temps de la modernitat i de la industrialització es caracteritza per la seva velocitat i dinamisme. Suposà l'acceleració del temps i de les transformacions, que es plasmà en l'espai i la materialitat en la ràpida superposició d'estructures ràpidament obsoletes, el que contrastà fortament amb un paisatge d'una vida rural amb relativament pocs canvis en llargs períodes (González-Ruibal 2019, 120). La sobtada substitució de la vida pagesa i del seu paisatge suposà alhora la "neteja del passat" que reemplaçà o eliminà elements del paisatge i estructures passades allà on li fou

necessari. Alhora, l'increment del dinamisme fou no només ràpid sinó sobtat, i subjecte a canvis de ritme derivats dels cicles econòmics de creixement i estancament. Aquest esborrament es donà sovint de forma subsidiària a l'excessiva espacialitat contemporània (*sensu* González-Ruibal 2019, 139), conforme l'expansió del capitalisme en la seva forma industrial abastà més i més territori. L'articulació del Berguedà trencà l'escala de la localitat, per a inserir-se de forma molt més integrada en unes relacions a una major escala, amb ramificacions en d'àrees molt més remotes, amb les que anteriorment no existia contacte (González-Ruibal 2019, 41).

7.1. L'últim alè del paisatge rural i la vida pagesa

L'Alt Berguedà realitzà una explotació de l'entorn molt diferenciada de la industrial al llarg de la seva història. En el context del s. XIX, davant l'inici de la industrialització, el Berguedà es conformava per comunitats pageses de reduïdes dimensions i majoritàriament disperses pel territori, a excepció d'uns pocs nuclis poblacionals. El sistema econòmic, d'escala domèstica, es basava en l'aprofitament dels recursos de l'entorn per a l'explotació agro-ramadera a petita escala. Aquesta explotació era promocionada per una economia de subsistència regulada a través de la propietat, els usos i els costums de l'indret (veure apartat 6.1). Aquests anaven dirigits al sosteniment de l'abastiment a llarg termini, amb la limitació de les explotacions fora dels cicles tradicionals[311].

L'antropització de l'entorn i l'impacte de la seva explotació era en aquest moment limitat. Edificacions integrades al medi i disperses pel territori, petita protoindústria generalment no permanent (com són les carboneres, però també de més permanent com forns de calç o teuleries), l'aterrassament per al cultiu, horts, estructures de conservació d'aliments i tancats per al ramat, aprofitament dels boscos per a l'abastiment de fusta, prats per a la pastura d'animals, etc. L'augment de la població al s. XVIII havia generat un augment de l'emigració degut a la limitació dels recursos. L'entorn prepirinenc visqué alhora una intensificació en l'aprofitament dels recursos que portà a l'extensió dels terrenys cultivables i a un major ús dels recursos forestals −que feu que el bosc es reduís− i d'altres recursos naturals, juntament amb l'increment de la

[311] Un exemple d'això pot ser la subhasta en la tala d'arbres anual i en la sega dels prats comunals, dels que se'n regulava l'ús la resta de l'any i s'assegurava la seva permanència a través de les institucions comunals primer i després de les institucions públiques com els ajuntaments.

ramaderia. Les vessants de les muntanyes s'ompliren de terrasses agrícoles i de feixes per al cultiu de patates, mongetes o cereals, més enllà dels espais tradicionals a les valls i les planes (Canudas i Vilaseca 2020). La desarticulació dels comunals afectà al paisatge, sent un dels processos que inicià la desforestació dels municipis de muntanya de forma ràpida i que resultà en l'empobriment dels sòls per al cultiu (Felipó 2014) i en una explotació més intensa dels recursos.

Fig. 25: Trumferes de Peguera, on es conservaven tradicionalment les patates. Font: pròpia.

Pel que fa al poblament, aquest no suposava un impacte centralitzat al territori, sinó que la relació del mas amb la producció i la vida pagesa requeria la seva dispersió, espai per al bestiar i proximitat als recursos necessaris (Felipó 2014). En el cas dels pobles, aquests representaven petites concentracions de cases o masos en un mateix indret, com és el cas de Peguera, Fígols, Fumanya, Vallcebre, La Nou i Malanyeu i un nucli una mica major en el cas de Cercs. Es configuraven doncs al mode tradicional rural de zones de muntanya (Alonso González 2009b; Cortés Elia 2015), basat en el poblament disseminat i els nuclis formats per cases agrupades orgànicament, formant barriades o ravals adaptades al terreny, sense aparent ordenació –tal com apunta Gonzalez-Ruibal, "el paisaje tradicional es orgánico, asimétrico formalmente (simétrico socialmente), aparentemente desordenado" (2003b)–. En la informació recollida pel

diccionari geogràfic de Madoz (1850), s'hi registrà el nombre de cases de cada municipi. Així, Vallcebre comptava llavors amb 90 cases disperses en un terreny molt muntanyós amb alguns prats i boscos i comunicat per camins de ferradura; Fígols amb 17 cases disseminades i una església, Peguera amb 20 cases més i Fumanya 4 més en un nucli i 5 de disperses; La Nou comptava amb 35 cases i una ermita i estigué connectada per una carretera; Sant julià de Cerdanyola tenia 60 cases. La major part del poblament es concentrava a les zones muntanyoses, on es desenvolupava l'agricultura i la ramaderia, mentre que diversos nuclis de la vall eren molt reduïts en aquest moment i no començarien a urbanitzar-se fins a finals del s. XIX. Així, Guardiola de Berguedà comptava sols amb 2 cases, un hostal i un molí, mentre que Sant Salvador de la Vedella tenia 12 cases i un antic monestir benedictí. El principal nucli de la vall era el poble de Cercs, que ja a meitats del s. XIX comptava amb 50 cases agrupades.

Les vies de comunicació es conformaven per uns pocs camins i alguna carretera de connexió a la vall i amb els nuclis principals, com en el cas de Cercs o Vallcebre (Lapuente Perarnau 2009b), i una extensa xarxa de camins per a transitar a peu o bé camins de ferradura (Santandreu i Serra 2012). El vincle amb el territori i la percepció del temps i de l'espai fou molt diferent al de la modernitat. Se centrava per una banda en la producció de subsistència entorn al mas, per al qual no es recorrien grans distàncies i només s'accentuaven en el cas de pasturar els animals; per altra, l'escala de relació era estrictament la local, en el qual el propi municipi era l'àmbit principal i només en context de mercat o esdeveniments puntuals s'estenia a l'àmbit comarcal. La relació dels habitants amb Barcelona era extraordinària i requeria un esforç especial. Així, la unitat de mesura de l'espai i el temps era el trànsit a peu, el qual establia uns esquemes d'afectes, vincles i relacions d'una escala que la industrialització anà transformant radicalment. La migració alhora era generalment de pobles molt propers o bé d'alguna comarca adjacent, pel qual es tractava de comunitats molt estables i poc dinàmiques basades en una estructura familiar entorn al mas o masia i a les relacions de veïnatge.

Una de les conseqüències de la incorporació de la modernitat al territori a través del procés d'industrialització fou la desaparició del món camperol o pagès i amb ell l'arruïnament del seu

paisatge, les seves construccions, les seves estructures i els seus camins. La vida premoderna fou desbancada de l'espai, causant la industrialització dels espais que comptaven amb recursos d'interès (la fusta, el carbó i l'aigua, principalment), que es constituïren en forma de nuclis miners o d'explotació forestal, mentre la resta foren progressivament abandonats. Els usos tradicionals del paisatge s'abandonaren, deixant una resta d'estructures desocupades (Canudas 2021). Tota una xarxa de formes de vida en l'espai fou desocupada i condemnada a la desaparició, el que suposà una ruptura històrica de gran profunditat, donada la llarga pervivència prèvia de les societats camperoles (González-Ruibal 2019, 30). Fou de fet una massiva interrupció de la vida quotidiana rural, que fou substituïda per la modernitat industrial i en la qual només pervisqué en alguns casos de forma marginal i en una forma fragmentada del seu món mental, social i cultural. Ja hem tractat de quina manera es desarticulà econòmica, social i culturalment (veure apartats 6.1 i 6.2), però una mirada al paisatge és una clara plasmació d'aquesta realitat i una sentència de la mort d'aquest món al llarg del s. XX. Malgrat això afectà a la globalitat de l'Alt Berguedà (especialment als municipis de muntanya) és paradigmàtic el cas de Peguera, completament abandonat a finals dels anys 60 però en un despoblament molt sever des dels anys 40. Les cases i l'església abandonades i enrunades, el cementiri pres pels esbarzers, les feixes i els camins desfigurats, gairebé intraçables, els prats i els camps menjats pel bosc (Molina Gallart 2002). El context sistèmic d'un món, una economia, una societat i una forma de vida desarticulat en menys de 50 anys. També la normalització d'una heterogeneïtat cultural, diferent en cada localitat en les seves pràctiques, en les seves relacions, les seves tradicions i fins i tot en la seva parla[312], en favor d'una homogeneïtzació territorial que feu de la localitat només una qüestió d'escala.

L'arribada de la industrialització trasbalsà la vida pagesa i el seu paisatge a través de l'extractivisme miner i forestal. L'explotació intensiva dels recursos suposà l'esgotament de les capes de carbó més accessibles i de la major part dels boscos, com veurem, alhora que la urbanització i la nova xarxa de comunicacions i transport transformà la morfologia i la concepció de l'espai. La industrialització suposà la sobreantropització de l'entorn, rere la qual el

[312] Al s. XIX es documenta formes de parla específiques i particulars a la zona de l'Alt Berguedà i que avui dia gairebé han desaparegut. (Felipó 2014)

sosteniment del paisatge s'havia desarticulat, donant lloc a l'expansió incontrolada del bosc i la vegetació, que ocupà la major part dels espais de cultiu, prats, pastures i fins i tot estructures (Montes i Barcona i Soriano i Tomàs 2017; Pujantell i Vilaseca 2019; Pons Raga 2015).

7.2. Infraestructures i comunicacions, l'articulació d'un nou espai-temps

Una de les transformacions més acusades en el paisatge fou la de la mobilitat, a través de les infraestructures i les xarxes de comunicació, que fou la materialització i alhora la configuració d'una nova concepció de l'espai i el temps. El dit progrés representà l'agilització i l'acceleració de la mobilitat, alhora que una suposada llibertat de moviment. En primer lloc, les comunicacions prioritzades al Berguedà foren les relacionades amb el transport de béns i mercaderies, en aquest cas de carbó i fusta. Fou a través, com veurem, del ferrocarril i d'altres sistemes de transport de materials. Les infraestructures per al transport de passatgers s'implantaren en la mesura que fou necessària l'aportació de mà d'obra en àrees més recòndites, a través del tren i els camions de la pròpia companyia. La xarxa de carreteres i camins construïdes en torn als nous centres industrials facilitaren també l'ús del transport privat del cotxe, restringit majoritàriament als propietaris i els enginyers. Els pobles i nuclis parroquials que no disposaven de pols d'extracció minera, quedaren aïllats de la nova xarxa de comunicacions i per tant dels nous ritmes de comunicació i les seves ràpides temporalitats, el qual facilità el seu posterior despoblament. El lligam a l'espai, al poble o al paisatge es modificà i l'escala de relacions s'amplià de forma molt ràpida. Estructures relacionades amb els antics ritmes de trànsit com els hostals o les cases que funcionaven com a hostatgeries al llarg dels camins perderen la seva funcionalitat i els espais temporals de relació i intercanvi entre pobles perderen també el seu rol davant les cantines i els economats de les empreses mineres.

Aquest procés s'insereix un una transició global cap a la simplificació dels espais i, per tant, de les relacions socials pertanyents al trànsit i a la mobilitat moderna que empobriren les relacions amb el paisatge i entre persones (González-Ruibal 2019, 141). La mobilitat, lligada a la necessitat de venda de la força de treball i per tant al procés de proletarització, s'anà implantant com un imperatiu, i aquelles persones que optaren per romandre lligades al mas i a la localitat −al seu entorn més proper−, es passaren a considerar partidàries de l'arcaisme, baluards de la tradició i enemigues del progrés (González-Ruibal 2019, 121). Així, les infraestructures implantades a l'Alt Berguedà durant la industrialització i les noves rutes i formes de comunicació no foren una transformació neutra, sinó que tingué una impronta en la configuració d'una nova desigualtat en la comunicació en dues escales: per una banda, a nivell territorial, ja que àrees prèviament no

poblades passaren a trobar-se connectades a la xarxa, com és el cas de les colònies i de les bocamines mentre que els nuclis o pobles històrics quedaren aïllats, com per exemple Vallcebre o Peguera; per altra banda, es generà una desigualtat en la capacitat de mobilització per part de la població, en funció de la seva classe i de la seva participació en el mercat de treball industrial.

Els pobles i parròquies de l'Alt Berguedà i el poblament dispers al seu entorn quedaren exclosos de la nova xarxa de comunicacions moderna de la zona, que es desenvolupà entre els pols productius industrials. La limitació geogràfica del seu relleu i de les seves comunicacions generà un aïllament per manca de vies i camins moderns que els integressin a la xarxa moderna de carreteres planificada a partir del s. XVIII a través del Pla de Carreteres de 1761 (Navas Ferrer 2014; 2013). Al s. XIX, les carreteres aptes per al trànsit de carros eren la de Solsona a Ribes via Berga, la de Sant Fruitós de Bages fins a la Pobla i la de Vic a Gironella (Busquets i Serra 2001). Aquest concepte d'aïllament ve donat en relació al desenvolupament de l'entorn, que passà a formar part d'una interconnexió de major amplitud i velocitat. El contrast entre aquests ritmes i relacions fou el que deixà una part del territori en isolament. Aquest generà una crisi econòmica i social en aquells pobles, que com La Nou, Malanyeu, Vallcebre o Peguera es veieren exclosos de les noves connexions i relacions socials i econòmiques, portant en molts casos a l'emigració dels seus veïns i veïnes, o fins i tot al despoblament i abandonament de molts masos i barris, o de pobles sencers com en el cas de Peguera. A Vallcebre es produïren molts esforços per part del consistori per a evitar tal procés, i l'any 1925 en ple municipal es declara una situació d'alarma per l'augment de l'emigració en que s'acorden els procediments necessaris per a la promoció d'un camí veïnal comuniqui aquest poble amb el de Fígols i amb l'estació de tren anomenada Fígols-Les Mines[313].

[313] "viene este pueblo sufriendo desde algunos años una emigración considerable de familias que abandonando su hacienda se van a vivir la mayor parte en las fábricas del Llobregat. Esta emigración ha tomado en la actualidad carácteres verdaderamente alarmantes. Es pues llegado el caso de que este Pleno se ocupe de tal asunto. Persuadido se está de que la causa de tal emigración es el no poseer este pueblo más vías de comunicación que unos malos caminos de herradura insuficientes por completo en los tiempos actuales para verificar clase alguna de comercio ni industria. Discutido largamente el asunto por unanimidad de acuerda. 1°. Solicitar de la Mancomunidad de Cataluña la construcción de un camino vecinal que partiendo de la carretera del Estado denominada de Solsona a Ribas y puesto poco mas o menos de las inmediaciones de la estación férrea de Fígols las Minas conduzca a este pasando por el vecino pueblo de Fígols. 2°. Recabar de dicho pueblo de Fígols haga la misma petición por la parte que le corresponda. 3°. Solicitar del Cuerpo Provincial que haciéndose cargo de la necesidad expresada accede a lo

Durant el procés d'industrialització i més enllà de les colònies i els centres de poblament construïts al costat dels espais extractius i productius, les comunicacions foren encara majoritàriament a peu o a mula. Especialment entre aquelles famílies semiproletàries que vivien als masos o barris dispersos, el trànsit a peu o en bicicleta per la xarxa tradicional de camins de ferradura fou habitual fins la segona meitat del s. XX. Els trajectes, al voltant d'una hora de camí, es realitzaven per anar a treballar a la mina o a la criba al llarg de tot l'any[314]. Diversos testimonis relaten les estratègies per a transitar aquests camins quan nevava, amb l'ús d'accessoris com les polaines[315]. Pel que fa als treballadors que procedien d'altres nuclis de població, generalment s'establien en masos degut a la durada del trajecte des de les seves pròpies localitats i a la inexistència de transport privat o col·lectiu. En aquests casos, a partir del funcionament del tren i de l'habilitació per part de les empreses d'alguns camions o busos per a traslladar els miners, ja durant la postguerra: "Fins a la mina, abans que posessin autocars, els treballadors hi anàvem a peu. A la nit, amb un llum de carbur i a l'hivern, si estava nevat, amb neu fins al cul"[316]. Aquest fou el cas de Josep Buxó, provinent d'Olost i que treballava a l'explotació de Coll de Pradell: "Sortia d'Olost a primera hora del matí, arribant a Guardiola del Berguedà al migdia per acabar arribant a Coll de Pradell a la tarda. És a dir, utilitzava almenys quatre mitjans de transport o formes de desplaçament diferents (bicicleta, tren, camió i a peu) al llarg de gairebé tot un dia" (Camps Tor 2021b).

solicitado y que a fin de abreviar tiempo se practiquen cuanto antes los correspondientes estudios para que en el primer concurso que se celebre pueda acudirse y luego de aprobado dar comienzo a las obras y 4° Autorizar al Alcalde para que en nombre de este Pleno eleve a la superioridad la correspondiente instancia acompañada de testimonio del presunto acuerdo." Actes del Ple Municipal 1915-1932, Codi 101.01.03.00 Sèrie 1028, Arxiu Municipal de Vallcebre.

[314] Entrevista a Gabriela Ramos Ribas (Berga), 12 de juliol de 2021. "Anys d'esforç", documental d'entrevistes del Museu de les Mines de Cercs, 2015.

[315] Entrevista a Pilar Pons de Ca l'Esteve (Vallcebre), 11 de juliol de 2021. Entrevista a família Capella Marmi de Cal Curí (Vallcebre), 12 de juliol de 2021. "Anys d'esforç", documental d'entrevistes del Museu de les Mines de Cercs, 2015.

[316] Testimoni de Jaume Capella (Pons 1997, 32)

Fig. 26: Tren a l'entrada de l'estació de Fígols (principis s. XX). Font: Arxiu Municipal de Cercs.

El ferrocarril de la vall berguedana es començà a promocionar al s. XIX per part de diverses empreses mineres per al desenvolupament d'aquesta indústria. El carbó no seria una mercaderia rentable per als empresaris fins a comptar amb una infraestructura de transport que permetés portar-la d'una forma ràpida i en grans quantitats fins als centres industrials consumidors. La línia de ferrocarril Manresa-Guardiola no arribà fins al 1903 a les pertinències mineres de Fígols-Les Mines, llavors sota la propietat i control de J. E. de Olano, i fins el 1904 a Guardiola. Aquest transport, anomenat carrilet, sorgí de la confluència dels interessos dels industrials del tèxtil i el carbó de la comarca, que participaren econòmicament en aquesta iniciativa. El ferrocarril, que seguí el traçat de la carretera de 1864, havia aconseguit la concessió l'any 1881, però patí diverses dificultats econòmiques i institucionals al llarg de les següents dues dècades, malgrat figurava als avant-projectes Estatals[317] (Salmerón i Bosch 1990; Josep Noguera i Sistach 1991; Serra 2020b). La infraestructura es desenvolupà l'any 1924 amb la connexió de Barcelona amb Martorell i

[317] La Vanguardia, 5 de febrer de 1893; 10 de febrer de 1893 i 7 de març de 1893.

Manresa, el que permeté un major flux del carbó (Alsina i Casas 1997). El tren fou doncs el principal eix de desenvolupament de la industrialització de la zona, al voltant del qual es desenvolupà un complex articulat de transport. Malgrat això, l'estructura ferroviària fou gradualment substituïda per la xarxa de carreteres a partir de la segona meitat del s. XX, fins que la via fèrria fou inutilitzada per la construcció i inundació de l'embassament de la Baells l'any 1976.

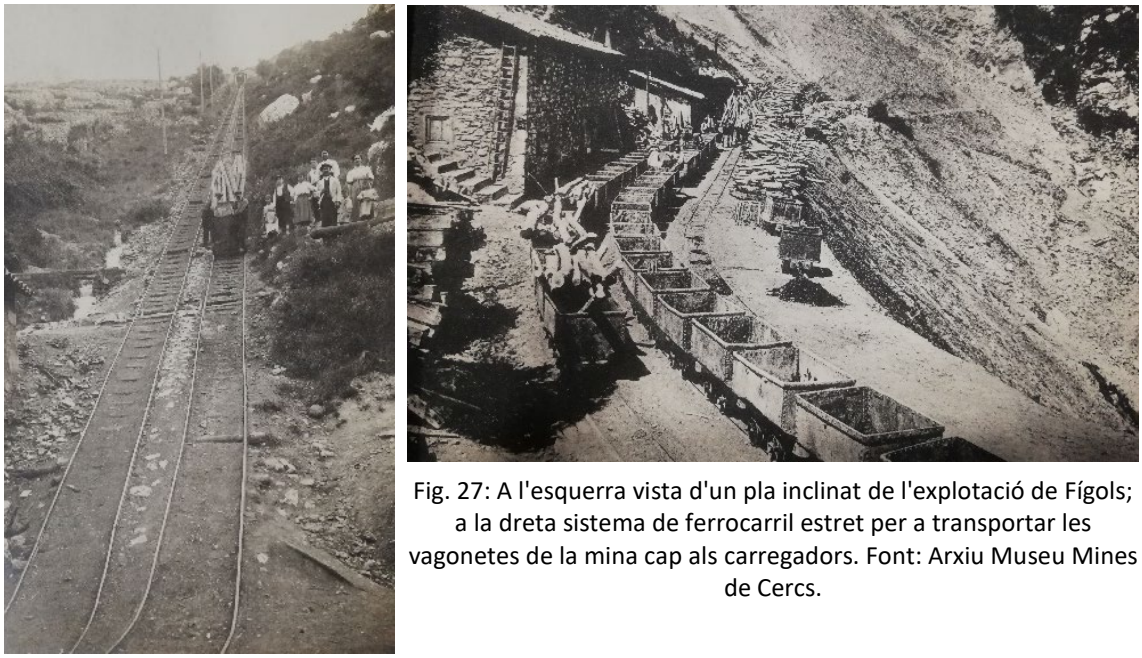

Fig. 27: A l'esquerra vista d'un pla inclinat de l'explotació de Fígols; a la dreta sistema de ferrocarril estret per a transportar les vagonetes de la mina cap als carregadors. Font: Arxiu Museu Mines de Cercs.

Associat al tren i per a transportar el material fins a la vall del Llobregat, on aquest estava ubicat, es desenvolupà tot un seguit d'infraestructures com els tramvies de sang, els cables aeris i els plans inclinats, que modificaren el paisatge per tal de transportar carbó en l'orografia muntanyosa de l'Alt Berguedà. Es tractava doncs de trams de petits ferrocarrils de tracció animal, mecànica o gravitacional per a transportar el carbó de les mines fins a l'estació de Fígols-Les Mines per a carregar-lo al tren (Alsina i Casas 1997). La via aèria fou utilitzada principalment per al transport de fusta des dels boscos on s'explotava fins a les mines per a realitzar apuntalaments i a l'estació per a la distribució i venta. Aquest transport funcionava a través d'un telefèric format per un cable i diverses torres i que servia en alguns punts per a salvar pendents molt inclinades.

S'instal·là a Peguera[318], a La Nou del Berguedà[319], a Vallcebre[320] i a Sant Julià de Cerdanyola[321], connectades després amb ferrocarrils estrets o tramvies fins a l'estació, on es descarregava també amb un altre cable aeri. Malgrat que aquestes estructures foren desmuntades, han deixat un rastre en el paisatge a través dels seus pilars.

Fig. 28: Vestigis dels suports del cable aeri a la Vall de Peguera. Font: pròpia.

Les vies fèrries secundàries, tramvies de sang i plans inclinats, s'estenien pel territori comunicant les diverses mines amb les tremuges, els rentadors de carbó i les estructures de dipòsit. El format

[318] El telefèric més llarg de la vall de Peguera s'instal·là l'any 1924 entre el bosc de Maripol i el tramvia de sang, construït entre 1906 i 1910 entre peguera i Cercs. "Expedient d'autorització de la instal·lació d'un transport aeri del molí de Güell (Lleida) a Peguera (Barcelona)", 1924, Sociedad Pedro Oromí y Compañía, ANC1-691-T-14108, Arxiu Nacional de Catalunya.

[319] Aquest municipi comptà al llarg de l'explotació minera amb diversos cables aeris per a transportar el carbó extret per les empreses Minera de Llobregat S.A. i Carbones de Berga S.A., i que donaren problemes al poble en passar per sobre de camins d'ús públic, entre d'altre motius, pel qual se'ls negà la declaració d'utilitat pública. Llibre d'actes del Ple Municipal 1917-1924, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà.

[320] "Instal·lació d'un tramvia aeri des de Vallcebre al Collet pel transport de Carbó al terme de Vallcebre", ANC1-691-12028, Arxiu Nacional de Catalunya. "Sol·licitud de Carbones de Berga S.A. per a permís als obrers per a construir cable aeri en terrenys municipals per a transport de carbó de la mina Tumí a "Frayera"?", Actes del Ple Municipal 1940-1944, Codi 101.01.03.00 Sèrie 1028, Arxiu Municipal de Vallcebre.

[321] L'any 1917, en el context del pacte entre el Comte de Fígols i la Junta de Capmasats i Margallers, es construí un telefèric en aquesta població i una via fèrria de 4400 metres de longitud fins a l'estació del Collet, que funciona fins 1930. (Serra 1995b)

d'aquests petits ferrocarrils depengué de les característiques de l'orografia i el pendent, així com del període i la tecnologia disponible en el moment que s'instal·laren. Així, els primers foren de tracció animal i poc a poc s'anaren desenvolupant nous sistemes. Degut a les fortes inclinacions presents a l'Alt Berguedà, destacà molt l'ús dels plans inclinats, que aprofitaven el propi pes de les vagonetes per a baixar-ne unes de plenes i pujar-ne de buides. Moltes d'aquestes estructures foren desmuntades una vegada s'anaren tancant les explotacions, però encara se'n conserva en alguns punts el traçat i modificacions de l'entorn com són els anivellaments o els túnels.

Fig. 29: Túnel excavat a la roca al municipi de Peguera, per on passava un ferrocarril estret. Font: pròpia.

La xarxa de camins i carreteres s'anà desenvolupant al llarg del s. XX. Especialment el camí que unia Fígols amb Berga s'anà adequant per motiu del creixement dels nous nuclis miners de Sant Corneli, Sant Josep i La Consolació, als que posteriorment s'afegiria Sant Salvador de la Vedella i La Rodonella, vinculada a la carretera C-1411 a la vora del Llobregat (Navas Ferrer 2014). La nova xarxa de camins secundaris es desenvolupà a partir de l'artèria que suposava la carretera de Solsona a Ribes i de la carretera de Berga a Bagà, passant per Cercs[322] (Ribera Fuentes 2015). Als anys 50 s'inaugurà la carretera C-1411 entre Manresa i Berga, que substituiria aquestes com a

[322] La Vanguardia, 13 de juliol de 1892, 16 de febrer de 1893.

centre de les comunicacions de la comarca. Pel que fa a les vies secundàries, l'empresa Carbones de Berga SA construí en diversos trams la connexió entre l'eix paral·lel al Llobregat i les colònies de la pròpia empresa, als que després es volgué unir el nucli de Peguera[323]. A més, l'any 1932 es construí una connexió a aquesta carretera des de la central tèrmica amb l'estació de Fígols[324]. Destaca la promoció del camí veïnal de Vallcebre, que als anys 30 encara era només accessible a peu, amb burro i amb petits carros. Ja des de l'any 1914 es documenten intents per part del consistori de Vallcebre a comunicar-se amb els nuclis miners de Fígols[325]. L'any 1928 l'Ajuntament presentà un projecte de carretera de connexió d'aquest poble amb Fígols per a superar la incomunicació en que havia quedat, separat de l'entorn per una alta cresta rocosa, però no arribà a construir-se (Camps Tor 2021b; Felipó 2014). Pel que fa a les mines de Coll de Pradell i Tumí, que es desenvoluparen en la dècada dels 30 i el 40 a Vallcebre l'explotació forçà l'aparició de noves comunicacions. Durant la guerra s'havia utilitzat un tram de carretera des de les mines fins a Cal Borni, lloc des del qual el carbó s'havia de carregar a cavall o mula fins a la Foradada, on es tornava a carregar el carbó en un camió. Forma part de les dificultats en les vies de comunicació d'aquesta zona i del procés de construcció de la carretera, la història que fa referència al camió que s'hagué de pujar a peces fins a Coll de Pradell per tal de poder transportar el carbó entre els dos indrets mencionats (Oriola i Camps, 2009). Així, el febrer de 1943 el gerent de Carbones Mari SA sol·licità cessió gratuïta de terrenys per a la construcció de la carretera de Sant Julià a Coll de Pradell per al transport de carbó, el qual fou aprovat amb la condició que donés pas a tots els veïns[326] (Oriola i Casòliva i Camps Tor 2009). Pel que fa als camins veïnals de La Nou, aquests s'anaren arranjant durant el primer terç del s. XX[327], alhora que es tractà de desenvolupar la comunicació d'aquest municipi amb la carretera de Solsona a Ribes, així com el

[323] Actes del Ple (1914-1918), 1, 115, Codi 101.01.03.00, Sèrie 1032, Arxiu Municipal de Fígols; Actes del Ple (1926-1933), 1, 115, Codi 101.01.03.00, Sèrie 1032, Arxiu Municipal de Fígols; Actes de la Comissió Permanent (1928-1936), 1, 115, Codi 101.01.03.00, Sèrie 1032, Arxiu Municipal de Fígols.

[324] "Construcció d'una carretera d'enllaç del carregador de les mines de Fígols amb la carretera particular a Sant corneli i Fígols al terme de Cercs 1932.", ANC-1-691, Arxiu Nacional de Catalunya.

[325] Actes del Ple Municipal 1912-1915, Codi 101.01.03.00 Sèrie 1028, Arxiu Municipal de Vallcebre. Actes del Ple Municipal 1915-1932, Codi 101.01.03.00 Sèrie 1028, Arxiu Municipal de Vallcebre.

[326] Actes del Ple 1902-1940 (1940-1963); 2; 205; Codi 101.01.03.00; Sèrie 1028 (Arxiu Municipal de Vallcebre)

[327] Llibre d'actes del Ple Municipal 1917-1924, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà; Llibre d'actes del Ple Municipal 1924-1928, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà; Llibre d'actes del Ple Municipal 1928-1931, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà

tram de connexió entre La Nou i Malanyeu, com a mesura per a frenar el despoblament, facilitar la comunicació i donar feina a les persones del municipi a través de les obres de construcció[328]. També el nucli de La Baells es comunicà amb Cercs l'any 1909 a través d'una passarel·la sobre el riu Llobregat[329].

Fig. 30: Torre de comunicacions a Peguera, que comunicava la xarxa de Fígols amb l'edifici de La Cantina. Font: pròpia.

Per últim, les telecomunicacions jugaren un paper important a la zona als anys 30, en que es produí la instal·lació de diverses línies telefòniques a Fígols, a Vallcebre i La Nou, al que posteriorment s'hi afegiria de forma més estesa l'electricitat, que prèviament només havia arribat a les estructures industrials i a les cases de la direcció i els xalets[330].

[328] ""podrà ser un fet el començament de les obres d'aquesta carretera, que tant necessita aquest poble no tan sols pels avantatges que representen en el pervindrer, sortint de la incomunicació i aïllament en que viu, sinó també pels fruits immediats que reportaria a la Comarca l'esmentada construcció, portant feina als obrers parats que amb dolor cal constatar que també existeixen en aquest Municipi"", Llibre d'actes del Ple Municipal 1928-1931, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà; Llibre d'actes del Ple Municipal 1932-1933, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà. libre d'actes del Ple Municipal 1934-1937, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà.

[329] Actes del Ple de La Baells 1902-1920, Arxiu Municipal de Cercs.

[330] Actes del Ple Municipal 1915-1932, Codi 101.01.03.00 Sèrie 1028, Arxiu Municipal de Vallcebre. Llibre d'actes del Ple Municipal 1934-1937, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà. Llibre d'actes del Ple Municipal 1937-1940, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà. "Expedient d'autorització.

7.3. Un nou paisatge del poder

Un altre element de la transformació al paisatge miner industrial a l'Alt Berguedà fou la modificació de les entitats de població, i amb ella, la plasmació del nou poder social i econòmic en el paisatge. L'establiment del domini econòmic industrial no fou només un procés productiu o econòmic, sinó que implantà unes noves relacions de poder, codificades en la ideologia i la mentalitat moderna subjacents a la nova configuració de l'espai. Així com es reestructuraren les xarxes de comunicació i es desenvoluparen les tecnologies i les estructures productives al llarg dels municipis de l'Alt Berguedà, també s'ordenà el paisatge en base als pols de poder efectiu i simbòlic. Mentre que l'imperatiu del mercat, la despossessió i la crisi agrícola condicionà econòmicament la participació de la població en el mercat de treball proletari i incentivà la migració, l'ordenament del paisatge sostingué el relat i l'hegemonia industrialista a través de l'aparell simbòlic i coercitiu. L'entramat cultural a través de la seva manifestació en l'espai fou un més dels agents actius de construcció i consolidació del capitalisme industrial a la zona, que ens permet entendre els contextos i els dispositius socials, culturals i ideològics que actuen en la configuració d'aquest procés històric, en conjugació amb els aparells social i econòmic. Cal destacar en aquest sentit la construcció d'un paisatge coercitiu i un procés històric impregnat de violència, ingredient que han destacat algunes autores (Federici 2017) però que ha estat majoritàriament obviat en una història de la industrialització que ha prioritzat la pressió i el motor econòmic (Anderson 1974).

Els nous nuclis industrials que s'anaren desenvolupant com a colònies mineres (Sant Corneli, Sant Josep, La Consolació, la Colònia del Carme, i posteriorment Sant Salvador de la Vedella, La Rodonella i Sant Jordi) es trobaven distanciats dels pobles o parròquies premoderns de Fígols, Vallcebre, Peguera, Cercs, etc., alhora que es trobaren distanciats entre si. Els objectius de la localització del nuclis de les colònies eren diversos i tenien a veure amb la construcció d'un món tancat i autorreferencial. L'apropament a la localització del carbó, l'aïllament de les comunitats

Instal·lació d'energia elèctrica i telèfon al pk 57,1 de la carretera per la casa de la central tèrmica de Fígols." ANC1-691-T-16483, Arxiu Nacional de Catalunya; "Expedient d'autorització. Construcció d'una línia telefònica des d'Hostal Nou, al terme de Fígols, a Barcelona travessant la província de Lleida i Barcelona", ANC1-691-T-18628, Arxiu Nacional de Catalunya. "Expedient d'autorització - Transport d'electricitat als nous habitatges pels seus obrers a la barriada de Sant Salvador de Fígols", ANC1-691-T-19923, Arxiu Nacional de Catalunya.

locals preexistents, la dependència de les xarxes de comunicació i transport, l'aïllament entre nuclis miners per a dificultar o evitar l'organització i la solidaritat obrera, en forma d'un urbanisme disciplinat. Així, es tractava de generar un espai que facilités alhora la major i més eficient doble explotació: extracció mineral i extracció de treball humà (Bulmer 1975, 63). L'isolament respecte als pobles facilità el procés de proletarització i de la difusió i de la consolidació de la ideologia industrialista, lluny de les concepcions pageses de comunitat, del treball, dels temps, dels cicles i les relacions. Alhora, l'aïllament d'altres centres urbans i de les colònies entre si prevenia la construcció de llaços de solidaritat i dificultava l'organització, per tal d'evitar les accions de resistència i les vagues (Serra 2020b). Aquest tipus de mobilització eren de fet habituals en comunitats proletàries aïllades d'altres vincles socials, un factor important de politització a partir de la construcció d'una identitat, una responsabilitat i uns interessos comuns[331]. En aquest sentit, la col·locació per part de l'empresa d'espais de relació, socialització

Fig. 31: Vista antiga de la Torre Olano, en primer pla, i de la caserna de la Guàrdia Civil, al Fons. A un nivell inferior es pot apreciar la carretera. Font: fotografia cedida per Jaume Corominas.

[331] Tal com formula la teoria de la "isolated mass" de Karr i Siegel l'any 1954.

i adquisició de béns de primera necessitat a cada colònia, fomentava la conformació d'una realitat tancada i d'unes relacions socials sota la mirada i el control de l'empresa. Alhora, l'estratificació en el paisatge i en els diversos habitatges de les categories laborals i tipus de mà d'obra, serviren per assentar, legitimar i solidificar les relacions de producció establertes per l'empresa.

Dos elements que destaquen en la configuració del poder en el paisatge són la torre Olano i la caserna de la Guàrdia Civil, localitzades a peu de la carretera de Fígols i amb visió i control de l'estació de tren i les principals vies de comunicació.

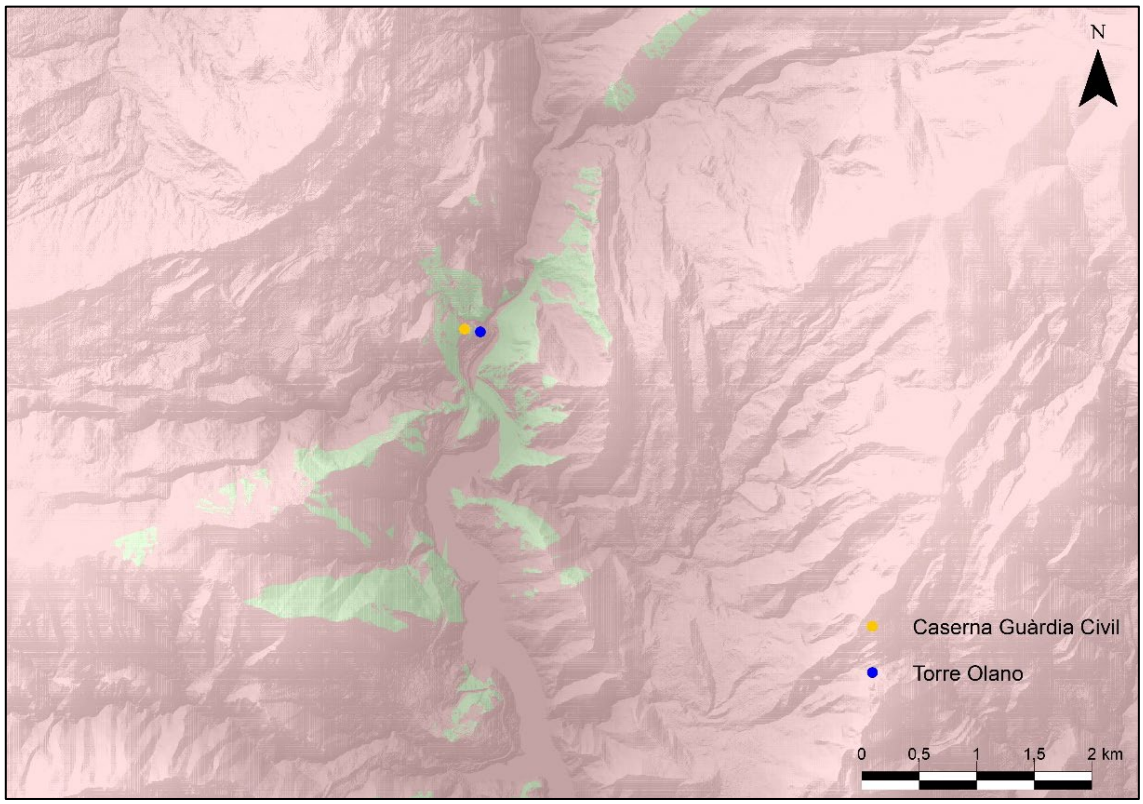

Fig. 32: Conca visual de la Torre Olano i de la Caserna de la Guàrdia Civil sobre la vall del Llobregat. Font: elaboració pròpia amb tecnologia SIG.

La Torre Olano és una mansió que funcionava com a habitatge de la família dels propietaris miners, amb el mateix nom. Està localitzada a la vall del Llobregat, en un nivell superior que l'estació de Fígols-Les Mines, i compta amb una visibilitat privilegiada a la vall, el que significa que és vista en una posició preponderant des de les vores del riu Llobregat i que alhora compta amb unes àmplies conques visuals que permeten tenir des de la casa un control sobre l'activitat i les

infraestructures industrials. Fou especialment important que fos vista a un nivell superior des del recorregut del ferrocarril i la carretera, al fons de la vall (fig. 32). Aquest ostentós edifici fou construït entre 1893 i 1903, probablement sota el disseny de l'arquitecte Enric Sagnier i Villavecchia, ocupant més de 10.000 m2 entre la mansió (400 m2), els jardins i les seves construccions annexes.[332]

L'altre element destacat és la promoció i la ubicació a la vessant de Fígols d'una caserna de la Guàrdia Civil. És destacable en aquest cas la història de la caserna i de la seva localització. Com fou habitual als centres industrials o a les ciutats, es promogué la construcció d'una caserna per a l'allotjament de la Guàrdia Civil a Fígols per a la preservació de la propietat i de l'empresa industrial. De fet, els objectius d'aquest cos, establerts pel Decret de 28 de març de 1844 foren precisament "proveer al buen orden, a la seguridad pública y a la protección de las personas y de las propiedades, fuera y dentro de las poblaciones"[333]. En el context de la industrialització, existí una iniciativa i promoció privada d'aquest cos armat com a forma de conjugar els interessos entre l'explotació industrial capitalista i l'Estat en la consolidació del monopoli de la violència a la zona. A través d'aquesta es controlaria i es reprimiria l'organització i les accions de resistència i solidaritat obrera i de la seva manifestació en forma de vagues, espacialment en contextos miners, industrials i de la construcció (Pinzón-Ayala i Méndez 2018). Aquesta dinàmica fou especialment ràpida i estesa a Catalunya, on la burgesia promocionà la implantació de la Guàrdia Civil en major extensió i intensitat que a la resta del territori de l'Estat (Pinzón-Ayala i Méndez 2018, 85). Aquesta promoció implicava per part de les empreses industrials la sol·licitud a l'Estat, el finançament i la construcció de les casernes per a posteriorment cedir-les gratuïtament a l'Estat, el qual es comprometia a aportar majors contingents davant esdeveniments i protestes puntuals i a finançar l'armament i la munició, en una col·laboració mútua per al disciplinament de la població proletaritzada a través de la violència[334]. En el context altberguedà, l'explotació

[332] Veure més al capítol 8.

[333] Gaceta de Madrid, 31 de març de 1844.

[334] "La creación de la casa cuartel se llevaba a cabo bajo solicitud de la propia empresa, que veía en esta opción una solución muy económica para consolidar la seguridad de sus propiedades. En el caso de que el número de efectivos fuera insuficiente para calmar las protestas, se tenía la garantía del auxilio de otros puestos cercanos e incluso del propio Ejército, circunstancia que sería más complejo si la seguridad hubiera sido únicamente de carácter privado."

minera adquirí unes dimensions i un nombre de treballadors d'un volum tal que J. E. de Olano sol·licità el suport armat de la Guàrdia Civil per al control i disciplinament de la seva mà d'obra a través del lideratge en la promoció i implantació d'una caserna en la seva àrea d'influència entre els anys 1905 i 1911. Amb aquest objectiu, l'empresa minera dissenyà i construí una caserna de nova planta propera a la residència de la família Olano per tal de garantir l'efectiva acció del cos, el seu distanciament respecte el poblament de les colònies i la proximitat física i simbòlica dels patrons a partir de la seva protecció i associació visual amb la caserna (fig. 31). Així, la Guàrdia Civil es convertí al seu torn en un òrgan oposat als interessos de la classe treballadora berguedana, pel qual el cos fou un objectiu habitual de les confrontacions de la zona i de les accions de resistència obreres al control i els abusos patronals, tal com hem vist a l'anterior capítol (6.5). La caserna s'ubicà en un lloc estratègic a la vora de la carretera de Fígols i amb un control visual de les comunicacions i de la colònia de La Consolació (fig. 32). Aquesta caserna, que recorda l'estil de castell, construïda l'any 1905, s'amplià l'any 1957 per a allotjar una major dotació (Balcells i Serra 2019, 250). La caserna romangué al paisatge fins l'any 1996, quan la remodelació de la carretera facilità la seva demolició.

(Pinzón-Ayala i Méndez 2018, 85)

7.4. La industrialització del paisatge: modernització i autofàgia

El desenvolupament de la indústria comportà una sèrie de modificacions paisatgístiques molt importants basades en la relació moderna i capitalista amb els recursos naturals i la producció i el consum energètic. Aquest de fet representà un canvi radical en la relació amb el medi ambient i el paisatge en comparació amb el sistema de producció del model camperol. L'extensió de les lògiques extractives al territori i les formes d'aprofitament i de relació amb el paisatge codifiquen una determinada comprensió de la relació d'oposats entre la natura i la societat i un imperatiu productiu basat en la idea de la reproducció del capital. Així, es desenvolupa entre finals del s. XIX i principis del s. XX en aquesta zona una nova ecologia basada en l'extracció i l'acumulació del capital i una determinada mirada colonial del territori i de divisió jeràrquica entre una perifèria de devastació i saqueig i un centre de concentració dels mitjans de poder (Moore 2020; Machado Aráoz 2014). Aquesta ideologia, consolidada a través de l'extracció minera per part de l'imperi a les colònies, on es lliurà de forma més cruenta, es desenvolupà posteriorment en relació a algunes àrees interiors dels Estats moderns amb formes específiques, que passaren a integrar-se com a perifèries internes en el mapa global de la jerarquia territorial capitalista (Wallerstein 2012). La conceptualització i ús dels seus recursos naturals i humans, com a recursos a controlar i dominar per a la reproducció del capital resulta en la ruptura del metabolisme socioecològic de reproducció social i humana local de la pagesia (Machado Aráoz 2014, 9). Aquesta ideologia aplicada a la mineria moderna ha implicat una forma depredadora de relació amb els recursos naturals i humans que han estat naturalitzats per la raó colonial i capitalista (*ibid* 2014, 14). Així en aquest moment del procés històric s'oposa per primera vegada i de forma radical a l'Alt Berguedà aquest antagonisme paradoxal entre l'economia de la naturalesa i l'economia del capital a través de l'*habitus* de l'espoli natural, de l'explotació humana i de l'extracció del valor (Machado Aráoz 2015, 14) dins de les fronteres occidentals. En una escala abismalment diferent a la colonial, en algunes parts del territori rural interior de l'Estat espanyol com interpretem en el cas del Berguedà −i com ocorre per al cas de Catalunya en altres valls prepirinenques com el Pallars o a les terres de l'Ebre− s'identifica el patró d'aquest paradigma de la modernitat basat en l'alienació territorial d'aquelles àrees que s'incorporaren al sistema capitalista des del rol de l'especialització productiva extractiva. Així, el desenvolupament del procés d'industrialització i el

seu repartiment econòmic, territorialment desigual, representà en termes d'Altvater (1994) un bé posicional i estratègic en les relacions econòmiques i de dominació, que es manifestà a l'Alt Berguedà en forma d'explotació minera perifèrica per al subministrament energètic dels centres industrials catalans de la província de Barcelona.

La industrialització minera suposà al Berguedà la ràpida configuració de tot un paisatge industrial al voltant del carbó compost per un seguit d'activitats complementàries amb les seves pròpies infraestructures que configuraren modificacions a l'entorn i a les formes de relació social d'aquest paisatge històric i cultural (Alsina i Casas 1997; Ballonga i Fernández 2013), com s'ha pogut interpretar en d'altres contextos a través de la materialitat del paisatge (Blackburn 2004; Ross i Belford 2004; Willies 2004; Barker i Cranstone 2020; Mighall, Dumayne-Peaty, i Freeth 2020).

L'activitat complementària més destacada fou la de l'explotació forestal, bàsica per a l'apuntalament de les mines i la construcció dels espais i estructures industrials i desenvolupada molt intensament a partir de 1910, i que fou acompanyada de la instal·lació de les formes de transport com els telefèrics i els ferrocarrils. També les carreteres ens parlen de l'explotació de la fusta, ja que diversos trams foren construïts per tal d'arribar a àrees forestals verges (Busquets i Serra 2001, 113). L'explotació del bosc de la primera meitat del s. XX fou tan intensa que es produí una ràpida desforestació de l'Alt Berguedà, amb conseqüències per al sosteniment del consum local i en l'empobriment dels sòls. Alhora, els cultius i la pràctica de la ramaderia extensiva s'anà abandonant desbancats pel nou model industrial, amb el que moltes estructures del paisatge tradicional s'abandonaren.

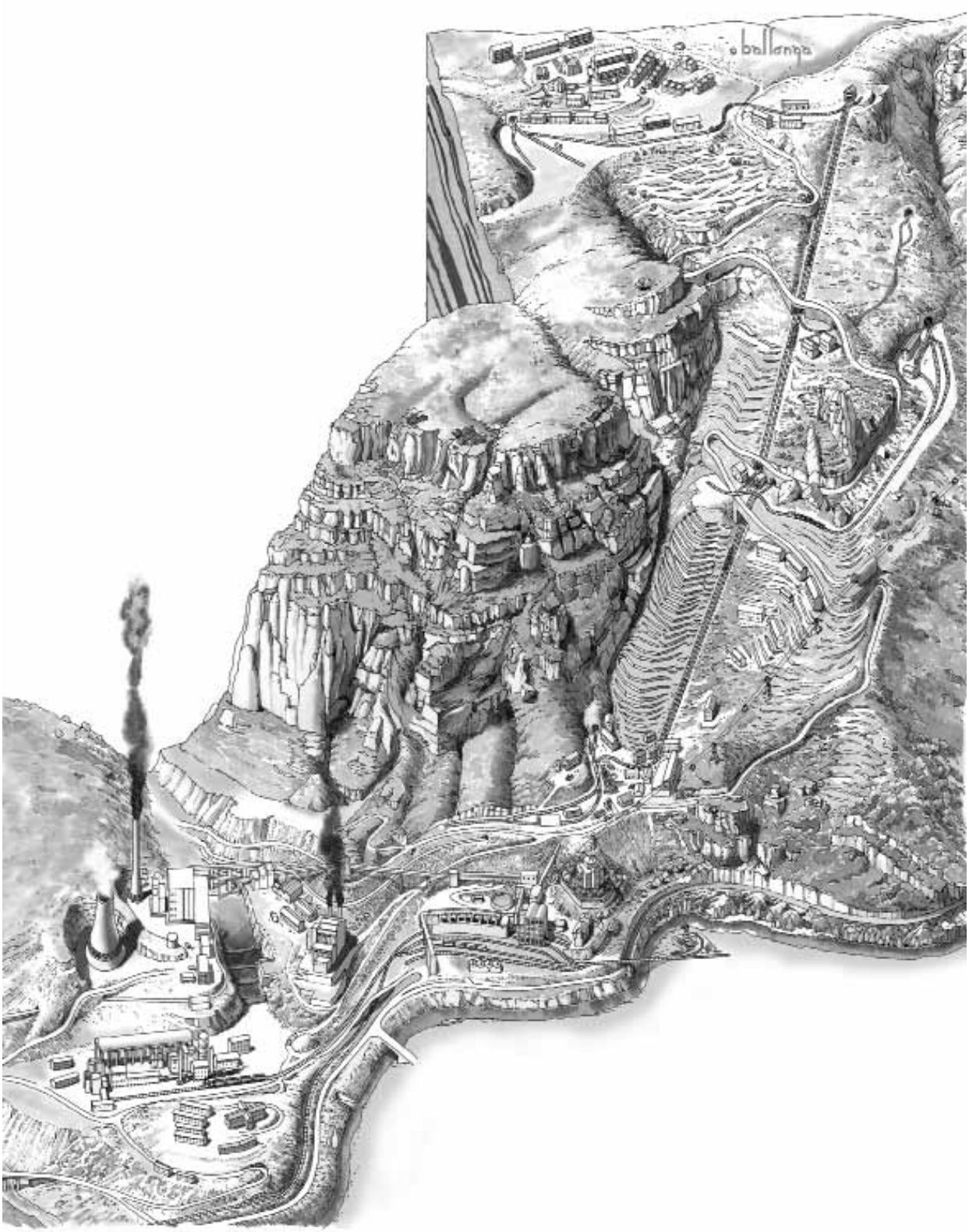

Fig. 33: Il·lustració del paisatge miner de Fígols-Les Mines en el qual s'observa el desplegament de les comunicacions i de les diverses industries i nuclis poblacionals que en formaren part. Font: Ballonga i Fernández 2013.

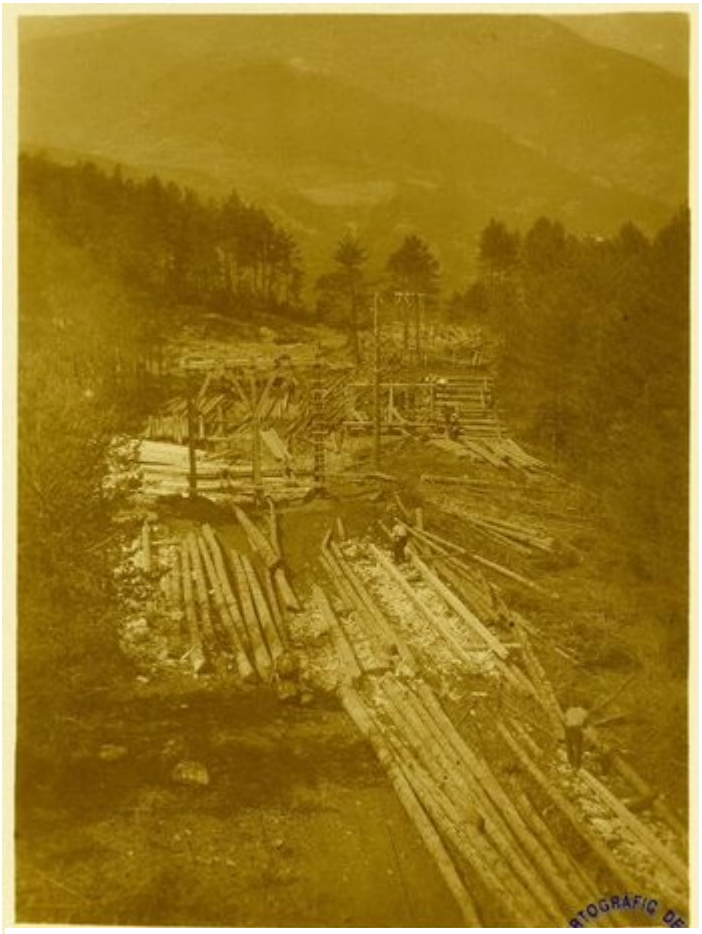

Fig. 34: Vista de l'explotació forestal a Peguera l'any 1917. Font: RF.47476, Fons Pau Vila (1920-1970), Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

Malgrat això, durant la vigència de les colònies industrials, l'empresa minera habilità en torn dels edificis lots de terra per al lloguer als seus treballadors per a que cultivessin un hort domèstic. Aquesta pràctica, que tenia com a objectiu compensar els baixos sous, feu que proliferessin en el paisatge extenses acumulacions de petites parcel·les delimitades per terrasses, aprofitant el terreny de la seva propietat (fig. 33 i 35). D'aquesta manera, els salaris podrien mantenir-se més baixos, però també s'assegurava el lligam de part dels seus empleats a la zona, a causa de la seva inclinació a conrear la terra. Posteriorment també aquests elements del paisatge s'abandonaren. L'espai que deixaren uns i altres elements el prendria el bosc a l'últim terç del segle XX amb una proliferació incontrolada. Aquest procés s'anà ampliant fins avui en dia, quan la densitat i l'extensió del bosc suposa la major part de la coberta, per motiu dels repoblaments de pi i per l'abandonament dels usos preindustrials i industrials de l'entorn (Canudas i Vilaseca 2020), generant un alt risc d'incendi davant la transició climàtica (Bravo et al. 2017).

L'element principal de modificació del paisatge fou però l'obertura de mines i el processament del carbó. Es tracta d'un tipus d'industrialització del paisatge molt ràpida i de curt recorregut, com ocorre amb la mineria d'altres contextos (Hardesty 2010). Es perforà una àmplia xarxa de galeries al subsol dels municipis de l'Alt Berguedà que s'anaren desenvolupant al llarg del s. XX. Les estructures associades com els carregadors de carbó, les tremuges i els rentadors de carbó constituïren part d'aquest paisatge, que s'anà complementant amb la construcció d'edificis de

processament del carbó. A més, el proveïment bàsic d'electricitat es produïa a la fàbrica de gas pobre, fins que es construí la primera central tèrmica per a l'electrificació de les mines a finals dels anys 20. A més, l'activitat minera produí espais de rebuig com les terreres, on s'abocaven les restes de l'interior de les mines, separades del carbó i que modificaren l'orografia creant esplanades i turons en antigues vessants. Aquests elements del paisatge, a més, han causat algun que altre desastre per esfondrament del seu material, com en el cas de la riuada de 1953 que estengué els abocadors per tota la vall o com el col·lapse de l'esplanada de La Consolació l'any 1997 (Serra 2019c).

Fig. 35: Horts de l'empresa Carbones de Berga SA llogats als seus empleats al voltant de la colònia de Sant Corneli. Font: 1380, Arxiu Museu Mines Cercs.

L'explotació del carbó s'aprofità en paral·lel per a produir electricitat a través d'una central tèrmica. Així, l'Alt Berguedà anà esdevenint un centre de producció energètic a través del carbó i l'electricitat: les mines, el gas pobre, les centrals tèrmiques i les centrals hidroelèctriques (Serra 2017c). Els ritmes d'explotació i els avenços de la tecnologia portaren a una successió i superposició d'indústries, i al desenvolupament de produccions complementàries, com hem vist en el cas de la fusta i com en el cas de la fàbrica de ciment, que aprofitava la pedra extreta de la

mina per a la producció d'aquest material. Es tracta de fet d'un procés de transformació autofàgic de ràpida modernització del paisatge en que les indústries es succeïren una rere l'altra per estrènyer els pocs recursos naturals restants, a mesura que s'anaven esgotant i fent obsoletes i no rendibles les explotacions prèvies. El caràcter excessiu d'aquesta acceleració moderna és el que permet considerar aquest procés fins i tot com a supermodern, que arriba a engegar processos de destrucció dels propis productes de la modernitat a través de la creació de noves indústries, és a dir, un procés de destrucció creativa[335] (González-Ruibal 2019, 34). Si bé hem comentat anteriorment el caràcter depredatiu del capitalisme industrial respecte els recursos (naturals i humans), que devorà el sistema camperol en unes poques dècades, en aquesta fase del procés observem una dinàmica cannibalística (*sensu* González-Ruibal 2019) en la qual la modernitat capitalista accelerà fins a tal punt que amenaçava amb devorar-se a si mateixa (autofàgica).

Més enllà de les galeries de les mines i les estructures industrials associades, el complex s'anà desenvolupant amb la incorporació de nous elements i activitats complementàries i successives amb l'objectiu d'augmentar el rendiment de l'explotació a través de diversos productes. Així, l'explotació del ciment es donà a l'indret del Collet des de finals del s. XIX en paral·lel a l'explotació minera (Serra 2018b), aprofitant-ne els estèrils de pedra calcària i margues, i a principis del s. XX es construí una central hidroelèctrica al mateix indret. Als anys 30 es desenvolupà al costat de La Consolació la central tèrmica de Cercs per a l'aprofitament del carbó en la producció d'energia elèctrica per a les pròpies mines, a iniciativa de Eléctrica Riegos y Fuerzas del Ebro SA, Energia Eléctrica de Cataluña i Compañía Barcelonesa de Electricidad en col·laboració amb Carbons de Berga SA[336] (Font i Serra 2005; Tenci i Serra 2013; Serra 2016a; 2017c). Es tractà d'una estructura de formigó armat que representà una gran infraestructura que s'ubicà al costat dels centres d'extracció i del riu, per a obtenir-ne aigua i combustible (Corominas

[335] Definit prèviament per Schumpeter (1975) amb les següents paraules "industrial mutation—if I may use that biological term—that incessantly revolutionizes the economic structure from within, incessantly destroying the old one, incessantly creating a new one" (a González-Ruibal 2019, 34).

[336] "Construcció de la central tèrmica de Fígols al terme de Cercs 1930-1931. Energia eléctrica de Cataluña S.A. Memòria i planols de la construcció de la central", ANC-1-691, Arxiu Nacional de Catalunya.

i Camp i Corominas i Camp 1997)[337]. Aquesta central s'aprofità fins als anys 60, quan quedà obsoleta i es substituí per una central tèrmica de nova planta, acabada de construir l'any 1971 (Serra 2016a; 2017c). Com a part del procés de remodelació de la segona meitat del s. XX aquest nou edifici, promogut per FECSA, convisqué ja en les restes de la industrialització anterior, amb plans inclinats i vies fèrries abandonades i substituïdes per altres de noves (Ballonga i Fernández 2013), les restes de l'anterior central i acumulacions d'elements de rebuig que modificaren el paisatge, convertint alguns espais en espais de resta o de rebuig i que en alguns casos arribaren a canviar la morfologia d'aquest espai.

Fig. 36: Vista de l'any 1944 dels elements de rebuig deixats a l'esplanada del barranc de La Gorga per part de l'antiga Central Tèrmica. Font: Id. 22048, Archivo Fotográfico Digital del Fons Històric de Fuerzas Eléctricas de Cataluña, SA, FECSA ENDESA.

Així, el desenvolupament tecnològic i l'extensió de la modernitat no afectà només el paisatge pagès, sinó que alhora aniquilava una fase prèvia del procés d'industrialització, transformant profundament el paisatge i accelerant el procés d'obsolescència i esborrament. El desmantellament dels propis antecedents moderns es convertí en una tònica a l'Alt Berguedà durant el procés continuat de desplegament industrial, finalitzat el qual fou l'arruïnament el que

[337] "Carbones de Berga", Revista Minera, Tomo 64, 1913, Instituto Geológico Minero Español (IGME) pg. 204.

prengué completament el paper a la transformació del paisatge. En el cas dels pobles al voltant de l'explotació principal, una vegada tancades les explotacions, es produí un abandonament total i la generació d'un paisatge en ruïnes que és el que encara avui és present a Peguera, La Nou i Vallcebre.

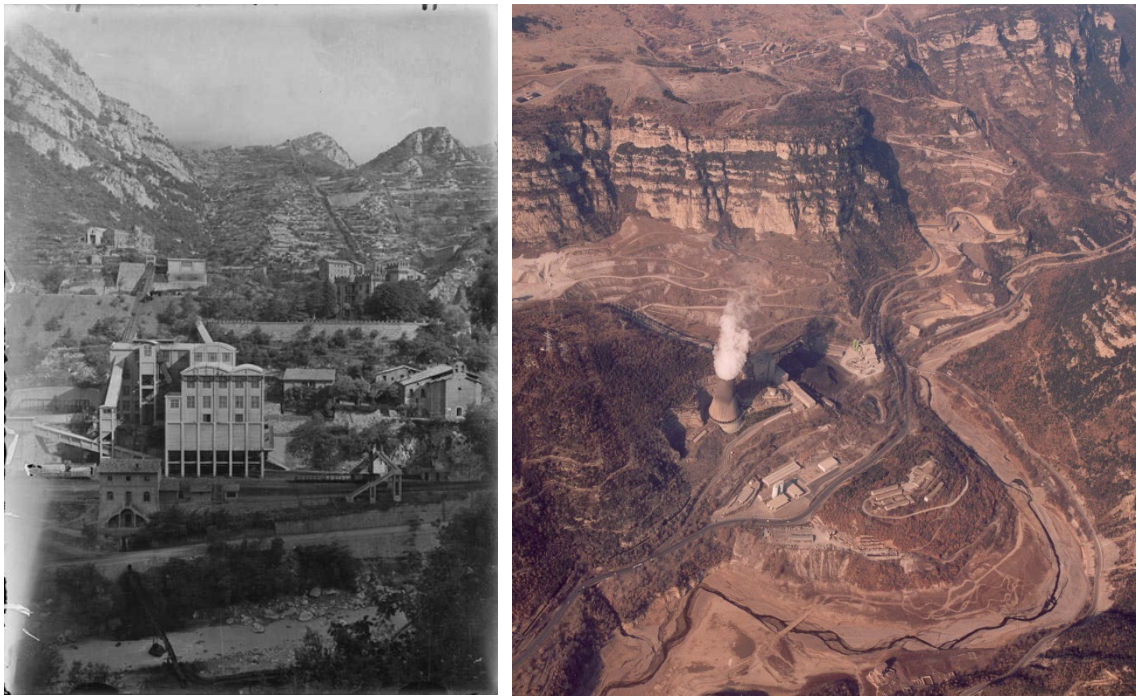
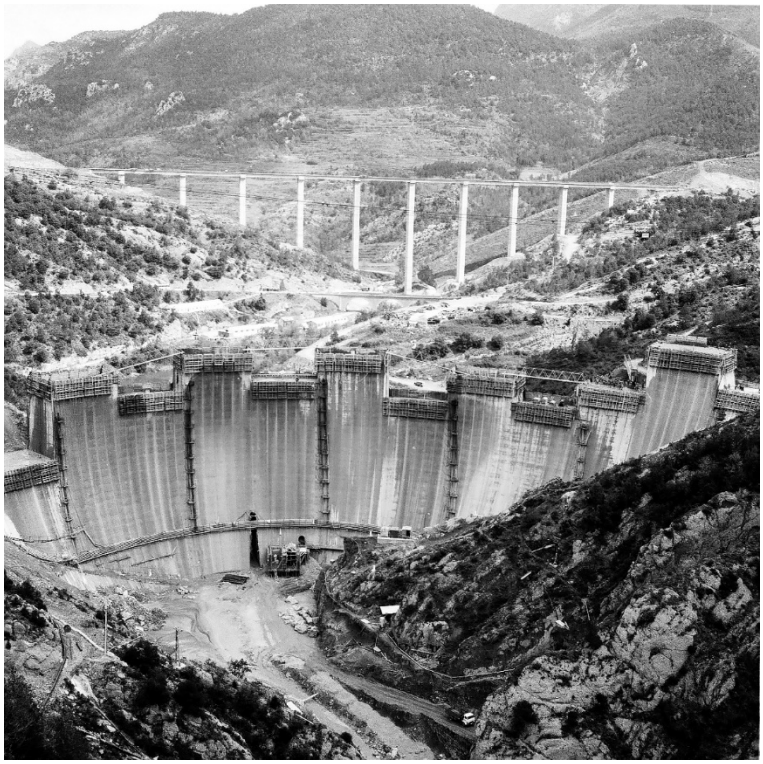

Fig. 37: Esquerra: Paisatge amb vista frontal de la central tèrmica vella, any 1948. Dreta: Paisatge a l'any 1999 amb la central tèrmica nova i la de l'anterior. Font: Arxiu Nacional de Catalunya (ANC1-1236-N-1249) i Arxiu Municipal de Cercs.

En paral·lel a aquest procés, l'esgotament de les capes de lignit més superficials i amb més fàcil explotació i la deriva deficitària d'aquestes mines portà a les empreses mineres als anys 70 a emprar el sistema d'explotació a cel obert, el qual esborrà grans superfícies de paisatge amb unes modificacions molt profundes de la pròpia orografia del terreny (Serra 2017d). Així, el moviment de milers de tones de material generà un fort impacte i degradació ambiental i paisatgístic a Sant Corneli, Fumanya, Fígols i Vallcebre[338] que en només 15 anys afectà a 272 ha (Serra 2020a).

[338] Foren concretament les explotacions de Carbones de Berga S.A. a Sant Corneli (Cercs), explotació a la que seguiren la del Jou-Torre de Foix (Guardiola), Cascante-La Parera (Fígols), Fumanya Sud (Fígols-Vallcebre), Fumanya Nord, Tumí Est, Tumí Oest (Vallcebre) i Coll de Pradell.

La versió més extrema d'autofàgia que es donà al paisatge de la comarca fou però el de l'embassament de la Baells. El procés de projecció de l'embassament s'inicià l'any 1969 a través dels tràmits al voltant de la concessió de les aigües del Llobregat i tres anys més tard començà la construcció de la presa amb l'objectiu de regular el cabal del Llobregat i garantir subministrament d'aigua a l'àrea metropolitana de Barcelona, a més de generar energia a través de la central hidroelèctrica (López 2019; Redacció 1990; Clotet 2016; Serra 2016b; Serra i Boixader 2019). L'any 1976 la construcció de la presa per part de Dragados i Construcciones i Entrecanales SA es finalitzà i el rei Joan Carles inaugurà al febrer el pantà, que arribà a inundar 365 ha incloent els pobles de Miralles, La Baells i Sant Salvador de la Vedella (Redacció 1990). L'embassament submergí també els terrenys més fèrtils de la vall, l'església romànica de Sant Salvador, la fàbrica tèxtil i la colònia del Carme i un seguit d'infraestructures industrials desenvolupades les dècades anteriors. Per a sostenir l'embassament, s'hagué de desviar el riu amb la construcció d´una presa de volta cilíndrica i un túnel de derivació provisional, per posteriorment construir una presa de volta gruixuda de doble curvatura amb una alçària de 102,35 metres (Clotet 2016). L'any 1989 s'hi afegí l'estructura de la central hidroelèctrica més gran del Llobregat, afegint-se a l'existència de diverses centrals de menor mida (Serra i Boixader 2019).

Fig. 38: Construcció de la presa de la Baells. Font: Arxiu Municipal de Cercs.

La dimensió d'aquest projecte autofàgic fou molt destacada donada la rellevància de l'amortització de projectes de llarga durada i importància com el ferrocarril de Manresa a Guardiola i la carretera paral·lela, les dues artèries principals de comunicació de la zona, però també per la proximitat temporal de la construcció d'algunes de les estructures que submergia, com

alguns dels edificis d'habitatges de Sant Salvador de la Vedella, una entitat poblacional de rellevància en aquells moments. De fet, la reubicació de la població d'aquests pobles requerí el disseny i la construcció de nova planta del poble de Sant Jordi, a la vora de la també nova carretera . A nivell social, l'impacte d'aquest projecte industrial fou molt profund, donat l'abandonament forçat dels seus pobles d'origen i les seves cases, les expropiacions de terrenys i la inundació de les vides i les històries d'una comunitat.

Fig. 39: Vista general des del pantà de la Baells (1988). Font: Arxiu Municipal de Cercs, 1. Fotos de Cercs, 1.1 Vistes generals.

L'impacte de la indústria minera en el paisatge i en les seves condicions socials i ambientals és més que evident en el factor de la contaminació i la degradació paisatgística, ambiental, dels ecosistemes i de la salut pública. La història socioambiental de la mineria s'ha incorporat en la última dècada en els estudis industrials i ha aportat dades i interpretacions interessants sobre el desplegament d'aquesta activitat extractiva en d'altres contextos (García Gómez i Pérez Cebada 2020; Chastagnaret 2017). La mineria representa una de les activitats industrials amb major impacte sobre els ecosistemes i una transformació radical del paisatge, que a partir del s. XIX generà una globalització de la contaminació (Pérez Cebada 2014). A més, es tracta d'un procés no absent de conflicte i amb una intervenció social de diversos agents de molt interès per a comprendre el procés i les forces existents en la industrialització, així com les seves conseqüències profundes que es donaren en el camp econòmic, però també més enllà, i que tindrien una petjada a llarg termini.

Pel que fa a la mineria berguedana, tot just s'ha realitzat una aproximació als efectes en el paisatge i als conflictes ambientals, però encara queda recorregut d'anàlisi. A continuació només apuntem alguns elements, que requeririen d'un anàlisi en detall.

L'impacte de la indústria minera i les seves activitats complementàries produí a l'Alt Berguedà la transformació de grans extensions de terreny a través de la construcció de múltiples i successives edificacions i infraestructures, moviments de terres, aportació de runa, restes i rebuig en grans abocadors, i muntanyes de carbó etc. que afectaren el paisatge, com hem vist, però també el seu sistema ambiental. Un dels efectes fou la disminució de la qualitat de les aigües que conflueixen al Llobregat, ja que conté sòlids i metalls en suspensió. A més, existí durant l'activitat minera una

Fig. 40: Vista del procés d'inundació del pantà de la Baells, submergint en primer pla la fàbrica tèxtil del Carme.

important contaminació acústica derivada dels treballs amb maquinària pesant, conjugada amb l'emissió de partícules i metà a l'atmosfera (Font 2003). Alhora, la mineria a cel obert generà importantíssims moviments de terres que modificaren el relleu i que posaren en risc l'estabilitat d'aquest. Les centrals tèrmiques produïren una intensa contaminació atmosfèrica a través de l'emissió de gasos com el diòxid de sofre (S02), monòxid de nitrogen (NO) i diòxid de nitrogen (N02), monòxid de carboni (CO) i diòxid de carboni (C02), que intervingueren en la generació de la pluja àcida, la reducció de la visibilitat, la boira fotoquímica i la potenciació de l'efecte hivernacle, alhora que la combinació amb la producció de vapor d'aigua canvià el patró de la humitat atmosfèrica generant freqüents boires i precipitacions, que al seu torn augmentaren les temperatures i contaminaren els rius i cursos fluvials.

La inexistència d'una regulació ambiental prèvia a la normativa de 1981[339] dificultà el control d'aquestes activitats i l'empara legal a la població en els conflictes ambientals que es donaren. Fou només a partir d'aquest moment quan algunes de les activitats de les empreses mineres foren modificades, aturades, sancionades o obligades a restaurar l'entorn i el paisatge, després de moltes dècades de contaminació i degradació. Fou en aquest context que la nova central tèrmica de Cercs fou denunciada per delicte ambiental per la afectació de pluja àcida a 30.000 ha de boscos i pastures, resultant en una sentència condemnatòria a l'empresa FECSA que obligà a la disminució de les emissions de diòxid de sofre (Font 2003). La sentència quedà sense efectes pràctics coercitius malgrat fou ratificada l'any 1990 pel Tribunal Suprem (Serra 2020a).

La mineria a cel obert, regulada a partir dels anys 80, fou objecte de control i seguiment ambiental per part de les institucions. A l'Alt Berguedà això es plasmà en l'impuls a la restauració paisatgística dels indrets amb aquests tipus d'explotacions que havien de recuperar la seva orografia original a través de la cobertura dels grans solcs generats i la sembra i reforestació per a evitar-ne l'erosió i el col·lapse, que es donà en diverses situacions com hem vist anteriorment. De la superfície projectada per a tal recuperació, entre 1986 i 1996 arribà a un 64% (Serra 2020a, 275), havent estat objecte de grans polèmiques i sense haver arribat a completar-se. Pel que fa a les estructures industrials generalment no es van restaurar ni recuperar, com veiem al següent

[339] LLEI 12/1981, de 24 de desembre, per la qual s'estableixen normes addicionals de protecció dels espais d'especial interès natural afectats per activitats extractives. DOGC núm. 189, 31/12/1981. Referència: DOGC-f-1981-90012.

apartat, a excepció de l'enderrocament d'algunes estructures i la cobertura d'aquestes runes amb terra vegetal per a la reforestació (Alsina i Casas 1997).

Fig. 41: Fotografia aèria del complex industrial de Fígols-Les Mines, on es pot apreciar l'emissió de fums de la central tèrmica vella entre 1953 i 1955. Font: ANC1-564-N-7596, Arxiu Nacional de Catalunya.

7.5. Col·lapse i arruïnament d'un paisatge industrial

L'abandonament i el procés d'arruïnament ha constituït un dels elements més rellevants del paisatge altberguedà en relació a l'experiència industrial.

Com s'ha presentat a l'apartat 7.1, el procés d'industrialització impulsat dins la modernitat capitalista suposà un procés de descart de la vida, les activitats i el paisatge premodern, pagès i rural. Malgrat les resistències i la preservació d'elements culturals i simbòlics, veiem en el cas de Peguera −però també en una part important de les masies i dels masos− com el procés de buidat, d'esborrament històric (Sallent Batlló 1984) i de posterior naturalització (Pons Raga 2015) ha tractat de desvincular el paisatge de tot aquell relat que codifica: el d'unes comunitats amb unes formes de vida determinades en una materialitat concreta. Es tracta de la construcció simbòlica d'una *terra nullius*, un espai natural sense empremta social, sense història i especialment sense futur, en que la plasmació material del seu esborrament històric ha format part de la construcció activa del seu desarrelament social[340].

Però ens interessa específicament aquí veure de quina manera la ruïna ha format part del procés d'industrialització d'aquesta regió. Com hem vist en el cas del procés autofàgic, els cicles de desenvolupament capitalista produïren la desaparició de fases i materialitats prèvies dins el propi procés de modernització a través de la substitució i la desaparició. Convé veure doncs el procés que es donà davant el tancament de les explotacions i de les pròpies empreses mineres: el col·lapse i la ruïna. En aquest cas, la finalització de l'aprofitament econòmic d'aquest recursos feu que en la major part dels casos s'abandonessin completament fàbriques, magatzems, oficines i cases, alhora que amb ells s'abandonaven els impactes ambientals com la desforestació, les materialitats de rebuig, les mines, els terrenys coberts per terreres i els inundats, etc. Fins i tot foren abandonats edificis inacabats[341], una clara evidència de l'obsolescència radicalitzada (Brito-Henriques 2017 a González-Ruibal 2019) i del caràcter efímer i contradictori de la modernització

[340] "El abandono, la despoblación y la destrucción del rural son ejemplos históricos de la eliminación y la invisibilidad de los territorios y las formas de vida subalternizadas por las exigencias capitalistas.", "El desarraigo, perder la tierra, la casa, la colectividad, es el resultado de la formación histórica y material que lo produjo, sea esta, por poner algún ejemplo, la guerra, la reordenación del territorio, o el llamado nuevo régimen climático. Partir desde aquí da pie a integrar el abandono y la destrucción a los procesos históricos de los que fueron parte, pero también a los efectos a los que dieron lugar." (Millán Pascual, Falquina Aparicio, i Compañy 2019, 119)

[341] Es tracta d'un element molt destacable de l'acceleració capitalista com en l'exemple del "incompiuto Siciliano" (González-Ruibal 2019).

capitalista d'aquesta regió.

Després del tancament l'any 1989, una part dels edificis industrials foren buidats, enderrocats o desmuntats, com en el cas dels barracons de Sant Corneli, una part de la central tèrmica, instal·lacions sense servei (Hausmann Tarrida 2009) o la caserna de la Guardia Civil, però la major part d'estructures foren només parcialment buidades i abandonades, pel que s'ha donat un procés progressiu d'espoli, degradació i arruïnament. Avui en dia, l'antiga àrea minera berguedana es troba doncs plena de ruïnes repartides per La Nou de Berguedà, Guardiola de Berguedà, Cercs, Fígols i Vallcebre, i només una part molt petita ha estat conservada com a bé patrimonial, al voltant del Museu de les Mines de Cercs. La "sobreantropització" que suposa la industrialització al territori es fa doncs fortament palesa en el seu abandonament, després del qual les ruïnes i el bosc envaïren tot l'espai que havia estat ocupat intensivament per la indústria, absorbint de forma salvatge i amb una rapidesa sorprenent els testimonis del "progrés".

Fig. 42: Fonaments abandonats dels pisos que s'estaven construint a la vora de Cal Galceran, a Vallcebre, que es volien sumar a un altre edifici ja existent per tal d'allotjar-hi la mà d'obra migrant que arribava al municipi a partir de 1940. Font: pròpia.

8. Estratègies habitacionals i formes de vida en la industrialització berguedana

En el present capítol es prenen els habitatges com a forma d'analitzar els models domèstics i les formes de vida que convisqueren en el moment d'expansió del capitalisme industrial a través de la mineria a l'Alt Berguedà. Com a forma d'aproximació a la comprensió del rol de l'habitatge en la conformació de la societat industrial capitalista s'aborden aquí els següents elements d'interès: el paisatge en el que s'inseriren, el seu emplaçament i l'ordenació dels conjunts domèstics, la seva temporalitat, els tipus d'estructures, les seves formes constructives, la seva materialitat i els espais interiors i la idea que els ordenà, els grups socials concrets que els habitaren i la seva realitat social i les condicions de vida que s'hi generaren. Així, més enllà de l'ordenació de les relacions socials a través del món del treball, i de les condicions de vida, centrades fonamentalment en les condicions de treball i en el cos dels miners (Pérez de Perceval Verde, Martínez Soto, i Martínez Carrión 2013; Martínez Soto, Pérez de Perceval Verde, i Martínez Pérez 2017; Pérez de Perceval Verde, Martínez Carrión, i Martínez Soto 2016; Escudero 2009; 2002; Escudero i Barciela 2012; Serrallonga i Urquidi i Martín Ramos 1992; García Gómez i Escudero 2018), ens enfoquem a la construcció social i cultural del capitalisme des de la casa. La descripció densa (*sensu* Geertz 1973) al voltant d'aquestes estructures ens aporta una base per a la interpretació holística de la seva realitat històrica, des del seu anàlisi formal fins a la comprensió del seu "estar en el món" (Merleau-Ponty 1962; Tilly 1991; Ingold 1993). És a dir, comprendre de quina manera les llars construïren en aquest moment de canvi diferents *habitus* (Bourdieu 1989; 1998; 2012) que estructuraren interioritzadament la forma en la que els membres dels diversos grups socials perceberen el món, es perceberen a sí mateixos i com això condicionà la seva acció.

Les diverses cases de l'Alt Berguedà, com a referents identitaris i unitats cultural, econòmica, política i social, articularen la realitat dels grups socials que les habitaren (pagesos, miners, migrants, dones, infants, tècnics, enginyers, amos i propietaris) en la seva interacció amb diverses elaboracions de les nocions de modernitat, capitalisme, treball, jerarquia social, gènere i ruralitat. A partir d'aquestes es generaren o es modificaren estructures familiars i de gènere, s'establiren llaços de cohesió social, alhora que s'establiren diferències jeràrquiques i s'imposaren models de

coerció i disciplinament social en la cristal·lització d'un nou sistema social capitalista, que fou també alhora contestat amb experiències d'autonomia, estratègies de resiliència i resistència[342]. Veiem a continuació les dinàmiques habitacionals (8.1) i com aquestes configuraren les diverses formes d'habitatge (8.2) entre finals del s. XIX i la segona meitat del s. XX en la mineria altberguedana.

[342] En el sentit que Scott elaborà al seu llibre "Weapons of the weak"(1985).

8.1. Dinàmiques habitacionals i model domèstic

Entre finals del s. XIX i principis del XX es donà una transformació en el model social inherent al canvi en les dinàmiques habitacionals, derivades de la ingerència del treball assalariat i la proletarització. Del model d'economia domèstica basat en la família extensa es produeix una mutació cap al predomini de la família nuclear –que també es donà en altres casos industrials (Borderías Mondejar i Ferrer i Alòs 2015)–, així com a una major abundància de població d'homes sols i solters. La casa forma part de la consolidació d'un nou món que no té al centre l'economia i la vida de pagès sinó en canvi el treball a la mina, com a forma d'aconseguir el salari per a la reproducció social bàsica. En aquest sentit, a través de la casa les empreses mineres tractaran de fixar la mà d'obra al territori a través de la promoció d'habitatge obrer i serveis (Cohen Amselem 1987b), alhora que aquest servirà com a mitjà per al seu disciplinament individual, vinculat al treball, i col·lectiu, a través del disseny del model familiar nuclear amb un cap de família vinculat a la mina i amb la domestificació (*sensu* Mies 1986) de les dones. L'aparent escissió capitalista entre producció i reproducció es contradiu de fet amb les pràctiques de control sobre l'esfera de la llar per part de les empreses, com el model de colònia porta al màxim exponent. Alhora, una mirada àmplia a l'habitatge de la industrialització permet posar llum a la diversitat i la complexitat d'estratègies habitacionals obreres, el seu contrast amb les residències burgeses, i alhora els diversos nivells de precarietat en els que visqueren les persones treballadores des de l'inici i fins al final de l'explotació minera, i que sovint han estat marginalitzats del relat històric i de la pròpia memòria. Pel que fa al relat històric, generalment s'ha prioritzat l'estudi i abordatge de les colònies industrials com a model hegemònic d'habitatge obrer a les zones rurals, el qual ha acabat (intencionalment o no) invisibilitzant la resta de realitats; mentre pel que fa a la memòria, cal tenir en compte que les situacions habitacionals més precàries, com és especialment el cas de les barraques, foren viscudes majoritàriament per persones migrants menys estables, homes solters que no s'establiren definitivament al territori, i que per tant no transmeteren la seva memòria.

El model domèstic capitalista es basa en l'articulació social per a la consecució del seu major objectiu, l'explotació dels recursos minerals a través de l'explotació del treball humà. Aquesta

articulació social ha estat de fet estudiada sota la concepció d'un model sociològic de comunitat minera (Bulmer 1975), basada en el condicionament geogràfic de la disponibilitat del mineral, la dependència d'aquest i de l'aïllament, la dependència del patró, l'alta especialització i dependència del mercat d'un sol producte i la dependència territorial d'una sola activitat econòmica. A nivell social, a més, aquest es desprèn de l'acumulació de treball no qualificat marcat per la migració. La comunitat minera es basa en grups socials estratificats amb vincles de poder mediats per la relació econòmica d'explotació entre empresaris i miners, però també amb una característica solidaritat minera entre obrers marcada per l'específica duresa de les condicions de treball i vida. Aquesta classe minera es conforma també a través de l'aïllament i la homogeneïtat a les colònies, el que s'ha conegut amb el concepte de *isolated mass* (Kerr i Siegel 1955), que construeix una forta identitat ocupacional pròpia, en part reforçada pels espais de socialització, i específicament l'espai domèstic i l'estructura familiar.

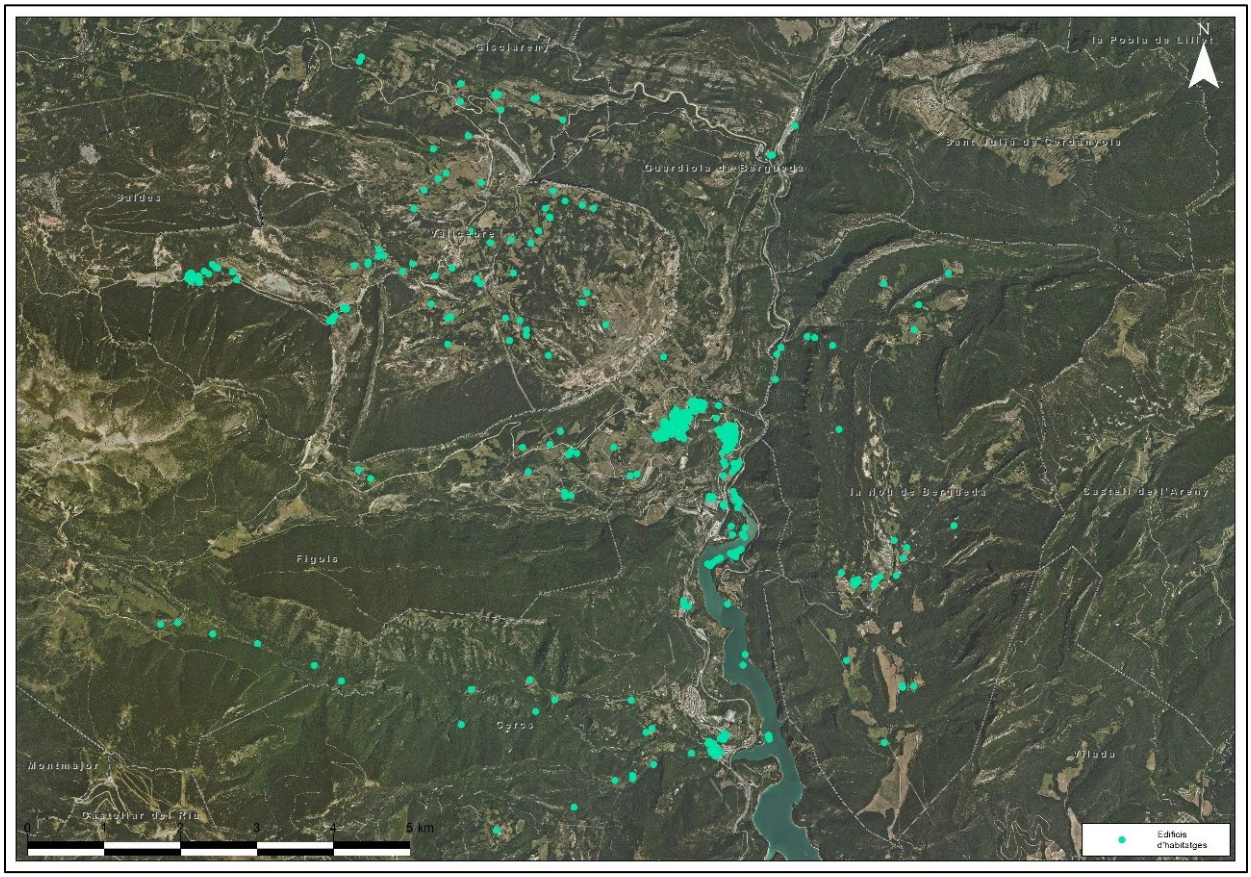

Fig. 43: Edificis d'habitatges que acolliren unitats domèstiques amb algun tipus de vinculació amb la mineria. Font: pròpia.

L'aïllament de les comunitats mineres del Berguedà es fa palesa a la constitució dels diversos nuclis de colònies mineres (principalment La Consolació, Sant Josep i Sant Corneli, i posteriorment Sant Salvador de la Vedella) (veure 8.2.6) i en els pisos (veure 8.2.5), però també en els conjunts de barracons i en el campament barraquista de Coll de Pradell (veure 8.2.7). A més, la concentració dels obrers és observable també en el nombre d'unitats domèstiques per edifici (fig. 44)[343]. Malgrat que entre els anys 30 i 40 la una part important de la població vivia en edificis unifamiliars (37,22%), la major part vivia en formes diverses de corresidència (62,78 %)[344]. Entre aquestes últimes, els edificis plurifamiliars es concentraven a Cercs (amb edificis amb entre 2 i 20 unitats domèstiques, majoritàriament a les colònies) i en menor mesura a Vallcebre, La Nou i Fígols (amb edificis de

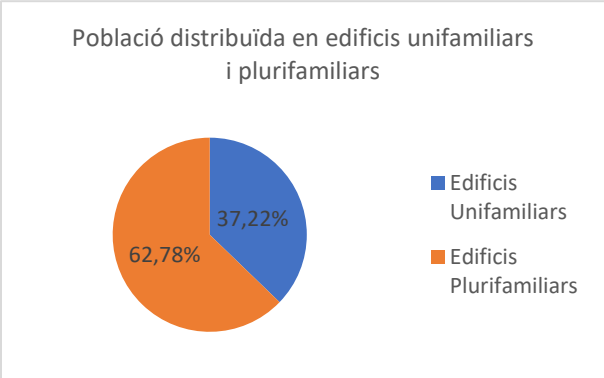

Fig. 45: Percentatge de la població segons la conformació dels seus habitatges entre edificis unifamiliars i edificis plurifamiliars o corresidencials. Font: elaboració pròpia a partir de padró.

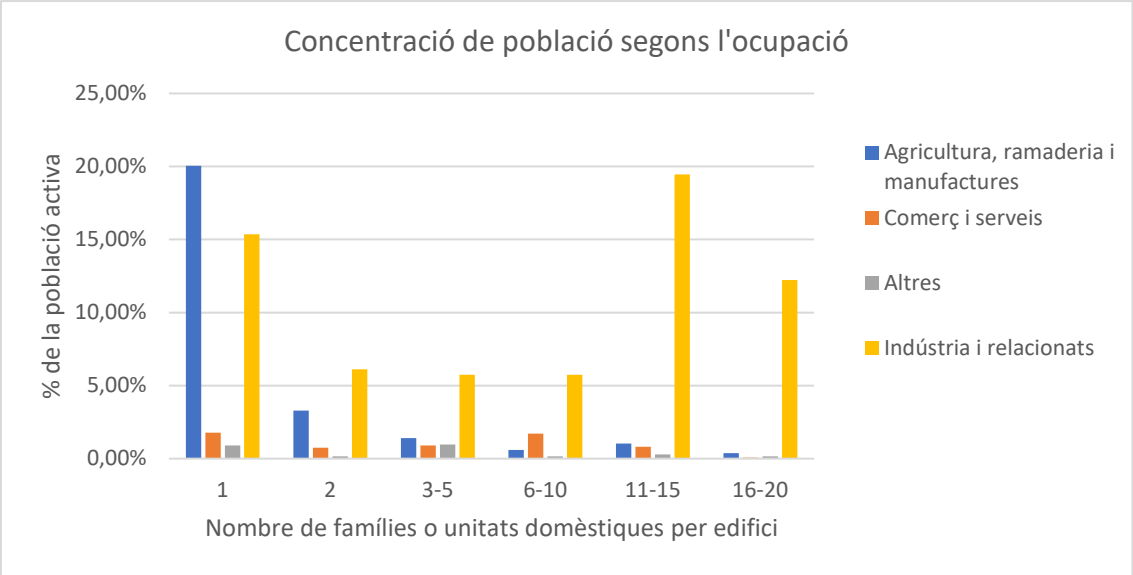

Fig. 44: Concentració de població segons l'ocupació en edificis d'entre 1 i 20 unitats domèstiques. Font: elaboració pròpia a partir de padró.

[343] Dades extretes de l'estudi dels padrons d'habitants dels municipis de Cercs, Vallcebre, La Nou de Berguedà i Fígols, d'entre 1936 i 1940 (veure capítol 4 per a metodologia de treball).
[344] Sobre un total de 3587 habitants entre els quatre municipis.

fins a 5 unitats domèstiques)[345] (fig. 46). A més, el patró de concentració poblacional[346] queda clarament vinculat als treballadors de la mineria i altres treballs industrials vinculats, que visqueren prioritàriament en edificis amb major nombre d'unitats domèstiques, mentre que les persones amb una ocupació vinculada a treballs tradicionals de la zona com l'agricultura, la ramaderia o les manufactures −menys abundants− continuaren habitant molt majoritàriament en cases de pagès, masies o masos principalment unifamiliars o concentrades en poques famílies[347]. Alhora, resulta rellevant destacar que l'ocupació a la mineria i a la indústria, malgrat fou característica dels edificis amb major concentració corresidencial, implicà de forma molt intensiva tot tipus d'edificis d'habitatges, essent molt present també en edificis unifamiliars o amb poques unitats domèstiques.

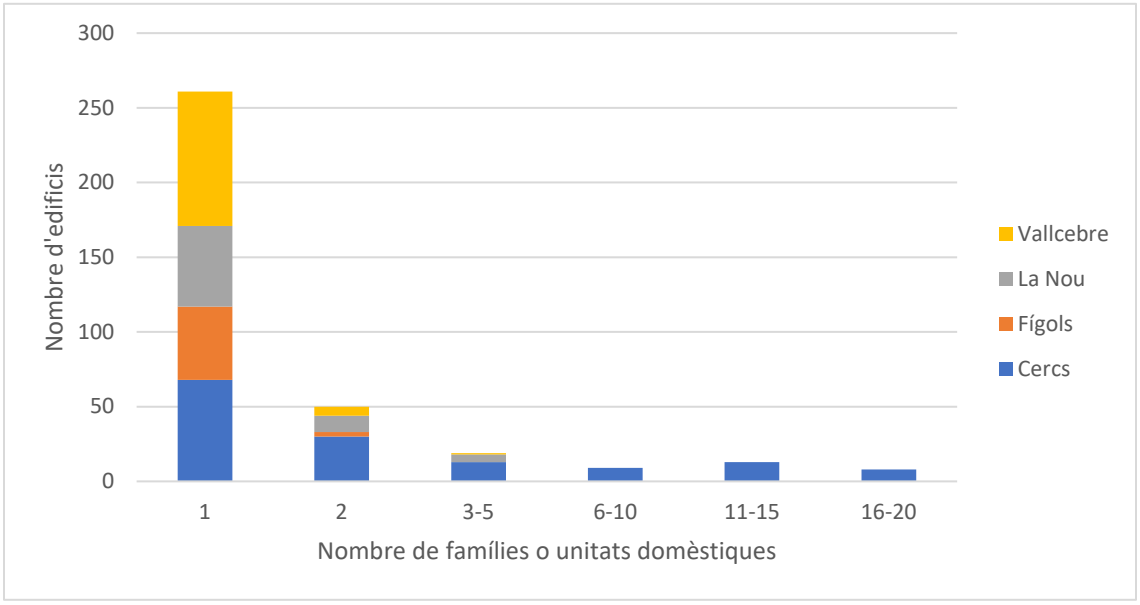

Fig. 46: Edificis segons el nombre d'unitats domèstiques que contenien als municipis miners de l'Alt Berguedà. Font: elaboració pròpia a partir de padró.

[345] Del total de 360 edificis entre els quatre municipis.
[346] Del total de la població activa, excloent el treball domèstic, jubilats, incapacitats i indeterminats, així com a infants i escolars.
[347] Com veurem a l'apartat 8.2.4 per les pròpies característiques d'aquests habitatges, configurats a l'entorn dels treballs de pagès.

8.2. Habitatges per a la mina: tipus de cases i formes de vida

Les diverses estructures d'habitatge que convisqueren en el moment de la industrialització de la mineria a l'Alt Berguedà construïren una nova jerarquia i unes noves relacions socials a través de la seva ordenació en el territori, en el paisatge i a través de la seva pròpia expressió material i espacial. Aquestes permeten discernir diferents grups socials, diverses procedències, maneres de viure i mentalitats que s'hi reproduïren i que conformaren en part la complexitat d'un fenomen de canvi sistèmic, econòmic, social i cultural que representà el capitalisme industrial a l'Alt Berguedà. Aquestes estructures no només veieren sinó que formaren part de la desarticulació de la pagesia i les formes de vida rurals vernacles; del naixement de la classe obrera industrial –a través de les colònies, però també de les diverses estratègies precàries que empraren com a recurs–, alhora que del creixement d'una classe burgesa propietària, emparada per cossos públics armats i una classe d'enginyers, tècnics i empleats superiors.

Les fonts orals, la documentació històrica i la pròpia materialitat del paisatge i les estructures ens acompanyen aquí a l'abordatge i caracterització de les formes habitacionals d'aquests grups socials a través del seu anàlisi formal. Amb aquestes, es pretén copsar la condensació de mentalitats, ideologies i identitats a través de la lectura de les pròpies llars, entenent que aquestes són el desplegament material de formes de vida en base a la seva articulació social, cultural, simbòlica i funcional.

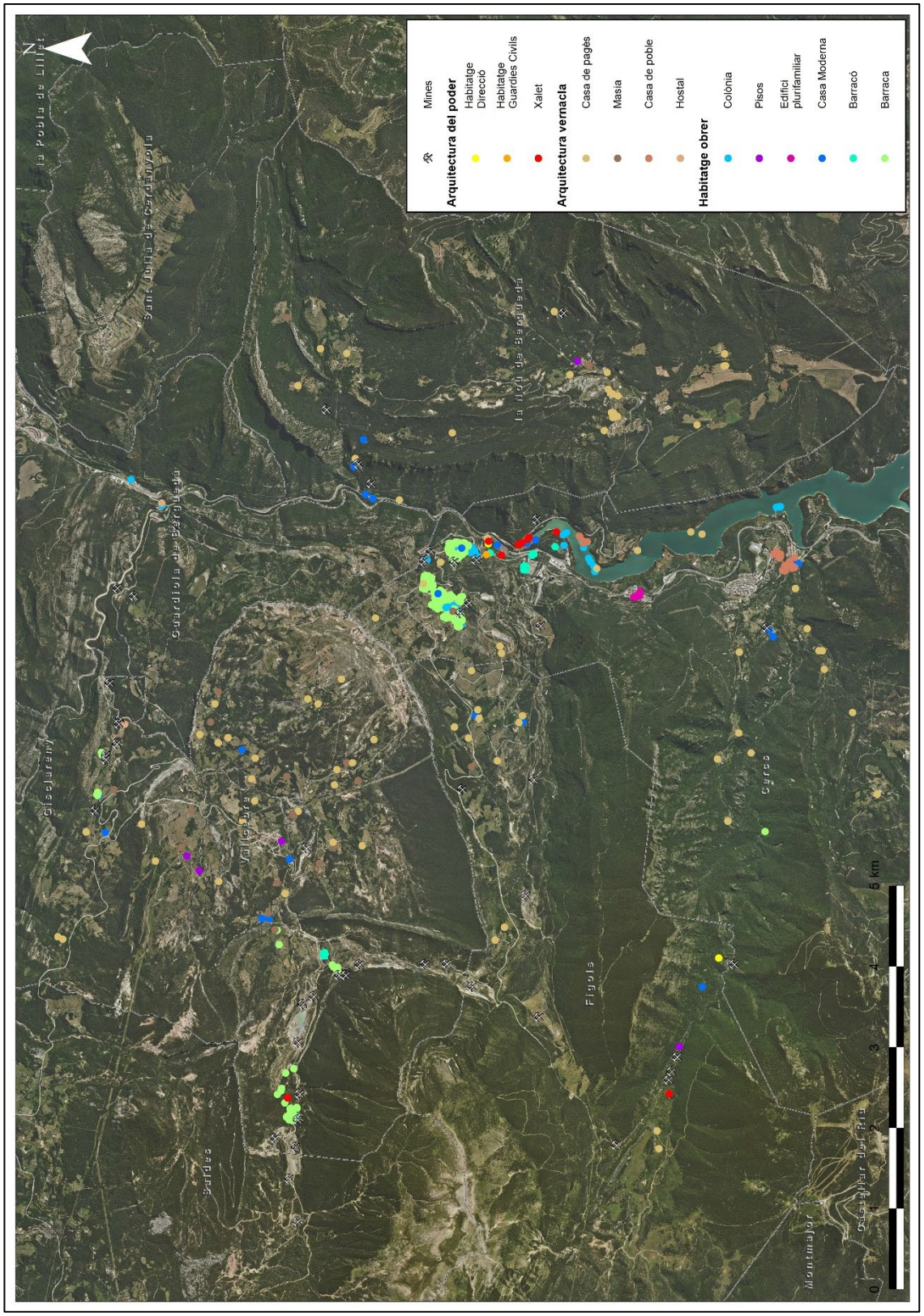

Fig. 47: Localització dels diferents tipus d'habitatges documentats a l'Alt Berguedà. Font: pròpia.

8.2.1. La seu del poder: els habitatges de la propietat i la direcció

Un dels edificis claus de la industrialització són aquells que representen el lloc per excel·lència del poder, els habitatges de la propietat empresarial, dels amos de l'explotació o de la direcció de les mines (Porteous 1970; Garner 1971; Dorel-Ferré 2003; Soler, Santamaria, i Canal 2009; Serra 2009). Des d'aquests espais s'articula un paisatge (capítol 7) i es jerarquitza un determinat territori en funció dels eixos de control, però també a través de la pròpia ostentació d'aquests edificis, que instauren materialment el règim simbòlic i ideològic del seu domini social, cultural i polític. Dibuixem aquí algunes reflexions en torn als dos edificis principals que ocuparen aquesta posició a l'Alt Berguedà: la Torre Olano i la residència de la família Moreta a la Colònia de la Vall. Degut al monopoli miner que exercí Jose Enrique de Olano y Loyzaga a l'Alt Berguedà i l'empresa Carbones de Berga SA a partir de 1911, no es desenvoluparen complexos industrials i habitacionals complerts que incloguessin habitatge obrer, habitatge per a enginyers o empleats i habitatge de la propietat més enllà de la seva figura. Només es pot exceptuar el cas de Peguera, que actuà a principis del s. XX com una veritable colònia industrial al voltant de la família Arumí.

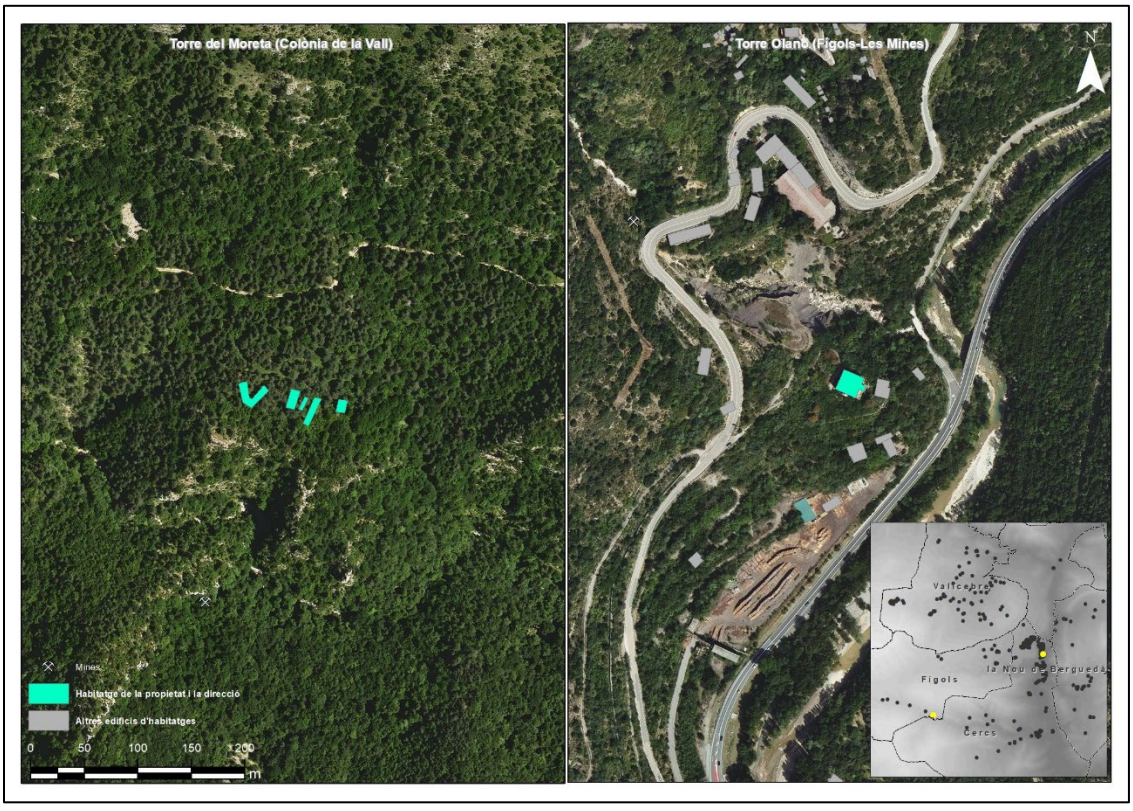

Fig. 48: Ubicació sobre ortofoto de les torres dels amos miners al Berguedà. Font: pròpia.

Els comtes de Fígols i la Torre Olano

El monopoli miner i industrial de la família Olano a l'Alt Berguedà es manifestà materialment en la seva residència a la vall del Llobregat, amb un control visual excepcional de l'estació de ferrocarril, però especialment amb una preponderància de la seva arquitectura des de molts punts de la vall. L'anomenada Torre Olano fou ordenada pel propi José Enrique de Olano y Loyzaga en el moment de consolidació de l'empresa minera, construint-se entre 1893 i 1903, molt provablement seguint el disseny d'Enric Sagnier i Villavecchia (Serra 2019c; Balcells i Serra 2019, 432; Serra 2020a, 278). L'edifici, que funcionà com a residència de la direcció de les mines i de l'enginyer d'interior i oficines[348] es construí amb l'objectiu de controlar l'explotació i d'instaurar un règim de poder basat en la figura del propi Olano i de la família a partir de la seva influència econòmica (la seva posició patronal), però també i especialment en la generació del marc simbòlic i material que es plasmaria en l'escenari el canvi de règim social, cultural, polític i ideològic.

Fig. 49: Plànol de l'any 1924 on apareix l'ordenació dels jardins d'Olano. Font: Cedit per Jaume Corominas.

[348] "Constitució de la Societat Anònima de Carbones de Berga. 17 febrer 1911", ARMARI 1 (dreta): 1, Arxiu Museu Mines de Cercs.

Fig. 50: Vista de la façana principal de la Torre Olano. Font: Arxiu del Museu de les Mines de Cercs.

Es tracta d'un edifici d'arquitectura noucentista que simula un castell, de grans dimensions (414 m²), combinat amb un ampli complex de jardins de 10.000 m² que integrà edificis relacionats amb la gestió de l'empresa, i una capella. Es tracta sens dubte de l'edifici més ostentós construït a la comarca, només comparable a la torre del Clot del Moro construïda per l'empresa Asland i les torres de les colònies tèxtils del Baix Berguedà. L'edifici, integrat entre les propietats de J. E. de Olano que figuraren a la constitució de Carbones de Berga SA l'any 1911, fou valorat en 200.000 pessetes[349]. Els amplis jardins destaquen per la seva magnitud i extensió davant una idea d'entorn completament moderna, que implicà la integració de la natura i d'un paisatge ordenat i racional (Grané Casellas i Casas Trabal 2014). Aquests jardins comptaven amb diverses parcel·les i camins al voltant de la torre, que contrasten en la seva forma i en el seu contingut amb els horts que acaparaven el terreny de la zona. La idea del jardí contrasta així amb els usos del paisatge relacionats amb els propis recursos, i implanta un escenari al voltant de l'edifici del poder a través de diverses estratègies estètiques, formals i espacials, destinades a diferenciar aquest indret de la resta del seu entorn.

Els materials constructius emprats a l'edifici de la Torre es basen en la pedra calcària per als paraments, unida amb morter, alternada amb materials de procedència industrial com el maó pla, que s'ha emprat per a les motllures de portes, finestres i els merlets. L'edifici presenta exteriorment diversos elements decoratius a les llindes de finestres i portes, així com balcons amb barana de ferro forjat. A més, a la façana principal, orientada a ponent, s'hi ubica l'entrada principal sobre la qual trobem un balcó en planta de mig cercle a la primera i segona planta amb

[349] "Constitució de la Societat Anònima de Carbones de Berga. 17 febrer 1911", ARMARI 1 (dreta): 1, Arxiu Museu Mines de Cercs.

barana de ferro forjat i sostinguts sobre uns pilars salomònics revestits amb ciment, que es coronen amb un pinacle. Els merlets decoratius, que rodegen la part superior dels murs, es troben construïts en maó i presenten múltiples espitlleres.

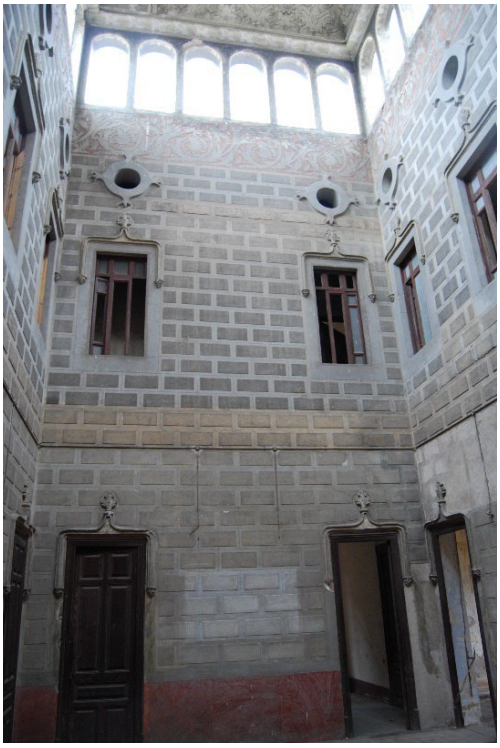

Fig. 51: Vista del hall del primer pis des de l'interior amb la claraboia superior. Font: pròpia.

A nivell d'estructura, la torre Olano presenta planta quadrangular amb planta i dos pisos, coberts amb un terrat. La planta Baixa presentava les oficines i sales de reunions, despatxos i sala de dibuix. Al primer pis s'hi ubicaven els serveis com la cuina i el safareig, el menjador i algunes habitacions aparentment del servei, ordenades al voltant d'un gran hall central que funcionaria com a sala noble amb una destacada llar de foc a la qual s'accedeix a través d'una escala senyorial. Aquest pis, més reduït que l'anterior, presenta també una torre. Al segon pis es troba al centre la claraboia, al voltant de la qual es troben les habitacions privades. Per últim, el terrat funciona com un espai més que s'estén al voltant d'una torratxa central amb finestrals. Els interiors estar decorats amb un fals encoixinat a les parets i algunes pintures murals i terra de rajola hidràulica.

A més, els voltants de l'estructura presenten unes dependències semisoterrades annexes que haurien funcionat com a sala de manteniment, magatzem i bodega, en direcció al Santuari de la Consolació.

La Torre Olano, com a símbol i materialització de la ideologia industrial capitalista en aquest entorn, fou escenari de diverses interaccions socials molt rellevants. Per una banda, com a casa noble que es projectà, l'edifici serví per a acollir-hi diverses visites de rellevància institucional i política. La més destacada d'aquestes fou la del monarca Alfons XIII l'any 1908 després de la qual aquest nomenà J .E. de Olano comte de Fígols. La torre funcionà d'escenari perfecte per a allotjar l'aparició d'un comte donat el seu caràcter volgudament aristocràtic que tancava la seva significació simbòlica. El poder d'aquest escenari fou molt clar també des del punt de vista de la

contestació, ja que el juliol de 1936 fou un dels primers objectius de cara a la ocupació per part del comitè de Cercs (Serra 2020a, 154). Posteriorment, davant la decadència de l'empresa i la venta d'aquesta a FECSA, l'any 1968 Olano llogà la torre com a oficines, després del qual quedà a mans d'un particular (Balcells i Serra 2019, 432). A més d'aquesta torre, la família Olano comptà amb altres edificis d'habitatge que serviren per consolidar la seva posició social més enllà del territori principal del seu domini, el Berguedà. Així, entre els anys 1914 i 1918 es feren construir un palau, dissenyat per Enric Sagnier i Villavechia, a la Via Augusta de Barcelona, entre Vilamajor i Raset, que desaparegué l'any 1972. El palau anomenat Los Pinos serví per a posicionar la família dels ja comtes de Fígols a la capital entre els palaus de la burgesia catalana establerta a Sant Gervasi. L'edifici, també d'un estil noucentista i emulant un castell, incorpora una torre circular amb l'escut de la família i detalls plateresc a la façana. L'edifici de tres pisos comptava a l'interior amb una gran escalinata, diversos salons, una capella i una gran sala d'actes amb capacitat per a 125 persones. L'entorn del palau, tal com la torre de Cercs presentava una pensada disposició de l'entorn a base de jardins, camins, alguns edificis complementaris i una pineda que li donà nom.

Fig. 52: Vista de la façana principal del palau Los Pinos de la família del comte de Fígols, l'any 1937. Font: Fotografia de Pérez de Rozas, 4-D-1-4-C3-152–14, AFB3-134, Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

L'edifici però només funcionà com a habitatge de la família fins els anys 30, quan funcionà com a residència i escola de monges, com a hospital de sang durant la Guerra Civil i com a seu de l'Escola Virtèlia durant el franquisme. Prèviament a aquest edifici, la família comptà amb un edifici al número 60 del Passeig de Gràcia construït per José Antonio de Olano i Iriondo i dissenyat per Francesc Font Pons entre 1880 i 1885. D'estil eclèctic, aquest edifici de 5 pisos està decorat amb elements de tradició clàssica i presenta al centre una fornícula amb una escultura de Juan Sebastián Elcano.

Fig. 53: Casa Olano al passeig de Gràcia, número 60. Font: Trac Rehabilitació.

Aquests edificis representen la transformació i el recorregut social d'aquesta família a través de com buscà expressar-se en l'arquitectura en cada moment. Així, les seves residències articulen la posicionalitat social de la família en el paisatge i l'urbanisme a través de la seva ostentació, però també construeixen relacions socials i llaços entre les elits a través dels salons i interiors d'aquests. Com mostra el seu recorregut (capítol 6), la família construí la seva posició a l'elit a través del comerç a ultramar i del profit del domini colonial sobre terres i poblacions llatinoamericanes. En la construcció de la casa del Passeig de Gràcia José Antonio de Olano reserva un homenatge a la gènesi del colonialisme a través de la figura d'Elcano, al que vincula la seva família amb importants negocis naviliers. Posteriorment, el seu fill J. E. de Olano buscà a partir de la seva torre a Cercs l'establiment d'un poder de tipus aristocràtic sobre el territori altberguedà. D'orígens burgesos amb lligams internacionals tractava a principis del s. XX de relacionar-se amb aquesta zona des de l'explotació capitalista però articulada amb la imatge d'un domini de noblesa. Així, erigí primer la seva primera residència a la seva zona d'influència, al Berguedà, amb l'expressió d'un castell, visual i estèticament dominant i preeminent sobre la vall. Aquesta voluntat es consolidà formalment amb el seu nomenament com a comte de Fígols l'any

1908. Al palau de Los Pinos, a Barcelona, l'arquitectura ja mostra una genealogia noble consolidada, i opta per un estil que la diferencia de les formes burgeses, amb les que sí havia sintonitzat el seu pare. A través de la materialitat exterior i les seves dinàmiques d'ostentació veiem el procés d'aquest burgès amb lligams colonials que establí un domini territorial de tipus caciquil i que entrelligà la seva trajectòria capitalista amb el poder polític i el seu propi naixement aristocràtic. Aquest procés es donà alhora en un entorn material, a través dels interiors, les sales nobles i els salons de les seves residències on es construïren les relacions socials a través de l'organització de festes, trobades i estades de personalitats rellevants del poder econòmic, polític i de l'Estat.

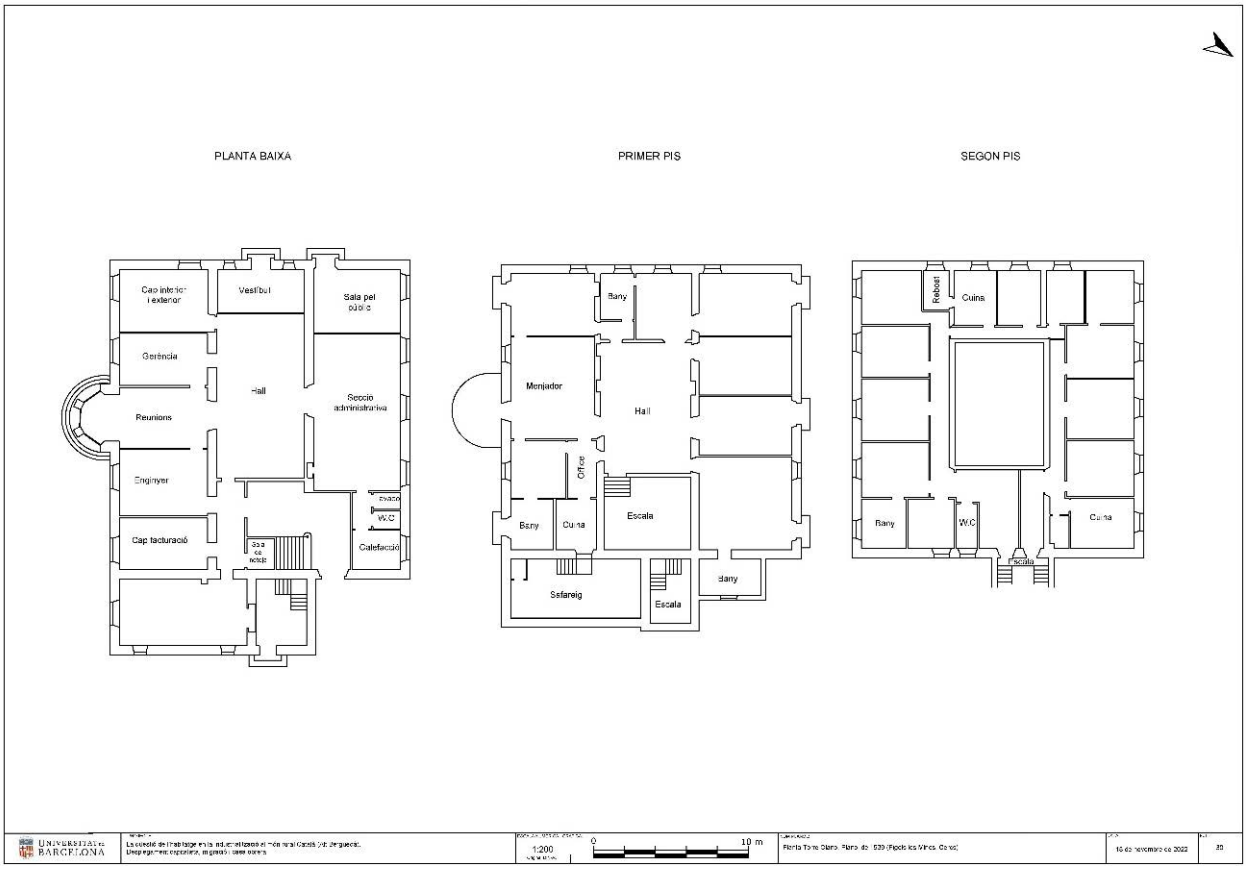

Fig. 54: Planimetria de la Torre Olano (Fígols-Les Mines, Cercs). Font: elaboració pròpia a partir de documents de l'Arxiu del Museu de les Mines de Cercs.

La Torre Moreta

La Torre Moreta o Torre de la Vall fou la residència construïda per l'empresa Minas de Peguera SA en el conjunt de la Colònia de la Vall de Peguera (Fígols) als inicis de la seva explotació, entre finals del s. XIX i primera dècada del XX. L'edifici serví de residència del gerent, Fortià Moreta.

Fig. 55: Fotografia de la Colònia de la Vall. La Torre Moreta apareix ala secció esquerra de la imatge. Font: fotografia cedida per Jaume Corominas.

Posteriorment, davant la compra de l'explotació per part de la família Arumí, l'edifici els passà a servir d'habitatge. La colònia, abandonada molt provablement als anys 30, desaparegué entre el bosc abans dels anys 80, deixant tan sols algunes restes dels fonaments de les construccions. La ubicació de la colònia depengué de la Mina del Moreta o Mina Antonia, que presentava una bocamina molt a prop i que fou una de les explotacions més importants del municipi. La colònia, que presentava diversos pisos per als treballadors (veure 8.2.6) tenia la torre al centre del complex precedida per una gran escalinata i acompanyada d'edificis de pisos a banda i banda (Soler i Riba i Oriola i Casòliva 1997). Així, a diferència del cas anterior, la Torre es presenta contigua als habitatges dels treballadors, malgrat se'n diferencia destacant materialment a través d'unes formes constructives diferents i uns grans finestrals a la façana principal. Poc podem dir d'aquest edifici degut a l'absència de documentació o registre material, però les poques fotografies que se'n conserven permeten destacar la relació amb l'entorn que presentà, a través de la construcció d'una escenografia moderna a la Vall i de l'impacte de les seves grans

dimensions.

8.2.2. La Caserna de la Guàrdia Civil

La caserna de la Guàrdia Civil és un edifici d'habitatge clau per a la comprensió de la industrialització del carbó en aquesta zona prepirinenca. Més enllà de la seva funció com a ordenadora i jerarquitzadora del poder en l'espai i el paisatge (capítol 7.3), la caserna suposa l'habitatge d'una part de la població subsidiària del procés industrialitzador: els seus cossos repressors. Aquest edifici, construït l'any 1905 a l'oest de la vall del Llobregat i molt propera als nuclis de colònies de La Consolació i Sant Josep (Cercs), tenia per objectiu allotjar una dotació de Guàrdies Civils per tal de controlar la nova població proletària i desenvolupar tasques de seguiment, desarticulació i repressió de l'organització social o dit d'una altra manera, garantir la seguretat dels béns i les propietats de l'empresa (Pinzón-Ayala i Méndez 2018, 98). Fou de fet una obra promoguda pel mateix J. E. de Olano, que passà posteriorment a mans de la societat Carbones de Berga SA l'any 1911, que encarnava una nova forma de relació social a la zona, la relació entre patronal i classe obrera. En aquest cas, la construcció d'uns centres poblacionals de nova planta (veure 8.2.6) funcionà com a justificació per a la construcció de la caserna (Pinzón-Ayala i Méndez 2018), el que suposa la visualització en aquest territori d'un més dels grups socials claus del procés d'industrialització capitalista. La classe propietària, la burgesia, els empresaris i la direcció de la societat minera suposen la força motriu d'aquesta transformació social i històrica −que representà i ostentà el seu control social, poder i recursos a través dels edificis que habità (veure 8.2.1 i 8.2.3)− que feu ús de la generació d'una classe obrera a partir d'un substrat camperol, jornaler o bé migrant per a l'obtenció de la seva força de treball −qui feu ús d'estratègies habitacionals més diverses que anaren des de l'entrada en el sistema paternalista de les colònies (veure 8.2.6) a l'autoconstrucció (veure 8.2.7), passant pel sosteniment en la xarxa local de cases de pagès o de poble (veure 8.2.4)−. Mentrestant, aquest últim grup social fou l'eina de control de l'empresa per a imposar i sostenir la industrialització minera a través de la coerció i l'ús de la força, que es construí també d'una forma concreta.

La ubicació de la caserna de nova planta respon exactament al model d'aquest tipus d'estructures (Pinzón-Ayala i Méndez 2018, 92) ja que es relaciona absolutament amb la seva funció estratègica

de control visual sobre la carretera i la vall, allunyada dels habitatges dels obrers i propera a la residència del Comte de Fígols. La producció d'aquest espai aïllat té com a objectiu de fet la generació d'una endogàmia distanciada de la comunitat obrera i amb vincles amb la patronal per tal de garantir la vinculació identitària amb la patronal, construïda en oposició a la identitat obrera de la colònia.

Fig. 56: Localització de la Caserna de la Guàrdia Civil al costat del nucli de La Consolació (Cercs). Font: pròpia.

A la caserna hi vivia la dotació de guàrdies civils amb les seves respectives famílies i un grup de guàrdies civils solters. Aquests, ocupats per la patronal en la seva pròpia seguretat, eren de fet treballadors migrants destinats a la caserna des de procedències diverses sempre llunyanes i desarrelades respecte a la seva localitat de destinació (Castelló, Jaén, Lleó, Pontevedra, Màlaga, Toledo, Burgos, Valladolid o Segovia[350]). Així, s'esperava disminuir la identificació d'aquests amb els obrers, distanciar-los, alienar-los i dificultar la generació d'empatia, per tal de facilitar l'ús de

[350] Aquestes poblacions fan referència a la procedència dels Guàrdies Civils presents a la caserna a partir de 1938 i 1939, segons figuren al padró de Cercs de l'any 1940.

la força a través de la reificació d'una identitat estanca[351].

L'edifici de la caserna construït l'any 1905 presentava una planta rectangular conformada en 2 pisos i unes façanes que presentaven al pis superior uns merlets, una torratxa central i quatre torretes a les cantonades. Estava construït en maçoneria coberta amb bigues de fusta i teules amb una morfologia que recorda un estil de castell, estava composta ja l'any 1911 per "dos pisos y desván; en los bajos hay una sala de armas, una pieza para portero, dos habitaciones de tres piezas cada una para guardias casados, una pieza para guardias solteros y tres retretes; y en el piso hay dos habitaciones para guardias casados, una para el Comandante del puesto, un cuarto despacho y tres retretes". Així, la caserna presentava 5 apartaments (2 a la planta baixa i 3 més al primer pis) per a les famílies dels guàrdies civils conformades totes elles per un mateix model gairebé exacte de dos o tres dormitoris, una cuina-menjador i un rebost. A més, la caserna comptava amb dos dormitoris més per als guàrdies solters i estances com la sala d'armes, el telèfon i els despatxos. En total, constituïen "seis viviendas de cuatro piezas"[352] . L'any 1957 es documenta l'existència de 3 banys a la planta baixa de la torratxa central[353], quan es replanificà l'edifici per tal d'ampliar la caserna a través de l'aixecament d'un pis més per a allotjar una major dotació (Balcells i Serra 2019, 250).

El manteniment de la guarnició vivint de forma conjunta a la caserna tingué doncs com a objectiu el mateix control d'aquesta, alhora que la disponibilitat per a una resposta armada, i especialment la construcció d'una consciència comuna. En el cas de la caserna de Cercs, identifiquem aquest element a través de la delimitació i la diferenciació d'aquesta identitat respecte dels treballadors a través de la distància i separació física, estructural i formal, més que per la construcció d'elements identitaris endògens, donat que tan sols compartien l'edifici però aquest no comptava amb estances comunitàries o de relació entre els guàrdies més enllà dels espais familiars, com sí que passa en altres casernes. De fet, la convivència sorgeix d'una idea generada en el cos per a la construcció d'una comunitat i una identitat comuna a través de la convivència entre militars i famílies, que es materialitzava en la "casa-cuartel" i que delimita la

[351] "la imposibilidad de residir en la localidad de nacimiento, en la que se tuviera algún tipo de propiedad o en la que existiera parentesco o amistad con algún cargo político." (Pinzón-Ayala 2016a)

[352] "Constitució de la Societat Anònima de Carbones de Berga. 17 febrer 1911", ARMARI 1 (dreta): 1, Arxiu Museu Mines de Cercs.

[353] "Cuartel de la Guardia Civil", Asuntos pendientes. Contratos, 6. Projectes, Arxiu Museu Mines de Cercs.

concepció del model social des d'aquest cos (Pinzón-Ayala 2016b). Sí que observem però la construcció d'un programa laboral-residencial a través de l'arquitectura, que genera un cosmos limitat i aïllat (Pinzón-Ayala 2016a) a través de la vinculació de l'espai de vida, familiar o amb el companys de cos, amb els espais relacionats amb l'estratègia de seguretat i defensa pròpia i de la patronal com són el telèfon, els despatxos o la sala d'armes. D'aquesta manera, la ubicació, la localització en el paisatge i el seu aïllament, l'aspecte exterior castrense i la delimitació d'uns espais destinats a les famílies de la Guàrdia Civil representa la construcció d'un grup social aïllat i distingit de la resta de l'entorn, el qual era necessari per a la reproducció de la seva tasca, a demanda de la patronal minera sota l'empara de l'Estat.

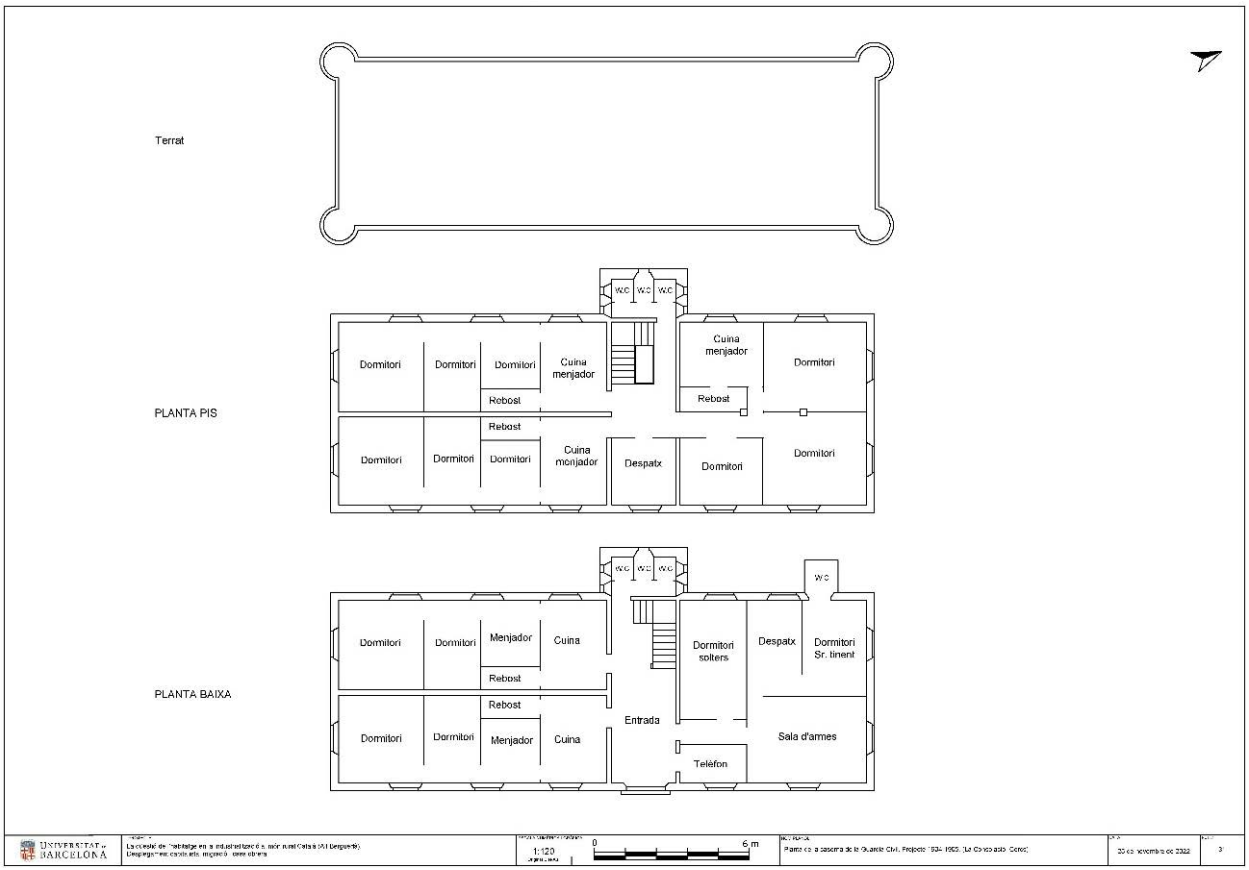

Fig. 57: Planimetria de la caserna de la Guàrdia Civil original. Font: elaboració pròpia a partir de documentació de l'Arxiu del Museu de les Mines de Cercs.

8.2.3. Xalets i habitatges per enginyers i empleats

Els enginyers i empleats tècnics o administratius comptaren amb un tracte especial entre la plantilla de les empreses mineres, com és habitual dins el plantejament de la jerarquia social de les colònies (Dorel-Ferré 2003). La composició d'aquest grup social incloïa migrants, tal com molts

dels conjunts analitzats, però generalment amb orígens diferenciats respecte dels obrers. Entre els enginyers destaquen procedències del nord d'Europa com Àustria o Alemanya o bé orígens urbans, mentre que els empleats generalment provenen d'altres zones mineres de l'Estat. Aquests habitatges, promoguts per l'empresa resulten rellevants per a la nova estratificació social a través de l'organització territorial, paisatgística i residencial.

L'ordenació en el paisatge miner dels xalets mostra un aïllament respecte els nuclis d'habitatges obrers, alhora que una certa proximitat als centres d'explotació. Es tracta d'edificis generalment exempts i isolats, dispersos, el que implica una mobilitat diferenciada dels obrers, a través de camins propis. La relació d'aquests habitatges amb el paisatge es diferencia de les torres dels amos en l'ostentació i la preeminència. En el cas de les torres, la visibilització d'aquestes a través de la seva arquitectura i de la seva ubicació és una de les prioritats en la seva construcció, mentre que en la categoria de xalets i habitatges d'empleats no es mostra una necessitat de destacar sobre el paisatge, mentre que si que presenta una ostentació material i arquitectònica que els

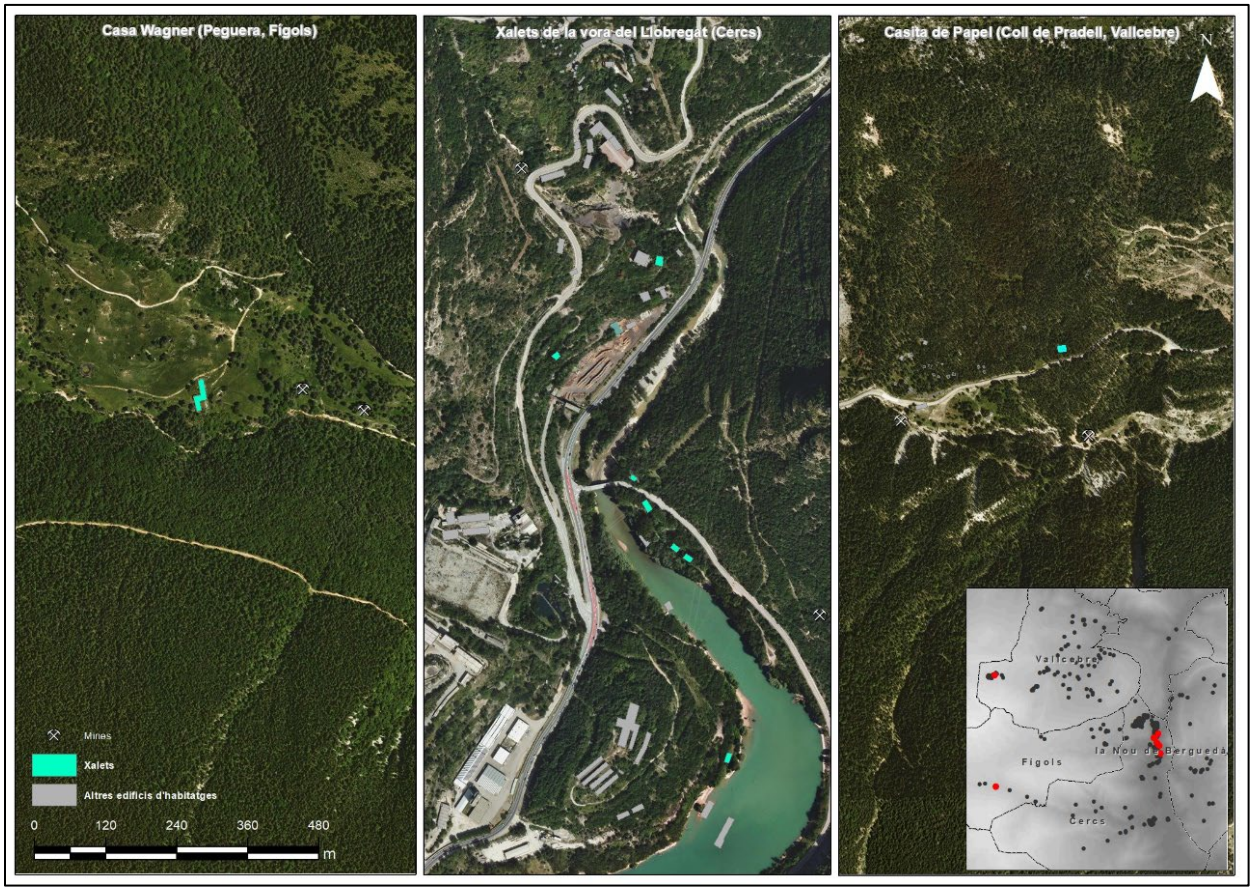

Fig. 58: Localització dels xalets a les diferents explotacions. Font: pròpia.

busca construir com a contextos distingits. Es diferencia també dels habitatges obrers en la seva ubicació en espais propers però alhora separats dels centres d'explotació, allunyats de les vies de comunicació principals i del pas corrent, i en la seva relació amb l'entorn, que domestica i adapta a les necessitats de la planificació, incloent sovint nous camins i jardins.

Aquests edificis representen a l'Alt Berguedà una de les majors plasmacions del paradigma de la modernitat pel que fa a la seva relació amb la natura a través del seu control i racionalització, dels seus materials industrials i de la seva arquitectura planificada. Es tracta de fet d'un dels models principals d'habitatge unifamiliar modern construïts en zones rurals, estretament vinculats amb processos de modernització i industrialització, tal com es mostra en d'altres contextos (González Álvarez 2011; González Álvarez i Alonso González 2014; Chiarello 2015; Jiménez Mata 1999; Roselló Jaunzarás 2018; Hernández Sánchez 2020).

A nivell arquitectònic aquests habitatges estaven inspirats en el model del xalet de muntanya o xalet suís, provinent de l'arquitectura de muntanya de la zona alpina. Possiblement alguns d'aquests xalets foren dissenyats per Enric Sagnier i Villavechia, que podria haver-se inspirat arrel dels seus viatges a Europa (Serra 2020a, 277). Es tracta de fet de l'únic tipus d'habitatge unifamiliar promogut per l'empresa. Presenten un disseny arquitectònic basat en una planta

Fig. 59: Fotografia de la casa Wagner (Peguera, Fígols). Font: mmc-296, Arxiu del Museu de les Mines de Cercs.

rectangular amb uns espais molt delimitats a l'interior amb funcionalitat preestablerta. Aquests edificis presenten sovint un o dos pisos amb múltiples i grans obertures i alguns balcons. La seva forma constructiva s'abasteix de pedra local, però integra formes i materials de tipus industrial. Generalment es tracta de murs de pedra regular lligada amb ciment i un ús del maó restringit al nivell estructural, i presenten molt habitualment revestiments decoratius i diversos detalls a l'exterior. Les teulades, a dues o quatre aigües, i unes arestes molt pronunciades.

Un dels exemples de xalet fou la Casa Wagner, adossada a la Cantina de Peguera (Fígols). Aquest edifici, construït a principis del s. XX i que funcionava com a residencia de Luis Wagner Rörich, mecànic alemany especialitzat en telefèrics, allotjava també la cantina, el cafè la fonda i el forn de pa, a més de la fusteria, la farmaciola i unes oficines. Aquest enginyer de mines habità en un espai rellevant per al control de l'empresa Arumí i de l'explotació, però també dels miners i la seva socialització a través del control de l'únic espai per a tal fi, la Cantina. Es tracta d'una casa moderna de principis del segle XX construïda amb materials constructius locals, complementada

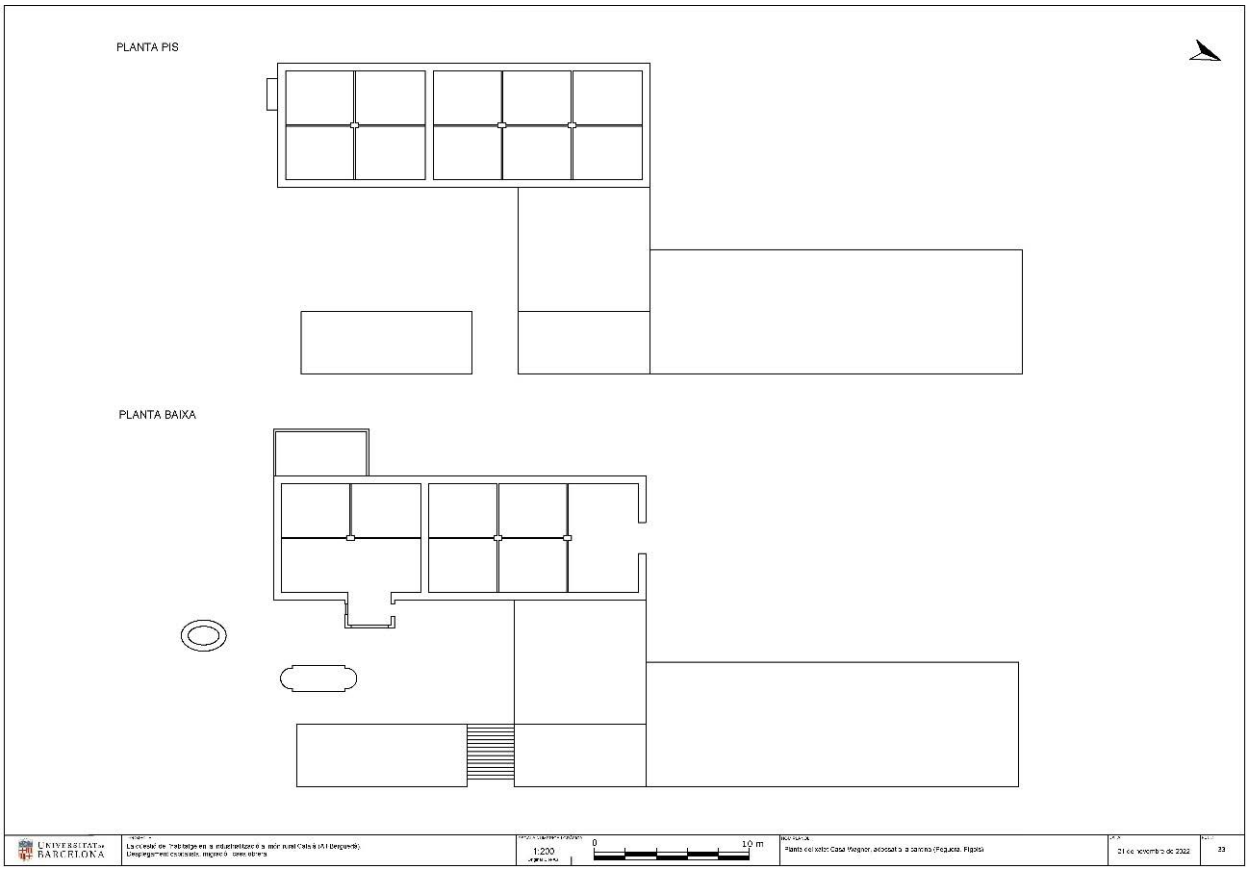

Fig. 60: Planimetria de la Casa Wagner (Peguera, Fígols). Font: pròpia.

amb aparells constructius moderns com ciment i maons per a l'estructura i inclou complements amb ferro forjat i finestres grans. A nivell constructiu, la casa presenta parets de pedra lligada amb ciment arrebossades amb una argamassa rugosa i de color cru, amb cantonades amb pedra regular carejades. A més, la casa tenia accés a l'electricitat i altres serveis. A la façana principal s'hi troba la porta d'entrada a la casa precedida per un vestíbul amb un gran finestral decorat amb rajoles verdes vidriades per la part anterior i una finestra per un lateral. A l'interior, les parets exteriors i els envans de totxana que divideixen les estances estan pintats de blanc i, en alguns casos, amb una franja de pintura de color llis a la part inferior. Els materials, tot i ser fonamentalment locals es decanten cap a l'ús de la totxana, el ciment i el ferro, i la decoració es fa palesa en la pintura de les parets interiors, les rajoles de colors i les finestres, el qual mostra un interès en l'ostentació i la distinció visual. Pel que fa a la distribució interna, la casa s'organitza en quatre àmbits rectangulars iguals delimitats per un pilar central i envans, dels quals desconeixem la disposició exacta i les obertures que haurien presentat. Es tracta en aquest sentit d'una arquitectura moderna que fa us d'una estructura sostinguda en el mur mestre exterior i els pilars interns, amb una distribució clarament regular que mostra la racionalització dels espais i una cerca de l'economia de l'espai (fig. 60).

Pel que fa al seu entorn, la seva articulació espacial suggereix la concepció del paisatge com el seu propi escenari, que modificà el seu entorn per adaptar-se al seu disseny ideal mitjançant diferents trams d'escales, camins i passarel·les com a forma d'humanitzar l'entorn. A més, la

Fig. 61: Casa Wagner estat actual (esquerra) i jardinera davant de la casa (dreta). Font: pròpia.

presència de parcel·les de jardí o jardineres en un espai natural denota la domesticació i el control de la natura basat en les concepcions estètiques modernes.

Les empreses Carbones de Berga SA i FECSA feren construir diversos xalets a l'entorn de la Consolació (Cercs), seguint el model d'habitatge unifamiliar isolat en forma de xalets. Els primers foren el Xalet de la Molina i el Xalet de FECSA, construïts al primer terç del s. XX. El primer s'ubicava al nivell de la Consolació, en direcció sud. El Xalet de FECSA fou construït a l'altra vora del riu, a l'alçada de la Central Tèrmica. Abans de l'any 1945 la mateixa empresa construí un nou xalet a la riba oest, per sobre de la fàbrica del Carme. En torn d'aquest moment, Carbones de Berga SA construí dos xalets més per als enginyers a la riba dreta del Llobregat. Per últim, entre els anys 1960 i 1962 Cementos de Fígols SA construí un nou xalet, proper al xalet nou de FECSA. Avui en dia tots han estat derruïts, desapareixent al voltant dels anys 80, pel qual la informació que se n'ha pogut extreure és parcial. Pel que fa a les ubicacions, cal destacar que aquests habitatges en trobaven a la vall del Llobregat, separats de l'habitatge obrer, i en molts casos fins i tot a la riba contrària fent ús del riu com a divisor de la classe social construïda. A nivell material i arquitectònic, les fotografies històriques i els plànols ens permeten apropar-nos a la seva configuració.

El Xalet de la Molina, on hi visqué el cap d'exterior als anys 30 i el metge de l'empresa i la seva família als anys 40, era un dels edificis que més clarament seguí el model suís. Construït amb blocs de formigó i maçoneria i teulada de lloses de pissarra falsa (Corominas i Camp 2019). Presenta finestres regulars, una galeria i fins a 3 xemeneies. L'estructura estava formada per una estructura quadrangular amb planta baixa i pis, d'unes dimensions de 13,70 x 9,50 x 10 m i una coberta a dues aigües amb una pendent molt pronunciada. L'estructura interior estava formada per 12 peces, incloent habitacions, sales i auxiliars[354]. A l'exterior, el xalet estigué envoltat de jardí.

El xalet FECSA estigué construït abans de 1930 i presentava en un mateix edifici dos habitatges per a empleats tècnics electricistes i les seves famílies i els servents[355]. Es tractava d'un edifici

[354] "Inventari de la Sociedad Anónima de Carbones de Berga.", 1933, ARMARI 1 (dreta): 1, Arxiu Museu Mines de Cercs.

[355] "Inventari de la Sociedad Anónima de Carbones de Berga.", 1933, ARMARI 1 (dreta): 1, Arxiu Museu Mines de Cercs.

d'una sola planta, rectangular, i amb coberta holandesa feta de lloses. L'aparell constructiu inclou carreus encoixinats prefabricats de formigó als fonaments i a les cantoneres, i paraments de maó revestits i pintats de blanc. Les dues portes a la façana principal estan precedides per una escala frontal i presenten una porta abalconada. Aquest edifici presenta una forma constructiva similar a d'altres construccions però en canvi se'n diferencia pels materials, molt majoritàriament prefabricats i de tipus industrial. Provablement això es deu a la temporalitat d'aquest edifici associat a la central tèrmica.

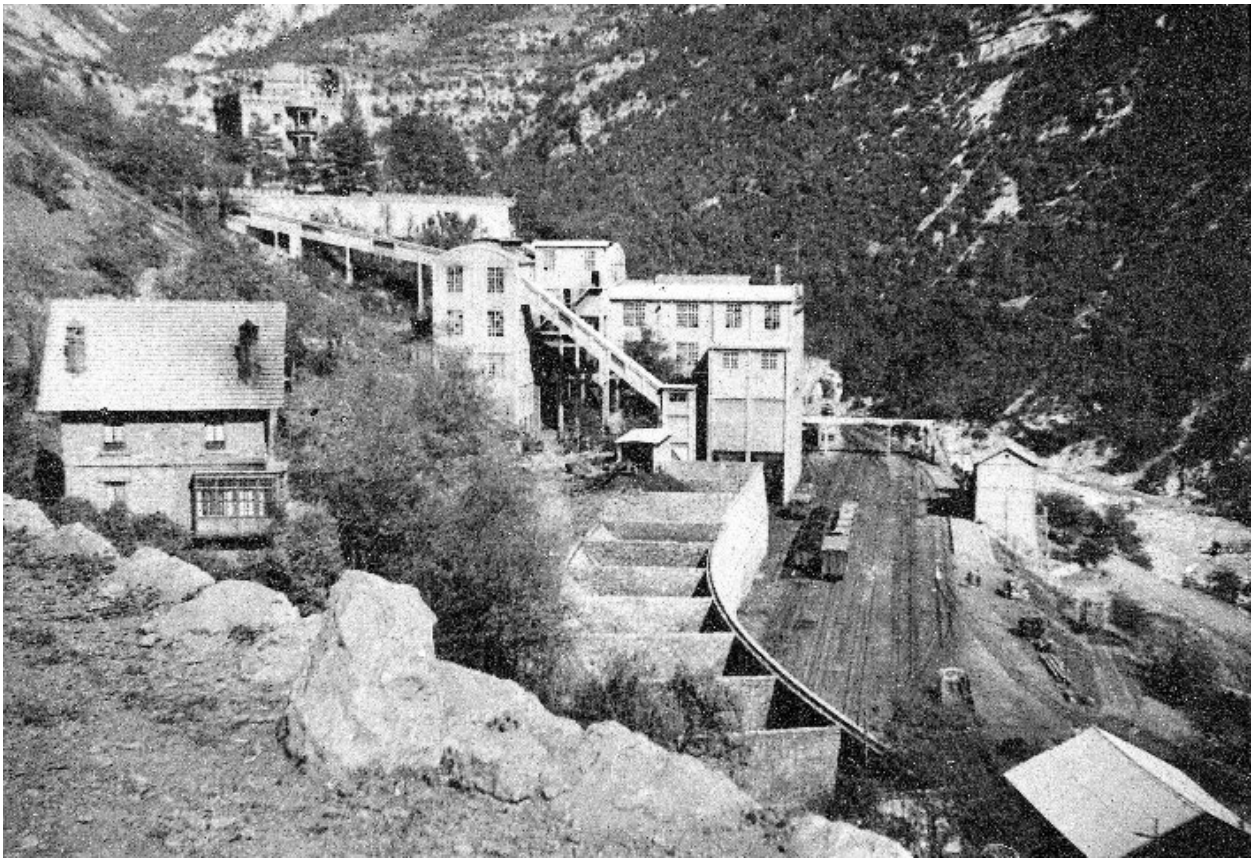

Fig. 62: Fotografia amb vista lateral del Xalet de La Molina. Al darrere, la llímpia i al fons la Torre Olano. Font: Fotografies de Jaume Boixader, Album I (1) 71, Arxiu Museu Mines de Cercs.

Fig. 64: Fotografia de l'any 1930 del xalet de FECSA. Font: ID 21563, Arxiu FECSA.

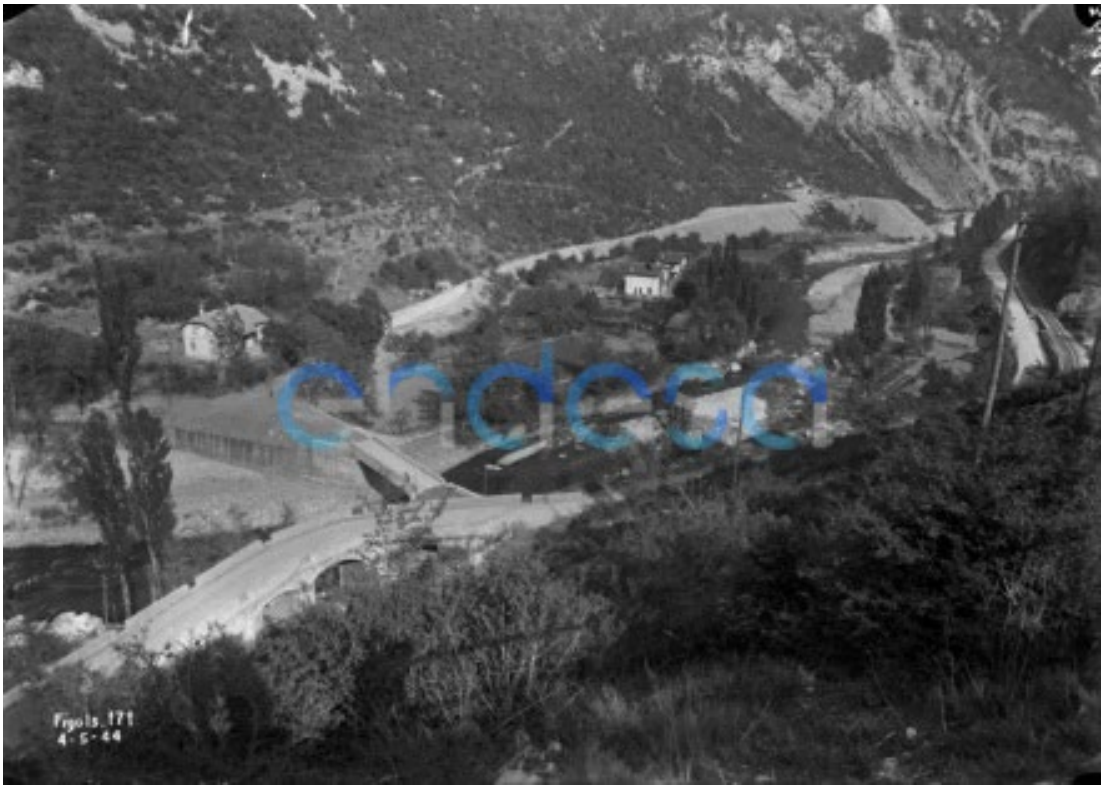

Fig. 63: Vista de l'any 1944 del riu Llobregat a l'alçada de la Font de la Vedella on s'observa el xalet de FECSA (marge Esquerra) i els xalets de CBSA a la dreta. Font: Fotogragia d'Enric Solanes, ID21687, Arxiu FECSA.

Finalment, cal mencionar els dos xalets construïts durant la postguerra per Carbones de Berga SA molt propers a aquest últim. Avui desapareguts sota l'embassament, no consta més informació que algun plànol topogràfic i algunes distants fotografies que ens permeten apuntar a dos edificis quadrangulars i exactament iguals. Aquests foren rodejats d'una àrea enjardinada, una pista de tennis i algunes construccions auxiliars a la vora del Llobregat. Constructivament es tracta d'uns edificis de planta i pis amb coberta de teula àrab a dues aigües, amb paraments d'obra i revestiment.

Fig. 65: Vista lateral i frontal de la Casita de Papel. Fotografies cedides per Josep Oriola

Per últim, al complex miner de Coll de Pradell (Vallcebre) l'empresa Carbones Mari SA hi ubicà un xalet fet de fusta, anomenat popularment la "casita de papel". Aquest funcionà com a espai d'oficines, cuina-menjador pels propietaris i habitatge pels empleats amb més responsabilitat dins l'empresa. De planta rectangular, l'estructura presentava una sola planta, amb coberta a dues aigües amb un ràfec sobresortint de tipus xalet. Els materials constructius estaven centrats especialment en la fusta, que provenia de la fusteria Solsona de Gironella (Soler i Riba i Oriola i Casòliva 1997, 231). D'aquesta tan sols es conserven les pilastres d'obra on s'havien encaixat els pilars de fusta, material divers en superfície i una fossa sèptica. En el conjunt de Coll de Pradell era l'únic habitatge (junt amb el barracó) que disposava d'electricitat.

Fig. 66: Vista de l'estat actual de la Casita de Papel. Font: pròpia

8.2.4. Cases de pagès, cases de poble, masos, masies i la pràctica del relloguer

Les masies, masos o cases de pagès representen la forma premoderna d'habitatge rural de l'Alt Berguedà, un model territorial d'arquitectura popular, on es reproduïen les esferes productiva i reproductiva de la vida camperola. Els propis espais condensen unes formes de vida i unes relacions determinades al voltant dels temps, els ritmes i les activitats agricultores i ramaderes (en el seu entorn i ubicació, en la diversitat dels seus espais interns i en la impregnació de la cultura rural constituïda per la continuïtat i la mesura (sensu Congost Colomer et al. 2005)). Aquestes estructures, desenvolupades des de l'edat mitjana i amb transformacions al llarg dels temps, arriben al s. XX conservant la mentalitat i la vida camperola, encara que en un moment de crisi del sistema que les sostenia. Veurem aquí de quina manera aquestes llars són també un espai cabdal de la transformació industrial, des del contrast en que convisqueren dues formes de vida molt diferenciades i la dislocació de la vida social d'aquestes cases, així com de les seves transformacions materials relacionades amb el que es pot denominar com a relloguer. L'espacialitat i la materialitat d'aquestes cases no tornà a tenir la mateixa ubicació social després que part dels seus habitants s'incorporés de forma molt important al treball assalariat miner. La transformació del sistema econòmic, com hem vist, és de fet una transformació sistèmica global, que modificà les relacions socials i de gènere, les formes de vida i la cultura que les aglutinava. Una part important dels homes i algunes dones que vivien en aquestes cases s'incorporaren al treball miner com a complement a l'economia familiar, mutant les dinàmiques domèstiques que contribuïren a una transformació social de gran profunditat. A més, en aquestes llars es donà un altre fenomen molt important en l'articulació social de la industrialització, i que sovint no ha estat analitzat com a tal. Es tracta de la pràctica del relloguer, que consistí en l'allotjament als masos de persones que treballaven a la mina i que no disposaven d'un habitatge. Generalment migrants, aquestes persones s'estaven amb famílies en cases de pagès a canvi d'una petita quantitat de diners o bé de col·laborar en tasques domèstiques –que incloïen el treball agrícola i ramader–. Aquestes pràctiques, a més, presenten dificultats per a l'estudi, ja que no figuren en documents[356], i només el treball amb la memòria oral pot aportar aquest coneixement i, com veurem, la pròpia materialitat.

[356] A excepció d'alguns pocs rellogats registrats al padró.

Així doncs, les cases de pagès tradicionals visqueren una sèrie de transformacions derivades de la participació dels seus habitants en el treball industrial a la mina a través d'una transformació en els seus usos, pràctiques i modificacions a nivell de propietat. Aquestes llars foren *de facto* integrades en les xarxes del capitalisme industrial a partir de finals del s. XIX i inicis del s. XX, que es plasmen en les relacions que allotjaren, més enllà de la seva materialitat. Veurem alguns exemples de com es donaren al Berguedà en primer terme per abordar a continuació algunes de les subtils plasmacions materials que sí que sofriren.

Cases de pagès i masies: una integració immaterial al sistema industrial

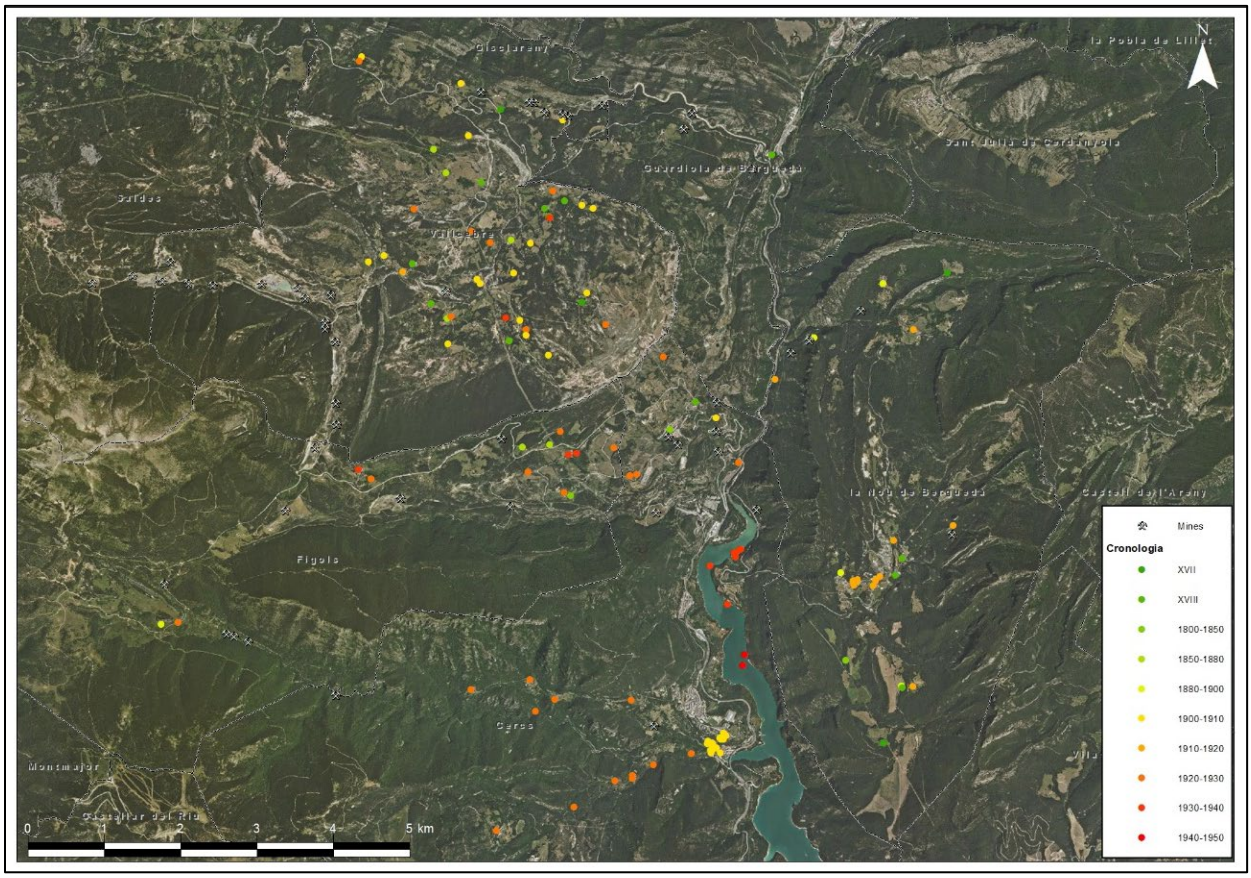

Fig. 67: Localització dels diferents habitatges vernacles (cases de pagès, cases de poble, masies i hostals) en què visqueren miners, per primera notícia documentada d'existència de l'edifici.

Com dèiem, els masos, masies i diverses tipologies de cases de pagès no quedaren exemptes de la integració al capitalisme industrial a través de la modernitat. Aquestes estructures vernacles com a tal no foren mai modernes, però a partir de finals del s. XIX acolliren també part de la nova societat al seu interior, tal com s'observa també en d'altres contextos (González-Ruibal 2019, 129). Les seves formes, que havien funcionat com a escenari i element actiu d'una concepció i

una praxis premoderna, tradicional i popular de la relació entre l'esfera productiva i reproductiva típica de la vida camperola, es caracteritzava per la seva existència contextual i el seu arrelament –l'ús de materials, formes constructives i cultures arrelades al territori, que les caracteritzaren i adaptaren formes diverses en diferents geografies i la seva adaptació al mode de vida pagès que les generà (Cortés Elia 2018; Pujadas et al. 2007; Beltran Costa, Roigé Ventura, i Estrada Bonell 1993; Cortés 2007; Garrabou i Segura i Tello Aragay 2004; Congost Colomer et al. 2005; Flores 1973)–, així com la sensació i voluntat de permanència. Es tracta també d'una arquitectura de la família extensa, i on la comunitat intervé en la seva producció (Flores 1973). Així, cada mas i casa de pagès s'adapta al seu entorn des d'una idea similar però amb una forma pròpia pel que fa a la relació amb l'entorn físic i el seu aprofitament, però també de producció agro-ramadera i de reproducció de les relacions socials pageses (Congost Colomer et al. 2005, 40).

El creixement i l'ordenament orgànic són elements bàsics del seu urbanisme, donat per la ubicació d'aquestes estructures en espais determinats per la seva funcionalitat en el marc camperol, per l'agrupació al poble o per les relacions de propietat de la terra que consisteixen en petits nuclis de cases (com el de Fígols, Fumanya, Peguera, Vallcebre, La Nou i Malanyeu) organitzades a partir de poc mes de dos carrerons i una església, però especialment en una organització dispersa escampades al llarg de les valls, els plans i les vessants sense gaire pendent. La solidaritat material és la seva major expressió forma, a través de la seva construcció sòbria: utilitzant exclusivament materials locals (pedra local de gres o esquist, en blocs grans o mitjans, amb un acabat rugós, sense carejar i de forma irregular –exceptuant algun tipus d'acabat treballat en les cantonades i en les voltes no massa habituals–, formant murs units amb morter de 50 o 60 cm de gruix, amb pocs elements de producció industrial i sense massa elements decoratius, amb una obra generalment de maçoneria amb arrebossat de morter), i la seva aparença homogènia, fruït també de la participació de les comunitats en la construcció de les llars. A nivell d'estructura, manifesten l'adaptació d'uns espais similars en formes concretes variables (dimensions i morfologia) des d'una concepció de la forma ideal adaptats a l'orografia, les necessitats i l'abast de la unitat domèstica i les diferències social. La forma bàsica[357] (una idea de disseny comuna)

[357] Tal com s'empra conceptual i metodològicament a l'arqueotectura (Mañana Borrazás, Blanco Rotea, i Ayán Vila 2002).

consisteix generalment en una planta baixa i pis, en alguns casos amb golfes o bé amb un segon pis; de plantes quadrades o rectangulars, en què algunes plantes presenten fals escairat i àmbits no perpendiculars o bé altres formes generades per unió de diversos cossos al llarg del temps (com en forma de "L" per al cas de El Cerc (La Nou), o diversos cossos adossats com el cas de Cal Sastre de La Nou, o també a Cal Pubill i Cal Manuel, a Peguera) o l'adaptació a la roca o a la vessant (com per exemple Cal Peron o Cal Pau, Peguera), i amb teulades a 2 aigües generalment, de teula àrab i carener perpendicular a la façana principal, i sostres amb bigues de fusta amb un entarimat de fusta o, en alguns casos, amb senzillat de rajola presa amb morter de calç; porxo[358], coberts i construccions auxiliars per als animals i les eines agrícoles com corrals, pallisses, coberts, trumferes, etc. La rellevància dels espais comuns i escassa jerarquització dels espais privats, i especialment de la cuina, habitualment l'espai més gran de la casa, un espai per a la transformació del menjar, un espai productiu i de fabricació, però també un espai per a la socialització familiar i primera socialització comunitària. Pel que fa a la organització dels espais, doncs, generalment s'observa una distribució funcional dels àmbits en què a la planta baixa es troba l'àrea productiva, la cuina i la zona comuna (espais multifuncionals o de primera socialització a través de la família) i al primer pis es troben els dormitoris (espais unifuncionals, privats i reservats a la intimitat), mentre que en els casos en que la casa compta amb unes golfes aquestes son emprades com a paller o zona d'emmagatzematge. Aquesta "solidaritat material" homogeneïtza aparentment les formes de manifestació de les diferents unitats domèstiques en la seva forma bàsica, la que es contextualitza en una idea de comunitat pagesa i rural que manifesta l'equilibri entre independència familiar i identitat comunitària (González-Ruibal 2003b). D'aquesta manera, la casa de pagès i camperola berguedana, com a element bàsic de la construcció de la identitat, vehicula el sentiment de pertinença i l'accés als recursos en estreta relació amb la comunitat local. Així, les cases de pagès "sota una aparença democràtica i igualitària, els mecanismes d'integració a la comunitat implicaven una diferenciació social" (Beltran Costa, Roigé Ventura, i Estrada Bonell 1993), que es plasmen en la variabilitat de la forma concreta i les seves dimensions i complexitat. Malgrat això, totes compliren la seva funció social, en el moment de la seva construcció, d'unitat de producció, consum i residència que s'integra a

[358] Com és el cas de Cal Penjorell, a Peguera (Fígols).

la comunitat (poble, vall o municipi) a partir de la qual es construïen les relacions socials, entitat política, unitat ecològica i element d'identificació subjectiva i un sistema simbòlic de referència basat en la concepció tradicional del món camperol en el qual vida social, política i economia domèstica és indestriable.

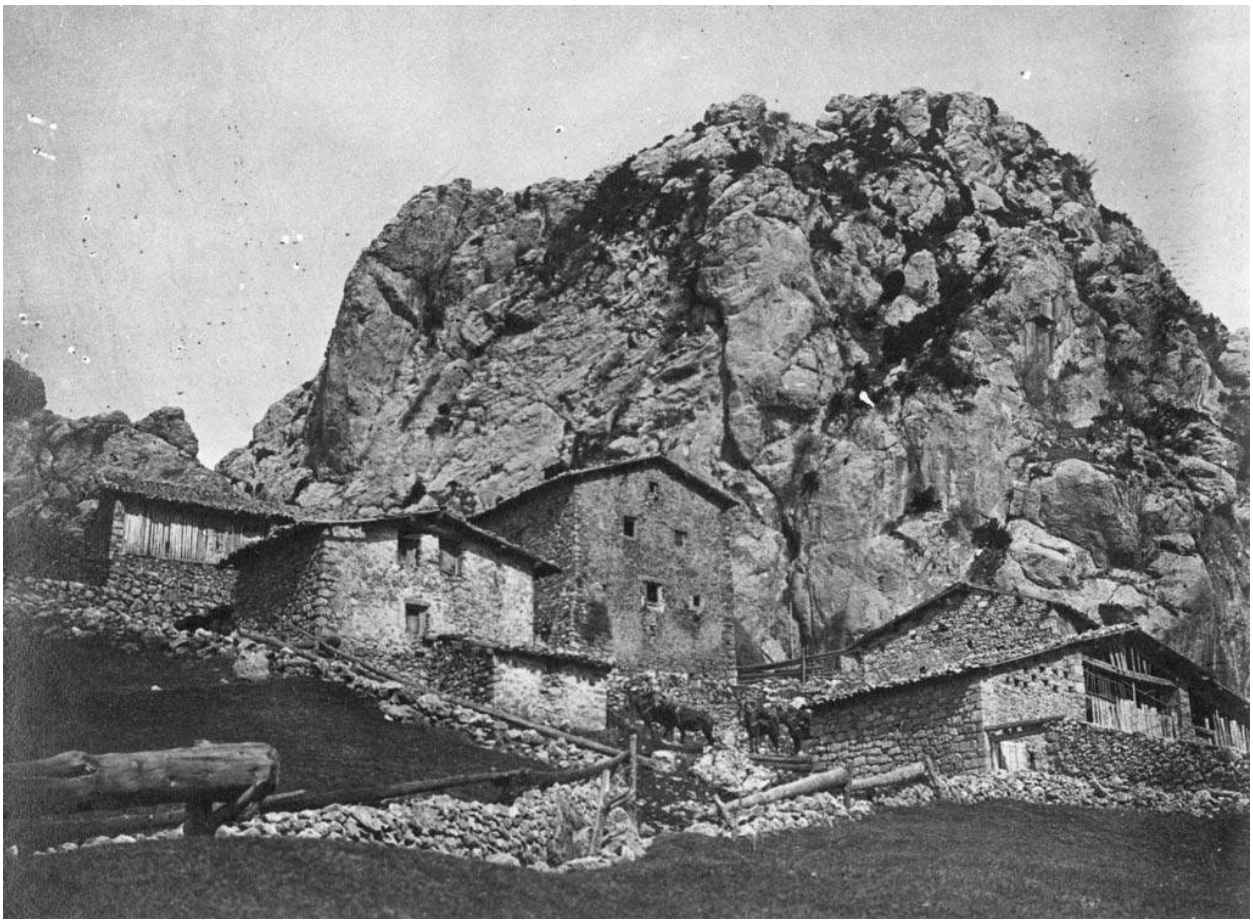

Fig. 68: Vista de Peguera. Fotografia de Cèsar August Torras (1852-1923). Font: Arxiu Centre Excursionista de Catalunya (AFCEC_EMC_X_3135).

A través de l'anàlisi del padró, coneixem la participació en el treball miner d'almenys alguns del membres de les unitats domèstiques entre els anys 1930 i 1940, si bé no en podem obtenir una imatge global anterior. Per aquest motiu, coneixem documentalment la integració efectiva d'aquestes llars, almenys parcialment en el sistema industrial[359]. Al municipi de La Nou són les cases de Cal Joma, Cal Jan, Cal Vicensó, Cal Catllà, Cal Mestre, Cal Ferré, Cal Tomàs, Vinyoles, Cal Saña, Cal Francés, Cal Viñas, Cal Japó, Cal Pesa/Pena, Cal Cosme, El Cerc, Cal Patzí, Cal Badia, Cal

[359] Veure estructures domèstiques identificades a la fig. 67.

Sastre, La Solaneta, La Solana de Baix, Can Bonet, Cal Parra, Cal Bruc, Cal Coix-Boix, Brugades, Les Agudes i Les Planes; i les masies La Ínsula i Barniol-Terradelles. De la major part d'aquestes estructures se'n té coneixement de la seva existència almenys al s. XIX, i datant-se específicament al s. XVIII o abans per una part molt important. Al municipi de Fígols podem comptar-hi les cases de Cal Catllà, Cal Portalleta, Can Gorra de Dalt, Cal Det, Cal Moixó, Cal Jaume, Cal Rotllan-Rutllat, Cal Coix, Cal Negre, Cal Llot-Xot, Cal Capblanc, Cal Gran i Cal Petit; que daten com a mínim del s. XIX. Al municipi de Vallcebre s'hi inclourien les cases de Cal Jandents, Cal Mulaté, Cal Nis, Cal Jep Rotes, Cal Periques, Cal Monjo, Cal Toni, Cal Curí, Cal Mullàs, Cal Marlans, Cal Pauló, La Batalla, Cal Ton Comellas, Cal Carot, Cal Francès-Francesc, Cal Mariner, El Pujal, Muga, Can Vila, Cal Xelu, Cal Pantumina, Cal Simon, Cal Negre, Cal Ramon, Cal Gravat, Cal Victòria, Cal Pauló, Cal Masot; i les masies de Cal Barrol, Cal Lleuger, Cal Xalet, Cal Genís, Campons-Cal Pons, El Pla, Cal Galceran, Can Soler, Cal Bassench, Cal Berto-Bento. Aquestes es coneixen majoritàriament abans del s. XIX, reculant algunes en la seva formació al s. XVII per al cas principalment de les masies. Per últim,

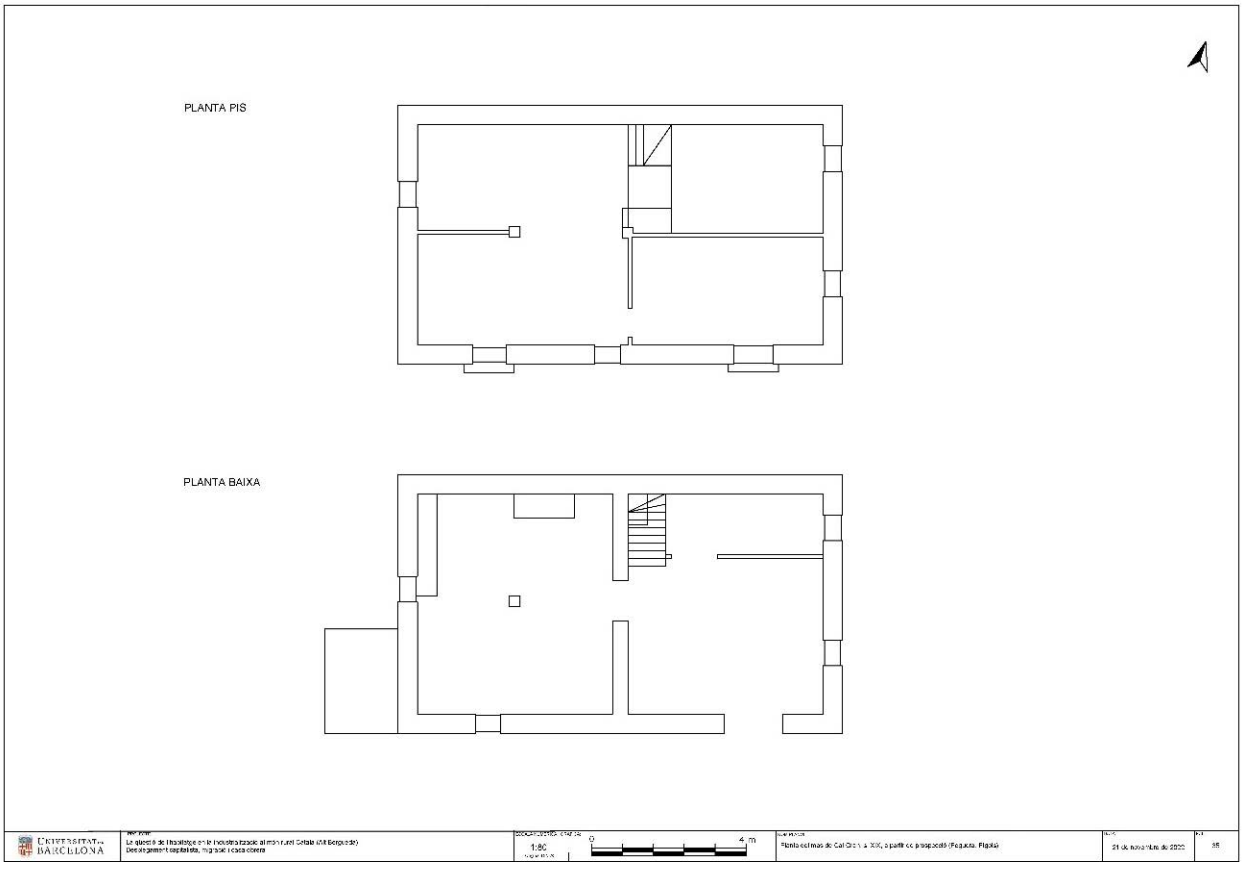

Fig. 69: Planimetria de Cal Gran (Peguera, Fígols) una casa de pagès construïda al s. XIX i sota propietat de l'explotació minera. Font: pròpia.

al municipi de Cercs podem notar la participació en el treball miner d'habitants de cases com El Molino, Cal Bartés, Casa Nova Estragués, Casa Estragués, La Plana, Maians/Mayans, Casa Esteve, Casa Fontané, Cal Conill, Cal Gorra, El Quer/Al Qué, La Costa, Casa Mintrosa, Can Torné, Can Vallobrega, Can Arola, Molí Andreuet, Cal Curt, Can Xel/Chel, La Balma/Bauma, Caselles i Casanova. De la major part d'aquestes cases de pagès, disperses pel municipi, se'n té compte almenys des d'inicis del s. XX, i en alguns casos del s. XIX.

La major part d'aquestes estructures no necessàriament patiren una transformació material significativa derivada de la seva integració en el sistema industrial a través de la mà d'obra treballadora, però en canvi en ocasions patiren transformacions no visibles però que formaren part de la dislocació social del seu món. És el cas d'una part important de les cases de Peguera construïdes al llarg del segle XIX. Aquestes, que no integraven entre elles les cases dels capmasos propietaris, pertanyien en ús als barracaires, però foren propietat dels empresaris que explotaven en aquest poble el carbó i la fusta: primer Pere Oromí i posteriorment J. E. de Olano. L'empresa Oromí els havia comprat al voltant dels anys 20 juntament amb els terrenys de l'explotació i els boscos, i els llogava als "barracaires" mentre que les famílies dels capmasats encara tenien la propietat sobre la seva casa. Els barracaires pagaven al comptat i en ocasions complementaven amb algun excedent, segons la dimensió de la casa[360]. En el moment d'adquisició d'algunes d'aquestes cases, Pere Oromí comptà entre les seves possessions almenys algunes finques a Fumanya i Farrús, la Baga de la Creu i les cases de Cal Gran, Cal Jan i La Solana[361]. Aquesta reestructuració de la propietat, que es donà al segle XIX facilità l'explotació industrial de l'indret i transformà les relacions dels habitants amb les seves llars i camps i els seus usos, facilitant de forma última l'abandonament del poble i l'entorn de Peguera per a l'explotació única per part de la propietat.

Aquest procés també es donà entre els masos i cases dispersos pel territori, en que les

[360] "La casa era llogada, estàvem de lloguer. No sé quant pagava el pare, em sembla que pagava no sé si 300 duros i per nadal els hi portava algun pollastre i llavors si per exemple collíem 15 sacs de patates a el compte li'n teníem de donar 5, això anava així. Però és que a totes les cases no era igual perquè n'hi havia barracaires. Hi havia 10 o 12 cases que eren més petites, aquelles no tenien vaques ni res, tenien un ruc i prou.", Entrevista a Antonio Casòliva (Peguera), 22 de març i 9 de maig de 2015.

[361] Servei Forestal. Autoritzacions d'aprofitaments de monts particulars Fígols, 01.01.1932 - 31.12.1938, Fons ANC1-1: Generalitat de Catalunya (ANC1-1-T-9640), Arxiu Nacional de Catalunya.

transformacions en l'orientació productiva i la incorporació de parts molt importants de la població masculina al treball assalariat a la mina portà a un canvi de la rellevància social d'aquestes llars, al desús dels seus espais productius i a la necessitat d'ubicar-se de forma més propera al treball a jornal, pel qual s'anaren abandonant progressivament. Aquestes estructures quedaren enderrocades, o bé en alguns casos foren sostingudes com a segones residències. Un dels exemples és el cas de Les Agudes, una casa de pagès de La Nou que havia funcionat com a unitat domèstica camperola dedicada a l'agricultura i la ramaderia en què posteriorment visqueren diversos miners als anys 20 en trobar-se a la vora d'una boca-mina, que en deixar-se d'explotar quedà abandonada.

Fig. 70: Casa de Les Agudes (La Nou), propera a la mina del mateix nom explotada al primer terç del s. XX.

Ampliacions, relloguer i plasmacions materials de la industrialització a les cases de pagès

A nivell material, observem algunes transformacions en aquestes cases que permeten evidenciar

el canvi de context en que visqueren a partir de principis del s. XX, en la seva integració cap a una societat industrial. És observable en l'ús d'algun material constructiu de producció industrial, en la instal·lació de nous serveis, mobiliari i interiors, especialment a partir de la segona meitat del s. XX. Un exemple paradigmàtic d'aquest fet és la llar de foc de la Muga (Vallcebre), construïda per un veí que s'especialitzà en reformar alguns elements interiors de les cases a partir de raïls de rebuig procedent de l'explotació minera (fig. 71).

Fig. 71: Llar de foc de La Muga (Vallcebre) construïda amb un raïl de la mina. Font: pròpia.

Volem però centrar principalment l'atenció en la concentració de diverses unitats domèstiques i en la pràctica del relloguer. Pel que fa a la corresidència, observem com la influència de la major proximitat als centres d'explotació i els nuclis de colònies feu que impactés en l'arquitectura vernacla. Aquesta majoritàriament presentava una sola unitat domèstica formada per una família extensa, que per qüestions diverses entre les quals figura la mineria pogué arribar a les quatre unitats domèstiques. Només als centres d'explotació de Cercs observem com s'usaren edificis d'aquest tipus per a allotjar-hi diverses famílies (entre 5 i 10 en un mateix edifici).

El fenomen del relloguer és la denominació amb el que es coneix popularment la pràctica d'acollir persones de fora del municipi en la pròpia casa a canvi d'una contribució monetària o de treball a l'economia domèstica. Fou habitual el relloguer o altres formes d'acolliment o convivència molt abans de la industrialització, entre membres llunyans de la família i amb mossos, jornalers o temporers, que convivien al mas o casa d'una família extensa durant un temps limitat o extens. També al món urbà, on els anomenats estadants feien pactes amb els titulars per convenir la seva residència (Arranz Herrero 1985). Es tracta d'un fenomen estudiat en el context urbà dins el marc de l'infrahabitatge contemporani (Arias 2001; Borderías 2004; Oyón i Iglesias 2010; Escudero i Nicolau 2014; Orthmann 1987), però que s'ha analitzat encara molt poc per a contextos rurals en procés d'industrialització (Hardesty 2010).

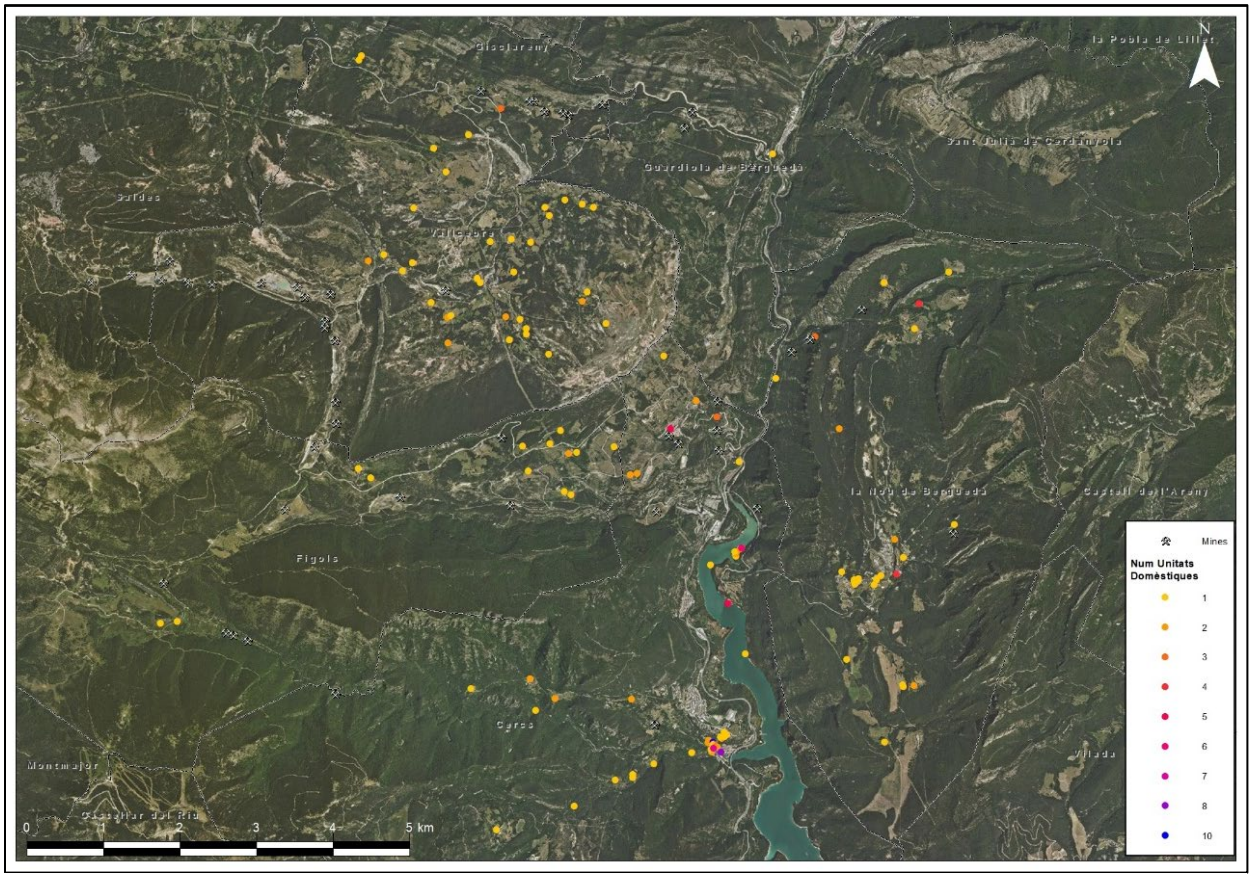

Fig. 72: Habitatges vernacles (cases de pagès, cases de poble, masies i hostals) per concentració d'unitats domèstiques. Font: pròpia.

Entrem primerament en l'anàlisi i la reconstrucció d'aquest fenomen a partir de les fonts documentals per a seguidament analitzar-ne la seva dimensió material. A través de l'anàlisi del padró[362] s'han pogut identificar una sèrie d'individus compatibles amb un possible relloguer o convivència. S'identifiquen com a "individus solts" aquelles persones que conviuen en una casa i que no comparteixen un vincle familiar directe o de consanguinitat de primer nivell[363]. Cal tenir en compte, però, que les dades presents al padró només ens serveixen per a intuir algunes dinàmiques socials i domèstiques, però que no les pot copsar totalment pels biaixos que poden existir en la recollida d'aquest tipus de dades referents a individus "extrafamiliars" i a la impossibilitat de comparar aquestes dades en un major volum documental degut a la parcialitat

[362] Analitzat per als municipis de Fígols, Vallcebre, La Nou de Berguedà i Cercs en els padrons disponibles entre 1936 i 1940.

[363] És a dir, que no són fills/es, pares/mares o avis/es del matrimoni al cap de la família o familiars amb consanguinitat directa.

dels padrons conservats. Amb tot, s'han identificat 84 individus solts als municipis altberguedans analitzats entre 1936 i 1940, dels quals un 23% són dones i un 77% són homes. Des de la perspectiva de les cases, d'un total conjunt entre els 4 municipis de 360 cases, observem que en el moment analitzat, menys del 20% de les cases registraren l'acolliment d'alguna persona "extrafamiliar", sent més comú a Cercs i La Nou, seguides de Fígols, i per sota del 5% a Vallcebre (fig. 73).

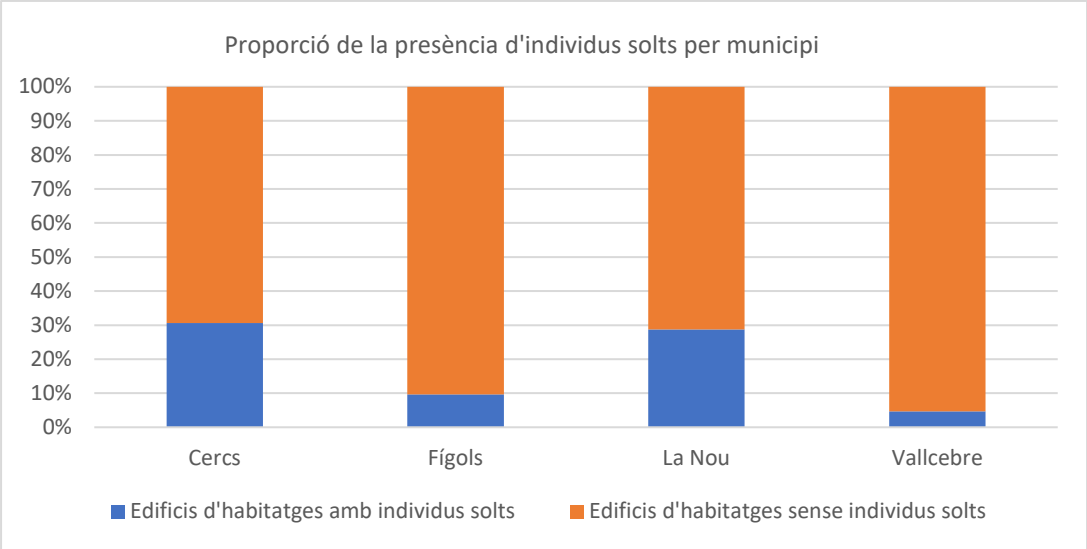

Fig. 73: Gràfic de proporció de la presència d'individus solts a les cases per municipi. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de padró.

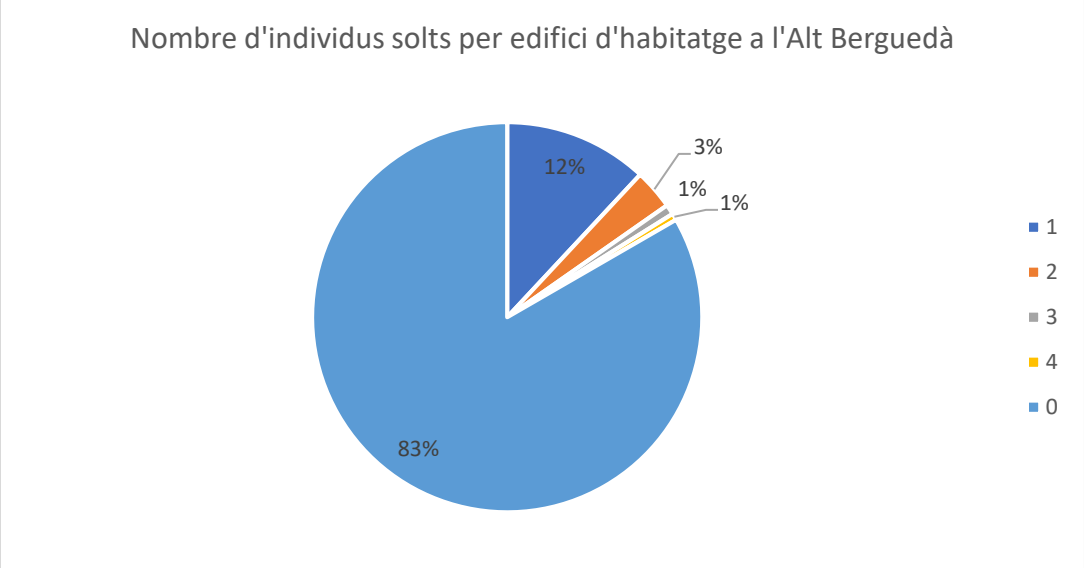

Fig. 74: Gràfic del nombre d'individus solts per casa o edifici destinat a l'habitatge als 4 municipis de l'Alt Berguedà dels quals s'ha analitzat el padró. Font: pròpia.

D'entre el 17% de cases que es poden reconèixer al padró amb algun individu solt, la major part fou només amb un individu (12%) i molt menys habitualment hi convisqué la família amb 2 individus solts (3%) o més (1% tant per a 3 com per a 4 individus, el màxim registrat) (fig. 74). Pel que fa al perfil d'aquests individus solts, hi ha dos elements que ens aporten informació d'interès i que es desprenen de les pròpies dades recollides pel padró: la raó de convivència i la professió. La primera ens apropa a la pròpia definició o comprensió del tipus de relació amb l'individu solt per part de la família i dels encarregats del registre del padró. En aquesta, dels individus en els que figura la raó de convivència (en 13 persones és desconeguda), una abasta majoria són considerats hostes (37) o servents/tes (29), molt per sobre de les altres categories de parent (1), mosso (1) o afillat/da (2). La segona orienta la comprensió del perfil d'aquestes persones que convivien amb familiars no directes o altres famílies, a través de la seva professió o situació personal, que hem classificat en sectors d'ocupació. Així, observem una major part d'individus relacionats amb la mineria (42%), suposant gairebé el doble que la segona ocupació principal, la domèstica (20%). Menys habitual però amb certa rellevància figuren la ramaderia (14%) i l'agricultura (16%) que conjuntament representen un 30% d'individus solts dedicats a l'economia camperola. Per últim, amb presències molt menors (per sota del 3%) hi figuren l'ocupació tèxtil i manufacturera o la construcció, així com també els infants solts, acollits per una família no consanguínia (fig. 75).

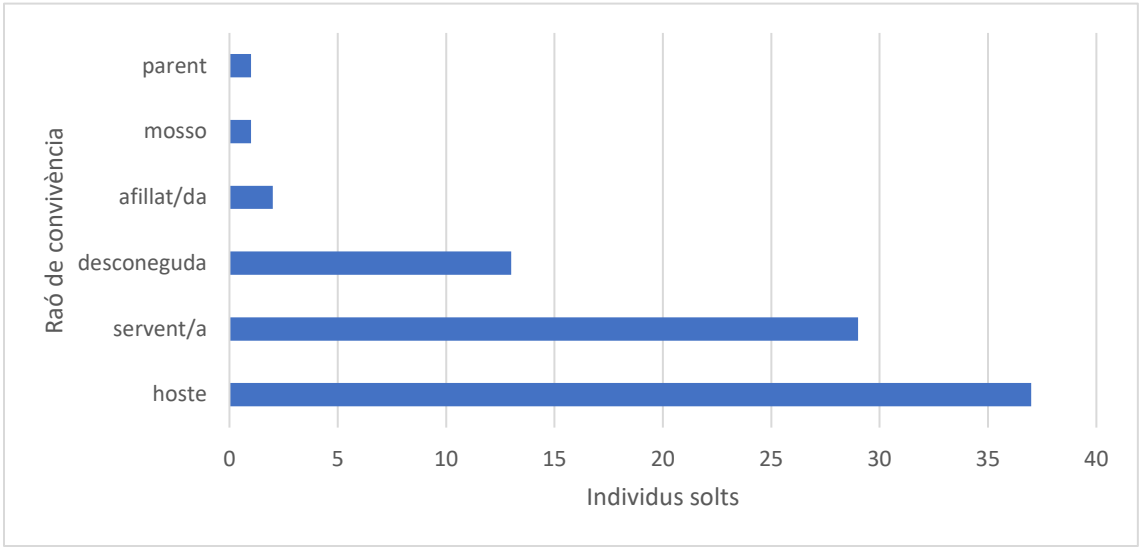

Fig. 75: Gràfic de les raons de convivència que figuren als padrons per als casos d'individus solts. Font: pròpia.

Aquestes dades, creuades, ens permeten caracteritzar les diferències d'individus solts en les cases, per tal de conèixer la composició de les unitats domèstiques a l'inici del segon terç del segle XX a l'Alt Berguedà i per a poder-ne discernir el caràcter i la rellevància del relloguer relacionat amb la industrialització.

Per una banda, les dinàmiques domèstiques que es poden detectar i que no són considerades aquí en el marc del que entenem com a relloguer fan referència a formes preexistents d'articulació social en la societat pagesa i camperola en relació al teixit familiar, els llaços de suport mutu o solidaritat i les estructures de gènere.

L'element més destacat és l'abundància relativa (20%) de persones dedicades al treball domèstic convivents en llars en les que no tenen una relació familiar directe, on figuren generalment com a servents. Aquestes són sempre dones, vídues o solteres majoritàriament en una edat avançada i que en diverses ocasions podem observar una relació de parentesc llunyana. Aquesta informació encaixa en el que coneixem del model familiar pagès pel qual les dones adultes solteres, i les vídues sense nucli familiar directe, s'ocupaven de la cura de la família i la llar de parents, convivint amb aquests (Pujadas et al. 2007; Burguière 1988). En aquest ordenament de gènere, les tasques associades a la dona per l'organització social en quant a divisió sexual del treball –que com hem vist al capítol 6 implicaven moltes tasques relacionades amb el treball camperol de forma indissociable del treball reproductiu– evidencia una assimilació independentment de l'estat civil d'aquestes. Això resulta rellevant, ja que observem en canvi com en les famílies proletàries que vivien a les colònies, dedicades completament al treball industrial les dones solteres i vídues en diverses ocasions recorreren al treball industrial (en la fàbrica tèxtil o bé en el garbell de carbó), mentre que les dones casades formaven part d'un sector completament domestificat. També identifiquem diversos homes entre els qualificats com a servents per la raó de convivència, als quals se'ls atribueix un treball relacionat amb l'activitat pagesa (com a llaurador o pastor). Aquests homes, majoritàriament en edats avançades i en alguns casos amb relacions de parentesc identificables, serien acollits per les cases pageses a canvi de tasques relacionades amb el sosteniment de l'economia familiar a través de la contribució al quefer pagès de la llar. Per últim, entre les dinàmiques que identifiquem com a preindustrials i que no poden ser considerades relloguer hi observem també l'acollida d'algun

infant (amb algun nivell de parentesc o no) que són identificats com a afillats en algun cas i que responen a respostes dels masos o cases de pagès de suport a infants en situacions de dificultat (orfes, malalts, en situació de pobresa, etc.). Aquest fou el cas també d'un infant de Berga que al voltant dels anys 40, en veure'l molt prim i dèbil fou traslladat a viure amb els seus oncles a Vallcebre per tal de beneficiar-se d'unes millors condicions per a la salut derivades de la qualitat de l'aire a la muntanya i dels majors recursos dels que disposava el mas de Can Pantumina en comptar amb producció d'aliments pròpia i no haver de tenir cura d'altres criatures (donat que els oncles no tenien fills)[364].

Pel que fa al relloguer, aquest s'identifica al padró com a "hoste" o no se n'especifica la relació de convivència i hi observem en tots els casos un perfil d'un home jove i adult, generalment no relacionat a nivell de parentesc amb la família de la masia, mas o casa de pagès i que desenvolupa oficis relacionats amb l'agricultura, la ramaderia, la manufactura o la construcció. Així, podem interpretar que convivien en aquest moment dues formes de relloguer distintes: una en relació a l'economia camperola i l'altra en relació a l'economia industrial. Molt provablement es tracta de fet de la convivència en aquest moment de la primera meitat del s. XX d'una forma de relloguer pròpia de la transició industrial, la majoritària i relacionada amb el treball miner, amb una de preexistent de caràcter preindustrial, la relacionada amb el treball agrícola i ramader que portaven a terme persones alienes a la família de forma temporal.

Conseqüentment, aquest relloguer relacionat amb la mineria, que acollia persones migrants de localitats inicialment properes i gradualment més llunyanes[365], fou un procés significatiu que continuà amb una dinàmica preexistent però en la qual imprimí un caràcter i una intensitat noves, que arribaria als anys 50 i 60 a la seva major expressió i que constituí un element indispensable en el procés de migració i integració en l'opció habitacional pròpia de l'empresa (colònies, veure apartat 8.2.6) o bé d'iniciativa particular (cases modernes, veure apartat 8.2.5). El relloguer a les cases de pagès relacionat amb la indústria forma part de fet del circuit habitacional bàsic de la industrialització rural. Aquest ha estat enunciat en algunes ocasions, però s'ha vist generalment

[364] Entrevista a Gabriela Ramos Ribas (Berga), 12 de juliol de 2021.
[365] Veure capítol 6 per a un major anàlisi de la migració minera al Berguedà.

mancat d'estudis aprofundits que ajudin a copsar la complexitat del procés migratori industrial des d'una perspectiva social.

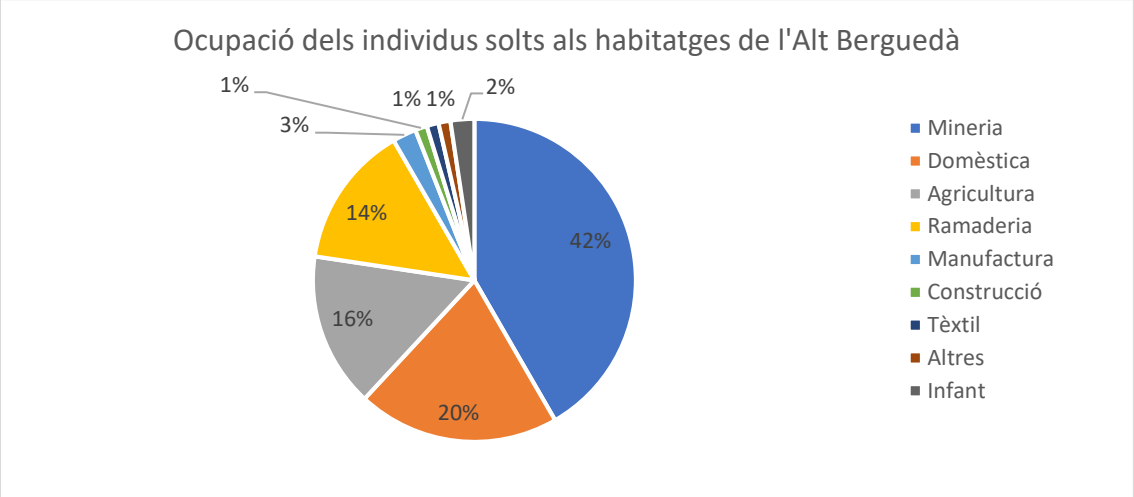

Fig. 76: Gràfic de l'ocupació dels individus solts que localitzem als habitatges dels municipis analitzats a través de la classificació de les professions que consten al padró. Font: pròpia.

Els anomenats rellogats, gairebé exclusivament conformats per homes sols[366], i generalment solters[367], treballaven a la mina i s'allotjaven en masos propers on arribaven a través de llaços de coneixença o veïnatge[368]. En ocasions, miners que compartien procedència eren acollits en el mateix o masos propers, poden arribar als 3 o 4 per casa entre 1950 i 1960[369], així com membres de la mateixa família, com en el cas de Cal Soler, on visqueren diversos germans com a rellogats en el procés de primera arribada des del seu origen a Sentís i fins que s'entramaren a la xarxa social local i conjugaren els recursos econòmics, materials i humans per a establir-se autònomament en un edifici de nova planta, la cantina de Sant Julià, on reagruparen la família sencera portant a la germana petita i els pares, ja grans, des de Salamanca[370]. Aquestes persones

[366] Majoritàriament fou així malgrat en alguna ocasió, com en el cas de Cal Galceran, on arribà a donar-se el relloguer per part d'un matrimoni (un home i una dona, cosins del cap de família). Entrevista a Climent Camps de Cal Galceran, 11 de juliol de 2021. O bé en el cas de la família Cerro Caldera, provinent de Monroy, Extremadura, que fou acollida per la família Perdiu l'any 1959 al carrer cooperativa de Sant Salvador (López 2019, 152).

[367] Tal com relata Jeroni Villanueva, la major part dels rellogats eren homes joves solters, que posteriorment s'integrarien en el circuit de la colònia una vegada casats. Entrevista a Jeroni Villanueva (Cercs), 14 de novembre de 2022.

[368] Com en el cas del pare de Jeroni Villanueva, que va ser acollit com a rellogat a casa d'una familia coneguda, on també hi vivia una família també provinent d'Aragó, fins que es pogué instal·lar a la colònia una vegada casat. Entrevista a Jeroni Villanueva (Cercs), 14 de novembre de 2022.

[369] Entrevista a Secundino Guillemas Fontdevila (Maçaners), 10 de juliol de 2021.

[370] Entrevista a Emília Vinyes de Cal Francesc (Vallcebre), 9 de maig de 2021.; Entrevista a Gabriela Ramos Ribas (Berga), 12 de juliol de 2021.

convivien amb famílies locals a casa seva a través d'una àmplia varietat de pactes, pel que el terme "relloguer" no és absolutament descriptiu del fet, ja que no es limità a un intercanvi econòmic. Fou molt habitual també la participació d'aquestes en les tasques de la llar i relacionades amb les feines de pagès com a compensació, i la suma amb el treball a la mina i la xarxa de comunicacions existent feia molt complicat la tornada en forma de visita d'aquests homes als seus llocs d'origen per a visitar la família, els parents i la seva comunitat, pel qual n'estaven aïllats durant llargs períodes[371]. Molts d'aquests, a més, treballaven a la mina com a forma de passar el servei militar[372], pel qual els seus minsos ingressos econòmics pel treball i la provisionalitat de la feina (hi havien d'estar 3 anys i mig) i la no previsió d'establir-s'hi feia de l'allotjament en masos i cases particulars una de les estratègies habitacionals principals per a aquest grup, que es trobava també en ocasions en situacions especialment precàries pel que fa a l'amuntegament i les condicions materials de vida[373]. El relloguer alhora suposà per a la família una aportació a l'economia domèstica de què es feren càrrec les dones a través de les tasques de reproducció associades a la cura dels nous inquilins a través de l'alimentació, la higiene, la neteja de la roba, etc.[374]. A Cal Francesc recorden com posaven llençols blaus per als rellogats per a que no s'embrutessin tant com els blancs davant la dificultat de netejar-los completament[375].

Com apuntàvem, l'experiència del relloguer, com a exponent màxim de la integració dels masos, masies i cases de pagès al sistema industrial capitalista, tingué una dimensió material ressenyable. Davant l'evolució al llarg de la industrialització d'aquesta estratègia habitacional, que en ocasions consistí en la cessió d'un jaç, d'una habitació[376], d'un petit espai o del paller per als miners rellogats, en molts casos acabà per consolidar-se en el temps a nivell material a través de l'adequació de construccions annexes, habitacions independents, particions de l'habitatge,

[371] Entrevista a Secundino Guillemas Fontdevila (Maçaners), 10 de juliol de 2021.
[372] Per a més informació veure capítol 6.
[373] Entrevista a Antonio Casòliva (Peguera), 22 de març i 9 de maig de 2015.
[374] Aquesta dinàmica s'observa també en altres contextos urbans on es desenvolupà el relloguer com les ciutats industrials catalanes (Borderías 2004) o Berlín (Orthmann 1987).
[375] Entrevista a Emília Vinyes de Cal Francesc (Vallcebre), 9 de maig de 2021.
[376] És el cas de Ca l'Esteve, on tenien rellogada cap als anys 50 una habitació a una persona de Casserres que treballava a la mina durant la semana i al cap de semana tornava a casa de la seva família. Entrevista a Pilar Pons de Ca l'Esteve (Vallcebre), 11 de juliol de 2021.

etc. que implicaren algun tipus d'obra i que són reconeixibles per una factura molt diferent a l'obra vernacla d'aquests edificis i per l'ús de materials moderns de producció industrial i barats. Malgrat diverses cases tractaren d'adaptar-se a les noves necessitats sense una necessària transformació material per la manca de recursos econòmics en aquest context històric[377], en moltes d'altres l'acolliment de rellogats de forma continuada en el temps implicà algun tipus de consolidació material del fenomen.

Veiem a continuació de quina manera aquest fenomen tingué una plasmació material identificable, a través de diferents tipus d'evidències que responen a la idea de relloguer presentada, representades per subdivisions internes, construccions auxiliars adossades, escales independents exteriors, pallisses i construccions auxiliars habilitades, etc. A nivell cronològic, s'estima que aquestes transformacions materials es donaren a partir dels anys 20, davant la intensificació de l'explotació i la demanda de força de treball a la mina, i especialment entre els anys 1940 i 1960. Per una banda, el relloguer es revela de forma més evident en aquelles cases i masos que presenten construccions auxiliars annexes o adossades als cossos principals. Aquestes, que presenten els seus propis accessos independents i que no es troben a l'interior del cos principal del mas, són observables per la seva moderna factura i l'ús de materials de producció industrial, materials reciclats i barats. Cal Galceran, a Vallcebre, és un molt bon exemple d'aquest model. La masia, pertanyent a un dels 33 capmasos del municipi amb un origen anterior al s. XVII i datada en 1860 la construcció encara present avui dia, es compon per fins a 3 cossos moderns adossats a la masia principal. Es troben construïts amb paraments de maó pla i pedra units amb morter i amb revestiment, senzills encavallats de fusta i teulades mixtes de maó encadellat, teula àrab i ondulina de fibrociment. Es tracta d'estructures quadrades de dimensions reduïdes en què la més gran pot arribar als 2 m², amb escales independents i portes d'accés des de l'exterior del mas o cos principal, complementat amb alguna petita finestra d'un màxim de 40 cm (fig. 77). En aquestes hi van viure a mitjans del s. XX com a rellogats un matrimoni de Sallent, cosins de la família, i que comptaven amb una petita habitació i cuina (cos inferior), i una comuna (cos superior), a canvi de contribuir a les tasques de pagès del mas i amb una part del jornal a la

[377] Entrevista a Secundino Guillemas Fontdevila (Maçaners), 10 de juliol de 2021.

mina de l'home. A més, en altres moments també hi havia hagut un rellogat de Balsareny, que havia estat miner, i de forma temporal alguna persona més, procedent de la vora de Terrassa i de Manresa[378]. Un altre exemple és el de Can Soler (Vallcebre), on van viure com a rellogats a temporades múltiples miners entre els quals 3 germans de la mateixa família de Sentís[379] i 8 germans provinents d'Albacete[380] . Els espais on s'allotjaren foren els cossos auxiliars fets en obra de maçoneria de pedra, amb brancals i cantonades de maó[381], als quals s'accedeix de forma independent al cos principal del mas. En aquest cas es tracta d'un cos de majors dimensions i dos pisos, que arribaria a constituir una caseta annexa amb petites finestres i 3 portes d'accés (fig. 78).

Fig. 77: Vista dels cossos moderns que serviren d'habitacle per als rellogats de Cal Galceran. Font: pròpia.

[378] Entrevista a Climent Camps de Cal Galceran, 11 de juliol de 2021.
[379] Entrevista a Gabriela Ramos Ribas (Berga), 12 de juliol de 2021.
[380] Entrevista a Emília Vinyes de Cal Francesc (Vallcebre), 9 de maig de 2021.
[381] Característica habitual dels edificis industrials construïts al Berguedà. Veure Cases modernes i colònies (8.2.5 i 8.2.6).

Fig. 78: Cos de Can Soler (Vallcebre) dedicat al relloguer. Font: pròpia.

Per altra banda, algunes cases adaptaren per al relloguer edificis auxiliars a partir de pallers o coberts, afegint-hi materials moderns i acondicionant els espais per als miners nouvinguts. És el cas de Cal Capblanc (Fígols), que compta amb una pallissa acondicionada. També és el cas de Cal Francesc (Vallcebre) on la família acollí a diversos homes de la família Aranda, que treballaven en una mina molt propera (fig. 79). Per a allotjar-los, la família convertí el paller annex a la casa original en habitacions per al relloguer.

Foren més habituals però aquelles cases que empraren el seu propi espai interior inalterat o bé dividint-lo o compartimentant-lo per tal d'allotjar-hi miners. A Cal Berto (Vallcebre) s'allotjaren diversos miners entre els any 40 i 50 en espais interiors de la casa[382], mentre que a Cal Simon s'acollí al primer i el segon pis dues famílies senceres d'Osuna, Sevilla[383]. Un dels elements que revelen materialment aquest relloguer és la construcció d'accessos independents a diferents nivells o parts de l'estructura del cos principal de la casa a través d'obertura de portes i/o escales.

[382] Entrevista a Climent Camps de Cal Galceran, 11 de juliol de 2021.
[383] Entrevista a familia de Cal Xelu (Vallcebre), 12 de juliol de 2021.

Fig. 80: Cal Francesc, vista de la pallissa on acolliren els rellogats. Actualment es troba bastant reformada i només es pot identificar l'arrencament de la pallissa a la dreta del pany principal de mur de la façana. Font: pròpia.

Fig. 79: Vista de la façana lateral de Cal Petit on es pot observar l'escala d'accés independent a la part posterior de la casa. Font: pròpia.

Aquest és el cas a Fígols de Cal Capblanc i de Cal Petit, on ambdós presenten una escala exterior que condueixen a una obertura alternativa a la porta principal de la casa (fig. 80). En el cas de Cal Vila, l'escala feta en dos trams rectes dona accés al primer pis per la part posterior de la casa, on

es localitza també una comuna, a través d'una porta secundària i de factura moderna. A Cal Petit, la façana lateral de la casa on es troba l'accés principal al primer pis presenta gairebé a la cantonada una escala paral·lela al parament en forma d'escala catalana amb volta feta en maó a trencajunt de cantell i que reposa sobre un pilar de maó, amb materials produïts a partir de principis del s. XX. A través d'aquesta escala es dona accés a una porta secundària que obre a una part de la casa amb comunicació directa a l'exterior. A més, l'ús independent d'aquesta part s'identifica per la finestra oberta específicament al costat de la porta, i els materials d'aquest conjunt reformat, més moderns que la resta de la casa. També comptà amb una estructura similar Cal Patzí, a La Nou de Berguedà, i Cal Ramon, a Vallcebre. A Cal Carot (Vallcebre) diverses portes secundàries donen accés a parts determinades de la casa (per diverses façanes i nivells) que també presenten petites finestres, el qual ens parla d'estances petites, segregades de la resta de l'espai de la casa per l'interior. En aquest cas, a més presenta alguna estructura annexa auxiliar construïda amb maó i coberta amb teula àrab, i escales de llosa de formigó (fig. 81). En el cas d'El Pujal (Vallcebre), una escala exterior paral·lela a la façana principal dona accés al primer pis. Es tracta d'una escala a la catalana amb aresta construïda amb posterioritat al conjunt de la façana,

Fig. 81: Vista d'una de les parts de Cal Carot (Vallcebre) amb accessos independents a les dependències rellogades. Font: pròpia.

en la que es sobreposa cobrint una part de la finestra interior (fig. 83). Aquest fet indica que en tot cas l'escala no fou original de la casa, pel qual condueix a interpretar per la seva factura que pogué ser una modificació lligada a la integració de la casa al sistema industrial miner, a través de la participació dels seus membres a el treball a la mina[384] i d'un provable relloguer.

També a El Molí o El Molino, situat avui dia al mig de la colònia de Sant Corneli (Cercs), es dividiren les plantes en diversos pisos i es reconstruí l'espai per a ubicar-hi miners, el que es pot identificar a través dels diversos accessos i xemeneies.

Per últim, cal mencionar que en alguns masos o cases aquests elements es combinaren de formes diferents. Com passà a Cal Negre, que presenta construccions auxiliars separades del cos principal, estances subdividides, petits cossos annexos amb materials moderns i accessos alternatius (fig. 84). Malgrat que es troba bastant reformada i no se'n poden apreciar els paraments degut a un recent revestiment de ciment, els elements constructius com finestres, escales i portes permeten apuntar cap a aquesta interpretació. En aquest mas no només acolliren miners sols, que s'allotjaren a l'interior del mas en habitacions separades, sinó que arribaren a acollir famílies senceres en la postguerra –com en el cas de Cal Berto– en les construccions auxiliars readaptades com a habitatge[385].

[384] Aquest extrem es troba comprovat per memòria oral, que indicà que els propietaris originals de la casa treballaren com a miners. Entrevista a Josep Maria d'El Pujal (Vallcebre), 9 de maig de 2021.
[385] Entrevista a família Capella Marmi de Cal Curí (Vallcebre), 12 de juliol de 2021.

Fig. 83: Vista de la façana principal d'El Pujal amb l'escala exterior que condueix al primer pis. Font: pròpia.

Fig. 82: Vista de Cal Negre (Vallcebre). S'observa un accés independent amb una escala en primer pla i a la secció dreta de la fotografia. Font: pròpia.

Cases de poble

En el cas dels nuclis amb major concentració de població, com en el cas de Cercs, les dinàmiques foren similars a les cases de pagès, però podem observar algunes diferències que les assimilen a dinàmiques d'integració habitacional al procés industrial més properes a les urbanes. Ens referim específicament als processos que visqueren les cases de poble: a un relloguer similar a les cases de pagès, i també a la tendència a la corresidència en edificis i cases.

En primer lloc, el relloguer es documenta a través del padró en 3 de les 30 cases documentades a Cercs: la casa Comellas, la Casa Capdevila i la casa Tomàs Roca. Es tracta de cases de menors dimensions que les cases de pagès i masos, d'una factura més moderna i principalment anterior al s. XX, en les quals no hem pogut documentar la plasmació material d'aquest relloguer.

En segon lloc, destaca per sobre del relloguer el fenomen corresidencial (*coresidential housing* (Hardesty 2010)). Es tracta de la convivència de dues famílies o més en un edifici residencial o casa. Les cases generalment comptaren amb diversos pisos (3 o més) i es construïen properes a d'altres, organitzades al voltant dels camins principals del poble. La corresidència es donà principalment en vertical; és a dir, l'edifici es dividia en pisos que conformaven diversos habitatges unifamiliars, tal com ja era habitual a les zones urbanes (Graus 2018; Oyón 2008; Arranz Herrero 1985). Aquesta dinàmica es donà en augment, a través de la successiva subdivisió d'espais i la complementació amb el relloguer puntual i temporal, un fenomen habitual en aquest període en bona part del territori en procés d'industrialització (Arias 2001). En funció del primer padró que es conserva a Cercs, al 1940 en menys de la meitat de les cases es registrà l'habitatge d'una sola família[386], mentre que en la major part s'hi registraren 2 famílies o més. Entre les cases de poble que presentaven una dinàmica corresidencial, dos terços ho feren amb dues famílies[387] i l'últim terç incorporaria cases amb 3 i fins a 10 famílies per edifici[388]. Al llarg del franquisme la concentració de diverses famílies en una mateixa casa augmentà, arribant a les 44 persones a Cal Comelles entre 11 famílies i 5 hostes, a 31 persones al Molí del Nin al 1965 (6 famílies i 5 homes rellogats) i a 16 persones al Molí del Puig (4 famílies). Com es pot observar, a més, el model

[386] La Tuta, Barba, Cal Co, Cal Curriu, Guix, Jordi, Roca, Jan, Cal Pau, Hermano i Petit (Cercs).
[387] Angel, Comellas, Benet, Castell, Casa Capdevila, Ca l'Agustí, Tomás Roca, Costa, Vilada, Rossell i Tomás (Cercs).
[388] Miquel amb 3 famílies, Mitjé/Mitjer amb 4 famílies, Simon amb 6 famílies, Sabater/Zapatería amb 7 famílies, Baqué amb 8 famílies i Terrissé amb 10 famílies.

familiar variava respecte a les cases de pagès i els masos, donat que a les cases de poble es tendí a la família nuclear mentre les cases aïllades sostingudes pel model pagès encara convivien en família extensa, el que aniria desapareixent amb el procés d'industrialització i l'abandonament del model camperol.

Materialment aquestes cases presenten una gran dificultat d'estudi derivada de les múltiples renovacions i reformes en tractar-se de cases ubicades en els nuclis que més han crescut a la zona i on hi ha hagut un major dinamisme en les transformacions urbanístiques i arquitectòniques, pel qual són molt difícils d'analitzar materialment sense una intervenció directa. Per al cas a part de les cases construïdes en el context de la industrialització al poble de Cercs i amb l'objectiu d'allotjar-hi miners, ho veurem al següent apartat (8.2.5).

Fig. 84: Vista de les cases del poble de Cercs al voltant de 1910 on s'observen cases de diversos pisos . Font: Jaume Corominas.

Hostals

Per a finalitzar amb la incidència de la industrialització en l'entramat urbanístic i en les cases preexistents a l'Alt Berguedà, cal indicar succintament la conversió d'algunes cases particulars en

serveis per als miners com els hostals. Es tractà generalment de cases de pagès o masos −tot i que en alguns casos també es donà en les cases de poble− properes a zones d'explotació mineres que funcionaren com a fondes, cantines i hostals per tal d'oferir aliments, manutenció i allotjament als miners.

Alguns partiren d'antigues fondes que a partir del s. XX ampliaren els seus serveis de cara principalment als miners nouvinguts. Els hostals, de la mateixa manera que funcionà el relloguer i algunes barraques, foren una estratègia habitacional temporal. En aquest cas, generalment d'una curta temporalitat degut al seu cost, en què els miners podien aprofitar per a la seva arribada a la comarca durant el temps que trigaven a trobar un altre recurs. Alguns dels hostals s'encavalquen amb el relloguer ja que algunes cases passaren d'una pràctica puntual de compartir i cedir una part del propi habitatge per a allotjar-hi miners, a una certa professionalització de la tasca, esdevenint hostal. És el cas de Cal Soler (Vallcebre), un mas particular que al llarg del s. XX anà assumint diversos miners com a rellogats i la manutenció de molts d'altres, fins a constituir-se en una espècie de cantina i hostal informal. Fou el cas també de l'antic molí fariner de Sant Corneli, un mas de grans dimensions que actuà com a edifici amb múltiples rellogats fins a la seva compartimentació en diversos habitatges, procés en el qual passà per funcionar com un hostal. En altres masos aquesta dinàmica partí del seu funcionament anterior com a fonda que oferia àpats i que adequà algunes habitacions per a la gent de pas i els miners recent arribats o en trànsit. Josep Buxó parla en les seves memòries del cas de Cal Borni[389], que es trobava de camí des de Vallcebre a l'explotació de Coll de Pradell i Tumí, pel qual actuava com un hostal oferint àpats i habitacions.

L'existència d'una edificació adient i especialment la proximitat al lloc de treball o a les principals xarxes de comunicació són el que acaba constituint majoritàriament l'ús d'aquests edificis com a hostals. Un cas molt exemplificant és els dels Hostalets de Vallcebre. Es tractà d'una masia de finals del s. XVIII amb unes característiques molt habituals, materialment indistingible a nivell exterior en el seu ús diferenciat (de planta i pis amb unes golfes, d'unes dimensions moderades

[389] "De Foradada, i a peu, arribem a Vallcebre. Procuro anar a Cal Borni, per concretar l'estada allà per un parell de nits de sopar i dormir, ja que la barraca que dormen els miners no té cap condició higiènica. Fem el got, com vulgarment es diu, i seguim camí cap a la Mina on hi arribem després d'una bona hora de caminar costa amunt." (Camps Tor 2021b, 97)

Fig. 85: Vista actual dels Hostalets (Vallcebre), que funcionà com a hostal a principis del s. XX.

i coberta a dues vessants amb carener perpendicular a la façana de ponent i finestres de petites dimensions amb acabats de maó). El fet que es construís en un lloc molt proper una estació de telefèric que comunicava amb les mines d'Espà i que resultava un punt mig de comunicació fins a Guardiola, feu que la casa es convertís a un funcionament d'hostal a principis del s. XX. Un altre cas similar és el de l'Hostal del Collet d'Eina, a Guardiola de Berguedà. Es tracta d'una masia clàssica de grans dimensions construïda l'any 1764. Consta de planta i dos pisos amb golfes, amb la façana principal a migdia i coberta a dues aigües de teula àrab, i amb obertures regulars amb diverses modificacions. L'edifici fou adquirit per l'industrial Pere Pujol i Thomas a finals del s. XIX, al voltant de la qual desenvolupà una colònia agrícola i industrial dedicada a una gran diversitat de produccions fins a la seva compra per part de Carbones de Berga SA en la postguerra, que la integrà al seu complex d'infraestructures relacionades amb la mineria, durant el qual funcionà també com a hostal.

Fig. 86: Hostal del Collet d'Eina (Guardiola de Berguedà) vist des de la façana de migdia. Font: pròpia.

8.2.5. Cases modernes, pisos i edificis plurifamiliars de treballadors

Veiem a continuació aquells edificis moderns, construïts arrel de la industrialització de la zona. Aquestes cases principalment de corresidència o multifamiliars es caracteritzen pel fet que van ser dissenyades i construïdes per promocions diverses per tal d'allotjar treballadors entre 1890 i 1960. Encara que en general daten de principis del segle XX, altres van ser construïdes per diverses iniciatives a tota la regió durant l'últim boom miner en els anys 1950 i 1960. En alguns casos, mai es van ampliar com estava previst o no es van construir en absolut a causa del ràpid declivi del carbó en la dècada de 1970. Aquesta tipologia d'habitatges són de fet cases industrials modernes, situades prop de les mines i les fàbriques; impliquen una localització determinada, vinculada als centres poblacionals de la zona o especialment als llocs de treball. Construïts per particulars, propietaris agrícoles, empreses mineres, etc. representen una de les manifestacions de l'arquitectura habitacional moderna de cara als treballadors, juntament amb les colònies, els barracons i les barraques. En aquest cas, el model inclou des de cases amb uns espais i unes

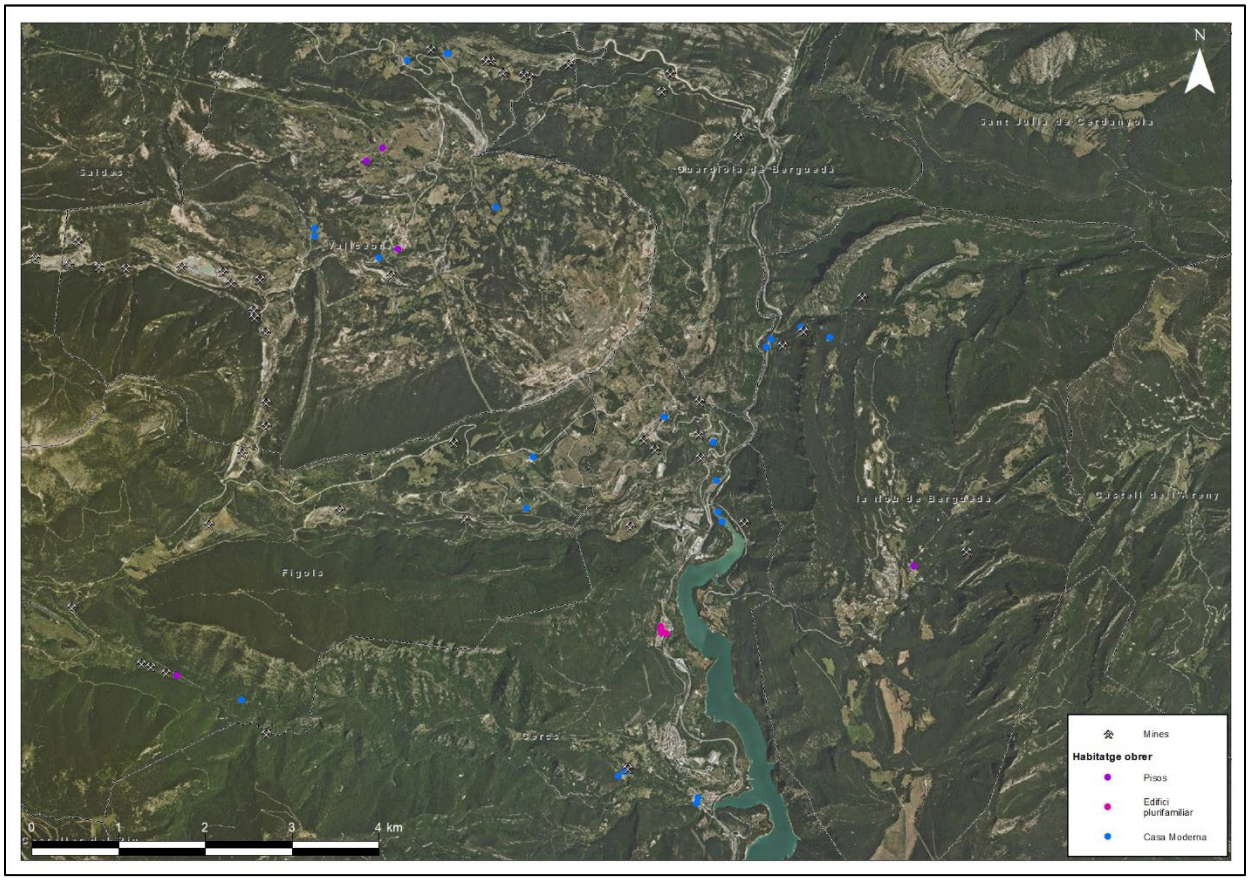

Fig. 87: Localització de les cases modernes, pisos i edificis plurifamiliars de treballadors a la conca minera del Berguedà. Font: pròpia.

formes modernes a edificis dispersos propers a mines a mig camí cap al model ideal de colònia, que foren popularment anomenats “pisos” malgrat en moltes ocasions es tractés d’una sola planta. Amb tot, la diversitat d’habitatges que aquí s’inclouen comparteixen una concepció i una ordenació moderna de l’espai, planificat i funcional, de les formes constructives i dels materials, incloent l’ús intensiu del maó pla i buit o foradat, el ciment, el ferro i més recentment el formigó. També poden ser conceptualitzades com “cases capitalistes”, tal com empra Arranz Herrero (1985) per al cas de la casa barcelonina en la segona meitat del s. XVIII, posant l’èmfasi en la separació de la casa de l’esfera productiva familiar en la transició històrica que portà a la introducció massiva de les classes populars al treball assalariat capitalista i alhora en la mercantilització de l’habitatge com a bé de consum. En aquest cas, contrastant amb els xalets i les torres dels amos, que representen l’arquitectura moderna del poder capitalista, les estructures són sòbries, utilitàries i de construcció ràpida i barata, sense elements d’ostentació del caràcter modern més enllà del que es podia derivar de l’ús de materials constructius de producció industrial. La principal diferència d’altres edificis construïts al s. XX, a excepció de les colònies −que seran el desenvolupament d’aquesta idea fins a un model molt més complex−, es dona doncs en la concepció i organització de l'espai. Es podia tractar d’edificis corresidencials, amb més d’una família per edifici, o bé menys habitualment unifamiliars. L'espai dels habitatges es va economitzar al màxim i petits habitacles per a una família es van distribuir de manera homogènia i regular. És una arquitectura planificada en la qual es dissenya la forma de vida dels treballadors i en la qual existeix una clara separació entre l'esfera pública i la privada. Es tracta d’edificis que separen de forma innovadora en aquesta àrea rural entre producció (la que es dona en l’espai de treball assalariat, fora de casa) i reproducció (la que es troba ara molt més delimitada i confinada a la casa privada). D'aquesta manera, aquestes cases també ens parlen del procés de proletarització. A més, es troben relacionades físicament amb processos relacionats amb el treball industrial, com són tallers, i amb la socialització i reproducció obrera com és la presència de cafès, bars, cantines o d’altres serveis en les seves instal·lacions.

Cases modernes

Les cases modernes són aquelles que presentaren una factura moderna a nivell d’ordenació de l’espai, arquitectònic, de materials, etc. construïdes a partir de finals del s. XIX i que allotjaren

famílies que treballaren en relació a la mina. Són de fet aquells edificis que ens parlen del procés d'industrialització i dels canvis en la concepció, el disseny i la construcció de la llar, però que no va necessàriament associat a una promoció per part de l'empresa o a un procés de construcció de la socialització proletària col·lectiva obrera. Són exemples diversos de la modernitat a les zones rurals a través de diverses iniciatives. Considerem dins d'aquesta categoria edificis d'habitatges unifamiliars aixecats entre 1880 i 1930, durant la primera expansió de l'explotació del carbó, i que es trobaren dispersos, generalment propers a les localitzacions d'explotació. Alguns exemples poden ser Cal Romà i la casa del Far a La Nou de Berguedà, Cal Moreta i Cal Massana a Fígols, Cal Janet a Vallcebre, o la Casamina Vella i la Casamina Nova a Cercs. També els edificis corresidencials en forma d'edificis de diversos pisos o bé de cases aparellades construïts en aquest moment, tant els ubicats dispersos en l'entorn dels municipis com Cal Clenxa (Fígols) o Cal Manel (Vallcebre), però també en els propis pobles, com és el cas de Ca la Bòrnia i Cal Comelles, al nucli de Cercs. Finalment també s'inclouen els edificis construïts a partir de la postguerra, especialment entre 1940 i 1960, derivats del segon gran moment d'expansió de la mineria i que influí en aquesta tipologia especialment a Vallcebre amb casos com Ca l'Àries, Cal Grau o La Cantina de Sant Julià.

Fig. 88: Vista frontal de Cal Romà (La Nou de Berguedà), una casa moderna construida a voltants del 1900. Font: pròpia.

A La Nou de Berguedà hi destaquen dues construccions relacionades a l'explotació d'El Far, iniciada a principis del s. XX. Cal Romà fou un edifici d'habitatge unifamiliar i oficines construït a La Nou de Berguedà per a empleats de la mina del Far (fig. 88). Es tracta d'un edifici de nova planta construït principalment amb pedra local, amb cantoneres lleugerament escairades, però en combinació amb materials de producció industrial com el maó pla que dibuixen formes arquitectòniques distingibles de les tradicionals en les finestres, les portes i els balcons especialment, on presenta també decoracions amb rajola ceràmica. L'edifici consta de planta i pis amb una distribució regular de les obertures i una distribució en planta, pis i golfes que no contempla espais de vida pagesa i treball relacionat amb l'agricultura i la ramaderia.

També l'edifici del Far, proper a la mina del mateix nom i formant part del mateix complex que l'anterior habitatge i de Cal Guitard, presenta uns materials i uns elements arquitectònics molt distingibles de les construccions vernacles berguedanes. Construït l'any 1879, de la mateixa manera que Cal Romà, fou provablement promogut per l'empresa minera que explotava carbó a La Nou amb l'objectiu d'allotjar-hi empleats, encarregats o capatassos de la mina del Far. Es tracta d'un edifici amb diversos volums de planta rectangular, amb coberts annexos. El cos principal presenta planta i dos pisos amb coberta de teula àrab a dues vessants, i amb la façana principal paral·lela a la carretera. Els paraments són de pedra vista unida amb morter i cantonades de maó, de la mateixa manera que les obertures com finestres o portes, que presenten arcs de maó pla i arcs a sardinell. Algunes d'aquestes presenten petits balcons amb baranes senzilles de ferro forjat. L'edifici presenta diverses portes d'entrada independents i espais diversos a l'interior, del

Fig. 89: Edifici d'habitatges El Far, relacionada amb la mina del mateix nom a La Nou de Berguedà. Font: pròpia.

que s'extreu junt amb el mobiliari que es tractaria d'un edifici corresidencial per a 4 unitats familiars i que hauria comptat amb algun tipus de cantina, bar o cafè a la planta baixa. Per últim, també a la Casilla del Far, un edifici de tipus industrial relacionat amb el carregament de carbó provinent de la mateixa mina hi visqué una família vinculada a aquest sector i segurament encarregada d'alguna de les seves tasques.

Fig. 90: Postal amb vista parcial de l'entorn de la mina d'El Far on apareixen en primer pla els miners que hi treballaven i al fons, a la part baixa de la vessant Cal Romà i a la part altra Cal Guitard. Font: Arxiu de les Mines de Cercs.

A Fígols, l'impacte de la mineria pogué influir, de la mateixa manera que a l'ampliació de les cases de poble (veure 8.2.4), en la construcció de nous edificis com Cal Clenxa l'any 1880, o Cal Massana, el 1900. En el primer cas, la morfologia de l'estructura, construïda per un edifici de dues cases aparellades de planta i pis i coberta a dues vessants, que es distingeix de les formes vernacles; mentre que en el segon cas les reformes posteriors no permeten identificar correctament els seus elements.

Al nucli de Cercs hi trobem dos exemples de cases modernes que expressen prou bé les característiques materials i funcionals d'aquesta tipologia.

Construïda l'any 1890, Ca La Bòrnia funcionà a partir d'aquest moment com a fonda i habitatge,

Fig. 91: Vista de la façana a carrer de Ca La Bòrnia (Cercs) construïda l'any 1890. Font: pròpia.

formant part de l'ampliació del poble i oferint serveis als treballadors que allí vivien. L'edifici, de planta rectangular i adaptat a la vessant presenta tres pisos i es troba coberta amb teulada de teula àrab a dues vessants. Més enllà d'aquest cos principal, presenta diversos annexos al voltant, configurant una porxada d'accés a la planta baixa. Presenta uns paraments construïts en pedra, units i arrebossats amb morter completament, que tenen una gran quantitat d'obertures distribuïdes de forma molt regular en la façana principal. En aquestes s'hi troben elements decoratius formats per les motllures de finestres i balcons i les baranes de ferro forjat decoratiu d'aquests últims.

Per altra banda, Cal Comelles, també anomenat Cal Tuyes, fou aixecat entre 1900 i 1925 com a edifici corresidencial que allotjava el cafè Comelles a la planta baixa. D'estil neoclàssic l'edifici presenta dos cossos annexos compartint façana i planta en forma de "L" amb cobertes diferents. El material constructiu inclou pedres irregulars unides amb morter i cantonades de carreus escairats o bé de maó. La façana frontal presenta diverses obertures de forma regular diferenciades per a cada nivell: a la planta baixa hi presenta 5 portals d'arc de mig punt en maó a sardinell i dues finestres petites de la mateixa forma; al primer i segon pis es presenta una

Fig. 92: Vistes anterior i posterior de Cal Tuyes o Cal Comelles (Cercs). Font: Inventari Patrimoni GENCAT (esquerra) i pròpia (dreta).

distribució de finestres similar, que inclou 3 grans finestres (que en el primer pis presenten balcó de ferro) i 4 de més petites de tall rectangular decorades amb maó; finalment all tercer pis hi ha 12 finestres de mides més reduïdes i arc apuntat aparellades de dues en dues i amb una finestra en ull de bou entre dos conjunts de tres parelles. A la façana posterior, destaquen set galeries corregudes amb baranes de ferro que constituirien el balcó de cada un dels habitatges.

A Vallcebre, prèviament a la Guerra Civil quan la incidència de la mineria fou relativa, observem pocs exemples de cases modernes.

Fig. 93: Cal Manel vista des de la façana principal. Font: pròpia.

Un d'ells és el de Cal Manel, un edifici format per dues cases adossades amb una mateixa morfologia i distribució que es va construir l'any 1910. Es tracta de dos cossos units, de dues plantes amb l'habitatge al pis superior on hi visqué una família dedicada a la mina. A la façana principal hi consten unes finestres regulars a banda i banda de la porta i unes escales massisses d'un tram adossades a la façana i protegides per una barana de ferro. A nivell de paraments la factura és molt similar a les cases de pagès de la zona, construïdes amb pedra i unides amb morter, i amb un ús molt puntual de materials de producció industrial com el maó. Malgrat això, la constitució i la distribució dels espais permet inferir una influència moderna en la seva factura.

Un altre cas similar, però datat entre 1945 i 1950 és el de Ca l'Àries, una casa de nova planta construïda per part de la família, que es dedicava a la mineria. La casa, conformada per planta i pis amb teulada a dues aigües fou construïda en més d'una fase, construint-se primer la planta baixa i a

Fig. 94: Vista de Ca l'Àries (Vallcebre). Font: pròpia.

voltants de 1965 la segona[390]. Aquestes cases ens parlen de la influència de la modernitat i de les seves formes constructives en l'aplicació que feren les famílies mineres a les seves pròpies llars, així com l'ampliació de les construccions i els habitatges derivats dels booms miners.

A més d'aquests habitatges destaquen a Vallcebre els edificis moderns construïts a partir de 1940 que presentaven habitatge i algun tipus de servei vinculat al treball a la mina o als seus treballadors. És el cas de les cases que funcionaren com a cantina, properes als llocs d'explotació i on oferien aliments i productes als obrers: La Cantina, Cantina Marxa, Cal Grau, La Cantina de Sant Julià. Es tractà d'habitatges particulars, generalment unifamiliars i construïts a partir dels anys 40, i que acolliren aquesta funció, així com també l'oferta d'habitacions en alguns casos. Cal Grau, a Vallcebre, fou una casa construïda abans de 1945 en base a una planta i un pis rectangulars, precedits de porxada a la façana principal i múltiples finestres distribuïdes de forma regular. La factura de la casa és de pedra, unida i revestida de ciment en algunes cares. En aquest cas, Cal Grau funcionà de cantina, tal com recorda la memòria oral, però també hi destaca l'existència d'accessos independents posteriors, que farien referència a un possible lloguer d'habitacions. El cas de la Cantina de Sant Julià és encara més paradigmàtic. La Cantina fou construïda l'any 1949 per uns germans miners d'origen salamanquí. Aquests, després de viure de rellogats, decidiren construir-se una casa que funcionés alhora com a habitatge per a tota la família, cantina, bar i fins i tot sala de ball[391]. Al costat, en un altre edifici, s'hi construí també l'escola de Sant Julià (planta baixa) i la casa de la mestra (primer pis). Al voltant d'aquests edificis,

Fig. 95: Vista anterior i posterior de Cal Grau (Vallcebre). Font: pròpia.

[390] Entrevista a Josep Malet de Ca l'Àries (Vallcebre), 9 de maig de 2021.
[391] Entrevista a Joan Manel de La Cantina de Sant Julià (Vallcebre), 9 de maig de 2021; Entrevista a Gabriela Ramos Ribas (Berga), 12 de juliol de 2021.

que funcionaven com a pol obrer miner, s'hi desenvoluparen com veurem un grup de barraques (8.2.7). L'edifici de La Cantina està conformat per dos cossos annexos d'una sola planta que dividien l'espai d'habitatge de l'espai social. Està construït amb pedra unida amb morter, teulada de teula àrab a dues vessants i elements diversos amb maó i totxana. Els acabats de l'obra presenten l'aparell sense revestiment. L'estructura, molt senzilla i de construcció econòmica, presenta unes poques i simples obertures conformades per dues portes d'accés i dos finestres al cos est i tres al cos oest, conformades per maó pla[392].

Els Pisos

Dins el tipus d'edificis moderns, hi trobem un edifici que representa la transició cap al model de colònia. Són els popularment anomenats "pisos", edificis plurifamiliars de treballadors, similars als de les colònies, promoguts generalment per l'empresa minera per tal d'allotjar-hi els obrers propers a espais productius industrials. En aquests casos però no es desenvolupà el model complert de colònia inserit en el paradigma paternalista −que incloïa elements com la cantina, el bar o cafè, l'economat i l'escola−. Així, el pisos generalment inclouen tan sols habitatges, i el propi nom que prengueren per part de la població local denota la percepció aliena respecte d'aquests edificis des de l'entorn rural. La seva ubicació, propera als indrets d'explotació, i la seva materialitat exposa el context en el que s'insereix: una ordenació planificada, distribuïda de forma repetitiva i elaborada amb materials industrials per tal de construir en el seu interior l'estructura de família proletària vinculada al treball assalariat miner. Es tracta d'edificis corresidencials, amb tres o més habitatges contigus en una nau correguda de morfologia

Fig. 96: Fotografies històriques de Sant Julià, de data desconeguda. Font: cedides per Josep Oriola.

[392] Malauradament, no es pot aportar major información donat que l'habitatge fou recentment molt reformat.

rectangular que podia tenir una o més plantes, que allotjaren població migrant d'orígens diversos. En aquesta tipologia, que es desenvolupà al llarg de l'explotació minera en diferents localitzacions entre 1900 i 1965 s'inclouen Els Pisos de Peguera, els Pisos de l'Ínsula a La Nou de Berguedà, i els Pisos de Cal Galceran i els Pisos de CBSA a Vallcebre.

Pel que fa als Pisos de Peguera, aquests es conformaren per dos blocs (A i B) construïts a la primera dècada del s. XX i vinculats a l'explotació de l'empresa Arumí a la mina Porvenir o Eureka per tal d'allotjar els contingents de miners que provenien principalment d'Aragó, Andalusia i el País Basc. Fou utilitzat pels miners que treballaven a Peguera fins als anys 40, però hi visqueren fins l'any 1953 alguns miners que treballaren a la mina de Tumí, a més de 4 km (Soler i Riba i Oriola i Casòliva 1997). Aquests s'ubicaren al costat del forn de ciment i la teuleria i proers a l'estació de ferrocarril miner. Es tracta de dos blocs rectangulars d'habitatges de 256 m² aproximadament de superfície, separats per una escala, de planta baixa i dos pisos i teulada a dues vessants. Actualment es troben en molt mal estat, conservant-se només part dels paraments de la primera planta.

A nivell constructiu, es reprodueix l'ús de pedra local amb cantonades, finestres i portes de maó pla, en murs de 50 cm de gruix. El sostre de la planta baixa es trobaria cobert per una volta de maó pla rebaixada. A nivell d'espai, malgrat la mala conservació podem inferir com s'hauria

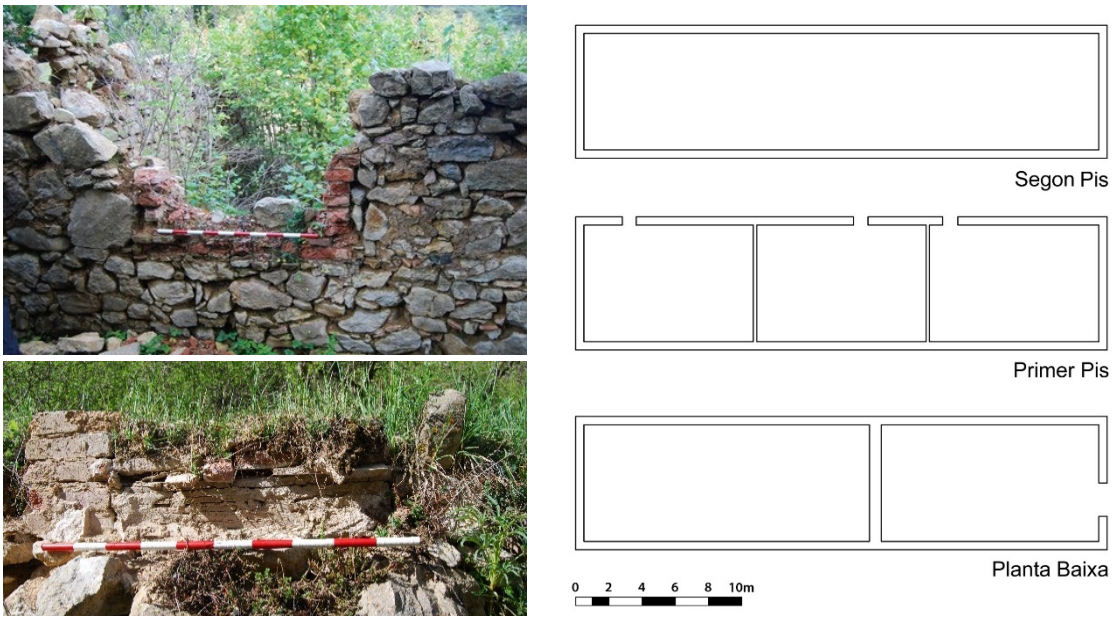

Fig. 97: Fotografies (vista d'una finestra del primer pis i llindar de porta al primer pis) i plànol del bloc B d'Els Pisos (Peguera). Font: propia.

configurat internament aquest edifici a través de la memòria oral i algunes fotografies: la planta baixa d'ambdós edificis serví com a espai productiu de l'empresa, un per a una màquina de vapor i l'altre per a uns tallers, mentre que en els dos pisos superiors d'ambdós edificis es repartirien els habitatges d'entre 9 i 12 famílies, amb cuina, comuna i dormitoris. Externament, els Pisos comptaren amb construccions auxiliars en forma de petits coberts, on sembla que haurien pogut arribar a viure alguns miners[393]. Aquesta distribució entronca amb la documentació de camp, que ens ha permès identificar tres portes d'accés als habitatges del primer pis, pel qual podríem inferir que es distribuïren 6 habitatges per bloc (Gallego-Vila 2016). Aquests edificis constituïren doncs un caràcter auster, essencialment funcional i molt homogeni, d'espais racionals resultant en habitatges molt similars, organitzats conjuntament, amb la mateixa morfologia, forma constructiva i espais. Estem doncs davant una arquitectura planificada destinada des del seu disseny a la seva ocupació per part d'obrers de la mina per part de la propietat, resultant en la planificació també de la forma de vida.

Els Pisos de l'Insula, a La Nou de Berguedà, foren construïts aproximadament als anys 20[394] per part de l'empresa Minera del Llobregat SA[395] que inicialment hi promogué tres habitatges per a famílies per a obrers. Aquest edifici fou posteriorment adquirit per Carbones de Berga SA l'any 1939[396]. Es tracta d'un edifici construït a la finca de l'Ínsula, on es trobava la masia del mateix nom, i propers a la mina de Les Agudes. Així, serví d'habitatge per almenys tres famílies que estigueren relacionades amb el treball miner sota el control de les empreses mencionades en els diferents moments que n'ostentaren la propietat. L'edifici es compon de tres habitatges de 78 m² cada un en una nau correguda de 26 m de llarg de planta baixa amb teulada a dues vessants.

[393] Entrevista a Antonio Casòliva (Peguera), 22 de març i 9 de maig de 2015.
[394] Consta al padró municipal de 1920 i a una petició a l'Ajuntament de suport familiar del 13 d'octubre de 1935, quan es documenta que hi viuen 3 famílies. Llibre d'actes del Ple Municipal 1934-1937, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà.
[395] Durant la Guerra Civil aquest edifici i la finca en la que es trobava foren incautats en trovar-se abandonats. A data de 13 de setembre de 1936 la finca "Enclavada dintre el descrit terreny hi ha la casa de pagès que porta el mateix nom i una altra de reixent [sic] construcció si bé molt deficient amb tres viviendes denominada pisos de l'Insula. Tals béns pertanyen a Minera del Llobregat SA" consta en un estat deficient i s'atribueix la propietat a l'empresa minera que explotava les concessions de carbó en aquest municipi. Llibre d'actes del Ple Municipal 1934-1937, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà
[396] "Inventari de la Sociedad Anónima de Carbones de Berga.", ARMARI 1 (dreta): 1, Arxiu Museu Mines de Cercs.

Fig. 98: Vista dels Pisos de l'ínsula (La Nou de Berguedà). Font: pròpia.

Fou construït amb pedra unida amb morter i paraments amb revestiment, amb carreus de majors dimensions a les cantoneres i que es planificaren preveient una possible ampliació, tal com mostren els carreus del mur oest (fig. 98). S'accedia als habitatges a través de portes independents precedides d'un tram d'esglaons fet amb maó pla. La façana principal, a la cara sud, compta també amb dues finestres per habitatge situats a banda i banda de la porta. A la façana posterior presenten dues finestres més per habitatge. Totes les obertures són de forma rectangular, senzilles emmarcades amb pedra[397]. A l'exterior, l'edifici compta amb algun tancat de pedra seca presumiblement usats com a hort. Cada un dels habitatges compta també amb una xemeneia que indica la presència d'una llar de foc o estufa.

Fig. 99: Vista dels Pisos de Cal Galceran 1 (esquerra) i 2, a mig construir (dreta). Font: pròpia.

A Vallcebre hi localitzem dos edificis similars, que foren construïts durant el boom miner d'aquest municipi, a partir de la postguerra. Per una banda els Pisos de Cal Galceran foren construïts als anys 50 per iniciativa particular per a allotjar-hi miners. Situats al costat de la masia de Cal Galceran serviren doncs com a habitatge per a famílies de miners migrats de territoris com

[397] Veure planimetria a l'annex.

Almeria o Múrcia[398]. En aquest cas es tracta d'un edifici de dos pisos adossat a la vessant i que comptava amb dos habitatges. A nivell constructiu, s'empraren paraments de totxana i pedra revestits que presenten dos accessos independents (un superior i un inferior) i unes petites finestres rectangulars distribuïdes de forma regular. En aquest cas, els murs també presenten unes totxanes en cremallera a l'oest que denoten la intenció d'ampliar l'edifici. Aquest fet es deu a la previsió del creixement de la mineria i la demanda de mà d'obra que existí en aquest moment, el que motivà l'inici de les obres d'un nou edifici de pisos a la finca de Cal Galceran. Malgrat tot, el ràpid declivi de l'explotació feu que l'edifici quedés en els fonaments que es poden observar a l'est dels primers pisos, fets amb formigó.

Per últim, al mateix municipi veiem l'últim exemple de la comarca relacionat amb la mineria d'aquesta tipologia d'habitatges. Es tracta dels Pisos construïts per Carbones de Berga SA l'any 1958[399] al poble de Vallcebre per a miners de la Mina Transversal Maria Teresa, molt propera al poble, i que tingueren un cost de 100.000 pessetes. L'edifici s'acabà de construir l'any 1962 comptant amb 9 pisos i allotjà miners de diverses procedències, incloent obrers migrants del Marroc al voltant dels anys 70. Aquest, conformat per planta i dos pisos en una planta rectangular i coberta a dues aigües de teula àrab presenta una porta d'accés principal a la façana est i una balconada compartida al primer pis. De construcció senzilla i econòmica, presenta finestres austeres amb escopidor ceràmic per a cada un dels habitatges.

[398] Entrevista a Climent Camps de Cal Galceran, 11 de juliol de 2021.

[399] Rebut del pagament de les obres per part de Carbones de Berga SA a l'empresa constructora Camri dirigida per Ramon Camprubí. Arxiu personal de Jaume Corominas.

8.2.6. Les colònies industrials, el model hegemònic d'habitatge obrer

Les colònies industrials, repartides en diversos nuclis, construïts per les empreses mineres que actuaren a l'Alt Berguedà a partir de 1880 han estat la forma més coneguda d'habitatge obrer a la zona. Aquest, pertanyent al model de colònia industrial que s'estengué pel territori català al llarg de la industrialització encarnà de fet un dels exemples més destacats de colònia minera (5.4) (Balcells i Serra 2019; Casanelles 2005; Clua i Mercadal 1994b; Comas 2005; Enrech 2005b; Dorel-Ferré 2004; López Calle 2004; García 1996; Sierra Álvarez 1985). Es tracta d'una forma d'habitatge moderna i capitalista que desplegà al seu entorn un entramat d'espais que conformaren el que s'ha anomenat com a "paternalisme industrial" i que fa referència al programa, dissenyat i implementat per part de la direcció de les explotacions mineres, de disciplinament social. Aquest es desplegà al voltant dels habitatges i de l'articulació del seu paisatge i entorn, incloent economats, menjadors, cantines, església, safareigs, fonts, escoles i fins i tot teatres o cinemes. En aquest cas, les colònies suposen un desplegament més complex en relació a les cases

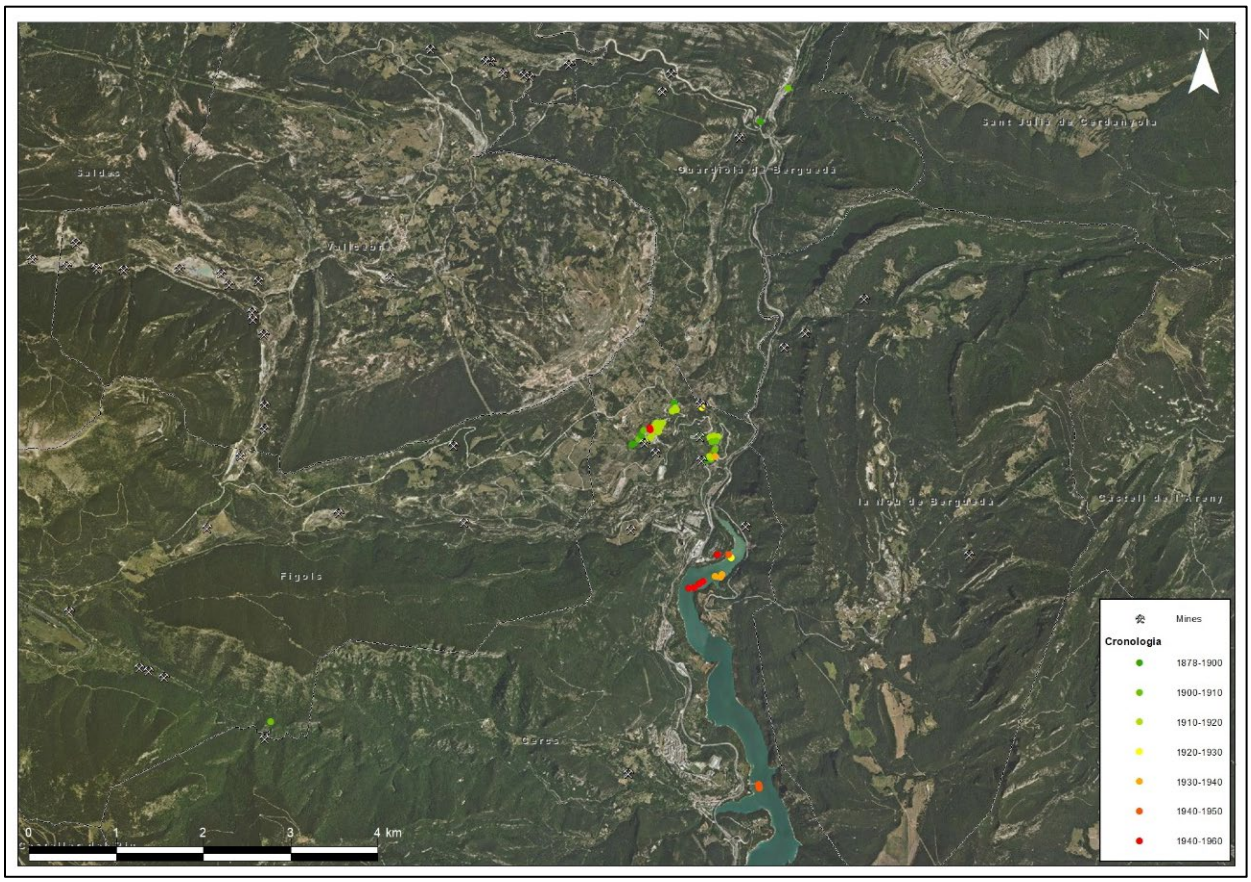

Fig. 100: Localització de les colònies mineres, simbolitzades segons la cronologia de construcció de cada edifici. Font: pròpia.

modernes o els pisos. Malgrat s'assimilen formalment bastant a aquests últims, s'integren en un sistema més ampli que busca construir un món estanc per als seus obrers producció, reproducció, socialització, família, infància i gènere es redibuixen perfectament en aquest model, que dissenya cada espai de la vida dels seus habitants des d'una nova concepció moderna i capitalista. Podem parlar doncs d'un escenari biopolític (*sensu* Foucault 2009) en el qual, com defensem, el paisatge i l'habitatge tingueren un rol en la consolidació d'un nou sistema i estratificació social a través dels cossos. Aquest s'entroncà amb l'explotació de tipus laboral i l'opressió econòmica generant un marc cultural i simbòlic per a l'articulació de les noves relacions socials desiguals inserides en l'ordre capitalista industrial.

La zona estudiada compta amb diversos nuclis de colònies, que foren promoguts per les empreses mineres de cada zona i cronologia. Per una banda, la Colònia de la Vall a Peguera (Fígols) fou promoguda a inicis del s. XX per l'empresa Moreta, que explotava les mines del poble des de finals del s. XIX. Per altra, la Colònia del Collet ho fou per l'empresari Pere Pujol i Thomas en una cronologia similar. Cal destacar especialment els quatre nuclis de colònies desenvolupats per la major empresa minera de la comarca, Carbones de Berga SA, que feu construir entre 1880 i 1960 les colònies de La Consolació, Sant Josep, Sant Corneli i la Colònia del Carme i el nucli de Sant Salvador de la Vedella, sobre els terrenys que prèviament havia anat adquirint. Fou aquesta empresa la que exercí el monopoli de l'accés a l'habitatge en els municipis, obtenint un gran control sobre les vides de la seva població. A través de la construcció d'habitatges de colònia aquestes empreses, i especialment Carbones de Berga SA per l'abast de les seves accions, tenien un control efectiu no només de l'esfera productiva dels seus treballadors, sinó de la seva esfera reproductiva. Aquest control sobre la vida implicà a nivell pràctic el domini sobre les seves llars, sobre l'estructura de les seves famílies, sobre la divisió dels treball a nivell de gènere i sobre els seus rols, sobre el seu accés a l'alimentació, la salut, la vestimenta i el consum, sobre els seus espais comunitaris, d'oci i de socialització, sobre el seu temps lliure, sobre la seva confessió i pràctica religiosa i sobre l'educació dels infants. El gruix de la població inserida en aquest sistema arribà a ser molt nombrós, tractant-se ja el 1920 de 334 habitatges (Serra 2020a).

El sistema paternalista anà destinat a l'augment de la productivitat del treball i a la reducció dels costos de l'empresa, o dit d'altra manera a l'organització de la producció de plusvàlua (López

Calle 2004). Per una banda, sorgí de la concepció de tall higienista pel qual una relativa millora de les condicions de vida i el control dels hàbits obrers i la implantació d'una moralitat orientada al treball havia de millorar la productivitat, i que s'assegurava alhora a través de l'aïllament d'aquests respecte d'altres nuclis poblacionals amb dinàmiques diverses. El condicionament de la socialització obrera i de la seva ordenació es donà per mitjà de l'establiment d'espais per als obrers a la colònia, on se'n controlés el consum i hàbits, i el disseny del seu entorn i habitatges, destinat a la construcció de famílies nuclears heterosexuals unides en matrimoni i el foment de la procreació a través de l'oferta de serveis com l'escolarització. D'aquesta manera, l'estructura familiar funcionava com un agent més de l'estructura orientada a la proletarització i l'estabilitat i fixació al territori de la mà d'obra, basada en l'eix i priorització absoluta del treball assalariat, en què els diversos membres quedaven inserits en el funcionament capitalista: els homes treballaven per a l'explotació mentre les dones visqueren un procés de domestificació per a garantir la reproducció de la mà d'obra, en el que els infants jugaven el paper de reproduir aquests rols en la seva adultesa. Pel que fa a la reducció dels costos, com fou habitual en molts contextos (Cano Sanchiz 2012a; Padró Margó 2002; Tatjer 2005; Terradas i Saborit 1994), la participació dels obrers en un circuit econòmic tancat garantia la possibilitat d'oferir uns sous baixos a través de l'oferta en lloguer d'un habitatge[400], el consum a través de l'economat i la cantina, la dotació de carbó per al consum domèstic de la pròpia explotació i la disponibilitat d'horts per al complement de tal consum, que es desenvolupava també a través del treball obrer i que es llogaven de forma independent[401]. A nivell d'habitatge, la propietat extensiva de les empreses mineres assegurava una absència de competència i un major control sobre les estratègies habitacionals obreres, degut a l'escassedat d'alternatives −com veiem en aquest mateix capítol, majoritàriament molt precàries−. Malgrat això, els habitatges de les colònies també resultaren espais d'amuntegament i s'hi reproduïren pràctiques com el cohabitatge[402], el

[400] Només consten algunes dades puntuals sobre l'aproximació d'aquest lloguer, que es pogué trobar entre les 5 i les 8 pessetes mensuals als anys 20 (Serra 2020a). A més, en cas d'impagament el lloguer es deduïa del sou. Contracte de Lloguer de Carbones de Berga SA i reglament "para la distribución y ocupación de las casas pertenecientes a la Sociedad". Document cedit per Jaume Corominas.

[401] Entrevista a Jeroni Villanueva (Cercs), 14 de novembre de 2021.

[402] En els pisos podia arribar a haver-hi un matrimoni per habitació, el que ascendia a tres matrimonis per habitatge. Josep Cazorla Castillo (1937, Sant Josep). "Anys d'esforç", documental d'entrevistes del Museu de les Mines de Cercs, 2015.

relloguer o els llits calents[403].

La composició social d'aquestes colònies, generalment mà d'obra migrant qualificada, capatassos, vigilants i empleats, formà part del condicionament del context social i del seu disciplinament. Les colònies representaven una part de la totalitat d'habitatges emprats pels miners a la zona, clarament insuficients en la major part de la cronologia de l'explotació per a la totalitat de la mà d'obra assalariada relacionada d'una manera o altra amb l'empresa. El filtre en els perfils dels obrers que podien accedir a aquest tipus d'habitatges és un dels aspectes més desconeguts en la història social d'aquesta mineria, que requerí d'altres estratègies habitacionals per part dels obrers, amb iniciatives diverses (8.2.4, 8.2.5 i 8.2.7). La categoria laboral funcionà com un d'aquests filtres, que perseguia fixar al territori aquells treballadors que suposaven un descens major en el cost i una relació més propera amb l'empresa, un sector que accedia amb més garanties al programa paternalista. A més, en relació a aquest últim, també s'hi comptava la vinculació familiar amb l'empresa (que alhora assegurava la fixació de les futures generacions al treball), la formació, especialització o capacitació i el comportament. Carbones de Berga SA al llarg del seu funcionament va portar a terme accions de represàlia centrades en l'habitatge contra obrers organitzats, sindicalistes o implicats en accions com vagues. A aquest disciplinament s'hi afegia el component migrant, que permetia que no influïssin factors d'arrelament social i de relació a l'exterior del marc de l'empresa. A nivell familiar i de gènere, es donà també un disciplinament de la forma i els rols a través de l'accés a la colònia, que estava condicionat pel matrimoni i que promocionava l'estructura familiar amb fills[404]. La relació laboral del cap de família amb l'empresa havia de ser permanent per tal d'accedir i mantenir el dret sobre un habitatge en lloguer[405]. A més, les activitats laborals o tasques alienes a l'empresa quedaven prohibides a l'habitatge, de la mateixa manera que la possessió d'animals per a l'autoconsum, i quedaven obligats per contracte al manteniment d'aquest. La supeditació de l'ús

[403] Assumpció Rubio Alegre 3/11/1925 La Garriga. "Mirades mineres", documental d'entrevistes del Museu de les Mines de Cercs, 2015.
[404] Entrevista a Jeroni Villanueva (Cercs), 14 de novembre de 2021.
[405] L'habitatge s'havia de retornar en el termini d'un mes des del cessament del lloc de treball. Contracte de Lloguer de Carbones de Berga SA dels anys 40 i reglament "para la distribución y ocupación de las casas pertenecientes a la Sociedad". Document cedit per Jaume Corominas.

de l'habitatge al cap de família i l'organització laboral de l'explotació conduí a la promoció de la domesticitat de les dones, alhora que funcionà també com a disciplinador de l'organització social dels seus inquilins, que en podien ser expulsats, com ocorregué en diversos moments (capítol 6). Malgrat tot, també es donà en l'ús d'aquests habitatges dinàmiques de relloguer i de corresidència, que aguditzaren les problemàtiques d'insalubritat, confinament i amuntegament. La configuració material i espacial de les colònies construeix activament el domini biopolític sobre els miners i les seves famílies. D'una banda, el disseny de l'espai: a nivell macro, l'aïllament de les ciutats properes, i a nivell micro, la concentració i homogeneïtzació dels treballadors a través de les seves llars i el control de la socialització en les instal·lacions de l'empresa[406]. En l'àrea d'estudi, l'ordenació de les diverses colònies tingué per objectiu la proximitat als centres productius: a la mina Antònia o Moreta pel cas de la Colònia de la Vall, a la fàbrica de ciment[407] per a la Colònia del Collet, a la fàbrica tèxtil[408] per a la Colònia del Carme, o a les diverses mines del complex de Fígols-Les Mines per a les colònies de Sant Corneli, Sant Josep i La Consolació. Aquestes últimes foren desenvolupades per Carbones de Berga SA en tres nivells diferenciats associats a les principals bocamines de l'explotació: la Mina de Sant Romà a Sant Corneli, Mina Sant Josep i Mina Esteve a Sant Josep i Mina Consolació a La Consolació. Aquesta disposició tingué per objectius l'aproximació dels obrers a la mina, però també la seva separació en nuclis més petits per tal de dificultar l'organització i facilitar-ne el control. Es tracta d'un urbanisme i una arquitectura amb

Fig. 101: Sant Josep 5a (esquerra) i La Consolació 1a (dreta). Font: pròpia.

[406] Veure annex planimètric.
[407] Vinculada a les mines per l'aprofitament del material Petri que se n'extreia juntament amb el carbó, a partir del qual produïen ciment.
[408] Construïda per a ocupar les dones joves i les dones solteres o vídues de les famílies mineres ocupades a Carbones de Berga SA (capítol 6).

un disseny molt delimitat estretament relacionat amb l'ordenació de l'explotació i les infraestructures de transport, així com amb els serveis per als treballadors.

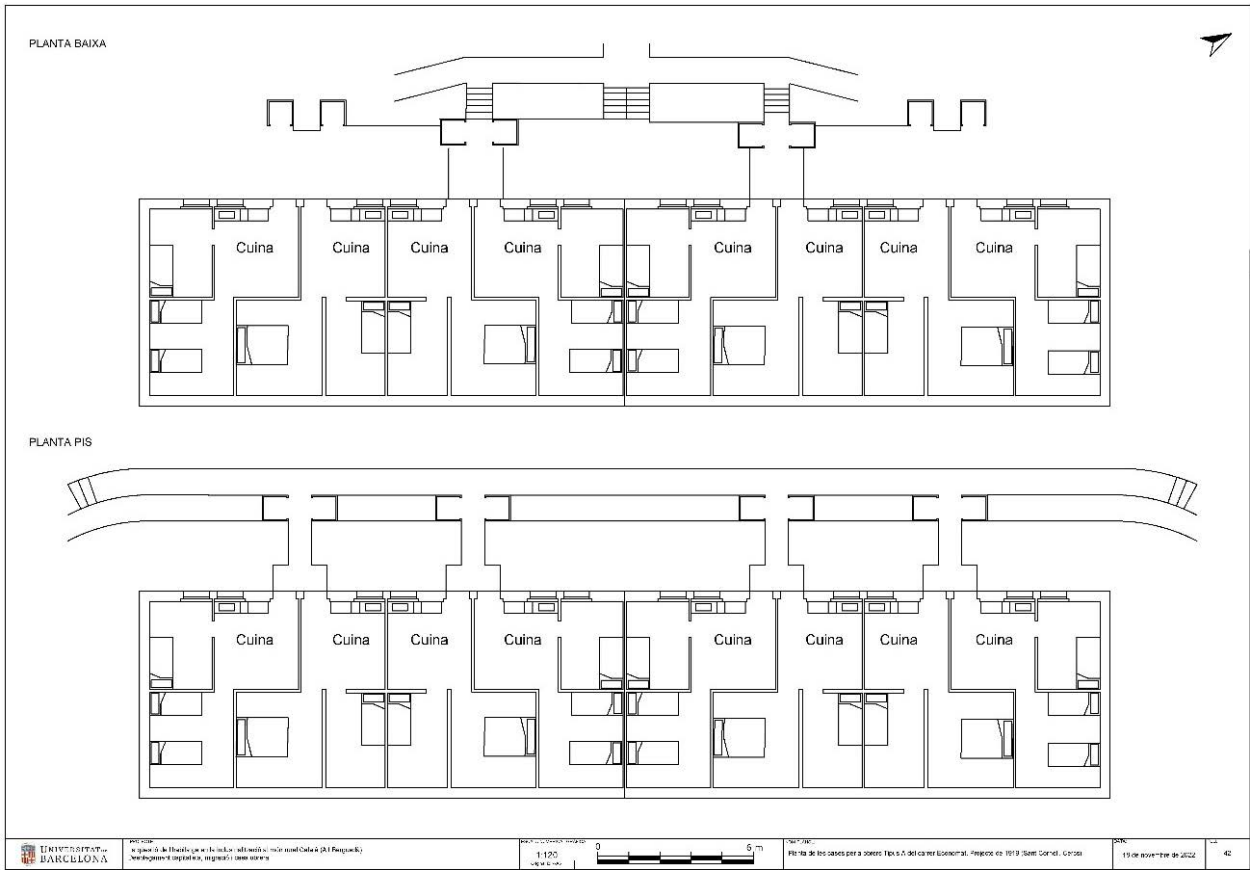

Fig. 102: Planta del projecte de pisos de 1919 per al carrer Economat de Sant Corneli. Font: elaboració pròpia a partir d'Arxiu de les Mines de Cercs.

Els edificis d'habitatges segueixen un model tipus "cuartel" molt similar al d'altres contextos (Álvarez Quintana 1986; Oliveras Samitier 2008; Cano Sanchiz 2012a), basat en construccions plurifamiliars o corresidencials de planta rectangular amb dos o tres nivells d'habitatges i teulades a dues vessants, elaborats amb una economia de l'espai i dels materials. En el cas que ens ocupa, els edificis presenten generalment entre 3 i 18 unitats domèstiques per edifici, malgrat en alguns casos arribaren a les 32, amb unes dimensions i distribuïts de forma regular i presenten accessos independents per a cada nivell. A l'exterior els edificis presentaven balconada correguda, un dipòsit de carbó per unitat domèstica que aportava l'empresa en complement al sou, com a salari indirecte, i la comuna. A l'interior, els habitatges, d'unes dimensions d'entre 35 i 70 m², presenten generalment entre 4 i 5 peces formades per les habitacions i una cuina-menjador de reduïdes dimensions, apareixent el bany només a partir de 1950. L'absència d'altres

espais o d'espais multifuncionals, junt a la prohibició per contracte de desenvolupar determinades tasques, permet interpretar que el disseny d'aquests habitatges es cenyí a les necessitats reproductives més bàsiques per al manteniment de la força de treball (l'alimentació i el descans) deixant fora altres elements de vida social i familiar, com sí veiem a les cases de pagès (8.2.4), als xalets (8.2.3) i a les torres dels propietaris o la direcció (8.2.1). Aquest element constitueix un dels caràcters comuns dels habitatges de les colònies industrials (Oliveras Samitier 2008), en els quals l'economització dels habitatges (Álvarez Quintana 1986) es basa en la reducció i economització al màxim de l'espai i la idea de la casa obrera, de funcionalitats bàsiques i limitades. A més, es comptà amb algun edifici d'habitatge col·lectiu com l'edifici per a miners solters i el col·legi i residència de monges per a noies joves, que formaren part del tractament de l'empresa cap a individus situats fora del model de família, vist com un moment en transició a partir del qual es podrien integrar al circuit d'habitatge de l'empresa (fins al casament) o vinculat en el cas d'algunes dones amb la trajectòria religiosa. En aquests casos, l'espai presenta sales

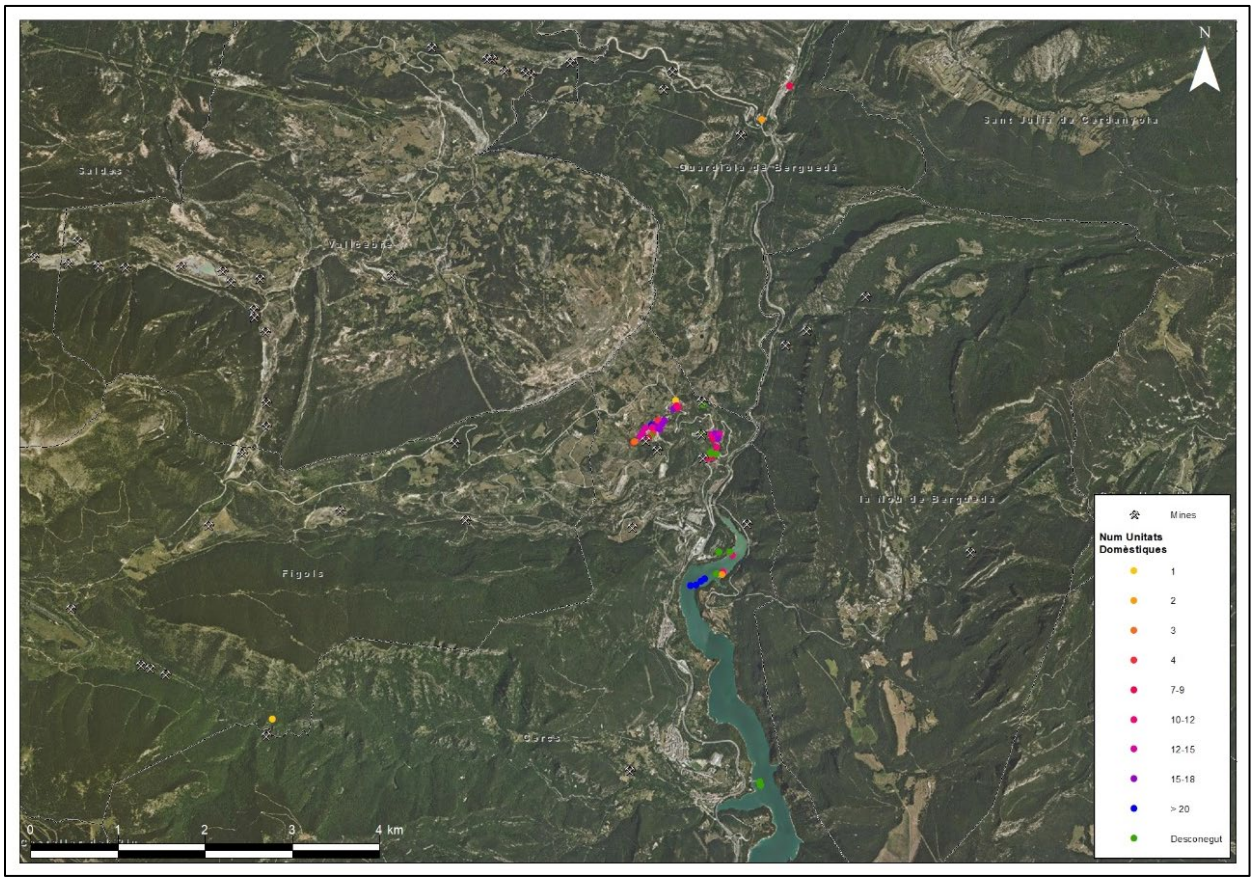

Fig. 103: Localització de les colònies mineres, simbolitzades segons el nombre d'unitats domèstiques a cada edifici. Font: pròpia.

conjuntes per al menjador i oferia habitacions o més llits en sales compartides per a aquests individus.

Fig. 104: Detall d'un parament amb les improntes del carbó en la pedra utilitzada. Sant Josep (Cercs) Font: pròpia.

Les tècniques constructives d'aquests edificis d'habitatges incorporaren elements i materials moderns i industrials que ja s'havien aplicat a d'altres contextos (Graus 2018), però concretant-se un model particular que permeté un aprofitament intensiu dels recursos i abaratís els costos de producció. Ens referim a l'ús majoritari de la mateixa pedra calcària extreta de la mina per als seus paraments, i l'ús del maó pla a nivell estructural en pilars, cantoneres, impostes, pilastres, obertures i sostres[409]. L'aspecte exterior d'aquestes construccions no presentava un estil arquitectònic determinat, més enllà de la pròpia priorització de l'abaratiment dels costos i la rapidesa constructiva, el que acabà constituint una estètica per si mateixa. Es tracta d'un estil uniforme associat a les construccions industrials i obreres, desinteressat pel disseny estètic, l'estil o l'ornamentació que contrasta amb construccions contemporànies com els xalets i les torres. L'anonimitat, la utilitat i el seu component econòmic són els criteris imperants, i de fet els propis materials constructius són els que acaben composant el seu propi estil (Álvarez Quintana 1986).

Fig. 105: Habitatges de Santa Bàrbara (esquerra) i Santa Cecília (dreta), a Sant Corneli (Cercs). Font: pròpia.

[409] Aquesta característica fou de fet habitual en moltes colònies (Marcos Pons 2018; Álvarez Quintana 1986).

Edificis de treballadors a la Colònia de la Vall

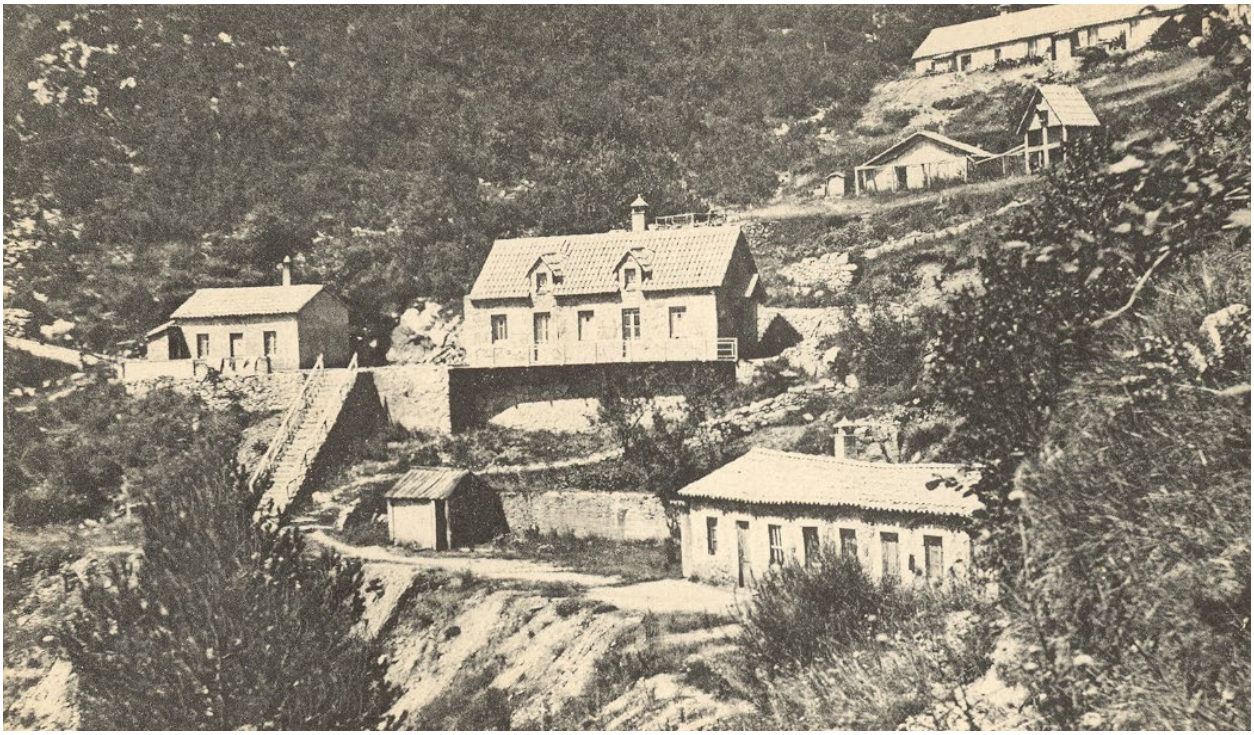

Fig. 106: Postal de la Colònia la Vall de Peguera amb la vista dels edificis de treballadors, abans de la construcció del cos central (principis s. XX), Arxiu Municipal de Cercs.

A Peguera (Fígols) s'ubicà una de les colònies on hi visqueren treballadors vinculats a la mineria arrel de l'explotació de la Mina dels Moreta o Mina Antònia. La colònia es podria considerar composta però de dos nuclis, un al nivell de la Cantina, on hi hauria l'economat, el bar, les oficines i la residència de l'enginyer Wagner (8.2.3), i l'altre a l'anomenada Colònia de la Vall (Balcells i Serra 2019, 250). Construïda a principis del s. XX per Minas de Peguera SA, amb Fortià Moreta a la direcció, i que passà a mans de Pedro Oromí i Cia posteriorment, la colònia fou abandonada als anys 30, desapareixent entre el bosc a partir d'aquell moment. A més de la torre de la propietat (8.2.1), el complex comptà amb un mínim de dos edificis de pisos per als treballadors d'una planta, amb més de quatre habitatges que possiblement serviren per als empleats i tècnics (Soler i Riba i Oriola i Casòliva 1997).

La Colònia del Collet i les Cases Noves del Collet

La Colònia del Collet, a Guardiola de Berguedà, és un conjunt d'habitatges per a obrers que es construïren entre finals del s. XIX i principis del XX al voltant de la casa del Collet d'Eina, que

funcionà com a hostal (8.2.4). Es tracta de tres edificis de planta rectangular amb planta baixa i dos pisos amb coberta a dues vessants conformant una forma de "U". Situats a la riba est del Llobregat, a la vora de la carretera, i molt propers a l'estació de Guardiola, aquests edificis foren planejats per Pere Pujol i Thomas, empresari al capdavant de Cementos y Cales Hidráulicas Pedro Pujol Thomas. La colònia fou dissenyar per a conformar un centre tèxtil, però acabà dedicant-se fonamentalment al ciment (Serra 2020d). A partir de 1946 passaren a mans de Cementos Collet SA, filial de Carbones de Berga SA, que tenia com a funció l'aprofitament de la pedra extreta de les mines per a la seva explotació com a base pel ciment, alhora que produïa calç, teules i rajoles (Balcells i Serra 2019, 428). En aquests habitatges hi visqueren unes 20 unitats domèstiques ja al 1920. A l'exterior, els habitatges comptaven amb galliners, corrals i horts (Serra 2020a) per a l'autoabastiment, el que permetia la reducció de costos de l'empresa i el sosteniment d'uns sous baixos. A nivell material, els paraments estan construïts amb pedra i obertures i cantonades amb maó pla, molt similar a la resta d'edificis d'habitatges de les colònies de la zona.

En paral·lel a aquest conjunt, i formant part de la mateixa colònia, es construí a l'altra vora del Llobregat, entre els Fangassos i el Collet d'Eina, un altre bloc d'habitatges que rebé el nom de Cases Noves del Collet. Aquest estava conformat per una planta rectangular en paral·lel al riu amb planta baixa i dos pisos, i coberta a dues vessants. Constructivament, presentava una morfologia i una estètica similar a l'anterior, amb una sèrie de 17 finestres distribuïdes de forma regular a cada pis, als quals s'accedia de forma independent per escales exterior d'ús comunitari.

Fig. 107: Fotografies històriques de la Colònia del Collet (esquerra) i les Cases Noves del Collet (dreta). Font: Arxiu del Museu de les Mines de Cercs.

Les colònies de La Consolació, Sant Josep i Sant Corneli

Els tres nuclis de colònies de La Consolació, Sant Josep i Sant Corneli foren desenvolupats a partir del segon terç del s. XIX, i ràpidament impulsats per J. E. de Olano a finals del s. XIX i per l'empresa Carbones de Berga SA. Es tractà de tres nivells d'una mateixa colònia minera organitzada en funció de l'explotació i les bocamines que estigueren en desenvolupament fins els anys 60 del s. XX. El conjunt de la colònia es construí gradualment i arribà a tenir habitatges allotjant gairebé 2000 persones als anys 30.

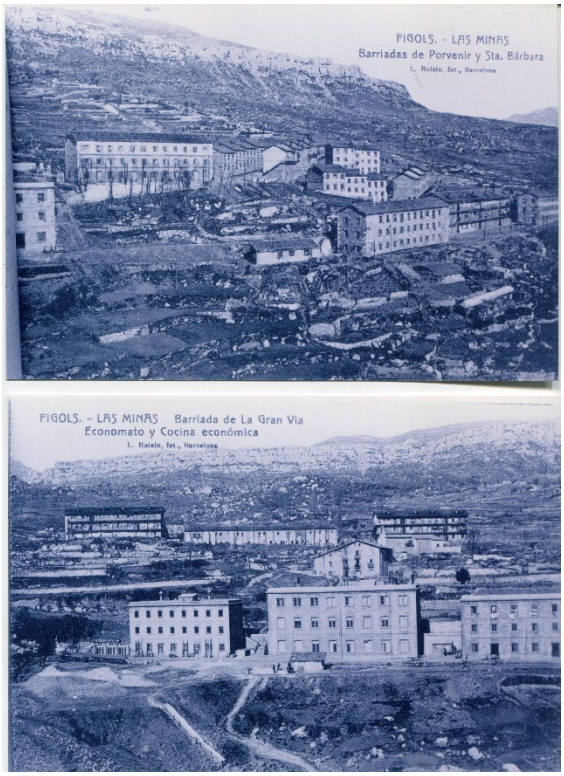

Fig. 109: Vistes de la Colònia de Sant Corneli a la dècada de 1920. Font: Cedida per Jaume Corominas.

El primer nucli de colònia minera a Cercs fou al costat del molí de Sant Corneli entre 1885 i 1893 per part de Ramon Salvadó, empresari al capdavant de La Carbonera Española, en relació amb l'empresa italiana Gavaretti, Vallido, Bovio & Cia. Aquest estava conformat pels habitatges de la Cantina Vella i els primers blocs del carrer que posteriorment s'anomenà Gran Via (construïts entre 1885-1905). Al mateix temps fou quan es construí l'habitatge de la Frau (1885-1886), i conformaren els primers espais a la Consolació, amb l'edificació dels habitatges del carrer Brut (1893) i el primer bloc d'habitatges (La Consolació 1a entre 1898 i 1899) (Corominas i Camp 2019). Seguidament fou quan es construí el segon bloc de La Consolació (2a, 1904-1911), el bloc del Carrer dels Capatassos (1905) entre La Consolació i Sant Josep, i els cinc blocs i l'escola de la colònia de Sant Josep entre 1905 i 1920, amb la constitució de l'empresa Carbones de Berga SA que es transformà en el monopoli miner de la comarca.

Fig. 108: Vista de la colònia de La Consolació en primer pla i de Sant Josep al fons, abans de 1920. Font: Cedida per Jaume Corominas.

El gran desenvolupament d'aquestes colònies es donà entre 1890 i 1920, i especialment en la última dècada d'aquest període, quan es construïren dos blocs més a La Consolació (La Consolació 4a, 1916-1918, i 3a, 1920-1922) i Sant Corneli s'amplià molt ràpidament amb la construcció de l'hospitalillo i els tres blocs d'habitatges al carrer Porvenir (1911-1915), on s'ubicaria la primera botiga de la colònia, tres més al carrer Sant Romà (1911-1920), incloent l'economat, la cuina i cafè-cantina, el forn de pa i l'escola, els tres blocs de la barriada de Tilos (1911-1920), a l'entorn de la casa Capdevila i els sis blocs de Santa Bàrbara (1919-1921) (Corominas i Camp 1985; Serra 2019c). Fou en aquest moment que es construí tot el complex miner amb l'addició de infraestructures de comunicació i transport, oficines, magatzems i tallers, més enllà dels edificis residencials, vida quotidiana i de socialització com safareigs, cantines, cafès, cinema i fins i tot un camp de futbol sobre Sant Corneli. Els nuclis es mantingueren inalterats fins que la nova expansió de la mineria als anys 40 i 50 portà a la construcció de nous habitatges: el bloc La Consolació 5a (1947-1949) i els dos blocs de Santa Cecília construïts per a vigilants i facultatius amb el suport de la Obra Sindical del Hogar (1952-1955), a Sant Corneli. Malgrat tot, el declivi de la mineria portà a un progressiu però ràpid despoblament de les colònies que acabà en l'abandonament de la major part dels blocs d'habitatges precipitat pel tancament de l'empresa l'any 1998 (Serra 2005b). Entre aquests blocs es trobà també el convent de monges i escola, amb múltiples habitacions individuals al primer pis, que a la postguerra allotjà l'Hogar Minero.

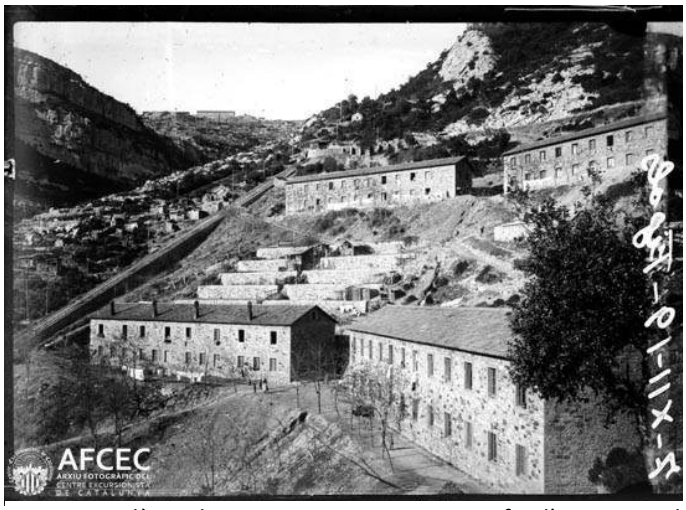

Fig. 110: Colònia de Sant Josep, 1919. Fotografia d'Arnau Izard Llonch. Font: Arxiu Fotogràfic del Centre Excursionista de Catalunya.

A nivell constructiu els edificis de l'etapa d'expansió de la colònia (1904-1921) presenten una factura molt similar, composta per paraments de 40 cm de gruix fets amb pedra, obertures i elements estructurals de maó pla, i fonaments de formigó armat, seguint uns models molt regulars pel que fa als espais i les obertures com portes i finestres, i amb teulada a dues vessants

de teules àrabs sobre encavallat de fusta. Els materials s'aprofitaven de l'entorn pròxim per tal d'abaratir costos de producció: la pedra s'extreia sovint de la pròpia mina[410], les bigues de fusta de l'explotació de la pròpia empresa als boscos de l'entorn, les teules de productors de la zona[411], etc. Els blocs presenten naus allargassades, de dos o tres pisos, amb escales exteriors i corredors compartits[412]. Els habitatges resultants eren de petites dimensions (al voltant dels 35 m² per als blocs de La Consolació i Sant Josep, i 54 m² en alguns blocs de Sant Corneli), sense serveis d'electricitat i aigua corrent, austers i amb espais delimitats només per a cuina-menjador amb cuina econòmica integrada cuina econòmica, una pica i un armari de racó i dos o tres dormitoris, i excepcionalment cinc[413], amb la possibilitat de llogar una estufa a l'empresa (Serra 2019c). Per a la resta de mobiliari que poguessin necessitar, sovint les famílies reaprofitaven elements que tenien a disposició, com les caixes de fusta de la dinamita que usaven a la mina i amb les que feien caixes i cadires[414]. A l'exterior presentaven la comuna i la carbonera per a emmagatzemar-hi el carbó donat per l'empresa en concepte de salari indirecte per al consum domèstic. Els blocs presentaven generalment serveis o espais de treball a la planta baixa (oficines, tallers, economat, dispensari, botigues, cafè o cantina, etc.) i els habitatges repartits entre el primer i el segon pis, que oscil·laren entre 8 i 18 segons la llargada de la nau i les dimensions del propi habitatge[415].

Aquest blocs de l'etapa d'expansió presentaven certes diferències amb els primers blocs construïts, però també amb els que s'erigiren en època Franquista. Respecte als primers edificis, construïts abans de 1895 com són els dos edificis de Cantina Vella (Sant Corneli) i el del carrer Brut (La Consolació) conformats per edificis tipus casa amb planta i dos pisos, se'n diferenciaven per les llargues naus, malgrat els primers també acolliren diverses unitats domèstiques (3 i 4 en

[410] Pel qual en moltes façanes es pot veure la impronta o les taques de carbó a les pedres.
[411] Com per exemple la Teuleria Josep Rosiñol Baqué, de Cercs. (Corominas i Camp 2019)
[412] Veure planimetries a l'annex.
[413] Com els 10 habitatges de l'edifici de Consolació 1a.
[414] Joan Rodríguez Giberte (1928) Colònia de Sant Corneli, "Anys d'esforç", documental d'entrevistes del Museu de les Mines de Cercs, 2015.
[415] Consolació 1a (10 hab.), Consolació 2a (12 hab.), Consolació 3a (12 hab.), Consolació 4a (2 hab.), Consolació 5a (12 hab.), Consolació 6a (12 hab.), Sant Josep 3a (10 hab.), Sant josep 1a (8 hab.), Sant josep 2a (16 hab.), Carrer dels Capatassos (12 hab.), Consolació 1a (13 hab.), Consolació 2a (12 hab.), Consolació 3a (8 hab.), Santa Bàrbara 1a (18 hab.), Santa Bàrbara 2a (12 hab.), Santa Bàrbara 3a (12 hab.), Santa Bàrbara 4a (16 hab.), Santa Bàrbara 5a (8 hab.), Santa Bàrbara 6a (4 hab.), Porvenir 1a (18 hab.), Porvenir 2a (18 hab.), Porvenir 3a (18 hab.), Tilos 1a (10 hab.), Tilos 2a (18 hab.), Tilos 3a (12 hab.). "Inventari de la Sociedad Anónima de Carbones de Berga.", ARMARI 1 (dreta): 1, Arxiu Museu Mines de Cercs.

el cas dels edificis Cantina Vella 1a i 2a, i 13 en el cas del Carrer Brut). També els edificis construïts a la postguerra presentaren característiques diferents, especialment pel que fa als materials. Per una banda, els blocs d'habitatges presentaren un ús més intensiu dels materials de producció industrial com maons o totxanes, el ciment i el formigó. A més, alguns habitatges presentaren majors dimensions (64 m² Santa Cecília) i altres serveis com bany i servei d'aigua potable. A més, alguns habitatges del carrer de Gran Via foren reformats connectant els habitatges d'ambdós pisos resultant en habitatges tipus dúplex comunicats per una escala de fusta[416].

Fig. 111: Edificis d'habitatges al Carrer Brut (La Consolació, Cercs). Font pròpia.

La colònia del Carme i el poble miner de Sant Salvador de la Vedella

Sant Salvador de la Vedella presentà al llarg del s. XX diversos exemples d'habitatges en el sí d'una configuració de colònia. Primer fou la colònia del Carme als anys 20, vinculada a la fàbrica tèxtil promoguda per J. E. de Olano; després foren els blocs de pisos al sector del Castell que s'anaren construint al voltant dels anys 40, moment quan també es construïren els habitatges de FECSA; seguidament, als anys 50, es construïren quatre blocs d'habitatges per part de Carbones de Berga SA; per últim als anys 60 es construïren els blocs de Cementos de Fígols SA (CEFISA). Totes aquestes construccions formaren part del poble miner de Sant Salvador de la Vedella, un format heterodox pel que fa a la promoció de l'habitatge i als components que conformen el nucli, però que malgrat tot s'articula al voltant del treball industrial entorn a la mineria: el tèxtil per a ocupar les dones solteres i vídues, els ciments per aprofitar la pedra de les explotacions i la pròpia mineria.

La fàbrica de Hilados de Estambre del Alto Llobregat SA fou promoguda als anys 20 per part del

[416] Entrevista a Jeroni Villanueva (Cercs), 14 de novembre de 2021.

Comte de Fígols per a la fixació al territori de les dones, especialment les solteres o vídues, de les famílies mineres, i hi construïren un bloc d'habitatges per tal d'apropar-hi la mà d'obra. Aquests edificis configuraren la Colònia del Carme, nom donat per J. E. de Olano en honor a la seva filla Carmen Olano Barandiarán (Serra 2020c; Balcells i Serra 2019). Aquest edifici, avui dia sota les aigües de l'embassament, estigué format per una nau correguda de 50 m de llargada amb teulada a dues vessants i planta baixa i pis, comptà amb 20 habitatges destinats a unitats domèstiques relacionades amb càrrecs d'encarregats de la fàbrica. A nivell constructiu, fou molt similar al model principal que venim presentant, amb paraments de pedra i reforços i decoracions amb maó pla. Els accessos es donaren per la planta baixa, essent com a mínim alguns habitatges en forma de dúplex. L'edifici presentava també unes galeries corregudes a la façana nord[417].

Al nucli de Sant Salvador, al voltant del Castell, s'anà desenvolupant des de 1910 un petit poble. Aquest nucli s'amplià amb blocs de pisos per a l'allotjament dels miners, però en aquest cas per iniciativa de Pedro Bonet Comellas[418], propietari dels terrenys. Així, aquest incentivà la construcció de les Cases de Cal Badella, Can Portalleta i La Cooperativa, que es sumaren a l'expansió del nucli de la mà de diversos particulars a voltants dels anys 30. Es tractà d'edificis de

Fig. 112: Barriada de Sant Salvador amb La Badella en primer pla, 1930. Fotografia de Antoni Gallerdo i Garriga, Arxiu Centre Excursionista de Catalunya.

[417] Veure planimetria a l'annex.

[418] Actes del Ple 1942-1944, 1, 1751, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de Cercs.

morfologies diverses que en tot cas tingueren com a objectiu servir d'habitatge a treballadors. De fet, la pròpia empresa minera i la tèxtil llogaren a aquest propietari diversos dels edificis per aquest motiu. Cal Badella i Can Portalleta foren dos blocs de pisos conformats en naus rectangulars de 40 i 30 m de llargada respectivament, de planta i dos o tres pisos i teulada a dues vessants, construïts amb pedra i maó i presentant la comuna a l'exterior. En el cas del bloc de la Cooperativa, en canvi, es tracta d'un bloc de menors dimensions, d'una factura similar, amb diversos pisos i que presentava a la primera planta la botiga de la cooperativa.

Després de la Guerra Civil es donà però la màxima expansió d'aquest nucli, derivat de l'impuls de la mineria entre els anys 40 i 60 i les múltiples explotacions relacionades que s'anaren desenvolupant com la fàbrica tèrmica i la de ciment. Així, abans de l'any 1945 es construí un bloc d'habitatges per a empleats de FECSA al darrere de la colònia del Carme i al costat del Xalet de FECSA (8.2.3). Malgrat no comptem amb més informació d'aquest edifici, podem afirmar que comptà amb diversos pisos i trams d'escales independents, resultant en un edifici corresidencial. Per altra banda, en direcció sud de la barriada de Sant Salvador es planificà ja des de l'any 1942[419] la construcció d'un conjunt de sis pavellons relacionats amb la fàbrica d'electricitat a l'alçada del poble de Cercs, promoguts com a habitatges per a obrers de Carbones de Berga SA. Posteriorment, la mateixa empresa feu construí als anys 50 quatre blocs d'habitatges, per als quals demanà suport a l'Instituto Nacional de Vivienda per a dotar-los d'escola i casa per als mestres[420]. Aquests edificis, coneguts com els habitatges de la Vedella a la riba est

Fig. 113: Vista dels habitatges de la Vedella, de CBSA. Font: mmc-34, Arxiu Museu Mines Cercs

[419] Actes del Ple 1942-1944, 1, 1751, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de Cercs.
[420] Actes del Ple 1942-1944, 1, 1751, Codi 101.01.02.01.01, Arxiu Municipal de Cercs.

del Llobregat i limitant pel sud amb la barriada de Sant Salvador, foren construïts per l'empresa constructora Pei, Edificios y Construcciones SA[421], que aixecà blocs de vora 600 m² cada un sota el disseny de Josep Maria Sagnier fet l'any 1942. Els habitatges es conegueren també amb el noms dels pisos (López 2019) i es conformaren per llargues plantes rectangulars d'entre 60 i 70 m de llarg sobre les que s'aixecaven una planta i tres pisos, amb coberta a quatre vessants. A nivell constructiu, la introducció de materials industrials fou molt més intensiva, aplicant formigó armat, totxanes i ciment, així com un revestiment grisenc als paraments. Pel que fa a les obertures, aquestes es presentaren de forma regular i presentant galeries compartides a les façanes longitudinals. Els baixos es destinaren generalment a comerços i botigues d'alimentació (Garcia i Espina 1983). Fou també en el complex d'aquests edificis on s'instal·laren les escoles, l'economat i el Hogar del Productor, fet l'any 1956 en un petit edifici en uns terrenys cedits per CBSA a FET i les JONS l'any 1947 (López 2019).

Finalment, als anys 60 es construïren Las Casas de Cementos, dos blocs d'habitatges de CEFISA per als empleats −com és el cas del director de laboratori i la seva família (López 2019, 161)−, a

Fig. 114: Fotografia del moment d'inundació de les cases de la barriada de Sant Salvador. Font: Arxiu del Museu de les Mines de Cercs.

[421] Entrevista a Jeroni Villanueva (Cercs), 14 de novembre de 2022.

sota dels barracons per als treballadors (8.2.7.1). Tots aquests edificis desapareixeren entre 1971 i 1976 per la construcció del pantà de la Baells, que en submergí les seves restes. De forma paral·lela a aquest procés es donà la construcció dels nous nuclis de població de La Rodonella i de Sant Jordi de Cercs, on es traslladaria tota la població expropiada i expulsada de Sant Salvador. Aquests es construïren seguint els nous models de nuclis poblacionals típics de la segona meitat del s. XX (Ferrer 2008), que en el cas de Sant Jordi de Cercs fou precedit d'un estudi geogràfic i arquitectònic per al qual s'escollí la zona de Galló (López 2019).

Els nous nuclis foren construïts en base a un urbanisme planificat basat en la unitat de la casa unifamiliar aparellada i els pisos, en àrees prèviament no urbanitzades on s'aplicà el nou model de planificació urbanística de nuclis sencers.

Fig. 115: Vista del nucli de Sant Jordi de Cercs l'any 1990 (esquerra) i procés d'anivellament del terreny i de construcció de la topografia per al nou nucli planificat (dreta). Arxiu Municipal de Cercs.

8.2.7. La via de la precarietat: barraques i barracons

La darrera forma d'habitatge o estratègia habitacional a discutir és també la més precària i la més desconeguda per al marc de la industrialització en el món no urbà, la de les barraques o barracons. Es tracta d'estructures generalment concebudes com a provisionals, construïdes amb materials poc sòlids i perdurables i molt sovint reaprofitats del rebuig industrial, però on visqueren molts miners al llarg de dècades a l'entorn de les explotacions mineres i d'altres entorns industrials.

En aquesta forma habitacional, l'arqueologia té una veu especialment preeminent, ja que sovint és l'últim i l'únic testimoni de la seva existència. Els documents no registraren en el cas de les barraques autoconstruïdes la seva existència degut al seu caràcter informal i anormatiu; les fotografies les mostren d'una forma residual, com a fons de l'escenari industrial en el que s'han colat inesperadament; i la memòria oral difícilment ens en parla des de la veu de la pròpia experiència, donat que sovint la població migrada que habità aquestes estructures no s'establí al territori i per tant no transmeté a la zona la seva memòria[422]. La major part d'aquestes estructures serviren per a l'allotjament de les persones recent arribades a treballar a la indústria minera, les que quedaven excloses de la política habitacional de l'empresa, i les que no disposaven de xarxes de solidaritat i veïnatge per a accedir a d'altres estratègies, com podia ser el relloguer o l'acolliment. Tot això forjà el seu caràcter aparentment temporal i marginal, la seva dependència absoluta del treball dins o fora de la mina (a través de la proximitat física, la mimetització material i la seva ubicació al voltant dels pols miners).

Convé diferenciar però ràpidament entre dos conceptes ben distints i que marcaran aquesta tipologia: barracó i barraca. Amb barracó ens referim a aquelles estructures concebudes com a temporals, i promogudes per part de l'explotació industrial per tal d'allotjar els treballadors, mentre que una barraca és un producte d'autoconstrucció per part de la pròpia població, siguin els habitants finals o no, entre les quals veurem promocions i contextos diversos.

[422] Veure capítol 6 per a una major explicació del caràcter migratori al Berguedà.

8.2.7.1 Barracons

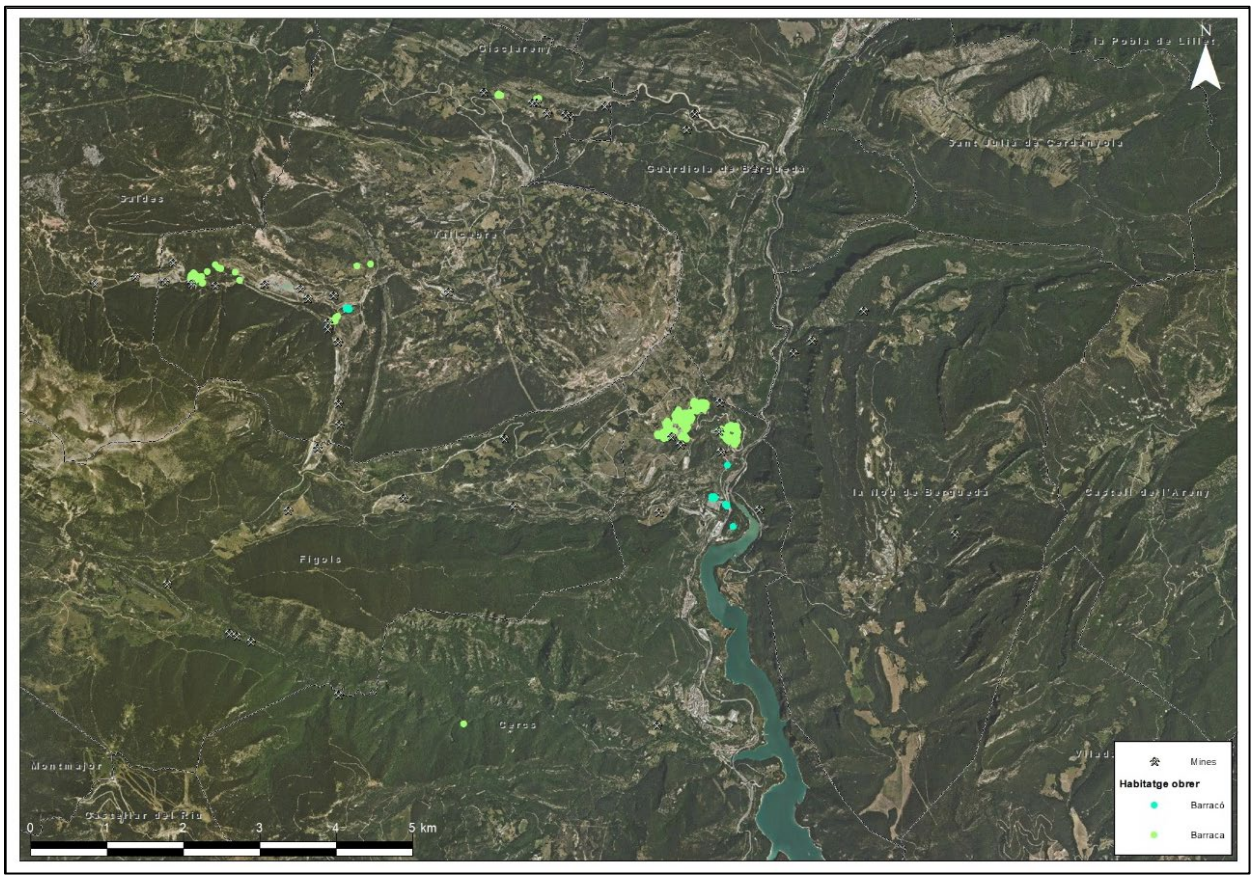

Fig. 116: Mapa de la ubicació de les barraques i barracons recollides. Font: pròpia.

Els barracons foren una de les vies emprades per les empreses per tal d'allotjar als seus treballadors, apropant-los així a les zones d'explotació. Es tracta generalment d'estructures senzilles, rectangulars i amb una sola estança on dormiren els miners en lliteres, i on sovint també hi hauria espai de cuina o algun petit taller per a reparar les eines, entre d'altres. Concebuts com a temporals, els barracons estigueren generalment construïts amb materials barats i de fàcil assemblatge com fusta, ferro o maó, que permetessin una ràpida construcció i un ràpid desmuntatge. De fet, és per aquest motiu que resulta complicat el seu estudi arqueològic, ja que només un dels conjunts de barracons continua avui en peu (els barracons de CEFISA), mentre que la major part van ser desmantellats abans dels anys 90. Es tracta de l'estratègia habitacional menys habitual en la mineria berguedana, que se sostindria més aviat en la promoció per part de les empreses de pisos i colònies i en la iniciativa individual i col·lectiva dels miners i la població local a través de l'autoconstrucció i el relloguer. S'observa l'aparició de barracons especialment a partir de la postguerra, com és el cas del barracó de Coll de Pradell, i a partir dels anys 60, quan

es construïren els barracons de Tumí, els de la nova tèrmica i els de la fàbrica de ciment CEFISA (Cementos de Fígols SA). Observem la vinculació dels barracons a l'allotjament puntual de conjunts de treballadors per a obres concretes com la Tèrmica Vella i la Tèrmica Nova, o els barracons de CEFISA, que foren reutilitzats per als obrers que treballaren en la construcció de la presa de la Baells. En canvi, els casos de Coll de Pradell i de Tumí, suposen dues excepcions a les estratègies preses per les empreses mineres per a la construcció d'habitacions per als treballadors provablement vinculades a l'aïllament d'aquestes zones, a la precarietat de les explotacions i a la curta durada que s'esperava d'aquestes –explotades ja a cel obert en el cas de Tumí, el que permetia esgotar els recursos a major velocitat–.

Els barracons ens parlen doncs dels fonaments de l'explotació industrial, –en el sentit cronològic però també de base– que són les estructures que primer sostenen els contingents de treballadors temporals que construiran les infraestructures necessàries per a l'engegada de la indústria (xarxes de comunicacions i transport, grans fàbriques i instal·lacions extractives, etc.). Al Berguedà no dominaren les estratègies per a allotjar als treballadors de la mineria en barracons, malgrat fou habitual en les fases primerenques de l'explotació minera en diversos contextos com per exemple l'extracció minera a Andalusia (Cano Sanchiz 2012a) o la mineria colonial (Hardesty 2010). A nivell material, s'ha documentat gran variabilitat de formes constructives, des de tendes de campanya posades per la companyia formant un campament[423] fins a la idea de les "casernes mineres" que estengué la idea de les naus rectangulars amb habitacions o habitatges a l'interior o bé es compartia una mateixa estança.

Alhora, el barracó condensa una gran significació històrica en la modernitat del context social de l'extractivisme, que veiem des de la producció d'energia hidroelèctrica, als diferents tipus de mineria, o a la explotació petrolífera, i que arriba fins als nostres dies. L'acceleració i la ubiqüitat d'aquestes grans activitats econòmiques mouen i han mogut a desenes, centenars i milers de treballadors per a un treball que majoritàriament es porta a terme en menys de 3 anys, que s'han desplaçat alhora, per als quals s'ha aixecat un campament a gran velocitat i dels quals generalment no queda gairebé cap rastre una vegada han marxat. Una gran infraestructura

[423] És el cas del campament Original Bullfrog a principis s. XX al Cortez Company Camp (Hardesty 2010).

efímera que resulta la mà invisible de les grans obres de la industrialització.

El campament de treballadors de la Tèrmica Vella

La primera evidència de barracons a la zona de l'Alt Berguedà fou el campament[424] que es construí el 1930 per a que hi dormissin els treballadors que s'havien desplaçat a la comarca per a construir una de les primeres grans obres de la zona: la central tèrmica de Fígols, una gran construcció que prengué un important protagonisme visual a la vall. En aquesta obra hi treballaren un nombre aproximat de 800 persones, una part de les quals allotjades en un campament construït ràpidament per a tal efecte. En aquest cas, el conjunt es construí en mesos, mentre s'iniciava l'obra de la central tèrmica, i durà poc mes d'un any, després del qual s'arrasà deixant només aquells elements encara servibles per a l'empresa com el menjador de treballadors[425]. El campament de treballadors de la central tèrmica vella de Cercs ha quedat esborrat de la major part del coneixement industrial del Berguedà, del qual només ens han quedat algunes notícies de la seva existència (Serra 2019c) i alguna fotografia[426]. D'aquestes en traiem l'existència de mínim 3 edificis al sud de la central, sobre unes enormes terreres anivellades i incomunicats de qualsevol servei. Els barracons, aparentment prefabricats, estaven formats per naus rectangulars amb teulada a dues vessants i construïts en fusta. A jutjar per les mides i les finestres podria interpretar-se que es tractava de barracons amb una sola estança o bé amb poques subdivisions, pel qual no sembla que els treballadors haguessin gaudit d'habitacions privades.

[424] Terminologia emprada per la pròpia empresa en la catalogació de les fotografies d'arxiu. Arxiu FECSA-ENDESA.
[425] Com demostren algunes fotografies a finals dels anys 40.
[426] A l'Arxiu de FECSA-ENDESA.

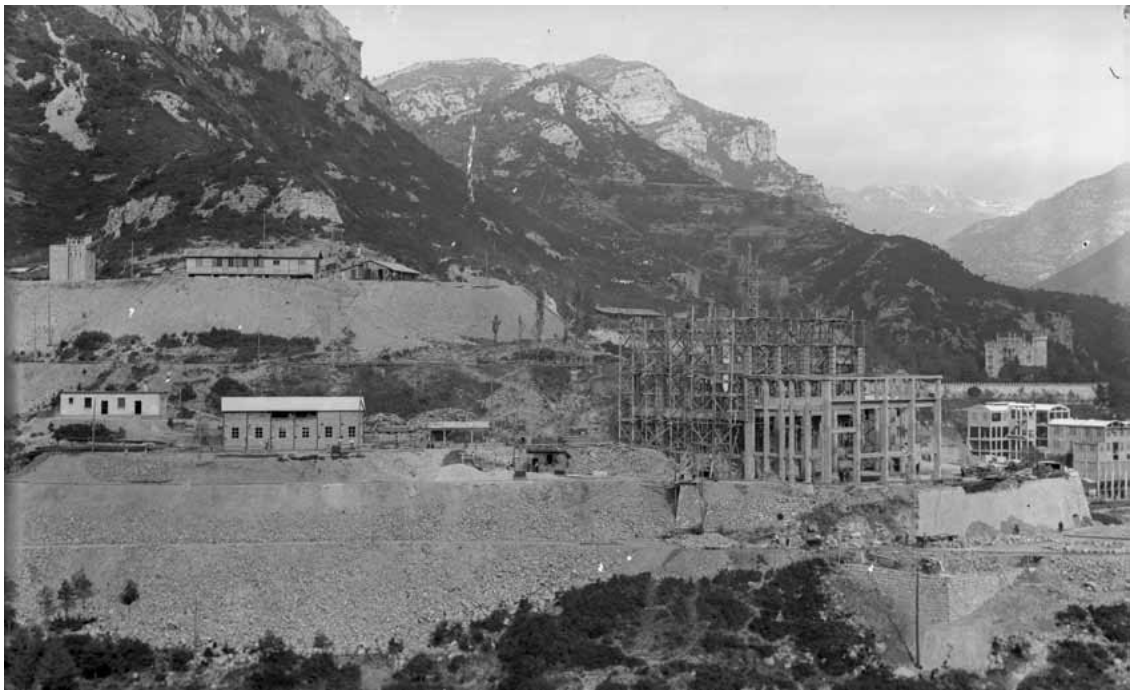

Fig. 117: Fotografia de l'any 1930 on s'observa la central tèrmica en procés de construcció i almenys part del campament de treballadors a l'esquerra. Font: Arxiu Nacional de Catalunya, Fons FECSA, 214918-423571.

El barracó de Coll de Pradell

Uns anys més tard, es construí un nou barracó[427] a Vallcebre, en aquest cas en el context de l'explotació minera de Coll de Pradell (a la mina Enriqueta primer i a la mina Nova posteriorment). El barracó es construí entre l'any 1936 i 1937 per a allotjar els miners de poblacions properes que treballaren a l'empresa col·lectivitzada de Carbones Mari, SA com a part de les indústries de guerra de la Generalitat en el context de la Guerra Civil. El barracó acollí en una sola estança als miners, que dormiren en lliteres (Soler i Riba i Oriola i Casòliva 1997, 231). S'estima que podria haver acollit vora una trentena de miners que provenien de diversos pobles del Berguedà i de la vall del Llobregat i que es desplaçaven fins a l'explotació, a més de 1600 msnm, d'on tractaven de marxar els dissabtes per a visitar la família, el que no sempre els era possible[428]. El perfil dels miners que treballaren aquí fou inicialment homes de Vallcebre que s'ocuparen per tal d'evitar

[427] Codificat com a BCP221 a través de la prospecció al campament de barraques i explotació minera de Coll de Pradell (Campanya 2021).

[428] "Prou pensava passar un parell de mesos per casa, però ja tenim una notificació que el dia 17 de Gener hem de ser al peu del canó que de segur hi haurà inspecció per part del govern, als soldats o personal amb edat de quintes que treballen a les Mines" testimoni de Josep Buxó a (Camps Tor 2021b, 100)

haver d'anar al front de guerra i per contribuir alhora al sosteniment del municipi i a nodrir de la producció de carbó necessària a la República. Però gradualment s'anaren incorporant treballadors d'altres pobles propers i a partir de 1940, durant la postguerra, fins i tot migrants d'altres àrees de l'Estat, arribant el total de treballadors a vora 250. Els que habitaren durant els dies de treball al barracó foren però molt possiblement aquests primers treballadors del propi municipi i dels municipis propers, que ocupaven els llits i l'espai intercaladament, quan no realitzaven el seu torn a la mina.

L'estructura es localitzava a l'esplanada davant la mina Enriqueta, juntament a la cantina i el botiquín, el que es desprèn a partir de la identificació de les fotografies antigues i l'orientació de

Fig. 118: Dibuix de l'interior del barracó de Coll de Pradell elaborat per Josep Buxó. Font: Arxiu Família Buxó a Camps, 2022.

la memòria oral[429]. Avui en dia en aquesta localització es troba un terraplè molt arrasat en el qual dubtosament pugui restar alguna evidència o vestigi material, després de la destrucció d'aquestes estructures abans dels anys 80. Es tractà d'un barracó en forma de nau correguda de planta rectangular i teulada a dues vessants, construïda amb maó i materials constructius industrials barats, col·locats de la forma més econòmica: a trencajunt de cantell, el que aprofitava la màxima superfície del maó. L'estança no presenta subdivisions i els miners compartien l'espai, que tenia unes poques finestres i una porta al sud. Les dimensions d'aquest espai feien que els miners fessin vida fora les poques setmanes l'any que no era nevat, com veiem a la fotografia fig. 118.

L'interior del barracó el coneixem gràcies al dibuix que en deixà Josep Buxó, que començà a treballar en aquest indret l'any 1937. En primer lloc, destaca al fons la construcció amb materials reciclats d'un intent de dormitori per a preservar certa privacitat per part del propi autor del

Fig. 119: Barracó de Coll de Pradell amb els miners a l'exterior. Font: Arxiu Família Buxó, fotografia cedida per Josep Oriola.

[429] Veure localització a l'annex planimètric.

dibuix, del qual comentà: "De l'armari dels germans Ballonga, n'he aprofitat "el sobre" per fer-m'hi un dormitori o jaç, així estic mes independent i les puces els hi costa més de pujar-hi" (Camps Tor 2021b). La resta de l'espai és comú, amb una estufa central de planxa i diversos objectes repartits per tota l'estança. Un dels elements que destaquen és l'ús de ganxos a les parets per tal de suplir els armaris, on desar els elements personals i les eines. El mobiliari és molt escàs, consistent només en un petit banc de fusta en una cantonada i en una taula. Per a la resta, els miners empraven els bidons de carbur buits, que servien com a cadires i taules. Pel que fa als objectes, hi destaquen les eines, les peces de roba i calçat i les llums de carbur, elements indispensables per als miners.

Les comoditats, com és visible, foren molt reduïdes. Els miners dormien en jaços de palla al terra o en lliteres (segons la cronologia) on les puces i d'altres paràsits niaven àmpliament[430]. Al barracó hi feien tota reproducció social: el descans, l'alimentació, la relació i socialització i l'expressió cultural o creativa. En aquesta estructura hi cuinaven al voltant de l'estufa, una tasca que segons Josep Buxó, no se'ls esqueia massa a aquests homes joves: "Pocs son els homes que els hi "tiri" això de cuinar, però ací dalt encara menys, perquè l'estufa no sempre la tens a la teva disposició prou que hi han quatre forats per olla i paelles, perquè la planxa de sobre potser fa un metre quadrat. (...) Molts no sabien fer ni les coses bàsiques com ara fregir una patata. De fet, a molts d'ells se'ls hi cremaven, després de la empipada per cremar el menjar, i un cop escoltades les mofes dels companys es quedaven sense menjar i havent d'entrar a treballar igualment a la mina"[431]. L'espai era el tot per a la vida d'aquests miners mentre hi visqueren, de manera que també s'expressaven a través de grafits a les parets, reaprofitaven materials per a fer jocs i passaven l'estona bevent i explicant acudits. L'ambient del barracó era un espai dens, fred, ple de fum de l'estufa i brut de carbó a tot arreu i especialment amb una olor penetrant a espai

[430] "Aquí, el dormir es al jaç de palla no gaire renovada si, de quan en quan ens porten unes bales i fem una mica de neteja de l'habitacle. Jo tinc una o dues mantes cosides com forma de sac o sigui doblada al llarg i cosida el baix i costat. Així hom no es desabriga i si tens la cura d'espolsar-la bé abans d'anar te'n a jaure, abans no s'hi han ficat les puces, ja t'has adormit. (...) Sort que per aquí dalt no hi tenim polls o pois" testimoni de Josep Buxó a (Camps Tor 2021, 140)

[431] Josep Buxó a (Camps Tor 2021, 129)

confinat, carbur i pixum[432]. La concentració d'una trentena d'homes joves, sovint solters, aïllats dels seus entorns i contextos socials, desenvolupant una feina molt dura i en unes precàries condicions de treball i de vida en un clima d'alta muntanya contribuí a desenvolupar uns hàbits de consum i de relació molt diferents als rols que desenvolupaven aquestes mateixes persones en d'altres contextos. Els analitzarem en major profunditat a través de la materialitat al següent apartat 8.2.8.3.

Els barracons de la mina de Tumí

Fig. 120: Localització dels barracons de Tumí sobre ortofoto de 1983, on s'observa encara l'alteració de l'explotació a cel obert. Font: pròpia.

L'explotació minera de Tumí fou activa breument durant la Guerra Civil (1936-1939), reprenent-

[432] "Avenço uns passos més i veig que efectivament és la finestra de la barraca i ja puc dir que hi sóc quan el meu nas s'omple d'aquella pudor de carburo i pixerades del voltant de la ditxosa barraca, que puc dir que com avui, mai dels mais l'havia vist tant massa acollidora i ben parida, la fastigosa barraca." Josep Buxó a Camps Tor 2021, 120.

se a la postguerra a partir de 1944. L'explotació, que comptà amb dues cantines al llarg de la seva activitat, comptà només amb algunes barraques disperses[433] i allotjament temporal a les cantines i masos propers. Però no fou fins al seu desenvolupament als anys 60 que s'hi afegí alguna construcció per a allotjar-hi els miners que provenien de localitats diverses[434]. Als anys 70, moment de màxima expansió d'aquest centre miner, es conformà un campament de 7 barracons, quan ja comptava amb oficines, taller, magatzem, dispensari, quadres per als animals i dues cantines que se succeïren. El complex es mantingué en vida almenys fins l'any 1978, i les estructures dels barracons estaven completament desaparegudes als anys 90.

En aquest cas, els 7 barracons es disposaren de forma reticular al Pla de la Barraca, al costat de la Cantina Marxa i disposades al costat del camí que connectava amb l'explotació i el poble de Vallcebre. Es tractà de 7 naus rectangulars de les mateixes dimensions amb teulada a dues vessants i en les quals s'observen a partir de la fotografia algunes finestres. Es desconeix la configuració interna de l'espai, malgrat haurien allotjat una gran quantitat de treballadors al llarg de menys d'una dècada, després de la qual no quedà més rastre que els edificis de la Cantina, que avui dia ret homenatge als miners a través d'un monument.

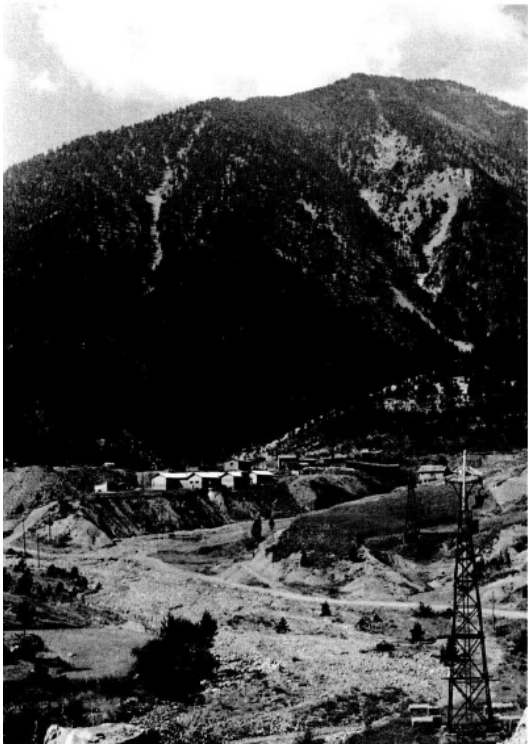

Fig. 121: Vista del centre miner de Tumí, a Vallcebre. Font: Josep Oriola

Els barracons de la central Tèrmica Nova

També en aquest període s'articulà el complex de barracons per a la construcció de la nova central termoelèctrica, que es construí entre 1968 i 1971 per part de FECSA (Fuerzas Eléctricas de Cataluña) en una ubicació molt propera on s'havia localitzat gairebé 40 anys abans el

[433] Veure a l'apartat següent les Barraques Mineres de la Font de Got-Got.

[434] Com per exemple de Puig-Reig o de Sallent, on marxaven al cap de setmana. Entrevista a Climent Camps de Cal Galceran, 11 de juliol de 2021.

campament per a la construcció de la primera central tèrmica (fig. 122). L'obra anà a càrrec de la Constructora Pirenaica SA (Copisa), una empresa filial de FECSA, que abans de l'any 1960 ja hagué construït almenys 4 grans barracons per a allotjar-hi els treballadors que treballaren aixecant l'enèsima gran infraestructura per a la producció d'electricitat a la zona i que completaren en poc més de 3 anys. En aquest mateix període un dels barracons fou destruït mentre que dos més ho farien abans de 1993 i l'últim l'any 2001. De la mateixa manera que el paisatge d'aquesta vall, els habitatges temporals i precaris se succeïren en onades de construcció i destrucció dels mateixos, allotjant a treballadors majoritàriament migrats que difícilment es pogueren establir al territori. En aquest període els treballadors provenien de diversos indrets de l'Estat, però també molts del Magreb, els països de l'Europa de l'Est i Polònia, que tractaven de trobar ocupació a la mina quan se'ls acabava la tasca principal per la que havien estat desplaçats.

La ubicació d'aquests barracons era extremadament propera al lloc de construcció, fins i tot arribant a quedar afectats per la pròpia evolució de les obres, però aïllada de qualsevol nucli poblacional i/o serveis. Els barracons eren construïts amb materials prefabricats, que permetien el seu ràpid muntatge i desmuntatge, com és el cas de la teulada, probablement construïda en fibrociment. L'estructura constava d'una sola planta per a 3 dels barracons i de dues plantes per al barracó més gran i amb múltiples finestres que podrien indicar subdivisió en habitacions, pel qual els treballadors podrien haver comptat amb un petit espai privat per a descansar.

Fig. 122: Vista dels barracons per a la construcció de la central Tèrmica Nova. Font: Arxiu Fotogràfic Digital FECSA-ENDESA.

Molt propers als barracons descrits, es desenvoluparen en paral·lel els barracons sota la fàbrica de Cementos de Fígols SA (CEFISA), que encara es conserven dempeus. El conjunt s'ubica en un petit turó a l'est de la fàbrica de

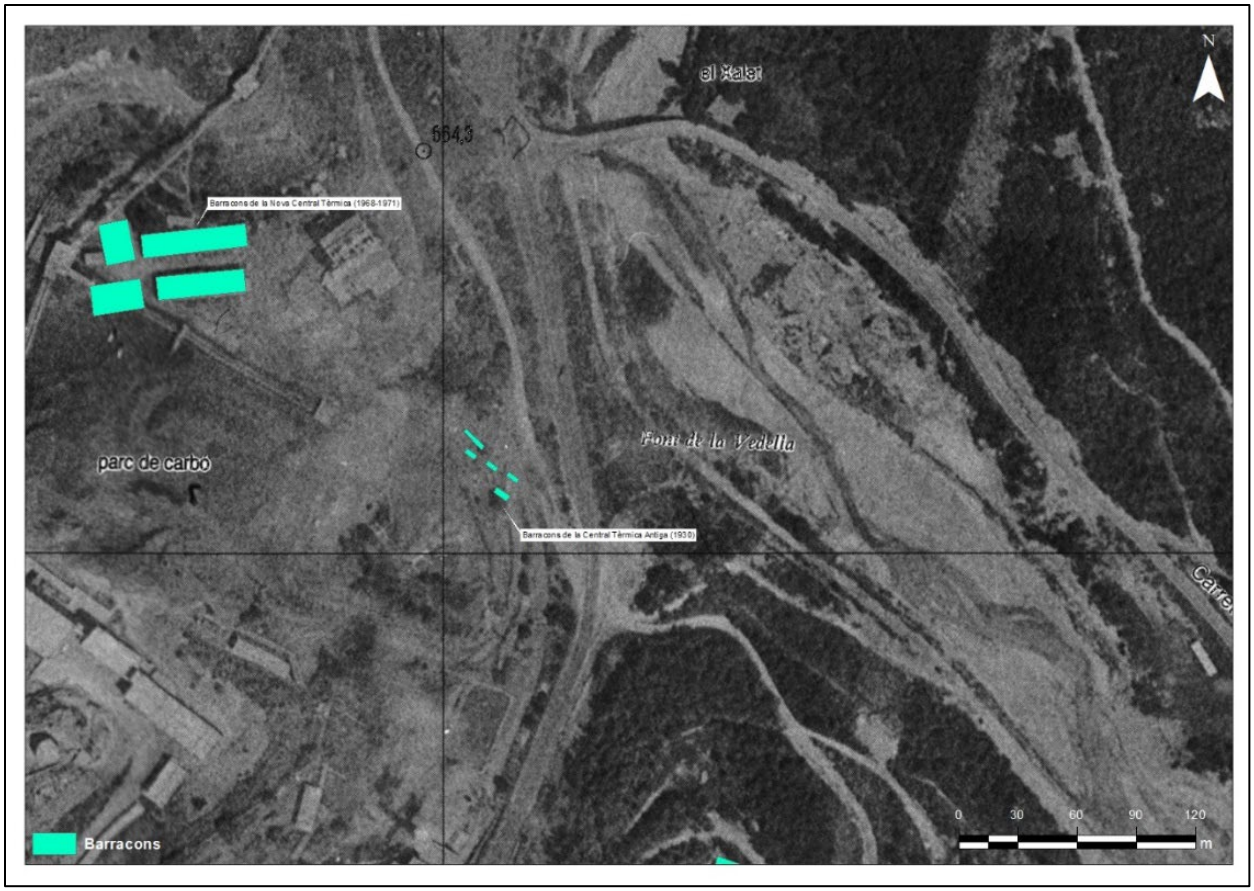

Fig. 123: Localització dels dos conjunts de barracons de FECSA per a la construcció de les dues centrals tèrmiques de Cercs (1930 i 1970).

ciment, a la vora del riu Llobregat. Construïts també per COPISA, aquests constituïren de fet un complex a mode de colònia que els complementava, amb habitacions per a treballadors en 4 llargues naus rectangulars i pels capatassos i els enginyers en les altres naus, cantina, dutxes i dispensari. Aquests edificis s'ocuparen entre 1968 i 1971 durant la construcció de la central tèrmica i posteriorment serviren també per a les obres de l'embassament de la Baells i de les infraestructures associades (Clotet 2016; Serra 2019c). Els treballadors que les habitaren foren generalment migrants, de la mateixa manera que als altres barracons de FECSA. Les estructures dels barracons es conformen per grans naus corregudes de 2 pisos amb múltiples finestres (aproximadament cada 2 metres), el qual indica l'existència d'habitacions separades a l'interior, on es distribuïen els treballadors[435]. A nivell constructiu, es presenten molts materials barats d'ús

[435] No es pot aportar més informació donada la prohibició d'accés a aquest indret.

comú a finals dels anys 60 com és els sostre d'ondulina de fibrociment, els prefabricats de formigó i escopidors ceràmics a la lleixa de les finestres.

Fig. 124: Barracons de CEFISA que tenen l'accés restringit actualment. Font: https://www.factorxplorer.com/colonia-de-los-ingenieros-y-cementera-de-figols-bcn-espana/

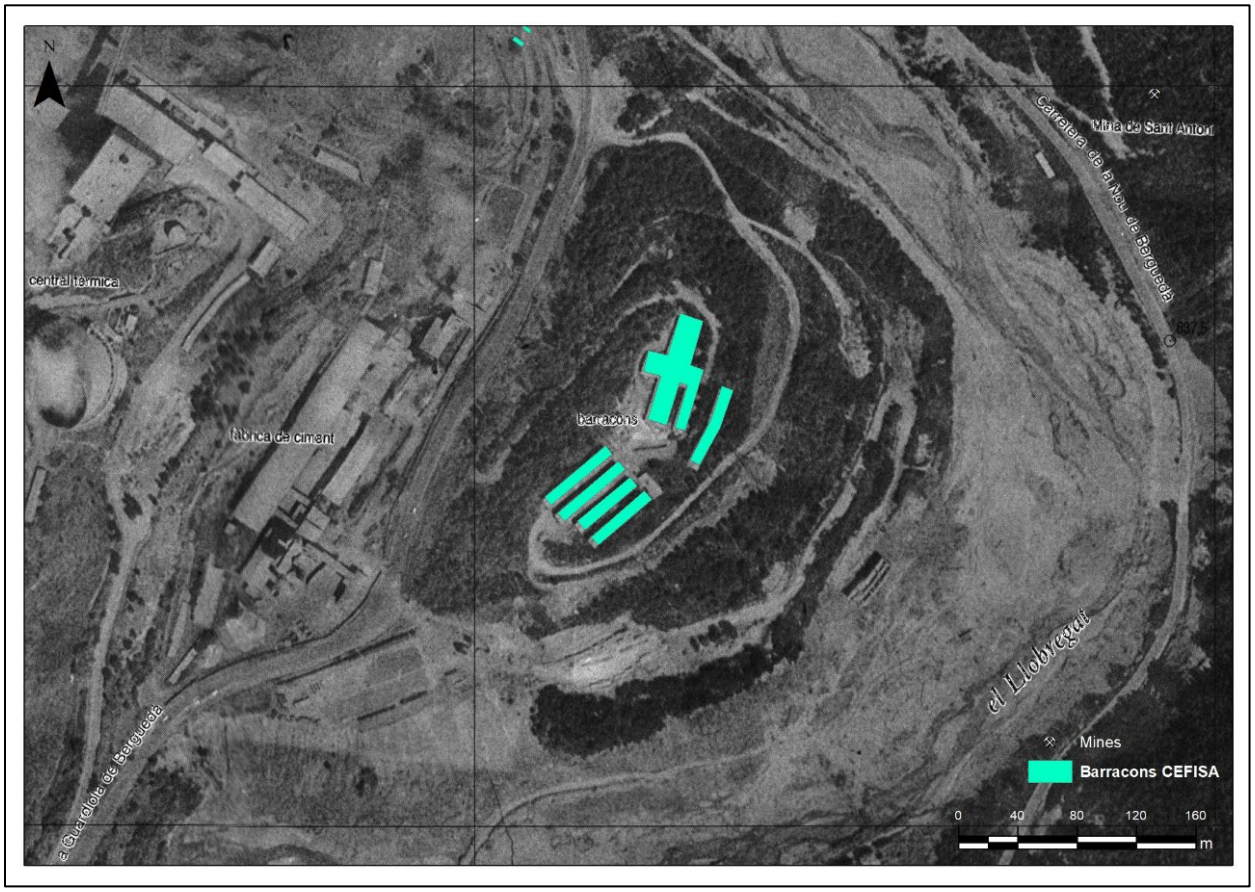

Fig. 125: Localització dels barracons sota la fàbrica de ciment. Font: pròpia.

8.2.7.2 Barraques autoconstruïdes

El barraquisme informal autoconstruït fou una alternativa habitacional per a la població més precaritzada de la indústria minera. Es tractà generalment de petites estructures construïdes amb materials reaprofitats o de rebuig on s'hi allotjaren en períodes diversos persones migrades, majoritàriament homes solters o homes sols[436]. Aquesta forma d'habitatge fou promocionada per part de la pròpia població, especialment els propis miners que les habitaren, tot i que en alguns casos la iniciativa sorgí conjuntament amb els habitants d'algun mas o d'altres persones migrants. Els miners construïen les seves pròpies barraques mentre eren allotjats en d'altres barraques de companys, en alguna casa o bé s'aixoplugaven en algun altre indret[437]. D'aquesta manera, l'autoconstrucció era gradual i acostumava a donar-se entre diversos miners per a compartir habitacle. Aquestes barraques solien estar ubicades a prop de les mines i espais industrials. En alguns casos, però, les barraques ja estaven construïdes per altres usos com desar les eines i protegir-se del fred i menjar-hi en els moments previs o posteriors al torn a la mina, o bé vinculades als horts, per a desar-hi les eines i instruments.

Les barraques d'autoconstrucció han estat i són encara una forma freqüent d'habitatge al món al llarg de l'època contemporània[438]. Constitueix de fet una part molt important de l'habitatge informal que ocupen les capes més pobres, precàries i marginalitzades de la societat. Malgrat la seva rellevància quantitativa han estat poc abordades per part de la recerca, pel qual coneixem poc del seu caràcter i les seves condicions. L'autoconstrucció constitueix una forma d'habitatge relacional, en el qual l'usuari és el propi arquitecte i la comunitat o grup social n'és el centre (Oyón i Turner 2018). És sempre un habitatge en procés, canviant, pel qual la seva traça material és complexa i el seu registre arqueològic habitualment un palimpsest. L'autoconstrucció, complementàriament a la seva precarietat és un fenomen que s'afirma com a verb – "l'habitar"– més que com a nom –"habitatge"–, donat el seu caràcter en contínua transformació. Un altre element clau que la defineix és la idea d'autonomia, que en el cas Berguedà es plasma en el defugir del control corporatiu i del disciplinament i coacció de l'empresa que hem vist per al cas

[436] Veure capítol 6 sobre els perfils i els processos de migració al Berguedà.

[437] Als anys 50, 14 miners van viure en un tros que van comprar entre tots en el període que es resolia la seva sol·licitud per a entrar a un habitatge a la colònia. Faustino Fernández Macarro (1926 Santiago del Carro, Cáceres), "Anys d'esforç", documental d'entrevistes del Museu de les Mines de Cercs, 2015.

[438] Turner apunta a que un 40% de l'habitatge mundial constitueix de fet un habitatge informal. (Turner 1991)

de les colònies[439]. En aquest cas, en canvi, i de formes diverses segons el conjunt, hi figuren idees al voltant de la importància de la comunitat i la solidaritat derivades de les dinàmiques de solidaritat migrant que les generen, de la pràctica col·lectiva a l'hora de construir els conjunts de barraques, de la solidaritat formal de les seves estructures i materials constructius i de la pròpia convivència en aquestes. La construcció de l'autonomia pivota alhora en 3 principis diferenciats (la llibertat d'escollir comunitat, la llibertat d'administrar els propis recursos, i la llibertat per donar forma al propi espai[440]), limitats per la noció de la oportunitat (disponibilitat de materials, recursos humans, condicions socials i ambientals, etc.). Es tracta de fet d'una forma d'habitatge amb la qual podem traçar lligams amb l'arquitectura vernacular[441], en tant que es tracta d'una arquitectura des de baix, però que alhora és un màxim exponent de la modernitat, en la qual uns ritmes de creixement i concentració poblacional inabastables davant les noves dinàmiques econòmiques capitalistes han conduït a un augment de les desigualtats i de les diferències i l'estratificació de les condicions de vida d'una forma massiva. Es troba de fet inserida dins el marc de l'infrahabitatge contemporani que prengué formes diverses –coves-casa (Urdiales Viedma 1984; Carmona Zubiri 2006; González i Matías 2008; Flores 1973, 163), "pasillos" (Oyón i Iglesias 2010), relloguer (Arias 2001), etc.– que des del marge de la modernitat revelen les seves contradiccions. Ens parla de la velocitat moderna i de l'efimeralitat (González-Ruibal 2019, 145) del temps i de les estructures i formes de vida d'una part de la població supeditada a la subalternitat. En una era del control, el registre i la informació, una sèrie de vides no deixen traça documental i memorial mentre sostenen el model productiu; un efecte del caràcter depredatiu (*ibid* González-Ruibal 2019) d'aquest capitalisme industrial que malgrat tot ha deixat unes poques traces materials que poden ser reconstruïdes.

Les barraques autoconstruïdes i la seva relació amb la industrialització compten avui dia amb diversos estudis (Tatjer i Larrea Killinger 2010; De Andrés i Maragall 2011; Camino Vallhonrat et al. 2011; Gallego-Vila 2018), si bé aquests foren més tardans que d'altres formes d'arquitectura obrera, i encara principalment centrats a Europa en les ciutats industrials (Oyón 2008; Oyón,

[439] Veure apartat 8.2.7.
[440] Segons (Oyón i Turner 2018)
[441] Com en el cas de les cases de pagès i les masies (veure 8.2.4). (Flores 1973)

Maldonado, i Griful 2001; Tatjer 2010; 2006), o bé en contextos repressius i de mà d'obra forçada (González-Ruibal 2022). L'arquitectura i l'urbanisme informal a nivell internacional han pres diverses formes i dinàmiques, essent el moviment i l'explotació de la mà d'obra un dels elements claus (Jones 2020; Gannon 2016; Roura Álvarez 2009). A nivell material, tots aquests casos ens mostren un fil de continuïtat històrica: l'espai de la precarietat i de la marginalitat que dibuixen la cara més tèrbola del sistema socioeconòmic, però que són alhora necessàries per a aquest. Veiem doncs aquí un barraquisme rural que habitaren persones migrants absorbides per la demanda de mà d'obra abundant i barata per a la mina i que patiren unes de les condicions més dures de la implantació del sistema industrial. Però són molt pocs els exemples relacionats amb pols industrials rurals o bé amb colònies industrials que hagin estat estudiats específicament. A la mineria, un sector on la mà d'obra fou especialment mòbil, es donà habitualment que almenys una part dels treballadors visqueren en barraques i "chozas" al voltant de campaments i pobles miners, i d'altres solucions precàries, com és el cas de Tinoca (Portugal), Riotinto, Peñarroya o

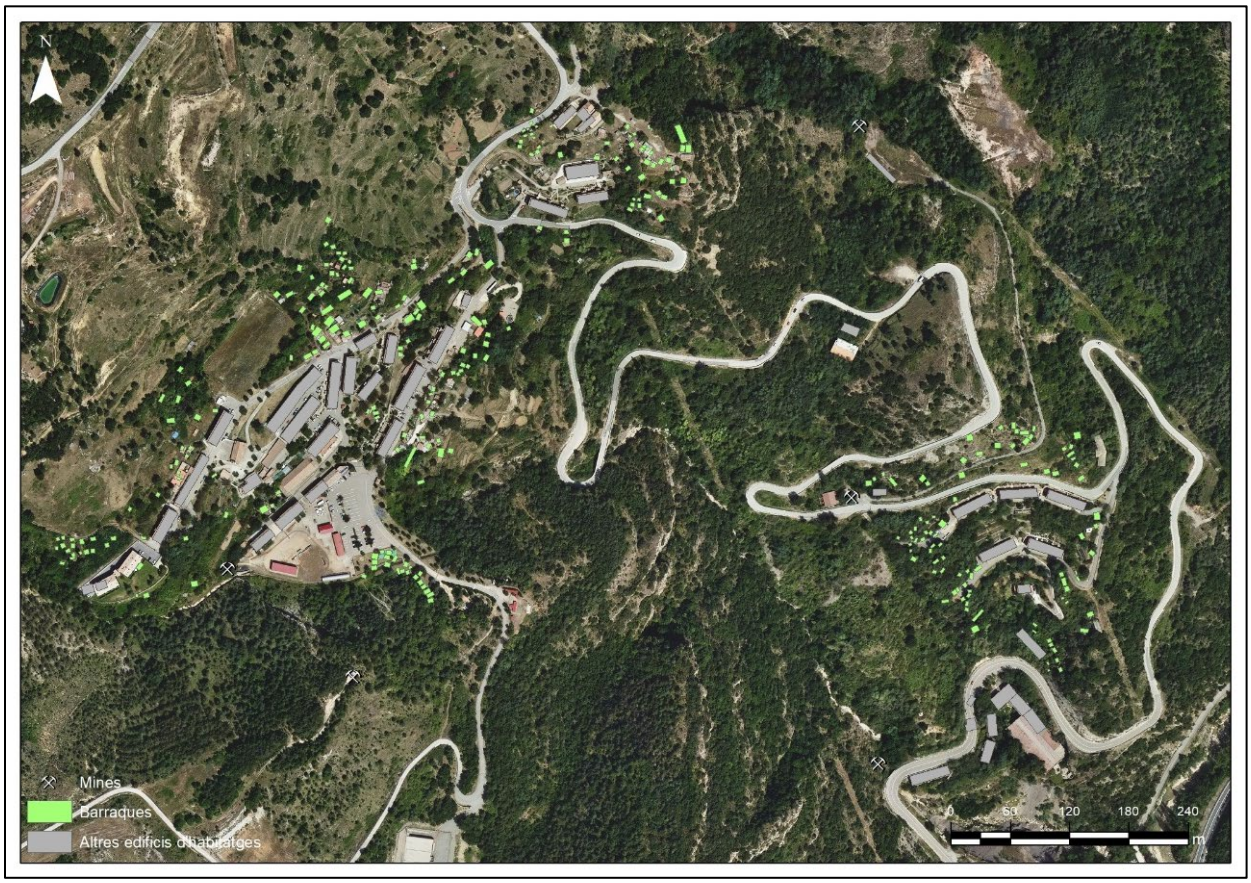

Fig. 126: Barraques a l'entorn de les colònies mineres de La Consolació, Sant Josep i Sant Corneli (Cercs). Font: pròpia.

Cerro Murciano (Córdoba) on els miners arribaren a viure en coves (Cano Sanchiz 2012a), però que es donà de forma generalitzada en explotacions d'Andalusia, Astúries i Múrcia (Arias 2001). La dificultat per a l'estudi d'aquest tipus d'estructures al context berguedà és precisament una absoluta manca d'informació tant per part de la documentació escrita com per part de la memòria oral, com hem comentat. Tan sols algunes mencions recullen l'existència d'alguns dels tipus de barraques autoconstruïdes que veiem aquí però sense entrar a l'anàlisi del fenomen (Serra 2019c, 219-25), que s'interpreta com una altra conseqüència de la manca d'habitatge oficial, juntament amb el relloguer i els llits calents. A nivell arqueològic, es pot corroborar l'existència d'aquestes barraques tant per aquelles que ja desaparegueren, que són identificades per teledetecció, com per aquelles que encara preserven si més no alguna part de la seva materialitat, detectades en prospecció. L'abundància és significativa, trobant-se al voltant de les 350 estructures (veure annex). Malgrat això, l'assignació del seu ús com a habitatge és més complex degut precisament al seu caràcter efímer, temporal i canviant. Això és possible per a diverses barraques en combinació a algunes dades a nivell oral, i a través de la intervenció arqueològica, com veurem més endavant. S'identifiquen aquí doncs aquelles barraques d'un moment i context al voltant de l'activitat minera que foren susceptibles de ser utilitzades com a habitatge per qüestions d'ubicació, de materialitat, de concentració o bé de confirmació oral; el qual no implica que necessàriament totes foren un habitatge ni que ho fossin de forma síncrona. En tot cas, és possible recollir unes dades suficients per a una primera caracterització i contextualització del fenomen barraquista en aquesta àrea del Prepirineu vinculat a la mineria, que no fou sinó l'ampliació i l'extensió en el temps d'estratègies habitacionals temporals o ocasionals que amb la intensificació del treball i de la mà d'obra requeriren apropar a major nombre de persones i durant més temps als centres d'extracció. Cal prendre com a referència prèvia doncs les barraques de pastors, carboners i llenyataires que requerien passar alguns períodes aïllats de les seves llars, i situar-les en un context de cerca de l'increment productiu que mogué la mà d'obra pel territori d'una forma molt més massiva del que s'havia vist en una era preindustrial.

Fig. 127: Barraques a l'entorn de la colònia de Sant Corneli. Són visibles a la cantonada inferior esquerra de la fotografia i a l'entorn de la barriada de Tilos, a la dreta de la fotografia. Font: Arxiu Museu Mines de Cercs (Fotografies de Jaume Boixader). Sant Corneli (31).

La identificació de la localització en l'espai d'aquestes estructures i de l'agència de la seva construcció resulta molt explicatiu per a la comprensió d'aquest fenomen que s'havia restringit fonamentalment al desenvolupament industrial urbà (Tatjer i Larrea Killinger 2010; De Andrés i Maragall 2011; Camino Vallhonrat et al. 2011; Gallego-Vila 2018). Les barraques que localitzem a l'Alt Berguedà s'ubiquen generalment en tres espais diferenciats: de forma concentrada al voltant de les colònies i nuclis de població minera; disperses a una major proximitat dels punts de treball i les boca-mines; i associades a cases de pagès particulars. La promoció d'aquestes depengué majoritàriament del treball d'autoconstrucció dels miners, malgrat en els casos de les barraques associades a masos i cases de pagès fou molt sovint una evolució del relloguer presentat anteriorment (8.2.4). En el cas del grup de barraques a l'entorn de Sant Josep (Cercs), als anys 40 reberen el nom de "les barraques de la tia Anita" en tractar-se de construccions a cura d'una dona murciana que havia migrat al Berguedà i que les rellogava als miners

nouvinguts[442]. En els casos en que aprofitaren barraques per a d'altres usos com per a desar eines o com a refugi ocasional, l'agència de la construcció podia variar.

Fig. 128: Conjunt de barraques que encara es conserven al nord de la colònia de Sant Corneli (Cercs). Font: pròpia.

Entre els conjunts de barraques entorn a nuclis miners destaquen una gran quantitat d'estructures als voltants de les tres colònies mineres (La consolació, Sant Josep i especialment Sant Corneli), però també a petits nuclis miners amb edificis plurifamiliars i serveis o espais de socialització situats a prop de mines. Un d'aquests és el cas de Sant Julià (Vallcebre) on l'any 1949 una família de miners recentment arribada de Salamanca construí una cantina i zona de ball, juntament a una escola i una casa per a la mestra, funcionant com a pol d'atracció per a d'altres miners que autoconstruïren el seu propi habitatge al voltant d'aquestes edificacions i de Cal Cofiné, arribant a emprar el sistema dels llits calents per a aprofitar les barraques en funció del torn a la mina[443]. Pel que fa a les barraques soltes, vinculades a punts extractius relativament aïllats de concentracions de població hi trobem les barraques mineres de la Font del Got-Got (Vallcebre) properes a Cal Marxa, que funcionà com a cantina, o les barraques dels Hostalets (Vallcebre) properes a la mina del mateix nom i a diverses d'altres en un període entre 1916 i

[442] El relloguer d'estructures precàries i barraques s'ha documentat també en casos miners a la península (Cano Sanchiz 2012a), el que indica el funcionament de les dinàmiques d'escassedat habitacional i concentración de población.

[443] Entrevista a Joan Manel de la Cantina de Sant Julià (Vallcebre), 9 de maig de 2021; i entrevista a Gabriela Ramos Ribas (Berga), 12 de juliol de 2021.

1953. També les barraques de Coll de Pradell (Vallcebre) s'instal·laren a prop de la Mina Enriqueta primer, i de la Mina Nova després, a partir principalment de 1940, malgrat en aquest cas no es tracta de barraques soltes sinó més aviat un campament barraquista. Per últim, les barraques associades a un mas o casa de pagès es presenten a mode de construcció auxiliar o cobert als terrenys de la pròpia casa per tal d'allotjar-hi a miners que treballaven a les mines més properes, amb els quals s'havia establert un intercanvi o bé algun tipus de relloguer –i que per tant és una evolució independent a nivell estructural de la mateixa idea que s'observa per al cas de les Cases de pagès i les Masies (8.2.4) on s'acolliren persones d'altres poblacions que acudiren a treballar a la mina–. Tres casos que s'han pogut corroborar són els masos de Vallcebre de Cal Pauló, Cal Bassench i Cal Jepó, on hi visqueren homes sols que tractaven de tornar a les seves poblacions d'origen en dies lliures[444]. Així, la localització de les barraques era condicionada pel lloc de treball, ja que la proximitat a aquest era el motiu principal per a l'existència de les barraques, l'element que compensava la precarietat material. L'ordenació d'aquestes es donava de forma orgànica, amb un creixement gradual que depenia de la necessitat d'habitatge i que per tant no era objecte de planificació ni d'organització formal.

Fig. 129: Barraca minera pertanyent al mas de Cal Jepó (Vallcebre), reformada recentment però que manté les dimensions i morfologia originals (esquerra). Barraca reconstruïda de la Font de Got-Got (Vallcebre)(dreta). Font: pròpia.

Pel que fa a la seva cronologia, es documenten barraques des de finals del s. XIX fins al menys els anys 70 del s. XX. Un dels primers exemples foren les barraques construïdes a peu de les obres del ferrocarril, promogut per les empreses Ferrocarril y Minas de Berga i Gavaretti, Vallido, Bovio

[444] Entrevista a Albert Valera Garcia de Cal Jepó (Vallcebre), 9 de maig de 2021.

i Cia, que allotjaren els treballadors piemontesos mentre que, com hem vist, els caps habitaren els dos blocs de la Cantina Vella de Sant Corneli, construïts amb tal objectiu (Corominas i Camp 1985; Serra 2018a). Diverses barraques mineres de Vallcebre són datades orientativament entre finals del s. XIX i principis del s. XX, com les de la Got-Got i les dels Hostalets, que construïdes a prop de la mina i aïllades de les poblacions, serviren majoritàriament com a espai d'aixopluc i magatzem, però que també serviren per allotjar temporalment miners que provenien de punts més allunyats de la comarca (Soler i Riba i Oriola i Casòliva 1997; Quer 2015). De la mateixa manera, les excursions de l'Escola del Treball del primer terç del segle XX permeteren recollir de quina manera vivien els llenyataires a Fígols, que explotaven els boscos per a subministrar fusta a les mines de l'empresa Carbones de Berga SA (Pons Serra 2015). Abans de 1927[445] ja s'havien desenvolupat alguns dels nuclis de barraques a l'entorn de la colònia de Sant Corneli i de la barriada de Tilos, així com de Sant Josep i La Consolació. Comptem però amb més dades de les barraques a partir dels anys 40, donat que se'n conserven fotografies, es poden distingir a les fotografies aèries[446] i se'n conserva alguna memòria oral. En aquesta època i fins als anys 60 la migració augmentà i la necessitat urgent d'habitatge feu créixer el fenomen barraquista a l'Alt Berguedà, moment en què augmenten les barraques entorn a les colònies, es documenten algunes de les barraques associades a masos o cases de pagès, es multipliquen les que envoltaven les colònies de la vall i es desenvolupa un veritable campament miner a Coll de Pradell (Vallcebre). Entre els anys 70 i 80, junt amb el declivi de la mineria, aquestes anaren desapareixent, la major part de les barraques foren derruïdes o es transformaren per a acollir

Fig. 130: Barraques al sud de la colònia de Sant Corneli, emprades avui com a magatzems i garatges. Font: pròpia.

[445] Donat que apareixen recollides al plànol topogràfic del municipi de Cercs de l'any 1927.
[446] Especialment la del vol americà serie B, de l'any 1956-1957.

nous usos com es el de garatge per a les barraques de Sant Corneli. Tan sols en el cas de Coll de Pradell aquestes quedaren gairebé absolutament inalterades, com veurem.

Fig. 131: Detall de la coberta de la barraca minera 3 de la Font de Got-Got (Vallcebre) amb una gran xapa de ferro i fragments de cartró-pedra sobre llistons i Rolls de fusta.

La materialitat de les barraques de l'Alt Berguedà fou molt diversa: contemplà mètodes, formes i materials constructius molt diferents per a constituir espais i morfologies diverses. Podem identificar però unes dimensions reduïdes (de forma molt excepcional podien arribar a 25 m^2) i una factura molt variable que depenia de la disponibilitat de material en funció de l'indret i la cronologia en què es construïssin. Així, de forma general observem que les barraques més antigues aprofiten la pedra local, majoritàriament de rebuig de la pròpia mina[447] i materials com teules i alguns maons plans massissos aprofitats de reformes o masos abandonats. En barraques més modernes, observem l'aprofitament més freqüent de maó massís i totxana, generalment en aparell a trencajunt de cantell per a reduir al màxim la quantitat de material constructiu necessària. També en les formes d'unió es produeix una transició entre la pedra seca i els morters de calç o d'altres materials amb molt poca qualitat cap a una progressiva incorporació del ciment

[447] Moltes pedres són de petites o mitjanes dimensions, escassament treballades, i presenten cares amb improntes de carbó, de resultes de l'extracció del mineral i la separació de la pedra.

i en alguns casos fins i tot el formigó. Les cobertes són generalment a una o dues vessants amb materials molt diversos reaprofitats des de lloses de pedra calcària, teules àrabs, xapes de ferro (de materials industrials o de bidons aplanats), cartró pedra i fibrociment, clarament insuficients davant les pluges i les nevades pròpies d'una zona prepirinenca, pel qual les cobertes són aparentment les parts de les barraques més reformades. Aquestes cobertes se sostenien principalment sobre encavallats que barrejaven la fusta (tant llistons com rolls) i alguns elements de ferro reaprofitats com tubs, raïls[448] o barres per a sostenir la coberta, que reposa habitualment sobre els murs i alguns pilars de reforç, segons la mida de la barraca. En tot cas, l'alçada de les barraques era baixa per tal de facilitar el sosteniment estructural dels murs i de la coberta.

Malgrat tot, la fragilitat de les estructures i l'ús continuat portaren sovint a múltiples reformes que modificaren l'aspecte i l'estructura de les barraques, pel qual resulta complicada l'atribució cronològica sense una excavació arqueològica. Pel que fa als espais i les morfologies de les barraques aquests oscil·len entre els 4 i els 16 m^2 generalment en estances quadrangulars o rectangulars amb cap o poques divisions internes. És habitual que les barraques aprofitessin el terreny[449], com recolzar els murs en roques o parets naturals, aprofitar el propi terreny retallat o bé d'altres barraques per a adossar-s'hi, en una clara economia de l'esforç constructiu i dels materials. A més, aquestes senzilles estructures es trobaren, tant a nivell exterior com interior, clarament desvestides, desproveïdes de materials d'enlluït i decoració; pel qual ens situem davant d'unes estructures de pura supervivència en les quals la major part de l'esforç constructiu es dedica a dotar la barraca d'unes mínimes condicions d'habitabilitat: espai, seguretat, aïllament, salubritat, etc. En aquest sentit, les condicions climàtiques com el fred, la humitat o bé l'escassa llum i ventilació per les limitacions estructurals es farien notar a les barraques d'una forma molt important, afectant directament a les condicions de vida però també a la salut dels seus habitants. L'entorn d'aquestes barraques mostra la mateixa relació: un entorn poc adaptat

[448] Raïls de ferro reaprofitats de ferrocarril, carrilet o vagonetes mineres. La seva morfologia s'aproxima a la biga en forma d'I, però amb l'eix horitzontal asimètric que el permet en el seu ús original descansar directament en els riells o dorments.
[449] Veure a les barraques de Coll de Pradell (8.2.8.3).

i quan ho és l'esforç es dirigeix a la preparació d'uns mínims camins d'accés, la conducció de les aigües per a allunyar-les de les estructures i la preparació de la terra per a cultivar-hi horts.

L'ús com a habitatge d'aquestes barraques tant temporal com més permanent és apreciable exteriorment per elements com xemeneies i petites obertures a mode de finestres, a més de la pròpia estratigrafia de l'ocupació en les barraques de Coll de Pradell (Vallcebre). Les portes s'orientaren en molts casos a migdia (sud) i a les àrees assolellades de les vessants, per tal de facilitar-ne la il·luminació i ventilació. A més, es documenten elements interiors vinculats al seu ús com bancs o banquetes, llars de foc, ganxos i prestatges[450]. La relació entre l'exterior i l'interior i l'especificitat de l'estructura de les barraques i la seva materialitat l'analitzem seguidament en profunditat al cas de Coll de Pradell, un campament miner amb una quarantena de barraques conservades en molt bones condicions que permeten aproximar-se més a la comprensió del fenomen del barraquisme rural.

Fig. 132: Barraques amb xemeneies i finestres a les barraques del sud de la colònia de Sant Corneli

8.2.7.3. El campament miner barraquista de Coll de Pradell

A Coll de Pradell, al marge oest de Vallcebre en direcció Espà i Saldes, els miners es van autoconstruir un veritable campament a una altitud de més de 1.600 metres. Aquest es va reproduir a l'entorn del treball a la mina Enriqueta primer (1936-1955) i a la mina Nova després (1949-1962), malgrat la seva ocupació les va sobreviure a ambdues, arribant a documentar-se

[450] Veiem els interiors en major profunditat al següent apartat. Veure fotografies a l'annex fotogràfic.

fins almenys els anys 70. Després del tancament de les mines de Coll de Pradell, al municipi de Vallcebre es continuà explotant el carbó en diversos nivells a Tumí (a aproximadament 1,5km) fins l'any 1968 i la Transversal Maria Teresa (a gairebé 4 km) fins l'any 1983. El complex de Coll de Pradell inclou 40 estructures autoconstruïdes, fetes de materials reutilitzats i aprofitant el terreny rocós natural, que s'integrà al voltant d'un petit nucli a mode de colònia que tenia un dispensari (anomenat *botiquín*), un barracó comú, una cantina i una estructura de fusta anomenada la "casita de papel" que funcionà com a oficines, cuina i habitatge dels propietaris i encarregats. Així, el conjunt que abordem aquí representa un model que podem anomenar colònia minera barraquista, en la qual la major part de l'habitatge és suplert per part dels propis treballadors mitjançant barraques autoconstruïdes, mentre que l'empresa desenvolupà uns serveis mínims i un barracó que podia allotjar fins a 30 miners, el qual era clarament insuficient per mà d'obra que demandava la pròpia empresa, que arribà a sumar vora 200 - 250 persones (Camps Tor 2021b). Davant la manca d'habitatge, l'aïllament de la zona d'explotació i la manca de vies de comunicació i transport, els treballadors optaren per a construir-se ells mateixos unes precàries llars amb material reciclat de la pròpia indústria minera i dels recursos que trobaren al seu entorn. Foren precisament els homes migrats solters, o que tenien les seves famílies als pobles d'origen, els que construïren les barraques, ja que els miners que habitaven els pobles més propers acudien a la mina diàriament amb llargs trajectes caminant [451] (Oriola i Casòliva i Camps Tor 2009). El desenvolupament del campament de barraques es donà doncs gradualment; els miners construïen les seves barraques després de la jornada de treball en grups aproximants de 3 a 7, amb qui conviurien. A l'arribada, els nous companys s'establien al barracó o a la barraca fins que podien habilitar-ne una de nova per a evitar un excessiu amuntegament. Els primers anys d'explotació, la mà d'obra emprada era principalment jove, que tractava d'eludir el servei militar o bé el front. Ja als anys 40 el perfil de miner canvià i començaren a arribar molts treballadors immigrats d'altres regions de l'Estat, especialment d'Andalusia. Aquests foren els principals habitants de les barraques, edificacions autoconstruïdes per a allotjar-hi treballadors forans que

[451] Un exemple de la dificultat de transitar al Berguedà als anys 30 és el de Josep Buxó "A les cinc del matí sortim de Bagà, on hi vaig arribar ahir amb uns companys. Tenim sort que a Guardiola hi ha un camió que ens porta fins a Foradada, bon racó de món amb uns espadats de pedra d'uns 30 a 50 metres d'alçada completament verticals per la part de llevant. De Foradada, i a peu, arribem a Vallcebre." (Camps Tor 2021b, 97)

no podien tornar a la casa familiar després de cada jornada de treball, i que per tant visqueren de forma continuada a les barraques. Alguns, que provenien de zones properes, tornaven alguns dies a casa si els el deixaven lliure a la mina, el que sembla que no fou freqüent, especialment durant la guerra[452].

La prospecció, recollida de material i l'excavació de 4 d'aquestes barraques ha permès conèixer en major profunditat aquestes estructures i la vida quotidiana que s'hi desenvolupà[453]. L'espai presenta un registre arqueològic de gran riquesa material que ens permet acostar-nos a la forma de vida dels miners: les maneres de protegir-se del fred, els materials i recursos utilitzats per a

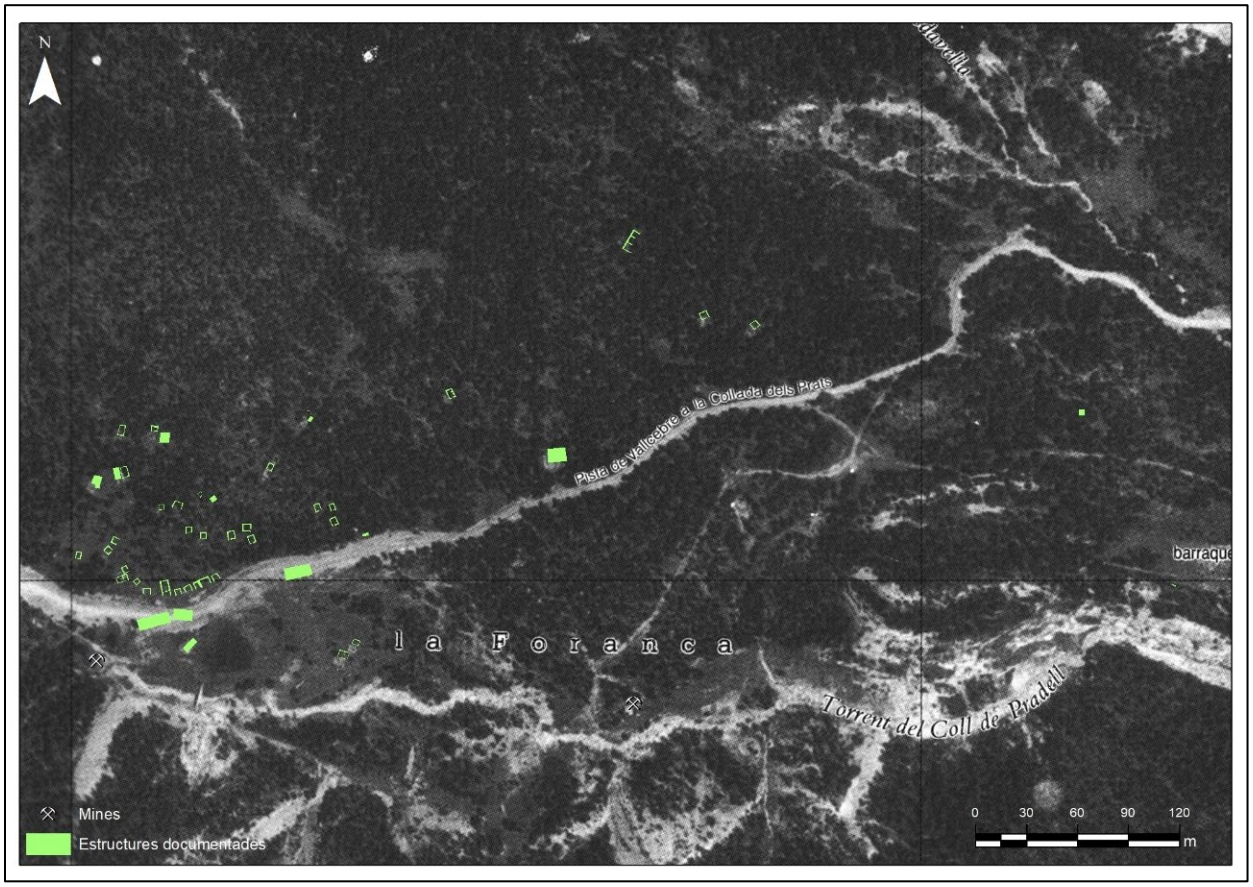

Fig. 133: Aixecament topogràfic de les estructures localitzades a les intervencions arqueològiques (2021 i 2022) de Coll de Pradell sobre ortofoto de l'any 1983.

[452] "Prou pensava passar un parell de mesos per casa, però ja tenim una notificació que el dia 17 de Gener hem de ser al peu del canó que de segur hi haurà inspecció per part del govern, als soldats o personal amb edat de quintes que treballen a les Mines." Josep Buxó (a Camps Tor 2021b)

[453] Intervencions arqueològiques desenvolupades entre 18 i 22 d'octubre de 2021 i 3 i 11 de setembre de 2022.

l'arquitectura domèstica, la seva relació quotidiana amb el treball miner i també la seva vida reproductiva: els patrons alimentaris, la dinàmica de consum i higiene o l'accés als productes mèdics per tractar malalties relacionades amb el treball miner. Així, la intervenció del Coll de Pradell ens permet endinsar-nos a l'habitatge, els seus usos i els seus objectes i restes, amb el qual complementa l'anàlisi de la resta d'estructures aprofundint la comprensió de les formes de vida de la industrialització del carbó a Berguedà.

Pel que fa a l'ordenament del campament, aquest està integrat per 48 estructures: 40 interpretades com a barraques, un edifici de barracó i diverses restes d'edificacions vinculades a l'empresa minera i al treball de les mines, com la "Casita de Papel", la cantina, els tallers o la caseta de metxes. La prospecció permeté la documentació de fileres diverses de barraques a partir de la carretera en direcció nord i est. Pel tipus de materials conservats en superfície, és possible considerar les barraques ubicades més al nord com a més modernes que les ubicades a primera línia de carretera, entenent que el campament va originar-se molt a prop dels espais productius i poc a poc va créixer allunyant-se'n i estenent-se per la vessant nord. De la mateixa manera, aquestes últimes presenten unes majors dimensions (BCP210, BCP211), morfologies rectangulars (BCP206) i més d'una estança en alguna de les estructures (BCP209), el que permet interpretar que aquestes resultaren de successives ampliacions del campament de barraques mineres de Coll de Pradell que comptaren amb una ordenació relativa, en forma de fileres més o menys definides.

La distribució de les barraques és generalment irregular, tot i que s'identifica el patró de proximitat a la carretera, on es localitzen més barraques i més properes entre elles. A partir d'aquest punt, les barraques es mostren més disperses tot i que es poden intuir les fileres d'ampliació del campament, on les barraques disposen de major espai entre elles (habitualment a partir de 2 m). Al nord i est del conjunt, en canvi, les barraques es mostren disperses, en grups de 2 o 3. Les barraques ubicades a l'esplanada de davant la mina Enriqueta són només dues i tenen una morfologia i mides similars, al voltant dels 5 m, en què només la barraca BCP223 presenta però una subdivisió interna en dues estances. Per últim, només hi ha unes restes d'una possible barraca a més distància del conjunt. Aquestes restes, que consisteixen en un sol mur de

3,40 m han estat identificades com a BCP224. Es troben a més de 200 m de la parella de barraques situades més a l'est del conjunt (BCP204 i BCP205), properes a les tolves de la carretera.

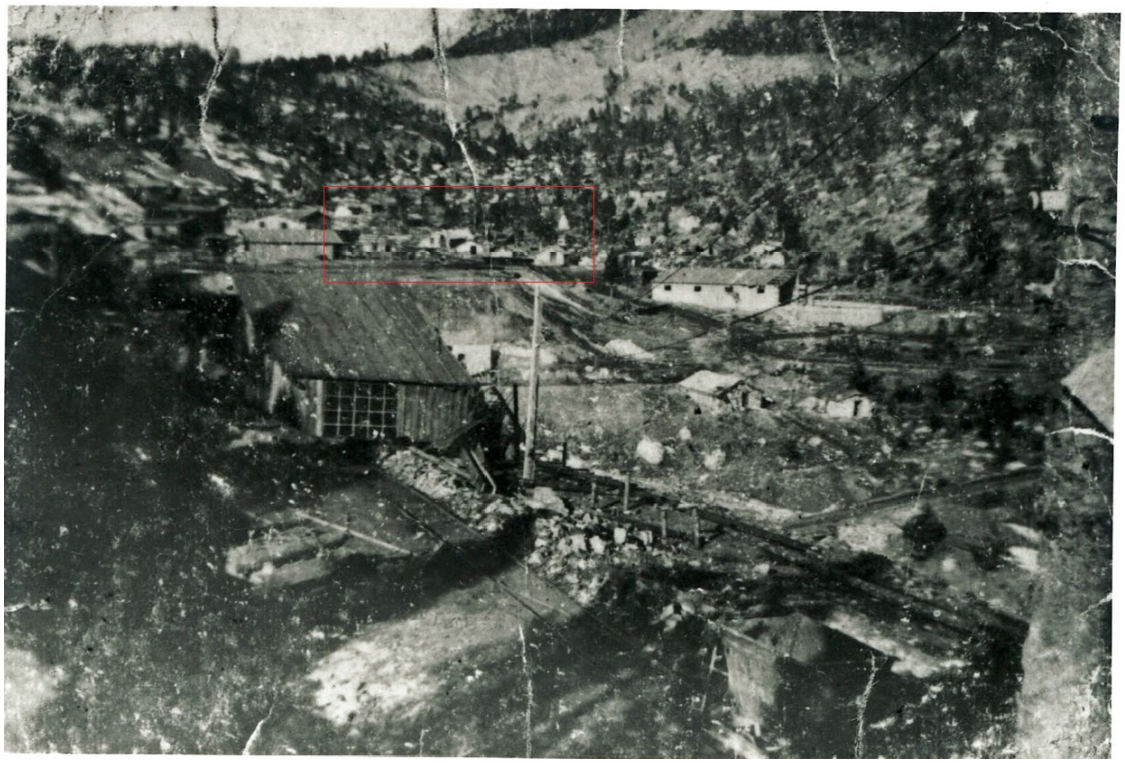

Fig. 134: Localització d'algunes de les barraques al voltant de l'explotació del Coll de Pradell. Fotografia cedida per Josep Oriola.

Les barraques mineres presenten una gran variabilitat de formes constructives i materials que depengueren en gran mesura dels coneixements i de les capacitats dels miners que les construïren, així com alhora de les condicions i temps en que ho feren: després d'un llarg jornal a la mina, amb poc temps i menys recursos.

Les estructures documentades presenten generalment, tal com hem comentat, una morfologia quadrangular, aparell de pedra seca i unes dimensions al voltant dels 4 m d'amplada. En alguns casos, però, observem algun tipus de divisió interna (BCP223) o bé una estança annexa (BCP209). Sovint aquestes barraques reutilitzaren els blocs de roca natural habituals en aquesta zona com a part dels murs, habitualment tractant-se del mur orientat al nord, en tractar-se de la part superior de la pendent en aquesta vessant. És el cas de les barraques BCP207, BCP208 i BCP209. En alguns casos, les barraques es troben en part retallades al terreny de la vessant, aprofitant doncs els talls com a murs. Aquest tipus de barraques són les que presenten pitjor estat de

conservació. Algunes d'aquestes barraques són la BCP208, BCP211, BCP213, BCP215 o BCP216. Més enllà de l'absoluta preponderància de la pedra seca, es documenta també en alguns casos alguna presència de morter de molt mala qualitat (BCP209) o la cobertura intencional dels murs de pedra pel seu exterior, a mode de talús, per tal de protegir la barraca (BCP205).

Es documenta també la reutilització de diversos materials constructius, com és el cas dels fragments de pilars de maons aprofitats com a blocs de pedra a la barraca BCP111, o la presència d'una finestra de maons a la barraca BCP209. També s'han documentat materials constructius diversos, principalment teules i maons, a les barraques BCP207, BCP209, etc. Pel que fa a les formes de cobertura de les barraques, s'observa un ús prioritari de la xapa de ferro, combinat amb l'ús de llistons de fusta, teules de diverses mides i maons plans. En alguns casos també es pot observar l'ús de lloses de pedra (BCP207) i ondulina de fibrociment (BCP209). L'orientació de l'accés o porta a la barraca es troba generalment en una cantonada de la barraca i orientada al sud, i en alguns casos a l'est, generalment delimitada per blocs de pedra més grans que a la resta de l'aparell, de la mateixa manera que la major part de cantoneres d'aquestes estructures. En diverses estructures s'identifiquen, a més, peces o fragments relacionats amb estufes de ferro, generalment ubicades en una cantonada de l'estança.

La barraca BCP203 no s'adiu tipològicament a la resta d'estructures: presenta tres estances, reaprofita un mur de feixa, i no s'observa el tancament de l'estructura. Per aquests motius, malgrat es troba molt degradada, podria no tractar-se del mateix tipus d'estructura o comptar amb una altra funcionalitat.

Durant la prospecció també es documentaren vuit estructures que no corresponen a la identificació de "barraca" però que ens apropen a la comprensió del context d'aquesta "colònia minera barraquista". Primerament, al costat del barracó de miners (BCP221)[454], a l'esplanada davant la mina Enriqueta, s'havien situat la Cantina (CCP218) i el Botiquín (CCP225), ambdues desaparegudes en una esplanada en la qual hi ha hagut remocions del terreny que fa que avui dia no se'n conservi cap evidència.

[454] Veure apartat anterior (8.2.8.2).

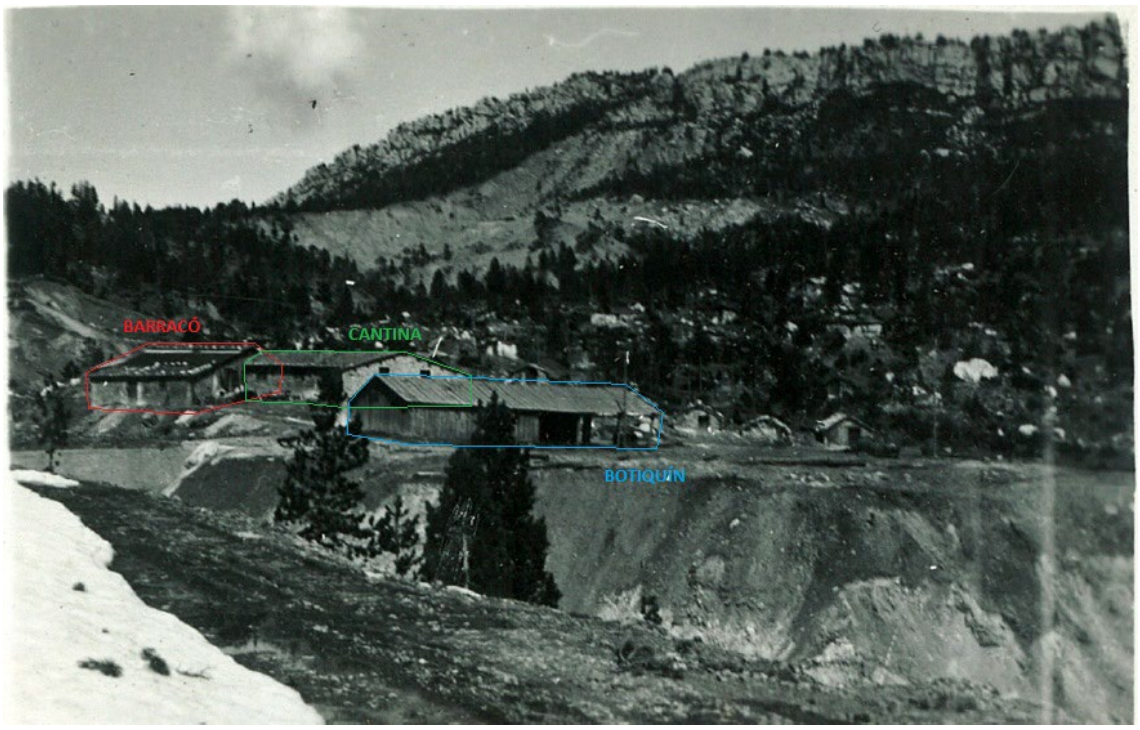

Fig. 135: Botiquín, Cantina i Barracó identificats en fotografia de l'esplanada del Coll de Pradell. Elaboració pròpia a partir de fotografia cedida per Josep Oriola.

A més de la Casita de Papel (CCP122)[455], s'ha documentat la Caseta de Metxes (CCP212) a l'est del conjunt del campament. Es tracta d'una caseta construïda amb maó pla i totxana amb unes dimensions de 5,18 x 5,05 m, en forma de "L" subdividida en 3 estances. Els murs estan construïts, a diferència de les barraques, en aparell a trencajunt de cantell, tant pel que fa al maó pla com pel que fa a la totxana. Es tractaria d'una estructura que hauria servit per emmagatzemar les metxes per a l'encesa dels explosius necessaris (continguts al polvorí) per a arrancar el material a l'interior de la mina. Relacionada a aquesta última es troba el polvorí (PCP220) del complex miner del Coll de Pradell. Es tracta d'una estructura quadrangular amb coberta a dues vessants i l'accés per sud-oest. Té unes dimensions de 4,10 x 3,57 m. A més, es documentà una construcció auxiliar de tipus industrial construïda en aparell a trencajunt de maó pla unit amb ciment (CCP217). La morfologia de l'estructura hauria estat quadrangular, però només se'n conserva una part degut a l'afectació de la carretera i a l'aportació de terres de la vessant. Les dimensions conservades són de 3,70 x 1,70 m i conserva carbó mineral al seu interior, pel qual es descarta com a estructura habitacional. Els tallers (TCP219), propers a la línia més antiga de barraques es

[455] Veure 8.2.2 sobre xalets i habitatges per a empleats.

conformaven per una estructura rectangular formada per murs d'aparell a trencajunt de maó pla i paviment de ciment allisat i enrajolat amb unes dimensions de l'estructura són 16,20 x 4,08 m, dividida en dues estances. Aquestes estructures, de caràcter industrial i promogudes per l'empresa presenten una factura molt distingida a la de les barraques, tant per les formes constructives com pels materials emprats; el qual ens permet distingir clarament l'autoconstrucció per part dels miners d'aquelles estructures de promoció de l'empresa que configuraren un ambient, unes espais i unes materialitats diferents. Si les estructures industrials mostren un clar caràcter modern en la concepció utilitària de l'espai i l'arquitectura, construïda en formes rectangulars i galeries corregudes de materials industrials barats (perfils metàl·lics, maons, ciment i llistons de fusta), emprats de la forma més eficient i barata. Es tracta d'estructures concebudes com a temporals (per la poca solidesa d'aquestes i pel desmuntatge al llarg de l'explotació d'algunes d'elles) però que contaren amb una planificació i una aportació específica dels materials necessaris per a la seva construcció. En canvi, les barraques autoconstruïdes mostren l'altra cara de la modernitat, la que viu al seu rebuig i sobreviu del seu rebuig (tant dels espais com dels materials); que en forma part però que n'està relegada alhora als marges de la marginalitat; que, en definitiva, és útil a la indústria moderna, però no en comparteix els suposats guanys en condicions de vida i confort.

Els interiors de les barraques i la biografia específica d'algunes d'aquestes barraques, conegudes a través de l'excavació en dues campanyes de 4 d'elles, resulten essencials per a l'apropament a la vida quotidiana dels miners i a les seves múltiples estratègies de supervivència des d'aquests marges de la modernitat que contribuïren a construir però a la qual no foren benvinguts. Les barraques intervingudes (BCP104, BCP111, BCP207 i BCP209) constitueixen exemples de les diverses fases d'ocupació del campament pel qual podem dibuixar algunes transformacions en les formes habitacionals o materials al llarg del temps. La barraca BCP104 forma part de la primera línia d'estructures construïdes sobre la carretera que van ocupar els miners per primera vegada a partir de 1939-1950 i que perdurà al llarg del funcionament del campament, sent successivament reformada amb materials més moderns[456]. Les barraques BCP111 i BCP207 formen part en canvi de dues fileres diferents d'ampliació del campament en direcció nord, sent

[456] S'hi documenten almenys 2 nivells d'ocupació i raparacions successives amb capes de morter i ciment.

almenys posteriors a 1940. Entre aquestes barraques, davant el patró d'ampliació progressiu de la vessant formarien part de dos moments diferents, dels quals la barraca BCP207 seria més tardana. Per últim, la barraca BCP209 mostra tant a nivell estructural com material una factura més moderna, de la qual no es donà l'amortització fins després de 1970.

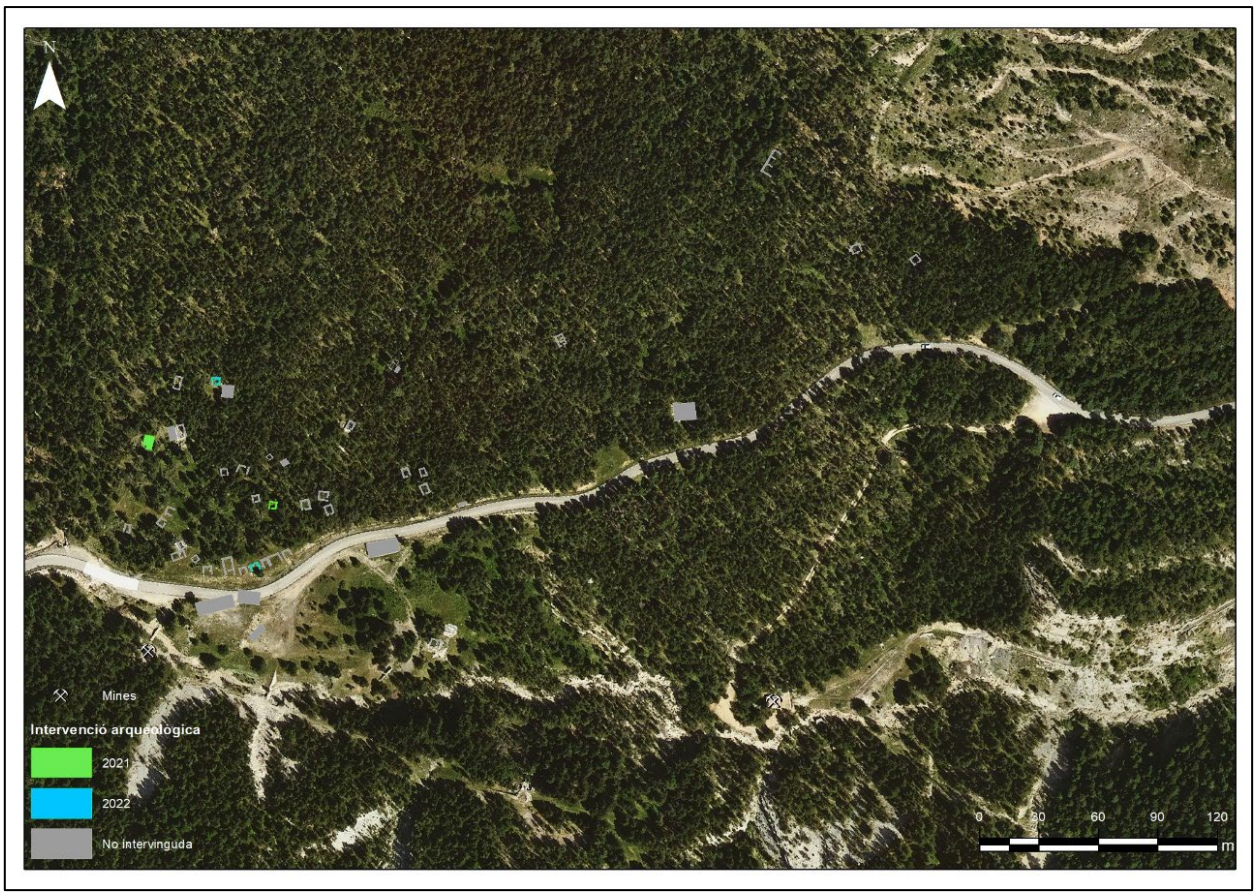

Fig. 136: Localització de les barraques excavades a Coll de Pradell a les campanyes de 2021 i 2022. Font: pròpia.

Tots els espais d'aquestes barraques foren petits i foscos, senzills, generalment d'una sola estança. Totes les barraques excavades presenten una petita porta al sud de la barraca (que oscil·la entre 50 i 80 cm d'amplada) i només en un dels casos (BCP209) s'ha pogut documentar també una petita finestra que no hauria ocupat més de 20 cm d'obertura, per tal d'evitar perdre l'escalfor del foc i l'estufa a l'interior.

Els enderrocs dels murs[457] permeten fer també una aproximació a l'alçada d'aquestes barraques (1,5-2 m), que hauria estat justa per a estar dempeus al seu interior, en un espai de forma

[457] A través de la quantitat de pedres conservades a l'enderroc, que permet aproximar a partir de l'amplada, l'alçada dels murs, però també a través de la roca natural en la qual recolzaven la biga mestra i que presenten una alçada mitjana de 1,5 m i una màxima de 2'5 m (BCP209).

irregular conformat pels rocs aprofitats pels murs, l'humit terreny natural i una coberta desigual i no completament aïllada sostinguda en pilars fets amb rolls de fusta. Les parets estan conformades per grans i mitjans blocs de pedra calcària de la zona sense treballar, en pedra seca o bé unides amb precaris morters amb molta terra o bé fins i tot aprofitant el residu dels llums de carbur (una mescla de calç amb impureses). Els murs de pedra són en alguns casos combinats amb algun maó i no presenten revestiments, pel qual l'aïllament era escàs i podien haver importants buits a les juntures, pel qual és de suposar que en alguns casos pogueren fer ús d'alguna cobertura extra (vegetal, tèxtil, cartró, etc.) que no s'ha pogut documentar. L'aspecte exterior de la barraca, un espai molt tancat i les seves dimensions en relació a l'alçada de les persones que les habitaren podria haver estat similar a la barraca d'explotació de fusta per a la mineria fotografiada a Fígols l'any 1917, que mostra una estructura irregular i amb molta cobertura vegetal, sense finestres i una porta estreta i baixa per a resguardar-se del fred (fig. 138).

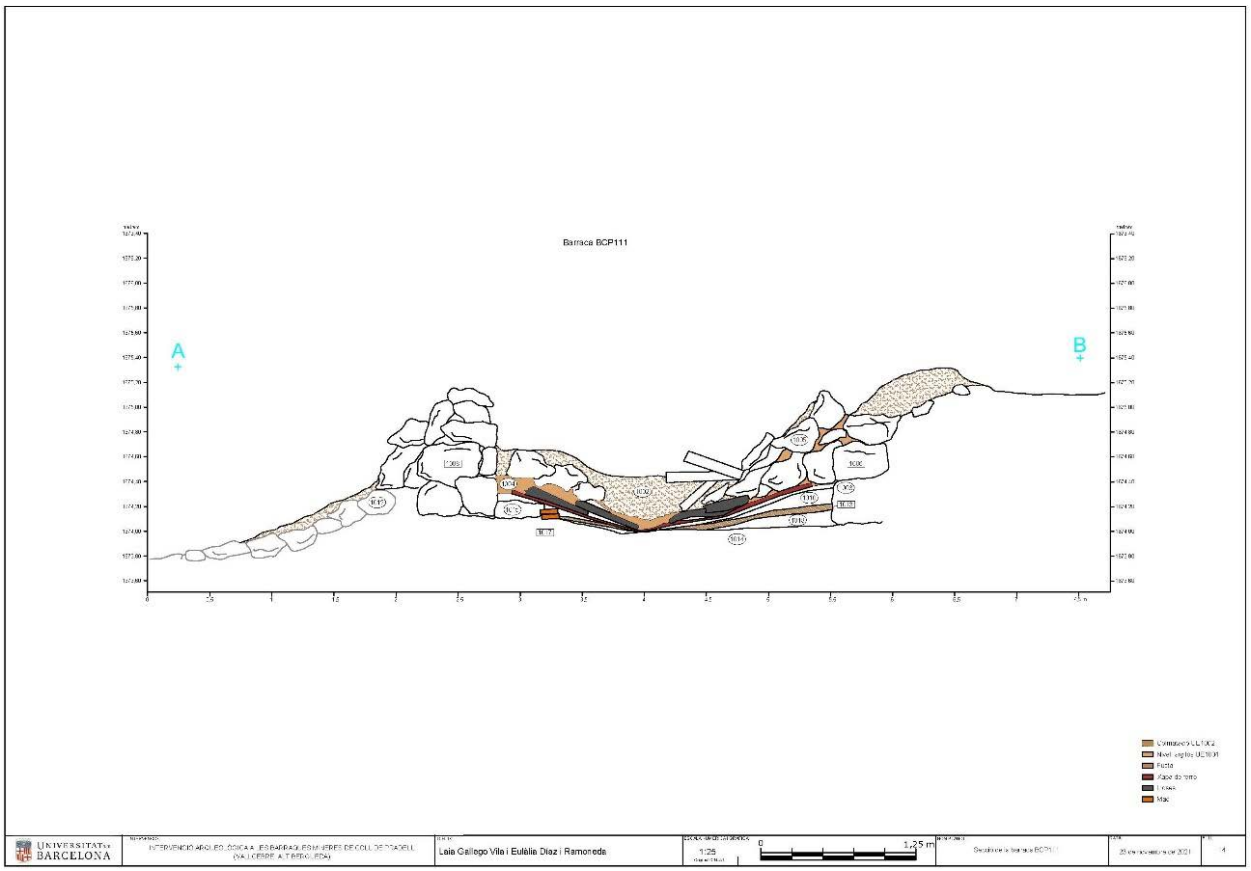

Fig. 137: Secció S-N de la barraca BCP111. Font: propia.

Els enderrocs d'aquestes estances han pogut reconstruir molt bé també la factura de les cobertes, un element molt interessant per a comprendre els recursos i la supervivència d'aquests miners, i que al seu torn han conservat en força bones condicions el registre de l'ús de les barraques. Tal com veiem també a la fig. 139, l'aparença de les barraques s'assimilava al seu entorn, en tant que n'aprofitava el material disponible. Així, les barraques de Coll de Pradell, a diferència d'aquesta, empraren molt més material de procedència industrial que no pas material que poguessin extreure del bosc, degut a la facilitat d'obtenir el primer. Així, de manera similar a les barraques de l'entorn de les colònies i de les barraques soltes a prop de bocamines, les barraques de Coll de Pradell presenten composicions de cobertes formades amb materials de rebuig, que combinen en diverses concentracions: lloses de pedra calcària[458], xapa de ferro i

Fig. 138: : Fotografia d'una barraca on vivien temporalment els treballadors que explotaven la fusta a Fígols (1917). Font: Arxiu ICC Fons Pau Vila (1917) RF.47474

[458] La barraca BCP104, que forma part de les estructures més antigues del campament, presentà un enderroc de coberta gairebé exclusivament de lloses de pedra calcària extretes de la mina (degut que presenten en molts casos encara restes adherides de la veta de carbó), sostingudes amb un encavallat de rolls i llistons de fusta i perfils metàl·lics i raïls reaprofitats. La resta de barraques excavades també presentaren lloses que haurien format part de la coberta, però en menor mesura.

Fig. 139: Ortofotografies a partir de fotogrametría de les barraques excavades, on s'observa la conposició de l'enderroc de la coberta. A Dalt: BCP104 i BCP207. A Baix: BCP111 i BCP209. Font: pròpia.

bidons aplanats sostinguts amb pedres[459], teula àrab[460], fibrociment[461] i llistons de fusta. Aquesta

[459] La barraca BCP111, del període d'ampliació del campament (possiblement als anys 1945-1950), presentà una coberta composta gairebé en la seva totalitat per una gran xapa de ferro que hauria estat sostinguda per un encavallat de llistons de fusta. Les barraques BCP207 i BCP209 també presentaven una cobertura parcial de xapa de ferro, especialment de bidons de ferro aplanats.

[460] La barraca BCP207 presenta una acumulació de teules àrabs a la cantonada nord-est reaprofitades que presenten restes de morter dels seus usos anteriors. Es tracta d'una concentració molt superior a la documentada per a la resta de barraques, essent les teules un dels materials menys presents, pel qual s'interpreta que es donà gràcies a una activitat oportunista de reciclatge de teules, provablement d'un mas abandonat (degut que les construccions

composició, gairebé en tots els casos mixta, depengué clarament de la disponibilitat de material en el moment de construcció o bé de reforma o reparació, que els miners acumularen i barrejaren per tal de conformar un sostre per al seu habitatge.

Fig. 140: Fotografia de l'interior de la barraca de llenyataires a Fígols visitada per l'escola de treball (1917). Font: Arxiu ICC Fons Pau Vila (1917) RF.47475.

L'interior de les barraques havia de ser un espai fosc, amb poca llum provinent de la llar o de llums de carbur, humit i fred per la manca d'aïllament i el contacte amb un entorn propi d'una zona prepirinenca (ja que sovint les parets es trobaven en part retallades al terreny natural). Un altre element que ens parla de l'ambient a la barraca és l'esforç d'aïllament que realitzaren en almenys 3 de les 4 barraques excavades[462], en què els miners tractaren de generar una separació entre el terra retallat d'origen geològic (format per argiles i nòduls càlcics que retenen força l'aigua i la humitat) i el terra que trepitjaven, a través d'un paviment format per una plataforma de llistons de fusta en orientació N-S sostinguda a menys de 10 cm que ocuparia parcial o

industrials de l'indret no acostumaren a cobrir-se amb teules).

[461] Presenta restes de fibrociment en forma d'ondulina les barraques BCP209 i la BCP207, tot i que aquesta última només de forma residual.

[462] La barraca BCP104, plausiblement la més antiga, presenta en canvi un paviment de ciment de molt mala qualitat, molt disgregat i amb successives capes i refaccions.

totalment l'interior de la barraca[463] i que estaria a més a més precedida d'una capa de carbó mineral que hauria funcionat com a aïllant. L'aire seria dens i viciat a l'interior i impregnat de fortes olors derivades de múltiples persones convivint-hi en una situació higiènica precària i bruts de carbó i de les activitats de cuina i el fum de la llar de foc, ambient que podria haver estat similar en unes dimensions més reduïdes al que mostra la fotografia de la fig. 140.

L'estança d'aquestes autoconstruccions tenia sempre una llar i/o una estufa en una de les cantonades de la barraca. Les estufes es troben generalment properes a la porta d'accés i se n'ha conservat fragments com les potes, les tapes o la graella, totes pertanyents a estufes cilíndriques de carbó fetes de ferro. Pel que fa a les llars de foc, són totes molt precàries, consistint en només uns quants maons plans o foradats col·locats formant una solera (com en el cas de la BCP209 i la BCP111) i només en alguns casos tractant de reproduir una petita cambra que aïllés el foc. Aquest és el cas de la llar de la barraca BCP207, formada per la col·locació de diversos maons plans formant una petita cambra amb el suport d'un element de ferro i d'altres maons, i coberta amb pedres; o el cas de la llar de la barraca BCP104, que a partir de maons col·locats uns sobre els altres i una obertura central ha reproduït la idea d'un petit fornet que es cobria amb una xapa metàl·lica i un tub que conduiria l'aire calent cap a l'estufa. La calefacció de l'estança era d'una importància cabdal, donat que es tracta d'un indret fred i humit, que es trobava en aquella època nevat la major part de l'any, tal com demostren algunes fotografies (veure annex fotogràfic).

Els miners dormien a terra, sobre el propi paviment de fusta o bé en jaços de palla. En algun cas s'ha pogut documentar també la presència de somiers de ferro (BCP100 i BCP209), però aquesta hauria estat residual per la quantitat d'espai que ocupava. Els únics elements de mobiliari amb què comptarien en alguns casos les barraques foren una banqueta construïda amb pedres col·locades (BCP207), alguna lleixa o estant de fusta sobre la que es depositaren alguns objectes que quedaren *in situ* després de caure aquesta, o bé l'existència d'algun tipus de bagul o caixa (BCP209 i BCP104) i ganxos a les parets per a penjar-hi algun element[464].

[463] Veure aixecament fotogramètric del nivel d'ús en paviment de llistons: BCP111 https://skfb.ly/orWHS; BCP207 https://skfb.ly/oyptZ; BCP209 https://skfb.ly/orXNO (conservat molt parcialment).

[464] Veure a l'annex un exemple de com podría a ver funcionat, gràcies al paral·lel d'una barraca reconstruïda.

Fig. 141: Restes d'una estufa de la barraca BCP211 (a dalt, esquerra) i llars de foc de les estructures BCP207 (a dalt, dreta) BCP209 (a baix, esquerra) i BCP104 (a baix, dreta)

El nivell d'ús de les barraques conserva una important quantitat de material quotidià de diversa naturalesa estès al llarg i ample de les petites estances que ens parlen de les vides dels miners que les habitaren. S'hi troben principalment quatre grups de materials: begudes alcohòliques, medicaments, estris i restes de l'alimentació i eines relacionades amb el treball miner. Pel que fa a les begudes alcohòliques trobem ampolles de vidre que haurien contingut vi, conyac i brandy, etc. i llaunes de cervesa. Pel que fa als medicaments, s'hi troben envasos com tubs, pots i ampolles de productes relacionats amb dolències i malalties típiques de miners. Pel que fa a l'alimentació s'hi conserven estris com culleres, obrellaunes, olles, gots, cassoles i altres vasos ceràmics, recipients com llaunes de conserva i ampolles de llet condensada i restes de fauna de porc, ovicàprids i alguna resta de peix. Per últim, pel que fa a les eines de treball les barraques conserven al seu interior malls, pales, pics i fragments diversos de llums de carbur. A més documentem altres elements com candaus, tinters i encenedors, monedes i elements personals

com medalles i restes de vestimenta com botes o soles de sabata, mitjons, botons o fragments de cuir. Aquests materials apareixen en concentracions rellevants sobre els paviments de fusta, al voltant de les llars i sobre el que podrien haver estat lleixes de fusta caigudes o caixes. Aquestes últimes han presentat principalment ampolles i estris diversos, mentre que al voltant de la llar s'acumulen els objectes relacionats amb la cuina, restes de fauna que presenten evidències de crema i marques de tall, i llaunes i especialment fragments ceràmics. Elements com les eines i altres estris o els medicaments apareixen dispersos a l'estança de les barraques. L'aparició dels candaus propers a la porta podria indicar que aquestes es tancaven, mentre que la seva presència en altres ubicacions podria apuntar a l'ús d'algun tipus de bagul o caixa tancada.

Fig. 142: Somier de ferro a la barraca BCP100 (esquerra, a dalt), acumulacions de materials sobre lleixes de fusta caigudes a la BCP209 (esquerra, abaix) i BCP104 (dreta).

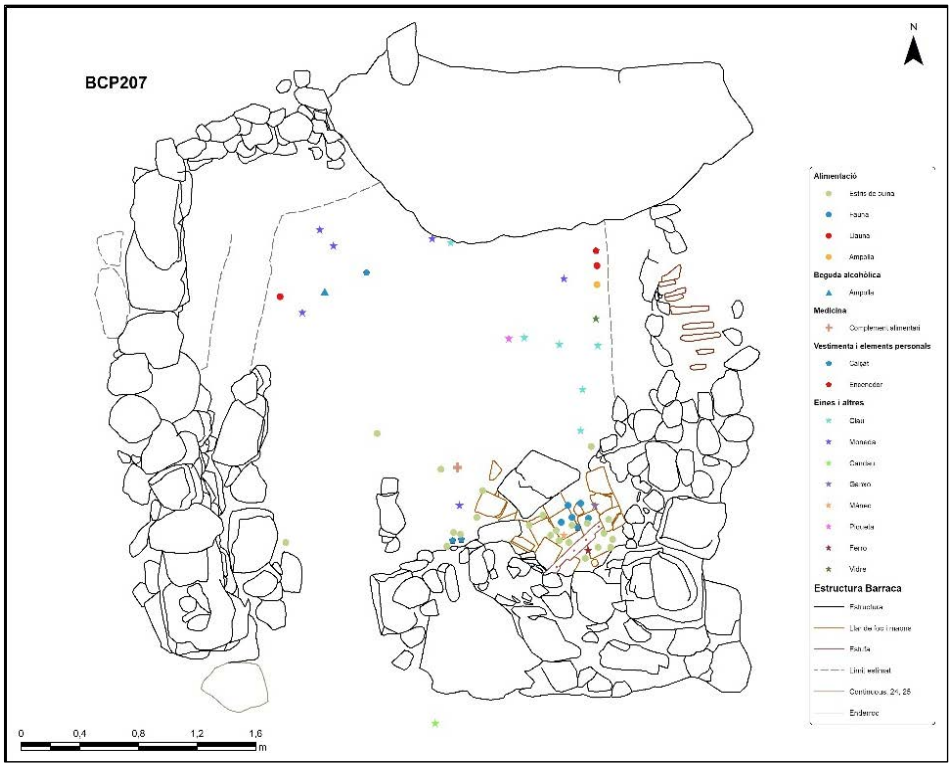

Fig. 143: Planimetria i distribució dels materials al nivell d'ús de la barraca BCP207. Font: pròpia.

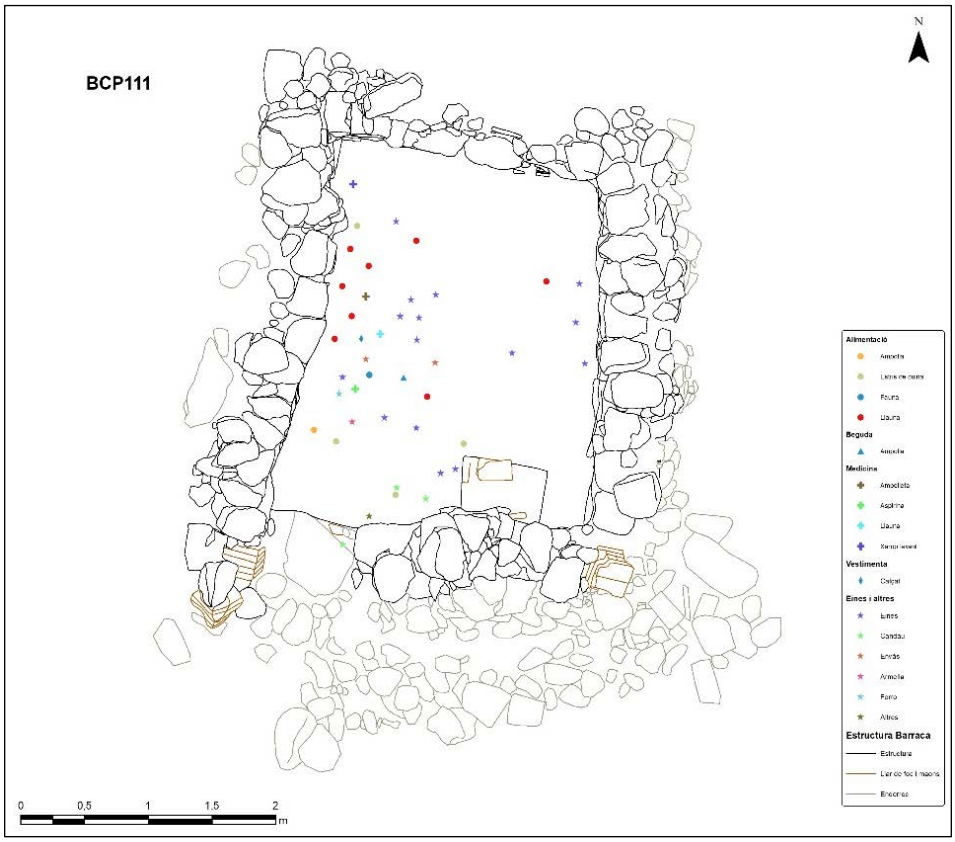

Fig. 144: Planimetria i distribució dels materials al nivell d'ús de la barraca BCP111. Font: pròpia.

Fig. 145: Planimetria i distribució dels materials al nivell d'ús de la barraca BCP209 (a dalt) i BCP104 (a Baix). Font: pròpia.

10
cm

10
cm

Materialitat i formes de vida

L'estudi detallat de la materialitat apareguda a les barraques ens permet conèixer de prop les formes i condicions de vida d'aquests obrers aïllats en una petita ubicació del Prepirineu. A través d'aquesta, que no presentem aquí exhaustivament, en podem derivar 5 línies de reflexió: el reaprofitament; l'alimentació; les condicions higièniques i de salut; la identitat i la posicionalitat del treball assalariat; i els hàbits.

Reaprofitament

Una de les qüestions més destacables en la materialitat de Coll de Pradell és el reaprofitament com a forma bàsica d'acondicionament de la vida quotidiana d'aquests obrers. En una línia contrària al rumb de la modernitat, un temps de materialitat efímera i descartable, a les barraques de Coll de Pradell es reaprofita gairebé tot. Les peces, els objectes i fins i tot els fragments tenen segons usos, tal com funcionà en el temps de la tradició camperola[465], però en aquest cas a partir de materials de producció industrial, en grans quantitats. Veiem doncs com l'actitud vernacla de reutilització es dona sobre materials descartats molt ràpidament per part de la indústria minera, o bé els seus excedents. Es tracta d'una estratègia de supervivència que posa en contrast dos temps, dues actituds, o dues formes de relacionar-se amb la materialitat i que conviuen en posicions diferents d'una mateixa cronologia. De la mateixa manera que les seves precàries estructures sostingueren la construcció de la modernitat industrial, aquestes han caigut en la invisibilitat d'una subalternitat construïda per les estructures del poder econòmic. Com hem vist, mentre la indústria minera creixia i amos, enginyers i empleats seleccionats per l'empresa vivien en espais domèstics amb modernes instal·lacions (electricitat, cuines i serveis), amplis espais i decoracions que les feien destacar, els obrers que extreien el mineral en qüestió malvivien precàriament de les restes de la mateixa modernitat. Així, pobresa i subalternitat són dos elements que caracteritzen el barraquisme modern que emprà la classe obrera minera com a estratègia habitacional, idea que subverteix la nova dinàmica de béns de consum i descartament material a través del reaprofitament[466].

[465] Tal i com destaca González-Ruibal per al cas de les barraques del Valle de los Caídos (González-Ruibal 2022)
[466] En la mateixa línea que han apuntat altres autors (De León 2015; Reilly 2016).

Dins el conjunt material aparegut a les barraques de Coll de Pradell observem múltiples formes de reaprofitar bidons, claus i ferros diversos, llistons de fusta, elements de les vies de ferrocarril, filferros i envasos de diferents tipus. Aquests materials foren recuperats per la necessitat d'articular-se materialment un espai domèstic i desenvolupar-hi les activitats de reproducció més bàsiques (resguard, higiene, alimentació, entre d'altres) en funció de la disponibilitat de rebuig industrial provinent de l'explotació minera.

Com ja s'ha comentat anteriorment, el primer material reutilitzat era el material constructiu: maons de diversos tipus, teules, llistons de fusta i lloses de la mina. El material més destacat més enllà d'aquests foren els bidons de ferro. A l'explotació minera servien per a contenir carbur o d'altres combustibles, però fou utilitzat pels obrers per a usos tan diversos com a funcionar de taula, cadira, estufa o foc per a cuinar, com a xapa per a resguardar-se de la pluja i com a recipient divers.

Fig. 146: El bidó més utilitzat fou el cilíndric que es pot veure en la fotografia dels miners davant el barracó.

Els claus són de dimensions majoritàriament grans i en d'altres casos són d'ús ferroviari, pel qual és evident el reaprofitament de la mina, que els diferencia de claus d'ús domèstic. Tenien

originalment diferents utilitats com sostenir els llistons que apuntalaven la mina, però foren emprats de forma molt intensa com a forma de subjecció estructural, per a sostenir petites estructures i com a penjadors a les parets (s'utilitzaven doblegats). Els filferros tenien usos diversos com a penjadors, per a mantenir les estructures o bé per a sostenir cassoles, molt probablement penjant-les sobre el foc. Alguns fragments de cadenat de gran format podria també indicar el seu ús secundari per a tancar algun tipus de bagul o caixa, o per a la pròpia porta de la barraca, juntament amb els candaus. A més, apareixen alguns fragments de vidre pla, que es podrien haver reutilitzat per a les petites finestres (o obertures) de les barraques. Altres materials són clarament provinents de l'explotació industrial però no hem pogut determinar-ne l'ús secundari com és en el cas de les anelles de ferro, les argolles o les volanderes de ferro i de goma.

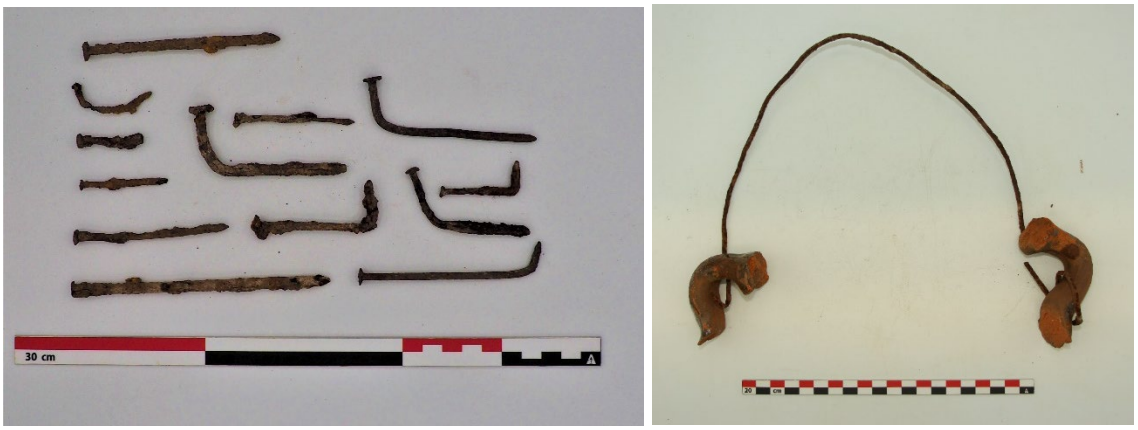

Fig. 147: Exemples de diversos dels claus apareguts a les barraques (esquerra) i filferro sostenint les nanses d'una olla ceràmica (dreta).

Identitat i treball assalariat

Un conjunt molt abundant a l'interior de les barraques és aquell que ens parla del lligam entre la llar i el treball dels miners. En aquestes estructures es desdibuixa la separació entre espai productiu i reproductiu, d'una forma nova i particular. En aquest context, el treball suposa una esfera escindida de la vida quotidiana que funciona a través de la seva valorització a través del salari i de la seva acotació temporal (en forma de dos jornals diferenciats). Aquesta forma de relació amb el treball a la mina es diferencia del treball als masos de tipus agroramader, en el que contribuïa la globalitat de la família, i que era indissociable de la llar. Alhora, es diferencia de les

colònies, que suposaven una llar dissenyada per part de l'empresa per a determinar les formes de domesticitat dels treballadors, lligades al treball formal i socialment. En el cas de les barraques, els obrers autoconstrueixen els seus propis habitatges per a apropar-se al lloc de treball, com a eix fonamental, que condicionarà absolutament la seva esfera reproductiva: el seu entorn material, les seves condicions higièniques, els seus recursos alimentaris, i les activitats reproductives necessàries. Mentre que en altres contextos barraquistes es pot llegir una apropiació de la vida a través de l'autoconstrucció i del disseny propi de l'esfera reproductiva, el que es pot llegir com un grau d'autonomia i de resistència (Oyón i Turner 2018; Gallego-Vila 2018), per al cas de Coll de Pradell observem un lligam molt estret de la vida quotidiana d'aquests obrers al seu treball a la mina, i un espai molt reduït a l'agència d'aquests miners respecte a la pròpia esfera reproductiva. Aquesta interpretació es fonamenta en la rellevància material de les eines i la materialitat vinculada a la mina, i la extremadament minsa materialitat referent a elements personals o activitats alternatives al propi treball assalariat.

Pel que fa a la materialitat vinculada a la mina, l'element més evident són les eines que utilitzaven els miners com pales, diversos tipus de pics, algun mall de picapedrer, una llima de ferro i peces de llums de carbur. També s'ha documentat la tapa d'un envàs d'oli per a fusta, que podria servir també per a les tasques d'adequació de la barraca. Molt provablement, això es deu al fet que els miners s'enduien les seves eines de treball a l'habitatge, on els arreglaven en cas de necessitat, suposant una continuïtat del seu treball.

Fig. 148: Ganxo de llum de carbur localitzat a l'excavació (esquerra), imatge de Coll de Pradell on apareix un carbur amb un ganxo del mateix tipus (dreta).

Fig. 149: Eines localitzades a les barraques. D'esquerra a dreta: pala, llima, pic i mall.

També entre les evidències de vestimenta destaquen les prioritats i les necessitats del treball miner, especialment pel que fa al calçat, que havia d'aïllar del fred, el terreny irregular i la humitat. S'han localitzat en aquest sentit nombroses soles de sabata, algunes d'elles de pneumàtic reaprofitat, sabates i botes, així com també alguns mitjons. Més enllà del calçat només destaquen diversos botons, pel qual no podem determinar alguna pràctica relacionada amb la vestimenta que indiqui una desvinculació identitària amb el treball a la mina.

Fig. 150: Mostra de calçat i un mitjó recuperat a les barraques de Coll de Pradell. Font: pròpia.

Així, la identitat d'aquests homes, llegida a través de la materialitat no permet interpretar una voluntat de separació de l'espai domèstic amb respecte al treball a la mina, no hi localitzem evidències de resistències o construccions d'identitats oposades o complementàries a l'hegemonia material de la identitat minera. Malgrat això, dos elements ens parlen de la vida

personal dels miners barraquistes de Coll de Pradell, del seu temps fora del jornal a la mina i del seu món cultural i simbòlic. Per una banda, la troballa de diversos tinters en una de les barraques excavades. Les tinters suposen un espai personal d'escriptura i una possible forma de comunicació amb l'exterior de la seva reduïda comunitat minera, que podríem emprar per a mantenir-se a prop de les seves famílies o entorn afectiu. Desconeixem la proporció de miners alfabetitzats que treballaren a la mina Enriqueta i la mina Nova, i la quantitat de tinters localitzats és reduïda, pel qual podem interpretar que aquesta pràctica formaria part només d'alguns d'ells. Per altra banda, un element interessant és la troballa d'una medalla circular de metall dedicada al Sagrat Cor de Jesús, que conserva l'anella amb la que es sostindria a una cadeneta que penjaria del coll. Aquest element situa el món simbòlic d'aquests miners, que entre els gairebé inexistents elements personals que s'han pogut recuperar hi figura un element amb vinculació a les seves creences catòliques, que per una banda l'identificaria com a part d'una comunitat i per l'altra funcionaria a mode d'element protector.

Fig. 151: Medalla del Sagrat Cor de Jesús (esquerra) i tinter (dreta) localitzats a Coll de Pradell. Font: pròpia.

Hàbits

Encara hi ha un altre aspecte però del qual podem interpretar la construcció identitària i la construcció social en un campament barraquista de caràcter industrial, format per població migrant i molt aïllat de cap nucli de població: els seus hàbits. A través de la gran quantitat d'ampolles, llaunes i d'altres envasos hem pogut documentar la importància del consum d'alcohol en la vida quotidiana dels miners, representant una proporció molt important dels materials localitzats. El consum de cervesa, vi, brandy i cognac, entre d'altres, i el consum de tabac formà part de l'esfera de socialització d'aquests miners, que consistí en trobar-se després

del jornal de la mina a les barraques o bé al barracó i beure conjuntament per a amenitzar la jornada. Davant la dificultat de comptar amb alternatives d'oci, més enllà que les excursions per l'entorn muntanyós, el consum es convertia en una forma d'estrènyer llaços, de passar el temps i de contrarestar la duresa de la feina i de les condicions de treball i de vida. Es construïa doncs una identitat a partir d'un grup reduït però aïllat dels altres miners, i amb unes pràctiques i uns hàbits que coincideixen amb el que s'ha analitzat com la duresa de caràcter associada a l'arquetip de miner (Sierra Álvarez 1994). Tal i com hem pogut conèixer a través dels documents per al poble de Vallcebre i La Nou, la vinculació del miner a l'alcohol i el joc fou habitual, però en aquest cas resulta especialment interessant per les condicions extremes de precarietat i aïllament[467]. Josep Buxó, que visqué al barracó de Coll de Pradell, ho explica de la següent manera: "Jo crec que al viure lluny de la societat fa que hom es degeneri un bon xic i estic segur que "tots" fem coses que al nostre poble, a la família, i amb un altre ambient no faríem bestieses i no ens viciaríem com ací fem". Acompanyant les begudes que veurem a continuació, el testimoni ens ajuda a reconstruir-hi l'ambient: "Som una trentena entre tots i ja podeu pensar la gran gatzara, mentres no hi hagi qui bevent una mica massa se l'hi puja al cap i ho vol matar tot... (...) El que fem molt, és fer l'animal com vulgarment es diu, i explicar "xistes" o acudits com més escandalosos i verds millor o sigui que aquesta part me la quedo dintre el bolígraf" (Camps Tor 2021b, 122).

A nivell material, observem com l'aportació de begudes alcohòliques importades molt provablement a través de la cantina de l'explotació minera representa una part molt important del conjunt material domèstic d'aquests obrers. Així, ampolles i llaunes diverses, conjuntament als medicaments –que veurem més endavant–, constitueixen els principals béns de consum, per damunt de l'alimentació o la vestimenta, i que observem al llarg de l'ocupació del campament. Entre les restes d'envasos de begudes alcohòliques a les barraques hi figuren ampolles de cervesa Damm dels anys 60, produïdes a Barcelona[468], i també llaunes de les marques Skol i Brahma Chopp Brasil, que daten als anys 70. En altre recipient que contindria cervesa o més

[467] Veure capítol 6 per a un anàlisi més detallat.
[468] Presenta una etiqueta de color vermell al cos de l'ampolla que es pot llegir:"CERVEZA ESTILO PILSEN/ SOCIEDAD ANÓNIMA DAMM/ ROSELLÓN 51/ BARCELONA", juntament amb el dibuix d'una estrella.

provablement vi és una garrafa tipus "damajoana" de vidre verd i produïda a Barcelona en la primera meitat del s. XX. De fet, una de les begudes més habituals hauria estat el vi, de procedències diverses i majoritàriament de comerç local, donat que moltes de les ampolles no presenten cap marcatge o inscripció. Malgrat això, també hi figuren altres procedències com el vi de Jerez de la Frontera de les bodegues J.M. Rivero, produït al voltant dels anys 70. Molt important resulta però la presència de begudes de major graduació com el rom, el brandy i el cognac. En les diverses barraques excavades els miners hi abandonaren les últimes ampolles que consumiren entre les quals el rom de la marca francesa Negrita Bardinet, cognac Falgas d'entre els anys 50 i 60 produït a Martorell, brandy Terry produït a Jerez i múltiples ampolles de brandy Osborne datat a la segona meitat del s. XX.

Fig. 152: Mostra d'algunes de les ampolles i llaunes de begudes alcohòliques recuperades a les barraques de Coll de Pradell. Font: pròpia.

A més de les begudes alcohòliques, cal mencionar la presència d'encenedors, que respondrien a l'hàbit de fumar, i ampolles i llaunes de refresc. Són diverses les ampolles d'aigua amb gas de mitjans del s. XX de les marques Vichy Catalán i Agua Malavella, produïdes a Caldes de Malavella, a més d'algunes llaunes de refresc de la marca Cobega SA, produïdes posteriorment, entre 1960 i 70. En aquest sentit, però, és important tenir en compte la possible influència de la reutilització d'aquests envasos, especialment les ampolles de vidre, que ens podrien conduir a interpretar consums i usos diferents.

Fig. 153: Envasos de refresc localitzats a la barraca BCP209 de Coll de Pradell. Font: pròpia.

Alimentació

Un dels aspectes en els que la materialitat més ens apropa a la vida quotidiana dels miners de Coll de Pradell és en l'alimentació. A grans trets, podem dir que es tractava d'una alimentació constrenyida pels límits del consum, que venia mediatitzat per mitjà de la cantina de l'explotació, i pel racionament en temps de postguerra. Malgrat això, contràriament al que podria indicar la minsa infraestructura per a cuinar i la forma de vida, es conserven relativament pocs envasos de productes preparats. Les condicions per a cuinar eren força precàries, a jutjar per les estructures de combustió o llars de foc documentades, i sovint els miners cuinarien en olles penjades sobre el foc, o bé sobre una graella o la pròpia tapa de l'estufa. Els múltiples estris de cuina localitzats, sovint associats a les llars i amb afectacions pel foc, evidencien que els miners cuinaven els seus àpats a l'interior de les barraques. Olles de metall i alumini o cassoles de ceràmica són els recipients on cuinaven i d'on sovint també menjaven, a més de disposar d'algun cassó i plats d'alumini, coberts com culleres i forquilles de metall i, menys habitualment, plats de pisa blanca i recipients de ceràmica vidriada com gerres, bacins o tupins.

Junt amb la materialitat, la memòria oral i les fotografies ens ajuden a reconstruir què i com menjaven els miners. Aquests, s'agrupaven després del jornal al voltant de l'estufa i llar de foc on cuinaven conjuntament o bé s'anaven alternant entre els que més capacitats mostraven. Agafaven els productes que havien tret de la cantina, del racionament o que havien comprat a algun masover i els cuinaven en petits recipients i uns recursos limitats. Els àpats eren senzills i sovint els menjaven també fora de les barraques, asseguts on podien, o bé asseguts al terra de la barraca sobre algun bidó o banqueta. En aquest sentit, Josep Buxó recull un exemple de plat que cuinà al barracó, i que ens pot donar una idea de la dieta bàsica dels miners: "faig una sopa ben calenta, unes patates fregides i un parell d'ous ferrats i quelcom de postres com si algunes galetes o ametlles o nous de Cal Benetó d'Olost. Amb la fosca no ho veig però el conyac és més avall de mitja ampolla! Visca!" (a Camps Tor 2021b, 120). Alguns dels productes que indica que tenien eren oli, bacallà, sardines, arròs, xoriç, llenties, mongetes i patates. A més, les restes d'envasos diversos i els fragments de fauna ens aporten alguns productes més.

Fig. 154: Estris de cuina, plats i coberts de les barraques de Coll de Pradell. Font: pròpia.

Fig. 155: Miners de Coll de Pradell a l'esplanada menjant asseguts sobre uns troncs. Es pot observar alguna olla o plats com els recuperats durant l'excavació. Font: Josep Oriola.

Entre els materials que ens aporten major coneixement de l'alimentació hi figuren principalment les llaunes. A les barraques apareixen llaunes de formats diversos (cilíndriques, quadrades, ojivals...) així com restes de llaunes com tapes i obrellaunes. El contingut d'aquestes hauria estat majoritàriament de peix o marisc, destacant les llaunes de sardines, el que es pot extreure de la morfologia i el marcatge. Un altre tipus d'envàs, són els pots de vidre. D'aquests, s'ha pogut identificar el contingut de dues tipologies: el pot de conserves Gempel, que molt provablement contindria melmelada; i el pot de llet condensada en vidre de coloració marró. A més, s'han localitzat algunes bosses de plàstic que haurien contingut originalment aliments, com és el cas de la bossa dels Forns "Especialidades Montseny".

Fig. 156: Llaunes documentades a Coll de Pradell.

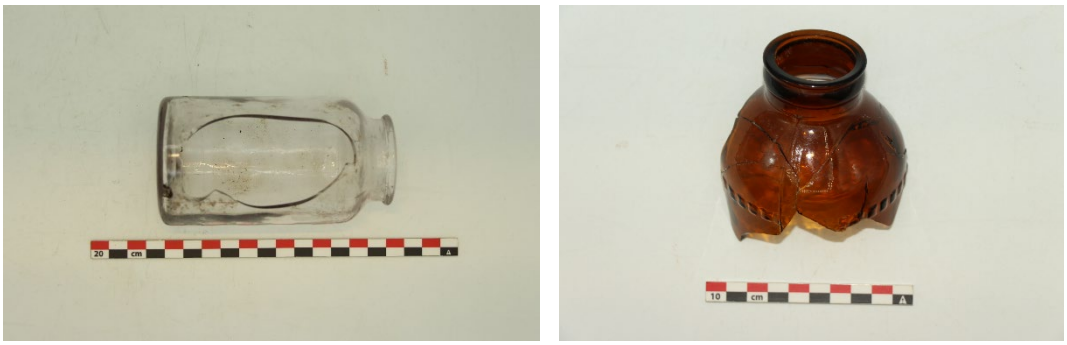

Fig. 157: Fotografies de dues de les tipologies de pots de conserva que han estat recollits a les barraques de Coll de Pradell.

Un dels conjunts interessants pel que fa a la interpretació de l'alimentació al campament barraquista és la fauna recuperada al jaciment. Es documenten diversos fragments de costelles, tíbies i falanges de mamífer gran i mitjà, així com restes de mamífer menor. També es documenta un os llarg amb marques de tall, el qual evidencia el processament; mentre que alguns ossos presenten alteracions pel foc, pel que s'evidencia la cocció. Així, es documenta el consum de vaca, ovella, porc i conill. A més, hi ha una presència malgrat és residual, restes de musclos i de bacallà[469]. Malgrat la relativa varietat dels productes que haurien format la dieta dels miners, la troballa d'una ampolla de complement alimentari (Laboratorios Ceraline SL) mostra la limitació de la seva alimentació, funcionant com a substitutiu de la llet i el brou per a persones malaltes i amb mancances nutritives. També la farina irradiada Eutrogen, produïda pels Laboratorios Artiach SA a la dècada dels anys 50, que havia d'aportar un aliment complet enriquit amb aminoàcids i complement B.

Fig. 158: Ampolla de Ceraline (Esquerra) i tapa de producte Eutrogen (dreta).

[469] Vèrtebra caudal de gàdid, molt provablement de bacallà (*Gadus morhua*). Identificat per Arnau Brosa.

Condicions higièniques i de salut

Més enllà de l'alimentació, la materialitat ens permet afirmar que les condicions higièniques i de salut d'aquests miners eren deficients, donat que quantitativament representa –juntament amb l'alcohol– el major conjunt material. Veiem a continuació els medicaments segons les dolències més característiques dels miners[470].

Fig. 159: Productes antisèptics i desinfectants.

En primer lloc, destaquen els elements relacionats amb la desinfecció i la cura i amb les propietats antisèptiques com les ampolletes de iode, l'aigua oxigenada Foret, l'antisèptic Timenolin[471] o la pomada Pental[472]. Amb aquests productes tractarien les ferides fruit del treball a la mina i les infeccions diverses sorgides de la incapacitat constant d'habitar un espai net, lliure d'elements tòxics i nocius.

Seguidament, destaquen aquells medicaments orientats a la cura de les dolències respiratòries, del coll i la tos resultants de l'exposició constant a la pols, la humitat i al fred de la mina, però també de les seves condicions habitacionals. Alguns d'aquest productes són les pastilles Juanola, de les quals s'ha documentat una caixa produïda a Barcelona entre els anys 60 i 70, i el xarop amb codeïna dels Laboratorios Lasa, comercialitzat a partir dels anys 40. De forma similar,

[470] Veure capítol 6 per a una descripció de la salut dels miners.
[471] Produït a València.
[472] Produïda a Esplugues a partir de 1946 per a tractar "Pieles con heridas supuradas, Piodermitis, Impétigo, Ectima, Internigo, Forunculosis, Acné, Sarna imperiginizada, Úlceras tórpidas de las piernas, Úlceras fagedénicas, Úlceras varicosas, etc., y en el Chancro blando en cualquier localización".

l'exposició a la pols de la mina juntament a la foscor en la que es trobaven la major part del dia (tant dins de la mina com a la barraca) causava complicacions oftàlmiques. S'ha documentat en aquest sentit la pomada antibiòtica Tirocitrán, produïda a partir de 1925 des de Masnou per part dels Laboratoris del Dr. Cusí.

Fig. 160: Caixa de pastilles Juanola i pomada oftàlmica Tirocitrán.

Una sèrie de medicaments es dirigeixen també al tractament del dolor, com el Morrhuetine de Jungken produït pels laboratoris Mirabent al voltant dels anys 30[473] o un pot d'Aspirina de Bayer distribuït a partir dels anys 40. De forma similar, la pomada Radio Salil, produïda pels laboratoris Viñas a partir dels anys 40 estava indicat com a analgèsic. Tots aquest medicaments poden indicar el tractament del reuma, el gota i d'altres dolors derivats, que són molt habituals entre miners. Per últim, els problemes gàstrics i digestius, derivats de la mala alimentació també es fan palesos a Coll de Pradell a través de la documentació de productes com xarops laxants (California Fig Syrup, produït per Anglaterra entre 1913 i 1960), antiàcids (Mabogastrol, produït a Valencia a partir de 1931) i tractaments per a l'úlcera d'estómac (Roter, produït a Holanda per als Laboratorios Ausonia SA a mitjans s. XX).

Finalment, uns pocs objectes donen compte dels intents d'aquests miners per a mantenir una certa higiene i cura de la imatge i l'olor corporal malgrat la brutícia constant i la impregnació del carbó a tot arreu i la gran dificultat per a mantenir en un estat de netedat l'habitatge, la roba i

[473] Es tracta d'un medicament per a tractar adenopaties, linfatisme, escròfula, raquitisme, bronquitis crónica, diabetis, heredosifilis, ameno, dismenorrea i convalescències.

els seus propis cossos per la manca de mitjans. Malgrat això, documentem la presència d'una galleda d'alumini que es feu servir molt provablement per a netejar-se, algunes pintes i productes[474] per al cabell i un pot de colònia.

Fig. 161: Medicaments per al dolor i als problemes gàstrics i productes higiènics. Font: pròpia.

[474] Permanente en frío Friondula a base de Lanolina de la marca Henry Colomer, activa des de 1933.

8.3. Identitat i vida obrera

Com hem vist, la configuració del territori i de l'habitatge tingué un important impacte en la forma com es desenvolupà la vida, la identitat, les relacions socials i la jerarquia en el moment d'implantació del sistema capitalista industrial al Berguedà. En aquest territori, fou entre finals del s. XIX i els anys 70 del s. XX quan s'ordenà una societat moderna basada en les relacions socials de producció i reproducció plenament capitalistes, a través de la introducció del treball assalariat miner i la progressiva pèrdua de rellevància del model social i econòmic pagès. Nasqué així sota l'ombra del carbó la classe obrera berguedana, alhora que cresqué i s'expandí la burgesia i la oligarquia representada per la família Olano. Mentre que els segons apuntalaren el seu domini a través de l'articulació d'un paisatge de poder, ostentació i coerció i el cristal·litzaren a través de les seves pròpies residències (7, 8.2.1 i 8.2.2), la primera s'anà conformant en un escenari divers amb múltiples processos de construcció social i identitària no lineals, i que no foren els mateixos per a tothom. En aquest sentit, considerem que una mirada àmplia a la conformació de la classe obrera, més enllà de les restrictives concepcions de la relació laboral i el seu caràcter proletari, permeten comprendre amb major detall i complexitat la transició de les classes subalternes al capitalisme. En aquest sentit, com s'ha comentat prèviament (capítols 2 i 5), els estudis sobre mineria i habitatge obrer s'han centrat específicament sobre el que considerem aquí una part de la classe obrera: ja proletaritzada i inserida en la subsegüent estructura familiar, estabilitzada, amb relacions econòmiques directes i identificables amb l'empresa i ocupant habitatges de l'empresa amb un context de socialització típicament obrer. Potser la mirada sobre el que aquí observem com la idea canònica de la classe obrera ens ha fet confondre la part per el tot, i no hem pogut posar atenció a aquella diversitat, matisos i processos divergents que constitueixen la conformació de la classe obrera a les zones rurals. En aquest capítol hem tractat doncs de cercar les persones que treballaren d'una manera o altra en vinculació a la mina i el treball industrial i n'hem caracteritzat les formes d'habitatge, per tal d'apropar-nos a la resposta sobre de quina manera un territori, una societat i una gent rural, de pagès, agro-ramadera passà a integrar-se laboral, vital i sistèmicament al capitalisme industrial, i com això transformà les seves experiències de vida.

Així, es pren la casa com a subjecte social amb un rol clau per a la societat industrial des del qual es construïren subjectivitats, identitats i mentalitats. És doncs en aquest espai material i ideològic on es donà el desbancament històric de la vida i la identitat pageses i la construcció de la identitat moderna, juntament a l'expansió de la ideologia capitalista amb les seves dues contraparts de mentalitat burgesa i consciència obrera. Aquestes alhora s'entrecreuaren amb conformacions complexes amb identitats locals, migrants, de gènere, laborals i ocupacionals molt diverses. Des d'aquest punt entenem, a diferència d'Arias González (2001), que "arqueologitzar" la casa implica justament la lectura d'aquests codis sintàctics i semiòtics (*sensu* Eco 1986) de la pròpia materialitat i espacialitat per tal de relatar de quina manera construïren realitat social, cultural, econòmica, política, etc. És des d'aquest punt de vista que l'abordatge arqueològic d'aquest sistema històric resulta rellevant per a la comprensió de la vida quotidiana i de la seva experiència humana; però on alhora resulta interessant transcendir l'estudi de les colònies industrials per a comprendre la diversitat i la transformació de les formes de vida obreres, interseccionades per múltiples identitats en un context de canvi.

Com hem vist, una part important de les transformacions que observem des de la casa és en el reordenament de la casa i en l'escissió moderna entre producció i reproducció resultant de les noves idees de casa que es manifesten al Berguedà a partir de l'últim terç del s. XIX, que s'observa en centres urbans com Barcelona a partir de la segona meitat del s. XVIII[475] (Arranz Herrero 1985). Observem aquesta transformació en el disseny de nous edificis (xalets, cases modernes, pisos, colònies, barracons i barraques) que tenen un estret lligam amb el treball capitalista (industrial i miner), però que se separa de l'espai reproductiu de la llar. Sovint observem una proximitat espacial amb els centres extractius llocs de producció, i fins i tot una proximitat física amb espais productius com oficines i de direcció en el cas de les torres i els xalets, o als tallers, magatzems o espais socials per al cas de pisos o colònies[476]. D'aquesta manera, la casa suposa una clara segmentació entre vida i treball, que suposa una implantació molt evident de la concepció

[475] Observable a través de la separació de la casa de l'esfera productiva familiar en la transició històrica capitalista que portà a la introducció massiva de les classes populars al treball assalariat i alhora en la mercantilització de l'habitatge com a bé de consum.
[476] Que generalment es troben a la planta baixa.

capitalista de treball assalariat, desvinculat de la noció antropològica més àmplia de la mateixa paraula i que fou bàsica per a la concepció de la pagesia. En aquesta, vida i treball és tot u, i l'estructura social de família i comunitat, les tradicions, les pràctiques socials, etc. són indesllligables de l'economia. Observem materialment aquest dislocament en la materialitat de les cases de pagès i els masos, que gradualment abandonaren o transformaren els seus espais vinculats a les seves activitats tradicionals, per a dotar-los de nous usos funcionals al nou sistema històric, com per exemple al relloguer. És en aquest mateix camí que s'elaborà el reordenament de gènere capitalista. De la mateixa manera que la casa, la dona fou escindida de la noció de producció i limitada gairebé exclusivament a la reproducció, pel qual ambdues foren associades en una unitat també identitària (domesticació), mentre que els homes foren associats identitàriament al treball assalariat a través de la seva ocupació (obrers miners).

Els pisos, els edificis plurifamiliars i les colònies suposen el màxim exponent d'aquesta idea, que es basà i contribuí a conformar el model de família proletària (nuclear, monògama i unida en matrimoni heterosexual i amb fills, en la qual l'home treballava en la mineria i la dona tenia cura de la llar i els infants), reforçat per estructures comunitàries de socialització i construcció d'aquesta identitat dependents de l'empresa com les cantines, els cafès o les escoles. La transformació que suposa el capitalisme a través de les colònies és doncs no tan sols una transformació de les formes de treball, sinó especialment de les formes de vida (Sierra Álvarez 1985). El disciplinament de la mà d'obra es donà doncs no només al lloc de treball sinó també a la casa. Aquest conjunt d'accions anava destinada doncs, a través de pràctiques biopolítiques a la instauració d'unes relacions socials capitalistes a la vida quotidiana de les famílies vinculades a la mineria (Muñiz Sánchez 2011). La llar, l'alimentació, el consum, la instrucció, els espais de socialització formaven part de la construcció d'un món tancat i autorreferencial que construïa i jerarquitzava aquestes identitats, que prenien la família com a estructura bàsica de control amb l'objectiu que reproduís al seu propi si aquesta dinàmica. Econòmicament, la colònia suposà alhora un estalvi per als empresaris, que a través de la seva política paternalista augmentaven la productivitat i integraven totes les esferes de la vida de les persones treballadores en la seva esfera de control econòmic. La cantina, l'economat, els horts i els habitatges depenien de l'intercanvi econòmic amb la patronal, que d'aquesta manera retallava el cost del jornal (Sierra

Álvarez 1985). La necessitat d'habitatge o el "problema d'habitatge" (Engels 1974; Murard i Zylberman 2003; Rémy 1977) fou doncs construït des de la demanda de mà d'obra i orientat cap a una resposta basada en un model higienista, com una obra d'enginyeria social a través de la qual disciplinar la classe obrera: a través dels seus espais, però també a través del filtratge en l'accés al propi habitatge basada en una selecció laboral i moral (García García 1996). Així, la dependència de l'habitatge funcionà com una forma d'opressió similar a la subjugació del treball assalariat, en el qual l'accés a l'habitatge funcionava com un mecanisme d'inclusió-exclusió. En aquesta, la família moderna, sostinguda sobre el treball de cures de la dona, suposava la primera de les institucions polítiques (*sensu* Federici 2018), a través de la qual s'assegurava la reproducció del sistema socioeconòmic.

Fig. 162: Família minera a l'exterior d'un edifici de la colònia. Font: mmc-15, Arxiu Museu Mines de Cercs

Els obrers de la colònia s'han convertit en el paradigma de la identitat obrera al món rural, però en representen tan sols una part, conformada en molts casos per obrers qualificats, d'ofici, vigilants o capatassos. Es donaren més models i més experiències que aquesta en el procés d'industrialització, el que resulta interessant per a comprendre aquest sistema, des d'aquelles experiències que s'han marginalitzat del relat. Per una banda, l'experiència des de les comunitats locals que es veieren transformades pel desenvolupament del capitalisme industrial, i per altra banda els sectors més precaris de la classe obrera. Les unitats domèstiques que vivien als masos, cases de pagès i cases de poble veieren amb la industrialització la transformació del seu context i la seva realitat; com dèiem, passaren a incorporar-se al treball assalariat miner com un complement a l'economia domèstica, la que progressivament es va veure desbancada de l'organització familiar i també de la casa. Aquesta població desenvolupà estratègies de corresidència, relloguer i treball a la mina com a alternatives de subsistència davant la crisi econòmica de la pagesia (també fomentada en part per la pròpia

indústria[477]) que transformaren la seva realitat, poc a poc abandonada.

Pel que fa a la població obrera més precària, la seva absència en el relat històric resulta en un silenciament de la diversitat de l'experiència obrera, i amb aquesta del propi relat de la industrialització. Els homes sols, els solters, les famílies migrants i les dones migrants, solteres o vídues formaren part de la massa invisible que s'allotjà en rellogats, s'amuntegà en cases alienes i visqué en barracons i barraques en condicions d'habitacionalitat deficient. Aquestes persones, demandades per al treball industrial, en sobrevivien als marges fins a cronologies molt properes, com demostra el cas del Coll de Pradell, on les barraques foren ocupades fins als anys 70. Aquestes persones en un procés constant de cerca d'unes condicions de treball i vida millors, que molt sovint implicaven nous processos migratoris, formaven part d'una classe obrera extremadament precaritzada, supeditada a les fluctuacions del mercat de treball i molt inestable, constituint una espècie de mà d'obra flotant[478]. Als marges també de la concepció del proletariat, aquesta població fou necessària per al desenvolupament miner i malgrat tot no pogué beneficiar-se de la industrialització. Sense entendre l'existència i el procés d'aquestes marginalitats no podrem conèixer el caràcter i l'impacte real de la industrialització capitalista al món rural. Les absències i les problemàtiques de conèixer àmbits com el del barraquisme rural però sorgeixen ja des de la pròpia producció de les fonts, en què la informalitat del fenomen no deixà registres escrits i la memòria oral tampoc en quedà recollida donada la mateixa temporalitat i inestabilitat d'aquesta població, que no es fixà en el territori i no pogué transmetre aquesta memòria. En aquest sentit, les seves restes materials ens han aportat una informació molt valuosa sobre les condicions i formes de vida en que aquests homes convisqueren. Així, aquests conjunts materials ens han parlat també sobre les formes de solidaritat i cooperació de l'autoconstrucció i d'una reproducció social plenament basada en la comunitat subalterna. En la construcció d'aquesta identitat, sovint exclosa del relat obrer hegemònic, rau la comprensió complexa i minuciosa del sistema industrial i capitalista que la materialitat ens ha ajudat a nodrir: l'associació amb el treball, la rellevància de la comunitat en la reproducció de les barraques, la vinculació material i identitària amb el treball i les condicions higièniques i de salut de molts miners que durant

[477] Veure capítol 6.
[478] També referida com a nomadisme miner. (Armengol i Serra 2020, 40)

diverses dècades després de treballar durant llargues hores a l'espai fosc, fred, humit i l'aire viciat de la mina descansaven i dormiren en barraques petites, fosques, humides i brutes.

9. Conclusions (CAT)

Al llarg d'aquesta tesi doctoral s'ha tractat de construir una síntesi interpretativa sobre el desenvolupament del capitalisme a través de la industrialització del carbó al Berguedà, des de la mirada de l'espai domèstic, la vida quotidiana i el seu entorn. Aquesta s'ha desenvolupat a través de la crítica teòrica i la proposta transdisciplinar d'abordatge teòric i metodològic de la qüestió per tal d'aportar llum al que s'ha entès com un espai historiogràfic poc treballat: la rellevància d'una mirada propera o micro a la materialitat quotidiana i les vides de les classes populars i subalternes per a la comprensió d'un fenomen de llarga durada i profunda significació històrica com és el capitalisme industrial. Així, el predomini d'una perspectiva social i cultural ha pretès abordar l'articulació del poder des de les dimensions subjacents a la realitat social vinculades a la ideologia, les mentalitats, les identitats i les pràctiques quotidianes, sempre en diàleg amb la dimensió econòmica i estructural, més treballada historiogràficament.

La qüestió bàsica de la recerca ha estat de quina manera l'estructura industrial capitalista construí la seva legitimació i persuasió a través de la construcció d'una nova cosmovisió moderna, i com aquesta fou implantada a nivell relacional i material des de la vida quotidiana. Hem parlat doncs de cultura i societat des de la subjectivitat d'individus i comunitats i des de la construcció de relacions en base al poder (Tilly 1991; Lukes 2007). S'ha exposat l'articulació del nou contracte social desenvolupat al Berguedà entre els segles XIX i XX, que suposà no només un reordenament social o de classe, sinó una transformació de profunditat ontològica en un *canvi de món* que desbancà els fonaments de la vida premoderna i precapitalista. És en aquest sentit que s'ha tractat d'aproximar-nos a la comprensió de la construcció cultural, mental i ideològica del capitalisme tal com ja proposaven Weber (1984) o Polanyi (2001), aquella que actua al nivell de la servitud cultural (Garcés 2017), de la identitat i de l'*habitus* (Bourdieu 2004), per a construir alhora obediència i resistència des de la pròpia subjectivitat, com una argamassa invisible d'un dispositiu social i cultural que teixeix i revesteix les trames de dominació i subjugació.

Aquest enfoc ha suposat alhora una crítica a part de les temporalitats i les visions sistèmiques en ús en la historiografia regional.

Per una banda, ha tractat de relacionar de nou pràctica històrica-arqueològica i teoria des del convenciment que no podem comprendre totalment allò particular sense comprendre'n el marc que l'articula, de la mateixa manera que no podem entendre un procés històric d'aquesta envergadura sense entendre *com es va viure*, és a dir, la seva plasmació concreta, encarnada, experiencial i quotidiana.

Per altra banda, ha tractat de dialogar amb les interpretacions internacionals del sistema global des de l'estudi d'una regió concreta de Catalunya, tractant d'aportar processos diversos i una experiència aterrada a l'hegemonia del relat anglès del desenvolupament del capitalisme i la industrialització. Des d'aquest marc s'ha abordat el paisatge i les experiències habitacionals del que es defensa que fou un desenvolupament capitalista entre finals del s. XIX i XX a l'Alt Berguedà a partir de l'observació de processos com el canvi profund dels valors i les relacions humanes, el desenvolupament i intensificació de la materialització de la realitat i el que esdevingué progressivament l'excés material, la pauperització d'una part important de la població i l'eliminació de la seva autonomia, la desarticulació de l'economia rural de subsistència, la migració i la generalització del treball abstracte a través del treball assalariat a la mineria, paral·lel a la construcció d'un sistema de disciplinament social a través del qual exercir una violència ordenada i legitimada.

Aquests processos s'han relatat des del prisma d'una arqueologia i una història social amb atenció a la producció de subjectes sovint obviats com són el rural i el subaltern, que ens han ampliat la concepció de la classe obrera en el procés d'industrialització. Al Berguedà hi confluïren famílies pageses, migrants i homes solters que constituïren el gruix de la classe obrera minera però que transcendeixen els marcs de la colònia i que complexitzen el relat de la industrialització. A més, la perspectiva feminista ha permès aprofundir en el reordenament de gènere i la reestructuració de la divisió sexual del treball, que afectà l'agència, la identitat i la subjectivitat de les dones. La mirada arqueològica i el treball de la mà de la memòria oral ha estat especialment rellevant per a accedir i treballar amb els subjectes subalternitzats d'aquest relat: aquells massa precaris o massa pagesos per a ser considerats obrers, però que malgrat tot veien supeditades les seves vides al sistema industrial.

Són aquests aspectes els que creiem han contribuït a eixamplar la mirada a la base de la classe treballadora i que considerem rellevant aquí en el compromís social de la nostra història (Fontana 1982; Dumoulin 2003) de cara a dibuixar una imatge més àmplia, complerta i complexa del context i les conseqüències humanes de la industrialització capitalista i l'agència de les classes populars. En aquest sentit, l'arqueologia ens ha permès apropar-nos a informació nova o no present en altres fonts, de la mateixa manera que ens ha ajudat a re-conèixer (González-Ruibal 2019) des d'una altra perspectiva la història social de la industrialització berguedana, humanitzada a través de l'experiència material dels seus agents socials (Casimiro i Sequeira 2021). Hem treballat amb el règim temporal i la veu aportada per la materialitat, centrada no tant en els fets històrics i els marcs sistèmics sinó en les pròpies ruptures i continuïtats de l'entorn i les estructures de vida, que ens ha dibuixat un procés global de transformació de gairebé un segle (des de finals del s. XIX a finals del s. XX). El mapeig profund (*deep mapping*) del paisatge i els espais domèstics ens han permès observar les continuïtats d'un món camperol que s'apagà lenta i progressivament alhora que hem identificat els diversos moments de ràpida ruptura que suposaren les transformacions industrials i la ràpida urbanització en onades (1890-1900, 1910-1920, 1940-1960) que transformà els nuclis de població i els contextos domèstics. D'aquestes se'n destil·la un viratge profund en la relació amb el medi i l'entorn basat en l'explotació i l'extractivisme que representa la implantació d'una ideologia moderna i capitalista sobre el territori i paisatge, alhora que el desplegament d'un programa ideològic determinat per a la reorganització de les realitats i les relacions socials a través de l'urbanisme i l'espai domèstic[479]. A més, com dèiem, el treball arqueològic ha permès visibilitzar i ressituar en el seu context –revelar (González-Ruibal 2008c)– els grups silenciats, marginalitzats o subalternitzats en la història de la industrialització a través de la seva materialitat.

La conca minera altberguedana visqué a partir de finals del s. XIX un procés de transformació

[479] Emprem aquí la concepció de Kristiansen (1984) sobre la ideologia, per al qual "ideology is not considered to be a passive reflection of society, but, on the contrary, an active factor that can be used by competing individuals and social groups to establish and legitimize their dominance through an ideology bearing upon society as a whole and expressed in symbols, social norms, rules and rituals"

social per causa del desenvolupament industrial i capitalista a través del recurs del carbó. Al llarg d'aquest procés encara podem observar el context de mentalitats i formes de vida en disputa que es donà de fet fins al llanguiment d'un món rural i pagès de llarga trajectòria històrica i que quedà profundament desarticulat al llarg del s. XX. El creixent i imperant món modern dinamità els marcs d'aquest món (geogràfics, temporals, relacionals, etc.) en una intersecció entre diversos projectes entrelligats: el liberalisme, el capitalisme, l'industrialisme i el desplegament de l'Estat, entre d'altres. S'ha optat per a interpretar aquest sistema històric des del marc comprensiu del capitalisme en la seva vessant industrial des d'una lectura holística, tal com plantejà Wallerstein (2012). Així, entenem que aquest procés integrà en un sistema global la producció d'unes desigualtats socials i territorials a diferents nivells, combinant de diverses formes la classe, el gènere i la territorialitat. El Berguedà visqué una profunda transformació social en base a la seva posicionalitat de perifèria interior en el procés global d'acumulació i desenvolupament capitalista, en el que nasqué per a proveir energèticament el pol urbà i industrial capitalitzat per Barcelona. Aquesta afectà a la seva articulació de classe, amb el naixement d'una classe obrera aïllada amb un caràcter distint a la seva homòloga urbana, a la seva interacció amb la ruralitat a la que integrà progressivament en el seu cercle de dependència i a la configuració del treball, la producció i la reproducció que reordenà la configuració de gènere.

Desglossem a continuació de quina manera interpretem que es donà l'expansió d'aquest sistema històric al Berguedà i els elements en els que es sostingué, com a part d'aquest procés global d'acumulació contínua (Harvey 1985; Mies 1986; Federici 2004) basada en una expropiació que ultrapassà els límits de l'economia (Anderson 1974) i que penetrà en totes les esferes de la vida. La relació humana amb la terra i el medi natural es transformà profundament, vertebrada al voltant d'un extractivisme material i simbòlic (Grosfoguel i Castro-Gómez 2007) que observem en la seva petjada en el paisatge i en el procés de desarticulació dels comunals. Per una banda, la modernització i industrialització de la conca minera des del paradigma depredatiu de l'espoli natural, l'explotació humana i l'extracció del valor (Machado Aráoz 2015) generà una territorialitat alienada (*sensu* Santos 2008) i sobreantropitzada que tingué com a conseqüència

l'empitjorament de la salut dels habitants i la degradació ambiental. La vertiginosa acceleració material d'aquet monopoli econòmic i extractiu generà de fet un procés autofàgic en que la cerca del valor econòmic no només resultà en la simplificació social de les relacions i els espais sinó fins i tot a la seva pròpia superposició i destrucció caracteritzada per un excés material. Per altra banda, la desarticulació dels comunals formà part del procés d'expropiació de la terra i dels recursos, o la desvinculació social (*disembedding sensu* Polanyi 2001) d'aquests, que contribuí a la despossessió popular i a la desmembrament de les comunitats (*sensu* Bloch 1999). En el cas altberguedà no s'observa el desenvolupament d'un capitalisme agrari, no obstant era ja present en altres regions catalanes tal com enuncià Pierre Vilar (1956) de forma pionera. Com s'ha presentat en aquesta àrea, en canvi, la privatització dels comunals anà majoritàriament lligada a la compra per part de propietaris i empresaris vinculats a la iniciativa minera, tant per a la pròpia explotació del carbó com a la subsidiària de la fusta. Així, aquesta tardana transformació que s'observa especialment a través de les gestions públiques i les institucions repressives com els forestals i els guardes jurats incidí en un recurs bàsic per a les comunitats pageses muntanyenques: el bosc. Malgrat el procés fou intervingut per unes organitzacions privades col·lectives, les Juntes de Capmasats, que retingueren l'avenç privatiu finalment no pogueren evitar-lo, contribuint a la dislocació final de la capacitat de supervivència del model autònom pagès d'economia domèstica, conduint a la venta de la pròpia força de treball a través del treball assalariat per imperatiu econòmic[480] i la construcció d'una progressiva però parcial proletarització.

La consolidació del nou poder industrial, representat de forma paradigmàtica per Jose Enrique de Olano y Loyzaga i l'empresa Carbones de Berga SA –malgrat no ser la única s'assentà–, a més de en l'explotació mineral i de la força de treball, en l'apropiació de recursos i terrenys, el monopoli del mercat, el control moral i ideològic de la socialització dels seus treballadors i l'hegemonització de la violència a través de la caserna de la Guàrdia Civil i d'altres institucions de control i repressió. En el cas històric del Berguedà, el desenvolupament de la burgesia minera no es construí a partir del desenvolupament del capitalisme agrari com s'interpreta en diversos

[480] El que es concreta en les nocions de market dependance (Brenner 1977) i market imperative (Wood 2002).

models (Dobb 1947; Hilton 1953; Linebaugh 2014) malgrat aprofitaren l'expropiació dels comunals. Es tracta en canvi de la consolidació d'una burgesia propietària, amb lligams colonials en el cas de la família Olano i vinculada al poder polític i les institucions liberals de l'Estat. En aquest sentit, és un conjunt de factors de participació en el mercat colonial internacional i a l'Estat[481] els que construeixen el context per a l'acumulació de capital necessària per al desenvolupament d'aquest capitalisme energètic i en el que té un rol rellevant el suport de les institucions polítiques, les institucions estatals incloent el propi rei i les forces armades i cossos de seguretat. Aquesta oligarquia burgesa es desenvolupà alhora en forma de noblesa a través de títols nobiliaris beneficiats i a través de pràctiques caciquils (Noguera Canal 2013).

Pel que fa a les classes populars, el lent procés de despossessió de la pagesia berguedana acabà forçant la seva integració al mercat de treball, mentre que processos similars asíncrons en altres zones catalanes i de la resta de l'Estat portaren a treballadors i famílies senceres a migrar cap a centres d'extracció i producció industrial com el d'aquesta conca carbonífera. La demanda de mà d'obra fou molt gran, de manera que es donà un gran augment poblacional que descengué progressivament amb el tancament de les mines que despoblà la comarca. Com hem vist, l'habitatge formà part del control dels treballadors a través de la limitació del conjunt d'habitatges i de les diferències en la seva promoció així com la seva distribució, materialitat i espacialitat. Els blocs habitatges plurifamiliars per a treballadors, la torre de l'amo i els xalets representen el model hegemònic de plasmació del programa ideològic de la colònia, basat en la segregació d'espais, estructures i materialitats com a forma de construir la segregació i la jerarquia social. Alhora, els propis blocs d'habitatges obrers presenten una limitació i un filtratge en el propi accés que a través d'un mecanisme d'inclusió-exclusió segmentà també dins la classe treballadora diferències importants en relació a la vinculació rural, la migració i l'estructura domèstica. Així, els habitatges obrers resultaren un dispositiu biopolític que reforçà la dependència dels treballadors de l'empresa i que promogueren el procés de proletarització dels seus ocupants.

[481] Elements destacats per diversos autors (Sweezy 1967; Federici 2004; Wallerstein 2012) i que també s'observen en aquest model.

Però el naixement de la classe obrera a la conca no es limità a aquest model, sinó que fou molt rellevant la presència de miners a les masies (els propis pagesos o bé miners que hi rellogaren un espai), en nous edificis de promocions diverses i en barraques. En aquests, els models d'estructura domèstica i de convivència foren més diversos, amb diferents graus de proletarització i contextos i condicions materials molt diferents que ens parlen dels marges d'aquest procés de construcció de la classe obrera, dibuixada d'una forma massa homogènia per a comprendre'n la complexitat social i humana. Així, foren diverses les ombres subalternes que generà la industrialització minera sense les quals considerem no és possible avaluar-ne i comprendre'n àmpliament l'impacte social.

Per a aquesta regió, la industrialització minera suposà una rearticulació profunda no només de les relacions socials sinó dels valors i fonaments culturals. La implantació del treball abstracte i assalariat a la mina i tasques industrials relacionades escindí la concepció de les categories de producció i reproducció i amb elles la relació entre vida i capital, entre vida i treball, i reordenà els rols de gènere en una nova jerarquització. És precisament l'evolució cap al model de família proletària i el conjunt d'accions per part de l'empresa minera enumerades anteriorment el fet que segregà socialment de formes diverses. Per una banda, l'element més destacat fou el procés de promoció de la domesticitat, pel qual les dones foren associades a la llar i a les tasques reproductives i distanciades del treball, limitant la seva autonomia i confinant-la a la casa[482], tal i com es documenta també en altres contextos miners (Casella i Symonds 2005; Hardesty 2010). D'aquesta manera, a través del sostén del treball de cures de la dona en el si de la institució política de la família moderna (*sensu* Federici 2018), s'assegurava la reproducció del sistema socioeconòmic. Malgrat això, les dones vídues o bé migrades precàries hagueren de recórrer a tasques industrials en les que pogueren participar dones fora del marc de la família proletària normativa, però d'una forma molt invisibilitzada i informal (pel qual només és possible de conèixer a través de la memòria oral). Per altra banda, es segregà els homes sols i solters treballadors de les mines que quedaven fora del matrimoni i del model de família promogut per

[482] Tal com interpreten diverses autores per a diferents contextos moderns i per a processos d'acumulació i desenvolupament capitalista. (Federici 2017; Hernando Gonzalo 2018; Mies 2019)

l'empresa, que visqueren temporalment de rellogats o en barraques fins al matrimoni, o bé migraren a d'altres nuclis industrials (pel qual les seves experiències tampoc són sovint recollides, ja que no figuren als documents ni gairebé en la memòria oral local). D'aquesta manera es configurà el projecte social i econòmic industrial, generant unes estructures i uns significats reforçats a través de la conducció i la restricció de les formes de sociabilitat de la població.

Amb tot, en la present tesi doctoral hem tractat de dibuixar un panorama complex per a entendre de quina manera diferents sectors socials de la població passaren a integrar-se al capitalisme des dels aspectes més bàsics de la seva existència i des de la seva vida quotidiana. Com hem vist, es donaren diverses posicionalitats en la integració en les xarxes de poder (dominació-subjugació) condicionades per la intersecció de components com l'origen, el gènere, la migració, la classe social, o l'articulació de els estructures familiars i de convivència domèstica. Aquestes posicionalitats són les que articularen al primer terç del s. XX identitats diverses i antagonitzades que portaren a diverses formes d'accionar o reaccionar per part de la població treballadora oscil·lant des de la conformitat o docilitat, la resistència passiva o fins i tot la revolta (Scott 1985). Precisament aquesta comarca és coneguda per les seves rellevants vagues i accions mineres, entre les que destaca la revolta de 1932 com a eclosió d'una mirada i una experiència concreta des de les coordenades obreres. Aquestes, que es poden entendre com la cristal·lització i l'accionament d'una identitat i una trama de solidaritat sorgida de la construcció determinada d'un subjecte obrer a les colònies, divergí de les actituds per part de miners amb altres posicionalitats entremesclades amb la pagesia o bé subalternes, que desenvoluparen formes diverses de resistència no explícita des de la pròpia autonomia[483].

Aquestes són sols algunes de les línies interpretatives i aportacions de la present recerca en l'abordatge de les dimensions quotidianes de la complexa relació entre modernitat, capitalisme, industrialització i classe treballadora. S'ha treballat volgudament amb una mirada holística des d'un cas concret en un moment històric en disputa per tal de traçar la trama en que canviaren de

[483] En el cas de la pagesia la seva resistència entrà en relació amb les causes de la despossessió (com hem vist en el cas dels comunals, o en el precedent carlí).

forma definitiva les maneres de relacionar-se, les articulacions i actituds davant el poder, les formes de vida i fins i tot la pròpia concepció de vida; generant un complex sistèmic i unes identitats avui en crisi. Però tot just és una reflexió de partida, que ha begut alhora de múltiples treballs, reflexions i trajectòries prèvies, que caldrà qüestionar, debatre i problematitzar per a comprendre amb major profunditat aquesta transformació històrica.

9. Conclusions (ENG)

The aim of this doctoral thesis has been to construct an interpretive synthesis on the development of capitalism through the industrialization of coal mining in the Berguedà 'comarca' (region) from the perspective of domestic space, everyday life and the environment. This has been carried out by means of theoretical criticism and the *transdisciplinary* proposal for a theoretical and methodological approach to the question in order to shed light on what has been understood as a poorly studied historiographical space: the importance of a close or micro-analysis of the materiality of everyday life and the lives of the working and subaltern classes for an understanding of such a *longue durée* phenomenon of profound historical significance as industrial capitalism. Thus, by applying a predominantly social and cultural perspective, the aim has been to address the articulation of power from the dimensions underlying social reality linked to ideology, mentalities, identities and everyday practices, in constant dialogue with the economic and structural dimension, which has been studied in greater depth in the existing historiography.

The fundamental question behind this research has been how the capitalist industrial process developed its legitimation and persuasion by means of the construction of a new modern worldview, and how the latter was implanted at a relational and material level through everyday life. Culture and society have therefore been considered from the subjectivity of individuals and communities and on the basis of the construction of power-based relationships (Tilly 1991; Lukes 2007). The articulation of the new social contract developed in the Berguedà in the course of the 19th and 20th centuries is presented; this meant not only a social or class realignment, but also a transformation of ontological depth in a *world change* that overthrew the foundations of pre-modern and pre-capitalist life. In this respect I have tried to approach the understanding of the cultural, mental and ideological construct of capitalism as proposed by Weber (1984) or Polanyi (2001), that which acts at the level of cultural servitude (Garcés 2017), of identity and *habitus* (Bourdieu 2004), so as to develop at the same time both obedience and resistance from one's own subjectivity, as the invisible mortar of a social and cultural framework that interweaves and coats the fabric of domination and subjugation.

At the same time, this approach has involved a separate critique of the temporalities and systemic views in use in regional historiography.

In the first place, an effort has been made to re-relate historical and archaeological practice and theory on the basis of a conviction that the particular cannot be fully understood without understanding the framework that articulates it, in the same way that we cannot understand a historical process of this scope without understanding *how it was experienced*, that is to say, the precise everyday experiential materialization that it embodied.

Furthermore, an effort has been made to establish a dialogue with international interpretations of the global system by studying a specific region of Catalonia, endeavouring to contribute diverse processes and an experience rooted in the hegemony of the English analysis of the development of capitalism and industrialization. Within this framework, the landscape and housing experiences of what is argued to have been a late 19th- and 20th-century capitalist development in the Alt Berguedà region is considered by observing processes such as the profound change in values and human relationships, the development and intensification of the materialization of reality and what gradually became material excess, the pauperization of a substantial proportion of the population and the elimination of their autonomy, the disarticulation of the rural subsistence economy, migration and the generalization of abstract labour through paid work in mining, parallel to the construction of a system of social discipline through which orderly and legitimized violence could be exercised.

These processes have been described from the standpoint of a form of archaeology and social history that pays attention to often overlooked subjects such as the rural world and the subaltern, which have broadened our concept of the working class within the process of industrialization. While the farming families, migrants and single men who converged on the Berguedà region made up the bulk of the working class in the mining sector, in fact they transcended the boundaries of the industrial colony (company town) and complicated the story of

industrialization. In addition, the feminist perspective has made it possible to examine in greater depth gender reorganization and the restructuring of the sexual division of labour, which affected the agency, identity and subjectivity of women. The archaeological perspective and the work undertaken using oral memory have made a significant contribution that has facilitated access to and work with the subaltern subjects of this story: those whose situation was either excessively precarious or too closely associated with the rural world to be considered industrial workers, but who nevertheless witnessed the subordination of their lives to the industrial system.

These are the aspects that I believe to have contributed to broadening this examination of the working-class base and which I consider significant here as regards the social commitment of our history (Fontana 1982; Dumoulin 2003) in order to present a wider, more complete and more complex depiction of the context and human consequences of capitalist industrialization and the agency of the popular classes. In this respect, archaeology has enabled new information or information not to be found in other sources to be drawn upon, in the same way that it has helped us to 're-discover' (González-Ruibal 2019) the social history of industrialization in the Berguedà region from another perspective, humanized through the material experience of its social agents (Casimiro and Sequeira 2021). Use has been made of the temporal regime and the voice provided by materiality, focusing not so much on historical events and systemic frameworks but on the very ruptures and continuities in the environment and the structures of life, an approach that has portrayed a global process of transformation lasting almost a century (from the late 19th century to the late 20th century). Deep mapping of the landscape and domestic spaces has enabled the continuities of a rural world that was slowly and progressively extinguished to be observed at the same time as it has proved possible to identify the various moments of abrupt rupture that were caused by the waves of industrial transformation and rapid urbanization (1890-1900, 1910-1920, 1940-1960) that transformed population centres and domestic contexts. On this basis, one can detect a profound shift in the relationship with the surroundings and the environment based on exploitation and extractivism, a change implying the implantation of a modern capitalist ideology on the territory and landscape, while at the same time a specific ideological programme was deployed for the reorganization of realities and social

relations through urbanism and domestic space.[484] Moreover, as has been pointed out, archaeological analysis has made it possible to make the silenced, marginalized or subaltern groups in the history of industrialization visible, and resituate them in their context –and thereby reveal them (González-Ruibal 2008)– through their materiality.

From the late 19th century onwards, the Alt Berguedà mining region underwent a process of social transformation due to industrial and capitalist development because of its coal resources. Throughout this process the context of conflicting mentalities and ways of life that in fact continued until the final decline of a rural farming world with a longstanding historical past that came to be disarticulated over the course of the 20th century can still be observed. The predominance of the expanding modern world destroyed the frameworks of this world (whether geographical, temporal or relational, etc.) as a result of the interaction of several inter-related phenomena: liberalism, capitalism, industrialism and the deployment of the State, among others. I have chosen to interpret this historical system from the overall framework of capitalism in its industrial aspect by means of a holistic interpretation, as proposed by Wallerstein (2012). Thus, this process is understood to have integrated the production of social and territorial inequalities at different levels into one overall system, combining class, gender and territoriality in various ways. The Berguedà region experienced a far-reaching social transformation based on its location as a peripheral inland area within the global process of capitalist accumulation and development, in which it came into existence to provide energy to the urban and industrial hub with Barcelona as its capital. This affected its class structure, with the emergence of an isolated working class with a different character from its urban counterpart, as well as its interaction with the rural sphere which was gradually integrated into its circle of dependency and, finally, the patterns of work, production and reproduction that were to reshape gender configuration.

In the following section, I analyse the way in which the expansion of this historical system in the Berguedà took place and the elements that supported it are interpreted, as part of this global

[484] Use is made here of Kristiansen's (1984) concept of ideology, according to which "ideology is not considered to be a passive reflection of society, but, on the contrary, an active factor that can be used by competing individuals and social groups to establish and legitimize their dominance through an ideology bearing upon society as a whole and expressed in symbols, social norms, rules and rituals".

process of continuous accumulation (Harvey 1985; Mies 1986; Federici 2004) based on an expropriation that exceeded the limits of the economy (Anderson 1974) and penetrated all spheres of life. The human relationship with the land and the natural environment was profoundly transformed and came to be structured around a form of material and symbolic extractivism (Grosfoguel and Castro-Gómez 2007) that can be traced in its impact on the landscape and in the process of disarticulation of common lands. On the one hand, the modernization and industrialization of the mining area on the basis of the predatory paradigm of the plundering of nature, human exploitation and value extraction (Machado Aráoz 2015) generated an alienated (*sensu* Santos 2008) and over-anthropized territoriality that, as a consequence, led to the worsening of the inhabitants' health and environmental degradation. In fact, the vertiginous material acceleration of this economic and extractive monopoly generated a self-destructive process in which the search for economic value not only resulted in the social simplification of relationships and spaces but even in its own overlapping and destruction characterized by material excess. On the other hand, the breaking-up of common lands formed part of the process of land and resource expropriation, or their social disconnection ("disembedding" *sensu* Polanyi 2001), which contributed to social dispossession and the dismemberment of communities (*sensu* Bloch 1999). In the case of the Alt Berguedà, the development of agrarian capitalism cannot be observed, but it was already present in other Catalan regions, as stated by Pierre Vilar (1956) in a pioneering study. In contrast, in this area, as has been seen, the privatization of communal property was largely associated with purchases by owners and entrepreneurs linked to mining undertakings, both for the coal industry itself and the subsidiary timber industry. Thus, this late transformation that can especially be observed through public management and repressive institutions such as forest guards and rangers affected a basic resource for farming communities in mountain zones: the woodlands. Although action was taken against the process by certain collective private organizations, such as the 'Juntes de Capmasats' (farm-owner collectives), which held back the advance of private entities, in the long term they could not prevent it, contributing to the final dislocation of the capacity for survival of the autonomous farming model of the household economy, leading to individuals selling their

capacity for work through wage labour due to economic need[485] and the development of progressive but partial proletarianization.

The consolidation of the new industrial power was paradigmatically represented by Jose Enrique de Olano y Loyzaga and the Carbones de Berga SA company –despite not being the only one set up–, since, in addition to the exploitation of minerals and the workforce, it included the appropriation of resources and land, the monopoly of the market, the moral and ideological control of its workers' socialization, and the hegemonizing of violence by means of the authority of the 'Guardia Civil' (national military police) and other institutions of control and repression. In the historical case of the Berguedà, the mining bourgeoisie did not develop on the basis of the expansion of agrarian capitalism as has been understood in several models (Dobb 1947; Hilton 1953; Linebaugh 2014) although they did take advantage of the expropriation of common lands. Instead, this process was related to the consolidation of a property-owning bourgeoisie, with colonial ties in the case of the Olano family and linked to political power and the liberal institutions of the State. In this respect, it was a set of factors involving participation in the international colonial market and in the State[486] that were to establish the context for the accumulation of the capital necessary for the development of this energy-based form of capitalism, in which the support of political institutions, state institutions, including the king himself and the armed and security forces, played an important role. At the same time this bourgeois oligarchy acquired noble status through the concession of privileged noble titles and caciquil (despotic) practices (Noguera Canal 2013).

As for the working classes, the slow dispossession of rural inhabitants in the Berguedà eventually forced them to become an integral part of the labour market, while similar asynchronous processes in other areas of Catalonia and the rest of the State led workers and entire families to migrate to mining and industrial production centres such as this coal-mining area. The demand for labour was considerable, so that there was a substantial increase in population, which gradually decreased with the mine closures, leading to the depopulation of the region. As has been seen, housing formed part of the way in which workers were controlled through the limited

[485] Which is specified in the notions of market dependence (Brenner 1977) and market imperative (Wood 2002).
[486] Features highlighted by different scholars (Sweezy 1967; Federici 2004; Wallerstein 2012) and which can also be observed in this model.

housing supply as well as the differences in its promotion and distribution, material form and spatiality. The multi-family housing blocks for workers, the owner's grand house and chalets for engineers and technical staff represent the hegemonic model embodying the ideological programme of the industrial colony, based on the separation of spaces, structures and materialities as a way of achieving segregation and the social hierarchy. At the same time, by means of a mechanism that included or excluded access to the workers' housing blocks themselves, they could become a way to restrict and filter, creating substantial differences within the working class associated with rural links, migration and domestic structure. Thus, workers' housing turned out to be a biopolitical device that reinforced the workers' dependency on the company and promoted the process of proletarianizing their occupiers.

However, the making of the working class in the region was not limited to this model; there was also a significant presence of miners in farmhouses (the farmers themselves or miners who rented space there), in new buildings constructed by different entities, and in shacks. In such cases, the models of domestic structure and coexistence were more diverse, with different degrees of proletarianization and very different contexts and material conditions that provide information about the margins of this working-class creation process, generally described in a way that is too homogeneous to understand its full social and human complexity. Thus, there were several less clearly defined subordinate areas generated by the mining industrialization process that have to be taken into account to fully evaluate and understand its social impact.

For this region, not only did the mining industrialization process lead to a profound re-articulation of social relationships, but also of cultural values and pillars. The introduction of abstract paid work in mines and related industrial tasks severed the concept of the categories of production and reproduction and with them the relationship between life and capital, between life and work, and reassigned gender roles in a new hierarchy. It is precisely the evolution towards a proletarian family model and the range of actions on the part of the mining company listed above that led to social segregation in various ways. On the one hand, the most prominent feature was the process of promoting domesticity, as a result of which women were associated with the home and reproductive tasks, and thereby distanced from work, limiting their autonomy and confining

them to the house,[487] as has also been recorded in other mining settings (Casella and Symonds 2005; Hardesty 2010). In this way, through the support of women's caregiving within the political institution of the modern family (*sensu* Federici 2018), the reproduction of the socioeconomic system was ensured. Despite this, widowed or migrant women in precarious circumstances had to resort to industrial tasks in which women could take part outside the framework of the normative proletarian family, but in a largely invisible and informal way (about which it is only possible to gather information through oral memory). On the other hand, unaccompanied men and unmarried mine workers who lay outside the family model promoted by the company were segregated, renting temporary accommodation, or living in shacks until marriage, or alternatively they migrated to other industrial centres (which is why their experiences are seldom recorded, since they do not appear in documents or hardly ever in local oral memory). In this way, the industrial social and economic project was shaped, generating reinforced structures and meanings through the management and restriction of the forms of sociability of the population. However, in this doctoral thesis I have tried to portray a complex panorama in order to understand how different social sectors of the population became integrated into capitalism as far as the most basic aspects of their existence and their everyday lives were concerned. As has been seen, there were various positionalities as regards their integration in power networks (dominance-subjugation), conditioned by the intersection of aspects such as origin, gender, migration, social class, or the articulation of family structures and domestic coexistence. In the first third of the 20th century these positionalities articulated diverse and antagonistic identities that were to lead to various forms of action or reaction on the part of the working population, ranging from conformity or compliance to passive resistance and even open revolt (Scott 1985). Precisely this region is known for its major strikes and mining actions, among which the 1932 uprising stands out as an outburst of a perspective and a specific experience expressed from the workers' position. This position, which can be understood as the crystallization and activation of an identity and a network of solidarity arising from the determination to construct a working class subjectivity in the industrial colony, diverged from the attitudes of miners who intermingled with

[487] As different scholars have interpreted for different modern contexts and for processes of capitalist accumulation and development (Federici 2017; Hernando Gonzalo 2018; Mies 2019).

the rural population or subalterns, who held other positionalities and developed various forms of non-explicit resistance from their own autonomous situation.[488]

These are just some of the lines of interpretation and contributions of the present research when addressing the everyday dimensions of the complex relationship between modernity, capitalism, industrialization and the working class. I have deliberately worked with a holistic view using a specific case-study in a conflictive historical period in order to trace the ways in which the patterns of relationship, the structures and attitudes towards power, the ways of life and even the very concept of life changed, generating a systemic whole and identities now experiencing a period of crisis. However, this is just an initial reflection, which has drawn on numerous previous works, reflections and experiences, which will need to be questioned, discussed and problematized in order to appreciate this historical transformation in greater depth.

[488] In the case of the rural population, their resistance was related to the causes of dispossession (as has been seen in the case of common land, or in the Carlist precedent).

10. Bibliografia

1er Congreso de la Minería en Catalunya. 1988. Generalitat de Catalunya. Departament d'Indústria i Energia. Direcció General d'Indústria. Subdirecció General de Mines. Barcelona.

Acosta, Raúl. 2010. «Mina Nova de Coll de Pradell (1947-1962)». *Butlletí Informatiu del Grup Mineralògic Català*, 2010.

Adorno, Theodor W, i Max Horkheimer. 1994. *Dialéctica de la Ilustración*. Madrid: Trotta.

Aguirre Rojas, Carlos A. 2010. *Economía moral de la multitud*. Conceptos y Fenómenos Fundamentales de Nuestro Tiempo. Mèxic: Instituto de Investigaciones Sociales-UNAM.

Ajuntament de Sant Julià de Cerdanyola. 1998. *Sant Julià de Cerdanyola: poble de sempre, municipi recuperat*. Ajuntament de Sant Julià de Cerdanyola.

Alayo i Manubens, Joan Carles. 2007. *L'Electricitat a Catalunya: de 1875 a 1935*. Lleida: Pagès.

———. 2017. *Aigua i energia. L'aprofitament hidroelèctric dels rius catalans*. Lleida: Pagès Editors.

Alekseeva, Elena. 2019. «Ciutats fabrils dels Urals». En *Pobles obrers*. Terrassa: MNACTEC.

Alfrey, Judith, i Catherine Clark. 2011. *The Landscape of Industry: Patterns of Change in the Ironbridge Gorge*. Routledge & CRC Press.

Alfrey, Judith, i Tim Putnam. 2003. *The Industrial Heritage: Managing Resources and Uses*. 1st edition. Routledge.

Algaba Calvo, Antonio. 2002. «El mercado de la vivienda en l'Hospitalet, un municipio del área metropolitana de Barcelona». *Scripta Nova: Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, núm. 6: 105.

Algarra Bascón, David. 2015. *El Comú Català*. Potlatch Ed.

Algué Sala, Jordi. 2007. «Una visita reial: el viatge d'Alfons XIII a la conca del Llobregat». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 95: 18-21.

———. 2013. «Els fotògrafs de la revolta del 32». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 116: 15-21.

Alibes, Josep, Manuel Campo, Eugeni Giral, Josep Huertas, Rafael Pradas, i Salvador Tarrago. 1975. *La Barcelona de Porcioles*. 2. ed. Barcelona: Editorial Laia.

Allen, Robert C. 2009. *The British Industrial Revolution in Global Perspective*. New Approaches to Economic and Social History. Cambridge: University Press.

———. 2013. *Historia económica mundial*. Traduït per Francisco Muñoz de Bustillo. Alianza Editorial.

Allen, Robert C., Tommy Bengtsson, i Martin Dribe. 2005. *Living Standards in the Past: New Perspectives on Well-Being in Asia and Europe*. Oxford ; Oxford University.

Allison, P. M., ed. 1999. *The Archaeology Of Household Activities*. London: Routledge.

Almansa Sánchez, Jaime. 2013. *Arqueología pública en España*. JAS Arqueología.

Almuni, M. Victòria. 2022. «La industrialització i el món rural». *Plecs d'Història Local*, 2022.

Alonso González, Pablo. 2009a. «Arqueología contemporánea y de la postmodernidad: Gestión e interpretación en Val de San Lorenzo (León)». *Arqueoweb. Revista sobre arqueología en internet* 12.

———. 2009b. *Etnoarqueología y Gestión del Patrimonio Cultural: Maragatería y Val de San Lorenzo*. León: Universidad de León.

———. 2014. *Exploraciones etnográficas sobre emigración y cultura material en Maragatería (León, España)*. León: Universidad de León.

Alonso González, Pablo, i David González Álvarez. 2016. «A Contemporary Archaeology of Cultural Change in Rural North-Western Spain: From Traditional Domesticity to Postmodern Individualisation». *International Journal of Historical Archaeology* 20 (1): 23-44.

Alsina i Casas, Gemma. 1997. «La configuració territorial de la conca minera de l'alt Berguedà. L'evolució d'un paisatge». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 10-20.

Altamira, Rafael. 2018. *Historia de la propiedad comunal*. Analecta Editorial.

Altvater, Elmar. 1994. *El precio del bienestar: expolio del medio ambiente y nuevo (des)orden mundial*. Edicions Alfons el Magnànim. Generalitat Valenciana.

Álvarez Areces, Miguel Ángel. 2010. «La herencia industrial y cultural en el paisaje: Patrimonio Industrial, Paisaje y Territorios Inteligentes». *Labor e Engenho* 4 (març): 78.

———, ed. 2014. «Vivienda obrera en la ciudad industrial del siglo XX. Actes Congrés Casa de Cultura de Parla (Madrid), 2014.» En *Vivienda obrera en la ciudad industrial del siglo XX*.

Madrid: TICCIH-España.

———. 2015. «Fábricas y memorias del desarrollo: una herencia cultural en el territorio». *Abaco: Revista de cultura y ciencias sociales*, núm. 86: 33-45.

Álvarez Quintana, Covadonga. 1986. «Casa y carbón: la vivienda minera en la cuenca del Caudal (1880-1936)». *Liño: Revista anual de historia del arte*, núm. 6: 83-100.

Amores, Fernando. 1997. «La Arqueología Postmedieval En España : Panorama y Perspectivas». *La Arqueología Postmedieval En España : Panorama y Perspectivas*, 51-67.

Amorós, Cèlia, i Ana De Miguel, ed. 2005. *Teoría feminista: de la Ilustración a la globalización*. Estudios sobre la mujer. Madrid: Minerva.

Anderson, Perry. 1974. *Passages From Antiquity to Feudalism*. London: New Left Books.

Aparicio Resco, Pablo. 2016. *Archaeology and Neoliberalism*. JAS Arqueología.

Aracil, R., M. Cerdá, i M. García Bonafré. 1980. *Arqueología Industrial de Alcoi*. Alcoi: Ayuntamiento de Alcoi.

Arenas Posadas, Carlos. 2015. «Poder, economía y sociedad en el sur: historia e instituciones del capitalismo andaluz». Historia (Fundación Centro de Estudios Andaluces). Sevilla: Fundación Pública Andaluza Centro de Estudios Andaluces.

Arias, Luis. 2001. «"Se alquilan cuartos interiores económicos" : el problema de la vivienda obrera en la España de entresiglos». *Studia historica. Historia contemporánea*, núm. 19-20 (gener): 81-127.

Arias, Luis, i Juan José Andrés. 2008. «Cuevas-vivienda y "cueveros" en Moral de Calatrava (Ciudad Real), 1957». *Biblio 3w: revista bibliográfica de geografía y ciencias sociales*, gener.

Armengol, Montse, i Rosa Serra. 2020. «L'habitatge obrer». *Revista EIX*, 24 gener 2020.

Armstrong, Pat, i Hugh Armstrong. 2003. «Beyond Sexless Class and Classless Sex: Towards Feminist Marxism». En *Studies in political economy. Developments in Feminism*, editat per Pat Armstrong, Hugh Armstrong, Caroline Andrew, Clement Wallace, i Leah F. Vosko, 11-50. Toronto: Women's Press.

Arnabat i Mata. 2010. «El Trienni Liberal i els aixecaments reialistes al Berguedà (1820-1823)». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*.

Arnaud, José Morais, Andrea Martins, i César Neves. 2013. *Arqueologia em Portugal: 150 anos*.

Vol. 7. Época Moderna e Contemporânea. Lisboa: Associação dos Arqueólogos Portugueses.

Arponen, V. P. J., W. Dörfler, I. Feeser, S. Grimm, D. Groß, M. Hinz, D. Knitter, N. Müller-Scheeßel, K. Ott, i A. Ribeiro. 2019. «Environmental determinism and archaeology. Understanding and evaluating determinism in research design.» *Archaeological Dialogues* 26: 1-9.

Arqué, M., A. García, i X. Mateu. 1982. «La penetració del capitalisme a les comarques de l'Alt Pirineu». En *Actes del 1r curs d'estiu d'Estudis pirinencs*. Seu d'Urgell.

Arranz Herrero, Manuel. 1985. «De la casa artesana a la casa capitalista: l'habitatge a la Barcelona del segle XVIII». En *La vida quotidiana dins la perspectiva històrica: III Jornades d'Estudis Històrics Locals : Palma, 24-26 de novembre de 1983, 1985, ISBN 84-00-05958-1, págs. 245-254*, 245-54. Institut d'Estudis Baleàrics.

Ascherson, Neal. 1996. *Nationalism and Archaeology: Scottish Archaeological Forum*. Editat per John A. Atkinson, Iain Banks, i Jerry O'Sullivan. Glasgow: Cruithne Press.

Ashton, T. S. 1949. «The Standard of Life of the Workers in England. 1790–1830». *The Journal of Economic History*, The Journal of Economic History. - Cambridge University Press, ISSN 1471-6372. - Vol. 9.1949, S1, p. 19-38, 9 (S1).

Ashton, Thomas Southcliffe. 1968. *The Industrial Revolution, 1760-1830*. London; Oxford; New york.

Aston, T.H., i C.H.E. Philpin. 1985. *The Brenner Debate. Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*. Cambridge University Press.

Atalay, Sonya, Lee Rains Clauss, Randall H. McGuire, i John R. Welch. 2014. *Transforming Archaeology: Activist Practices and Prospects*. Walnut Creek, California.

Atkinson, Frank. 1974. *The Industrial Archaeology of North-East England: The Counties of Northumberland and Durham and the Cleveleand District of Yorkshire*. Newton Abbot: David &Charles.

Ayán Vila, Xurxo. 2012. «Casa, Familia y Comunidad en la Edad del Hierro del NW». Tesi Doctoral, Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.

———. 2015. «Guerra en la Universidad. Cuando se quebraron las cristaleras de la Facultad». *Arkeogatze* 5: 27-34.

Ayán Vila, Xurxo, Rebeca Blanco Rotea, i Patricia Manana Borrazàs. 2003. «Archaeotecture: seeking a new archaological vision of Architecture». En *Archaeotecture: Archaeology of Architecture*, editat per Xurxo M. Ayàn Vila, Rebeca Blanco Rotea, i Patricia Manana Borrazàs, 1-15. Oxford: Archaeopress.

Ayán Vila, Xurxo, i Rui Gomes Coelho. 2019. «Memoria y Paisaje de una guerrilla transfronteriza: arqueología de la resistencia antifranquista en Galicia y el Norte de Portugal». En *Postguerres, Vol. 2, 2019 (Postguerres/ Aftermaths of War), ISBN 978-84-121558-8-4, pág. 1120*, 1120. Universitat de Barcelona.

Ayán Vila, Xurxo, Josu Santamarina Otaola, i Xabier Herrero Acosta. 2017. «Arqueología, patrimonio y comunidad: el proyecto Monte de San Pedro 1936-1937 (Araba, Euskadi)». *Trabajos de Arqueología Navarra*, núm. 29: 125-48.

Ayán Vila, Xurxo, i Jose M. Señorán. 2015. «La Vivienda Como Necesidad y Deber de La Justicia Social. Por Una Arqueología de Los Poblados Obreros Del Noroeste». En *Vivienda Obrera En La Ciudad Industrial Del Siglo XX*. TICCIH-España.

Azkarate, Agustín. 2020a. «Introducción: Arqueología de la Arquitectura y Latinoamérica, un viaje de ida y vuelta». *Arqueología de la Arquitectura*, núm. 17 (novembre): e100-e100.

———. 2020b. «La Arqueología de la Arquitectura a revisión». *Arqueología de la Arquitectura*, núm. 17 (desembre): e101-e101.

Badcock, Anna, i Robert Johnston. 2009. «Placemaking Through Protest: An Archaeology of the Lees Cross and Endcliffe Protest Camp, Derbyshire, England». *Archaeologies* 5 (2): 306-22.

Badcock, Anna, i Brian Malaws. 2004. «Recording People and Processes at Large Industrial Structures». En *The Archaeology of Industrialization*. Routledge.

Badosa Coll, Elisa. 1990. «Endeutament col·lectiu i desaparició de béns comunals a Catalunya la segona meitat del segle XVIII». *Pedralbes: revista d'història moderna*, núm. 10: 51-66.

Baena Sánchez, Francisco. 2009. «La formación de la clase obrera en las minas de Riotinto, Huelva (1913-1920). Una aproximación desde la cultura y la comunicación social». *Redes.com : revista de estudios para el desarrollo social de la Comunicación*, núm. 5: 198-214.

Bailie, Gil. 1995. *Violence Unveiled: Humanity at the Crossroads*. New York: Crossroad.

Balcells, Albert. 1974. *Trabajo industrial y organización obrera en la Cataluña contemporánea,*

1900-1936. Ediciones de bolsillo 386. Barcelona: Laia.

Balcells, Albert, i Rosa Serra. 2019. *Les colònies industrials de la conca del Llobregat: 150 anys d'història*. Primera edició. Barcelona: Diputació de Barcelona.

Ballonga, Jordi, i Magda Fernández. 2013. «La interpretació del paisatge industrial de les mines de Cercs». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 116: 43-45.

Balut, Pierre-Yves, i Philippe Bruneau. 1982. «Positions». *RAMAGE* 1: 3-33.

———. 1986. «L'archéologie moderne et contemporaine». *Dossiers Histoire et archéologie* 107 (Archéologie et industrie): 78-81.

Bangstad, Torgeir Rinke, i Þóra Pétursdóttir, ed. 2021. *Heritage Ecologies*. 1st edition. London ; New York, NY: Routledge.

Barash, Jeffrey Andrew. 2020. «Tiempo histórico, memoria colectiva y la finitud de la comprensión histórica». *Historia Y Memoria*, núm. especial (setembre): 25-49.

Barke, M., i J. Parks. 2016. «An inevitable transition: the erosion of traditional vernacular building forms in the Alpujarras, southern Spain». *Journal of Cultural Geography* 33 (2): 133-60.

Barker, David, i David Cranstone, ed. 2020. *The Archaeology of Industrialization*. Society for Post-medieval Archaeology Monographs. London: Routledge.

Barnosell, Genís. 1999. *Orígens del sindicalisme català*. Referències 26. Vic: Eumo.

Barrera, Begoña, i María Sierra. 2020. «Historia de las emociones: ¿qué cuentan los afectos del pasado?» *Historia Y Memoria*, núm. especial (setembre): 103-42.

Bascompte, Fermí. 2003. *El patrimoni miner de Catalunya: guia de mines museu i museus de geologia i mineria*. Barcelona: Direcció General d'Energia i Mines.

Bax, Ernest Belfort. 1899. *The Peasants War in Germany, 1525-1526*. Forgotten Books.

Beaudry, Mary. 1999. «House and Household: The Archaeology of Domestic Life in Early America». En *Old and New Worlds*, editat per Geoff Egan i R. L. Michael, 117-26. Oxford: Oxbow Books.

Beck, Colleen M. 2002. «The archaeology of scientific experiments at a nuclear testing ground». En *Matériel Culture*. Routledge.

Becker-Schmidt, Regina. 1987. *Die doppelte Vergesellschaftung-die doppelte Unterdrückung: Besonderheiten der Frauenforschung in den Sozialwissenschaften*. na.

Béjar, Helena. 1993. *La Cultura del yo: pasiones colectivas y afectos propios en la teoría social*. Alianza.

Beltran Costa, O., Xavier Roigé Ventura, i F. Estrada Bonell. 1993. «El museu i la recerca: una investigació sobre la casa i la familia des del Museu dera Val d'Aran». *Revista d'etnologia de Catalunya* 2: 141-47.

Beltrán de Heredia, Julia. 2014. «El Born i la cultura material de 1700». *Quarhis: Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, núm. 10: 56-68.

Beltrán de Heredia, Julia, i Núria Miró. 2010. «El comerç de ceràmica a Barcelona als segles XVI-XVII: Itàlia, França, Portugal, els tallers del Rin i Xina». *Quarhis: Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*, núm. 6: 14-91.

Beltrán Tapia, Francisco J. 2018. «En torno al Comunal en España: una agenda de investigación llena de retos y promesas». *Sociedad Española de Historia Agraria* Documentos de Trabajo de la Sociedad Española de Historia Agraria 1804.

Benaul, J. M. 2003. «La industria en vísperas de la industrialización, 1750–1813. Manufactura tradicional e industria moderna». En *Atlas de la industrialización en España*, editat per Jordi Nadal, 25-56. Barcelona: Crítica.

Bengoechea, Soledad. 2005. *Reacció en temps de canvis: la patronal catalana davant la República: 1931-1936*. Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Històrics, Institut d'Estudis Catalans.

Bengoetxea Rementeria, Belén. 2004. «Arqueología de la Edad Moderna: Valoración y reflexiones en torno a una disciplina en construcción. El ejemplo de la C.A.V.» *KOBIE Bilbao Bizkaiko Foru Aldundia-Diputación Foral de Bizkaia*, Anejos, 2 (6): 667-82.

Benito del Pozo, Paz. 1998. «Patrimonio industrial y estrategias de desarrollo». *Ciudades*, núm. 04: 171-78.

———. 2012. «Territorio, paisaje y herencia industrial: debates y acciones en el contexto europeo». *Documents d'Anàlisi Geogràfica* 58 (octubre): 443.

Benito del Pozo, Paz, Basilio Calderón, i Henar Pascual Ruiz-Valdepeñas. 2009. «Recuperar y rehabilitar el patrimonio industrial urbano. Entre el desamparo institucional y la voracidad urbanística». *Ciudades*, núm. 12: 197-219.

Benito del Pozo, Paz, Basilio Calderón Calderón, i Henar Pascual Ruiz-Valdepeñas. 2016. «La gestión territorial del patrimonio industrial en Castilla y León (España): fábricas y paisajes». *Investigaciones Geográficas, Boletín del Instituto de Geografía* 2016 (90): 136-54.

Benjamin, Walter. 2019. *Sobre el concepte d'història*. Traduït per Marc Jiménez Buzzi i Arnau Pons. Barcelona: Flâneur.

Benston, Margaret. 1969. «The political economy of women's liberation». *Monthly Review* 21 (4): 13-27.

Berger, Peter L., i Thomas Luckmann. 1971. *The Social construction of reality: a treatise in the sociology of knowledge*. Penguin university books. London: Penguin Books.

Bermejo Tirado, J. 2009. «Leyendo los espacios: una aproximación crítica a la sintaxis espacial como herramienta de análisis arqueológico». *Arqueología de la arquitectura* 6: 47-62.

Bermejo Tirado, Jesús. 2014. *Arqueología biopolítica. La sintaxis espacial de la arquitectura doméstica romana en la Meseta oriental*. Colección Arqueología y Patrimonio 6. Madrid: Ediciones de La Ergástula.

Bestard Camps, Joan. 1986. *Casa y familia: parentesco y reproducción doméstica en Formentera*. Institut d'Estudis Baleàrics.

———. 1998. *Parentesco y modernidad*. Barcelona: Ediciones Paidós.

Bianchi Villelli, Marcia. 2012. «Lo global y lo local en la colonialidad: prácticas cotidianas en la Nueva Población y Fuerte de Floridablanca (San Julián, Siglo XVIII)». *Intersecciones en antropología* 13 (1): 57-70.

Bird, Chloe E. 1999. «Gender, Household Labor, and Psychological Distress: The Impact of the Amount and Division of Housework». *Journal of Health and Social Behavior* 40 (1): 32-45.

Blackburn, Alan. 2004. «From Pick to Powder — Phases of Change in a North Pennine Landscape». En *The Archaeology of Industrialization*. Routledge.

Blaut, J. M. 1993. *The Colonizer's Model of the World: Geographical Diffusionism and Eurocentric History*. 1st edition. New York: The Guilford Press.

Blessing, Jean-Marie, Jan Driessen, Jean-Pierre Legrende, i Laurent Olivier, ed. 2017. *Clashes of Time: The Contemporary Past as a Challenge for Archaeology*. Louvain-la-Neuve: Presses Universitaires de Louvain.

Bloch, Marc. 1999. «The Watermill and Feudal Authority». En *The Social Shaping of Technology*, editat per Donald MacKenzie i Judy Wajcman, 152-55. Philadelphia: Open University Press.

Boixader Solé, Jordi. 2021. «Economia i treball a l'Alt Berguedà.» *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 147 (març): 24-28.

Bonales Cortés, Jacinto. 1999. *Les muntanyes en venda. La desamortització de les terres comunals a la Conca de Tremp, 1855-1931*.

Borderías, Cristina. 2004. «Women's work and household economic strategies in industrializing Catalonia». *Social History* 29 (3): 373-83.

Borderías Mondejar, Cristina. 2002. «El trabajo de las mujeres en la Cataluña contemporánea desde la perspectiva de los hogares: balance y perspectivas». *Arenal: Revista de historia de las mujeres* 9 (2): 269-300.

Borderías Mondejar, Cristina, Cristina Carrasco Bengoa, i Carme Alemany. 1994. *Las mujeres y el trabajo : rupturas conceptuales*. Icaria.

Borderías Mondejar, Cristina, i Llorenç Ferrer i Alòs. 2015. «Hogar e industria textil. Mercado de trabajo y estrategias familiares en Catalunya (1900-1936)». *Historia social*, núm. 81: 3-27.

Borderías Mondejar, Cristina, Roser González-Bagaria, i Conchi Villar. 2011. «El trabajo femenino en la Cataluña industrial (1919-1930): una propuesta de reconstrucción». *Revista de Demografía Histórica-Journal of Iberoamerican Population Studies* 29 (1): 55-88.

Borra, Arturo. 2013. «Adiós a la inmigración ¿Pueden hablar los sujetos migrantes?» *Ecléctica*, núm. 2: 34-49.

Bourdieu, P. 2004. «Outline of the theory of practice: Structures and the habitus». En *Practicing History: New Directions in Historical Writing after the Linguistic Turn*, 179-98.

Bourdieu, Pierre. 1989. «Social Space and Symbolic Power». *Sociological Theory. American Sociological Association* 7 (1): 12.

———. 1998. *Practical reason: On the theory of action*. Stanford: Stanford University Press.

———. 2012. *Homo Academicus*. Madrid: Siglo XXI.

Bowser, Brenda J. 2004. «Prologue: Toward an Archaeology of Place». *Journal of Archaeological Method and Theory* 11 (1): 1-3.

Braudel, Fernand. 1984a. *Civilización material, economía y capitalismo. Siglos XV - XVIII. Tomo I:*

Las estructuras de lo cotidiano. Lo posible y lo imposible. Madrid: Alianza Editorial S.A.

———. 1984b. *Civilización material, economía y capitalismo. Siglos XV - XVIII. Tomo II: Los juegos del intercambio*. Madrid: Alianza Editorial S.A.

———. 1984c. *Civilización material, economía y capitalismo. Siglos XV-XVIII. Tomo III: El tiempo del Mundo*. Madrid: Alianza Editorial S.A.

———. 1987. «Histoire et sciences sociales : la longue durée». *Réseaux* 5 (27): 7-37.

Braudel, Fernand, i Immanuel Wallerstein. 2009. «History and the Social Sciences: The Longue Durée». *Review (Fernand Braudel Center)* 32 (2): 171-203.

Bravo, F., M. Guijarro, A. Cámara, L. Díaz Balteiro, P. Fernández, J.A. Pajares, J.A. Pemán, i R. Ruiz Peinado. 2017. «La situación de los bosques y del sector forestal en España». ISFE 2017. Sociedad Española de Ciencias Forestales.

Brea-Martínez, Gabriel. 2018. «Social reproduction and inequality in the Barcelona area, 15th - 20th centuries». Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2018.

Brenner, Robert. 1976. «Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe». *Past & Present*, núm. 70: 30-75.

———. 1977. «The origins of capitalist development: A critique of neo-Smithian Marxism». *New Left Review* The origins of Capitalism (104).

Brisibe, Warebi Gabriel. 2016. «Lessons from 'Archaeotecture': Analysing Variations in Vernacular Architecture Using Methods from Archaeology». *A/Z : ITU Journal of Faculty of Architecture* 13 (1): 83-95.

Brogiolo, Gian Pietro, i Aurora Cagnana. 2012. *Archeologia dell'architettura: metodi e interpretazioni*. Borgo San Lorenzo: All'insegna del giglio.

Bruchac, Margaret, Siobhan Hart, i H. Martin Wobst, ed. 2010. *Indigenous Archaeologies: A Reader on Decolonization*. 1st edition. Walnut Creek, Calif: Routledge.

Bruguera i Ligero, Fèlix. 2004. *Mines d'Osor: imatges i records*. Ajuntament d'Osor.

Bryning, Emma, Charlie Kendall, Megan Leyland, Tyson Mitman, i John Schofield. 2021. «Fame and recognition in historic and contemporary graffiti: examples from New York City (US), Richmond Castle and Bristol (UK)». *World Archaeology* 53 (3): 435-50.

Buchanan, Robert Angus. 1972. *Industrial Archaeology in Britain*. Penguin.

Buchli, Victor. 1999. *An archaeology of socialism*. Routledge.

Buchli, Victor, i Gavin Lucas. 2001. «The absent present. Archaeologies of the contemporary past». En *Archaeologies of the contemporary past*, 3-18.

Buesa Blanco, Mikel, Jordi Catalán Vidal, Emiliano Fernández de Pinedo Fernández, Miguel Sebastián Gascón, i Jesús María Valdaliso Gago. 2019. *Políticas industriales en España: pasado, presente y futuro*. Editat per José Luis García Ruiz. Paraninfo.

Bulmer, M. I. A. 1975. «Sociological Models of the Mining Community». *The Sociological Review* 23 (1): 61-92.

Burguière, André, ed. 1988. *Historia de la familia*. Madrid: Alianza.

Busqueta i Riu, Joan J., i Enric Vicedo i Rius, ed. 1996. *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània*. Viles i Ciutats 30. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.

Busquets, Josep. 2010. «La colònia Rosal», núm. 86-87 150 anys de colònies industrials.

Busquets, Josep, i Rosa Serra. 2001. «Un segle d'industrialització». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 10-22.

Cabré Pla, Anna. 1999. *El sistema català de reproducció. 100 anys de singularitat demogràfic*. Mirada. Pòrtic Edicions.

Càmara, Eduard. 2005. «Els inicis de la investigació geològica de la conca minera de Berga (1871-1909)». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 10-15.

Camarasa, Josep M, Antoni Roca i Rosell, i Claudi Alsina. 1995. *Ciència i tècnica als països catalans: una aproximació biogràfica*. Barcelona: Fundació Catalana per la Recerca.

Camino Vallhonrat, Xavi., Òscar Casasayas, Pilar Díaz, Maximiliano Díaz, Cristina Larrea, Flora Muñoz, i Mercè Tatjer. 2011. *Barraquisme, la ciutat (im)possible : els barris de Can Valero, el Carmel i la Perona a la Barcelona del segle XX*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.

Camprubí i Plans, Josep. 1997. «El carbó i el vapor». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 26-29.

Camps, Enriqueta. 1990. «Migraciones internas y formación del mercado de trabajo en la Cataluña industrial en el siglo XIX». Tesi Doctoral, Florence: European University Institute.

———. 1995. *La formación del mercado de trabajo industrial en la Cataluña del siglo XIX*. Ministerio de trabajo y seguridad social.

Camps, Guillem. 2021. «La PAIC descobreix que els terrenys de l'antiga central són béns comunals». *Regió7*, 21 maig 2021, sec. Berguedà.

Camps Tor, Raquel. 2021a. *República i Guerra civil a Vallcebre: Recerca sobre la memòria oral i documental del conflicte al poble*. Ajuntament de Vallcebre.

———. 2021b. *Viure a 1600 metres. Memòria etnogràfica de les mines de Coll de Pradell*. RuralMent.

Cano Sanchíz, Juan Manuel. 2007. «Arqueólogos en la fábrica. Breve recorrido por la historiografía de la arqueología industrial». *SPAL: Revista de prehistoria y arqueología de la Universidad de Sevilla*, núm. 16: 53-68.

Cano Sanchiz, Juan Manuel. 2012a. «Babel en la mina: el campamento minero como modelo de asentamiento en el mundo industrializado: Cerro Muriano (Córdoba)». *Munibe Antropologia - Arkeologia*, núm. 63: 321-43.

———. 2012b. «La Minería y La Metalurgia Del Cobre Como Elementos de Industrialización: Análisis Arqueológico Del Complejo Británico de Cerro Muriano (Córdoba)». Tesi Doctoral, Universidad de Córdoba.

———. 2017. «Arqueologia Da Industrialização». *OLIVEIRA, E.R. (Org.): Memória Ferroviária e Cultura de Trabalho. Perspectivas, Métodos e Perguntas Interdisciplinares Sobre o Registro, Preservação e Ativação de Bens Ferroviários. São Paulo: Alameda*, gener.

Canudas, Ferran. 2021. «Paisatges dels pobles abandonats al Cadí i Moixeró.» *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 147 (març): 18-23.

Canudas, Ferran, i Marina Vilaseca. 2020. «Memòria, paisatge i vida al Cadí i Moixeró». *Revista BETULA. Promoció local integral dels pobles del parc natural Cadí-Moixeró*, 2020.

Cara, Josep, i Jordi Jané. 2001. «El moviment obrer al segle XX: l'altra cara de la industrialització berguedana». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*.

Carandini, A. 1979. «Archeologia Industriale». *Richerche di storia dellarte*, L'archeologia industriale, 7: 5-8.

Carbonell-Esteller, Montserrat, i Julie Marfany. 2017. «Gender, life cycle, and family 'strategies' among the poor: the Barcelona workhouse, 1762–1805.» *Economic history review*.

Carlton, Eric. 1977. *Ideology and social order*. London: Routledge & Kegan Paul.

Carmona Zubiri, Daniel. 2001. «Sobre la necesidad de una arqueología de las sociedades modernas e industriales». *Alquibla: Revista de investigación del Bajo Segura*, núm. 7: 681-91.

———. 2006. «La conformación del patrimonio etnológico. Tradición cultural y etnocentrismo en el caso de las casas-cueva». *Revista de la Facultad de Ciencias Sociales y Jurídicas de Elche* 1 (1): 270-90.

———. 2007. *Las Minas de Hellín*. Albacete: Instituto de Estudios Albacetenses «Don Juan Manuel».

———. 2011. «Mining and Living in Sulphur: The Miner Purgatory in Hellín (Spain)». *On the Surface: The Heritage of Mines and Mining (Conference Proceedings).*

Caro Irarrázabal, Natalia. s.d. «Experiencias Internacionales de Re-Utilización Del Patrimonio Minero/Industrial Para Turismo Cultural. Provincia de Barcelona, Cataluña, España». Consulta 2 setembre 2021, academia.edu.

Carreras, A. 1983. «El aprovechamiento de la energía hidráulica en Cataluña (1840-1920)». *Revista de Historia Económica (I)*.

Carreras i Odriozola, Albert. 1990. «Cataluña, primera región industrial de España». En *Pautas regionales de la industrialización española : (siglos XIX-XX), 1990, ISBN 84-344-6563-9, págs. 259-295*, 259-95. Ariel.

Casanelles, Eusebi. 2005. «Les colònies industrials i els habitatges obrers un patrimoni capdal per entendre la revolució industrial». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 124-25.

Casella, Eleanor Conlin. 2005. «The Excavation of Industrial Era Settlements in North-West England». *Industrial Archaeology Review* 27 (1): 77-86.

———. 2007. *The Archaeology of Institutional Confinement*. The American Experience in Archaeological Perspective. Gainesville, Florida: University Press of Florida.

Casella, Eleanor Conlin, Sarah K. Croucher, i Alan Rutter. 2010. *The Alderley Sandhills Project: An Archaeology of Community Life in (Post-) Industrial England*. Illustrated edition. Manchester: Manchester University Press.

Casella, Eleanor Conlin, i James Symonds, ed. 2005. *Industrial Archaeology. Future Directions.* Contributions to Global Historical Archaeology. Springer.

Casella, Eleanor, i Chris Fowler, ed. 2005. *The Archaeology of Plural and Changing Identities: Beyond Identification*. 2005th edition. Springer.

Casimiro, Tânia Manuel. 2013. «Faiança portuguesa: datação e evolução crono-estilística». *Revista portuguesa de Arqueologia* 16 (1): 351-67.

———. 2020. «Globalization, Trade, and Material Culture: Portugal's Role in the Making of a Multicultural Europe (1415–1806)». *Post-Medieval Archaeology* 54 (1): 1.

Casimiro, Tânia Manuel, i João Luís Sequeira. 2020. *Arqueologia contemporânea em Portugal, séculos XIX e XX*. História 2. Oeiras: Mazu Press.

———. 2021. «Humanizing Industrial Archaeology». *Society for Historical Archaeology Newsletter*, gener.

Castaneda, I. S., S. Mulitza, E. Schefuss, R. A. Lopes dos Santos, J. S. Sinninghe Damste, i S. Schouten. 2009. «Wet Phases in the Sahara/Sahel Region and Human Migration Patterns in North Africa». *Proceedings of the National Academy of Sciences* 106 (48): 20159-63.

Castellanos, Edurne. 2014. «Las trementinaires: Historia de una transgresión femenina». Treball de Final de Màster. Universidad Complutense de Madrid.

Castells Duran, Antoni. 1993. *Les col.lectivitzacions a Barcelona 1936-1939: la col.lectivització-socialització de la indústria i els serveis a Barcelona (ciutat i província) : les agrupacions o concentracions d'empreses*. Hacer, D.L. Barcelona.

Castillo, Feren, Jair Rodriguez, Jessica Pérez, Karla Villanueva, Darwin Samaniego, i Elvis Chávez. 2020. «El templo viejo de Huaca de la Luna (Perú): una aproximación desde la aplicación de la sintaxis espacial». *Arqueología de la Arquitectura*, núm. 17 (novembre): e098-e098.

Catafau, Aymat. 2021. «Maisons urbaines à Perpignan dans le lotissements du XIIIe siècle: Archéologie et textes, visions comparées». *Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology*, núm. 3 (març): 28-28.

Cerdá, M. 2009. *Arqueología industrial*. Vol. 18. València: Universitat de València.

Cervelló Rodes, Frederic, i Clara Forn Parramon. 2009. «El conjunt industrial de la Fàbrica i la Colònia Química de Flix». *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*, 175-94.

Chastagnaret, Gérard. 2017. *De fumées et de sang: Pollution minière et massacre de masse. Andalousie - XIXe siècle*. Biblioteca de la Casa de Velázquez. Madrid.

Chiarello, Ana Lía. 2015. «El tipo chalet californiano en la arquitectura doméstica del noroeste argentino: Tucumán y Salta, 1930-1950». *Revista de historia americana y argentina* 50 (2): 185-214.

Clapham, John. 1930. *An Economic History of Modern Britain*. Cambridge.

Clarà Resplandís, J. 2002. *Ramon Vila, Caracremada, el darrer maqui català*. Barcelona: Rafael Dalmau.

Clark, Grahame. 2003. «Archaeology and Human Diversity». *Annual Review of Anthropology* 8 (novembre): 1-21.

Clotet, Dolors. 1997. «ENTREVISTA. José Luis Bermúdez: "Una mina no existeix, es va fent"». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 41-45.

———. 2016. «La Baells, una obra colossal». *Regió7*, 16 febrer 2016, sec. Berguedà.

Clua i Mercadal, Jordi. 1992. «Les Colònies industrials al Berguedà: estudi d'una transformació econòmica i urbana». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 33-34: 145-70.

———. 1994. «La Legislació per al foment de la població rural i la seva aplicació a les colònies industrials». *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 69-92.

———. 2001. *Les colònies industrials*. Sant Cugat del Vallès: Los Libros de la Frontera.

Cohen Amselem, Aron. 1987a. *El Marquesado del Zenete, tierra de minas: transición al capitalismo y dinámica demográfica : (1870-1925)*. Biblioteca de ensayo 11. Granada: Diputación Provincial.

———. 1987b. «Mineros y migrantes. La nueva dimensión de lo cotidiano». En *El Marquesado del Zenete, tierra de minas: transición al capitalismo y dinámica demográfica : (1870-1925)*. Biblioteca de ensayo 11. Granada: Diputación Provincial.

———. 2017. «Peñarroya en Sierra de Lújar (segunda mitad del siglo XX): una gran empresa en un territorio histórico de pequeña minería». *Revista de historia industrial*, núm. 69: 143-76.

Colburn, F.d. 2016. *Everyday Forms of Peasant Resistance*. *Everyday Forms of Peasant Resistance*. Taylor and Francis.

Coll Martín, Sebastián, i Carles Sudrià i Tray. 1987. *El carbón en España, 1770-1961: una historia económica*. Madrid: Turner.

Collantes, Fernando, i Vicente Pinilla. 2019. *¿Lugares que no importan? La despoblación de la*

España rural desde 1900 hasta el presente. Zaragoza.

Colomer, Laia. 1999. *Arqueología y teoría feminista: estudios sobre mujeres y cultura material en arqueología*. Vol. 150. Icaria Editorial.

Colomer, Laia, i Anna Catalani. 2020. «Chapter 1. Cultural Identities, Migration, and Heritage in Contemporary Europe: An Introduction». En *Chapter 1. Cultural Identities, Migration, and Heritage in Contemporary Europe: An Introduction*, 1-10. ARC, Amsterdam University Press.

Colomer, Laia, i Christen Lee Erlingsson. 2020. «Use of Cultural Heritage to Enhance Older People's Wellbeing». *Encyclopedia of Global Archaeology*, 10965-69.

Colomer, Laia, i Cornelius Holtorf. 2018. «What is cross-cultural heritage?: Challenges in identifying the heritage of globalized citizens». En *Cultural heritage, ethics and contemporary migrations*, 147-64. Routledge.

Comas Angelet, Roser, i Josep Sànchez Vicents. 2018. «Els Farguell de Berga, constructors de dues fargues». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 138: 31-38.

Comas, Dolors. 1995. *Trabajo, género y cultura. La construcción de desigualdades entre hombres y mujeres*. Barcelona: Icaria.

Comas, Francesc. 2005. «Les colònies industrials, nuclis d'atracció de població». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 33-36.

Comas i Closas, Francesc. 2009. «La Setmana Tràgica al Bages i Berguedà». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 20-24.

Congost Colomer, Rosa. 2002. «Comunales sin historia. La Catalunya de los masos o los problemas de una historia sin comunales». En *Historia de la propiedad en España bienes comunales, pasado y presente*, editat per Salustiano De Dios, Javier Infante, Ricardo Robledo, i Eugenia Torijano. Madrid: Centro de Estudios Registrales.

———. 2007. *Tierra, leyes, historia: Estudios sobre la gran obra de la propiedad*. Barcelona: Crítica.

———, ed. 2015. *The Catalan Mas. Origins, transformations and the end of an agrarian system*. Centre de Recerca d'Història Rural de les Comarques Gironines: Documenta Universitaria.

Congost Colomer, Rosa, Kim il Castells, Robin Townsend. 2005. *La Masia catalana: evolució, arquitectura i restauració*. Arquitectura tradicional 1. Figueres: Brau.

Congrés d'Arqueologia Industrial. 1991. *Arqueologia industrial: actes del Primer Congrès del País Valencià [Alcoi, 9, 10 i 11 de novembre de 1990]*. Centre d'Estudis d'Història Local.

Connor, Kimberley G. 2021. «'To make the emigrant a better colonist': transforming women in the Female Immigration Depot, Hyde Park Barracks». *World Archaeology* 53 (3): 451-68.

Consorci de Formació d'Iniciatives Cercs-Berguedà, ed. 1993. *Jornades d'Industrialització del Berguedà: dies 8 i 15 de març, 1991, Castell de Sant Ferran, Berga*. Cercs: C.F.I.

Cordero, Fidel. 2021. *La historia en clave comunera. Apuntes para una interpretación*. Postmetropolis.

Corderroure Pajuelo, Xavier. 2018. «Els orígens del moviment obrer a Catalunya. 1840-1870». Treball de Final de Grau. Universitat de Barcelona. Barcelona.

Corominas i Camp, Jaume. 2019. *Fígols les Mines: la Consolació, Sant Josep: esplendor i decadència d'una colònia minera*. Primera edició. Berga? Jaume Corominas i Camp.

Corominas i Camp, Ramon. 1985. «La colònia minera de Sant Corneli». *L'Erol*, núm. 125.

Corominas i Camp, Ramon, i Jaume Corominas i Camp. 1997. «La central hidroelèctrica del Collet, a Guardiola del Berguedà». *l'Erol*, núm. 54: 30-32.

Cortés Elia, Maria del Agua. 2015. «L'espai domèstic rural. Aproximació a l'evolució històrica de la organització de l'espai a una comarca de muntanya: el Berguedà». *I Congrés del món de la masia: passat, present i futur del territori català.*

———. 2018. *La masia a la Catalunya Central*. Farell Editors.

Cortés, Maria del Agua. 2007. «L'espai domèstic i el mobiliari rural al territori de muntanya del Berguedà . Dades per fer un estudi comparatiu entre dues zones de la comarca: muntanya i la plana». *Revista d'Etnologia de Catalunya* 31: 137-40.

Cossons, Neil. 2000. *Perspectives on Industrial Archaeology*. Science Museum.

Coste, M., Susanna Magri, i Christian Topalov, ed. 1989. *Villes ouvrières: 1900-1950*. Paris: L'Harmattan.

Cots i Castañé, Albert. 1983. «Aproximació a l'estudi dels conflictes senyorials a Catalunya (1751-1808)». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 6: 241-68.

Covino, Renato. 1980. «Archeologia industriale in Itala: Ambito disciplinare, termini cronologici». *Quaderni storici* 15 (43 (1)): 218-29.

Cowie, Sarah E. 2011. *The Plurality of Power: An Archaeology of Industrial Capitalism*. Contributions To Global Historical Archaeology. Springer.

Cranstone, David. 2005. «After Industrial Archaeology?» En *Industrial Archaology*, editat per Eleanor Conlin Casella i James Symonds, 77-92. Contributions to Global Historical Archaeology. Springer.

Crenshaw, Kimberlé W. 1989. «Demarginalizing the intersection of race and sex: a black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics». *Chicago Legal Forum. University of Chicago* Feminism i: 139-67.

Creus, Joan Abella i. 2008. *Minerals i Mines de la Conca de Bellmunt Del Priorat*. Joan Abella Creus.

Criado Boado, Felipe. 1999. «Del Terreno al Espacio: Planteamientos y Perspectivas para la Arqueología del Paisaje». *CAPA. Criterios y convenciones en Arqueología del Paisaje* 6.

———. 2012. *Arqueológicas: la razón perdida*. Barcelona: Bellaterra.

Crossley, David W. 1990. *Post-medieval archaeology in Britain*. London: Leicester University Press.

Croucher, Sarah. 2015a. «Capitalism and Cloves: East African Historical Archaeology». En Capitalism and Cloves, 245-50.

———. 2015b. «The Archaeology of Slavery». En *Capitalism and Cloves*, 87-143. New York: Springer.

Croucher, Sarah, i Lindsay Weiss. 2011. *The Archaeology of Capitalism in Colonial Contexts: Postcolonial Historical Archaeologies*.

Cuéllar, Domingo. 2019. «Ciudades ferroviarias: Perspectiva global y en el largo plazo». *MNACTEC*, 16.

Cussó, Xavier, Ramon Garrabou i Segura, i Enric Tello Aragay. 2006. «Social metabolism in an agrarian region of Catalonia (Spain) in 1860–1870: Flows, energy balance and land use». *Ecological Economics* 58 (1): 49-65.

Dalla Costa, Mariarosa. 1995. «Capitalismo e riproduzione». *Capitalismo, Natura, Socialismo* 1: 124-35.

———. 2005. «La puerta del huerto y del jardín». *Nóesis. Revista de ciencias sociales* 15 (28): 79-101.

Dalla Costa, Mariarosa, i Selma James. 1975. *The power of women and the subversion of the community*. Bristol: Falling Wall Press.

Daniel, Garcia Raso. 2017. *Yacimiento pixel: Los videojuegos como cultura material*. JAS Arqueología.

Davis, Angela. 2004. *Mujeres, raza y clase*. Madrid: Akal.

De Andrés, Laura, i Pasqual Maragall. 2011. *Barraques : la lluita dels invisibles*. Badalona : Ara Llibres.

De Guzmán, Eduardo. 1976. «Fígols. Primer pueblo en proclamar el Comunismo Libertario». *Tiempo de Historia*, 1976.

De La Torre, Joseba, Alexandre Fernández, Gérard Chastagnaret, i Antonio Escudero. 2021. *Estado, política industrial y energía en Francia y España (siglos XIX y XX)*. Publicacions Universitat Alacant.

De León, Jason. 2015. *The Land of Open Graves: Living and Dying on the Migrant Trail*. University of California Press.

De Vega, Esther, i Concepción Martín Morales. 2010. *Arqueología aplicada al estudio e interpretación de edificios históricos: últimas tendencias metodológicas*. Ministerio de Cultura, Subdirección General de Publicaciones, Información y Documentación.

De Vries, Jan. 2008. *The Industrious Revolution: Consumer Behavior and the Household Economy, 1650 to the Present*. Cambridge: Cambridge University Press.

Deetz, James. 1999. *In Small Things Forgotten: The Archaeology of Early American Life: An Archaeology of Early American Life*. Revised ed. edition. New York: Anchor Books.

Del Romero Renau, Luis. 2018. *Despoblación y Abandono de la España Rural. El Imposible Vencido*. Valencia.

Delgado Ribas, Josep M. 1995. «Mercado interno versus mercado colonial en la primera industrialización española». *Revista de Historia Económica = Journal of Iberian and Latin American Economic History* 13 (1): 11-31.

Desilvey, Caitlin, i Tim Edensor. 2012. «Reckoning with ruins». *Progress in Human Geography, SAGE Publications* 37 (4): 465-85.

Díaz i Ramoneda, Eulàlia Diaz, Jordi Ramos Ruiz, Laia Gallego-Vila, Alba Peña Muñoz, Queralt Solé,

Virginia Cepero Gonzalez, i Montse Piñeiro Costan. 2019. «La Línia P entre Toses (Ripollès) i Alp (Cerdanya). Arqueologia i història de les estructures defensives de 1940 a 1957». En *Postguerres*, 681. Universitat de Barcelona.

Díaz Sanchez, Pilar. 2002. «El trabajo de las mujeres en el textil madrileño. Racionalización industrial y experiencias de género (1959-1986)». *Revista de Historia Industrial*, 231-35.

Díaz Sánchez, Pilar. 2020. «El trabajo de las mujeres en la industria fabril: la confección-textil en España». *Nuestra Historia: revista de Historia de la FIM*, núm. 10: 105-26.

Diaz-Andreu, Margarita. 2007. «A World History of Nineteenth-Century Archaeology: Nationalism, Colonialism and the Past». *Oxford Studies in the History of Archaeology* 51 (1): 461-461.

Díaz-Andreu, Margarita, i Timothy Champion. 1996. «Nationalism and Archaeology in Europe: an introduction». En *Nationalism and archaeology in Europe*, 1-23.

Díaz-Ramoneda, Eulàlia, Lourdes Herrasti Erlogorri, i Queralt Solé Barjau. 2020. «Archaeological Evidence of Gender Differences in Violent Repression: Exhumations of Women Killed during the Spanish Civil War and the Franco Dictatorship». *Journal of Contemporary Archaeology* 7 (2): 209-26.

Dobb, Maurice Herbert. 1947. *Studies in the Development of Capitalism*. International Publishers.

Domingo i Valls, Andreu. 2007. *El segle XXI i la internacionalització de les onades migratòries*. Nadala.

Donoso, Vicente Donoso, i Rafael Dobado. 2007. «Crítica a la ayuda externa al desarrollo». *Libros de economía y empresa*, núm. 2: 10-14.

Dorel-Ferré, Gràcia. 2003. «La Qüestió de les colònies industrials: un fenomen discutit de la història industrial de la Catalunya dels segles XIX i XX». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 97-112.

———. 2016. *Villages ouvriers et villes-usines à travers le monde*. Vol. Patrimoines. 6 vol. Chambery: Université Savoie Mont Blanc.

Doretti, Mercedes, i Luis Fondebrider. 2001. «Science and human rights: truth, justice, reparation and reconciliation, a long way in Third World countries». En *Archaeologies of the Contemporary Past*. Routledge.

Dos Santos, Theotonio. 1975. *La estructura de la dependencia*. Buenos Aires: Ediciones Periferia.

Douglass, John G., i William M. Graves, ed. 2017. *New Mexico and the Pimería Alta The Colonial Period in the American Southwest*. University Press of Colorado.

Drennan, Megan E. 2010. «Architecture in Archaeology: An Examination of Domestic Space in Bronze Age Mesopotamia». *Honors Scholar Theses*, núm. 167: 59.

Dumoulin, Olivier. 2003. *Marc Bloch, o, El compromiso del historiador*. Universidad de Granada.

Dussel, E. 1992. *1492: El encubrimiento del Otro. Hacia el origen del mito de la Modernidad*. Madrid: Nueva Utopía.

Eco, Umberto. 1986. *La estructura ausente. Introducción a la semiótica*. Editorial Lumen.

Edelblutte, Simon. 2016. «Recognition of industrial landscapes as sites of tourism: an achievement for the heritagization of the industry?» En TCL2016 Conference, 152-62. INFOTA.

Edgeworth, Matt, Jeffrey Benjamin, Bruce Clarke, Zoe Crossland, Ewa Domanska, Alice Claire Gorman, Paul Graves-Brown, et al. 2014. «Archaeology of the Anthropocene». *Journal of Contemporary Archaeology* 1: 73-132.

Eisler, Riane. 2021. *El cáliz y la espada. De diosas a dioses: Las culturas pre-patriarcales*. Traduït per Noelia González Barrancos. Capitán Swing.

Ekholm, Kajsa. 1980. «On the limitations of civilization: The structure and dynamics of global systems». *Dialectical Anthropology* 5 (2): 155-66.

Elias, Jaume. 1989. «La "protoindustrialización" balance de una peripecia historiográfica». *Áreas. Revista Internacional de Ciencias Sociales*, núm. 10: 83-88.

Engels, Friedrich. 1970. *El Origen de la familia, de la propiedad privada y del estado*. Ciencia ; Clásicos 2. Madrid: Fundamentos.

———. 1974. *El Problema de la vivienda y las grandes ciudades*. Barcelona: GG.

———. 1980. *La situación de la clase obrera en Inglaterra*. Madrid: Júcar.

Engelstad, Ericka. 2007. «Much More than Gender». *Journal of Archaeological Method and Theory* 14 (3): 217-34.

Enrech, Carles. 2005a. *Indústria i ofici: conflicte social i jerarquies obreres a la Catalunya tèxtil (1881-1923)*. Ciència i tècnica ; Història 27. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.

———. 2005b. «Les colònies industrials i el projecte social paternalista». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 17-21.

Escarra, Édouard. 1970. *El Desarrollo industrial de Cataluña (1900-1908)*. Barcelona: Grijalbo.

Escudero, Antonio. 1996. «Pesimistas y optimistas ante el "boom" minero». *Revista de Historia Industrial*, núm. 10: 69-91.

———. 2002. «Volviendo a un viejo debate: el nivel de vida de la clase obrera británica durante la Revolución industrial». *Revista de historia industrial*, núm. 21: 13-62.

———. 2009. *La Revolución industrial: una nueva era*. Biblioteca básica. Historia. Madrid: Grupo Anaya.

———. 2021. «Salarios y nivel de vida en los barrios obreros españoles durante la industrialización. Estudio de tres casos». En *Estado, política industrial y energía en Francia y España (siglos XIX y XX)*. Publicacions Universitat Alacant.

Escudero, Antonio, i Carlos Barciela. 2012. «Niveles de vida en la minería española (1870-1913): historiografía y nuevos enfoques e hipótesis». En *Sortir du labyrinthe: études d'histoire contemporaine de l'Espagne : hommage à Gérard Chastagnaret, 2012, ISBN 978-84-96820-77-7, p. 89-126*, 89-126. Casa de Velázquez.

Escudero, Antonio, i Roser Nicolau. 2014. «Urban Penalty: Nuevas Hipótesis Y Caso Español (1860-1920)». *Historia Social*, núm. 80: 9-33.

Espinal Burgos, Meritxell. 2016. «Moviment Obrer. De l'accident de "La Consolació" al Tancament de les Mines de Cercs 1975 a 1991». Treball de Final de Grau. Universitat Autònoma de Barcelona.

Etxeberria, Francisco, Alfredo González-Ruibal, Lourdes Herrasti, Nicholas Márquez-Grant, Laura Muñoz, i Jordi Ramos. 2021. «Twenty Years of Forensic Archaeology and Anthropology of the Spanish Civil War (1936–1939) and Francoist Regime», agost.

Etxeberria, Francisco, i Queralt Solé. 2019. «Fosas comunes de la Guerra Civil en el Siglo XXI: antecedentes, interdisciplinariedad y legislación». *Historia Contemporánea*, núm. 60 (juny).

Falquina Aparicio, Álvaro. 2011. «Fantasmas del pasado. Identidad, hegemonía y cambio cultural en la sierra de Gredos: una aproximación arqueológica a un proceso contemporáneo». En *Actas de las II Jornadas de Jóvenes en Investigación Arqueológica (JIA 2009)*. Vol. II.

Zaragoza: Libros Pórtico.

Falquina Aparicio, Álvaro, Carlos Marín Suárez, i Jorge Rolland Calvo. 2006. «Arqueología y práctica política. Reflexión y acción en un mundo cambiante». *Arqueoweb Revista sobre Arqueología en Internet* 8 (1).

Falquina Aparicio, Álvaro, Jorge Rolland Calvo, Carlos Marín Suárez, Gonzalo Compañy, Alfredo González-Ruibal, Alicia Quintero Macua, i Pedro Fermín Maguire. 2010. «De estos cueros sacaré buenos látigos. Tecnologías de represión en el destacamento penal Franquista de Bustarviejo (Madrid)». *EBRE 38 Revista Internacional de la Guerra Civil (1936 - 1939)* 5: 247-71.

Fanon, Frantz. 1999. *Los condenados de la tierra*. Gebara. Nafarroa España: Txalparta.

Federación Estatal de Minería-UGT, ed. 1987. *Primeras Jornadas de Reflexión y Estudio sobre la Minería Española, Madrid, 5 y 6 de noviembre de 1986*. Madrid.

Federici, Silvia. 2004. *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation*. Autonomedia. Brooklyn, NY.

———. 2017. *Calibán y la bruja. Mujeres, cuerpo y acumulación originaria*. Historia. Madrid: Traficantes de Sueños.

———. 2018. *El patriarcado del salario. Críticas feministas al Marxismo*. Mapas. Madrid: Traficantes de Sueños.

Felipó, Ramon. 2014. *Notes biogràfiques de Marià Grandia i Soler i la seva monografía lingüística de Vallcebre*. Barcelona: Llibres de l'Índex.

———. 2017. «El Nai de Vallcebre. El darrer alçament armat carlí al Berguedà de l'any 1900». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 132: 16-22.

Fernández Durán, Ramón, i Luis González Reyes. 2014. *En la espiral de la energía*. Vol. Historia de la humanidad desde el papel de la energía (pero no solo). 2 vol. Libros en acción (Ecologistas en acción).

Fernández, Guillermina, i Aldo Guzmán Ramos. 2004. «El patrimonio industrial-minero como recurso turístico cultural: El caso de un pueblo-fábrica en Argentina». *PASOS Revista de Turismo y Patrimonio Cultural* 2 (1): 101-9.

Fernandez, Guillermina, Aldo Ramos, Silvia Valenzuela, i Susana Ricci. 2015. «Geodiversidad,

patrimonio minero y geoturismo: propuesta de parque geominero en Argentina». *Turismo y Sociedad* 17 (desembre): 17.

Fernández Martínez, Víctor M. 2006. *Una Arqueología crítica: ciencia, ética y política en la construcción del pasado*. Crítica-arqueología. Barcelona: Crítica.

Fernández, Roberto. 1997. «Junta de Comerç de Barcelona, Discurso sobre la Agricultura, Comercio e Industria del Principado de Cataluña (1780)». *Revista de Historia Industrial*, gener, 237-40.

Ferrer, Amador. 2008. «Allotjar a les masses al segle XX». En *Habitatge obrer i colònies industrials a la Península Ibèrica*. Terrassa: MNACTEC.

Ferrer i Alòs, Llorenç. 1986a. *Els Orígens de la industrialització a Catalunya Central*. Barcelona: Rafael Dalmau.

———. 1986b. *Els orígens de la industrialització a la Catalunya central*. Barcelona: Rafael Dalmau.

———. 1995. «Una revisió d'alguns tòpics sobre les colònies industrials». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 16-21.

———. 1996. «Las colonias industriales: inmigración y estructura familiar en Cataluña». En *Los movimientos migratorios en la construcción de las sociedades modernas, 1996, ISBN 84-7585-854-6, págs. 315-336*, 315-36. Servicio de Publicaciones.

———. 2005. «Acumulació de capital i construcció de les colònies tèxtils». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, gener.

———. 2006. «Agricultura i agricultors». En *Pierre Vilar i la història de Catalunya*, editat per J Albareda, Rosa Congost Colomer, E Duran, G Feliu, R Fernández, i Llorenç Ferrer i Alòs, Base. Barcelona.

———. 2008a. «La diversitat de l'activitat econòmica a la Catalunya moderna: més enllà de la renda feudal». *Pedralbes: revista d'història moderna*, núm. 28: 725-64.

———. 2008b. *Quan una fàbrica porta a la construcció d'un poble: el cas del Pont de Vilomara (Bages) a mitjan segle XIX*. Terrassa: Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya.

———. 2011. *Sociologia de la industrialització: de la seda al cotó a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*. Estudis 58. Barcelona: Fundació Noguera.

Ferrero Blanco, María Dolores. 1999. *Capitalismo minero y resistencia rural en el suroeste*

andaluz: Riotinto, 1873-1900. Universidad de Huelva.

Flores, Carlos. 1973. *Arquitectura popular española*. Imagen de España. Madrid: Aguilar.

Floud, R. 1989. «Standards of Living and Industrialisation». En *New Directions in Economic and Social History*, editat per Anne Digby i Charles Feinstein, 117-29. London: Palgrave Macmillan UK.

Font, Esther. 2003. *El carbó*. Col·lecció biodiversitat i tecnodiversitat 2. MNACTEC.

———. 2005. «El carbó del passat i el carbó del futur». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 33-33.

Font, Esther, i Rosa Serra. 2005. «La central tèrmica de Cercs, carbó i electricitat des de 1929». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 27-32.

Fontana i Lázaro, Josep. 1975. *Cambio económico y actitudes políticas en la España del siglo XIX*. Barcelona: Crítica.

———. 1979. *La Crisis del Antiguo Régimen 1808-1833*. Barcelona: Editorial Crítica.

———. 1988. *La Fi de l'antic règim i la industrialització: 1787-1868*. Edicions 62. Vol. 5. Història de Catalunya.

———. 2019. *Capitalisme i democràcia: 1756-1848 : com va començar aquest engany*. Primera edició. Llibres a l'abast 450. Barcelona: Edicions 62.

Fontana, Josep. 1982. *Historia : análisis del pasado y proyecto social*. Barcelona : Crítica.

Fontana Lázaro, Josep. 2003. *La revolució liberal a Catalunya*. Eumo.

Fortunati, Leopoldina. 2019. *El arcano de la reproducción. Amas de casa, prostitutas, obreros y patriarcal*. Mapas. Madrid: Traficantes de Sueños.

Foster, J.B. 2000. *La ecología de Marx. Materialismo y naturaleza*. El Viejo Topo.

Foster, J.B., i B. Clark. 2004. «Imperialismo Ecológico: la maldición del capitalismo». *Socialist Register*, El Nuevo Desafío Imperial, 40.

Foster, John Bellamy, i Fred Magdof. 2010. «What Every Environmentalist Needs to Know About Capitalism». *Monthly Review* 61 (10).

Foucault, Michel. 2009. *Nacimiento de la biopolítica curso del Collège de France (1978-1979)*. Akal.

Fournier, Patricia. 1999. «La arqueologia del colonialismo en Iberoamerica: balance y

perspectivas». *Boletín de Antropología Americana*, juliol, 75-89.

Fowles, Severin, Jimmy Arterberry, Lindsay Montgomery, i Heather Atherton. 2017. «Comanche New Mexico: The Eighteenth Century». En *New Mexico and the Pimeria Alta: The Colonial Period in the American Southwest*, 157-86.

Fowles, Severin, i Kaet Heupel. 2013. «Absence». En *The Oxford Handbook of the Archaeology of the Contemporary World*, editat per Paul Graves-Brown, Rodney Harrison, i Angela Piccini. Oxford University Press.

Freixa, Mireia. 1985. «La ciutat industrial i el problema de l'habitatge massiu. El cas de Terrassa». *D'art*, gener, 257-73.

Fuentes M., Miguel. 2010. «Avance para una Arqueología del Capitalismo en Chile (1880-1930)». *Entelequia: revista interdisciplinar*, núm. 11: 172-95.

Fullola Fuster, Jaume. 2011. *Miners i pagesos l'explotació de lignits a la conca de Mequinensa: una societat rural minera (1800-1950)*. Col·lecció Josep Lladonosa 12. Lleida: Universitat de Lleida.

Funari, Pedro Paulo A., i Tobias Vilhena. 2017. «Arqueologia Industrial, Arqueologia Pública e Patrimônio Ferroviário: Uma Perspectiva Histórica». En *Memória Ferroviária e Cultura Do Trabalho*, editat per Eduardo Romero de Oliveira. Sao Paulo: Alameda.

Funari, Pedro Paulo, i Andres Zarankin. 2003. «Social Archaeology of Housing from a Latin American Perspective. A case study». *Journal of Social Archaeology* 3 (1): 23-48.

Galán-García, Agustín. 1997. «Familia y trabajo en la comarca de Río Tinto.1873-1936». *Huelva en su historia* 2 (gener): 126-36.

Galaz-Mandakovic, Damir. 2016. «Industrialización minera, urbanización e innovación en las relaciones sociales en el sudoeste del altiplano boliviano: el caso de la Compañía Huanchaca de Bolivia (1834-1930)». *Estudios Atacameños*, núm. 52 (juny): 153-75.

Galech Amillano, Jesús María. 2020. «Capitalismo químico y representaciones artísticas de Almadén y Rinto». En *Tóxicos invisibles: la construcción de la ignorancia ambiental, 2020, ISBN 9788498889758*, 9. Icaria.

Gallego-Vila, Laia. 2015. «El despoblat de Peguera (El Berguedà). Una etnoarqueologia de la industrialització». Treball de Final de Grau. Universitat de Barcelona. Barcelona.

———. 2016. «El despoblado de Peguera (el Berguedà, barcelona). Una arqueología de la industrialización». *ArkeoGazte: Revista de arqueología-Arkelogia aldizkaria*, núm. 6: 171-91.

———. 2018. «El barraquismo en la ciudad de Barcelona durante el franquismo. Primeras aproximaciones a una domesticidad desde los márgenes.» *ArkeoGazte: Revista de arqueología-Arkelogia aldizkaria*, núm. 8: 239-58.

———. 2019. *Edificis ferits: un estudi històrico-arqueològic dels bombardeigs de Barcelona*. 16a edició del Premi Memorial Josep Barberà i Farràs. Barcelona: Societat Catalana d'Arqueologia.

Gallego-Vila, Laia, i Queralt Solé Barjau. 2021. «Spain's Valley of the Fallen, Where Human Remains Disappear: A Funerary Monument for a Dictator». *Journal of Contemporary Archaeology* 7 (2): 227-42.

Gallego-Vila, Laia, i Queralt Solé. 2018. «Edificios heridos. Propuesta para una arqueología de los bombardeos de la Guerra Civil Española (1936-1939)». *erph_revista electrónica de patrimonio histórico* 23: 1-26.

Gannon. 2016. «Contemporary Archaeology Digs Into the Way We Live Now». *Undark Magazine*, 26 setembre 2016.

Garcés, Marina. 2017. *Nova il·lustració radical*. Primera edició. Nous quaderns Anagrama 5. Barcelona: Editorial Anagrama.

Garcia Balañà, Albert, i Josep M. Fradera. 2004. *La Fabricació de la fàbrica: treball i política a la Catalunya cotonera: 1784-1884*. Barcelona: Ajuntament d'Igualada : Centres d'Estudis Comarcals d'Igualada : Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

García García, José Luis. 1996. *Prácticas paternalistas: un estudio antropólogico sobre los mineros asturianos*. Ariel antropología. Barcelona: Ariel.

García Gómez, José Joaquín, i Antonio Escudero. 2018. «The Standard of Living of the Workers in a Spanish Industrial Town: Wages, Nutrition, Life Expentancy and Heigth in Alcoy (1870–1930)». *Social Indicators Research*, 347-67.

García Gómez, José Joaquín, i Juan Diego Pérez Cebada. 2020. «A Socio-Environmental History of a Copper Mining Company: Rio-Tinto Company Limited (1874–1930)». *Sustainability* 12

(11).

García Gómez, José Joaquín, i Eva María Trescastro López. 2017. «Transición nutricional, bienestar y salud: el caso de una ciudad industrial, Alcoy (1852-1928)». *Dynamis* 37 (2): 389-411.

Garcia i Espina, Sergi. 1983. «Sant Salvador de la Vedella, un poble submergit per les aigües». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 16-22.

Garcia Inanez, Javier, Robert J. Speakman, Jaume Buxeda, i Michael D. Glascock. 2008. «Chemical characterization of majolica from 14th–18th century production centers on the Iberian Peninsula: a preliminary neutron activation study». *Journal of Archaeological Science* 35 (2): 425-40.

Garcia, S. 1982. «La Mineria al Berguedà». *L'Erol* 2: 14-21.

García-Moreno Rodríguez, Fernando. 2019. *La despoblación del mundo rural: algunas propuestas (prácticas y realistas) desde los ámbitos jurídico, económico y social para tratar de paliar o revertir tan denostado fenómeno*. Aranzadi.

García-Raso, Daniel. 2010. «De la basura a las nuevas tecnologías. Base bibliográfica para un estudio de cultura material contemporánea». *Arqueoweb. Revista sobre arqueología en Internet* 12 (1): 164 p.-164 p.

Garner, John S. 1971. «Leclaire Illinois: A Model Company Town (1890-1934)». *Journal of the Society of Architectural Historians* 30 (3): 219-27.

Garrabou i Segura, Ramon, Enric Saguer i Hom, i Jordi Planas i Maresma. 2001. *Un capitalisme imposible?: la gestió de la gran propietat agrària a la Catalunya contemporània*. Eumo.

Garrabou i Segura, Ramon, i Enric Tello Aragay. 2004. «Constructors de paisatges: amos de masies, masovers i rabassaires al territori del Vallès (1716-1860)». En *Josep Fontana: història i projecte social. Reconeixement a una trajectòria, Vol. 1, 2004 (Josep Fontana : història i projecte social : reconeixement a una trajectòria), ISBN 84-8432-552-0, págs. 83-104*, 83-104. Crítica.

Gastón, José Miguel. 2003. *¡Arriba jornaleros! Los campesinos navarros ante la revolución burguesa (1841-1868)*. Tafalla: Txalparta.

———. 2013. «"Empoderamiento" comunero y conflicto en el sur de Navarra: Falces, 1800-

1936». *Estudis d'història agrària*, 47-71.

Gathercole, PETER, i David Lowenthal, ed. 1994. *The Politics of the Past*. 1st edition. One World Archaeology. London, New York: Routledge.

Gea, Miquel, Laia Santanach, Mikel Soberón Rodríguez, i Ferran Puig. 2008. «Noves dades arqueològiques sobre les fortificacions de Barcelona». *Tribuna d' arqueologia*, núm. 2008: 147-71.

Geertz, Clifford. 1973. «Thick description: Toward an interpretive theory of culture». *The Interpretation of Cultures*, 310-23.

Gilchrist, Roberta. 1999. *Gender and archaeology: contesting the past*. London and New York: Routledge.

Ginzburg, Carlo. 1976. *Il formaggio e i vermi. Il cosmo di un mugnaio del «500»*. Vol. 65. Elnaudi Paperbacks.

Giráldez Macía, Jesús. 2009. *Creyeron que éramos rebaño. La insurrección del Alto Llobregat y la deportación de anarquistas a Canarias y África durante la Segunda República*. Zambra Iniciativas Sociales.

Gnecco, Cristobal. 2017. *Antidecálogo: Diez ensayos (casi) arqueológicos*. Madrid.

Gomes Coelho, Rui. 2017. «Sensorial Regime of 'Second Slavery' Landscape of Enslavement in the Paraíba Valley (Rio de Janeiro, Brazil)». Tesi Doctoral.

———. 2018. «Topographies of Freedom». *Anthropology Now* 10 (1): 72-92.

———. 2019. «An Archaeology of Decolonization: Imperial Intimacies in Contemporary Lisbon». *Journal of Social Archaeology* 19 (2): 181-205.

———. 2021. «The Juniper Tree. A Conversation with Michael B. Schiffer and Randall H. McGuire». *Archaeological Dialogues* 28 (1): 95-108.

Gomes Coelho, Rui, i Xurxo Ayán Vila. 2019. «Cambedo, 1946: Carta sobre o achamento de Portugal». *Vestígios - Revista Latino-Americana de Arqueologia Histórica* 13 (2): 63-87.

Gómez, Miguel. 2019. *Teixint la història en roig i negre: història de l'anarquisme a l'Alt Llobregat i el Cardener*. Crónica. Berga: Edicions del Centre d'Estudis Josep Ester Borràs.

Gómez-Baggethun, Erik, i José Manuel Naredo. 2020. «El mito del trabajo: origen, evolución y perspectivas». *PAPELES de relaciones ecosociales y cambio global*, A fondo, 150: 9-22.

Gómez-Diez, Francisco. 2018. «Entre Dos Mundos: La Transformación El Paisaje Rural Vasco En El Salto a La Modernidad. Una Mirada a Leintz- Gatzaga (Gipuzkoa)». *IX Jornadas de Jóvenes En Investigación Arqueológica. Santander 8-11 de Junio de 2016*, gener.

———. 2019. «Al sur del ferrocarril: Aproximación histórico-arqueológica a los barrios de Adurtza y San Cristóbal (Vitoria-Gasteiz, Araba/Álava)». *MNACTEC*, 14.

González Álvarez, David. 2007. «Aproximación etnoarqueológica a los vaqueiros d'alzada: un grupo ganadero trashumante de la montaña asturiana». *Arqueoweb. Revista sobre arqueología en internet* 8 (2).

———. 2008a. «Etnoarqueología del cambio cultural entre los vaqueiros d'alzada. Cambios de mentalidad y formas de vida a partir del análisis del espacio construido». *XII Congreso de Historia Agraria, Sesión III: Conflicto agrario, campesinado e identidades colectivas*.

———. 2008b. «Etnoarqueología del paisanaje tradicional como fuente de información en arqueología». *Libros Pórtico, Zaragoza*, Actas de las I Jornadas de Jóvenes en Investigación Arqueológica (JIA 2008, OrJIA), tomo I: 237-44.

———. 2011. «Casas nuevas para nuevos tiempos. Cambio Cultural y materialidad en las brañas-pueblo de Somiedu (Asturias)». En *Actas de las II Jornadas de Jóvenes en Investigación Arqueológica*, II:775-82. Zaragoza: Libros Pórtico.

———. 2019. «Transformaciones recientes en los paisajes rurales de la cordillera cantabrica (Noroeste Ibérico): Reflexiones desde la arqueología contemporánea». *Revista Latino-Americana de Arqueologia Histórica* 13 (2): 89-114.

González Álvarez, David, i Pablo Alonso González. 2014. «De la representación cultural de la otredad a la materialización de la diferencia: Arqueología contemporánea de la domesticidad entre los Vaqueiros d'Alzada y los Maragatos (España)». *Chungara, Revista de Antropología Chilena* 46 (4): 607-23.

———. 2019. «Houses and Cultural Change: An Interdisciplinary Methodology for the Exploration of the Built Environment in Contemporary Rural Spain». *Arqueología de la arquitectura* 16: 1-18.

González García, Reinald. 2021. «Habitar Barcelona, habitar el Born en època medieval i moderna. Notes sobre arquitectura domèstica històrica». *Rodis. Journal of Medieval and*

Post-Medieval Archaeology, núm. 3 (març): 30-30.

González Ruibal, Alfredo, i Jorge Miguel Ayán Vila. 2018. *Arqueología: una introducción al estudio de la materialidad del pasado*. Madrid: Alianza Editorial, S.A.

González, Sergio. 2019. «Els campaments obrers de la indústria del nitrat en el desert d'Atacama». En *Pobles obrers*. Terrassa: MNACTEC.

González Vergara, Oscar. 2011. «Conociendo el pasado industrial. Perspectivas desde la arqueología». *Ab Initio: Revista digital para estudiantes de Historia* 2 (3): 165.

González-Ruibal, Alfredo. 1998. «Etnoarqueología de los abandonos en Galicia. El papel de la cultura material en una sociedad agraria en crisis». *Complutum* 9: 167-91.

———. 2003a. «Desecho e identidad: Etnoarqueología de la basura en Galicia». *Gallaecia* 22: 413-40.

———. 2003b. *Etnoarqueología de la Emigración. El Fin del Mundo Preindustrial en Terra de Montes (Galicia)*. Pontevedra: Diputación de Pontevedra.

———. 2003c. *La Experiencia del Otro. Una Introducción a la Etnoarqueología*. Madrid: Akal.

———. 2005. «The Need for a Decaying Past: An Archaeology of Oblivion in Contemporary Galicia (NW Spain)». *Home Cultures* 2 (2): 129-52.

———. 2006. «Order in a Disordered World. The Bertha House (Western Ethiopia)». *Anthropos* 101 (2): 379-402.

———. 2008a. «Arqueología de la Guerra Civil Española». *Complutum* 19 (2): 11-20.

———. 2008b. «De la Etnoarqueología a la Arqueología del presente». En *Mundos Tribales. Una visión etnoarqueológica*, editat per J. Salazar, I. Domingo, J. M. Azkárraga, i H. Bonet, 16-27. Valencia: Museu de Prehistòria de València.

———. 2008c. «Time to Destroy. An archaeology of supermodernity». *Current Anthropology* 49 (2): 247-79.

———. 2009. «Topography of terror or cultural heritage? The monuments of Franco´s Spain». En *Europe's deadly century. Perspectives on 20th century conflict heritage:. Londres.*, editat per N Forbes, R Page, i G Pérez, 65-72. Londres: English Heritage.

———. 2012a. «Cada vez más islas». *Arkeogatze* 2 (Monográfico : Teoría y praxis arqueológica): 17-19.

———. 2012b. «Hacia otra arqueología: diez propuestas». *Complutum* 23 (2): 103-16.

———, ed. 2013. *Reclaiming archaeology: beyond the tropes of modernity*. Abingdon: Routledge.

———. 2014. «Un país en ruïnes. Una reflexió arqueològica sobre l'Espanya Contemporània (1837-2013)». En *L'arqueologia del món modern i contemporani*, 29:361-80. 78. Catarroja: Afers.

———. 2016a. «Archaeology and the Time of Modernity». *Historical Archaeology* 50 (3): 144-64.

———. 2016b. *Volver a las trincheras: Una arqueología de la Guerra Civil española*. Madrid: Akal.

———. 2019. *An Archaeology of the Contemporary Era*. New York: Routledge.

———. 2022. «Excavating Europe's Last Fascist Monument: The Valley of the Fallen (Spain)». *Journal of Social Archaeology* 22 (1): 26-47.

González-Ruibal, Alfredo, Pablo Alonso-González, i Felipe Criado-Boado. 2018. «Against reactionary populism: Towards a new public archaeology». *Antiquity* 92 (362): 507-15.

González-Ruibal, Alfredo, Thomas Kersting, i Laurent Olivier. 2018. «Archaeology of the Contemporary Past: An Interview with Alfredo González-Ruibal, Thomas Kersting and Laurent Olivier». *Forum Kritische Archäologie* 7.

Gould, Richard A., i Michael B. Schiffer. 1981. *Modern material culture: the archaeology of us*. Academic Press.

Gowland, Rebecca, i Sophie L. Newman. 2018. «Children of the Revolution: Childhood Health Inequalities and the Life Course during Industrialization of the 18th and 19th Centuries in England». En *Children and Childhood in Bioarchaeology*. University Press of Florida.

Gracia Alonso, Francisco. 2020. *La Construcción de una identidad nacional: Arqueología, patrimonio y nacionalismo en Cataluña*. Barcelona.

———. 2021. *Ciencia y política: La organización de la arqueología y la prehistoria en España*. 1st edition. Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.

Gramsci, Antonio, i Valentino Gerratana. 1981. *Cuadernos de la cárcel*. El Hombre y su tiempo. México D.F: Era.

Grané Casellas, Jordi, i Pere Casas Trabal. 2014. «Els jardins de la industrialització: un exemple de colonització simbòlica del territori». *Revista d'etnologia de Catalunya*, núm. 39: 183-89.

Grau i Fernández, Ramon, i Marina López. 1974. «Empresari i capitalista a la manufactura

catalana del segle XVIII. Introducció a l'estudi de les fàbriques d'indianes». *Recerques: història, economia, cultura*, gener, 19-57.

Grau Sologestoa, Idoia. 2020. *Arqueologia de La Edad Moderna En El Pais Vasco y Su Entorno*. Editat per Juan Antonio Quiros Castillo. Archaeopress.

Graus, R. 2018. «El gros de l'obra a les cases : parets, sostres i cobertes abans i a partir de la industrialització». En *Les arts aplicades a Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, 21-50. Barcelona: Àmbit Serveis Editorials. https://futur.upc.edu/22027820.

Graves-Brown, Paul, Rodney Harrison, i A Piccini. 2013. *The Oxford Handbook of the Archaeology of the Contemporary World*. *The Oxford Handbook of the Archaeology of the Contemporary World*. Oxford University Press.

Grosfoguel, Ramón. 2018. «La compleja relación entre modernidad y capitalismo: una visión descolonial». *Pléyade (Santiago)*, núm. 21 (juny): 29-47.

Grosfoguel, Ramón, i Santiago Castro-Gómez. 2007. *El Giro decolonial: reflexiones para una diversidad epistémica más allá del capitalismo global*. Bogotá: Siglo del Hombre.

Gunder Frank, Andre. 1998. *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*. Berkeley, Los Angeles, Londres: Berkeley University Press.

Gutiérrez Lloret, Sonia. 1995. «La Arqueología después de la Edad Media: el registro arqueológico en la historia moderna y contemporánea». En *Actes de les Jornades d'Arqueologia*, 237-53. Valencia.

Gutiérrez Lloret, Sonia, i Sonia Gutiérrez Lloret. 2013. «Gramática de La Casa. Perspectivas de Análisis Arqueológico de Los Espacios Domésticos Medievales En La Península Ibérica (Siglos VII-XIII)». *Arqueología de La Arquitectura* 0 (9): 139-64.

Haber, Alejandro F. 2011. *La casa, las cosas y los dioses. Arquitectura doméstica, paisaje campesino y teoría local*. Córdoba: Encuentro Grupo Editor.

———. 2017. *Al otro lado del vestigio: políticas del conocimiento y arqueología indisciplinada*. Ediciones Del Signo.

Hall, Martin. 2000. *Archaeology and the Modern World: Colonial Transcripts in South Africa and the Chesapeake*. London: Routledge.

Hall, Martin, i Stephen W. Silliman. 2006. *Historical Archaeology*. Blackwell Studies in Global

Archaeology 9. Malden, MA, Oxford: Blackwell Pub., Blackwell.

Hamilakis, Yannis. 2007. *The Nation and Its Ruins: Antiquity, Archaeology, and National Imagination in Greece*. Oxford: Oxford University Press.

———. 2011. «Archaeological ethnography: a multitemporal meeting ground for archaeology and social anthropology». *Annual Review of Anthropology*, núm. 40: 399-414.

———. 2012. «From Ontology to Ontogeny: A New, Undisciplined Discipline». *Current Swedish Archaeology* 20 (1): 47.

———. 2021. «Food as affirmative biopolitics at the border: liminality, eating practices, and migration in the Mediterranean». *World Archaeology* 53 (3): 531-46.

Hamilakis, Yannis, i Philip Duke, ed. 2007. *Archaeology and Capitalism. From Ethics to Politics*. Walnut Creek,: Left Coast Press.

Hammond, John Lawrence. 2009. *The Skilled Labourer, 1760-1832*.

Hammond, John Lawrence, i Barbara Hammond. 1911. *The village labourer 1760-1832: a study in the government of England before the reform bill*. London, New York: Longmans, Green, and co.

Hammond, John Lawrence, i Barbara Bradby Hammond. 1920. *The Town Labourer, 1760-1832: The New Civilisation*. Longmans, Green and Co. London.

Hanawalt, Barbara A. 1986. *Women and work in pre-industrial Europe*. Bloomington: Indiana University Press.

Hardesty, Donald. 2010. «Mining Archaeology in the American West». *University of Nebraska Press -- Sample Books and Chapters*, abril.

Hardesty, Donald L. 1988. *Archaeology of Mining and Miners: A View from the Silver State*. Special Publication Series 1. Ann Arbor, MI: Society for Historical Archaeology.

———. 1998. «Power and the industrial mining community in the American West». En *Social Approaches to an Industrial Past*. Routledge.

Harrison, Rodney. 2011. «Surface Assemblages. Towards an Archaeology in and of the Present». *Archaeological Dialogues* 18 (02): 141-61.

———. 2016. «Archaeologies of Emergent Presents and Futures». *Historical Archaeology* 50 (3): 165-80.

Harrison, Rodney, i Esther Breithoff. 2017. «Archaeologies of the Contemporary World». *Annual Review of Anthropology* 46 (1): 203-21.

Harrison, Rodney, i John Schofield. 2010. *After Modernity: Archaeological Approaches to the Contemporary Past*. Oxford: Oxford University Press.

Hartmann, Heidi. 1979. «The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: towards a more progressive union». *Capital and Class* 8 (1): 1-33.

Hartwell, R. M. 1963. «The Standard of Living». *The Economic History Review* 16 (1): 135-46.

Harvey, David. 1985. «Geopolitics of the Capitalism». En *Social Relations and Spacial Structures*, editat per D. Gregory i J. Urry. London: Verso.

———. 2007. *Breve historia del neoliberalismo*. Madrid : Akal.

Haug, Frigga. 1996. *Frauen-Politiken*. Berlin: Argument Verlag mit Ariadne.

Hausmann Tarrida, Carol. 2008. «El doctor José Morales Úbeda (1900-1936). Un héroe anónimo». *Gimbernat: Revista d'Història de la Medicina i de les Ciències de la Salut*, núm. 50: 10.

———. 2009. *Carbó de pedra, un món que desapareix*. Consell Comarcal del Berguedà.

Hedley, Swain. 1994. *Rescuing the Historic Environment: Archaeology, the Green Movement and Conservation Strategy for the British Landscape*. Hertford: Rescue.

Heinsohn, Gunnar, i Rolf Knieper. 1974. *Theorie des Familienrechts. Geschlechtsrollenaufhebung, Kindesvernachlässigung, Geburtenrückgang*. Francfort: Suhrkamp.

Herbert, Eugenia W., A. Bernard Knapp, i Vincent C. Pigott. 2013. *Social Approaches to an Industrial Past: The Archaeology and Anthropology of Mining*. Routledge & CRC Press.

Hernandez, Francesc Xavier, i Xavier Rubio. 2009. *Talamanca 1714. Arqueologia d'una batalla*. Llibres De Matricula.

Hernández Sánchez, Berta Bárbara. 2020. «El chalet de Ricardo Sánchez. Un icono de la historia de Calatayud en el siglo XX». *Cuarta Provincia*, núm. 3: 83-108.

Hernando Gonzalo, Almudena. 2000. «Hombres del tiempo y mujeres del espacio: individualidad, poder e identidades de género». *Arqueología espacial*, núm. 22: 23-44.

———. 2002. *Arqueología de la identidad*. Madrid: Akal.

———. 2006. «Arqueología y Globalización . El problema de la definición del "otro" en la Postmodernidad». *Complutum* 17: 221-34.

———. 2013. «Change, individuality and reason, or how archaeology has legitimized a patriarchal modernity». En *Reclaiming Archaeology*. Routledge.

———. 2018. *La fantasía de la individualidad. sobre la construcción sociohistórica del sujeto moderno*. Mapas. Madrid: Traficantes de Sueños.

Herva, V. P. 2010. «Buildings as persons: relationality and the life of buildings in a northern periphery of early modern Sweden». *Antiquity* 84 (324): 440-52.

Hillier, Bill, i Julienne Hanson. 1984. *The Social Logic of Space*. 1a ed. Cambridge University Press.

Hilton, Rodney. 1953. «The transition from feudalism to capitalism». *Science and Society* XVII (4): 341-51.

Historic England. 2006. «Understanding Historic Buildings. A Guide to Good Recording Practice».

Hobsbawm, E. J. 1957. «The British Standard of Living 1790-1850». *The Economic History Review* 10 (1): 46-68.

Hobsbawm, Eric. 2014. *Rebeldes primitivos: Estudio sobre las formas arcaicas de los movimientos sociales en los siglos XIX y XX*. Barcelona: Crítica.

Hodder, Ian. 1978. *The Spatial Organisation of Culture*. 310 pp. London: Gerald Duckworth & Co.

———, ed. 1982. *Symbolic and structural archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.

———. 1994. *Interpretación en arqueología: corrientes actuales*. 2a ed. ampliada y puesta al dia. Crítica.

———, ed. 2001. *Archaeological theory today*. Cambridge: Polity Press.

Hodder, Ian, Clive Orton, María José Aubet, Montserrat Tenas, i Francisco Burillo Mozota. 1990. *Análisis espacial en arqueología*. Barcelona: Crítica.

Hodder, Ian, i Robert W. Preucel, ed. 1996. *Contemporary archaeology in theory*. Oxford: Blackwell.

Hudson, Kenneth. 1963. *Industrial Archaeology: An Introduction*. London: John Baker Publisher.

———. 1979. *World Industrial Archaeology*. New Studies in Archaeology. Cambridge [England] ; New York: Cambridge University Press.

Hughes, Stephen. 2004. «Social Archaeology: A Possible Methodology of the Study of Workers' Settlements Based on the 18th- and 19th-Century Copper Industry of Swansea». En *The Archaeology of Industrialization*. Routledge.

Iglésies, Josep, i J. R. Bataller. 1961. *El movimiento demográfico en Cataluña durante los últimos cien años años*. Barcelona: Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona.

«In Transit». s.d. Consulta 14 febrer 2022.

Ingold, T. 1993. «The Temporality of the Landscape». *World Archaeology* 25 (2): 152-74.

Iriarte Goñi, Iñaki. 2002a. «Common Lands in Spain, 1800-1995: Persistence, Change and Adaptation». *Rural history* 13 (1): 19-38.

———. 2002b. «Derechos de propiedad y crisis de las economías pirenaicas. Una visión a largo plazo». *Ager: Revista de estudios sobre despoblación y desarrollo rural* 2: 139-71.

Jappe, Anselm, Robert Kurz, i Claus Peter Ortlieb. 2009. *El Absurdo mercado de los hombres sin cualidades: ensayos sobre el fetichismo de la mercancía*. Logroño: Pepitas de calabaza.

Jardí Garcia, Marc. 2019. «L'oli de ginebre. Passat i present». Treball de Recerca Institut Salvador Vilaseca.

Jenkins, Keith 1943-. 2009. *Repensar la historia*. Siglo XXI.

Jiménez Mata, Juan José. 1999. «Apuntes sobre la arquitectura racionalista en Andalucía y su recuperación patrimonial». *Revista PH*, núm. 28.

Jimenez, Sebastian, Juan Claver Gil, i Miguel Sebastián. 2014. «Análisis de contenidos para el estudio de bienes del Patrimonio Industrial en la legislación del Estado y de Comunidades Autónomas». En . Alcañiz: Asociación española de ingeniería de proyectos (AEIPRO).

Johnson, Matthew. 1996. *An Archaeology of Capitalism*. Wiley-Blackwell.

Jones, Paul. 2020. «Distance and proximity matters: understanding housing transformation through micro-morphology in informal settlements». *International Journal of Housing Policy* 0 (0): 1-27.

Journot, Florence, i Gilles Bellan. 2011. *Archéologie de la France moderne et contemporaine*. Paris: La Découverte.

Junyent Tresserra, Anna. 2010. «Qui eren els carlins berguedans i per què s'enrolaren?» *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 105.

Kent, S., ed. 1990. *Domestic architecture and the use of space. An interdisciplinary cross-cultural study*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kerr, Clark, i Abraham Siegel. 1955. *The Interindustry Propensity to Strike : An International*

Comparison. University of California.

Kersting, Thomas, Claudia Theune, Axel Drieschner, Astrid Ley, i Thomas Lutz, ed. 2017. *Archäologie und Gedächtnis - NS-Lagerstandorte: Erforschen - Bewahren - Vermitteln*. Petersberg: Imhof Verlag.

Khiari, Nahia. 2017. «Arqueología de los espacios construidos. Un acercamiento a la evolución histórica de Errekaleor». Trabajo Final de Grado. UPV-EHU.

Kiddey, Rachael. 2017. *Homeless Heritage: Collaborative Social Archaeology as Therapeutic Practice*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Kiddey, Rachael, i John Schofield. 2011. «Embrace the Margins: Adventures in Archaeology and Homelessness». *Public Archaeology* 10 (1): 4-22.

Kirsch, Stuart. 2014. *Mining Capitalism: The Relationship between Corporations and Their Critics*. University of California Press.

Kohl, Philip L., i Clare Fawcett, ed. 1996. *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kriedte, Peter, Jürgen Schlumbohm, i Hans Medick. 1986. *Industrialización antes de la industrialización*. Barcelona: Crítica.

Kristiansen, Kristian. 1984. «Ideology and material culture: an archaeological perspective». En *Marxist perspectives in archaeology*, editat per Matthew Spriggs. Cambridge: Cambridge University Press.

Kurz, Robert. 1999. *Schwarzbuch Kapitalismus (El Libro Negro del capitalismo)*. Eichborn.

———. 2016. *El colapso de la modernización*. Buenos Aires: Editorial Marat.

Kus, Susan Mary. 1979. *Archaeology and ideology: the symbolic organization of space*. Michigan.

LaMotta, Vincent M., i Michael B. Schiffer. 2001. «Behavioral Archaeology: Toward a New Synthesis». En *Archaeological Theory Today*, editat per Ian Hodder, 14-64. Blackwell.

Lampard, Eric E. 1957. *Industrial Revolution: Interpretations and Perspectives*.

Lana Berasain, José Miguel, i Joseba de la Torre Campo. 2000. «El asalto a los bienes comunales Cambio económico y conflictos sociales en Navarra, 1808-1936». *Historia social* 37: 75-96.

Lana Berasain, José-Miguel. 2014. «Esta especie de socialismo campesino... manso y tranquilo: Un estado de la cuestión desde la historia rural española». *Revista mexicana de sociología*

76 (SPE): 167-97.

Landa, Carlos G, i Nicolás C. Ciralo. 2016. «Arqueología histórica: especificidades del campo y problemáticas de estudio en Argentina». *Quehaceres* 3: 96-120.

Lapuente Perarnau, Jordi. 2009a. «En temps de la República. Els oficis a Vallcebre als anys 1930», 2010 2009.

———. 2009b. «Vallcebre abans: El transport». *La Revista de Vallcebre*, 2009.

Lapuente Perarnau, Jordi, i Raquel Camps Tor. 2020. «Vallcebre durant la república». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 145-146 (desembre): 9-17.

Larrosa, Manel. 1989. «L'evolució de la construcció i l'habitatge a Sabadell de 1900 a 1938. Una anàlisi de les llicències municipals d'obres». *Arraona: revista d'història*, 21-41.

Latour, Bruno. 2007a. *Nunca fuimos modernos. Ensayo de antropología simétrica.* Buenos Aires: Siglo XXI.

———. 2007b. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford.

Lavado i Campàs, Alexandre. 2019. «Els fets de Fígols: la revolta anarcocomunista de l'Alt Llobregat». *directa.cat*, 31 gener 2019.

Le Roy Ladurie, Emmanuel. 1969. *Les paysans de Languedoc*. Paris.

Lefebvre, Henri. 1971. *De lo rural a lo urbano*. Editat per Mario Gaviria. Barcelona: Península.

———. 1972. *La Revolución urbana*. El Libro de bolsillo ; Humanidades 378. Madrid: Alianza.

Leone, Mark P. 1995. «A Historical Archaeology of Capitalism». *American Anthropologist* 97 (2): 251-68.

———. 2005. *The Archaeology of Liberty in an American Capital: Excavations in Annapolis*. University of California Press.

Leone, Mark P., i Jocelyn E. Knauf, ed. 2015. *Historical Archaeologies of Capitalism*. Contributions To Global Historical Archaeology. Springer.

Leone, Mark P., i Parker B. Potter. 1999. *Historical Archaeologies of Capitalism*. Contributions to Global Historical Archaeology. New York: Kluwer Academic.

Levine, David, ed. 1984. *Proletarianization and family history*. Studies in social discontinuity. Orlando: Academic Press.

Lindholm, Kristina, i Bodil Andersson. 2012. «Arkeologiska utgrävningar på Snarsmon». En

Snarsmon – resandebyn där vägar möts, 78. Uddevalla: Bohusläns museum.

Linebaugh, Peter. 2013. *Manifiesto De La Carta Magna. Comunes Y Libertades Para El Pueblo*. Madrid.

———. 2014. *Stop, Thief! The Commons, Enclosures, and Resistance*. Oakland: PM Press.

Linebaugh, Peter, Marcus Rediker, i Josep Fontana. 2005. *La Hidra de la revolución: marineros, esclavos y campesinos en la historia oculta del Atlántico*. Libros de historia. Barcelona: Crítica.

Lis, Catharina, i Hugo Soly. 1979. *Poverty and capitalism in pre-industrial Europe*. Sussex: Harvester.

Lleonart, Pere. 1991. «La Problemàtica de la industrialització de les ciutats mitjanes i petites de Catalunya». *Anuari de la Societat Catalana d'Economia*, núm. 8: 51-58.

Llop i Torné, Josep M. 2008. «Vivienda y sociedad: nuevas demandas, nuevas tendencias / Habitatge i societat: noves demandes, nous instruments». En . Lleida: Editorial Milenio.

Lluch, Ernest. 1973. *El Pensament econòmic a Catalunya, 1760-1840: els orígens ideològics del proteccionisme i la presa de consciència de la burgesia catalana*. Estudis i documents 22. Barcelona: Ediciones 62.

Llurdes, Joan Carles. 1997. «El turisme de patrimoni industrial i miner. Una comparació d'experiències». *L'Erol. revista Cultural del Berguedà* 54 (gener): 33-36.

Logan, William, i Keir Reeves, ed. 2008. *Places of Pain and Shame: Dealing with «Difficult Heritage»*. London: Routledge.

López Barahona, Victoria. 2020. «Mujeres y trabajo en la Edad Moderna. Una perspectiva desde la acumulación originaria». *Nuestra Historia: revista de Historia de la FIM*, núm. 10: 25-48.

López Calle, Pablo. 2004. «Paternalismo industrial y desarrollo del capitalismo: La fábrica de cementos El León de Guadalajara, 1900-1930». Tesi Doctoral, Universidad Complutense de Madrid.

López, Josep Ramon. 2019. *Sant Salvador de Vedella. La força d'un poble*. Ajuntament de Cercs.

López Lillo, Jordi A. 2020. «Lo que "significa" el castillo de Turégano (Segovia, España): Un ensayo metodológico entre diacronía y sintaxis espacial». *Arqueología de la Arquitectura*, núm. 17 (novembre): e099-e099.

Lorde, Audre. 1984. *Sister Outsider: Essays and Speeches*. Feminist Series. USA: The Crossing Press.

Lucas, Gavin, i Elín Hreiðarsdóttir. 2012. «The Archaeology of Capitalism in Iceland: The View from Viðey». *International Journal of Historical Archaeology*, Later Historical Archaeology in Iceland, 16 (3): 604-21.

Lukes, Steven. 2007. *El poder: un enfoque radical*. 2ª ed. Madrid: Siglo XXI de España.

Luque de Haro, Víctor A., Joana M. Pujadas-Mora, i José J. García-Gómez. 2021. «Inequality in Mortality in Pre-Industrial Southern Europe during an Epidemic Episode: Socio-Economic Determinants (Eighteenth - Nineteenth Centuries Spain)». *Economics and Human Biology* 40 (gener): 100941.

Luxemburgo, Rosa. 2007. *La acumulación del capital*. Buenos Aires: Terramar Ediciones.

Lydon, Jane. 2009. *Fantastic Dreaming: The Archaeology of an Aboriginal Mission*. University of Western Australia: Rowman Altamira.

Lydon, Jane, i Jeremy Ash. 2010. «The Archaeology of Missions in Australasia: Introduction». *International Journal of Historical Archaeology* 14 (1): 1-14.

Machado Aráoz, Horacio. 2014. *Potosí el origen : genealogía de la minería contemporánea*. 1a ed. Debate Constituyente. Quito-Ecuador: Ediciones Abya-Yala.

———. 2015. «Ecología política de los regímenes extractivistas. De reconfiguraciones imperiales y re-ex-sistencias decoloniales en Nuestra América». *Bajo el Volcán* 15 (23): 11-51.

Madella, Marco, Gabriella Kovács, Brigitta Berzsényi, i Ivan Briz i Godino, ed. 2013. *The Archaeology of Household*. Oxford: Oxbow Books.

Madoz, Pascual. 1850. *Diccionario geográfico-estadístico-historico de España y sus posesiones de ultramar (1846-1850)*. 16 vol.

Madrid, Francisco. 1932. *Film de la república comunista libertaria*. Barcelona: Ediciones de la flecha.

Maiso, Jordi, i Eduardo Maura. 2014. «Crítica de la economia política, más allá del marxismo tradicional: Moishe Postone y Robert Kurz». *Isegoría. Revista de filosofía moral y política* 50: 269-84.

Malm, Andreas. 2018. «Long Waves of Fossil Development: Periodizing Energy and Capital». En

Materialism and the Critique of Energy, editat per Brent Ryan Bellamy i Jeff Diamanti, 161-97. Chicago: MCM' Publishing.

Malthus, T.R. 1933. *On the Principle of Population*. New York: E.P. Dutton and Co.

Maluquer de Motes, J. 1990. «La gran transformació. Industrialització i modernització a la Catalunya del segle XIX" en Nadal, J. (dir.), , Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2 vols., I, 39-59.» En *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, editat per Jordi Nadal, 39-59. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

Maluquer de Motes, J., Jordi Nadal, i Francesc Cabana. 1994. *Història econòmica de la Catalunya contemporània. S. XIX la formació d'una societat industrial*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

Mañana Borrazás, Patricia, Rebeca Blanco Rotea, i Xurxo Ayán Vila. 2002. «Arqueotectura 1: Bases teórico-metodológicas para una Arqueología de la Arquitectura». *TAPA (Traballos de arqueoloxía e patrimonio* 25.

Mansilla Plaza, Luis, i Roberto C. Fernández Barba, ed. 1997. *Actas de la Primera Sesión Científica sobre Patrimonio Minero metalúrgico: Almadén, 21 y 22 de octubre de 1996*. Cuenca: Universidad de Castilla-La Mancha.

Marcos Pons, Aleix. 2018. «L'ús de les tècniques de maó pla a les cases per a obrers: el cas de la Colònia Vidal (1892-1936)», maig.

Marfany, Julie. 2012. *Land, proto-industry and population in Catalonia c.1680–1829: An alternative transition to capitalism?* Ashgate: Farnham.

———. 2018. «Adapting to new markets: the income and expenditure of a Catalan peasant family, 1686 to 1812.» *Agricultural history review*.

———. 2022. «Migración e industrialización en Cataluña a mediados del siglo XIX: Igualada, 1847-59».

———. s.d. «Was there an industrious revolution in Catalonia?» University of Cambridge.

Marín, Dolors. 2002. *Clandestinos: el maquis contra el franquismo, 1934-1975*. Barcelona: Plaza & Janés.

Marín, Martí. 2001. «Industrialització i migració. Burgesia i classes populars. El cas de Sabadell». *Quaderns d'estudi*, 129-43.

Marín Suárez, Carlos, Xurxo M. Ayán Vila, Gonzalo Compañy, i Alfredo González-Ruibal. 2013. «El blog "Arqueología de la Guerra Civil": un proyecto entre la ética y la estética». En *Arqueología pública en España, 2013, ISBN 978-84-941030-3-2, págs. 419-438*, 419-38. JAS Arqueología.

Martí, Alberto P. 2017. «An Archaeology of Counter-Insurgency: Exploring the Materiality and Memory of Cuban Reconcentration Camps (1895-1898)». Thesis (University of Nottingham only), University of Nottingham.

Martí-Costa, Marc. 2010. «Patrimonio industrial y sus nuevos usos en la ciudad postfordista». En *Economia del coneixement i noves polítiques urbanes*, 102-16. Universitat Autònoma de Barcelona.

Martín, Eduard. 2005. *Una mirada sobre la història de Gisclareny*. Eduard Martín Vergara.

Martín Etxebarria, Gorka. 2020. «Arqueología de la Primera Guerra Carlista (1833-1839): Una introducción». *Munibe Antropologia - Arkeologia*, núm. 71: 243-56.

Martínez Domínguez, Irene. 2016. «La fuerza política de la teoría del valor-escisión de roswitha Scholz». *Daimon. Revista Internacional de Filosofía* Suplemento 5: 699-704.

Martínez París, Josep Manuel. 2010. *Expansió agrària i conflicte social al segle XVIII.: El litigi per les terres comunals de Tamarit de Llitera*. 11. Lleida: Josep Lladonosa.

Martínez Soto, Angel Pascual, Miguel Angel Pérez de Perceval Verde, i Jorge-Eduardo Martínez Pérez. 2017. «Salarios y organización del trabajo en la minería del sureste español, 1850-1936». *Revista de historia industrial*, núm. 69: 49-80.

Martinez-Galarraga, Julio. 2012. «The Determinants of Industrial Location in Spain, 1856–1929». *Explorations in Economic History* 49 (2): 255-75.

Marvá y Mayer, José. 1909. *El trabajo en las minas: instituto de reformas sociales*. Zero, Distribuidor exclusivo: ZYX.

Marx, Karl. 1978. «Wage Labour and Capital». *The Marx-Engels Reader*, núm. December 1847: 203-17.

———. 2002. *El capital*. Biblioteca de filosofía. Barcelona: Folio.

Mata, Josep M., i Montserrat Ubach i Tarrés, ed. 2018. *Primer congrés de patrimoni miner. Història de la mineria i de la geologia a Catalunya*. Sigmadot.

Matthews, Christopher N. 2010. *The Archaeology of American Capitalism*. University Press of Florida.

Mayayo i Artal, Andreu. 1989. «La destrucció del món rural català 1880-1980: de pagesos a obrers i ciutadans». Tesi Doctoral, Barcelona: Universitat de Barcelona, 1989.

———. 1995. *De pagesos a ciutadans: cent anys de sindicalisme i cooperativisme agraris a Catalunya, 1893-1994*. Catarroja: Afers.

McAtackney, Laura. 2007. «The Contemporary Politics of Landscape at the Long Kesh/Maze Prison Site, Northern Ireland». En *Envisioning Landscape: Situations and Standpoints in Archaeology and Heritage*, editat per Dan Hicks, Laura McAtackney, i Graham Fairclough. New York: Routledge.

McDonogh, Gary Wray. 2014. *Good Families of Barcelona: A Social History of Power in the Industrial Era*. Course Book. Princeton Legacy Library 471. Princeton, NJ: Princeton University Press.

McGuire, Randall H. 1992. *A Marxist Archaeology*. Clinton Corners, N.Y: Eliot Werner Publications.

———. 2008. *Archaeology as Political Action*. California Series in Public Anthropology. University of California Press.

McGuire, Randall H, i Robert Paynter. 1991. *The Archaeology of Inequality*. Oxford, UK ; Massachusetts, Cambridge, U.S.A. : Basil Blackwell.

McIvor, Arthur, i Ronald Johnston. 2016. *Miners' Lung: A History of Dust Disease in British Coal Mining*. 1st edition. Routledge.

McWilliams, Anna. 2013. *An Archaeology of the Iron Curtain: Material and Metaphor: 86*. Huddinge: Södertörn University.

Medick, Hans. 1976. «The pro to-industrial family economy: The structural function of household and family during the transition from peasant society to industrial capitalism». *Social History* 1 (3): 291-315.

Medina Doménech, Rosa María. 2012. «Sentir la historia. Propuestas para una agenda de investigación feminista en la historia de las emociones». *Arenal: Revista de historia de mujeres* 19 (1): 161-99.

Meiksins Wood, Ellen. 2002. *The Origin of Capitalism: A Longer View*. Verso Books.

Meillassoux, Claude. 1975. *Mujeres, graneros y capitales*. Madrid: Siglo XXI.

Mendels, Franklin F. 1972. «Proto-Industrialization: The First Phase of the Industrialization Process». *The Journal of Economic History* 32 (1): 241-61.

Méndez, Lourdes. 2008. «Perspectivas feministas marxistas y materialistas: estatus de las mujeres, modos de producción y reproducción, y división sexual del trabajo». En *Antropología feminista*, 154-67. Madrid: Editorial Síntesis.

Mendoza, Virginia. 2018. *Quién te cerrará los ojos: Historias de arraigo y soledad en la España rural*. Libros del K.O.

Menéndez Molist, Adrià. 2013. «La col·lectivització d'empreses durant la guerra civil a Catalunya (1936-1939)». Treball de Recerca.

Mercader, Martí. 2005. «Mines de Surroca i la colonia minera d'Ogassa». *L'Erol*, 104-7.

Merchant, Carolyn. 1983. *The death of nature: women, ecology, and the scientific revolution*. San Francisco: Harper & Row.

Merleau-Ponty, M. 1962. *The Phenomenology of Perception*. London: Routledge and Kegan Paul.

Mesanza-Moraza, Amaia, Ismael García-Gómez, i Agustín Azkarate. 2020. «Del edificio al paisaje, una panorámica metodológica de la Arqueología de la Arquitectura en el banco de pruebas de Vitoria-Gasteiz (País Vasco)». *Arqueología de la Arquitectura*, núm. 17 (desembre): e102-e102.

Midgley, Mary. 2011. *The Myths We Live By*. Taylor & Francis.

Mies, Maria. 1986. *Patriarchy and accumulation on a world scale: women in the international division of labour*. London: Zed Books.

———. 2019. *Patriarcado y acumulación a escala mundial*. Mapas.

Mighall, Tim, Lisa Dumayne-Peaty, i Stuart Freeth. 2020. «Metal Mining and Vegetational History of the Upper Rookhope Valley, Weardale, Northern Pennines». En The Archaeology of Industrialization, editat per David Barker i David Cranstone, 2:119-36. Society of Post-Medieval Archaeology Monographs. London: Routledge.

Millán Pascual, Rafael. 2015. «Arqueología Negativa. Las fronteras arqueológicas del presente». *Complutum*, 1, 26: 49-69.

Millán Pascual, Rafael, Álvaro Falquina Aparicio, i Gonzalo Compañy. 2019. «Arqueologías del desarraigo. Una aproximación al proceso de abandono y destrucción del rural: el caso Hontanillas (Guadalajara, España)». *Vestígios. Revista Latino-Americana de Arqueologia Histórica* 13 (2): 115-40.

Miller, Daniel. 1987. *Material Culture and Mass Consumption*. Social Archaeology. New York: Basil Blackwell.

Millett, Kate. 1995. *Política sexual*. Traduït per Amparo Moreno. Clásicos. Madrid: Cátedra : Instituto de la Mujer.

Miralda, Àngel. 2005. «150 anys de colònies industrials a Catalunya». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 138-41.

Miralles-Guasch, Carme, ed. 1990. *El Berguedà: una comarca d'industrialització antiga*. Barcelona: Caixa de Catalunya.

Miró, Núria, Emili Revilla, i Mikel Soberón. 2020. «Importacions ceràmiques del sud-oest atlàntic peninsular a la Barcelona moderna». En *Estudis sobre ceràmica i arqueologia de l'arquitectura. Homenatge al Dr. Alberto López Mullor: Barcelona, 14 de maig de 2018. Bellaterra, 15 i 16 de maig de 2018, 2020, ISBN 978-84-9156-273-3, págs. 325-335*, 325-35. Diputación Provincial de Barcelona.

Mitrović, Slobodan. 2008. «Fresh scars on the body of archaeology: excavating mass-graves at Batajnica, Serbia». En *Past bodies: body centered research in archaeology*, editat per Boric Robb. Oxbow.

Molero de los Santos, María Elena. 2013. «El patrimonio industrial minero de Corrales en Aljaraque : catalogación, propuesta de protección urbanística y modelo de difusión didáctica para la enseñanza primaria obligatoria». Tesi Doctoral, Huelva: Universidad de Huelva.

Moli Frigola, Montserrat. 2019. «Les desamortitzacions al Pirineu: transformació social, canvi de propietari o guanyar una guerra?» En *Els usos del patrimoni al Pirineu*, 31-74. Andorra: Societat Andorrana de Ciències.

———. 2020. «Les Desamortitzacions al Berguedà». *l'Erol*, núm. 144: 42-50.

Molina Gallart, David. 2002. «El proceso de desertización demográfica de la montaña pirenaica

en el largo plazo: Cataluña». *Ager: Revista de estudios sobre despoblación y desarrollo rural = Journal of depopulation and rural development studies*, núm. 2: 81-99.

Molino, Sergio del. 2016. *La España vacía*. Madrid: Turner Publicaciones S.L.

Molinos Molinos, Manuel, Alberto Sánchez, Luis Soler, Mª Guerrero, Irene Montilla Torres, i A. García. 1996. «Arqueología para después de una Feria». *Arqueología Espacial* 15 (gener).

Molyneux, Maxine. 1979. «Beyond the Domestic Labour Debate». *New Left Review* 116 (3): 3-27.

Monserrat, Joan Miralles i. 2003. *Estudis d'onomàstica*. L'Abadia de Montserrat.

Montañà i Buchaca, Daniel, i Josep Rafart i Canals. 1991. *La Guerra Civil al Berguedà: 1936-1939*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

Montero-Gutiérrez, Juan. 2009. «La Visibilidad Arqueológica de Un Conflicto Inconcluso: La Exhumación de Fosas Comunes de La Guerra Civil Española a Debate». *Munibe* 60: 289-308.

Montes i Barcona, Marc, i Ignasi Soriano i Tomàs. 2017. «Cartografia de la vegetació dels Rasos de Peguera i de la seva dinàmica (1956-2014)». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 132: 54-61.

Montón, S. 2000. «Las mujeres y su espacio: una historia de los espacios sin historia». *Arqueología espacial*, núm. 22: 45-60.

Montón Subías, Sandra, i Margarita Sánchez Romero, ed. 2008. *Engendering social dynamics: the archaeology of maintenance activities*. BAR international series 1862. Oxford: Archaeopress.

Montón-Subías, Sandra, i Boyd Dixon. 2021. «Margins are central: identity and indigenous resistance to colonial globalization in Guam». *World Archaeology* 53 (3): 419-34.

Moore, Jason W. 2016. *Anthropocene or Capitalocene? : Nature, History, and the Crisis of Capitalism*. Oakland, CA: PM Press.

———. 2017. «The Capitalocene, Part I: On the Nature and Origins of Our Ecological Crisis». *The Journal of Peasant Studies* 44 (3): 594-630.

———. 2020. *El capitalismo en la trama de la vida. Ecología y acumulación del capital*. Madrid: Traficantes de Sueños.

Moral-Moral, María, i Félix Martín-Velicia. 2017. «El turismo industrial como oferta turístico-cultural en la provincia de Sevilla: un estudio de casos». *International Journal of Scientific*

Management and Tourism 3 (juliol): 143-63.

Moreno Galera, Laureano. 2011. *Minas y mineros del Bages, Minas de Cardona*. PR-Ediciones.

Moreno Zacarés, Javier. 2018. «Beyond market dependence: The origins of capitalism in Catalonia». *Journal of Agrarian Change* 18 (4): 749-67.

Morín, Jorge, i Alicia Torija, ed. 2017. *Paisajes de la guerra y la posguerra. Espacios amenazados*. Audema. Madrid.

Moshenska, Gabriel. 2009. «Resonant Materiality and Violent Remembering: Archaeology, Memory and Bombing». *International Journal of Heritage Studies* 15 (1): 44-56.

———. 2010. «Working with Memory in the Archaeology of Modern Conflict». *Cambridge Archaeological Journal* 20 (01): 33-48.

Mullins, Paul R. 2006. *Race and Affluence: An Archaeology of African America and Consumer Culture*. Springer Science & Business Media.

Muñiz Sánchez, Jorge. 2011. «Administrar minas, cuerpos y mentes: los ingenieros del siglo XIX, una fuente fundamental para la historia social de Asturias». *Historia, trabajo y sociedad*, núm. 2: 11-32.

Muñoz Encinar, Laura. 2016. «De la exhumación de cuerpos al conocimiento histórico. Análisis de la represión irregular franquista a partir de la excavación de fosas comunes en Extremadura (1936-1948)». Tesi Doctoral, Universidad de Extremadura.

Murard, Lion, i Patrick Zylberman. 2003. *Le petit travailleur infatigable: Villes-usines, habitat et intimités au XIXe siècle*. Fontenay-sous-Bois.

Museo Histórico-Minero Don Felipe de Borbón, ed. 1995. *Arqueología e historia de la minería y metalurgia*. Madrid: Museo Histórico-Minero Don Felipe de Borbón y Grecia. Madrid: Escuela Técnica Superior de Ingenieros de Minas.

Nadal, Jordi. 1988. *Història econòmica de la Catalunya contemporània*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

———. 1992. *Moler, tejer y fundir: estudios de historia industrial*. Ariel.

———. 2012. *Atles de la industrialització de Catalunya: 1750-2010*. Barcelona: Vicens Vives.

Nadal, Jordi, Josep M. Benaul Berenguer, Carles Sudrià i Tray, Paloma Fernández Pérez, i Raimon Soler, ed. 2003. *Atlas de la industrialización de España: 1750-2000*. [Bilbao] : Barcelona:

Fundación BBVA ; Crítica.

Nadal, Jordi, Jordi Maluquer de Motes, i Francesc Cabana. 1991. *Història econòmica de la Catalunya contemporània: V. 3. Siglo XIX, Indústria, transports i finances*. Enciclopèdia Catalana, S.A.

Navas Ferrer, Teresa. 2002. «Apunts sobre l'origen de la xarxa viària moderna en el territori de Barcelona (1833-1847)». *Quaderns d'història de l'enginyeria* 5 (5): 247-59.

———. 2008. «Modernitzar el territori: la planificació i construcció de la xarxa de carreteres de l'àrea de Barcelona». *Barcelona: quaderns d'història*, núm. 14: 117-34.

———. 2010. «¿Qué Es Una Vía de Comunicacion? A Propósito de La Movilidad y El Territorio Según Ildefonso Cerdà / What Is a Line of Communication? On Mobility and the Region in Ildefons Cerdà». En *La Agenda Cerdà. Construint La Barcelona Metropolitana/The Cerda Agenda. Constructing Metropolitan Barcelona*, editat per Fuster Sobrepere. Barcelona: Lunwerg Editores i Barcelona Llibres.

———. 2013. «Infraestructuras viarias desde la perspectiva histórica. El caso de la formación de la red de carreteras en la región de Barcelona (1761-1969)». *Revista Transporte y Territorio*, núm. 8: 27-44.

———. 2014. «Carreteres i camins del Berguedà. Origens històrics i gestió viària en temps de la Mancomunitat». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 122: 46-51.

Neaverson, Peter, i Marilyn Palmer. 2011. *Industry in the Landscape, 1700-1900*. Routledge & CRC Press.

Nevell, Michael. 2003. *From Farmer to Factory Owner: Models, Methodology and Industrialisation. The Archaeology of the Industrial Revolution in North-West England*. Vol. 6. Archaeology North West 16. The University of Manchester Archaeology Unit and Chester Archaeology: Council for British Archaeology, North West.

Newman, Sophie. 2016. «The Growth of a Nation: Child health and development in the Industrial Revolution in England, c. AD 1750-1850». Doctoral, Durham University.

Newman, Sophie, i Rebecca Gowland. 2016. «Dedicated followers of fashion? Bioarchaeological perspectives on socio-economic status, inequality, and health in urban children from the Industrial Revolution (18 th -19 th C), England.: Social status and health in children from the

Industrial Revolution». *International Journal of Osteoarchaeology* 26 (abril).

Noguera, J. 1997. «Les primeres explotacions carboníferes al Berguedà». *L'Erol 54* 54.

Noguera, Josep. 2005. «José E. De Olano y Loyzaga, comte de Fígols (1858-1934), empresari i polític». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 21-26.

———. 2013. «Industrialització i caciquisme al Berguedà 1868-1907». Doctorat en Història, Barcelona: Universitat de Barcelona.

Noguera, Josep, i Manuel Sistach. 1991. *La Mineria al Berguedà*. Berga: Àmbit de Recerques del Berguedà.

Obiols i Perarnau, Lluís. 2011. «Etnologia - Els trumfos de Taús». *Cadí Pedraforca*, núm. 11: 83-85.

O'Brien, Mary. 1981. *The politics of reproduction*. Boston: Routledge and Kegan Paul.

O'Brien, Patrick Karl, i Roland E. Quinault, ed. 1993. *The Industrial revolution and British society*. Cambridge: Cambridge University Press.

O'Donnell, Ronan. 2015. *Assembling Enclosure Transformations in the Rural Landscape of Post-Medieval North-East England*. Explorations in Local and Regional History 7. Hertfordshire: University of Hertfordshire.

O'Donnell, Ronan, i Kayt Armstrong. 2020. «The Archaeology of 20th-Century Factory Management: Four Factories on the Team Valley Trading Estate». *Industrial Archaeology Review* 42 (2): 154-69.

Oliveira Ramos, Paulo. 1990. «Arqueologia Industrial». *Dirigir*, História e cultura, , núm. 14: 24-27.

———. 2018. «A origem francesa da expressão "Arqueologia Industrial"». En *In Memoriam. Estudos de Homenagem a António Augusto Tavares*, editat per José das Candeias Sales i João Luís Cardoso, 197-208. Ciência e cultura 2. Lisboa: Universidade Aberta.

Oliveras Samitier, Jordi. 2008. «Arquitectura de la vivienda en las colonias industriales en Cataluña». En Habitatge obrer i colònies industrials a la península Ibèrica. MNACTEC.

———. 2022. «Consideracions geogràfiques a la industrialització rural». *Plecs d'Història Local*, núm. 184: 10-13.

Olivier, Laurent. 2020. *El oscuro abismo del tiempo*. JAS Arqueologia.

Ollich, Immaculada. 2021. «Dos exemples d'urbanisme medieval a Catalunya: l'Esquerda de Roda de Ter (Osona) i Santa Creu de Rodes al Port de la Selva (Alt Empordà)». *Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology*, núm. 3 (març): 34-34.

Olsen, Bjørnar J. 2016. «Unruly Heritage: Tracing Legacies in the Anthropocene.» *Arkaeologisk Forum Nr. 35*, gener.

Orange, Hilary. 2008. «Industrial archaeology: its place within the academic discipline, the public realm and the heritage industry». *Industrial Archaeology Review* 30 (2): 83-95.

———. 2012. «Cornish mining landscapes: public perceptions of industrial archaeology in a post-industrial society». PhD Thesis, UCL (University College London).

———. 2014. *Reanimating industrial spaces: Conducting memory work in post-industrial societies*. Vol. 66. Left Coast Press.

Oriola i Casòliva, Josep, i Raquel Camps Tor. 2009. «Les Mines de Coll de Pradell». *La Revista de Vallcebre*, 2009.

Orser, Charles E. 1996. *A Historical Archaeology of the Modern World*. Contributions To Global Historical Archaeology. Springer US.

———. 2011. «The Archaeology of Poverty and the Poverty of Archaeology». *International Journal of Historical Archaeology* 15 (4): 533-43.

———. 2013. «The politics of periodization». En *Reclaiming Archaeology*. Routledge.

Orser, Charles E., i Brian M. Fagan. 1995. *Historical Archaeology*. HarperCollins College Publishers.

Orser, Charles E., i Pedro Paulo Funari. 2001. «Archaeology and Slave Resistance and Rebellion». *World Archaeology* 33 (1): 61-72.

Orser, Charles E., Jr Charles E. Orser, i Michael S. Nassaney. 2007. *The Archaeology of Race and Racialization in Historic America*. University Press of Florida.

Ortega López, Teresa María. 2020. «La "cuestión agraria", una "cuestión de género", Trabajo, imágenes y representaciones de las mujeres del campo en la España del siglo XX». *Nuestra Historia: revista de Historia de la FIM*, núm. 10: 49-70.

Ortega López, Teresa María, i Ana Cabana Iglesia, ed. 2018. «Campesinas: desigualdades de género y economías invisibles en el siglo XX». *Arenal. Revista de historia de las mujeres* 25 (1).

Orthmann, Rosemary. 1987. «Women, Work, and Family in Berlin at the Height of Industrialization, 1874-1913 (Germany)». Ph.D., United States -- Indiana: Indiana University.

Ostrom, Elinor. 2000. *El gobierno de los Bienes Comunes*. México: Universidad Nacional Autónoma de México Ciudad Universitaria.

Otero Armengol, Iago. 2010. «The rural-urban socioecological transformation of Mediterranean mountain areas under global change. Local studies in Olzinelles and Matadepera (Barcelona Metropolitan Region)». Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2010.

Oyón, José Luis. 2008. *La Quiebra de la ciudad popular: espacio urbano, inmigración y anarquismo en la Barcelona de entreguerras, 1914-1936*. La Estrella Polar 51. Barcelona: Ediciones del Serbal.

Oyón, José Luis, i Borja Iglesias. 2010. «Les barraques i l'infrahabitatge en la construcció de Barcelona, 1914-1950». En *Barraques: la Barcelona informal del segle XX*, editat per Mercè Tatjer i Cristina Larrea Killinger, 23-36. Barcelona.

Oyón, José Luis, Josep Antoni Maldonado, i Eulàlia Griful. 2001. *Barcelona 1930: un atlas social*. Barcelona: UPC.

Oyón, José Luis, i John F.C. Turner. 2018. *Autoconstrucción: por una autonomía del habitar Escritos sobre vivienda, urbanismo, autogestión y holismo*. Logroño: Pepitas de Calabaza.

Padró Margó, Josep. 2002. *Colònia Güell: indústria, arquitectura i societat*. Arts 3. Barcelona: Angle Editorial.

Pallares-Barbera, Montserrat, i Esteve Jutgla. 2015. «Patrimonio industrial, revitalización económica y compacidad urbana en el Poblenou-22@Barcelona ¿Un nuevo modelo Barcelona?» *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles* 69 (setembre): 26-44.

Palmer, Marilyn. 1990. «Industrial Archaeology: A Thematic or a Period Discipline?» *Antiquity* 64 (243): 275-82.

Palmer, Marilyn, i Peter Neaverson. 1998. *Industrial Archaeology: Principles and Practice*. Routledge & CRC Press.

———. 2004. «Home as workplace in nineteenth-century Wiltshire and Gloucestershire». *Textile History* 35 (1): 27-57.

Palmer, Marilyn, i Hilary Orange. 2016. «The archaeology of industry; people and places». *Post-Medieval Archaeology* 50 (1): 73-91.

Paniagua Mazorra, A. 1992. *Repercusiones sociodemográficas de la política de colonización durante el siglo XIX i primer tercio del XX*. Estudios 3. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación.

Parker, Bradley J., i Catherine P. Foster. 2012. *New Perspectives on Household Archaeology*. Eisenbrauns.

Parker Pearson, Michael, i Colin Richards, ed. 1994a. *Architecture and Order*. London: Routledge.

———. 1994b. *Architecture and order: approaches to social space*. London and New York: Routledge.

Pascual i Domènech, Pere, i Josep Fontana Lázaro. 1990. *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX: formació i desestructuració d'un sistema econòmic*.

Pedrotta, Victoria, i Facundo Gómez Romero. 1998. «Historical Archaeology: An Outlook from the Argentinean Pampas». *International Journal of Historical Archaeology* 2 (2): 113-31.

Peirats, José. 1988. *La CNT en la revolución española*. Cali: Cuchilla.

Peralta, Pedro. 2018. *Minas de Fígols. Una historia de la revolución social*. Badalona: Centre d'Estudis Llibertaris Federica Montseny.

Pérez Cebada, Juan Diego. 2001. «Contaminación y Medio Minero En El Pasado: Un Debate Actual». *Mineria Y Medio Ambiente En Perspectiva Historica 2001 Isbn 84 95089 57 2 Pags 11 26*, gener.

———. 2008. «Historia de la contaminación minera en España (med. S. XIX med. S. XX)». *Boletín geológico y minero* 119 (3): 383-98.

———. 2014. *Tierra devastada. Historia de la contaminación minera*. Historia económica. Editorial Síntesis. https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6426859.

Pérez de Perceval Verde, Miguel A., Ángel P. Martínez Soto, i José M. Martínez Carrión. 2013. «Estatura, nivel de vida y desigualdad en la minería Onubense, 1860-1960». En *Sesión 24. Nutrición y desigualdad en el mundo ibérico, ss. XVIII-XX: exploraciones antropométricas*. Albacete.

Pérez de Perceval Verde, Miguel Angel, José M. Martínez Carrión, i Ángel Pascual Martínez Soto.

2016. «Bienestar biológico y desigualdad durante el “boom” minero: Río Tinto, 1832-1935». *Revista de Historia Industrial — Industrial History Review* 25 (64): 149-81.

Pérez de Perceval Verde, Miguel Angel, Angel Pascual Martínez Soto, i Andrés Sánchez Picón. 2013. «El trabajo de los menores en la minería española, 1840-1940». En *El trabajo infantil en España, (1750-1950), 2013, ISBN 978-84-9888-550-7, p. 153-192*, 153-92.

Pérez López, Juan M., i Emilio Romero Macías. 2008. «Actuaciones sobre el patrimonio minero-industrial de la provincia de Huelva. Cuenca minera de Riotinto».

Petts, David, Ronan O’Donnell, i Kayt Armstrong. 2021. «Material Responses to the Great Depression in Northeast England». *International Journal of Historical Archaeology* 25 (4): 1165-93.

Pétursdóttir, Þóra. 2014a. «An Archaeology of Ruins». En *Ruin Memories: Materialities, Aesthetics and the Archaeology of the Recent Past*, editat per Þóra Pétursdóttir i Bjørnar Olsen. London: Routledge.

———. 2014b. «Things Out-of-Hand: The Aesthetics of Abandonment». En *Ruin Memories: Materialities, Aesthetics and the Archaeology of the Recent Past*, editat per Þóra Pétursdóttir i Bjørnar Olsen. London: Routledge.

Picas, Josep, Antònia Prat, i Rosa Serra. 2003. *Les Mines de Saldes*. Manresa: Zenobita.

Piccini, Angela, ed. 2009. *Contemporary Archaeologies: Excavating Now*. New edition. Frankfurt am Main ; New York: Peter Lang AG.

Picón, Andrés Sánchez. 2005. «Un imposible capitalismo: empresas, tradiciones organizativas y marco institucional en la minería del plomo española del siglo XIX». *Revista de historia industrial*, núm. 29: 13-54.

Piketty, Thomas. 2014. *Capital in the twenty-first century*. Cambridge Massachusetts.

Pimentel, Josep. 2018. «La revolta de Fígols: cinc dies de comunisme llibertari». *directa.cat*, 2018.

Pinzón-Ayala, Daniel. 2016a. «La Casa-Cuartel de La Guardia Civil Como Ejemplo Híbrido Laboral-Residencial y Su Presencia En Los Ámbitos Industriales». *El PatrimonIo Industrial En El Contexto Histórico Del Franquismo 1939-1975. TerritorIos, Arquitecturas, Obras Públicas, Empresas, Sindicatos y Vida Obrera. VI Congreso Sobre PatrImonio Industrial y La Obra Pública En España*, gener.

———. 2016b. «Breve historia de la casa-cuartel. Una arquitectura para trabajar y vivir en colectividad». *Revista Oficial y Profesional. Guardia Civil*, juny, 88-91.

Pinzón-Ayala, Daniel, i María del Mar Méndez. 2018. «La presencia de la Guardia Civil en los ámbitos industriales a través de sus casas cuartel: un nuevo factor en la relación entre patronal y obreros». *Revista de historia industrial*, núm. 72: 81-108.

Planas, Jordi. 2013. «La Cambra Agrícola de l'Empordà: una resposta dels propietaris agraris a la crisi del final del segle XIX». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 25 (gener): 73-97. https://doi.org/10.1344/eha.2013.25.73-97.

Polanyi, K. 2001. *The great transformation: The political and economic origins of our time*. Beacon Press. Boston.

Pollard, S. 1981. *Peaceful conquest: The industrialization of Europe 1760–1970*. Oxford University Press. Oxford.

Pollard, Tony, i Iain Banks, ed. 2007. *Scorched Earth: Studies in the Archaeology of Conflict*. Brill.

Pons, Jordi. 1997. «Jaume Capella i Lluís Cadena: minaires». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 31-32.

Pons Raga, Ferran. 2015. *Mines, boscos i hotels. Peguera: usos i representacions d'un poble abandonat*. Antropo-lògiques 11. Alzira: Neopàtria.

Pons Serra, Queralt. 2015. «Pau Vila i les excursions de fi d'estudis de l'Escola del Treball a les mines de Peguera el 1922». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 126: 13-19.

Porteous, J. D. 1970. «The Nature of the Company Town». *Transactions of the Institute of British Geographers*, núm. 51: 127-42.

Postan, M. M. 1972. *The Medieval Economy and Society: An Economic History of Britain in the Middle Ages*. London.

Postone, Moishe. 1993. *Time, Labor and Social Domination*. Nova York i Cambridge: Cambridge University Press.

Prat, Josep, i Gemma Canoves. 2012. «El patrimonio industrial como dinamizador del territorio. El caso del ecomuseo La Farinera, en Castelló d'Empúries (Cataluña)». *Documents d'Anàlisi Geogràfica* 58 (gener).

Prats Sanjuan, Marina. 2018. «Forns d'oli de ginebre i trementina. Supervivència i professió».

Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, núm. 10: 327-36.

Prigogine, I., i Dora Fried Schnitman, ed. 1994. *Nuevos paradigmas, cultura y subjetividad*. Fundación INTERFAS. Buenos Aires: Paidos SAICF.

Proudhon, Pierre-Joseph. 2006. *¿Qué es la propiedad?* Buenos Aires: Prometeo.

Puig Griessenberger, Anna Maria. 2021. «La modulació urbana a l'eixample baixmedieval de Roses: El prototip de casa». *Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology*, núm. 3 (març): 22-22.

Pujadas, Joan Josep, Montserrat Soronellas i Masdeu, Gemma Casal, i Universitat Rovira i Virgili. 2007. *Cada casa és un món: família, economia i arquitectura a la Cerdanya*. *Inventari de Patrimoni Etnològic*. Departament de Cultura.

Pujadas Rúbies, I. 1987. *Estudi demogràfic de la comarca del Berguedà*. Barcelona: Centre d'Estudis Demogràfics.

Pujantell, Josep, i Marina Vilaseca. 2019. «Boscos, paisatge i memòria a Guardiola de Berguedà». *L'Arada, creativitat social, SCCL*, 2019.

Quer, Guillem. 2015. «Recerca històrica d'elements patrimonials de Vallcebre. Inventari de béns». *SPAL*.

Quesada, Joan. 2015. «E. P. Thompson y La formación de la clase obrera en Inglaterra: algunas claves para leer el presente». *Clivatge. Estudis i testimonis sobre el conflicte i el canvi socials*, núm. 3: 139-69.

Ralle, Michel. 2018. «De fumées et de sang. Pollution minière et massacre de masse. Andalousie XIXe siècle». *Cahiers de civilisation espagnole contemporaine. De 1808 au temps présent*, núm. 20 (juliol).

Ramblado-Minero, M. Cinta. 2011. «Sites of Memory / Sites of Oblivion in Contemporary Spain». *Revista Canadiense de Estudios Hispánicos* 36 (1): 29-42.

Ramiro, Pedro, i Erika González. 2019. *A dónde va el capitalismo español | varios autores*. Útiles. Madrid: Traficantes de Sueños.

Ramos Ruiz, Jordi. 2017. *Turó de la Rovira. Arqueologia d'un conflicte*. Barcelona: Societat Catalana d'Arqueologia.

———. 2019. «La arqueología de la Guerra Civil Española en Cataluña». *Romula* 17.

Rathje, W, i C Murphy. 1992. «Rubbish! The Archeology of Garbage». *Harper Collins, New*, York-York.

Rebollo, Jorge Grau. 2000. «Joan Bestard. Parentesco y modernidad». *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, núm. 13-14 (gener): 203-7.

Recaño Valverde, Joaquín. 2021. «Una aproximació al sistema demogràfic del Berguedà». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 147 (març): 29-34.

Redacció. 1990. «El pantà de la Baells». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 31-32.

Redman, Charles L., Edward V. Curtian, Mary Jane Berman, William T. Langhore Jr., Jeffrey C. Wanser, i Nina M. Versaggi. 1978. *Social Archeology: Beyond Subsistence and Dating*. *380674*. Studies in Archeology xiv, 471. New York: American Academic Press.

Redondo Cardeñoso, Jesús Ángel. 2013. «Conflicto y violencia en torno al aprovechamiento de los pastos: la Tierra de Campos (1900-1923)». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 25 (gener): 13-27.

Rehbein, Boike. 2020. «Capitalism and Inequality». *Sociedade e Estado* 35 (3): 695-722.

Reilly, Matthew C. 2016. «"Poor White" Recollections and Artifact Reuse in Barbados: Considerations for Archaeologies of Poverty». *International Journal of Historical Archaeology* 20 (2): 318-40.

Reinhard, Andrew. 2018. *Archaeogaming: An Introduction to Archaeology in and of Video Games*. Illustrated edition. New York: Berghahn Books.

Rémy, Noisette Patrice. 1977. *De la cité ouvrière au grand ensemble: La politique capitaliste du logement social 1815-1975*. Paris.

Ribera Fuentes, Oleguer. 2012. «Patrimoni del carbó. Paisatge cultural i projecte territorial a l'Alt Llobregat». Treball de Final de Màster. Universitat Politècnica de Catalunya.

———. 2015. «El projecte de construcció de la carretera de Solsona a Ribes i l'estudi de la formació del territori de l'Alt Berguedà». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 126: 52-61.

Riquelme-Quiñonero, María-Teresa. 2018. «Patrimonio Arquitectónico: El Uso Social Del Espacio En Las Viviendas Residenciales de La Huerta de Mutxamel (Siglos XVIII-XIX)». *Jornades D'Arqueologia de La Comunitat Valenciana 2013-2015*, gener.

Rivera, Francisco, i Rodrigo Lorca. 2010. «Vista de Uso Social de una Arqueología Histórica del Capitalismo y los Dilemas de su Patrimonialización: El Caso del Mineral de Capote». *Revista de Antropología* 22: 33-56.

Rix, M. 1955. «Industrial Archaeology». *The amateur historian* 2 (8): 225-29.

———. 1967. *Industrial archaeology*. London: The Historical Association.

Roa Llamazares, Cesar. 2015. *Historias de la lucha por el Común*. Mayor 561. Catarata.

Robinson, Cedric J. 2000. *Black Marxism: The Making of the Black Radical Tradition*. 2nd edition. Chapel Hill, N.C: The University of North Carolina Press.

Rodrigo Mora, Félix. 2008. *Naturaleza, ruralidad y civilización*. Brulot.

Rodrigues da Silva, Ronaldo. 2012. *El Patrimonio Industrial: «Nuevo Pensar» para la Identidad del Patrimonio Cultural*.

Rodríguez, Ivan Sánchez. 2015. «Records i sentiments de l'accident de La Consolació convertits en relat». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 126: 36-37.

Rodríguez Moreno, Concepción. 2013. «El análisis perceptivo de la arquitectura histórica y su aplicación al Alcázar de Sevilla del siglo XIV». *Arqueología de la Arquitectura*, núm. 10 (desembre): e006-e006.

Roldan, Santiago, i José Luís García Delgado. 1973. *La formación de la sociedad capitalista en España, Madrid*. 2 vol. Madrid: Confederación española de cajas de ahorro.

Roldán Vergarachea, Iván. 2021. «Arqueología de la segunda Guerra Carlista en Navarra. Una aproximación al conflicto desde el registro material». Tesi Doctoral, UPV/EHU.

Roma i Casanovas, Francesc. 2014. «Canvi social i conflictivitat als segles XVIII i XIX. El cas d'Osona». *Ausa* 26 (174): 925-44.

Romero Branchadell, Kyra. 2017. «[Fábricas y redes] culturales: elementos patrimoniales estratégicos para organizar el territorio». En . Departament d'Urbanisme i Ordenació del Territori. Universitat Politècnica de Catalunya.

Roselló Jaunzarás, Tomás. 2018. «El palacete de Torrent: el chalet de la familia Giner-Cortina del arquitecto José Mª Manuel Cortina Pérez (1919-2009)». *Ars Longa. Cuadernos de arte*, núm. 18 (febrer).

Ross, R. A., i Paul Belford. 2004. «Industry and Domesticity: Exploring Historical Archaeology in

the Ironbridge Gorge». *Post-Medieval Archaeology* 38 (2): 215-25.

Rosselló i Nicolau, Maribel, José Luis Oyón Bañales, Manuel Guàrdia Bassols, David Hernández Falagán, i Joan Roger Gonce. 2021. *La revolució de l'habitatge a les perifèries obreres i populars. Nou barris 1939-1980*. Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura. Museu d'Història de Barcelona (MUHBA).

Roura Álvarez, Lisette. 2009. «Patrimonio Industrial y Arqueología: acercamiento a sus relaciones en Cuba». *Vestígios - Revista Latino-Americana de Arqueologia Histórica* 3 (2): 9-27.

Rubio, María del Mar. 2005. «Energía, economía y CO2: España 1850-2000». *Cuadernos económicos de ICE*, núm. 70: 51-76.

Ruiz García, Joaquín, i Cristina López Villanueva. 2017. «Emigració murciana a Collblanc -la Torrassa l'any 1924: la gènesi d'un barri. Llars i xarxes migratòries de Mazarrón a la Torrassa. Els pioners: estudi d'un cas». *Quaderns d'estudi*, núm. 31: 45-74.

Rule, J. 1990. *Clase obrera e industrialización*. Barcelona: Crítica.

Rumbo, Albert. s.d. (inèdit). «Els capmasats i barracaires de Vallcebre. Una història que ve de lluny». Inèdit. Vallcebre.

Sacks, Karen. 1979. «Engels revisitado: las mujeres, la organización de la producción, y la propiedad privada». En *Antropología y feminismo*, editat per O. Harris i K. Young, 247-66. Barcelona: Anagrama.

Sagrera, Jordi. 2021. «La casa medieval a Girona». *Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology*, núm. 3 (març): 28-28.

Saige Barile, Kerri, i Jamie C. Brandon, ed. 2004. *Household Chores and Household Choices: Theorizing the Domestic Sphere in Historical Archaeology*. University Alabama Press.

Salerno, Melisa A., i Romina C. Rigone. 2018. «Género, sexualidad y arquitectura en la misión salesiana Nuestra Señora de la Candelaria (Tierra del Fuego, Argentina, fines S. XIX – principios S. XX).» *ArkeoGazte: Revista de arqueología - Arkelogia aldizkaria*, núm. 8: 145-61.

Sallent Batlló, Víctor. 1984. «Peguera: un poble desaparegut». *L'Erol*, núm. Història Gràfica del Berguedà.

Salmerón i Bosch, Carles. 1990. *Els Trens del Berguedà: història dels ferrocarrils industrials del*

Berguedà. Barcelona: Terminus.

Samson, R., ed. 1990. *The social Archaeology of houses*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Samuel, Raphael. 1994. *Theatres of Memory: Past and Present in Contemporary Culture*. Verso.

Sanahuja Yll, María Encarna. 2002. *Cuerpos sexuados, objetos y prehistoria*. Madrid : [s.l.] : [Madrid]: Cátedra ; Universitat de València ; Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales. Instituto de la mujer.

Sánchez Pérez, F. 1990. «El espacio y sus símbolos: antropología de la casa andaluza». *REIS: Revista Española de Investigaciones Sociológicas* 52: 47-64.

Sancho i Valverde, Socorro, i Montserrat Llonch. 1990. «La movilidad en el marco de la transición demográfica: la Cataluña interior 1755-1900». *Papers de demografia*, núm. 45: 1.

Sanoja Obediente, Mario. 1998. «Arqueologia Del Capitalismo. Santo Tomás y Las Misiones Capuchinas Catalanas de Guayana». *Boletín Museo Arqueológico de Quibor, Venezuela*, gener.

Sanoja Obediente, Mario, i Iraida Vargas-Arenas. 2014. «Arqueología del capitalismo: el proyecto del cuartel San Carlos, Caracas, Venezuela. 1780-1998». *Revista Atlántica-Mediterránea de Prehistoria y Arqueología Social* 16: 219-32.

Santamarina Otaola, Josu. 2019. *Zaramaga: memoria de un barrio*. Arabera.

Santandreu, M. Dolors, i Rosa Serra. 2012. «Pastures i camins ramaders del Berguedà». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, setembre, 16-21.

Santos, Milton. 2008. *A Natureza do Espaço: Técnica e Tempo, Razão e Emoção*. 4ª edição. São Paulo, SP: Edusp.

Sarasúa, Carmen. 2003. «El oficio más molesto, más duro: el trabajo de las lavanderas en la España de los siglos XVIII al XX». *Historia social*, núm. 45: 53-78.

———. 2005. «Trabajo y trabajadores en la España del siglo XIX». *Working Papers (Universitat Autònoma de Barcelona. Unitat d'Història Econòmica)*, núm. 7: 1.

Schávelzon, Daniel. 2020. «Arquitectura religiosa afroamericana: una producción híbrida en la búsqueda de la identidad. La capilla de San Miguel en Paraná, Argentina». *Arqueología de la Arquitectura*, núm. 17 (desembre): e106-e106.

Schmidt, Robert A., i Barbara L. Voss, ed. 2000. *Archaeologies of sexuality*. London ; New York:

Routledge.

Schmitt, Dave N., i Charles D. Zeier. 1993. «Not by Bones Alone: Exploring Household Composition and Socioeconomic Status in an Isolated Historic Mining Community». *Historical Archaeology* 27 (4): 20-38.

Schochet, Gordon. 2004. *Patriarchy and Paternalism*. *Europe, 1450 to 1789: Encyclopedia of the Early Modern World*. Charles Scribner's Sons.

Scholz, Roswitha. 2000. «¡Fuera holgazanas! Sobre la relación de género y trabajo en el feminismo». *La Peste. Santiago*. <http://obeco.planetaclix.pt/rst.htm>.

———. 2013. «El patriarcado productor de mercancías. Tesis sobre capitalismo y relaciones de género». *Revista Constelaciones* 5: 44-80.

———. 2020. *Capital y patriarcado. La escisión del valor*. Mimesis Feminarias. Pepitas de Calabaza.

Schor, Juliet. 1993. *The Overworked American: The Unexpected Decline of Leisure*. New York, NY.

Scott, D. D, i A. P. Mcfeaters. 2011. «The archaeology of historic battlefields: A history and theoretical development in conflict archaeology». *Journal of Archaeological Research* 19 (1): 103-32.

Scott, James C. 1985. *Weapons of the weak: everyday forms of peasant resistance*. New Haven (Conn.): Yale University Press.

———. 2000. *Los dominados y el arte de la resistencia*. México: Ediciones Era.

Senatore, María X., i Andrés Zarankin. 1996. «Perspectivas metodológicas en Arqueología histórica. Reflexiones sobre la utilización de la evidencia documental». *Páginas sobre hispanoamérica colonial. Sociedad y Cultura* 3: 113-22.

Sennett, Richard. 2011. *El Declive del hombre público*. Argumentos 423. Barcelona: Anagrama.

Señorán Martín, J. M., i Xurxo M. Ayán Vila. 2015. «Los pueblos del agua. Colonización agraria y control social en la provincia de Cáceres durante la dictadura franquista». *Revista Arkeogazte* 5: 189-205.

Serna, J., i A. Pons. 2020. *Carlo Ginzburg. Cuando el historiador amoneda un símbolo*. Historia Y Memoria.

Serra Carné, Jaume. 1988. *El moviment obrer al Bages i al Berguedà durant la Segona República*.

Manresa: Centre d'estudis del Bages.

Serra i Sala, Joan Maria. 1985. «Els factors de la localització geogràfica de les colònies». *Dovella* 15.

Serra, Rosa. 1995a. *La Colònia Vidal*. Quaderns de didàctica i difusió 6. Puig-Reig: Museu Colònia Vidal.

———. 1995b. «L'aprofitament del bosc: De l'epoca medieval a començaments del s. XX». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*.

———. 2005a. «Les colònies industrials i les lleis de colonització». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 10-12.

———. 2005b. «Les colònies mineres de Sant Corneli, Sant Josep i la Consolació (Cercs, Berguedà)». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 40-44.

———. 2009. «Empresaris i obrers a les colònies tèxtils durant el període 1898-1923». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 15-19.

———. 2015. «Crònica oficial d'un accident. Explosió a la mina». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 126: 38-45.

———. 2016a. «Energía termoeléctrica para el área metropolitana de Barcelona: la central de Fígols (1929) y la central de Cercs (1970)». En .

———. 2016b. «L'embassament de La Baells (Berguedà): La Transformació d'un Paisatge Natural i Cultural». *Trobades Culturals Pirinenques*, núm. 12: 49-71.

———. 2017a. «Carlisme i industrialització durant la Guerra del Set Anys al Berguedà». En *La industrialització al Berguedà i el fenomen carlista*, 49. Avià: Centre d'Estudis d'Avià.

———. 2017b. «Cremeu els papers! La destrucció dels arxius durant les Guerres Carlines a la comarca del Berguedà». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 132: 27-30.

———. 2017c. «La generación de electricidad en la cuenca minera de Berga. La hidroelectricidad y la generación térmica a lo largo de cien años (1911-2011)». En *La electrificación y el territorio: historia y futuro, 2017, ISBN 978-84-697-6835-8*, 17. Universitat de Barcelona.

———. 2017d. «La Minería Del Carbón En Vallcebre (Berguedà, Barcelona)». Editat per Mariano Ayarzagüena Sanz. *Minería y Metalurgia Históricas En El Sudoeste Europeo.*, Nuestras Raíces Mineras, SEDPGYM, .

———. 2018a. «La Carbonera Española (1863-1881) i l'explotació dels recursos carbonífers a l'Alt Berguedà». *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, núm. 10: 207-25.

———. 2018b. «Passat i present de la indústria del ciment a la comarca del Berguedà». *Trobades Culturals Pirinenques*, núm. 14: 67-83.

———. 2019a. «Colònies industrials i habitatge obrer: entre detractors i apologistes». *MNACTEC*, 20.

———. 2019b. «José Enrique de Olano y Loyzaga (1858-1934). Ingeniero, empresario, político y fundador de "Carbones de Berga, SA"». En *El patrimonio geológico y minero: Identidad y motor de desarrollo, 2019, ISBN 978-84-9138-081-8, p. 121-145*, 121-45. Instituto Geológico y Minero de España.

———. 2019c. «La colònia minera de Sant Corneli i Fígols-Les Mines (Cercs, Berguedà)». En *Els usos del patrimoni al Pirineu*, 217-28. Andorra: Societat Andorrana de Ciències.

———. 2020a. *Mines i miners: una història industrial al Berguedà*. Primera edició. Barcelona: Llibres de l'Índex.

———. 2020b. *Mines, miners i ferrocarril al Berguedà*. Primera edició. Barcelona: Llibres de l'Índex.

———. 2020c. «Hilados de Estambre del Alto Llobregat de Sant Salvador de la Vedella: economia de guerra.» *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 145-146 (desembre): 22-32.

———. 2020d. «Temps de postguerra a les mines de carbó del Collet de Guardiola de Berguedà.» *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 145-146 (desembre).

———. 2021. «A l'ombra d'un petit campanar: el cas de Peguera». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 147 (març): 10-17.

Serra, Rosa, i Alba Boixader. 2019. «La presa de la Baells: una gran obra d'enginyeria hidràulica». *Revista EIX*, 16 abril 2019.

Serra, Rosa, i Lluís Casals. 2000. *Colònies tèxtils de Catalunya*. Manresa : Barcelona: Fundació Caixa Manresa ; Angle.

Serrallonga i Urquidi, Joan, i Francesc Bonamusa i Gaspà. 2004. *Refugiats i desplaçats: dins la Catalunya en guerra*. Barcelona.

Serrallonga i Urquidi, Joan, i Josep Lluís Martín Ramos, ed. 1992. *Condicions materials i resposta*

obrera a la catalunya contemporània. Sant Quirze de Besora: Associació Cultural Gombau de Besora.

Serrano Jiménez, Lluís. 2016. *Tancar la terra: pràctiques de propietat i dinàmiques socials (Catalunya, 1850-1910)*. Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.

———. 2020. «Acotamiento y apropiación de comunales. Un estudio de caso sobre las prácticas de propiedad y el individualismo agrario en la Cataluña del siglo XIX.» *Anuario IEHS* 35 (1): 205-25.

Shanks, Michael, i Christopher Y. Tilley. 1987. *Re-Constructing Archaeology: Theory and Practice*. New Studies in Archaeology. Cambridge U.P.

Shepherd, Nick. 2017. *La mano del arqueólogo: Ensayos 2002-2015*. Traduït per Cristobal Gnecco i Alejandro Haber. Madrid; Buenos Aires: JAS Arqueología.

Shepherd, Nick, Cristóbal Gnecco, i Alejandro Haber. 2016. *Arqueología y decolonialidad*. Ediciones del Signo.

Shubert, Adrian. 1990. *A Social History of Modern Spain*. London: Routledge.

Sierra Álvarez, José. 1985. «Política de viviendas y disciplinas industriales paternalistas en Asturias». *Ería: Revista cuatrimestral de geografía*, núm. 8: 61-72.

———. 1994. «"Rough Characters". Mineros, alcohol y violencia en el Linares de finales del siglo XIX». *Historia Social*, núm. 19: 77-96.

Sierra Álvarez, José, i Manuel Corbera Millán. 2007. «Chimeneas en la aldea: las transformaciones inducidas por la instalación de Nestlé en La Penilla de Cayón (Cantabria), 1902-1935». *Scripta Nova: Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, núm. 11: 231.

Silliman, Stephen W. 2008. *Lost Laborers in Colonial California: Native Americans and the Archaeology of Rancho Petaluma*. University of Arizona Press.

Simal, Julián, i Marina Carlos. 1998. *Patrimonio industrial y obra pública como recurso didáctico: los puertos.*

Singleton, Theresa A. 1999. *I, Too, Am America: Archaeological Studies of African-American Life*. University of Virginia Press.

Sironi, Osvaldo. 2019. «Mining Ways of Life in the Southern Andes: Historical Anthropological Archaeology in Mendoza, Argentina». *International Journal of Historical Archaeology* 23

(1): 153-71.

Sobrino Simal, Julián. 2016. «Industria, memoria y olvido. La cultura del trabajo como periferia patrimonial.» En *Patrimonio Industrial en las Periferias Urbanas*, editat per Ángeles Layuno Rosas i J. Vicente Pérez Palomar, 31-46. Ayuntamiento de Alcalá de Henares.

Solé Barjau, Queralt, i Òscar Jané Checa. 2014. *L'arqueologia del món modern i contemporani. Noves perspectives*. Vol. 29. 78. Afers.

Solé i Sabaté, Josep M. 1985. *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*. Barcelona: Edicions 62.

Soler, Eva, Neus Santamaria, i Mireia Canal. 2009. «La Torre de l'Amo de Viladomiu Nou». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 30-31.

Soler i Riba, Ramon, i Josep Oriola i Casòliva. 1997. *Relleu fotogràfic de les mines del berguedà*. Berga: l'autor.

Spencer-Wood, Suzanne M. 2001. «Introduction and Historical Context to the Archaeology of Seventeenth and Eighteenth Century Almshouses». *International Journal of Historical Archaeology* 5 (2): 115-22.

Spriggs, Matthew, ed. 1984. *Marxist perspectives in archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Steadman, Sharon R. 1996. «Recent Research in the Archaeology of Architecture: Beyond the Foundations». *Journal of Archaeological Research* 4 (1): 51-93.

———. 2004. «Heading Home: The Architecture of Family and Society in Early Sedentary Communities on the Anatolian Plateau». *Journal of Anthropological Research* 60 (4): 515-58.

Stewart, Haeden, Cameron Gokee, i Jason De León. 2021. «Counter-infrastructure in the US–Mexico borderlands: some archaeological perspectives». *World Archaeology* 53 (3): 469-85.

Stone, Lawrence. 1981. «El resurgimiento de la narrativa: Reflexiones acerca de una nueva y vieja historia». En *El Pasado y el Presente*, 95-120. Mèxic: Fondo de Cultura Económico.

Sudrià i Tray, Carles. 2004. «Comerç, finances i indústria en els inicis de la industrialització catalana». *Barcelona: quaderns d'història*, núm. 11: 9-38.

Sudrià i Triay, Carles. 1994. «Capitalistes i fabricants. El finançament de la industrialització catalana (1815-1866) (conferència inaugural del curs 1993-1994)». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 29-40.

Sudrià i Triay, Carles, Francesc Cabana, Jordi Nadal, i Jordi Maluquer de Motes. 1989. *Història econòmica de la Catalunya Contemporània. S. XX. Indústria, finances i turisme*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, S.A.

Sulfaro, Nino. 2014. «A Memory of Shadows and of Stone. Traumatic Ruins, Conservation, Social Processes». *ArcHistoR*, núm. 2 (desembre): 144-71.

Sweezy, Paul M., ed. 1967. *La Transición del feudalismo al capitalismo*. Madrid: Ciencia Nueva.

Symonds, James. 2005. «Experiencing Industry: Beyond Machines and the History of Technology». En *Industrial Archaeology. Future Directions*, editat per Eleanor Conlin Casella i James Symonds. Springer.

Tacons i Rodríguez, Xavi. 2019. «Les Mines de carbó de Malpàs (Alta Ribagorça). Un patrimoni miner en l'oblit». En *Els usos del patrimoni al Pirineu*, 131-41. Andorra: Societat Andorrana de Ciències.

Tafunell Sambola, Xavier Tafunell. 1989. «La construcción residencial barcelonesa y la economía internacional: una interpretación sobre las fluctuaciones de la industria de la vivienda en Barcelona durante la segunda mitad del siglo XIX». *Revista de Historia Económica = Journal of Iberian and Latin American Economic History* 7 (2): 389-437.

Taibo, Carlos. 2018. *COLAPSO: Capitalismo terminal, transición ecosocial, ecofascismo*. 1st edition. Libros de Anarres.

———. 2021. *Iberia vaciada: Despoblación, decrecimiento, colapso*. 1st edition. Los Libros de La Catarata.

Tarlow, Sarah. 2007. *The Archaeology of Improvement in Britain, 1750–1850*. Cambridge University Press.

Tarraubella, Xavier. 1990. *La Canadenca al Pallars. Repercussions socioeconòmiques de la construcció de l'embassament de Sant Antoni a la conca de Tremp (1910-1920)*. Lleida: Virgili & Pagès, S. A.

Tatjer, Mercè. 2005. «La vivienda obrera en España de los siglos XIX y XX: de la promoción privada

a la promoción pública (1853-1975)». *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales* 9.

———. 2006. «L'habitatge a Catalunya des d'una perspectiva històrica: el segle XX». En *Vivienda y sociedad*, editat per Carme Bellet, Joan Ganau, i Josep M. Llop. Lleida.

———. 2010. «Barraques i projectes de remodelació urbana a Barcelona, de l'Eixample al litoral (1922-1966)». En *Barraques: la Barcelona informal del segle XX*, editat per Mercè Tatjer i Cristina Larrea Killinger, 37-60. Barcelona.

Tatjer, Mercè, i Cristina Larrea Killinger. 2010. *Barraques: la Barcelona informal del segle XX*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura.

Tello Aragay, Enric, Roberto Fernández, i Manuel Lladonosa. 1995. *Cervera i la Segarra al segle XVIII: En els orígens d'una Catalunya pobra, 1700-1860*. Editat per María José Vilalta. Lleida.

Tello Aragay, Enric, Enric Vicedo i Rius, i Ramon Garrabou i Segura. 1993. «De rentistas a propietarios: la gestión de patrimonios nobiliarios en el último ciclo de renta feudal en Cataluña (1720-1840)». En *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica: (ss. XII-XIX)*, editat per Eliseo Serrano Martín i Esteban Sarasa Sánchez, 2:567-604. Zaragoza: Institución Fernando el Católico.

Tenci, Roberta, i Rosa Serra. 2013. «La Central Tèrmica de Fígols, una història en imatges». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 116: 8-14.

———. 2015. «Miscel·lània sobre mines i miners del Berguedà». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 126: 46-51.

Terradas i Saborit, Ignasi. 1984. *El món històric de les masies: conjectures generals i casos particulars*. Curial.

———. 1994. *La qüestió de les colònies industrials. L'exemple de l'Ametlla de Merola*. Manresa: Centre d'Estudis del Bages.

Thomas, Julian. 2004. «Archaeology's Place in Modernity». *Modernism/Modernity* 11 (1): 17-34.

Thompson, E. P. 1979. «Tiempo, disciplina de trabajo y capitalismo industrial». En *Tradición, revuelta y consciencia de clase*, 239-93.

———. 1993. *Customs in Common: Studies in Traditional Popular Culture*. New York, NY.

———. 2012. *La formación de la clase obrera en Inglaterra*. Capitán Swing.

Thomson, James. 1994. *Els Orígens de la industrialització a Catalunya, el cotó a Barcelona: 1728-1832*. Estudis i documents 50. Barcelona: Edicions 62.

Tilly, Charles. 1991. «Domination, Resistance, Compliance ... Discourse». *Sociological Forum* 6 (3): 593-602.

Timmins, Geoffrey. 2005. «Domestic Industry in Britain During the 18th and 19th Centuries: Field Evidence and the Research Agenda». *Industrial Archaeology Review* 27 (1): 67-75.

Topalov, Christian. 1979. «La urbanización capitalista: algunos elementos para su análisis». https://revistacepa.weebly.com/uploads/1/3/3/7/13372958/1_-_topalov_-_la_urbanizacion_capitalista.pdf.

Topolski, Jerzy, i Andrzej Wyczanski. 1983. «L'economia camperola abans i en la primera etapa de la industrialització. Informe general». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 4: 7-35. https://doi.org/10.1344/eha.1983.4.7-35.

Torns, Teresa. 2020. «Sobre el trabajo y las trabajadoras: algunas reflexiones». *Nuestra Historia: revista de Historia de la FIM*, núm. 10: 71-84.

Torras Elias, Jaume. 1976. *Liberalismo y rebeldía campesina, 1820-1823*. Ariel.

———. 1980. «Class Struggle in Catalonia: A Note on Brenner». *Review (Fernand Braudel Center)* 4 (2): 253-65.

———. 1985. «La industria precapitalista y las tesis sobre la "protoindustrialización"». En *Industrialización y nacionalismo : análisis comparativo : Actas del I Coloquio Vasco-Catalán de Historia.., 1985, ISBN 84-7488-123-4, págs. 63-72*, 63-72. Servei de Publicacions.

Torrentó, Narcís, Fèlix Pi, Ramon Voladés, Valentí Casals, Ferran De Muller, Rosa Serra, Francesc Puig, i Josep Tuson. 1991. «La pagesia: més enllà del tòpic». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, 9-35.

Torró, Josep. 1994. «Arqueología, trabajo y capital». *Sociología del Trabajo*, núm. 22: 47-62.

Trenkle, Norbert. 2020. «Workout. The Crisis of Labor and the Limits of Capitalist Society». *Krisis*, 2020.

Tringham, R. 2001. «Household Archaeology». En *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 6925-29. Elsevier.

Trouillot, Michel-Rolph. 1995. *Silencing the Past: Power and the Production of History*. Beacon

Press.

Turner, John F. C. 1991. *Housing by People: Towards Autonomy in Building Environments*. London: Marion Boyars.

Urdiales Viedma, María Eugenia. 1984. «La cueva como vivienda: Forma de expresión de la arquitectura popular adaptada al medio geográfico». *Cuadernos geográficos de la Universidad de Granada*, núm. 14: 85-100.

Uribe Salas, José Alfredo. 2014. «Espacio minero y patrimonio industrial en México: el mineral de Tlalpujahua (Michoacán)». *Labor e Engenho* 8 (4): 5-16.

Vahí-Serrano, Amalia. 2010. «Patrimonio industrial como recurso para un turismo sostenible: la cuenca del Guadalfeo (Granada)». *Cuadernos Geograficos, Universidad de Los Andes, Merida*, gener, 65-91.

Valcuende del Río, José Mª. 1999. «La creación de un espacio minero, la redefinición de un espacio social». *Demófilo. Revista de cultura tradicional de Andalucía*, núm. 32: 83-102.

Valverde, Roser. 2017. «El carlisme com a element social. La rellevància de les societats en petit en la supervivència del moviment tradicionalista. Un estat de la qüestió». *Erol, L': revista cultural del Berguedà*, núm. 132: 23-26.

Vandellós, José Antonio. 1935. *La immigració a Catalunya*. Barcelona: Fundació Patxot.

Vaquerizo Gil, Desiderio. 2018. *Cuando (no siempre) hablan las piedras: Hacia una arqueología integral en España como recurso de futuro: reflexiones desde Andalucia*. Madrid.

Vargas Arenas, Iraida. 2014. «La arqueología marxista del capitalismo y la reconstrucción de una historia protagonizada por el pueblo». *Nuestro Sur* 5 (8): 89-113.

Vasallo, Brigitte. 2020. *Pensamiento monógamo terror poliamoroso*. Madrid.

Venovcevs, Anatolijs. 2021. «Living with Socialism: Toward an Archaeology of a Post-Soviet Industrial Town». *The Extractive Industries and Society* 8 (4): 100835.

Verhulst, Adriaan. 1963. «L'économie rurale de la Flandre et la dépression économique du bas Moyen Aire». *Etudes rurales*, núm. 10: 68-80.

Vicens Vives, Jaume. 1958. *Industrials i polítics (segle XIX)*. Barcelona: Teide.

———. 1959. *Burguesía, industrialización y obrerismo*. Barcelona: Teide.

Vicenti Partearroyo, Ana. 2007. «Perspectivas en arqueología industrial». *Arqueoweb: Revista*

sobre Arqueología en Internet 9 (1): 7.

Vilagrasa i Ibarz, Joan. 1984. «Creixement urbà i producció de l'espai a Lleida (1940-1980)». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 5: 97-138.

Vilanova Ribas, Mercedes, i Cristina Borderías Mondejar. 1983. «Cronología de una insurrección : Figols en 1932». *Estudios de historia social*, núm. 24-25: 187-99.

Vilar, Pierre. 1956. *Problems of the formation of capitalism*. Vol. 1. 10. Past and Present.

———. 1974. «La Catalunya industrial: reflexions sobre una arrencada i sobre un destí».

———. 1977. *La Catalogne dans l'Espagne moderne*. Flammarion. 3 vol. Paris.

Viterbo, Sousa. 1896. «Archeologia Industrial Portuguesa. Os Moinhos». *O Archeologo Português*, 8, II (9): 193.

Vogel, Lise. 1981. «Marxism and feminism: unhappy marriage, trial separation or something else?» En *Women and revolution. A discussion of the unhappy marriage of marxism and feminism*, editat per Lydia Sargent, 195-218. Boston: South End Press.

———. 1983. *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory*. New Brunswick New Jersey: Rutgers University Press.

Vogele, Johannes. 2007. «Le côté obscur du capital. "Masculinité" et "feminité" comme piliers de la modernité». *Illusio, Libido. Sexes, genres et dominations* 4/5: 569-83.

Voss, Barbara. 2008. *Sexuality Studies in Archaeology*. Rochester, NY: Social Science Research Network.

Wallerstein, Immanuel. 1974. *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.

———. 1976. «From Feudalism to Capitalism: Transition or Transitions?» *Social Forces* 55 (2): 273.

———. 1988. *The Modern World-System As A Civilization*. Vol. 20.

———. 1996. «The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century, Vol. 1.» *Contemporary Sociology* 25 (3): 319-319.

———. 2003. *Historical Capitalism with Capitalist Civilization*. London: Verso.

———. 2012. *El capitalismo histórico*. Siglo XXI.

Weber, Max. 1984. *L'Ètica protestant i l'esperit del capitalisme*. Traduït per Joan Estruch.

Barcelona: Edicions 62.

Wilk, Richard R., i WilliamL. Rathje. 1982. «Household Archaeology». *American Behavioral Scientist* 25 (6): 617-39.

Willies, Lynn. 2004. «The Mining Landscape of Cosgarne Common, Gwennap, Cornwall». En *The Archaeology of Industrialization*. Routledge.

Witmore, Christopher. 2013. «Which Archaeology? A Question of Chronopolitics». En *Reclaiming Archaeology. Beyond the Tropes of Modernity*, 146.

Wood, E. M. 1981. *The separation of the economic and the political under capitalism*. I(127). New Left Review.

———. 2002. «The question of market dependence». *Journal of Agrarian Change*, 2, 1: 50-87.

———. 2021. *El origen del capitalismo. Una mirada de largo plazo*. Traduït per Olga Obasolo. Siglo XXI Editores.

Worsley P.M. 1981. «Marxism and Culture: The Missing Concept». *Dialectical Anthropology* 6 (2): 103-21.

Wurst, Louann. 2015. «The historical archaeology of capitalist dispossession». *Capital & Class* 39 (febrer): 33-49.

Yiftach, Uri, i Katelijn Vandorpe. 2019. «Immigration, Globalization, and the Impact on Private Law: The Case of Legal Documents». En *A Companion to Greco-Roman and Late Antique Egypt*, editat per Katelijn Vandorpe, 1a ed., 179-98. Wiley.

Young, Iris. 1981. «Beyond the unhappy marriage: a critique of the dual systems theory». En *Women and revolution. A discussion of the unhappy marriage of marxism and feminism*, editat per Lydia Sargent, 43-70. Boston: South End Press.

Zarankin, Andres. 2001. Paredes que domesticam: arqueologia da arquitetura escolar capitalista. Centro de Historia da Arte e Arqueologia, Instituto de Filosofia e Ciências Humanas, Universidade Estadual de Campinas.

Zarankin, Andres, i C. Niro. 2009. «La materialización del sadismo: Arqueología de la arquitectura en los centros clandestinos de detención de la dictadura militar argentina (1976-1983)». En *Arqueología de la represión y resistencia en América Latina (1960- 1980)*, 159-82. Cordoba: Encuentro.

Zarraga Sangroniz, Karmele, i Manuel González Portilla. 1996. *Los movimientos migratorios en la construcción de las sociedades modernas*. Servicio de Publicaciones.

Zimmerman, Larry J. 2016. «Homeless, home-making, and archaeology: "To be at home wherever I find myself "». En *Elements of Architecture*. Routledge.

Zoni, Federico. 2021. «Le dimore medievali dell'emilia occidentale». *Rodis. Journal of Medieval and Post-Medieval Archaeology*, núm. 3 (març): 28-28.

Arxius consultats

Arxiu Nacional de Catalunya (ANC)

Arxiu Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC)

Archivo Digital del Fondo Histórico de Endesa (ADFH)

Arxiu Fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya (AFCEC)

Arxiu Comarcal del Berguedà (ACBR)

Arxiu del Museu de les Mines de Cercs (mmc)

Arxiu Municipal de Barcelona

Arxiu Municipal de Cercs

Arxiu Municipal de Fígols

Arxiu Municipal de Guardiola de Berguedà

Arxiu Municipal de La Nou de Berguedà

Arxiu Municipal de Vallcebre

Arxiu de Revistes Catalanes Antigues (ARCA)

Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya (BOGC)

Boletín de Reformas Sociales (Biblioteca Nacional de España – BNE)

Biblioteca Instituto Geológico Minero Español (IGME)

Institut d'Estadística de Catalunya (Idescat)

Hemeroteca de La Vanguardia

Entrevistes realitzades

Entrevista a Antonio Casòliva (Peguera), 22 de març i 9 de maig de 2015.

Entrevista a Ramon Soler i Riba (Gironella), 9 de maig de 2015.

Entrevista a Ramon Corominas, 10 de maig de 2019.

Entrevista a Jaume Corominas, 12 de noviembre i 1-2 desembre de 2020.

Entrevista a Albert Valera Garcia de Cal Jepó, 9 de maig de 2021.

Entrevista a Josep Maria d'El Pujal (Vallcebre), 9 de maig de 2021.

Entrevista a Josep Malet de Ca l'Àries (Vallcebre), 9 de maig de 2021.

Entrevista a Joan Manel de La Cantina de Sant Julià (Vallcebre), 9 de maig de 2021.

Entrevista a Emília Vinyes de Cal Francesc (Vallcebre), 9 de maig de 2021.

Entrevista a Secundino Guillemas Fontdevila (Maçaners), 10 de juliol de 2021.

Entrevista a Pilar Pons de Ca l'Esteve (Vallcebre), 11 de juliol de 2021.

Entrevista a Climent Camps de Cal Galceran, 11 de juliol de 2021.

Entrevista a Gabriela Ramos Ribas (Berga), 12 de juliol de 2021.

Entrevista a família de Cal Xelu (Vallcebre), 12 de juliol de 2021.

Entrevista a família Capella Marmi de Cal Curí (Vallcebre), 12 de juliol de 2021.

Entrevista a Valeria de La Muga (Vallcebre), 11 de novembre de 2021.

Entrevista a Jeroni Villanueva (Cercs), 14 de novembre de 2021.

Agraïments

Aquesta tesi ha estat possible gràcies al suport, les aportacions, l'ajuda, les reflexions i les cures de moltes persones; no voldria acabar sense fer un reconeixement explícit de la seva importància en el producte final de tot aquest procés.

En primer lloc vull agrair a la meva directora, Queralt Solé, el suport, l'orientació i la confiança; el posar-me els peus a terra, el recolzament constant, els ànims en moments de flaquesa i la predisposició absoluta i entusiasmada a propostes i idees. Tota una combinació complexa d'ingredients per a una supervisió i un acompanyament que dona ales i que genera autonomia i confiança mútua, i que m'ha permès viure aquesta etapa predoctoral com l'he viscut: apassionada, divertida i encoratjadora.

Vull agrair a Rui Gomes la seva calorosa rebuda (si és que es pot dir això d'una ciutat anglesa) a la universitat de Durham, la seva estima per la recerca i el coneixement i el suport logístic i intel·lectual al llarg de tota l'estada i per les llargues reflexions i debats. La recerca l'he pogut realitzar gràcies a l'ajuda i la col·laboració de molts col·legues de professió, amics i amigues. Com el Jordi, que ha il·luminat totes les foscors i dubtes al llarg de la tesi des del seu immens coneixement de la materialitat. El Josu, amb qui refermem la nostra passió per l'arqueologia i la història quan la monotonia de les seves estructures ens pren. L'Eulàlia per la tasca constant mà a mà, a camp, als informes, a la gestió, per un impuls que no s'esgota mai i per no perdre les ganes que ens desperta la nostra professió. La Carlota per construir companyia des del despatx de la universitat. En James i en Fernando per mostrar-me tots els racons miners i patrimonials del Nord-est d'Anglaterra. Les companyes de l'estada Virginia, Barbara, Megan, Giorgia i Ishiva per acollir-me en una universitat aliena i fer-me reprendre les ganes de compartir idees. La Noe, per la seva alegria sincera d'excavar i estudiar materials i a totes les persones que també han contribuït a les prospeccions i excavacions en el marc d'aquesta tesi: Giulio, Aila, Marianna, Marta, Sara, Ainhoa i Alba.

Vull agrair també a Albert Rumbo, per obrir les portes i facilitar-me la recerca en cada un dels

arxius municipals amb entusiasme i interès. A l'Alba Boixader del Museu de les Mines de Cercs i a Xavier Pedrals i Roser Casals de l'Arxiu Comarcal del Berguedà. També a Santi Riera per l'interès, la disposició i el temps per fer possible una bioarqueologia contemporània. A Llorenç Ferrer pels seus exhaustius comentaris sobre la tesi al Seminari Doctoral de la Secció de Contemporània de la UB. A l'Alícia Villanueva per la seva bona disposició en el suport logístic sempre que l'he necessitat, i per la coincidència de la descoberta i l'interès de la seva vinculació personal d'alguna manera amb la tesi.

Especialment també agrair a totes les persones del territori que m'han apropat a un coneixement situat: a en Jaume Corominas i al seu germà Ramon, a en Josep Oriola, a Raquel Camps, a Francesc Folch i a Ramon Soler i Riba, i també a en Jordi Lapuente per l'interès i el recolzament per a engegar les dues intervencions de Coll de Pradell, juntament a les persones de La Rectoria, Cal Sastre i el Bugui que han fet tan agradables les nostres estades a Vallcebre. També a totes les persones que han compartir la seva experiència de vida i a les seves famílies: Antonio Casòliva, Albert Valera, Josep Maria, Josep Malet, Joan Manel, Emília Vinyes, Secundino Guillemas, Pilar Pons, Climent Camps, Gabriela Ramos, la família Capella Marmi, Valeria i Jeroni Villanueva.

En molts moments la tesi ha seguit endavant pel suport de la meva xarxa i entorn més proper. Són qui ha dotat d'un interès real (social) la tesi amb preguntes, debats i idees, que també m'han permès mantenir una vida rica durant aquest període i m'han acompanyat en els moments complicats. La Emma, el Shivi, el Raúl, la Mar, la Marta, l'Anna. I molt especialment el Javi, que s'ha entusiasmat amb aquesta recerca com ningú embrancant-se en debats teòrics, treball de camp o el que fes falta. També la meva família, que m'ha animat sempre a perseguir els meus interessos i m'hi han acompanyat. Vull agrair a la meva mare Eulàlia, perquè moltes perspectives pròpies beuen de l'educació i la referent que vaig veure de petita, i al meu germà Sergi que sempre m'ha incitat a reflexionar.
A moltes persones que m'han acompanyat d'una forma o altra en la pròpia tesi o en la meva vida, amb qui he après en un moment o altre idees o mirades que es reflecteixen en aquesta tesi i que no sóc capaç d'enumerar, des del convenciment que cap obra individual ho és realment mai.

ANNEXOS

REGISTRE D’ESTRUCTURES

Registre d'estructures d'habitatge a la conca minera berguedana

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
1	Colònia de la Vall-Cases del Moreta	Habitatge Direcció	Fígols	1900	1980	1		
2	Torre Olano	Habitatge Direcció	Cercs	1900-1903		2		Inventari Patrimoni GENCAT i DIBA Padró Cercs1940
3	Consolació 1a	Colònia	Cercs	1898-1899	1990	12		Padró Cercs 1940
4	Consolació 2a	Colònia	Cercs	1904-1911	1990	12		
5	Consolació 3a	Colònia	Cercs	1921-1922	1990	8		Padró Cercs 1940
6	Consolació 5a	Colònia	Cercs	1947-1949	1990			
7	Carrer Brut	Colònia	Cercs	1893	1990	13		Padró Cercs 1940
8	Xalet de la Molina	Xalet	Cercs	1900-1930	1980?	1	1	Padró Cercs 1940
9	Caserna Guardia Civil	Habitatge Guardies Civils	Cercs	1905-1910	1996	3		Padró Cercs 1940
10	Consolació 4a	Colònia	Cercs	1916-1918	1990			
11	Carrer dels Capatassos	Colònia	Cercs	1905	1996-1997	12		
12	Casa Valero	Casa Moderna	Cercs	1903	1929-1930			
13	Xalet de FECSA	Xalet	Cercs	1932	1976	1	2	Padró Cercs 1940, Ortofoto A i B, Topo 1965
14	Habitatge de la Frau	Colònia	Cercs	1885-1886				
15	Rectoria	Habitatge religiós	Cercs	1905				Padró Cercs 1940
16	Sant Josep 3a	Colònia	Cercs	1913		12		Padró Cercs 1940
17	Sant Josep 4a	Colònia	Cercs	1919-1920		16		Padró Cercs 1940
18	Sant Josep 5a	Colònia	Cercs	1914		13		Padró Cercs 1940
19	Sant Josep 1a	Colònia	Cercs	1905-1910		9		Padró Cercs 1940
20	Sant Josep 2a	Colònia	Cercs	1905-1910		16		Padró Cercs 1940
21	Cal Bartés	Casa de pagès	Cercs	1921-1922		1		Padró Cercs 1940
22	Barracons CEFISA	Barracó	Cercs	1970				Topogràfic vigent
23	Xalet i sala de dibuix	Xalet	Cercs	1948-1949		1		Padró Cercs 1940
24	Ca l'Estanís	Colònia	Cercs					
25	Xalet CEFISA	Xalet	Cercs	1961-1962	1976	1		Topo 1965

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
26	Capdevila	Colònia	Cercs	1890		1	1	Invi Pat GENCAT, DIBA Ortofoto B, Padró 1940
27	Gran Via 2a	Colònia	Cercs	1895-1905		13		Padró Cercs 1940 i Patrimoni DIBA
28	Gran Via 1a	Colònia	Cercs	1885-1895		15		Padró Cercs 1940 i Patrimoni DIBA
29	Gran Via 3a	Colònia	Cercs	1895-1905		13		Padró Cercs 1940 i Patrimoni DIBA
30	Barriada de Tilos 2a	Colònia	Cercs	1911-1920		12-18		Plànol Sant Corneli 1933 i Padró Cercs 1940
31	Barriada de Tilos 1a	Colònia	Cercs	1911-1920		10-13		Plànol Sant Corneli 1933 i Padró Cercs 1940
32	Barriada de Tilos 3a	Colònia	Cercs	1911-1920		10-12		Plànol Sant Corneli 1933 i Padró Cercs 1940
33	Santa Bàrbara 1a	Colònia	Cercs	1911		14-18		Plànol Sant Corneli 1933 i Padró Cercs 1940
34	Santa Bàrbara 2a	Colònia	Cercs	1919-1921		12		Plànol Sant Corneli 1933
35	Santa Bàrbara 5a	Colònia	Cercs	1919-1921		8		Plànol Sant Corneli 1933
36	Santa Bàrbara 4a	Colònia	Cercs	1919-1921		16		Plànol Sant Corneli 1933
37	Santa Bàrbara 3a	Colònia	Cercs	1919-1921		12		Plànol Sant Corneli 1933
38	Santa Bàrbara 6a	Colònia	Cercs	1919-1921		4		Plànol Sant Corneli 1933
39	Porvenir 1a	Colònia	Cercs	1911		18		Plànol Sant Corneli 1933 i Padró Cercs 1940
40	Porvenir 2a	Colònia	Cercs	1911-1915		18		Plànol Sant Corneli 1933 i Padró Cercs 1940
41	Porvenir 3a	Colònia	Cercs	1911-1915		18		Plànol Sant Corneli 1933 i Padró Cercs 1940
42	Sant Romà 1a Economat	Colònia	Cercs	1911-1920		4		Plànol Sant Corneli 1933 i Padró Cercs 1940
43	Sant Romà 2a	Colònia	Cercs	1911-1920				Plànol Sant

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
	Cuina econòmica							Corneli 1933
44	Sant Romà 3a Cuartelillo	Colònia	Cercs	1911-1920		7		Plànol Sant Corneli 1933
45	El Molino	Masia	Cercs	s XIX		4-6		Plànol 1933 i Padró Cercs 1940
46	Cantina Vieja 1a	Colònia	Cercs	1885-1895	1990	4		Plànol Sant Corneli 1933 i Padró Cercs 1940
47	Cantina Vieja 2a	Colònia	Cercs	1885-1895	1990	3		Plànol Sant Corneli 1933 i Padró Cercs 1940
48	Cal Joma-Cal Jan	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1920		1		Padró La Nou 1920
49	Cal Vicensó	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1920		1		Padró La Nou 1920
50	Cal Catllà	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1920		1		Padró La Nou 1920
51	Cal Mestre	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1920		1		Padró La Nou 1920
52	Cal Ferré-Cal Tomàs	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1920		2		Padró La Nou 1920
53	Vinyoles	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1830		1	1	Padró La Nou 1920
54	Cal Saña	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1920		1		Padró La Nou 1920
55	Cal Francés	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1920		1		Padró La Nou 1920
56	Cal Viñas	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1920		1		Padró La Nou 1920
57	Cal Japó	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1920		1		Padró La Nou 1920
58	Cal Pesa-Pena	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1920		1		Padró La Nou 1920
59	Cal Cosme	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1920		1		Padró La Nou 1920
60	El Cerc	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1883		1		Padró La Nou 1920 i POUM
61	Cal Patzí	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1700		4		Padró La Nou 1920 i POUM
62	Ínsula	Masia	La Nou de Berguedà	1700		1		Padró La Nou 1920 i POUM
63	Pisos de l'Ínsula	Pisos	La Nou de Berguedà	1925		3		POUM i Plànol La Nou 1927
64	Cal Badia	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1920		1		Padró La Nou 1920
65	Cal Sastre	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	Antiga		4		Padró La Nou 1920 i POUM
66	La Solaneta	Masia	La Nou de Berguedà	1600		1		Padró La Nou 1920 i POUM

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
67	La Solana de Baix	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1890		1		Padró La Nou 1920, Orto 1952 i POUM
68	Cal Guitard	Casa Moderna	La Nou de Berguedà	1800		1	1	Padró La Nou 1920 i POUM
69	Can Bonet	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1891		3		Padró La Nou 1920 i POUM
70	Cal Romà	Casa Moderna	La Nou de Berguedà	1900		1		POUM La Nou del Berguedà
71	El Far	Casa Moderna	La Nou de Berguedà	1879		4		POUM i Plànol 1927
72	Casilla del Far	Casa Moderna	La Nou de Berguedà	1920		1		Plànol La Nou 1927
73	Cal Parra	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1920		1		Padró La Nou 1920
74	Cal Bruc	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1890		1		Padró La Nou 1920 i POUM
75	Cal Coix-Boix	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1700		1		Padró La Nou 1920 i POUM
76	Brugades	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1920		2		Padró La Nou 1920
77	Barniol-Terradelles	Masia	La Nou de Berguedà	Abans XVIII		1		Padró La Nou 1920
78	Les Agudes	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	1920		1		Topogràfic i Plànol 1927
79	Colònia del Carme CBSA	Colònia	Cercs	1927	1976	12		Padró1940 Plànol Serchs 1927 i Orto A
80	Casa Nova Estragés / Plana Estragués	Casa de pagès	Cercs	1950	1976	1		Padró Cercs 1940 - Orto B - Plànol 1927 i 1965
81	Casa Estragués	Casa de pagès	Cercs	1940	1976	5		Padró Cercs 1940, Topo 1965
82	Rodonella	Edifici plurifamiliar	Cercs	1940		2		Padró Cercs 1940 Plànol 1927 Orto B
83	La Plana	Casa de pagès	Cercs	1940	1976	1		Padró Cercs 1940 - Plànol Sant Salvador
84	Colònia Obrera CBSA 4	Colònia	Cercs	1950	1976	32		Topogràfic 1965, Ortofoto 1950, Llibre Josep Ramo
85	Colònia Obrera CBSA 3	Colònia	Cercs	1950	1976	32		Topogràfic 1965, Ortofoto 1950, Llibre Josep Ramo
86	Colònia Obrera CBSA 1	Colònia	Cercs	1950	1976	32		Topogràfic 1965, Ortofoto

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
								1950, Llibre Josep Ramo
87	Colònia Obrera CBSA 2	Colònia	Cercs	1950	1976	32		Topogràfic 1965, Ortofoto 1950, Llibre Josep Ramo
88	Maians / Mayans	Casa de pagès	Cercs	1950	1976			Padró Cercs 1940, Orto 1950, Plànol 1927
89	Vadella / Bedella	Colònia	Cercs	1930	1976			Padró Cercs 1940, Topo 1965, Llibre Josep Ramon
90	La Tuta	Casa de poble	Cercs	1940	1976	1		Padró Cercs 1940, Topo 1965, Llibre Josep Ramon
91	Angel	Casa de poble	Cercs	1940	1976	2		Padró Cercs 1940, Topo 1965, Llibre Josep Ramon
92	Comellas	Casa de poble	Cercs	1940	1976	2	1	Padró Cercs 1940, Topo 1965, Llibre Josep Ramon
93	Barba	Casa de poble	Cercs	1940	1976	1		Padró Cercs 1940, Topo 1965, Llibre Josep Ramon
94	Portalleta	Colònia	Cercs	1930	1976	12	1	Padró Cercs 1940, Topo 1965, Llibre Josep Ramon
95	Benet	Casa de poble	Cercs	1940	1976	2		Padró Cercs 1940, Topo 1965, Llibre Josep Ramon
96	Simon	Casa de poble	Cercs	1940	1976	6		Padró Cercs 1940, Topo 1965, Llibre Josep Ramon
97	Pisos CEFISA	Colònia	Cercs	1960?	1976			Topo 1965
98	Xalet FECSA	Xalet	Cercs	1945	1976			Topo 1965, Llibre Josep Ramon
99	Habitatges FECSA	Colònia	Cercs	1945	1976			Topo 1965, Llibre Josep Ramon
100	Castell	Castell	Cercs	1100	1976	2		Topo 1965
101	Cooperativa	Colònia	Cercs	1930	1976	2	1	Padró 1940, Topo 1965
102	Molinot Nou	Casa Moderna	Cercs	1940	1976	3	2	Padró 1940, Topo 1965, Orto 1950
103	Xalet Enginyers 1 CBSA	Xalet	Cercs	1944	1976	1		Orto A i B, Topo 1965
104	Xalet	Xalet	Cercs	1944	1976	1		Orto A i B,

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
	Enginyers 2 CBSA							Topo 1965
105	Casa La Molina CBSA	Casa Moderna	Cercs	1940	1976	1		Orto 1950, Topo 1965
106	Pisos CBSA	Pisos	Vallcebre	1965		9		Jaume Corominas
107	La Consolació	Colònia	Cercs	1933	1940?			Plànol Corominas 1933
108	Barracó Central Tèrmica	Barracó	Cercs	1930	1960			Fotos Antigues FECSA
109	Barracó Central Tèrmica 5	Barracó	Cercs	1930	1980			Fotos Antigues FECSA i orto56
110	Barraca NE Sant Corneli 1	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
111	Barraca NE Sant Corneli 2	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
112	Barraca NE Sant Corneli 3	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
113	Barraca NE Sant Corneli 4	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
114	Barraca NE Sant Corneli 5	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
115	Barraca NE Sant Corneli 6	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
116	Barraca NE Sant Corneli 7	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
117	Barraca NE Sant Corneli 8	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
118	Barraca NE Sant Corneli 9	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
119	Barraca NE Sant Corneli 10	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
120	Barraca NE Sant Corneli 11	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
121	Barraca NE Sant Corneli 12	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
122	Barraca NE Sant Corneli 13	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
123	Barraca NE Sant Corneli 14	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
124	Barraca NE Sant Corneli	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
125	Barraca NE Sant Corneli 15	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
126	Barraca NE Sant Corneli 16	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
127	Barraca NE Sant Corneli 17	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
128	Barraca NE Sant Corneli 18	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
129	Barraca NE Sant Corneli 19	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
130	Barraca NE Sant Corneli 20	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
131	Barraca NE Sant Corneli 21	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
132	Barraca NE Sant Corneli 22	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
133	Barraca NE Sant Corneli 23	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
134	Barraca NE Sant Corneli 24	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
135	Barraca NE Sant Corneli 25	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
136	Barraca NE Sant Corneli 26	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
137	Barraca NE Sant Corneli 27	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
138	Barraca NE Sant Corneli 28	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
139	Barraca NE Sant Corneli 29	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
140	Barraca NE Sant Corneli 30	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
141	Barraca NE Sant Corneli 31	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
142	Barraca NE Sant Corneli 32	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
143	Barraca NE Sant Corneli 33	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
144	Barraca NE Sant Corneli 34	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
145	Barraca NE Sant Corneli 35	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
146	Barraca NE Sant Corneli 36	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
147	Barraca NE Sant Corneli 37	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
148	Barraca NE Sant Corneli 38	Barraca	Cercs	1945				Prospecció, Ortofoto Sèrie B
149	Barraca NE Sant Corneli 39	Barraca	Cercs	1945				Prospecció, Ortofoto Sèrie B
150	Barraca NE Sant Corneli 40	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
151	Barraca NE Sant Corneli 41	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
152	Barraca NE Sant Corneli 42	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
153	Barraca NE Sant Corneli 43	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
154	Barraques de la tia Anita 1	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
155	Barraques de la tia Anita 2	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
156	Barraques de la tia Anita 3	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
157	Barraques de la tia Anita 4	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
158	Barraques de la tia Anita 5	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
159	Barraques de la tia Anita 6	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
160	Barraques de la tia Anita 7	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
161	Barraques de la tia Anita 8	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
162	Barraques de la tia Anita 9	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
163	Barraques de la tia Anita 10	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
164	Barraques de la tia Anita 11	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
165	Barraques de la tia Anita 12	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
166	Barraques de la tia Anita 13	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
167	Barraques de la tia Anita 14	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
168	Barraques de la tia Anita 15	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
169	Barraques de	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
	la tia Anita 16							Sèrie B
170	Barraques de la tia Anita 17	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
171	Barraques de la tia Anita 18	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
172	Barraques de la tia Anita 19	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
173	Barraques de la tia Anita 20	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
174	Barraques de la tia Anita 21	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
175	Barraques de la tia Anita 22	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
176	Barraques de la tia Anita 23	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
177	Barraques de la tia Anita 24	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
178	Barraques de la tia Anita 25	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
179	Barraques de la tia Anita 26	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
180	Barraques de la tia Anita 27	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
181	Barraques de la tia Anita 28	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
182	Barraques de la tia Anita 29	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
183	Barraques de la tia Anita 30	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
184	Barraques de la tia Anita 31	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
185	Barraques de la tia Anita 32	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
186	Barraques de la tia Anita 33	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
187	Barraques de la tia Anita 34	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
188	Barraques de la tia Anita 35	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
189	Barraques de la tia Anita 36	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
190	Barraques de la tia Anita 37	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
191	Barraques de la tia Anita 38	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
192	Barraques de la tia Anita 39	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
193	Barraques de	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
	la tia Anita 40							Sèrie B
194	Barraques de la tia Anita 41	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
195	Barraques de la tia Anita 42	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
196	Barraques de la tia Anita 43	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
197	Barraques de la tia Anita 44	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
198	Barraques de la tia Anita 45	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
199	Barraques de la tia Anita 46	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
200	Barraques de la tia Anita 47	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
201	Barraques de la tia Anita 48	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
202	Barraques de la tia Anita 49	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
203	Barraques de la tia Anita 50	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
204	Barraques de la tia Anita 51	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
205	Barraques de la tia Anita 52	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
206	Barraques de la tia Anita 53	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
207	Barraques de la tia Anita 54	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
208	Barraques de la tia Anita 55	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
209	Barraques de la tia Anita 56	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
210	Barraques de la tia Anita 57	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
211	Barraques de la tia Anita 58	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
212	Barraques de la tia Anita 59	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
213	Barraques de la tia Anita 60	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
214	Barraques de la tia Anita 61	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
215	Barraques de la tia Anita	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
	62							
216	Barraques de la tia Anita 63	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
217	Barraques de la tia Anita 64	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
218	Barraques de la tia Anita 65	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
219	Barraques de la tia Anita 66	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
220	Barraques de la tia Anita 67	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
221	Barraques de la tia Anita 68	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
222	Barraques de la tia Anita 69	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
223	Barraques de la tia Anita 70	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
224	Barraques de la tia Anita 80	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
225	Barraques de la tia Anita 81	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
226	Barraques de la tia Anita 82	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
227	Barraques de la tia Anita 83	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
228	Barraques de la tia Anita 84	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
229	Barraques de la tia Anita 85	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
230	Barraques de la tia Anita 86	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
231	Barraques de la tia Anita 87	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
232	Barraques de la tia Anita 88	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
233	Barraques de la tia Anita 89	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
234	Barraques de la tia Anita 90	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
235	Barraques de la tia Anita 91	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
236	Barraques de	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
	la tia Anita 92							Sèrie B
237	Barraques de la tia Anita 93	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
238	Barraques de la tia Anita 94	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
239	Barraques de la tia Anita 95	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
240	Barraques de la tia Anita 96	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
241	Barraques de la tia Anita 97	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
242	Barraques de la tia Anita 98	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
243	Casa Capdevila	Casa de pagès	Cercs	1700		2	1	Invi Pat GENCAT, DIBA Ortofoto B, Padró 1940
244	Barraca Tilos 1	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
245	Barraca Tilos 2	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
246	Barraca Tilos 3	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
247	Barraca Tilos 4	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
248	Barraca Tilos 5	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
249	Barraca Tilos 6	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
250	Barraca Tilos 7	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
251	Barraca Tilos 8	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
252	Barraca Tilos 9	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
253	Barraca Tilos 10	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
254	Barraca Tilos 11	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
255	Barraca Tilos 12	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
256	Barraca Tilos 13	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
257	Barraca Tilos 14	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
258	Barraca Tilos 15	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
259	Barraca Tilos 16	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
260	Barraca Tilos 17	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
261	Barraca Tilos 18	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
262	Barraca Tilos 19	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
263	Barraca Tilos 20	Barraca	Cercs	1927	1990			Ortofoto Sèrie B
264	Barraca Tilos 21	Barraca	Cercs	1927	1990			Ortofoto Sèrie B
265	Barraca Tilos 22	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
266	Barraca Tilos 23	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
267	Barraca Tilos 24	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
268	Barraca Tilos 25	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
269	Barraca Tilos 26	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
270	Barraca Tilos 27	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
271	Barraca Tilos 28	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
272	Barraca Tilos 29	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
273	Barraca Tilos 30	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
274	Barraca Tilos 31	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
275	Barraca Tilos 32	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
276	Barraca Tilos 33	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
277	Barraca Tilos 34	Barraca	Cercs	1927	1990			Ortofoto Sèrie B
278	Barraca Tilos 35	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
279	Barraca Tilos 36	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
280	Barraca Tilos 37	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
281	Barraca Tilos 38	Barraca	Cercs	1927	1990			Ortofoto Sèrie B
282	Barraca Tilos 39	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
283	Barraca Tilos 40	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
284	Barraca Tilos 41	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
285	Barraca Tilos 42	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
286	Barraca Tilos 43	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
287	Barraca Tilos 44	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
288	Barraca Tilos 45	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
289	Barraca Tilos 46	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
290	Barraca Tilos 47	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
291	Barraca Tilos 48	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
292	Barraca Tilos 49	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
293	Barraca mig Sant Corneli 1	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
294	Barraca mig Sant Corneli 2	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
295	Barraca mig Sant Corneli 3	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
296	Barraca mig Sant Corneli 4	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
297	Barraca mig Sant Corneli 5	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
298	Barraca mig Sant Corneli 6	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
299	Barraca mig Sant Corneli 7	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
300	Barraca mig Sant Corneli 9	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
301	Barraca mig Sant Corneli 10	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
302	Barraca mig Sant Corneli 11	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
303	Barraca mig Sant Corneli 12	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
304	Barraca mig Sant Corneli 13	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
305	Barraca mig Sant Corneli 14	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
306	Barraca mig Sant Corneli 15	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
307	Barraca mig Sant Corneli 16	Barraca	Cercs	1945	1980			Ortofoto Sèrie B
308	Barraca mig Sant Corneli 17	Barraca	Cercs	1945				Ortofoto Sèrie B
309	Barraca Sant Romà 1	Barraca	Cercs	1945	2000			Ortofoto Sèrie B
310	Barraca Sant Romà 2	Barraca	Cercs	1945	2000			Ortofoto Sèrie B
311	Barraca Sant Romà 3	Barraca	Cercs	1945	2000			Ortofoto Sèrie B

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
312	Barraca Sant Romà 4	Barraca	Cercs	1945	2000			Ortofoto Sèrie B
313	Barraca Sant Romà 5	Barraca	Cercs	1945	2000			Ortofoto Sèrie B
314	Barraca Sant Romà 6	Barraca	Cercs	1945	2000			Ortofoto Sèrie B
315	Barraca Sant Romà 7	Barraca	Cercs	1945	2000			Ortofoto Sèrie B
316	Barraca Sant Romà 8	Barraca	Cercs	1945	2000			Ortofoto Sèrie B
317	Barraca Sant Romà 9	Barraca	Cercs	1945	2000			Ortofoto Sèrie B
318	Barraca Sant Romà 10	Barraca	Cercs	1945	2000			Ortofoto Sèrie B
319	Barraca Sant Romà 11	Barraca	Cercs	1945	2000			Ortofoto Sèrie B
320	Barraca Sant Romà 12	Barraca	Cercs	1945	2000			Ortofoto Sèrie B
321	Barraca Sant Romà 13	Barraca	Cercs	1945	2000			Ortofoto Sèrie B
322	Barraca Sant Romà 14	Barraca	Cercs	1945	2000			Ortofoto Sèrie B
323	Barraca Sant Romà 15	Barraca	Cercs	1945	2000			Ortofoto Sèrie B
324	Barraca Sant Romà 16	Barraca	Cercs	1945	2000			Ortofoto Sèrie B
325	Barraca Sant Romà 17	Barraca	Cercs	1945	2000			Ortofoto Sèrie B
326	Barraca Sant Romà 18	Barraca	Cercs	1945	2000			Ortofoto Sèrie B
327	Barraca Sant Romà 19	Barraca	Cercs	1945	2000			Ortofoto Sèrie B
328	Barraca Sant Romà 20	Barraca	Cercs	1945	2000			Ortofoto Sèrie B
329	Barraca Sant Romà 21	Barraca	Cercs	1945	2000			Ortofoto Sèrie B
330	Barraca SE Sant Corneli 1	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
331	Barraca SE Sant Corneli 2	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
332	Barraca SE Sant Corneli 3	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
333	Barraca SE Sant Corneli 4	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
334	Barraca SE Sant Corneli 5	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
335	Barraca SE Sant Corneli 6	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
336	Barraca SE Sant Corneli 7	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
337	Barraca SE Sant Corneli	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
	8							
338	Barraca SE Sant Corneli 9	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
339	Barraca SE Sant Corneli 10	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
340	Barraca SE Sant Corneli 11	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
341	Barraca SE Sant Corneli 12	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
342	Barraca SE Sant Corneli 13	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
343	Barraca SE Sant Corneli 14	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
344	Barraca SE Sant Corneli 15	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
345	Barraca SE Sant Corneli 16	Barraca	Cercs	1927				Ortofoto Sèrie B
346	Barraca SE Sant Corneli 17	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
347	Barraca SE Sant Corneli 18	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
348	Barraca SE Sant Corneli 19	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
349	Barraca SE Sant Corneli 20	Barraca	Cercs	1927	1980			Ortofoto Sèrie B
350	Barraca SE Sant Corneli 21	Barraca	Cercs	1927	2000			Ortofoto Sèrie B
351	Barraca SE Sant Corneli 22	Barraca	Cercs	1927	2000			Ortofoto Sèrie B
352	Barraca SE Sant Corneli 23	Barraca	Cercs	1927	2000			Ortofoto Sèrie B
353	Barraca SE Sant Corneli 24	Barraca	Cercs	1927	2000			Ortofoto Sèrie B
354	Barraca SE Sant Corneli 25	Barraca	Cercs	1927	2000			Ortofoto Sèrie B
355	Barraca SE Sant Corneli 26	Barraca	Cercs	1927	2000			Ortofoto Sèrie B
356	Barraca SE Sant Corneli 27	Barraca	Cercs	1927	2000			Ortofoto Sèrie B
357	Barraca SE Sant Corneli	Barraca	Cercs	1927	2000			Ortofoto Sèrie B

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
	28							
358	Barraca SE Sant Corneli 29	Barraca	Cercs	1927	2000			Ortofoto Sèrie B
359	Barraca SE Sant Corneli 30	Barraca	Cercs	1927	2000			Ortofoto Sèrie B
360	Barraca SE Sant Corneli 31	Barraca	Cercs	1927	2000			Ortofoto Sèrie B
361	Barraca SE Sant Corneli 32	Barraca	Cercs	1927	2000			Ortofoto Sèrie B
362	Barraca NO Sant Corneli 1	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
363	Barraca NO Sant Corneli 2	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
364	Barraca NO Sant Corneli 3	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
365	Barraca NO Sant Corneli 4	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
366	Barraca NO Sant Corneli 5	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
367	Barraca NO Sant Corneli 6	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
368	Barraca NO Sant Corneli 7	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
369	Barraca NO Sant Corneli 8	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
370	Barraca NO Sant Corneli 9	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
371	Barraca NO Sant Corneli 10	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
372	Barraca NO Sant Corneli 11	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
373	Barraca NO Sant Corneli 12	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
374	Barraca NO Sant Corneli 13	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
375	Barraca NO Sant Corneli 14	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
376	Barraca NO Sant Corneli 15	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
377	Barraca NO Sant Corneli	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
	16							
378	Barraca NO Sant Corneli 17	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
379	Barraca NO Sant Corneli 18	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
380	Barraca NO Sant Corneli 19	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
381	Barraca NO Sant Corneli 20	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
382	Barraca NO Sant Corneli 21	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
383	Barraca NO Sant Corneli 22	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
384	Barraca NO Sant Corneli 23	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
385	Barraca NO Sant Corneli 24	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
386	Barraca NO Sant Corneli 25	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
387	Barraca NO Sant Corneli 26	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
388	Barraca NO Sant Corneli 27	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
389	Barraca NO Sant Corneli 28	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
390	Barraca NO Sant Corneli 29	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
391	Barraca NO Sant Corneli 30	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
392	Barraca NO Sant Corneli 31	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
393	Barraca NO Sant Corneli 32	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
394	Barraca NO Sant Corneli 33	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
395	Barraca NO Sant Corneli 34	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
396	Barraca NO Sant Corneli 35	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
397	Barraca NO Sant Corneli	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
	36							
398	Barraca NO Sant Corneli 37	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
399	Barraca NO Sant Corneli 38	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
400	Barraca NO Sant Corneli 39	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
401	Barraca NO Sant Corneli 40	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
402	Barraca NO Sant Corneli 41	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
403	Barraca NO Sant Corneli 42	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
404	Barraca NO Sant Corneli 43	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
405	Barraca NO Sant Corneli 44	Barraca	Cercs	1927	2010			Ortofoto Sèrie B
406	Santa Cecília 1a	Colònia	Cercs	1952-1955		27		Plànol Sant Corneli 1933
407	Santa Cecília 2a	Colònia	Cercs	1952-1955		12		Plànol Sant Corneli 1933
408	Hospitalillo	Casa Moderna	Cercs	1904		1		Prospecció
409	Casa Esteve	Casa de pagès	Cercs	1900	1950	3		Padró Cercs 1940
410	Habitatge rectoria Xipell	Habitatge religiós	Cercs	1955		1	1	Padró Cercs 1940
411	Habitatge rectoria	Habitatge religiós	Cercs	1962		1		Padró Cercs 1940
412	Edifici Mina Sant Josep	Colònia	Cercs	1927	1980			Padró Cercs 1940
413	Escola-casa St Josep-Consolació	Casa Moderna	Cercs	1910		2		Padró Cercs 1940
414	Cal Petit	Masia	Fígols	1870		1		Notícia oral
415	Cantina-Casa Wagner	Xalet	Fígols	1900	1990	1		
416	Els Pisos	Pisos	Fígols	1927	1953	18		
417	Colònia de la Vall-Cases del Moreta	Colònia	Fígols	1900		1		
418	Casa Fontané	Casa de pagès	Cercs	1927		1		Plànol Serchs 1927
419	Barraca del Chapó	Barraca	Cercs	1927				Plànol Serchs 1927
420	Cases Noves del Collet	Colònia	Guardiola	1900		9		Plànol Guardiola de Berguedà 1927 i Patri

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
								DIBA
421	Cal Catllà	Casa de pagès	Fígols	1939		2	1	Padró Fígols 1939
422	Cal Massana	Casa Moderna	Fígols	1900		1	2	Padró Fígols 1939
423	Cal Portalleta	Casa de pagès	Fígols	1939		1		Padró Fígols 1939
424	Can Gorra de Dalt	Casa de pagès	Fígols	1927		1		Padró Fígols 1939
425	Cal Det	Casa de pagès	Fígols	1840		1		Padró Fígols 1939
426	Cal Clenxa	Casa Moderna	Fígols	1880		1		Padró Fígols 1939
427	Cal Moixó	Casa de pagès	Fígols	1927	1980	1		Padró Fígols 1939
428	Cal Jaume	Casa de pagès	Fígols	1927		1		Padró Fígols 1939
429	Cal Rotllan-Rutllat	Casa de pagès	Fígols	1939	1980	1		Padró Fígols 1939
430	Cal Coix	Casa de pagès	Fígols	1927	1980	1	1	Padró Fígols 1939
431	Cal Negre	Casa de pagès	Fígols	1927	1980	1		Padró Fígols 1939
432	Cal Llot-Xot	Casa de pagès	Fígols	1927	1970	1		Padró Fígols 1939
433	Cal Gravat	Masia	Vallcebre	1927		1		Padró Vallcebre 1936
434	Cal Jandents	Casa de pagès	Vallcebre	1910	1990	1		Padró Vallcebre 1936
435	Cal Mulaté	Casa de pagès	Vallcebre	1910		1		Padró Vallcebre 1936
436	Cal Nis	Casa de pagès	Vallcebre	1910		1		Padró Vallcebre 1936
437	Cal Jep Rotes	Casa de pagès	Vallcebre	1932		2		Padró Vallcebre 1936
438	Cal Victòria	Masia	Vallcebre	1700		1		Padró Vallcebre 1936
439	Cal Pauló	Masia	Vallcebre	1908		2		Padró Vallcebre 1936
440	Barraca de Cal Jepó	Barraca	Vallcebre	1945				POUM Vallcebre
441	Cal Masot	Masia	Vallcebre	1910		1		Padró Vallcebre 1936
442	Ca l'Àries	Casa Moderna	Vallcebre	1950				POUM Vallcebre
443	Cal Grau	Casa Moderna	Vallcebre	1945				POUM Vallcebre
444	Cal Barrol	Masia	Vallcebre	1700		1		Padró Vallcebre 1936

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
445	Cal Periques	Casa de pagès	Vallcebre	1920		1		Padró Vallcebre 1936
446	Cal Monjo	Casa de pagès	Vallcebre	1700		1		Padró Vallcebre 1936
447	Cal Lleuger	Masia	Vallcebre	1750		1		Padró Vallcebre 1936
448	Creudabella	Masia	Vallcebre	1910		1		Padró Vallcebre 1936
449	Cal Toni	Casa de pagès	Vallcebre	1856		1		Padró Vallcebre 1936
450	Cal Curí	Casa de pagès	Vallcebre	1650		2		Padró Vallcebre 1936
451	Cal Mullàs	Casa de pagès	Vallcebre	1910		1		Padró Vallcebre 1936
452	Cal Marlans	Casa de pagès	Vallcebre	1910		1		Padró Vallcebre 1936
453	Cal Xalet	Masia	Vallcebre	1910		1	1	Padró Vallcebre 1936
454	Cal Pauló	Casa de pagès	Vallcebre	1927		1		Padró Vallcebre 1936
455	La Batalla	Casa de pagès	Vallcebre	1910		1		Padró Vallcebre 1936
456	Cal Ton Comellas	Casa de pagès	Vallcebre	1910		1		Padró Vallcebre 1936
457	Cal Genís	Masia	Vallcebre	1910		1		Padró Vallcebre 1936
458	Campons-Cal Pons	Masia	Vallcebre	1864		2		Padró Vallcebre 1936
459	Cal Carot	Casa de pagès	Vallcebre	1910		2		Padró Vallcebre 1936
460	El Pla	Masia	Vallcebre	1700		1		Padró Vallcebre 1936
461	Pisos de Cal Galceran	Pisos	Vallcebre	1950		2		POUM Vallcebre
462	Pisos de Cal Galceran 2	Pisos	Vallcebre	1950		0		POUM Vallcebre
463	Cal Galceran	Masia	Vallcebre	1862		1		POUM Vallcebre
464	Cal Francès-Francesc	Casa de pagès	Vallcebre	1910		1		POUM Vallcebre
465	Cal Mariner	Casa de pagès	Vallcebre	1927		1	1	Padró Vallcebre 1936

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
466	El Pujal	Casa de pagès	Vallcebre	1910				POUM Vallcebre
467	Cal Manel	Casa Moderna	Vallcebre	1910		2		POUM Vallcebre
468	La Cantina de Sant Julià	Casa Moderna	Vallcebre	1949		1		POUM Vallcebre
469	Casa i escola Sant Julià	Casa Moderna	Vallcebre	1949		1		POUM Vallcebre
470	Barraca Sant Julià 1	Barraca	Vallcebre	1950	1980			Ortofoto Sèrie B
471	Barraca Sant Julià 2	Barraca	Vallcebre	1950	1980			Ortofoto Sèrie B
472	Barraca Sant Julià 3	Barraca	Vallcebre	1950	1980			Ortofoto Sèrie B
473	Barraca Sant Julià 4	Barraca	Vallcebre	1950	1980			Ortofoto Sèrie B
474	Barraca Sant Julià 5	Barraca	Vallcebre	1950	1980			Ortofoto Sèrie B
475	Barraca Sant Julià 6	Barraca	Vallcebre	1950	1980			Ortofoto Sèrie B
476	Barraca Sant Julià 7	Barraca	Vallcebre	1950	1980			Ortofoto Sèrie B
477	Barraca Sant Julià 8	Barraca	Vallcebre	1950	1980			Ortofoto Sèrie B
478	Barraca Sant Julià 9	Barraca	Vallcebre	1950	1980			Ortofoto Sèrie B
479	Can Soler	Masia	Vallcebre	1600		3		POUM Vallcebre
480	Hostalets	Hostal	Vallcebre	1900				POUM Vallcebre i Inventari Patrimoni GENCAT
481	Muga	Casa de pagès	Vallcebre	1856		1		POUM Vallcebre
482	Can Vila	Casa de pagès	Vallcebre	1927		1		POUM Vallcebre
483	Cal Xelu	Casa de pagès	Vallcebre	1910		1		POUM Vallcebre
484	Cal Janet	Casa Moderna	Vallcebre	1927				POUM Vallcebre
485	Cal Capblanc	Casa de pagès	Fígols	1850		1		POUM Fígols
486	Cal Tuyes-Comelles	Casa Moderna	Cercs	1900		5		GENCAT i Patrimoni DIBA / Padró 1940
487	Hostal El Collet d'Eina	Hostal	Guardiola	1700		1		Inventari Patrimoni GENCAT
488	Colònia El Collet	Colònia	Guardiola	1878		2		Inventari Patrimoni GENCAT
489	Barriada de La Rodonella 6	Edifici plurifamiliar	Cercs	1950				Inventari Patrimoni GENCAT
490	Barriada de La Rodonella 1	Edifici plurifamiliar	Cercs	1950				Inventari Patrimoni GENCAT

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
491	Barriada de La Rodonella 2	Edifici plurifamiliar	Cercs	1950				Inventari Patrimoni GENCAT
492	Barriada de La Rodonella 4	Edifici plurifamiliar	Cercs	1950				Inventari Patrimoni GENCAT
493	Barriada de La Rodonella 3	Edifici plurifamiliar	Cercs	1950				Inventari Patrimoni GENCAT
494	Barriada de La Rodonella 5	Edifici plurifamiliar	Cercs	1950				Inventari Patrimoni GENCAT
495	Barraca Mina Hostalets 1	Barraca	Vallcebre	1914	1963			Patrimoni DIBA
496	Barraca Minera 1	Barraca	Vallcebre	1900				Patrimoni DIBA
497	Barraca Minera 2	Barraca	Vallcebre	1900				Patrimoni DIBA
498	Ca La Bòrnia	Casa Moderna	Cercs	1890				Patrimoni DIBA
499	Cal Co	Casa de poble	Cercs	1880		1		Patrimoni DIBA
500	Cal Conill	Casa de pagès	Cercs	1927		1		Patrimoni DIBA / Padró 1940 / Plànol 1927
501	Les Planes	Casa de pagès	La Nou de Berguedà	Antiga	1980	2		POUM La Nou del Berguedà
502	Cal Gorra	Casa de pagès	Cercs	1927		2		Padró Cercs 1940
503	El quer-Al Qué	Casa de pagès	Cercs	1927		2		Padró Cercs 1940
504	La Costa	Casa de pagès	Cercs	1927	1990	1		Padró Cercs 1940
505	Casamina Vella	Casa Moderna	Cercs	1927		3		Padró Cercs 1940 i Plànol Serchs 1927
506	Casamina Nova	Casa Moderna	Cercs	1927		2		Padró Cercs 1940 i Plànol Serchs 1927
507	Casa Mintrosa	Casa de pagès	Cercs	1927		2		Padró Cercs 1940 i Plànol Serchs 1927
508	Can Torné	Casa de pagès	Cercs	1927		2		Padró Cercs 1940 i Plànol Serchs 1927
509	Can Vallobrega	Casa de pagès	Cercs	1927		2		Padró Cercs 1940 i Plànol Serchs 1927
510	Can Arola	Casa de pagès	Cercs	1927		1		Padró Cercs 1940 i Plànol Serchs 1927
511	Molí Andreuet	Casa de pagès	Cercs	1927		1		Padró Cercs 1940 i Plànol Serchs 1927
512	Cal Curt	Casa de pagès	Cercs	1927		1		Padró Cercs 1940
513	Can Xel-Chel	Casa de pagès	Cercs	1927		1		Padró Cercs 1940

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
514	La Balma-Bauma	Casa de pagès	Cercs	1927		1		Padró Cercs 1940 i Plànol Serchs 1927
515	Caselles	Casa de pagès	Cercs	1927		1		Padró Cercs 1940 i Plànol Serchs 1927
516	Casanova	Casa de pagès	Cercs	1927		1		Padró Cercs 1940 i Plànol Serchs 1927
517	Ca l'Agustí	Casa de poble	Cercs	1910		2		Padró Cercs 1940
518	Cal Curriu	Casa de poble	Cercs	1910		1		Topogràfic ICC
519	Cal Tuyes	Casa de poble	Cercs	1910				Croquis Corominas
520	Tomàs Roca	Casa de poble	Cercs	1910		2	1	Padró Cercs 1940 - Croquis Corominas
521	Guix	Casa de poble	Cercs	1910		1		Padró Cercs 1940 - Croquis Corominas
522	Jordi	Casa de poble	Cercs	1910	1980	1		Padró Cercs 1940 - Croquis Corominas
523	Roca	Casa de poble	Cercs	1910		1		Padró Cercs 1940 - Croquis Corominas
524	Jan	Casa de poble	Cercs	1910		1		Padró Cercs 1940 - Croquis Corominas
525	Costa	Casa de poble	Cercs	1910		2		Padró Cercs 1940 - Croquis Corominas
526	Vilada	Casa de poble	Cercs	1910		2		Padró Cercs 1940 - Croquis Corominas
527	Rossell	Casa de poble	Cercs	1910		2		Padró Cercs 1940 - Croquis Corominas
528	Terrissé	Casa de poble	Cercs	1910		10		Padró Cercs 1940 - Croquis Corominas
529	Mitjé-Mitjer	Casa de poble	Cercs	1910		4		Padró Cercs 1940 - Croquis Corominas
530	Cal Pau	Casa de poble	Cercs	1910		1		Padró Cercs 1940 - Croquis Corominas
531	Hermano	Casa de	Cercs	1910		1		Padró Cercs

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
		poble						1940 - Croquis Corominas
532	Petit	Casa de poble	Cercs	1910		1		Padró Cercs 1940 - Croquis Corominas
533	Miquel	Casa de poble	Cercs	1910		3		Padró Cercs 1940 - Croquis Corominas
534	Tomàs	Casa de poble	Cercs	1910		2		Padró Cercs 1940 - Croquis Corominas
535	Baqué	Casa de poble	Cercs	1910		8		Padró Cercs 1940 - Croquis Corominas
536	Sabater-Zapatería	Casa de poble	Cercs	1910		7		Padró Cercs 1940 - Croquis Corominas
537	Cal Gran	Casa de pagès	Fígols	1890	1960	1		Memòria Oral
538	Can Moreta	Casa Moderna	Fígols	1927	1980			Topogràfic
539	Cal Pantumina	Casa de pagès	Vallcebre	1927	1980	1		Memòria Oral
540	Barraca Minera 3	Barraca	Vallcebre	1900				Prospecció
541	Cal Bassench	Masia	Vallcebre	1750		1		Padró Vallcebre 1936
542	Barraca Cal Bassench	Casa de pagès	Vallcebre	1940				Memòria Oral
543	Barraca Minera de Cal Pauló	Barraca	Vallcebre	1945				Memòria oral i prospecció
544	Cal Berto-Bento	Masia	Vallcebre	1700				Memòria Oral
545	Barraca Mina Hostalets 2	Barraca	Vallcebre	1914	1963			Patrimoni DIBA
546	Cal Simon	Casa de pagès	Vallcebre	1927				Memòria oral
547	Cal Negre	Casa de pagès	Vallcebre	1927		1		Memòria Oral
548	Cal Ramon	Casa de pagès	Vallcebre	1927				Memòria Oral
549	La Cantina	Casa Moderna	Vallcebre	1950				Ortofoto i POUM
550	BCP223	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
551	BCP222	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
552	BCP221	Barracó	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
553	BCP108	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
554	BCP110	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
555	BCP104	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
556	BCP224	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
557	BCP105	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
558	BCP109	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
559	BCP103	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
560	BCP106	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
561	BCP102	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
562	BCP107	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
563	BCP101	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
564	BCP100	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
565	BCP113	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
566	BCP111	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
567	BCP115	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
568	BCP112	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
569	BCP116	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
570	BCP120	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
571	BCP213	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
572	BCP119	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
573	BCP118	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
574	BCP214	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
575	BCP215	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
576	BCP121	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
577	BCP205	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
578	BCP204	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
579	BCP203	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
580	BCP226	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
581	BCP209	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
582	BCP211	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
583	BCP208	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
584	BCP210	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
585	BCP207	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
586	BCP114	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
587	BCP216	Barraca	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
588	CCP122	Xalet	Vallcebre	1940				Intervenció arqueològica
589	Barraca Minera 4	Barraca	Vallcebre	1900				Ortofoto 1983
590	Barraca Minera 5	Barraca	Vallcebre	1900				Ortofoto 1983
591	Barracó de Tumí 1	Barracó	Vallcebre	1970	1990			Ortofoto i Relleu Fotogràfic
592	Barracó de Tumí 2	Barracó	Vallcebre	1970	1990			Ortofoto i Relleu Fotogràfic
593	Barracó de Tumí 3	Barracó	Vallcebre	1970	1990			Ortofoto i Relleu Fotogràfic
594	Barracó de Tumí 4	Barracó	Vallcebre	1970	1990			Ortofoto i Relleu Fotogràfic
595	Barracó de Tumí 5	Barracó	Vallcebre	1970	1990			Ortofoto i Relleu Fotogràfic
596	Barracó de Tumí 6	Barracó	Vallcebre	1970	1990			Ortofoto i Relleu Fotogràfic
597	Barracó de Tumí 7	Barracó	Vallcebre	1970	1990			Ortofoto i Relleu Fotogràfic
598	Barracó Central Tèrmica 4	Barracó	Cercs	1930	1980			Fotos Antigues FECSA i orto56
599	Barracó Central Tèrmica 1	Barracó	Cercs	1930	1980			Fotos Antigues FECSA i orto56
600	Barracó Central Tèrmica 2	Barracó	Cercs	1930	1980			Fotos Antigues FECSA i orto56
601	Barracó Central Tèrmica 3	Barracó	Cercs	1930	1980			Fotos Antigues FECSA i orto56
602	Barracó FECSA Nova Central 1	Barracó	Cercs	1968	1993			Fons FECSA i ortofotos
603	Barracó FECSA Nova Central 2	Barracó	Cercs	1968	1993			Fons FECSA i ortofotos
604	Barracó	Barracó	Cercs	1968	2001			Fons FECSA i

OID_	Nom	Tipus	Municipi	Cronologia	Desparici	Num_UD	Ind_Solts	Font
	FECSA Nova Central 3							ortofotos
605	Barracó FECSA Nova Central 4	Barracó	Cercs	1968	1971			Fons FECSA i ortofotos
606	Pavelló CBSA 1	Colònia	Cercs	1942	1976			Orto i actes municipals
607	Pavelló CBSA 2	Colònia	Cercs	1942	1976			Orto i actes municipals
608	Pavelló CBSA 3	Colònia	Cercs	1942	1976			Orto i actes municipals
609	Pavelló CBSA 4	Colònia	Cercs	1942	1976			Orto i actes municipals
610	Pavelló CBSA 5	Colònia	Cercs	1942	1976			Orto i actes municipals
611	Pavelló CBSA 6	Colònia	Cercs	1942	1976			Orto i actes municipals

ANNEX CARTOGRÀFIC I PLANIMÈTRIC

380000 390000 400000 410000 420000 430000

4680055
4670055
4660055
4650055
4640055

NOM DEL PROJECTE

La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

MUNICIPI

Fígols, Vallcebre, La Nou de Berguedà, Guardiola de Berguedà i Cercs

COMARCA

Berguedà

LLEGENDA

El Berguedà

Límit municipal

Estructures documentades

Escala 1:175.000

originals DIN-A3

N

0 2,5 5 7,5 10 km

UNIVERSITAT DE BARCELONA

BASE CARTOGRÀFICA: ICC www.icc.cat
PROJECCIÓ UTM FUS 31N / ETRS 89

PLÀNOL NÚM.: 1

380000 390000 400000 410000 420000 430000

398000 400000 402000 404000 406000 408000 410000 412000

4674055 4672055 4670055 4668055 4666055

N

Saldes
Vallcebre
Guardiola de Berguedà
Sant Julià de Cerdanyola
la Pobla de Lillet
la Nou de Berguedà
Castell de l'Areny
Figols
Cercs
Vilada
Montmajor
Castellar del Riu

Mines
Edificis d'habitatges i estructures

398000 400000 402000 404000 406000 408000 410000 412000

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TÍTOL:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

PLÀNOL:
Localització dels edificis i estructures documentats a l'Alt Berguedà

ESCALA:
0 1 2 3 4 km
Original DIN-A3

PLANIMETRIA:
Laia Gallego Vila

DATA:
Octubre 2022

FULL:
2

398000 400000 402000 404000 406000 408000 410000 412000

4674055 4672055 4670055 4668055 4666055

Saldes
Vallcebre
Guardiola de Berguedà
Sant Julià de Cerdanyola
la Pobla de Lillet
la Nou de Berguedà
Figols
Cercs
Montmajor
Castellar del Riu

Mines

Arquitectura del poder

- Habitatge Direcció
- Habitatge Guardies Civils
- Xalet

Arquitectura vernacla

- Casa de pagès
- Masia
- Casa de poble
- Hostal

Habitatge obrer

- Colònia
- Pisos
- Edifici plurifamiliar
- Casa Moderna
- Barracó
- Barraca

398000 400000 402000 404000 406000 408000 410000 412000

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TÍTOL:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

PLÀNOL:
Localització dels diferents tipus d'habitatges documentats a l'Alt Berguedà

ESCALA:
0 1 2 3 4 km
Original DIN-A3

PLANIMETRIA:
Laia Gallego Vila

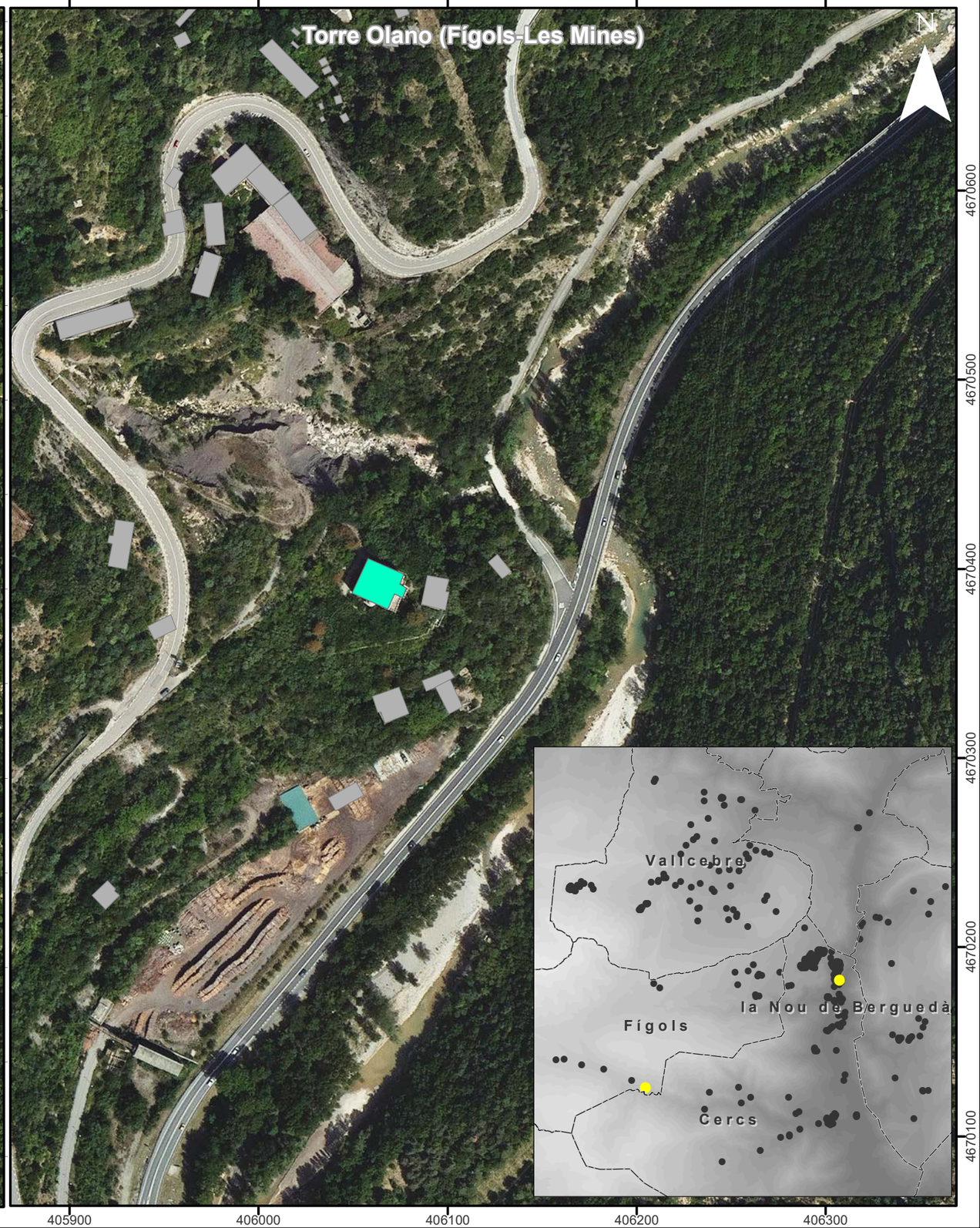
DATA:
Octubre 2022

FULL:
3

Torre del Moreta (Colònia de la Vall)

Torre Olano (Fígols-Les Mines)

UNIVERSITAT DE BARCELONA	TÍTOL: **La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana**	PLÀNOL: **Localització dels habitatges de la direcció a l'Alt Berguedà**	ESCALA: 0 50 100 150 200 250 m Original DIN-A3	PLANIMETRIA: Laia Gallego Vila DATA: Octubre 2022	FULL: 4

405500 405600 405700 405800 405900 406000 406100 406200 406300 406400

4670655 4670555 4670455 4670355 4670255 4670155

N

Mines

Caserna de la Guàrdia Civil

Altres edificis d'habitatges

Vallcebre

la Nou de Berguedà

Fígols

Cercs

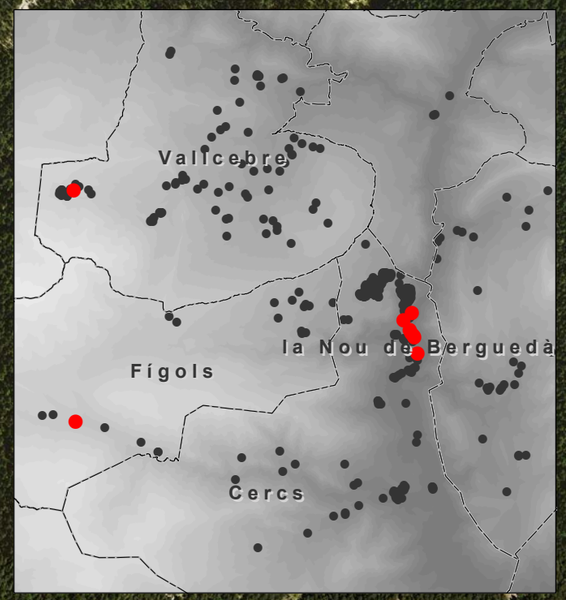
UNIVERSITAT DE BARCELONA	TÍTOL: **La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana**	PLÀNOL: **Localització de la Caserna de la Guàrdia Civil**	ESCALA: 0 50 100 150 200 250 m Original DIN-A3	PLANIMETRIA: Laia Gallego Vila DATA: Octubre 2022	FULL: 5

Casa Wagner (Peguera, Fígols)

Xalets de la vora del Llobregat (Cercs)

Casita de Papel (Coll de Pradell, Vallcebre)

N

Mines

Xalets

Altres edificis d'habitatges

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TÍTOL:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

PLÀNOL:
Localització de la Caserna de la Guàrdia Civil

ESCALA:
0 125 250 375 500 m
Original DIN-A3

PLANIMETRIA:
Laia Gallego Vila

DATA:
Octubre 2022

FULL:
6

398000 400000 402000 404000 406000 408000 410000 412000

4674055 4672055 4670055 4668055 4666055

Gisclareny

Saldes

Vallcebre

Guardiola de Berguedà

Sant Julià de Cerdanyola

la Pobla de Lillet

la Nou de Berguedà

Figols

Cercs

Montmajor

Castellar del Riu

N

Mines

Cronologia

- XVII
- XVIII
- 1800-1850
- 1850-1880
- 1880-1900
- 1900-1910
- 1910-1920
- 1920-1930
- 1930-1940
- 1940-1950

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TÍTOL:

La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

PLÀNOL:

Localització dels diferents habitatges vernacles (cases de pagès, cases de poble, masies i hostals) en què visqueren miners, per primera notícia documentada d'existència de l'edifici.

ESCALA:

0 1 2 3 4 km

Original DIN-A3

PLANIMETRIA:

Laia Gallego Vila

DATA:

Octubre 2022

FULL:

7

398000 400000 402000 404000 406000 408000 410000 412000

4674055 4672055 4670055 4668055 4666055

Gisclareny

Saldes

Vallcebre

Guardiola de Berguedà

Sant Julià de Cerdanyola

la Pobla de Lillet

la Nou de Berguedà

Castell

Figols

Cercs

Vilada

Montmajor

Castellar del Riu

N

Mines

Num Unitats Domèstiques

1
2
3
4
5
6
7
8
10

UNIVERSITAT DE BARCELONA	TÍTOL: **La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana**	PLÀNOL: Habitatges vernacles (cases de pagès, cases de poble, masies i hostals) per concentració d'unitats domèstiques.	ESCALA: 0 1 2 3 4 km Original DIN-A3	PLANIMETRIA: Laia Gallego Vila DATA: Octubre 2022	FULL: 8

398000 400000 402000 404000 406000 408000 410000 412000

4676055 4674055 4672055 4670055 4668055

Gisclareny

Guardiola de Berguedà

la Pobla de Lillet

N

Sant Julià de Cerdanyola

Saldes

Valcebre

Guardiola de Berguedà

la Nou de Berguedà

Castell de l'Areny

Fígols

Cercs

Vilada

Montmajor

Castellar del Riu

Mines

Habitatges amb relloguer

398000 400000 402000 404000 406000 408000 410000 412000

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TÍTOL:

La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

PLÀNOL:

Habitatges vernacles que presenten alguna evidència de relloguer

ESCALA:

0 1 2 3 4 km

Original DIN-A3

PLANIMETRIA:

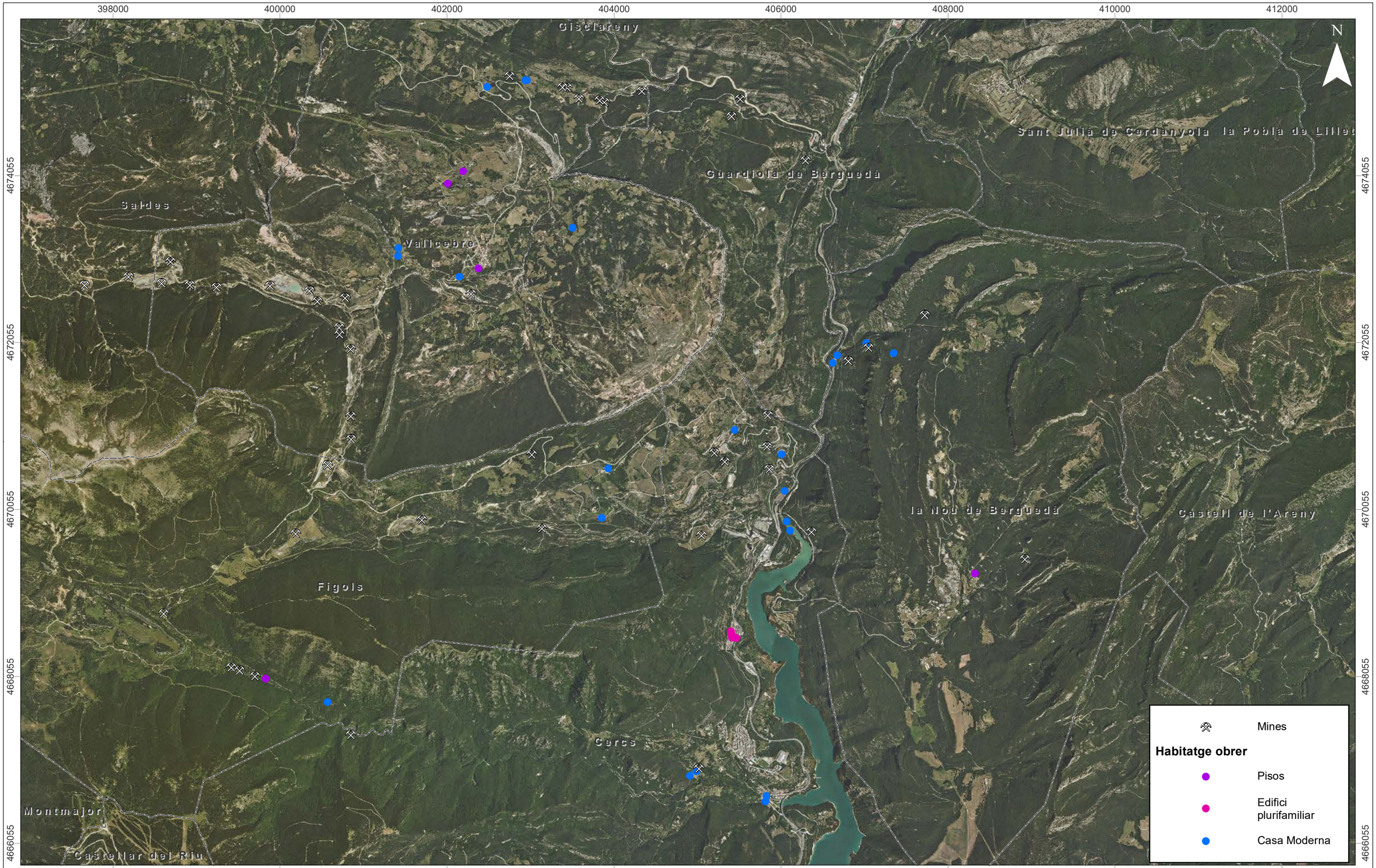
Laia Gallego Vila

DATA:

Octubre 2022

FULL:

9

UNIVERSITAT DE BARCELONA	TÍTOL: **La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana**	PLÀNOL: **Localització de les cases modernes, edificis plurifamiliars i pisos destinats a habitatge obrer**	ESCALA: 0 1 2 3 4 km Original DIN-A3	PLANIMETRIA: Laia Gallego Vila DATA: Octubre 2022	FULL: 10

398000 400000 402000 404000 406000 408000 410000 412000

4674055 4672055 4670055 4668055 4666055

N

Gisclareny

Guardiola de Berguedà

Sant Julià de Cerdanyola

la Pobla de Lillet

Saldes

Vallcebre

la Nou de Berguedà

Castell de l'Areny

Figols

Cercs

Vilada

Montmajor

Castellar del Riu

Mines

Habitatge Obrer

Colònia

398000 400000 402000 404000 406000 408000 410000 412000

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TÍTOL:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

PLÀNOL:
Localització de les colònies mineres

ESCALA:
0 1 2 3 4 km
Original DIN-A3

PLANIMETRIA:
Laia Gallego Vila

DATA:
Octubre 2022

FULL:
11

398000 400000 402000 404000 406000 408000 410000 412000

4674055 4672055 4670055 4668055 4666055

N

Gisclareny

Guardiola de Berguedà

Sant Julià de Cerdanyola

la Pobla de Lillet

Saldes

Vallcebre

la Nou de Berguedà

Castell de l'Areny

Figols

Cercs

Vila

Montmajor

Castellar del Riu

Mines

Cronologia

- 1878-1900
- 1900-1910
- 1910-1920
- 1920-1930
- 1930-1940
- 1940-1950
- 1940-1960

398000 400000 402000 404000 406000 408000 410000 412000

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TÍTOL:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

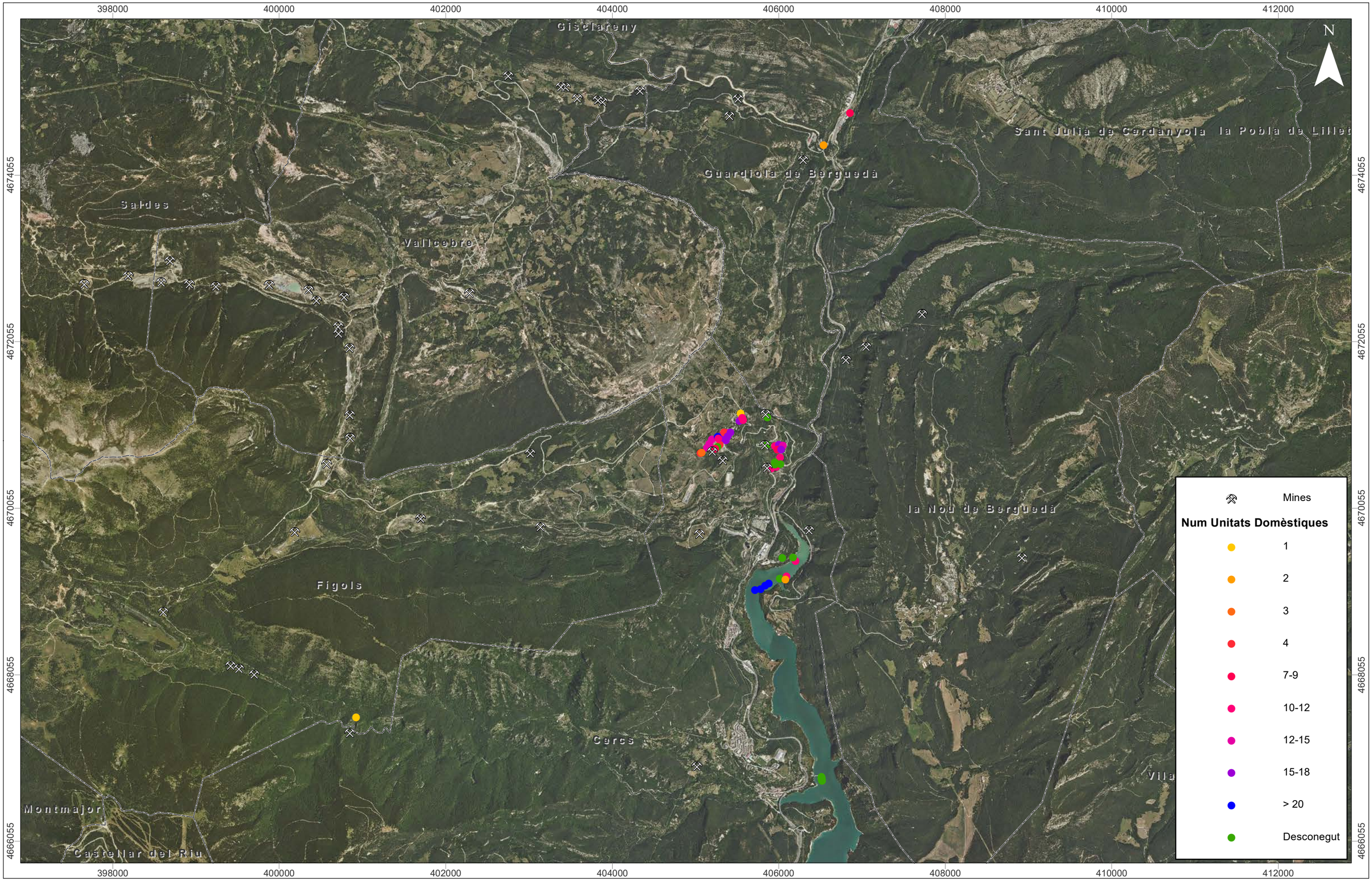
PLÀNOL:
Localització de les colònies mineres, simbolitzades segons la cronologia en la que foren construïdes

ESCALA:
0 1 2 3 4 km
Original DIN-A3

PLANIMETRIA:
Laia Gallego Vila

DATA:
Octubre 2022

FULL:
12

UNIVERSITAT DE BARCELONA	TÍTOL: **La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana**	PLÀNOL: **Localització de les colònies mineres, simbolitzades segons el nombre d'unitats domèstiques a cada edifici**	ESCALA: 0 1 2 3 4 km Original DIN-A3	PLANIMETRIA: Laia Gallego Vila DATA: Octubre 2022	FULL: 13

Colònia de la Vall o Colònia del Moreta (Peguera, Fígols)

400500 400650 400800 400950 401100 401250 401400

4667755 4667605 4667455 4667305

N

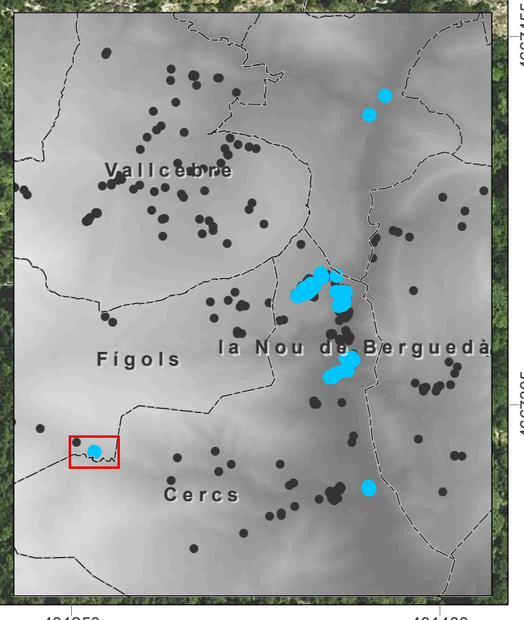
Fígols

Cercs

Mines

Cronologia dels edificis de Colònia

- 1878-1900
- 1900-1910
- 1910-1920
- 1920-1930
- 1930-1940
- 1940-1950
- 1950-1960
- Altres edificis d'habitatges

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TÍTOL:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

PLÀNOL:
Localització de les colònies mineres, simbolitzades segons la cronologia en què foren construïudes. Colònia de la Vall

ESCALA:
0 50 100 150 200 250 m
Original DIN-A3

PLANIMETRIA:
Laia Gallego Vila

DATA:
Octubre 2022

FULL:
14

406000 406200 406400 406600 406800 407000 407200 407400

4675055 4674855 4674655 4674455 4674255

Colònia del Collet i Cases Noves del Collet (Guardiola de Berguedà)

N

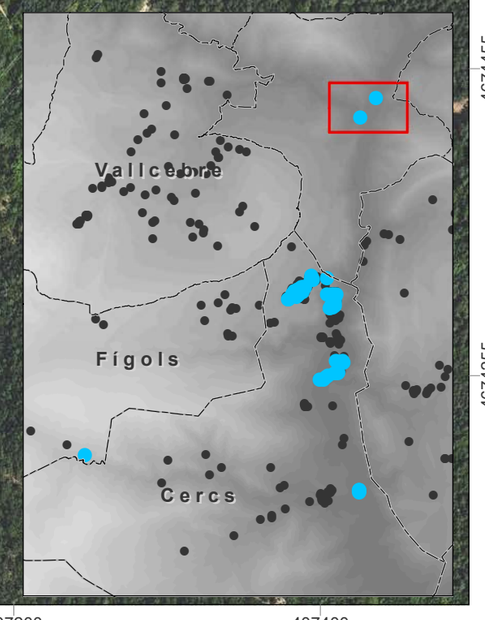
Cases Noves del Collet

Colònia El Collet

Mines

Cronologia dels edificis de Colònia

- 1878-1900
- 1900-1910
- 1910-1920
- 1920-1930
- 1930-1940
- 1940-1950
- 1950-1960
- Altres edificis d'habitatges

406000 406200 406400 406600 406800 407000 407200 407400

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TÍTOL:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

PLÀNOL:
Localització de les colònies mineres, simbolitzades segons la cronologia en què foren construïudes. Colònia del Collet

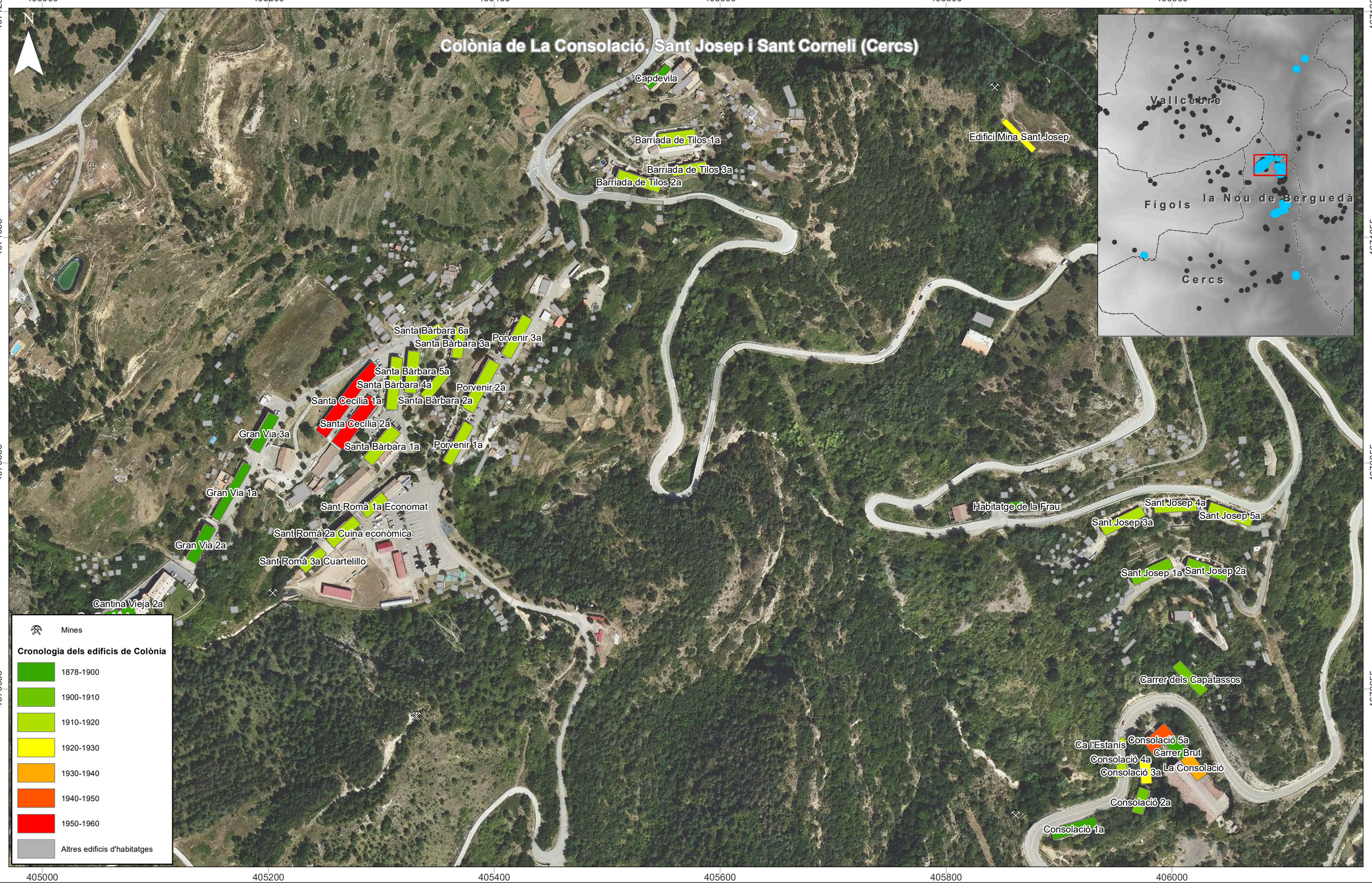
ESCALA:
0 80 160 240 320 400 m
Original DIN-A3

PLANIMETRIA:
Laia Gallego Vila

DATA:
Octubre 2022

FULL:
15

Colònia de La Consolació, Sant Josep i Sant Corneli (Cercs)

UNIVERSITAT DE BARCELONA	TÍTOL: **La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana**	PLÀNOL: Localització de les colònies mineres, simbolitzades segons la cronologia en què foren construïudes. Colònia de La Consolació, Sant Josep i Sant Corneli	ESCALA: 0 40 80 120 160 200 m Original DIN-A3	PLANIMETRIA: Laia Gallego Vila DATA: Octubre 2022	FULL: 16

405400 405600 405800 406000 406200 406400 406600

4669655 4669455 4669255 4669055

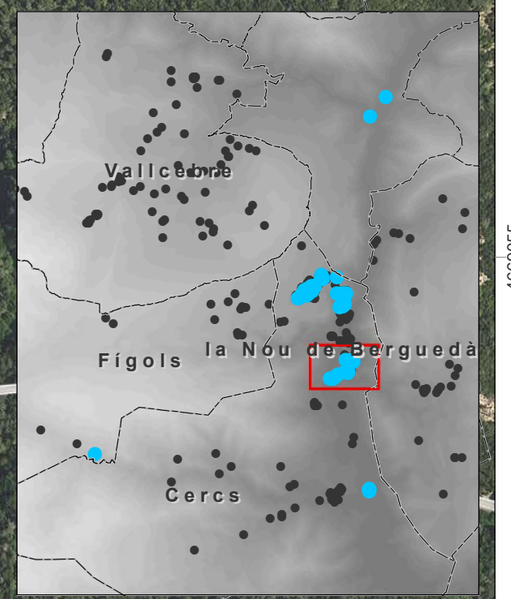
Colònia del Carme i poble miner de Sant Salvador de Vedella (Cercs)

N

Pisos CEFISA
Pisos CEFISA
Habitatges FECSA
Colònia del Carme CBSA
Portalleta
Vadella / Bedella
Cooperativa
Colònia Obrera CBSA 2
Colònia Obrera CBSA 1
Colònia Obrera CBSA 3
Colònia Obrera CBSA 4

Cronologia dels edificis de Colònia

- 1878-1900
- 1900-1910
- 1910-1920
- 1920-1930
- 1930-1940
- 1940-1950
- 1950-1960
- Altres edificis d'habitatges

405400 405600 405800 406000 406200 406400 406600

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TÍTOL:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

PLÀNOL:
Localització de les colònies mineres, simbolitzades segons la cronologia en què foren construïudes. Colònia del Carme i Sant Salvador de la Vedella.

ESCALA:
0 60 120 180 240 300 m
Original DIN-A3

PLANIMETRIA:
Laia Gallego Vila
DATA:
Octubre 2022

FULL:
17

406200 406300 406400 406500 406600 406700 406800 406900

4666955 4666855 4666755 4666655 4666555

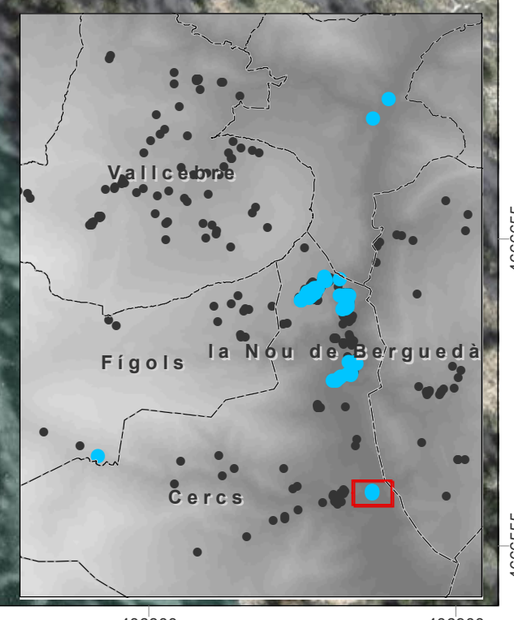
Pavellons CBSA - Carbones de Berga S.A. (Cercs)

N

Mines

Cronologia dels edificis de Colònia

- 1878-1900
- 1900-1910
- 1910-1920
- 1920-1930
- 1930-1940
- 1940-1950
- 1950-1960
- Altres edificis d'habitatges

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TÍTOL:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

PLÀNOL:
Localització de les colònies mineres, simbolitzades segons la cronologia en què foren construïudes. Pavellons CBSA. Ortofoto SB 1954 sobre vigent.

ESCALA:
0 30 60 90 120 150 m
Original DIN-A3

PLANIMETRIA:
Laia Gallego Vila

DATA:
Octubre 2022

FULL:
18

396000 398000 400000 402000 404000 406000 408000 410000

4676055 4674055 4672055 4670055 4668055 4666055

N

Gisclareny

la Pobla de Lillet

Sant Julià de Cerdanyola

Guardiola de Berguedà

Saldes

Vallcebre

Gòsol

Guixers

Figols

Guixers

Cercs

la Nou de Berguedà

Castell de l'Areny

Montmajor

Castellar del Riu

Habitatge obrer

Mines

Barracó

Barraca

UNIVERSITAT DE BARCELONA	TÍTOL: **La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana**	PLÀNOL: **Localització de les barraques i barracons documentats a l'Alt Berguedà**	ESCALA: 0 1 2 3 4 km Original DIN-A3	PLANIMETRIA: Laia Gallego Vila DATA: Octubre 2022	FULL: 19

400500 400600 400700 400800 400900 401000 401100 401200

4672555 4672455 4672355 4672255 4672155

Mines a Cel Obert del Pla de la Barraca

Cal Marxa

Pla de la Barraca

Pista de

Font de la

Torrent del Coll de Pradell

Font de la Got-gol

N

Barracons de Tumí

Cantina

Barraca

Mines

Vallcebre

Fígols

la Nou de Berguedà

Cercs

400500 400600 400700 400800 400900 401000 401100 401200

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TÍTOL:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

PLÀNOL:
Localització dels barracons de Tumí i les barraques properes (Vallcebre) Ortofoto 1983 sobre vigent.

ESCALA:
0 40 80 120 160 200 m
Original DIN-A3

PLANIMETRIA:
Laia Gallego Vila

DATA:
Octubre 2022

FULL:
20

405200 405300 405400 405500 405600 405700 405800 405900 406000 406100 406200 406300 406400 406500 406600 406700

4670355 4670255 4670155 4670055 4669955 4669855 4669755 4669655 4669555 4669455

N

Barracó Central Tèrmica

Barracó FECSA Nova Central 1
Barracó FECSA Nova Central 2
Barracó FECSA Nova Central 3
Barracó FECSA Nova Central 4

Barracó Central Tèrmica 1
Barracó Central Tèrmica 5

Barracons CEFISA
Barracons CEFISA
Barracons CEFISA
Barracons CEFISA
Barracons CEFISA
Barracons CEFISA

Mines
Barracons del Llobregat
Altres edificis d'habitatges
Límit municipal

Vallcebre
Fígols
la Nou de Berguedà
Cercs

405200 405300 405400 405500 405600 405700 405800 405900 406000 406100 406200 406300 406400 406500 406600 406700

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TÍTOL:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

PLÀNOL:
Localització dels barracons a la vora del Llobregat (Cercs)
Ortofoto 1954 sobre vigent

ESCALA:
0 80 160 240 320 400 m
Original DIN-A3

PLANIMETRIA:
Laia Gallego Vila

DATA:
Octubre 2022

FULL:
21

405100 405200 405300 405400 405500 405600 405700 405800 405900 406000 406100

4671255 4671155 4671055 4670955 4670855 4670755 4670655

N

Valcebre

la Nou de Berguedà

Fígols

Cercs

Mines

Barraques

Altres edificis d'habitatges

405100 405200 405300 405400 405500 405600 405700 405800 405900 406000 406100

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TÍTOL:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

PLÀNOL:
Localització de les barraques en torn de les colònies mineres de Cercs

ESCALA:
0 50 100 150 200 250 m
Original DIN-A3

PLANIMETRIA:
Laia Gallego Vila

DATA:
Octubre 2022

FULL:
22

398900 399000 399100 399200 399300 399400 399500

4673055 4672955 4672855 4672755 4672655

N

Mines

Barraques

Altres edificis d'habitatges

Vallcebre

la Nou de Berguedà

Fígols

Cercs

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TÍTOL:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

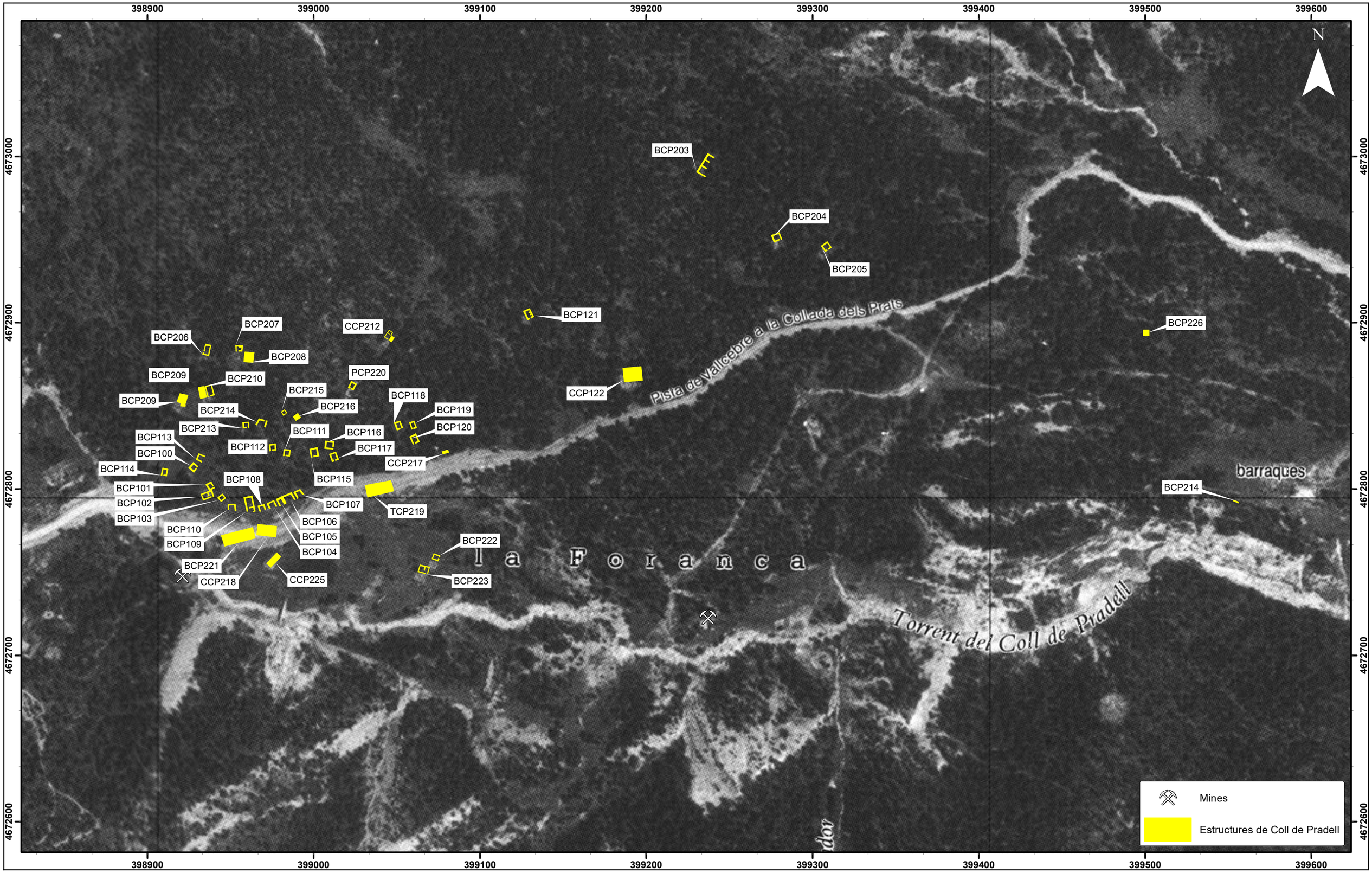
PLÀNOL:
Localització de les barraques de Coll de Pradell (Vallcebre)

ESCALA:
0 30 60 90 120 150 m
Original DIN-A3

PLANIMETRIA:
Laia Gallego Vila

DATA:
Octubre 2022

FULL:
23

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TÍTOL:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

PLÀNOL:
Localització en aixecament topogràfic del campament de barraques sobre ortofoto històrica de 1983

ESCALA:
1:2.000
Original DIN-A3
0 40 80 120 160 m

PLANIMETRIA:
Laia Gallego Vila

DATA:
Setembre 2022

FULL:
24

398900 399000 399100 399200 399300 399400

4673000 4672900 4672800 4672700

N

BCP207

BCP209

BCP111

BCP104

Mines

Intervenció arqueològica

2021

2022

No intervinguda

398900 399000 399100 399200 399300 399400

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TÍTOL:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

PLÀNOL:
Localització en aixecament topogràfic del campament de barraques sobre ortofoto

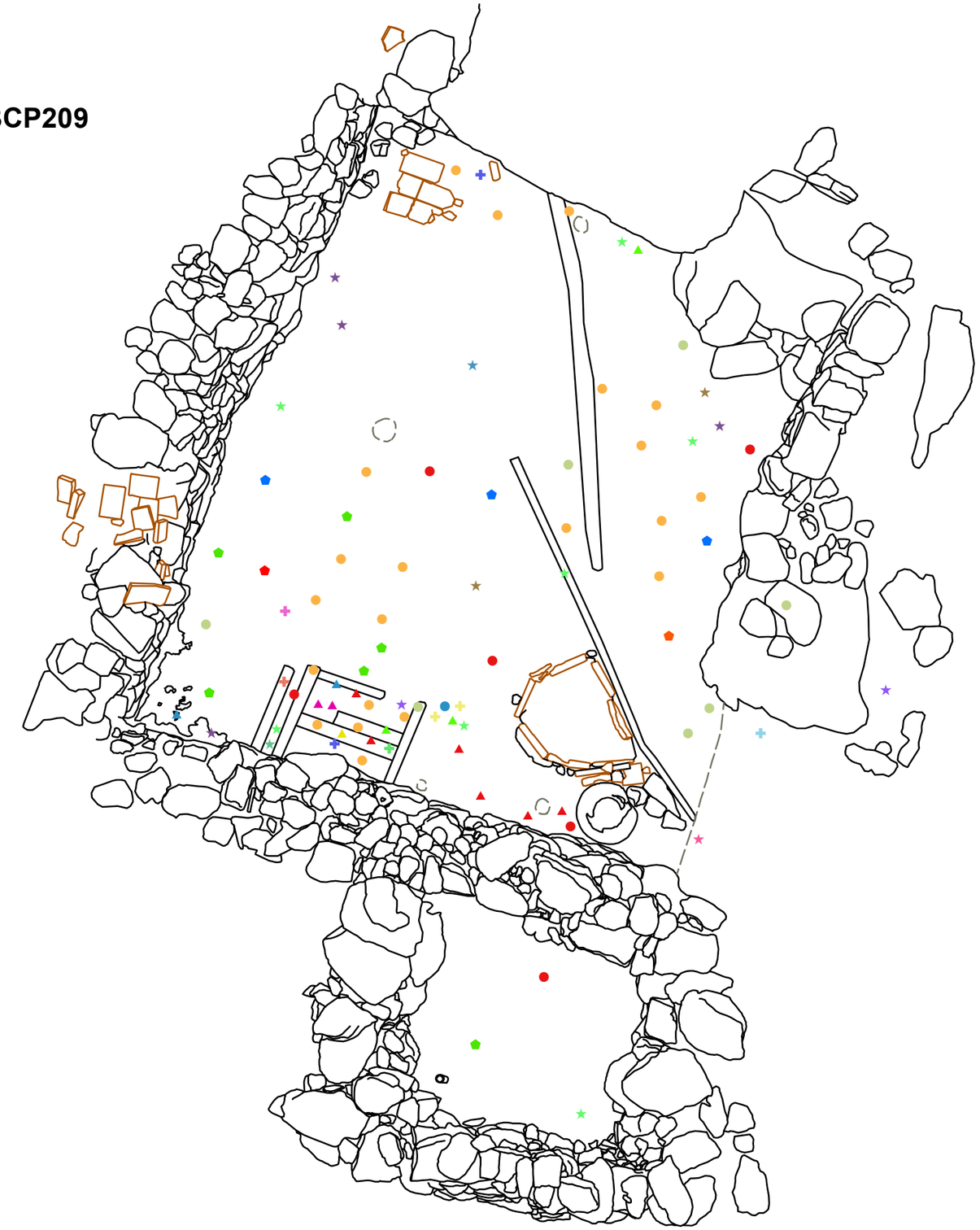
ESCALA:
1:1.500
Original DIN-A3
0 30 60 90 120 m

PLANIMETRIA:
Laia Gallego Vila

DATA:
Setembre 2022

FULL:
25

BCP209

N

Medicina i higiene

- Colònia
- Complement alimentari
- Pinta
- Pomada
- Producte pel cabell
- Tònic

Alimentació

- Conserves
- Estris de cuina
- Fauna
- Llauna

Beguda

- Ampolla
- Ampolla d'aigua amb gas

Beguda alcohòlica

- Ampolla
- Ampolla de brandy
- Ampolla de vi

Vestimenta i elements personals

- Botó
- Calçat
- Mitjó
- Medalla

Eines i altres

- Altres
- Candau
- Eines
- Envàs
- Frontissa
- Llum de carbur
- Moneda

Estructura Barraca

- Estructura
- Llar de foc i maons
- Límit estimat

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TÍTOL:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

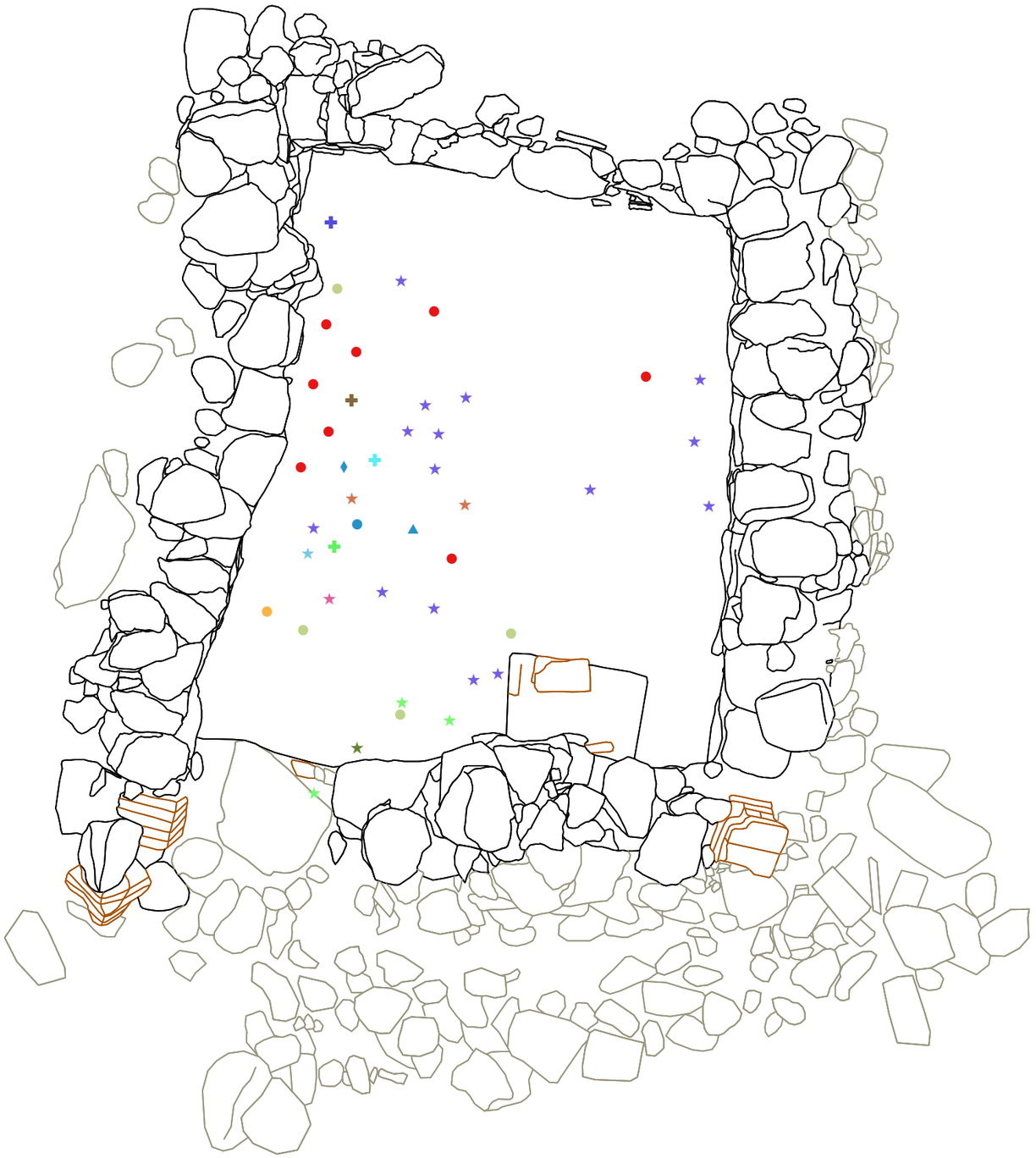
PLÀNOL:
Dispersió dels materials localitzats a la barraca BCP209

ESCALA:
1:35
Original DIN-A3
0 0,7 1,4 2,1 2,8 m

PLANIMETRIA:
Laia Gallego Vila
DATA:
Setembre 2022

FULL:
26

BCP111

N

Alimentació
- Ampolla
- Estris de cuina
- Fauna
- Llauna

Beguda
- Ampolla

Medicina
- Ampolleta
- Aspirina
- Llauna
- Xarop laxant

Vestimenta
- Calçat

Eines i altres
- Eines
- Candau
- Envàs
- Armella
- Ferro
- Altres

Estructura Barraca
- Estructura
- Llar de foc i maons
- Enderroc

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TÍTOL:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

PLÀNOL:
Dispersió dels materials localitzats a la barraca BCP111

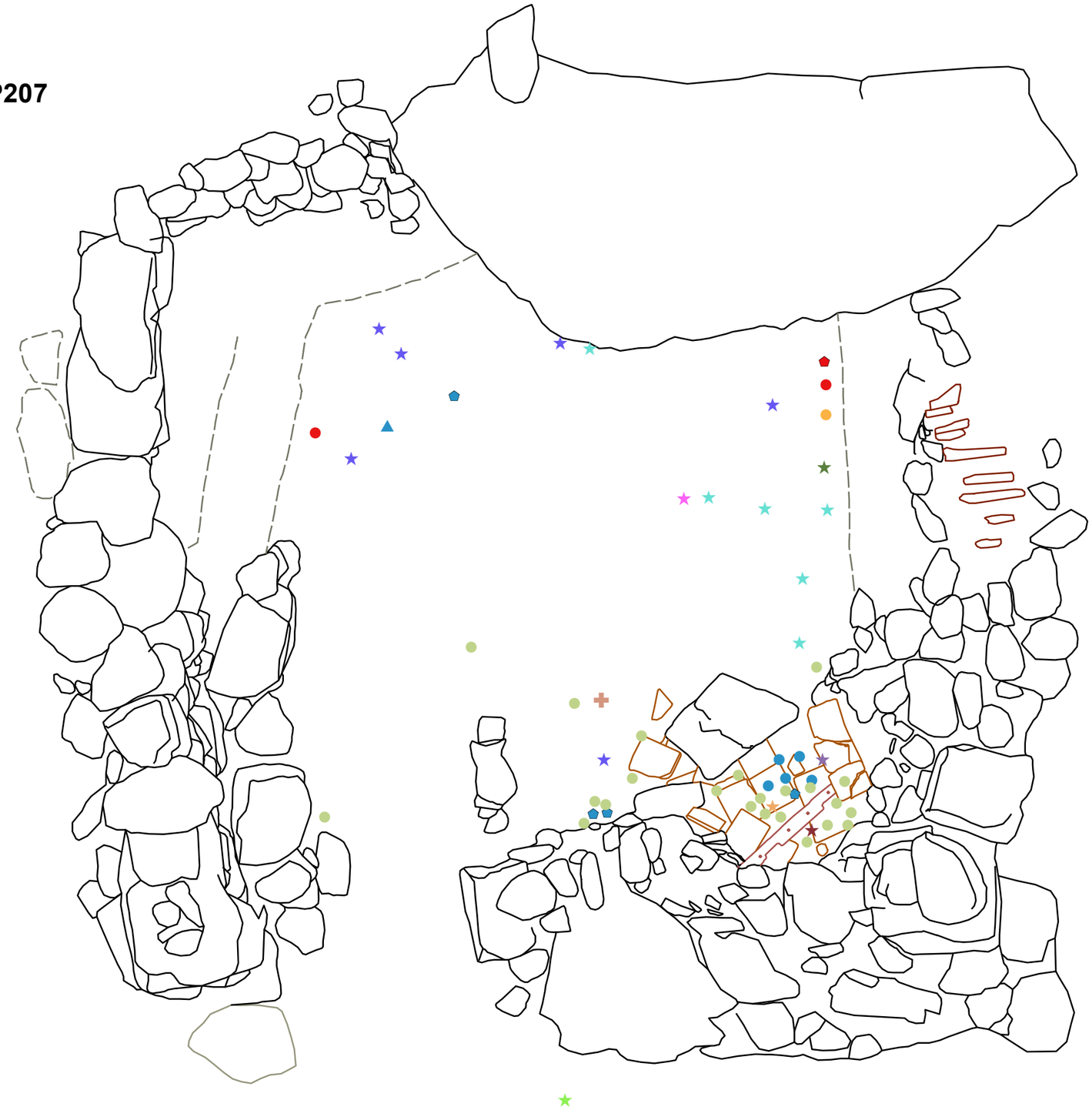
ESCALA:
1:25
Original DIN-A3
0 0,5 1 1,5 2 m

PLANIMETRIA:
Laia Gallego Vila

DATA:
Setembre 2022

FULL:
27

BCP207

N

Alimentació
- Estris de cuina
- Fauna
- Llauna
- Ampolla

Beguda alcohòlica
- Ampolla

Medicina
- Complement alimentari

Vestimenta i elements personals
- Calçat
- Encenedor

Eines i altres
- Clau
- Moneda
- Candau
- Ganxo
- Mànec
- Piqueta
- Ferro
- Vidre

Estructura Barraca
- Estructura
- Llar de foc i maons
- Estufa
- Límit estimat
- Continuous, 24, 25
- Enderroc

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TÍTOL:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

PLÀNOL:
Dispersió dels materials localitzats a la barraca BCP207

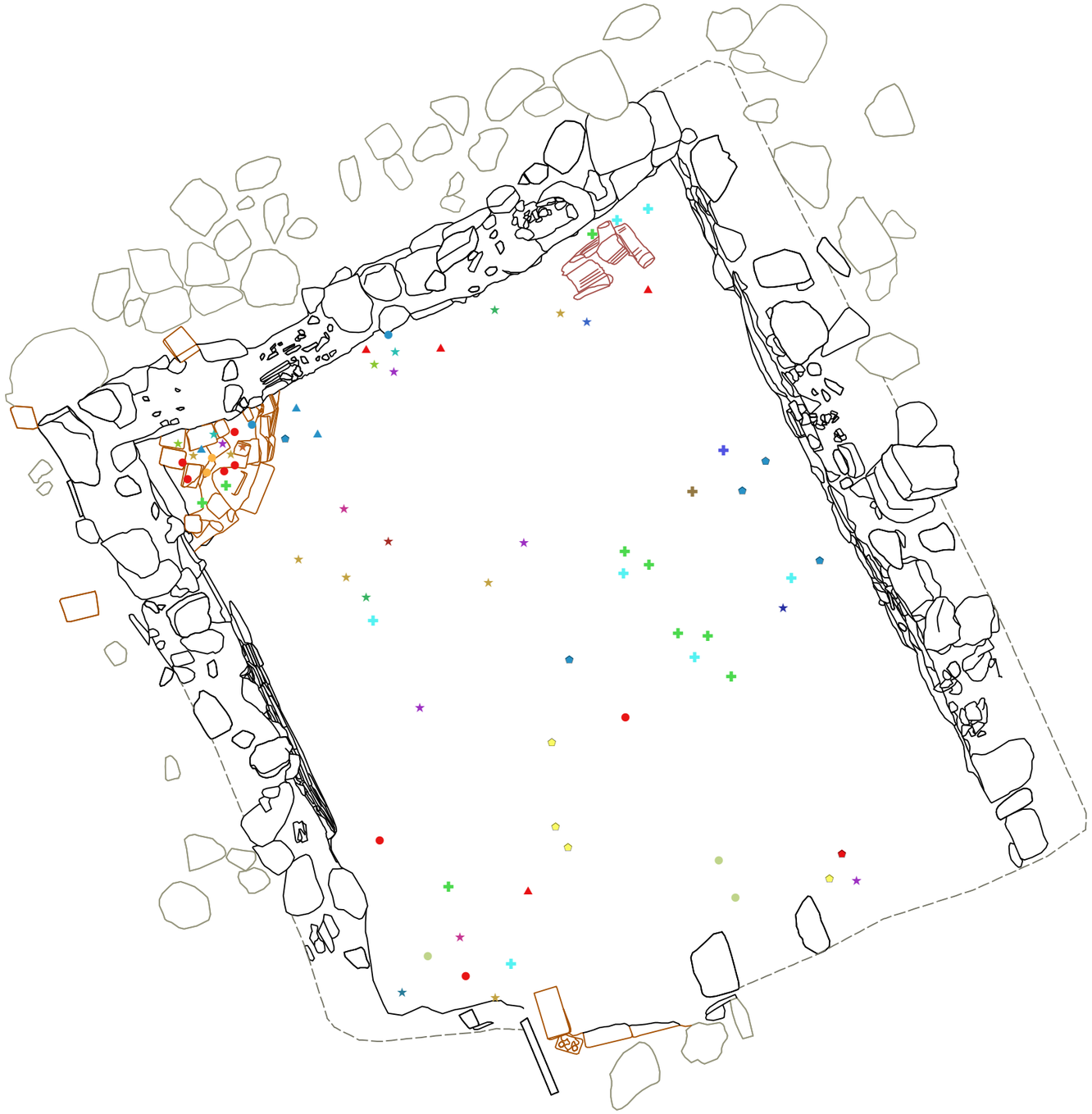
ESCALA:
1:20
Original DIN-A3
0 0,4 0,8 1,2 1,6 m

PLANIMETRIA:
Laia Gallego Vila

DATA:
Setembre 2022

FULL:
28

BCP104

N

Alimentació
- Estris de cuina
- Fauna
- Llauna
- Ampolla

Beguda alcohòlica
- Ampolla
- Tap Ampolla

Tipus
- Ampolla
- Pinta
- Pipeta
- Tub

Vestimenta i elements personals
- Cadeneta
- Calçat
- Tinter

Eines i altres
- Clau
- Moneda
- Agulla
- Goma
- Ganxo
- Maneta
- Eina
- Caixa
- Vidre
- Ferro
- Altres

Estructura Barraca
- Estructura
- Llar de foc i maons
- Estufa
- Límit estimat
- Enderroc

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TÍTOL:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

PLÀNOL:
Dispersió dels materials localitzats a la barraca BCP104

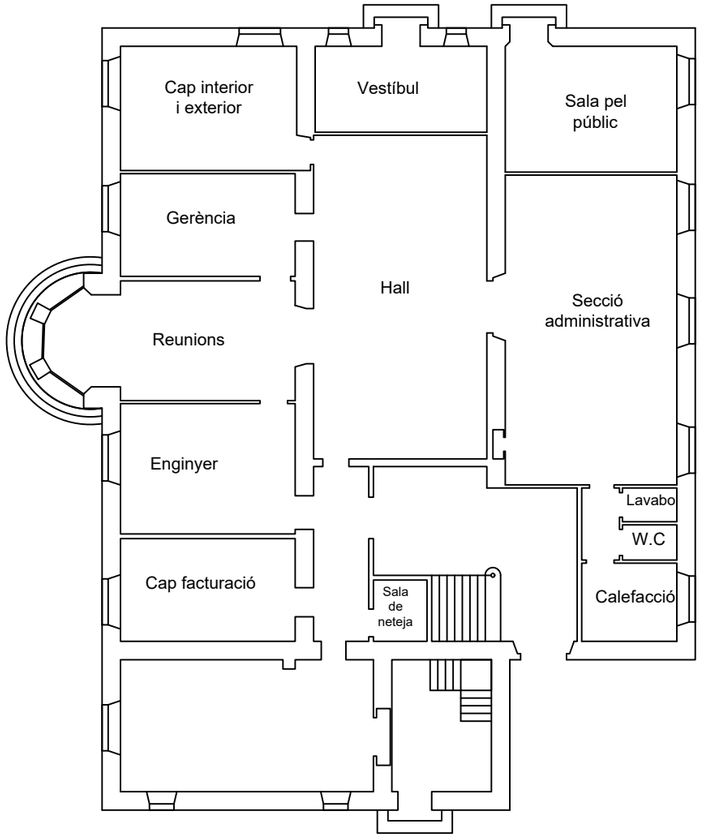
ESCALA:
1:30
Original DIN-A3
0 0,6 1,2 1,8 2,4 m

PLANIMETRIA:
Laia Gallego Vila

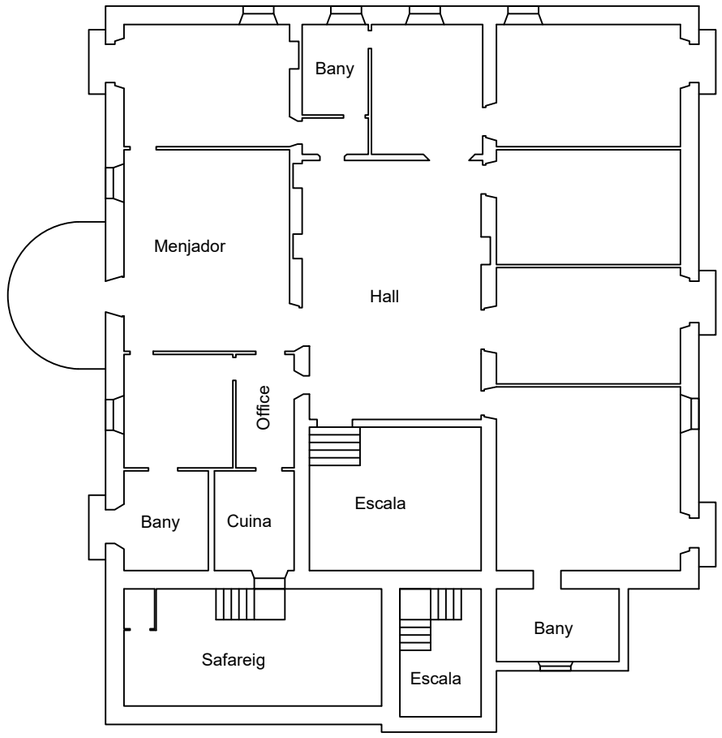
DATA:
Setembre 2022

FULL:
29

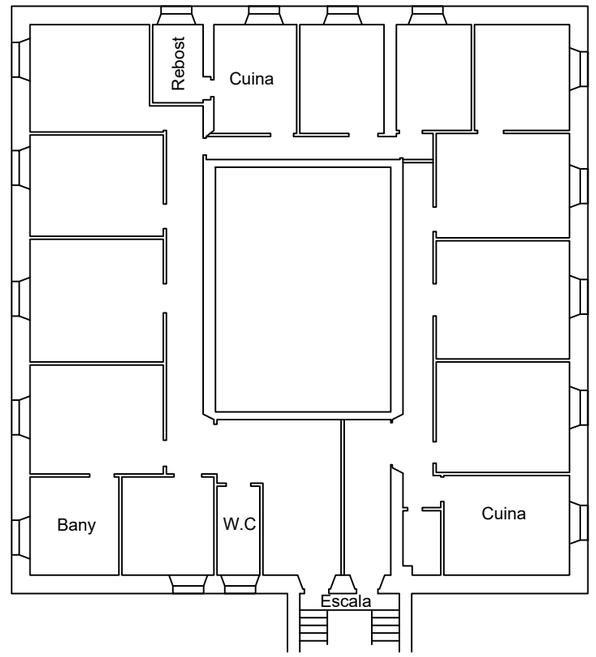
PLANTA BAIXA

PRIMER PIS

SEGON PIS

UNIVERSITAT DE BARCELONA

PROJECTE:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

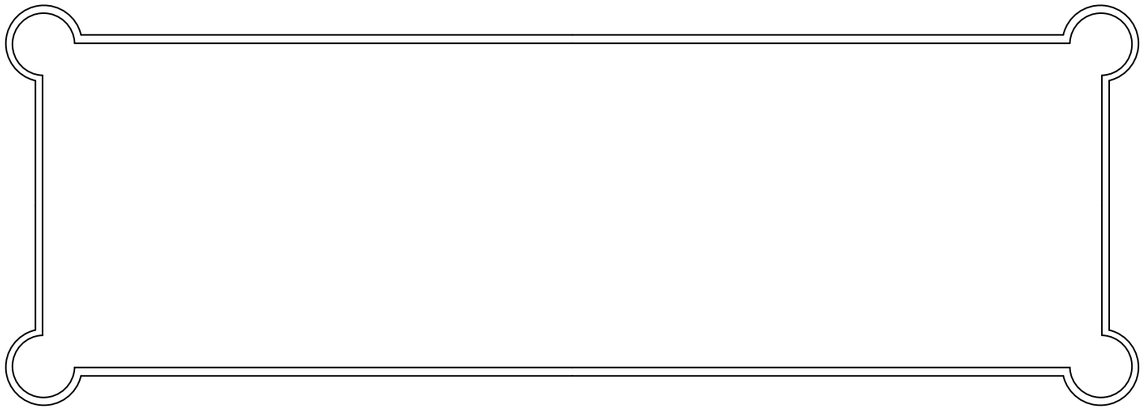
ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA:
1:200
Original DIN-A3
0 10 m

NOM PLÀNOL:
Planta Torre Olano. Plànol de 1939 (Fígols les Mines, Cercs)

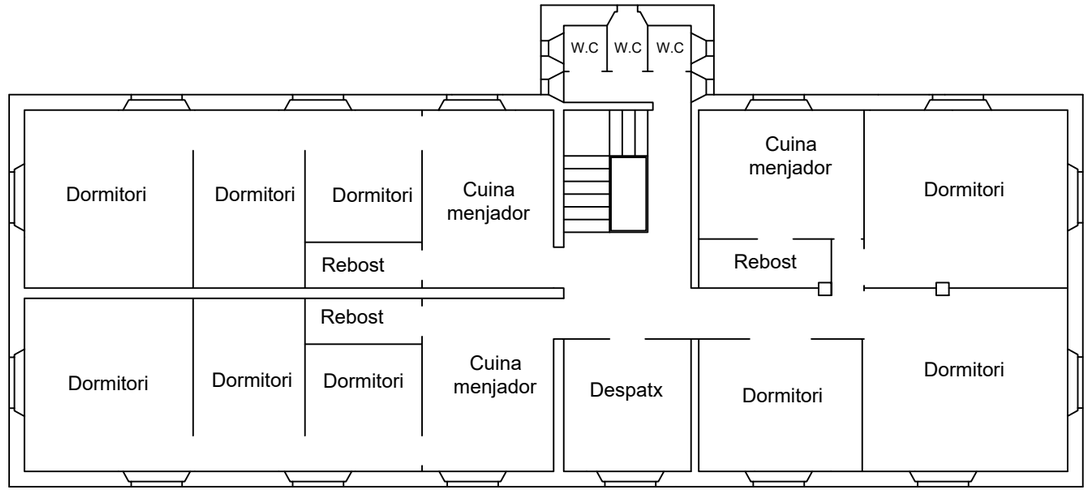
DATA:
18 de novembre de 2022

FULL:
30

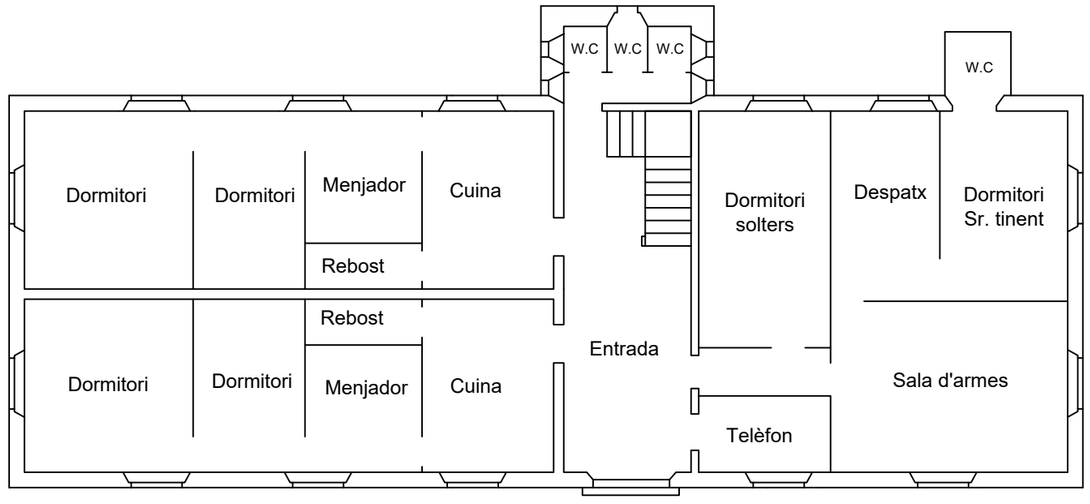
Terrat

PLANTA PIS

PLANTA BAIXA

UNIVERSITAT DE BARCELONA

PROJECTE:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

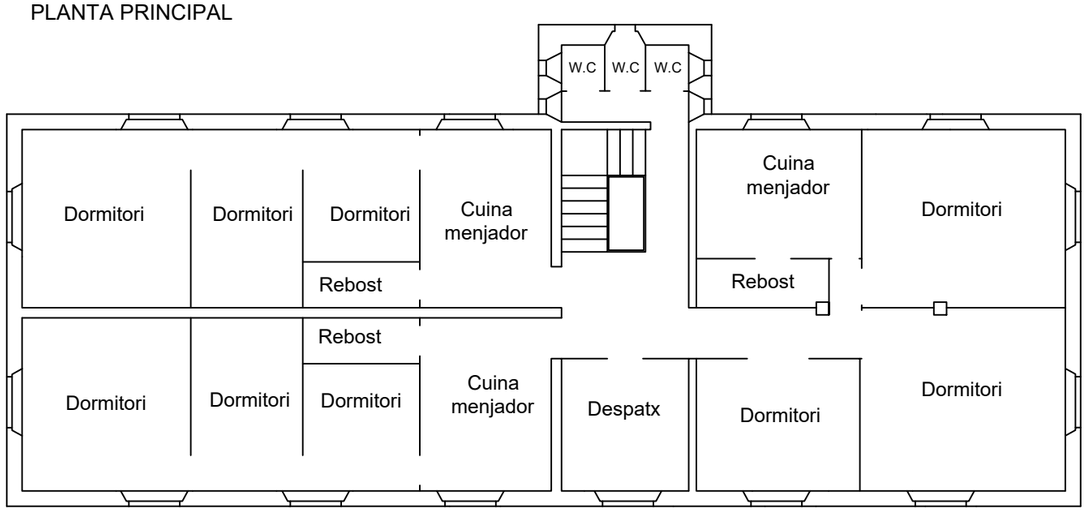
ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA:
1:120
Original DIN-A3
0 6 m

NOM PLÀNOL:
Planta de la caserna de la Guàrdia Civil. Projecte 1904-1905. (La Consolació, Cercs)

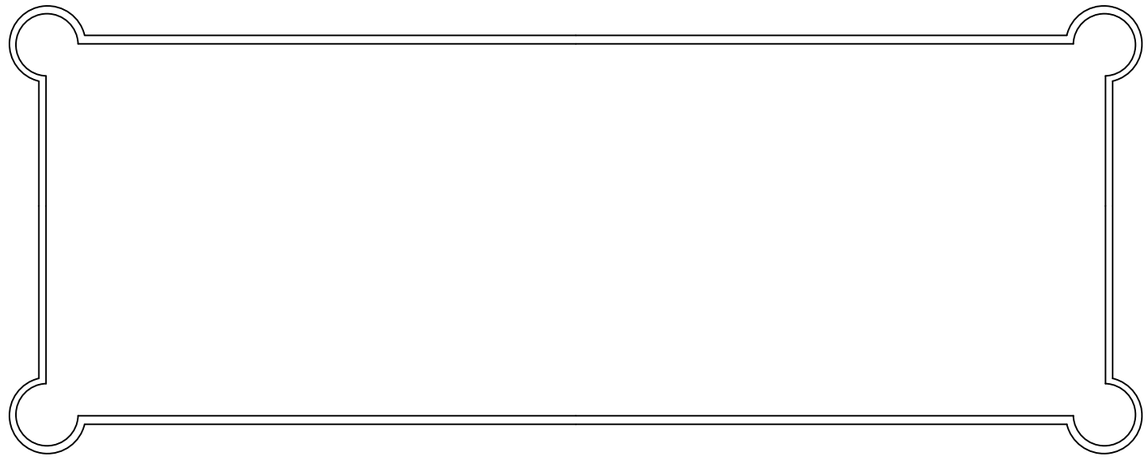
DATA:
25 de novembre de 2022

FULL:
31

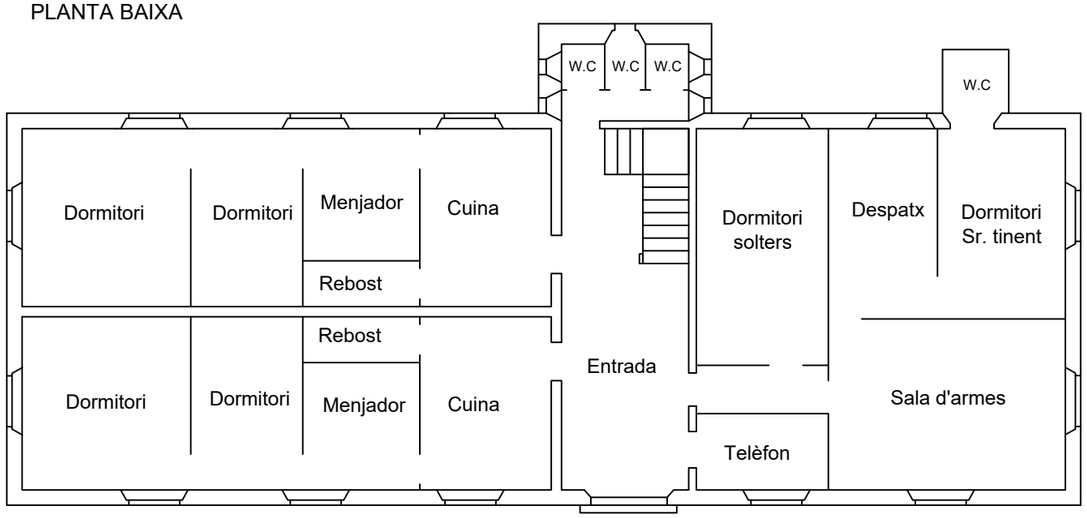
PLANTA PRINCIPAL

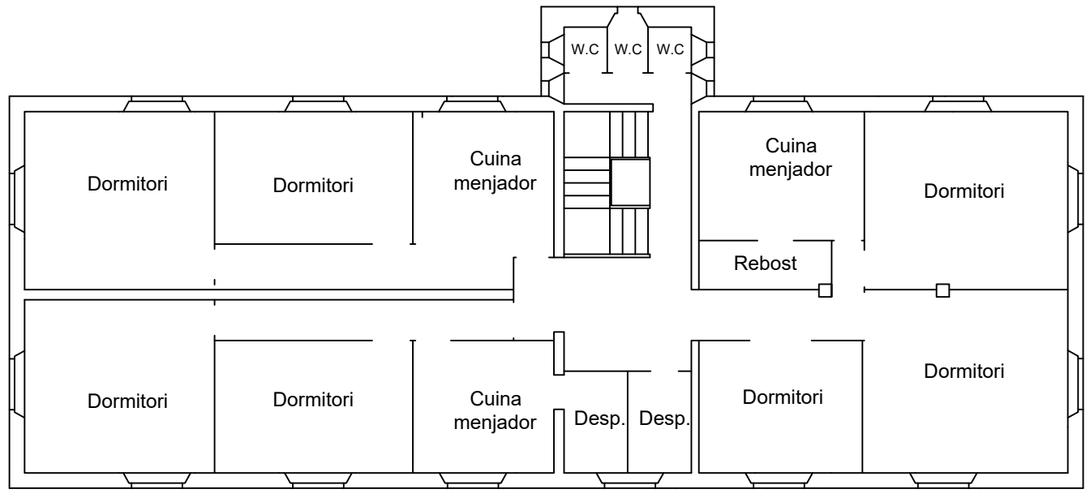
TERRAT

PLANTA BAIXA

PLANTA SEGONA

UNIVERSITAT DE BARCELONA

PROJECTE:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

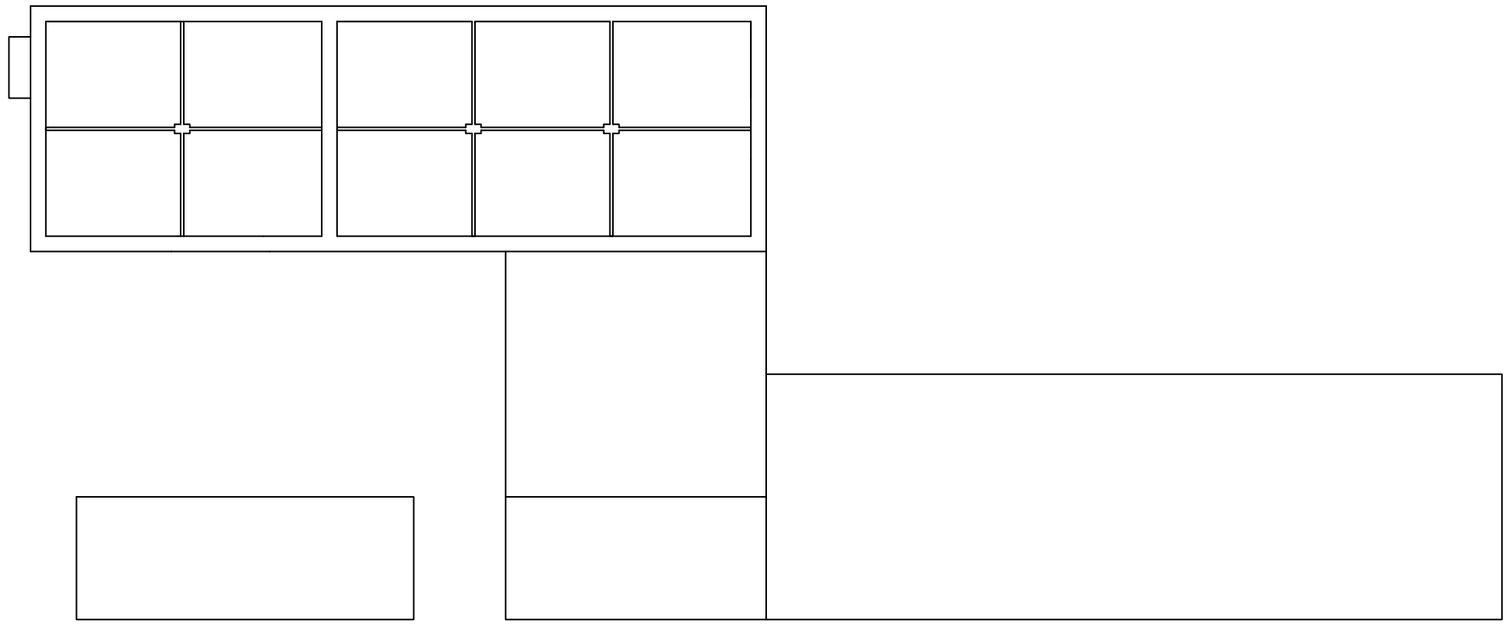
ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA:
1:120
Original DIN-A3
0 6 m

NOM PLÀNOL:
Planta de la caserna de la Guàrdia Civil. Projecte d'ampliació 1957. (La Consolació, Cercs)

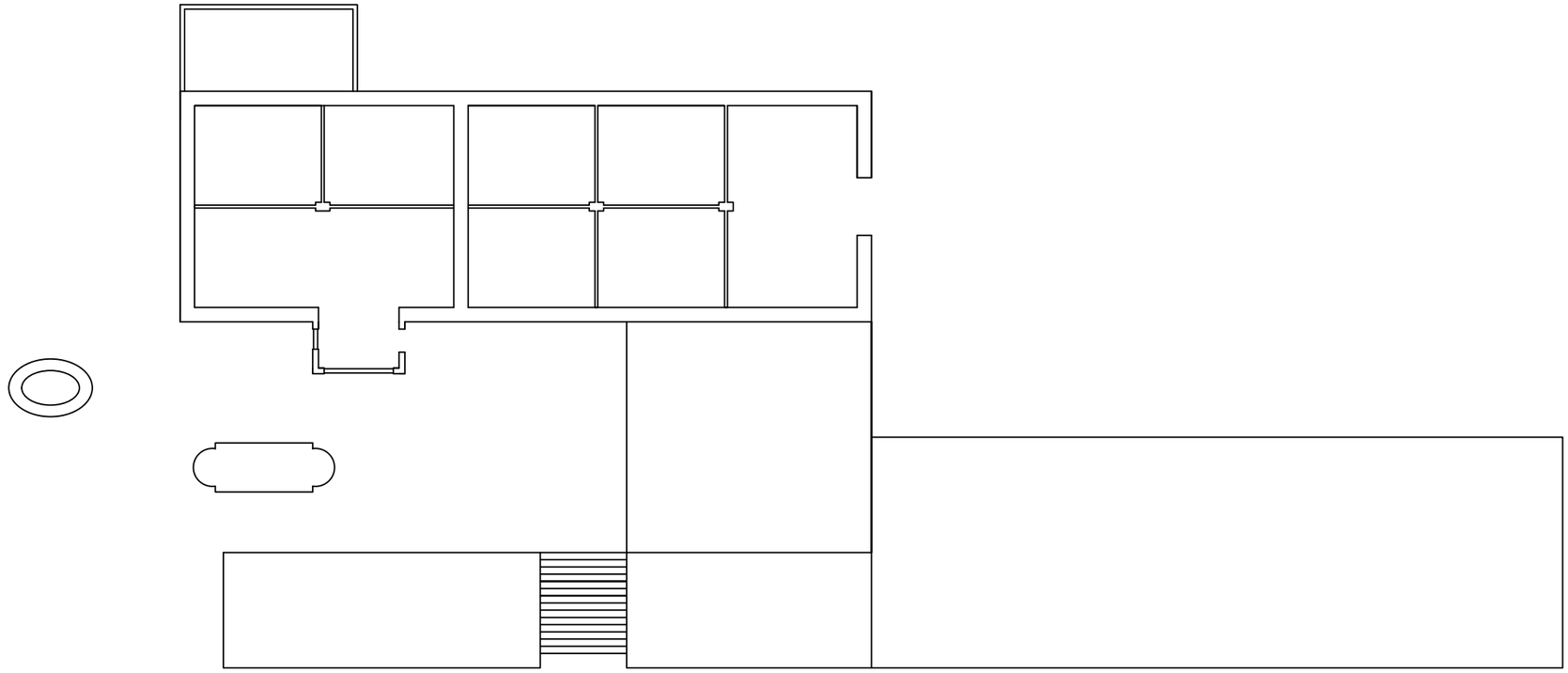
DATA:
25 de novembre de 2022

FULL:
32

PLANTA PIS

PLANTA BAIXA

UNIVERSITAT DE BARCELONA

PROJECTE:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

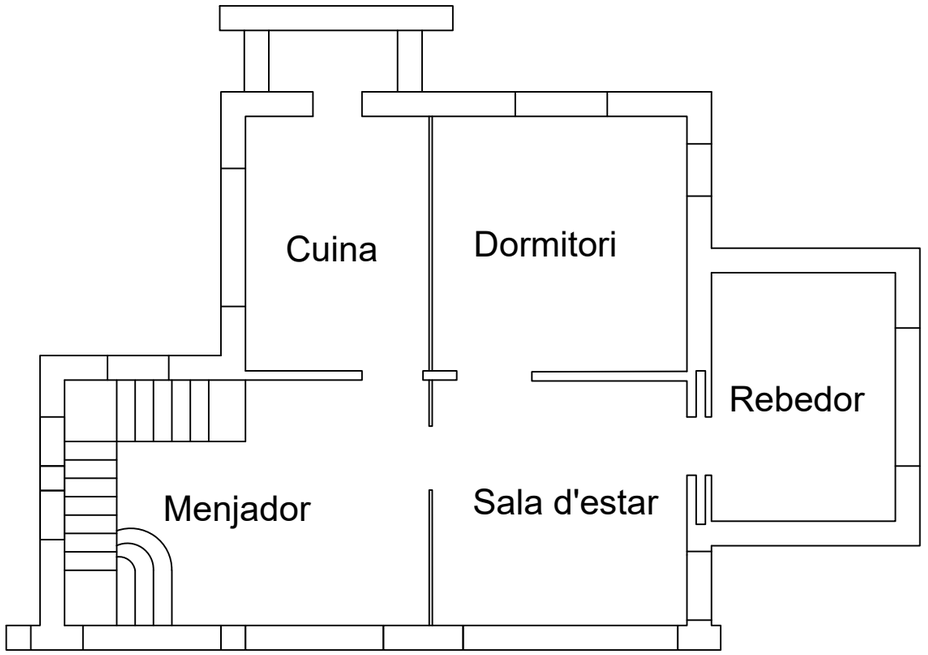
ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA:
1:200
Original DIN-A3
0 10 m

NOM PLÀNOL:
Planta del xalet Casa Wagner, adossat a la cantina (Peguera, Fígols)

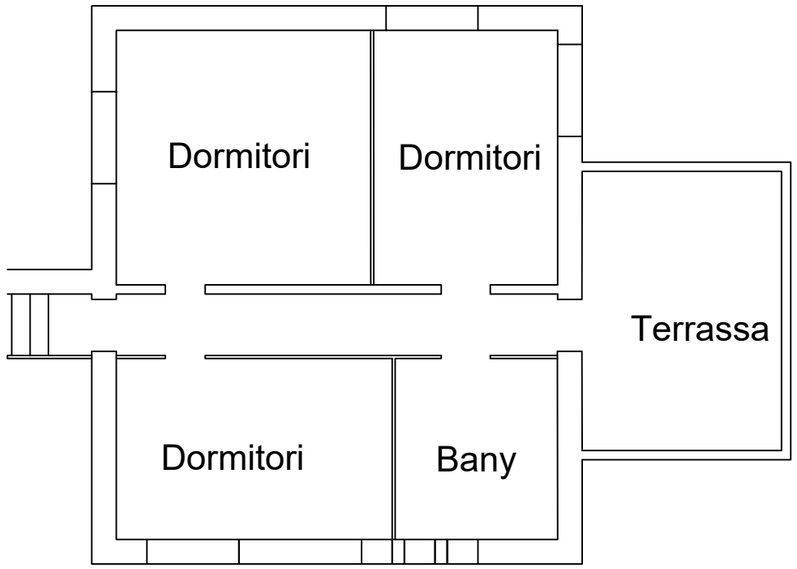
DATA:
21 de novembre de 2022

FULL:
33

PLANTA BAIXA

PLANTA PIS

UNIVERSITAT DE BARCELONA

PROJECTE:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

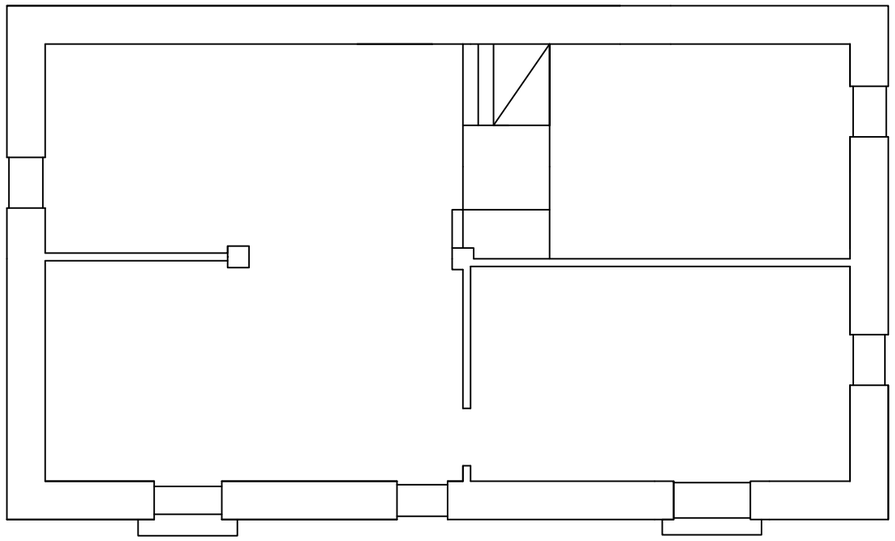
ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA:
1:100
Original DIN-A3
0 5 m

NOM PLÀNOL:
Planta del xalet (habitatge per a empleats) de Carbones de Berga S.A. anys 40 (Cercs)

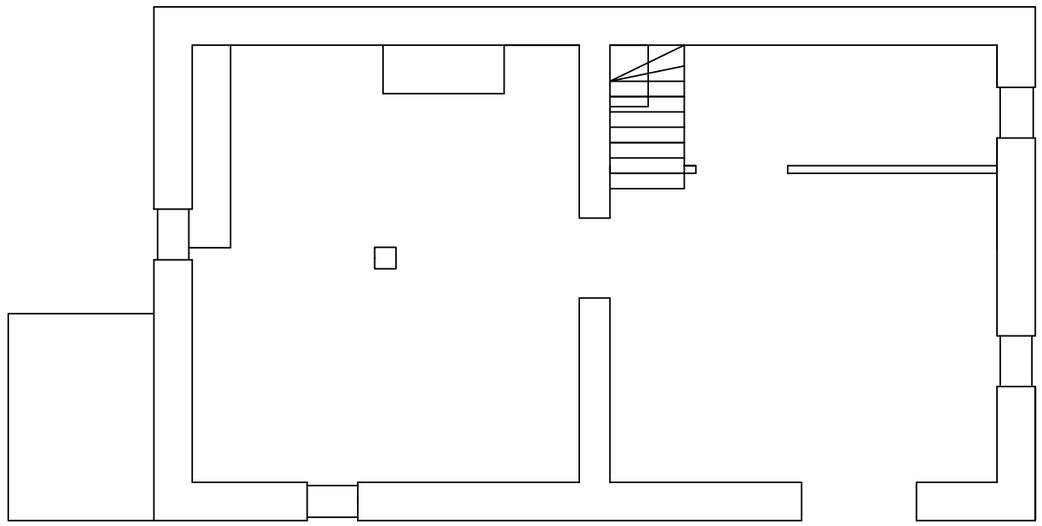
DATA:
21 de novembre de 2022

FULL:
34

PLANTA PIS

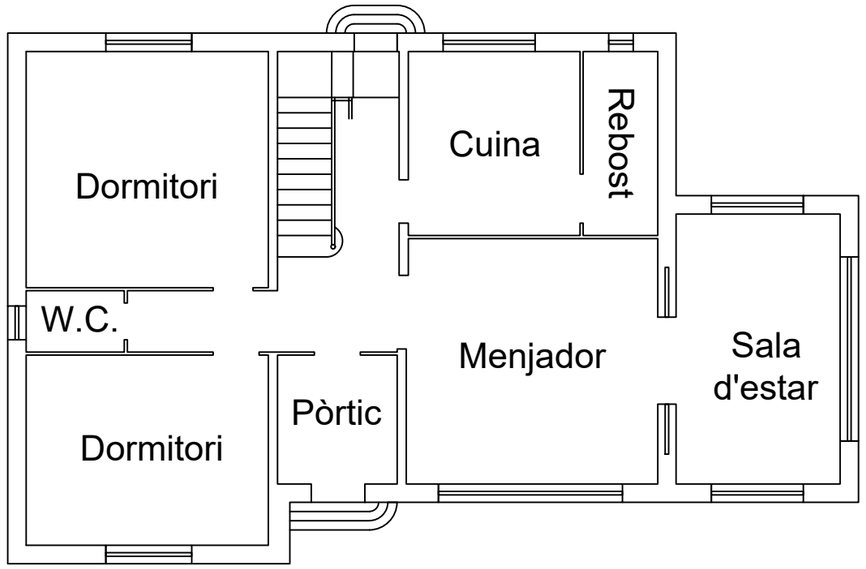

PLANTA BAIXA

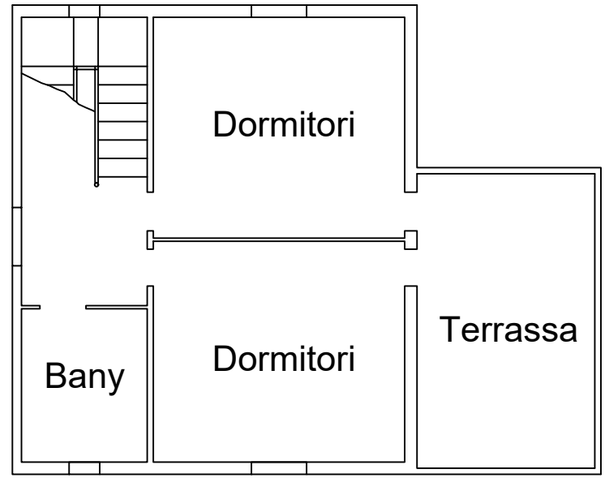

UNIVERSITAT DE BARCELONA	PROJECTE: La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana	ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA: 1:80 Original DIN-A3 — 0 — 4 m	NOM PLÀNOL: Planta del mas de Cal Gran, s. XIX, a partir de prospecció (Peguera, Fígols)	DATA: 21 de novembre de 2022 — FULL: 35

PLANTA BAIXA

PLANTA PIS

UNIVERSITAT DE BARCELONA

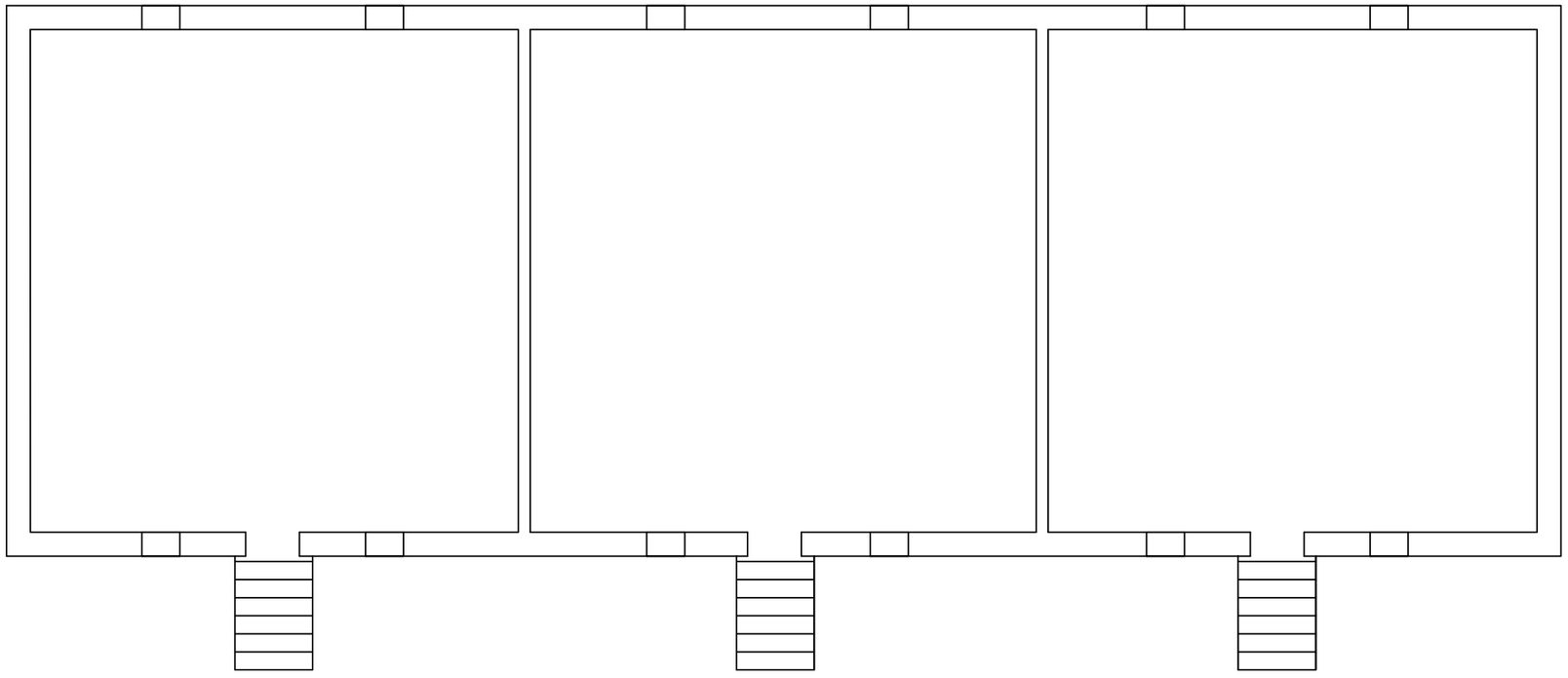
PROJECTE:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA:
1:100
Original DIN-A3
0 5 m

NOM PLÀNOL:
Planta del xalet (habitatge per a empleats) de Carbones de Berga S.A. (Cercs)

DATA:
21 de novembre de 2022

FULL:
36

UNIVERSITAT DE BARCELONA

PROJECTE:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

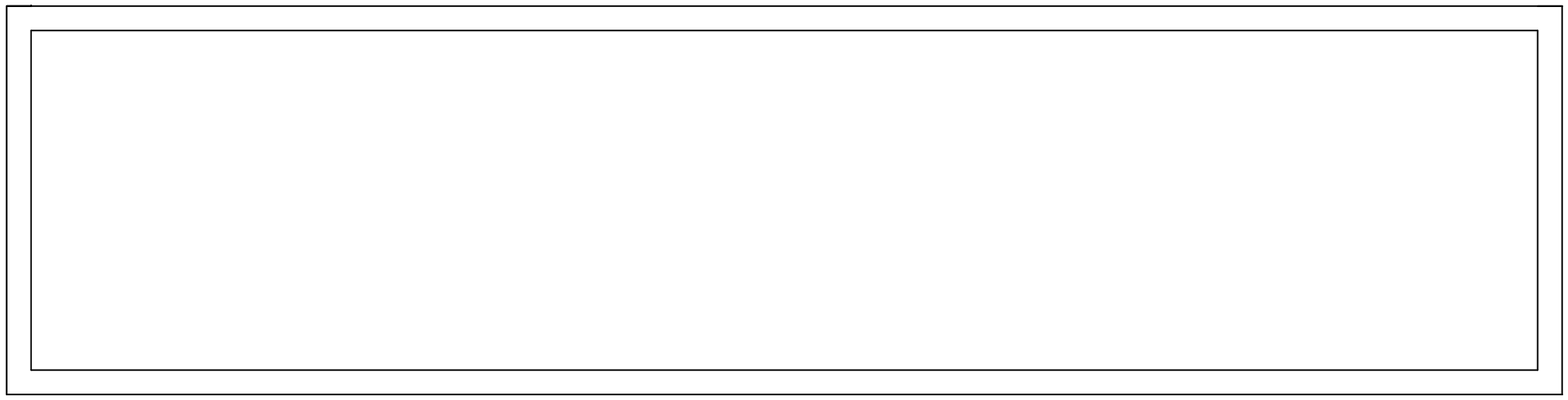
ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA:
1:100
Original DIN-A3
0 5 m

NOM PLÀNOL:
Planta dels habitatges dels Pisos de la Ínsula a partir de prospecció (La Nou de Berguedà)

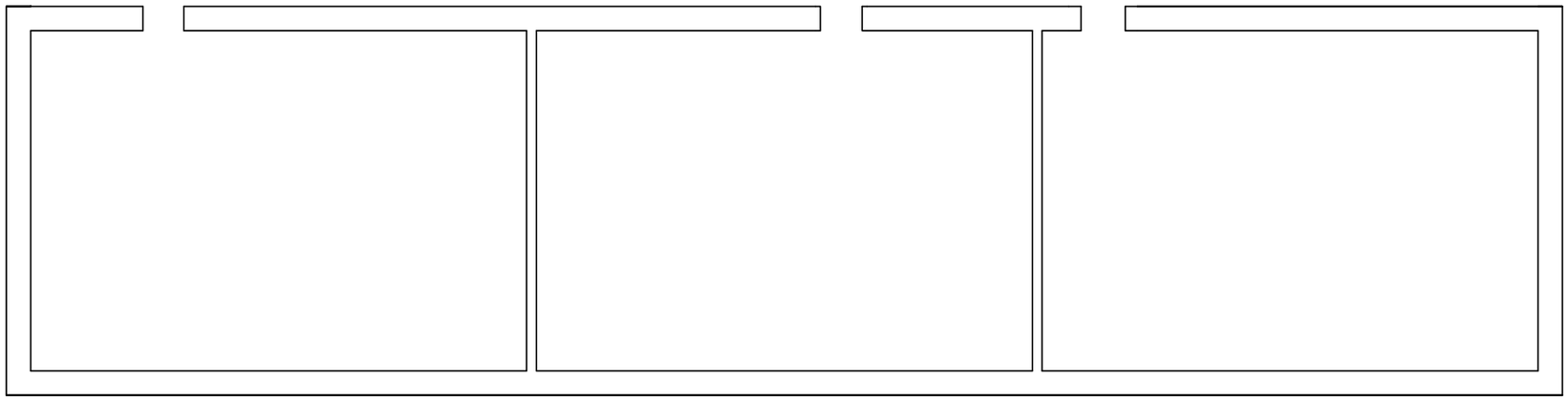
DATA:
18 de novembre de 2022

FULL:
37

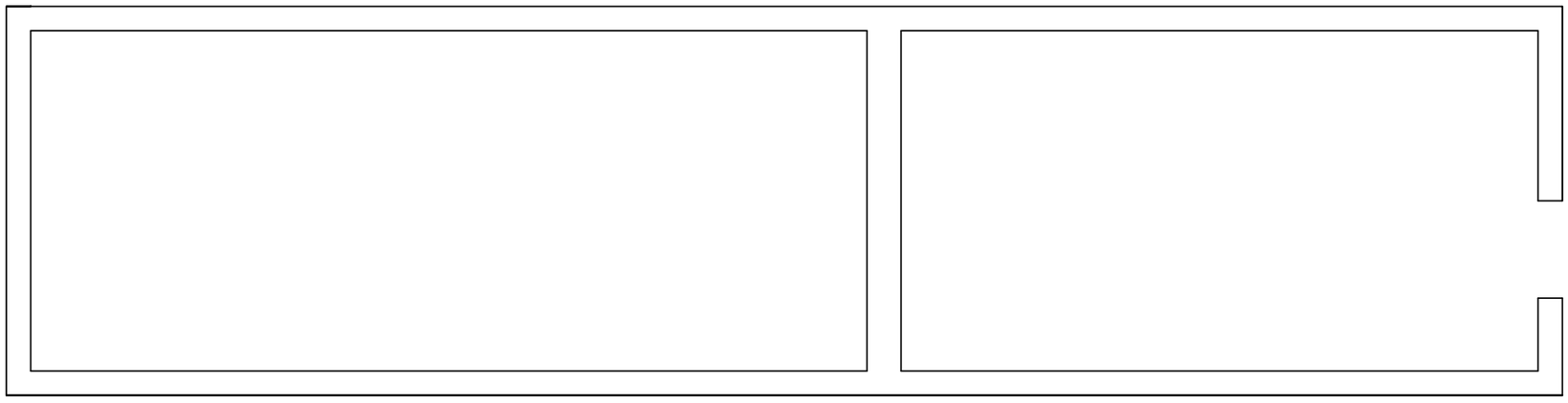
PLANTA SEGON PIS

PLANTA PRIMER PIS

PLANTA BAIXA

UNIVERSITAT DE BARCELONA

PROJECTE:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

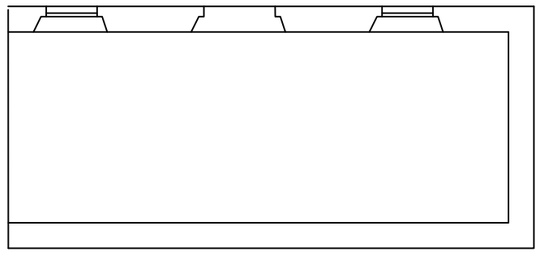
ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA:
1:100
Original DIN-A3
0 5 m

NOM PLÀNOL:
Planta dels habitatges dels Pisos de Peguera a partir de prospecció (Peguera, Fígols)

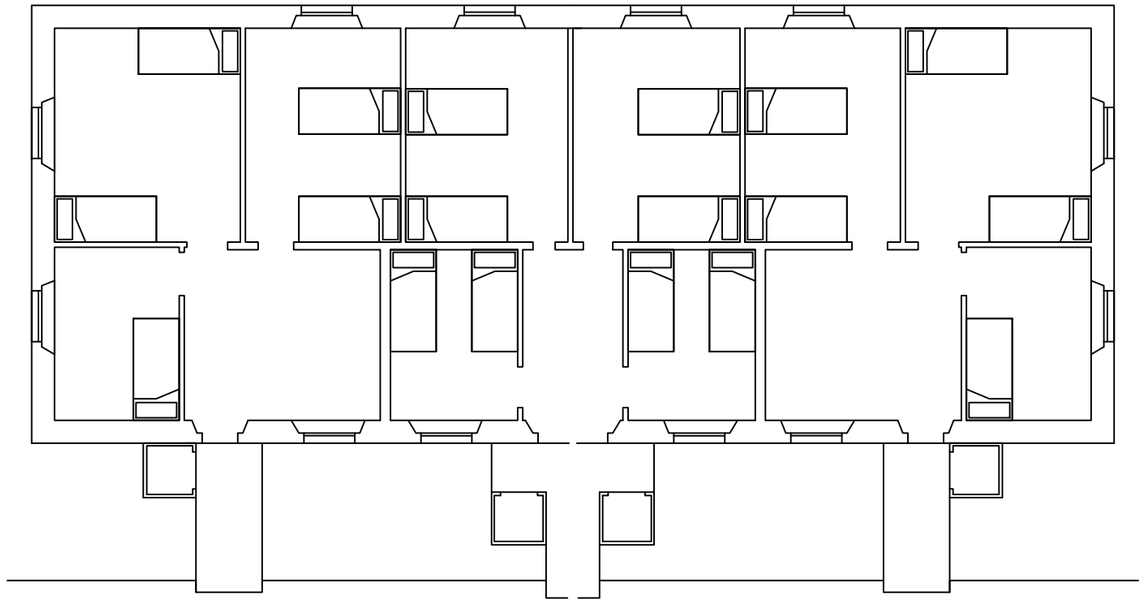
DATA:
21 de novembre de 2022

FULL:
38

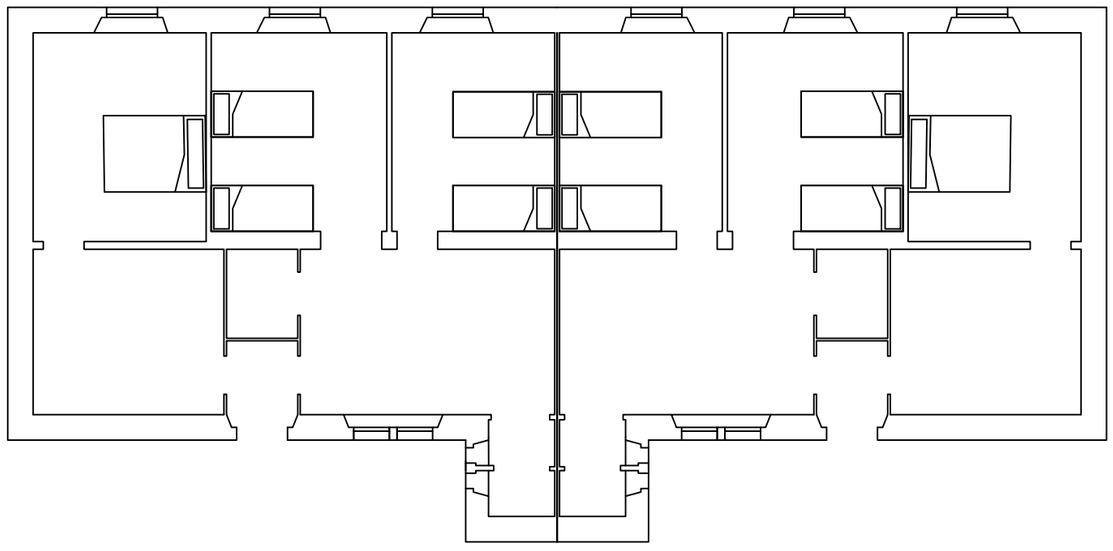
PLANTA BAIXA

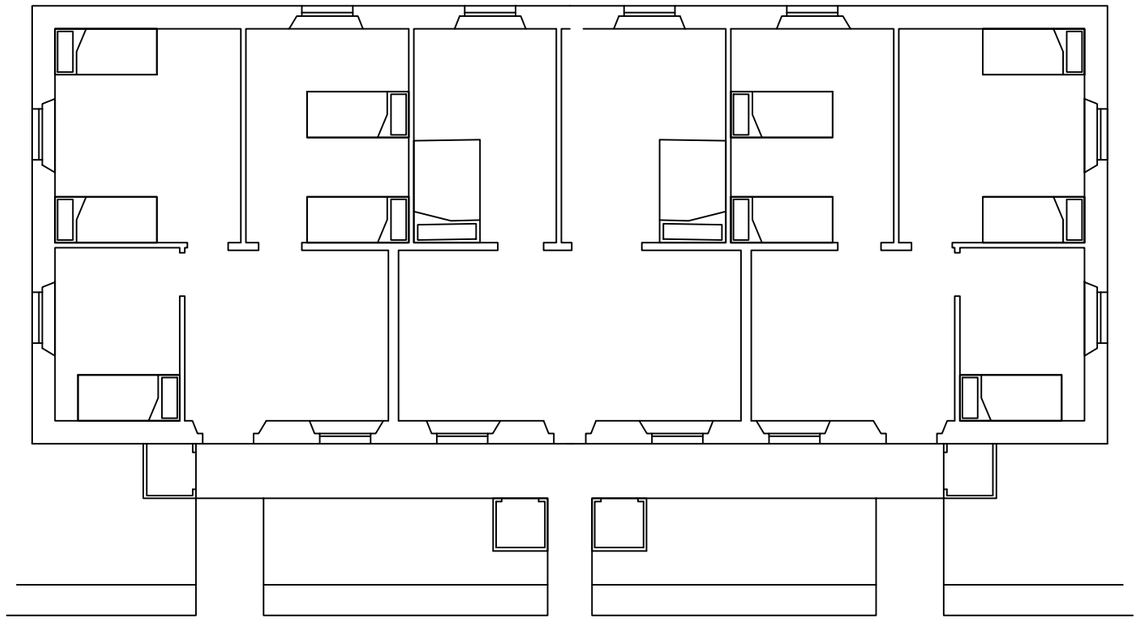
PLANTA PRINCIPAL

PLANTA 1a

PLANTA 2a

UNIVERSITAT DE BARCELONA

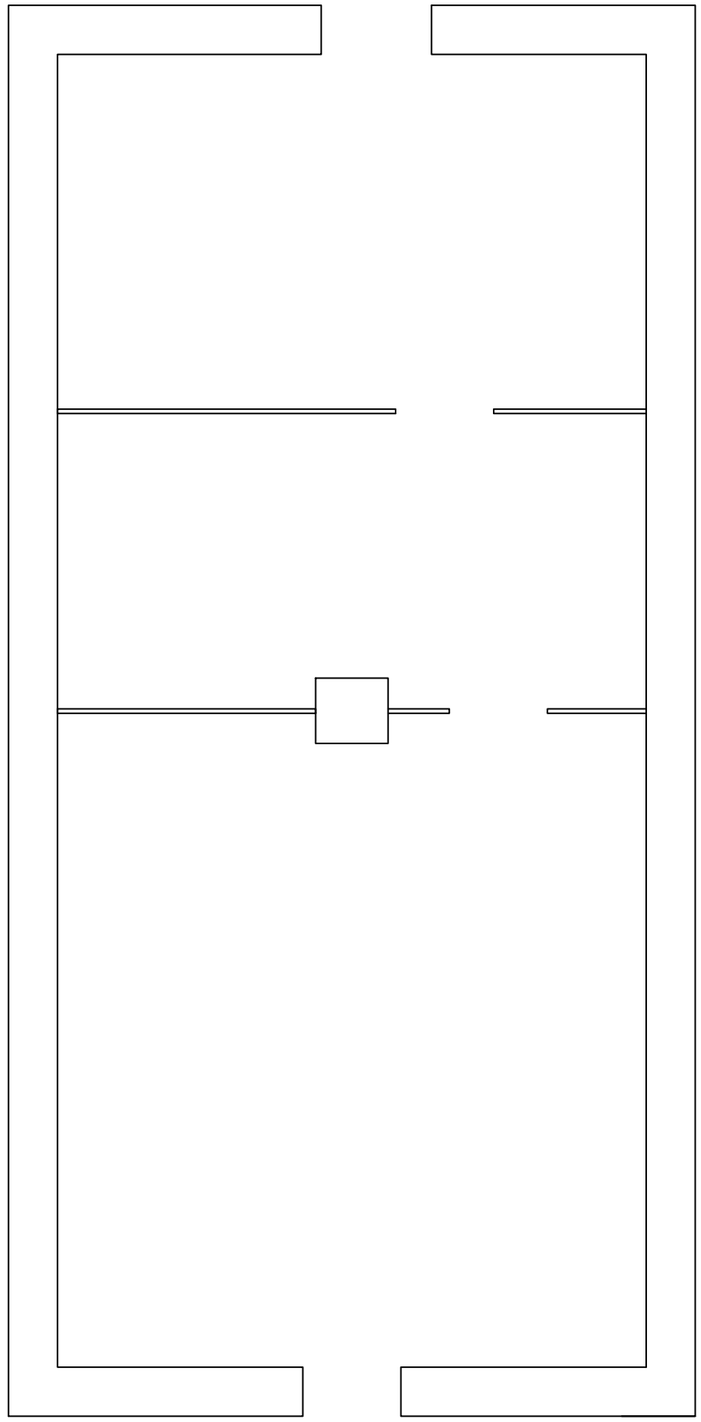
PROJECTE:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

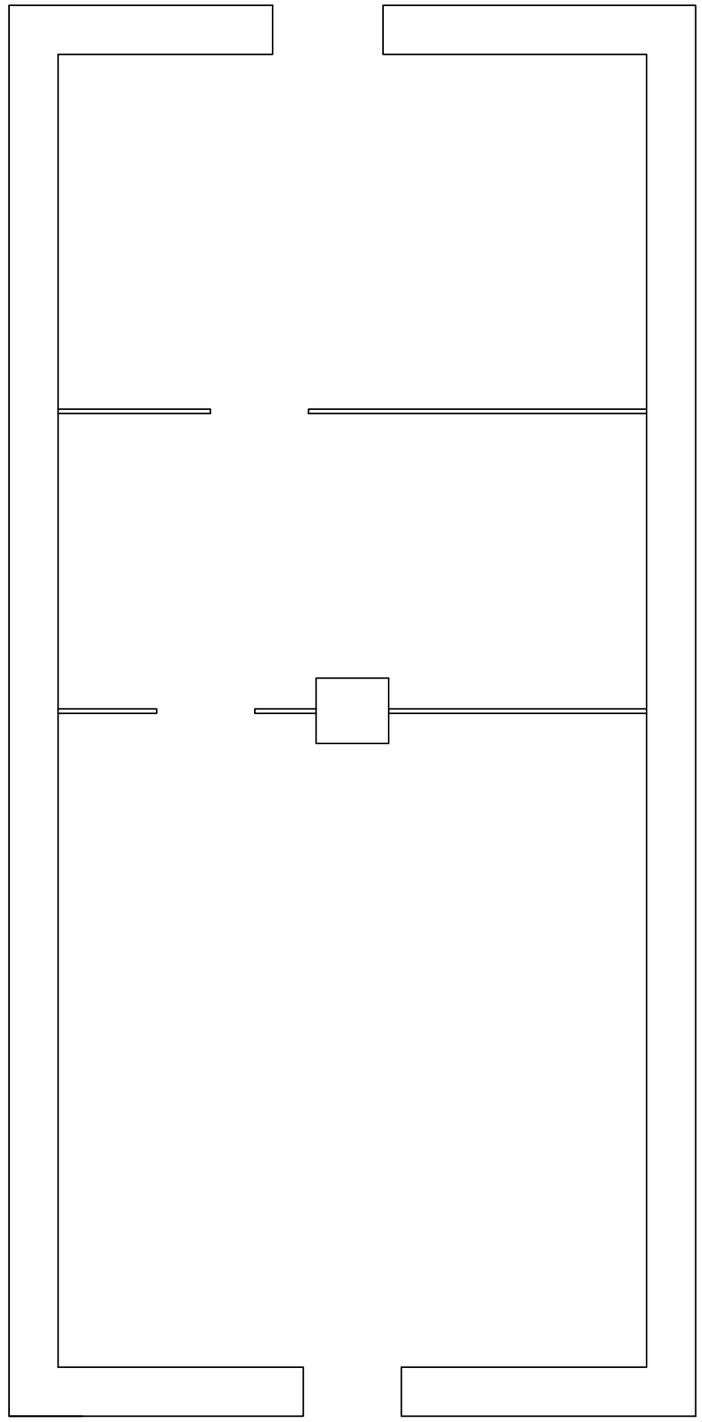
ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA:
1:100
Original DIN-A3
0 5 m

NOM PLÀNOL:
Planta dels habitatges a l'edifici Consolació 2a. Projecte 1910 (La Consolació, Cercs)

DATA:
18 de novembre de 2022

FULL:
39

UNIVERSITAT DE BARCELONA

PROJECTE:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

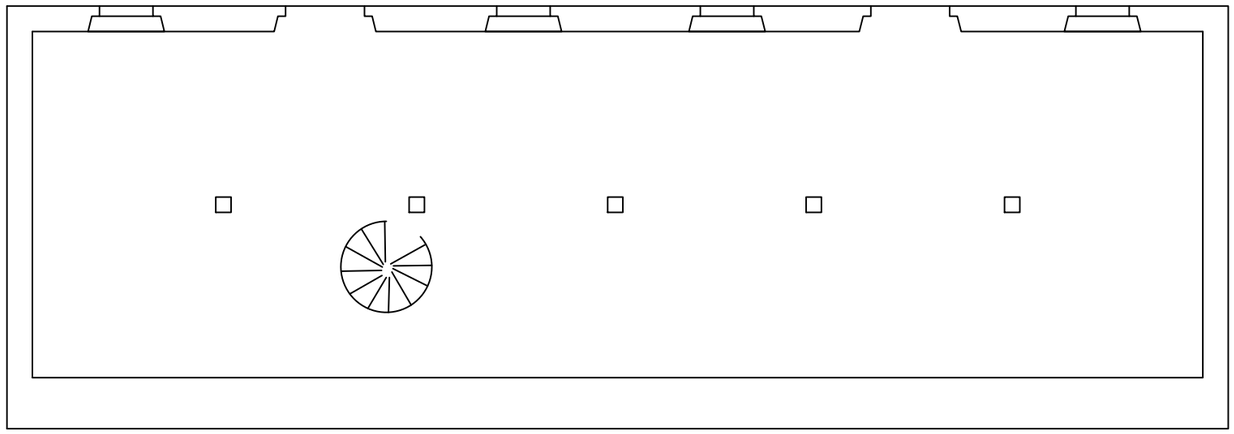
ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA:
1:50
Original DIN-A3
0 2,5 m

NOM PLÀNOL:
Planta dels pisos dels altells de l'edifici del Carrer Brut (La Consolació, Cercs)

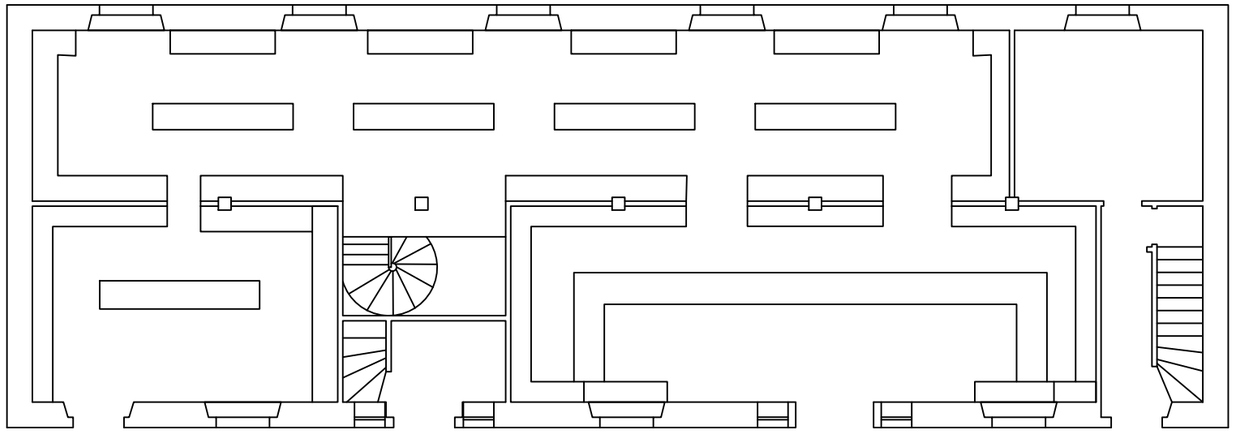
DATA:
18 de novembre de 2022

FULL:
40

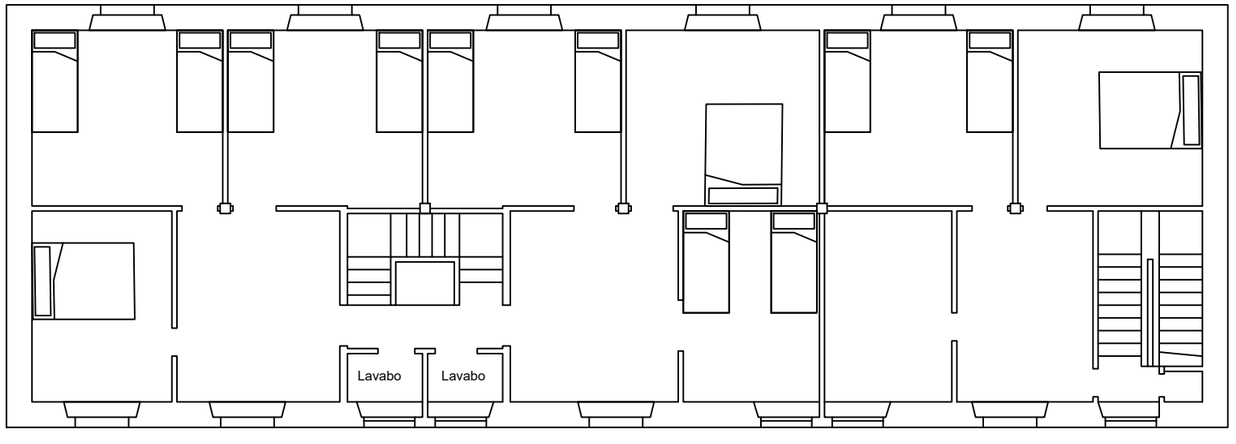
PLANTA BAIXA

PLANTA PRINCIPAL

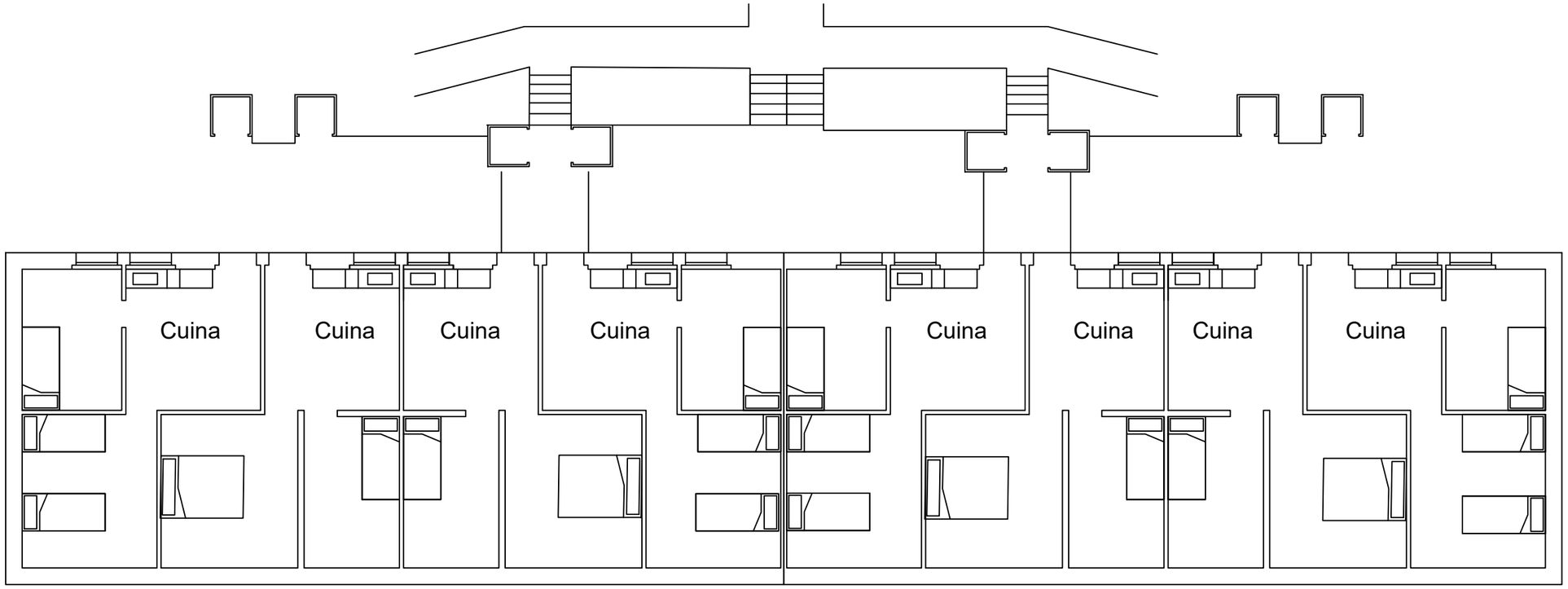

PLANTA PIS

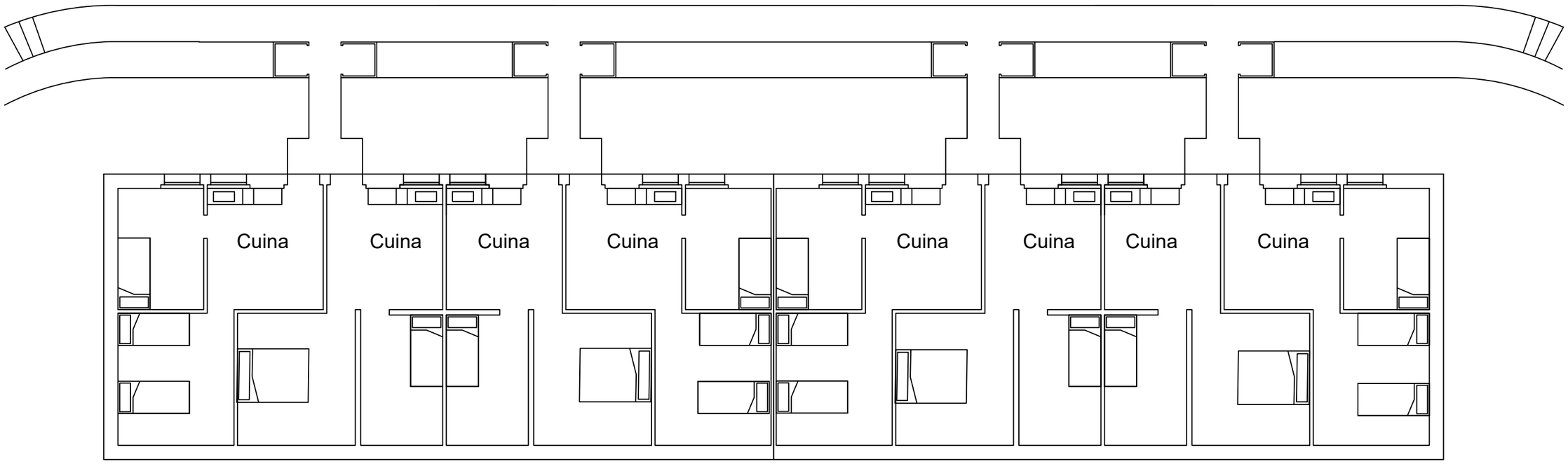

UNIVERSITAT DE BARCELONA	PROJECTE: La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana	ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA: 1:120 Original DIN-A3 — 0 — 6 m	NOM PLÀNOL: Planta de l'edifici del carrer Economat amb economat i habitacions. Projecte de 1919 (Sant Corneli, Cercs)	DATA: 18 de novembre de 2022 — FULL: 41

PLANTA BAIXA

PLANTA PIS

UNIVERSITAT DE BARCELONA

PROJECTE:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

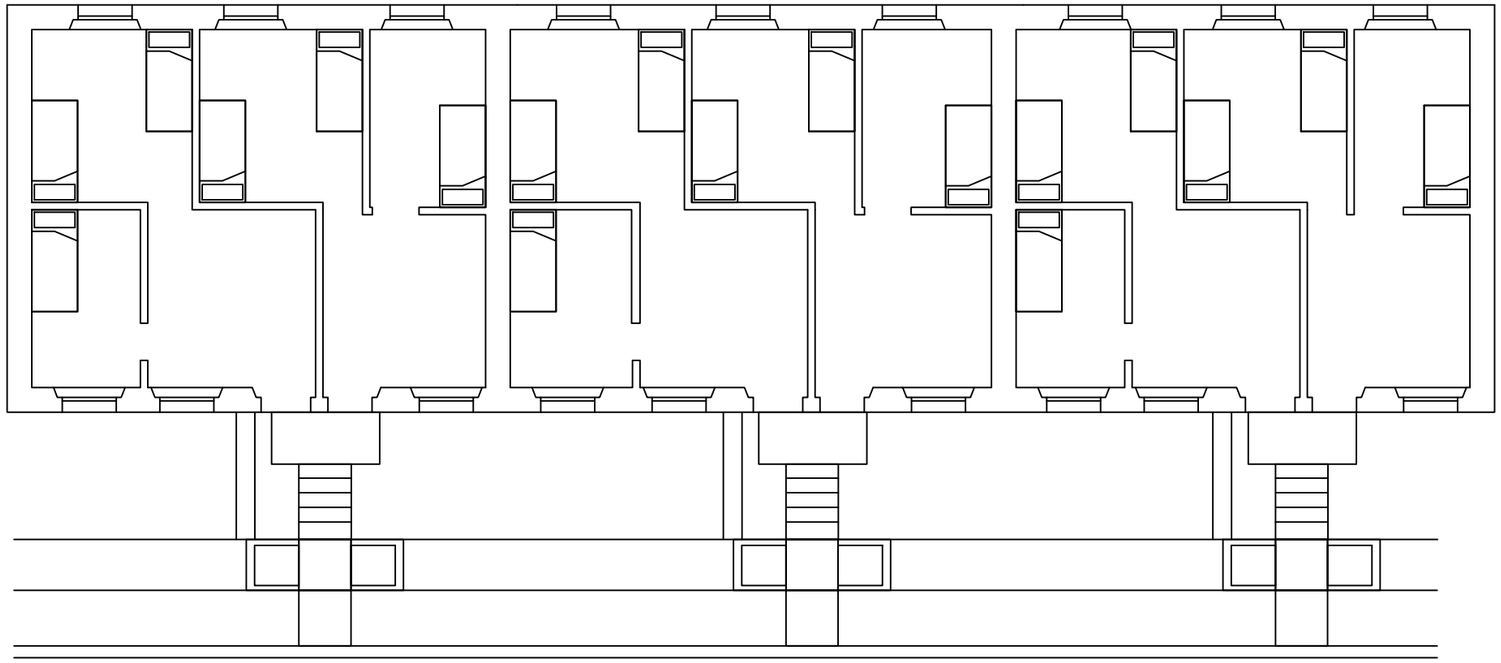
ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA:
1:120
Original DIN-A3
0 6 m

NOM PLÀNOL:
Planta de les cases per a obrers Tipus A del carrer Economat. Projecte de 1919 (Sant Corneli, Cercs)

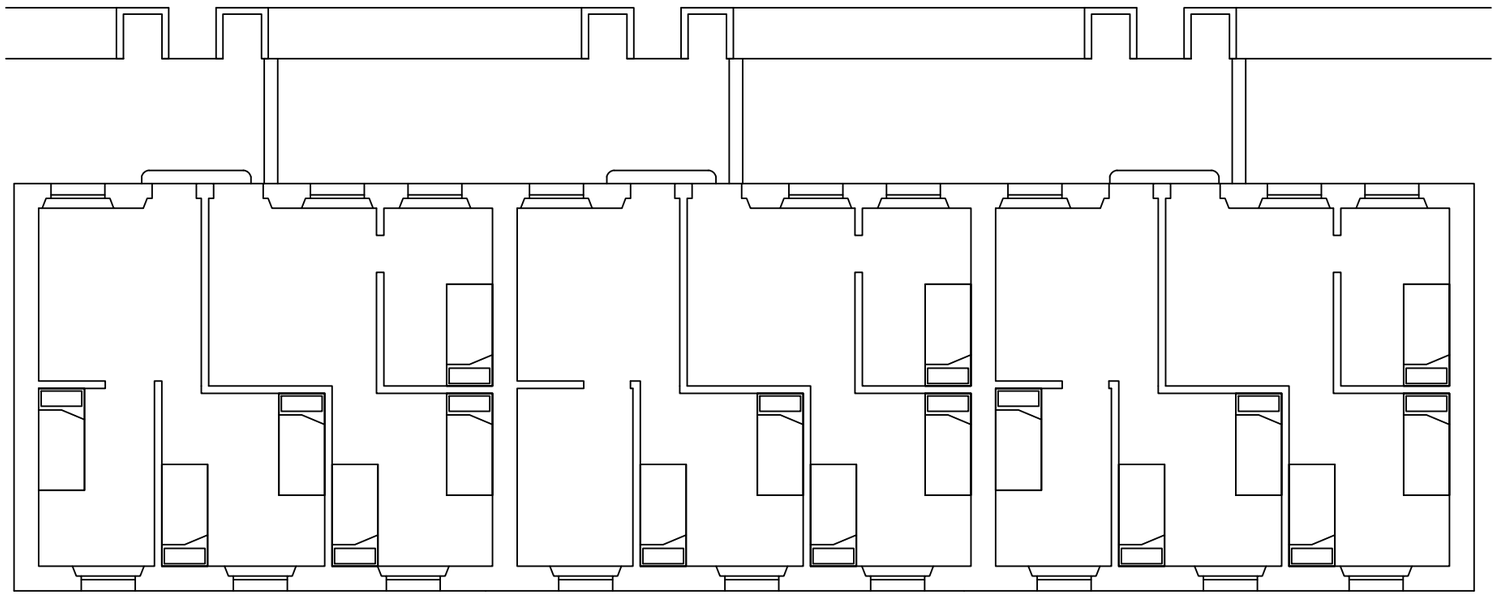
DATA:
18 de novembre de 2022

FULL:
42

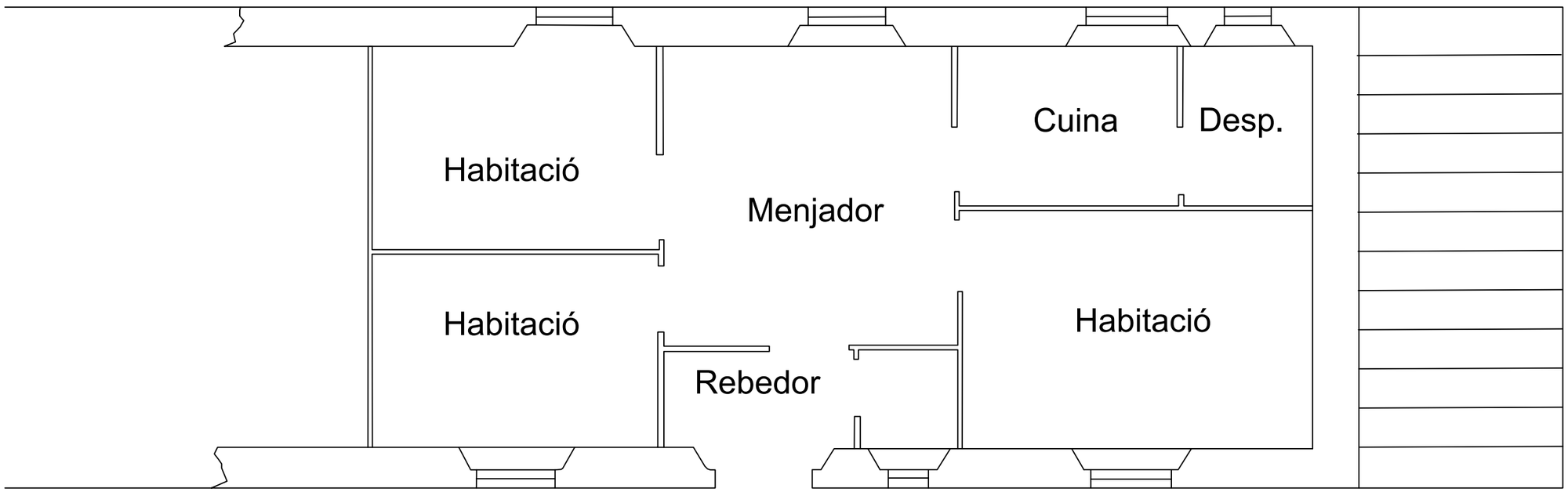
PLANTA PIS

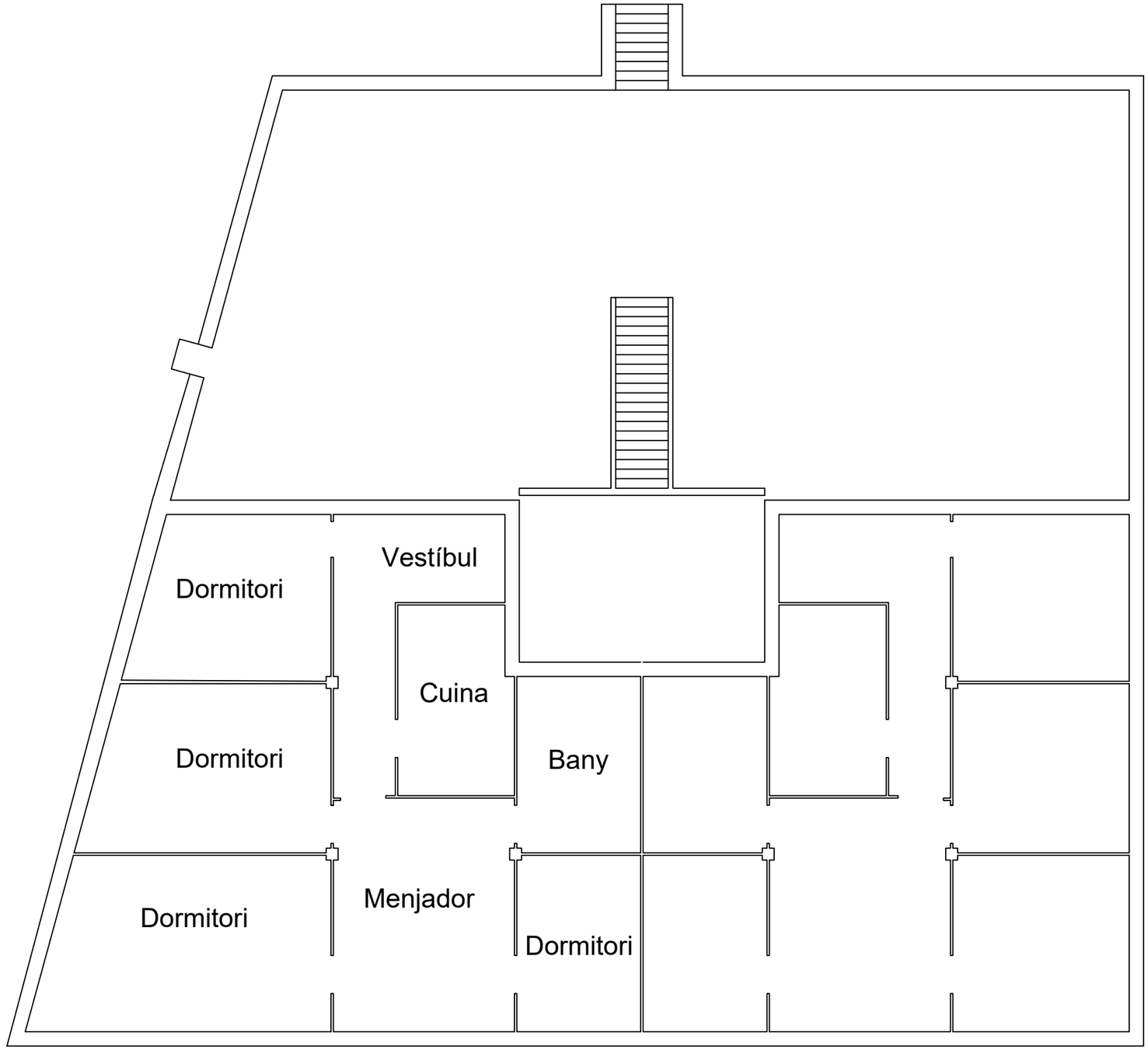
PLANTA BAIXA

UNIVERSITAT DE BARCELONA	PROJECTE: La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana	ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA: 1:120 Original DIN-A3 — 0 — 6 m	NOM PLÀNOL: Planta dels habitatges de Santa Bàrbara 2, 3 i 4. Projecte de 1921 (Sant Corneli, Cercs)	DATA: 21 de novembre de 2022 — FULL: 43

UNIVERSITAT DE BARCELONA	PROJECTE: La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana	ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA: 1:100 Original DIN-A3 — 0 — 5 m	NOM PLÀNOL: Planta d'habitatge a la mina de Sant Josep. Projecte de 1945. (Sant Josep, Cercs)	DATA: 18 de novembre de 2022 — FULL: 44

UNIVERSITAT DE BARCELONA

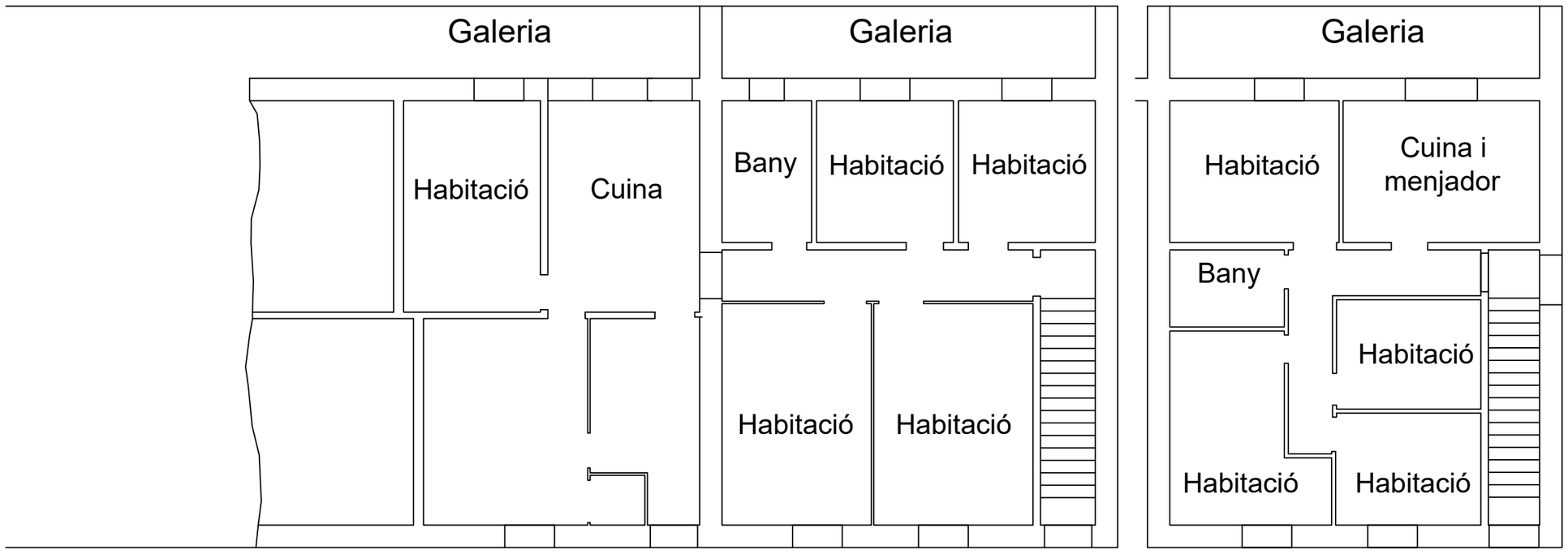
PROJECTE:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA:
1:100
Original DIN-A3
0 5 m

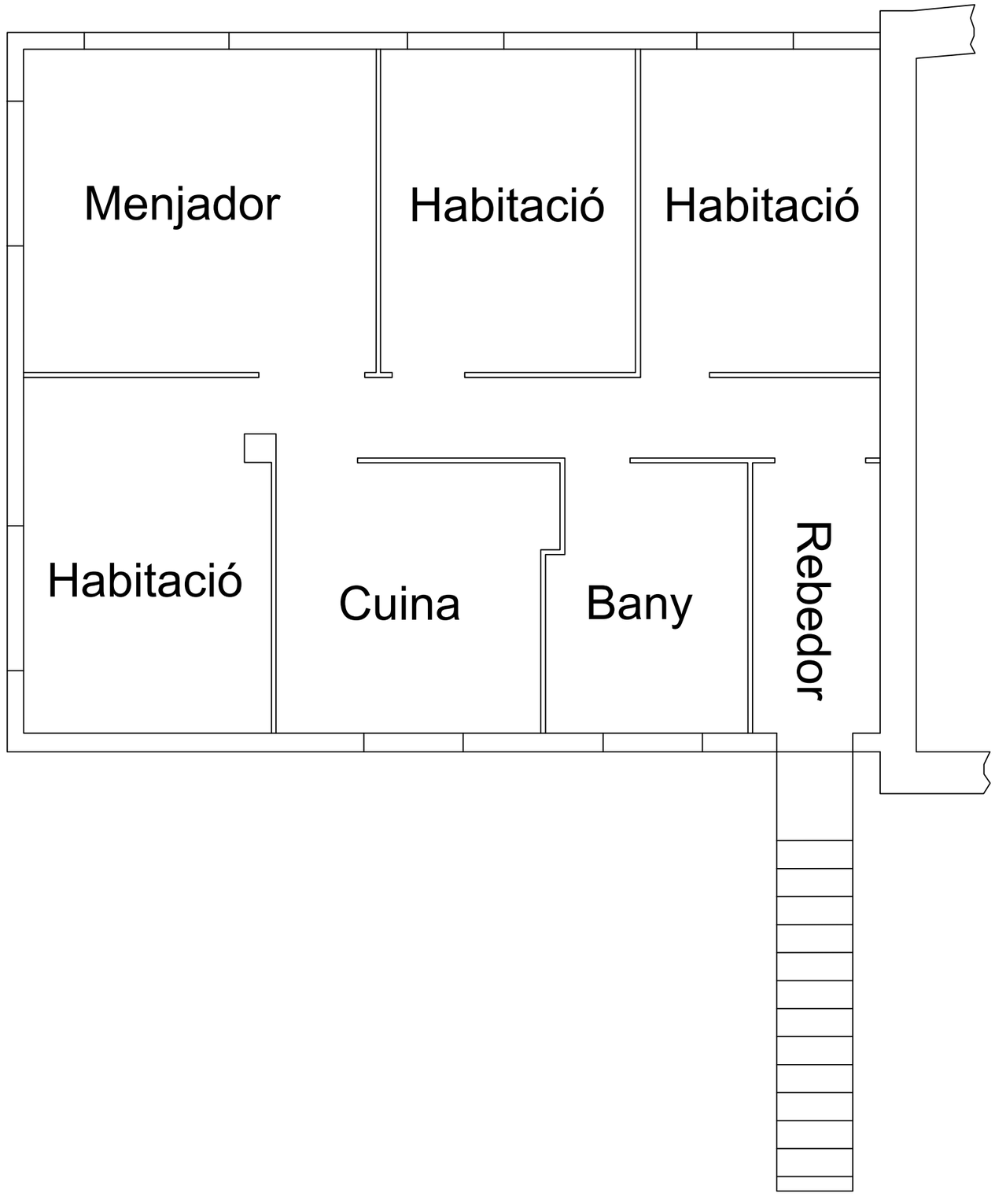
NOM PLÀNOL:
Planta dels habitatges a l'edifici d'oficines de la Consolació 5a. Projecte 1940 (La Consolació, Cercs)

DATA:
18 de novembre de 2022

FULL:
45

UNIVERSITAT DE BARCELONA	PROJECTE: La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana	ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA: 1:100 Original DIN-A3 — 0 — 5 m	NOM PLÀNOL: Planta de les cases de la Colònia del Carme. Projecte d'ampliació 1950 (Sant Salvador, Cercs)	DATA: 18 de novembre de 2022	FULL: 46

UNIVERSITAT DE BARCELONA

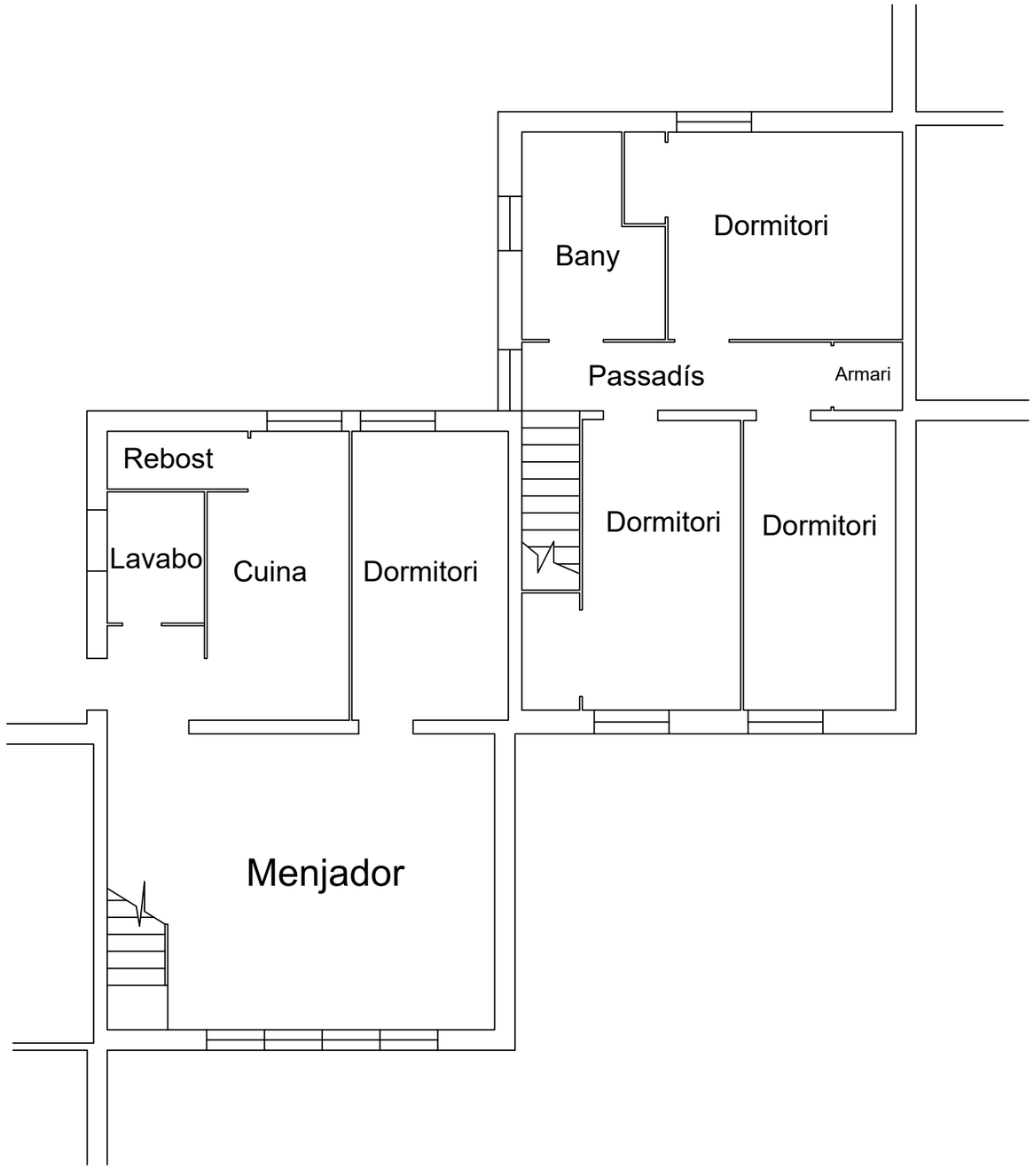
PROJECTE:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA:
1:50
Original DIN-A3
0 2,5 m

NOM PLÀNOL:
Planta de pis de solters. Projecte 1952 (Sant Corneli, Cercs)

DATA:
18 de novembre de 2022

FULL:
47

UNIVERSITAT DE BARCELONA

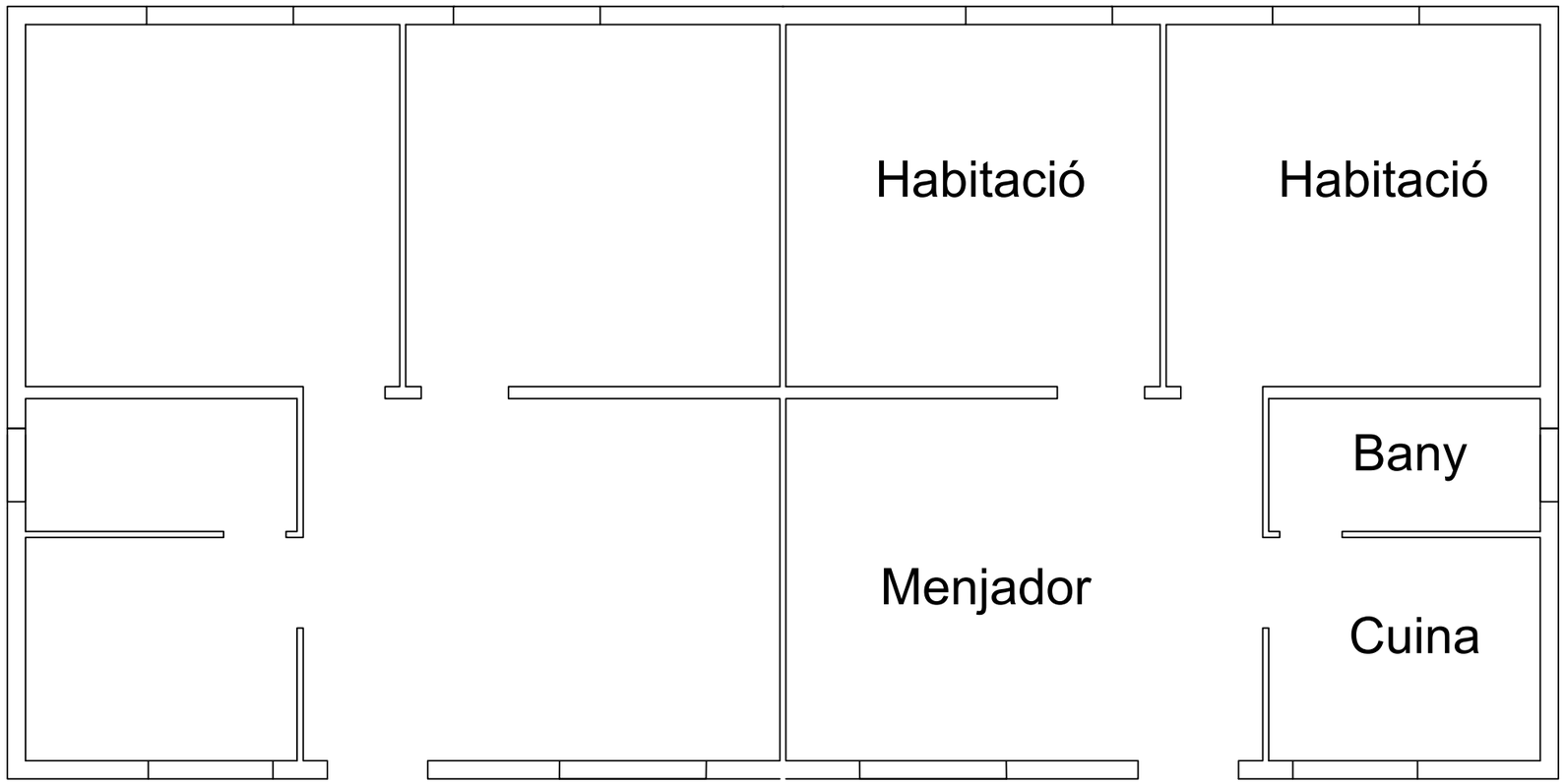
PROJECTE:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA:
1:80
Original DIN-A3
0 4 m

NOM PLÀNOL:
Planta del model d'habitatge Tipus C. Projecte 1958 (Cercs)

DATA:
18 de novembre de 2022

FULL:
48

UNIVERSITAT DE BARCELONA

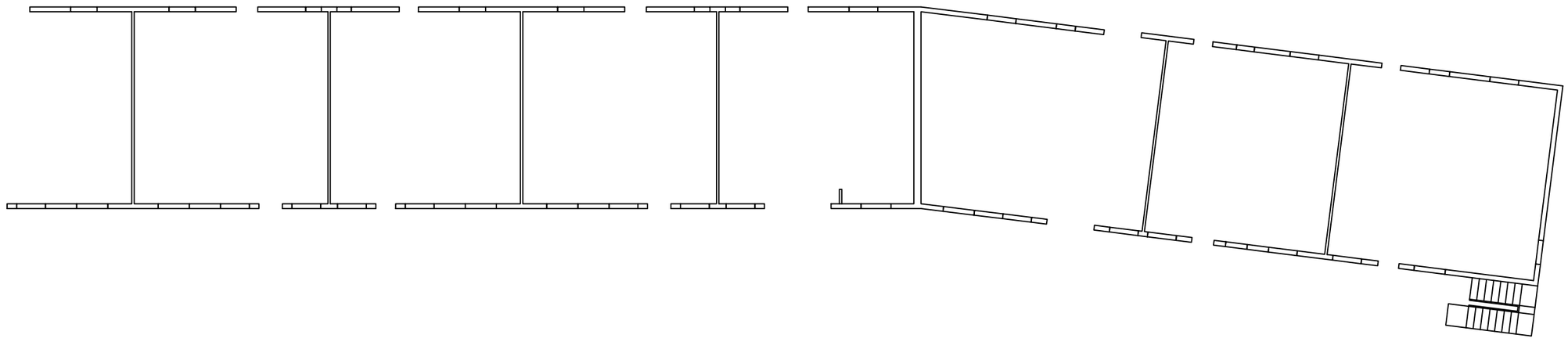
PROJECTE:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA:
1:50
Original DIN-A3
0 2,5 m

NOM PLÀNOL:
Planta dels dos habitatges econòmics de planta baixa. Projecte 1959 (Fígols Les Mines, Cercs)

DATA:
18 de novembre de 2022

FULL:
49

UNIVERSITAT DE BARCELONA

PROJECTE:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA:
1:200
Original DIN-A3

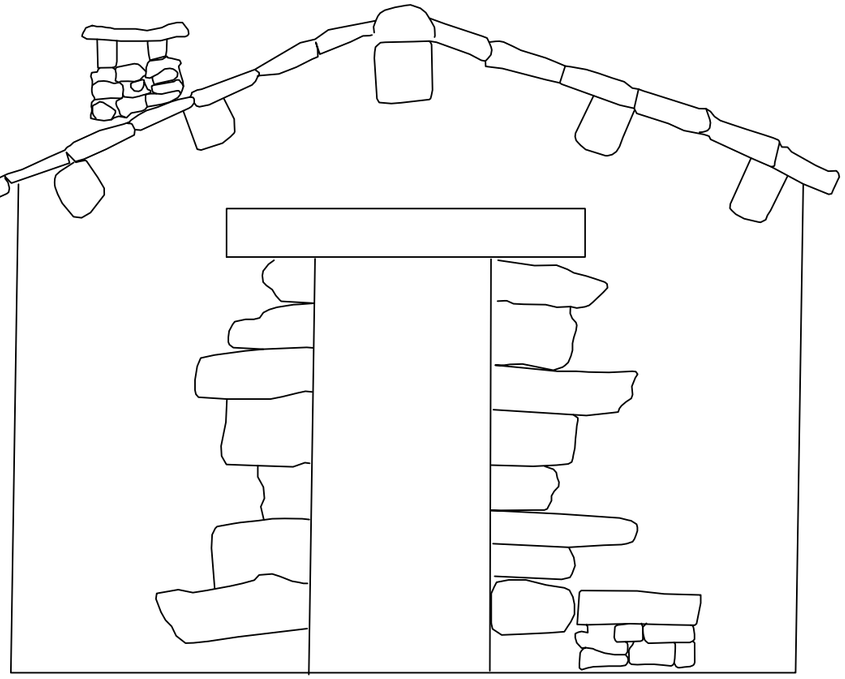
0 10 m

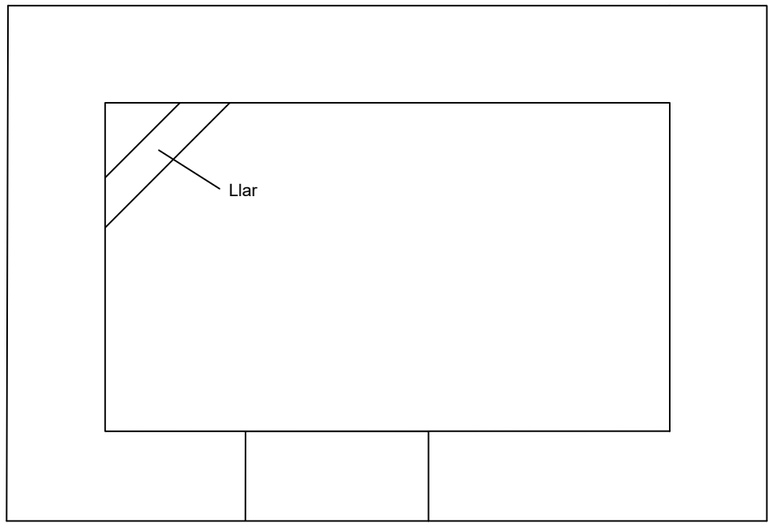
NOM PLÀNOL:
Planta dels habitatges de Santa Cecília (Sant Corneli, Cercs)

DATA:
18 de novembre de 2022

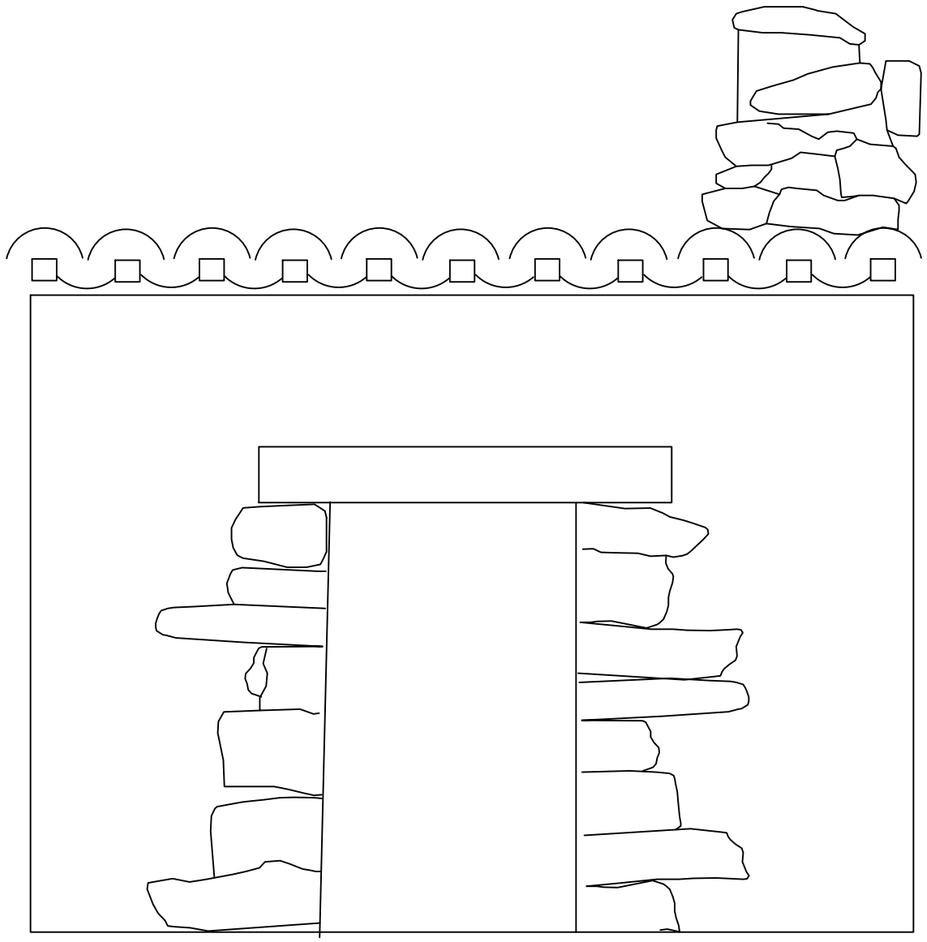
FULL:
50

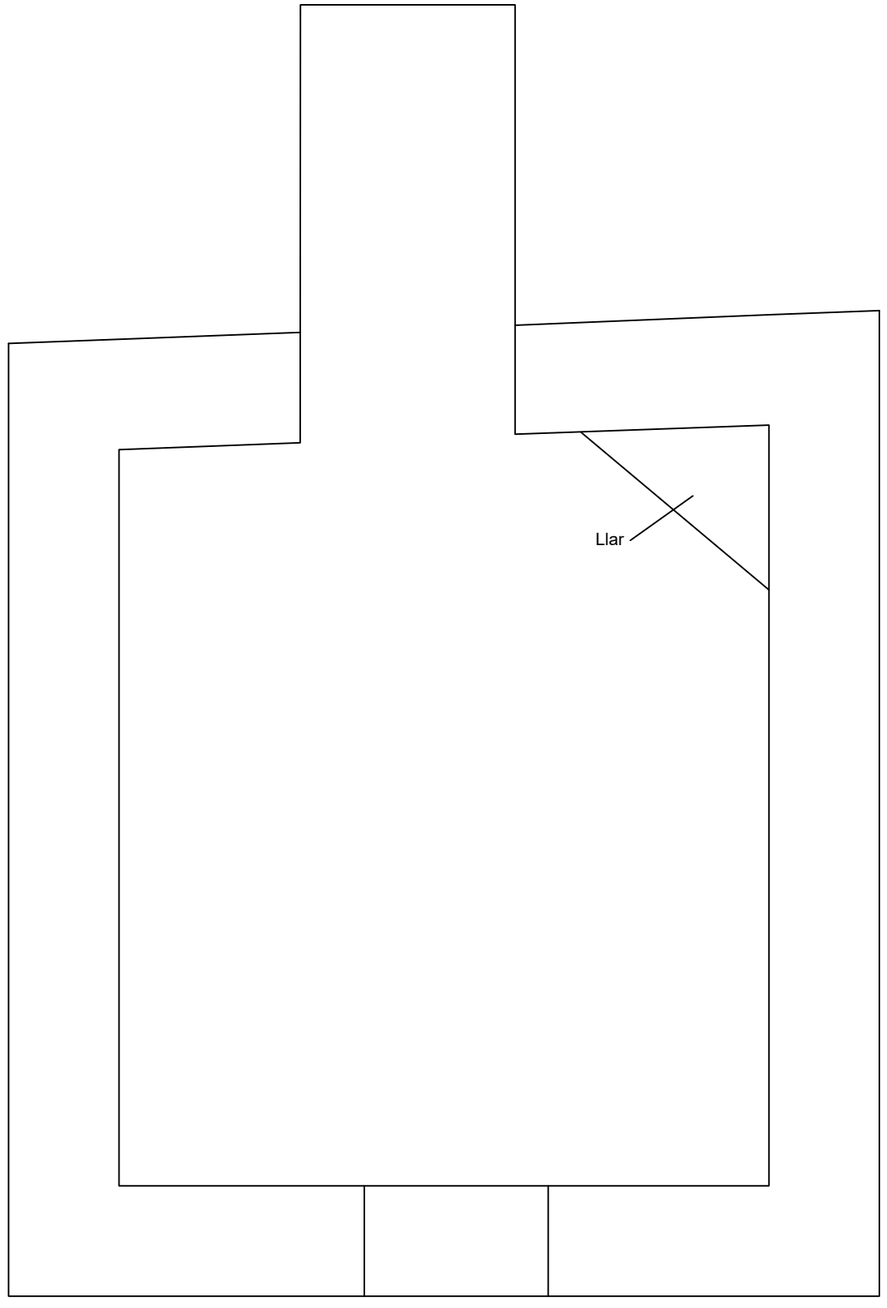
Barraca Minera 1 (Vallcebre)

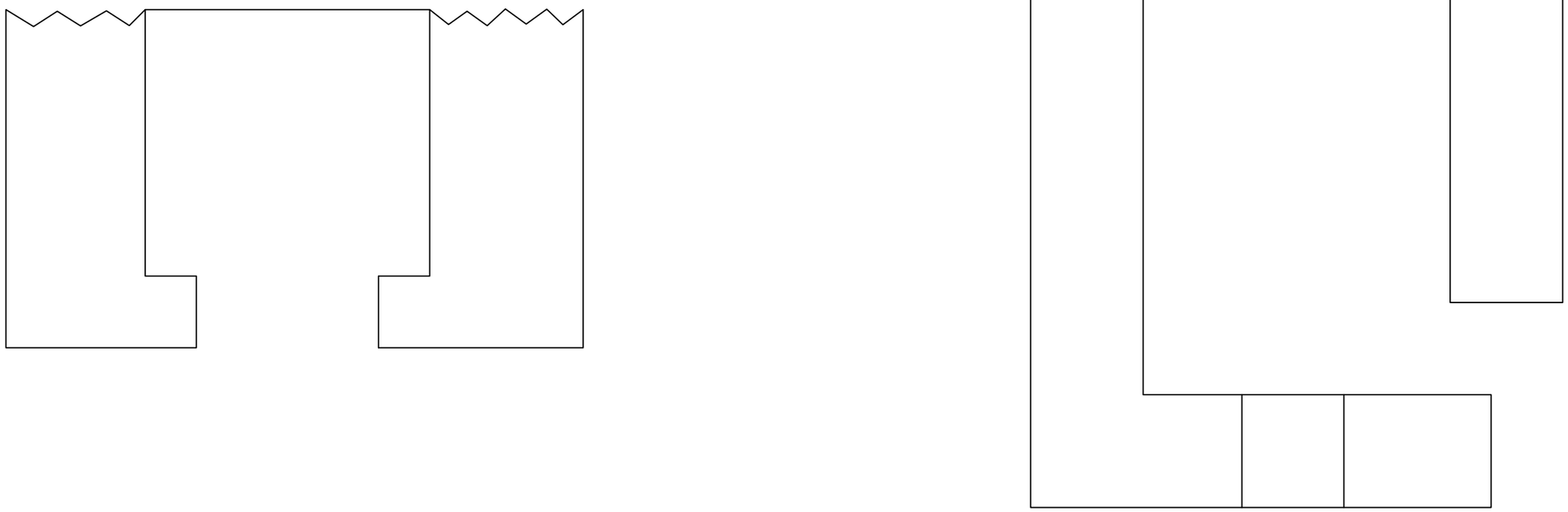
Barraca Minera 2 (Vallcebre)

UNIVERSITAT DE BARCELONA	PROJECTE: La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana	ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA: 1:25 Original DIN-A3 — 0 — 1,25 m	NOM PLÀNOL: Planta i alçat de la Barraca Minera 2 de la Font de Got-Got a partir de prospecció (Vallcebre)	DATA: 18 de novembre de 2022	FULL: 52

Barraques Mina Hostalets (Vallcebre)

UNIVERSITAT DE BARCELONA

PROJECTE:
La industrialització al món rural català: desplegament capitalista, paisatge i casa obrera a la mineria berguedana

ESCALA NUMÈRICA I GRÀFICA:
1:25
Original DIN-A3
0 1,25 m

NOM PLÀNOL:
Planta de dues barraques de la Mina Hostalets a partir de prospecció (Vallcebre)

DATA:
18 de novembre de 2022

FULL:
53

ANNEX FOTOGRÀFIC

Torre Olano

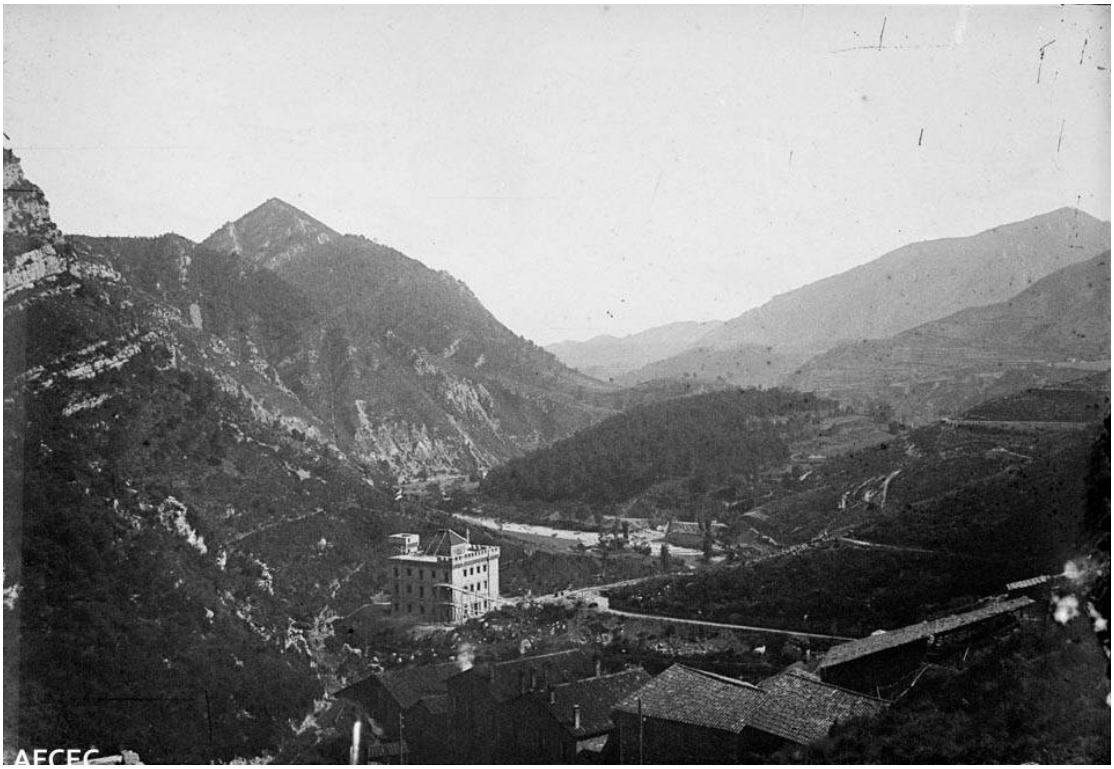

Fig. 1: Fotografia de la vall del Llobregat amb La Consolació i la Torre Olano en primer pla. 1903, fotografia de Lluís Marià Vidal. Arxiu Centre Excursionista de Catalunya.

Fig. 2: Postal amb vista de l'estació de Fígols-Les Mines i Torre Olano. Font: Arxiu Museu Mines de Cercs.

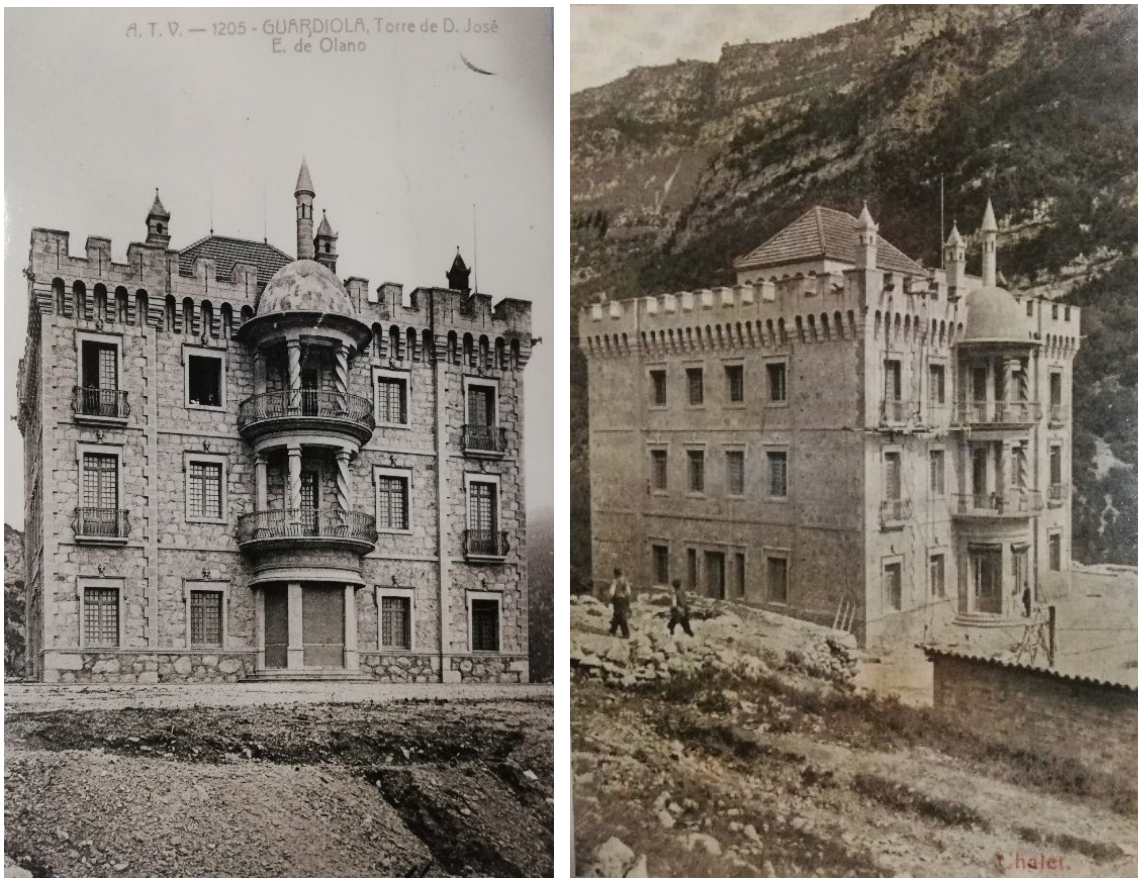

Fig. 3: Postals amb fotografies de la Torre Olano. Font: Arxiu Museu Mines de Cercs.

Fig. 4: Vista de la Torre Olano des del pont vell. Font: Arxiu Museu de les Mines de Cercs.

Xalets i habitatges per enginyers

Fig. 5: Vista de la Casa Wagner a la cantina de Peguera (Fígols). Font: Arxiu del Museu de les Mines de Cercs.

Fig. 6: Vista de la Casa Wagner. Font: Arxiu del Museu de les Mines de Cercs.

Fig. 7: Vista en primer pla del xalet de la Molina, fotografia de 1930. Font: Arxiu FECSA.

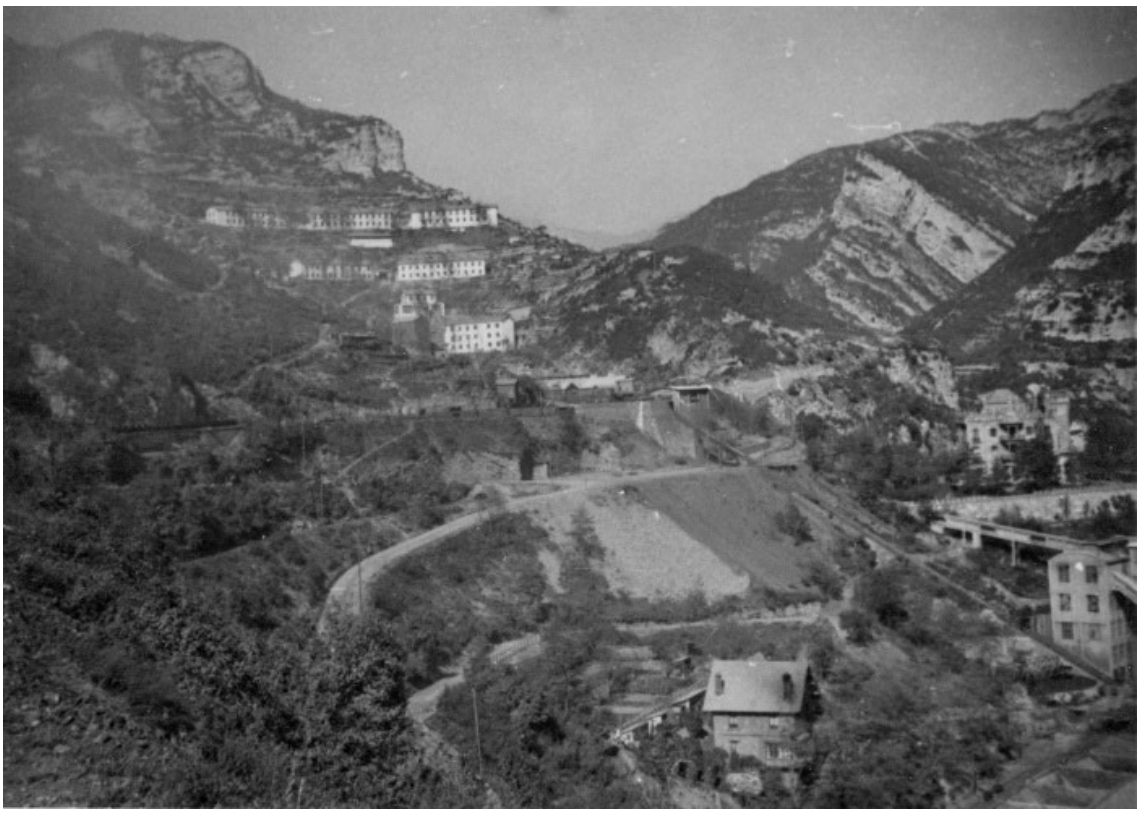

Fig. 8: Vista del Xalet de la Molina entre 1940 I 1950. Font: Arxiu Museu Mines Cercs.

Fig. 9: Vista del xalet de FECSA a la cantonada dreta. Fotografia Enric Solanes. Font: Arxiu FECSA.

Fig. 10: Vista dels xalets a la vora del riu Llobregat. Fotografia de 1930. Font: Arxiu FECSA.

Colònia Pujol i Thomas

Fig. 11: Colònia Pujol i Thomas. Font: pròpia.

Fig. 12: Cases noves del Collet. Font: pròpia.

Les colònies de La Consolació, Sant Josep i Sant Corneli

Fig. 13: La Consolació a principis de segle XX. Font: Arxiu Museu Mines de Cercs.

Fig. 14: Vista d'edifici d'habitatges a la colònia de La Consolació. Font: Arxiu del Museu de les Mines de Cercs.

Fig. 15: Vista posterior d'edifici d'habitatges a la colònia de Sant Josep. Arxiu Museu Mines Cercs, mmc-540

Fig. 16: Colònia de Sant Josep i edifici dels capatassos, rodejats dels horts i les barraques per als miners. Arxiu Municipal Cercs (1-12).

Fig. 17: Vista dels edificis d'habitatges a la barriada de Tilos. Al seu davant una gran extensió de parcel·lacions d'hort llogades a les famílies miners. Font: Arxiu del Museu de les Mines de Cercs.

Fig. 18: Vista posterior d'edifici d'habitatges a la colònia de Sant Corneli. Font: Arxiu Museu Mines de Cercs (Fotografies de Jaume Boixader). Sant Corneli (21).

Fig. 19: Vista general del complex de la colònia de Sant Corneli amb diversos edificis d'habitatges i rodejat d'horts i barraques. Font: Arxiu Municipal de Cercs (Història de les Mines de Cercs, Àlbum de Postals Fígols-Les Mines)

Fig. 20: Primers edificis Sant Corneli al carrer Gran Via abans de 1900. Destaca el molí de Sant Corneli a la dreta i la petita ermita. Font: Arxiu Museu Mines de Cercs. Àlbums Fotos.

Fig. 21: Vista del procés de desenvolupament de la colònia de Sant Corneli i de la barriada de Tilos (a la dreta de la fotografia) abans de 1930. Font: Arxiu del Museu de les Mines de Cercs.

Fig. 22: Fotografies de l'interior d'un espai domèstic de Sant Corneli. Font: Arxiu Museu Mines Cercs (1940-1950), Fotografies Jaume Boixader, Àlbum I (1), (9), (22)

Sant Salvador de la Vedella

Fig. 23: Barriada Sant Salvador prèvia al desenvolupament del complex habitacional (1930, foto de Gallardo i Garriga, Antoni). Font: Arxiu Centre Excursionista de Catalunya (AFCEC_EMC_X_3119)

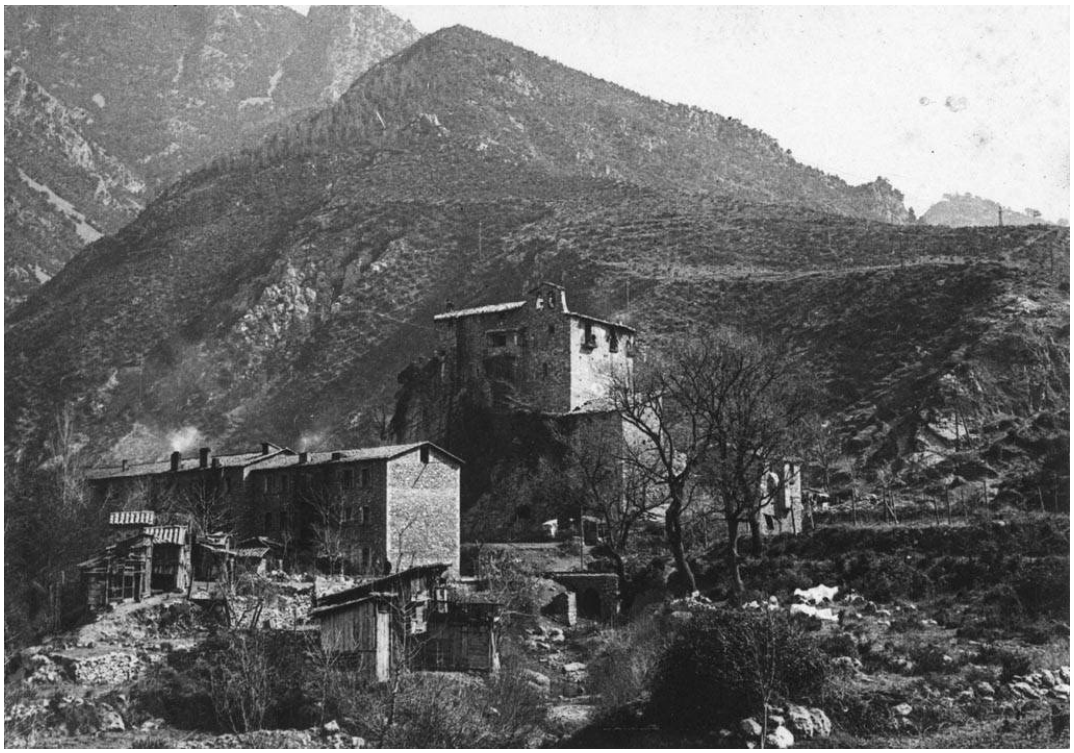

Fig. 24: Edifici de la Vadella en primer pla, envoltat de barraques hortícoles a voltats de 1930. Font: Arxiu Municipal de Cercs (1-12 Arxiu Fotos Cercs) 428-1801.

Fig. 25: Edificis d'habitatges de la colònia obrera de Carbones de Berga SA a Sant Salvador. Font: Arxiu Municipal de Cercs.

Fig. 26: Procés d'inundació del nucli de Sant Salvador a l'embassament de la Baells. Font: Arxiu Municipal de Cercs.

Fig. 27: Vista general de Sant Salvador, incloent els diversos tipus d'habitatges. Font: Arxiu Municipal de Cercs.

Sant Jordi i la Rodonella

Fig. 28: Vista del nucli de La Rodonella. Font: Arxiu Municipal Cercs mmc-1496

Fig. 29: Construcció del nucli de Sant Jordi. Font: Sant Salvador-Sant Jordi Arxiu Municipal de Cercs

Relloguer a les masies

Fig. 30: Cal Vila accés posterior al mas amb obra més moderna. Font: pròpia.

Fig. 31: El Molino (Cercs) que visqué diversos tipus de relloguer I subdivisió. Font: pròpia.

Barracons

Fig. 32: Barracó de la central tèrmica. Font: Arxiu FECSA (1930, Solanes, Enric)

Fig. 33: Barracons de tumí. Font: Arxiu Museu Mines Cercs.

Barraques

Fig. 34: Barraques de Sant Corneli al fons, al costat del camp de futbol. Font: Arxiu Museu Mines Cercs (1940-1950), Fotografies Jaume Boixader, Futbol (4)

Fig. 35: Vista d'una barraca de fusta. Font: Arxiu Museu Mines Cercs (1940-1950), Fotografies Jaume Boixader, Album II (20)

Fig. 36: Vista de barraques d'obra al fons de la fotografia. Font: Arxiu Museu Mines Cercs (1940-1950),

Fig. 37: Vista de barraques d'obra a l'entorn de Sant Corneli. Font: Arxiu Municipal de Cercs, Fotografies Jaume Boixader, Sant Corneli (124, 283, 293, 344).

Fig. 38: Barraques al darrere de la colònia de Sant Corneli. Font: Arxiu Museu Mines de Cercs, mmc-284

Fig. 39: Barraques a la barriada de Tilos (Sant Corneli, Cercs). Font: Arxiu del Museu de les Mines de Cercs.

Fig. 40: Construcció del tipus barraca a Sant Corneli (Cercs). Font: pròpia.

Fig. 41: Barraques superiors de Sant Corneli. Font: pròpia.

Fig. 42: Barraca inferior de Sant Corneli. Font: pròpia.

Fig. 43: Barraca inferior de Sant Corneli. Font: pròpia.

Fig. 44: Barraca inferior de Sant Corneli. Font: pròpia.

Fig. 45: Barraca inferior de Sant Corneli. Font: pròpia.

Fig. 46: Barraques inferiors de Sant Corneli. Font: pròpia.

Fig. 47: Barraques inferiors de Sant Corneli. Font: pròpia.

Fig. 48: Barraca reconstruïda de la font de Got-Got (Vallcebre). Font: pròpia.

Fig. 49: Barraca reconstruïda de la Font de Got-Got (Vallcebre). Font: pròpia.

Fig. 50: Barraca reconstruïda de la Font de Got- Got. Font: pròpia.

Fig. 51: Barraca de Cal Jepó (Vallcebre). Font: pròpia.

Fig. 52: Barraques de Cal Pauló (Vallcebre). Font: pròpia.

Fig. 53: Barraques de Cal Pauló (Vallcebre). Font: pròpia.

Coll de Pradell (Vallcebre)

Fig. 54: Miners posant a la bocamina de la Mina Enriqueta. Fotografia cedida per Josep Oriola.

Fig. 55: Barraca minera al davant de la bocamina Enriqueta. Fotografia cedida per Josep Oriola.

Fig. 56: Miners a l'interior de la cantina de Coll de Pradell. Fotografia cedida per Josep Oriola.

Fig. 57: Barraca excavada a Coll de Pradell BCP111 després del desbrossament. Font: pròpia.

Fig. 58: BCP111 interior un cop retirat l'enderroc dels murs es visualitza l'enderroc de la coberta de conformada per una gran planxa metàl·lica i fragments de menor mida, amb lloses col·locades damunt com a pesos.

Fig. 59: BCP111. Detall de la fusta que compon el sòl d'ús de la barraca

Fig. 60: BCP111 sòl de fusta sobre el que s'hi recolzen els abundants materials del nivell d'abandonament.

Fig. 61: Restes de l'estructura de combustió a la barraca BCP111 de Coll de Pradell.

Fig. 62: Barraca BCP209 de Coll de Pradell després del desbrossat on s'observa el nivell superficial i els blocs que conformen l'enderroc dels murs.

Fig. 63: Nivell d'amortització de la barraca BCP209.

Fig. 64: Entramat de fustes del paviment de la barraca BCP209 amb restes de fauna.

Fig. 65: Paviment de calç sobre el paviment de fusta a la barraca BCP209.

Fig. 66: Llar de foc de la barraca BCP209 de Coll de Pradell.

Fig. 67: Estructura UE2014 de la barraca BCP209.

Fig. 68: Tub de crema recuperat a la UE2001 de la barraca BCP209.

Fig. 69: Ganxo aparegut al sòl de la barraca BCP209.

Fig. 70: BCP104 de Coll de Pradell a l'interior un cop retirat el nivell superficial.

Fig. 71: BCP104 l'enderroc de la coberta conformat per un nivell de lloses de pedra i formigó.

Fig. 72: Barraca BCP104. Detall de diferents tipologies de bigues de l'enderroc conformades per material reaprofitat.

Fig. 73: BCP104. Possible pilastra de fusta que sostenia la coberta.

Fig. 74: BCP104 paviment de ciment sobre el que es recolzen els materials del nivell d'abandonament.

Fig. 75: Detall d'alguns dels materials recuperats als nivells d'abandonament a la barraca BCP104.

Fig. 76: BCP104. Estructura de fusta amb els materials que contindria.

Fig. 77: BCP104. Estructura de combustió de totxana UE3014. Possible llar

Fig. 78: Estructura BCP207 posteriorment a la neteja, visualitzant-se l'enderroc.

Fig. 79: Recull d'una mostra de materials constructius de l'enderroc de coberta de la barraca BCP207.

Fig. 80: Fotografia de l'estat al final de la intervenció de la barraca BCP207.

Fig. 81: Estructura de la llar de foc de la barraca BCP207 de Coll de Pradell.